د ځوان کاکړ لیکنې

په کابل، وړمې او اریـــــانا مجلو کې د خپرو شویو مقالو ټولګه

۱۳۳۷ - ۱۳۴۰ هـ.ش
۱۹۵۸ - ۱۹٦۴م

تدوین او سریزه
محمد زرین انځور

د ځوان کاکړ لیکنې

په کابل، وړمې او اریـــــانا مجلو کې د خپرو شویو مقالو ټولگه

۱۳۳۷ - ۱۳۴۰ هـ.ش (۱۹۵۸ - ۱۹٦۴م)

لیکوال: محمدحسن کاکړ

تدوین او سریزه: محمد زرین انځور

خپرندویه: د کاکړ تاریخ بنسټ د نشراتو څانگه

راټولونه: بشرمل زرغون او مصطفی صافی

ایډیټ او چاپچارې: سمیع الله زیار او بابرزی هېواددوست

مطبعه: هاشمی خپرندویه ټولنه

چاپ شمیر: ۱۰۰۰

چاپ کال: ۲۰۲۲/ ۱٤۰۱

کمپوز: مصطفی فتی

د چاپ حق: د نشر ټول حقوق له کاکړ تاریخ بنسټ سره خوندي دي.

د لا زیاتو معلوماتو لپاره د کاکړ تاریخ بنسټ وېبسایټ ته مراجعه وکړئ:

https://www.kakarfoundation.com

ډالۍ

د هېواد ټولو ویښو او لوستو ځوانانو ته!

د پوهاند کاکړ
د تاریخي لټون دغه پاشلې پانې

د خوښۍ ځای دی چې د هېواد د نومیالي مورخ پوهاند ډاکټر محمدحسن کاکړ د متفرقو لیکنو دغه ټولګه د چاپ جوګه شوه. سره له دې چې د پوهاند کاکړ ډېر آثار له نېکه مرغه د هغه په ژوند چاپ او خپاره شوي دي؛ خو د هېواد په مطبوعاتو کې یې بیلا بیلې لیکنې، تحقیقي مقالې او ژباړې د یوې مستقلې مجموعې په توګه د هغه له مړینې ورسته خپرېږي.

د مقالو په دغه مجموعه کې د اړوند استاد کاکړ د تنکۍ ځوانۍ له لیکنو نیولې، د هغه د پاخه علمي ژوند تر کلونو لیکنې رانغاړل شوې دي. لومړنۍ لیکنې یې هغه دي چې استاد کاکړ تازه د کابل پوهنتون د تاریخ او جغرافیې له څانګې فارغ او د وخت په پښتو ټولنه کې یې خپله لومړنۍ رسمي دنده پیل کړه. په ۱۳۳۷هـ.ش. کال کې هغه د پښتو ټولنې د علمي مجلې مسوول مدیر وټاکل شو او د دې مجلې په ډېرو ګڼو کې یې لیکنې خپرې شوې دي. کله چې هغه لوړو زده کړو ته له هېواده بهر لاړ، د افغانستان په مطبوعاتو کې څو کلونه د هغه د لیکنو او مقالو ځای خالي و. هغه چې د لوړو پوهنتوني مدارجو له اخیستلو ورسته، بیرته کابل ته راستون شو؛ نو د دې په څنګ کې چې په کابل پوهنتون کې یې د افغانستان د معاصر تاریخ تدریس پر غاړه و او په دې لړ کې یې ګڼ شمیر شاګردان وروزل، د هېواد په بېلا بېلو علمي مجلو کې یې لیکنې هم خپرېدې.

په دغه مجموعه کې د پوهاند ډاکټر محمدحسن کاکړ د تعلیمي او علمي ژوند د بېلا بېلو دورو لیکنې راټولې شوې؛ نو له همدې کبله یې لوستونکي باید د هغه د علمي ژوند د بېلا بېلو دورو د لیکنو په توګه په نظر کې ولري. موږ دغه لیکنې په بېلا بېلو ټپرکو کې ترتیب کړې دي: تاریخي او ټولنیزې لیکنې، ژبنۍ او ادبي لیکنې، په کابل مجله کې د هغه وخت د کار د دورې سرمقالې او ژوناليستیکې لیکنې؛ همدا راز په پای کې هغه لیکنې چې نوموړي پښتو ته ژباړلي دي.

په زړه پورې خبره خو دا ده چې د استاد کاکړ هغه لنډې لومړنۍ لیکنې چې د کابل مجلې د مسوولیت په وخت کې یې کښلې دي، سره له دې چې ډېرې لنډې او د وخت د ورځنیو مسایلو په بهیر پورې یې هم اړه لرله؛ خو ځینې داسې ژور مسایل پکې ځای

شوي او راغلي دي چې نن هم مورږ ته ارزښت لري.
د بېلګې په توګه، هغه ډېر کلونه وړاندې، د افغاني لوستو ځوانانو «له ځانه د پردیتوب» یا بیګانګۍ مسئلې ته په دقت متوجه و، لکه چې په یوې سرمقالې کې دې موضوع ته اشاره کوي: «په مورږ کې افراط او تفریط موجود دی. د مثال په ډول مورږ یو سوچه نورستاني، جنوبي وال، شغناني یا د پامیر د علاقې وګړو سره د فکر او میل په لحاظ زړه تنګي حس کوو؛ خو له امریکایي، جرمني، فرانسوي او روسي سره د زړه ګرمي لرو او په خبرو اترو کې تړې خوند اخلو؛ او دا مو په زړه کې وي چې نور هم ورسره وای او په موضوعاتو ورسره ګډېدلي وای. د جرمني، انګریزي، فرانسوي او روسي ژبې زده کړو ته هوسیږو؛ خو هغه ژبې چې افغان ملت پرې ګډېږي، نه زده کوو او علاقه هم نه ورښیو. امریکا، فرانسه، واشنګټن او مسکو مورږ ته نږدې دي، که وغواړو او یا وکولی شو، د هغو ځایونو خلکو سره د اډیوه ټلیفوني مخابره لګولای شو او حتی په ډېرو کمو شپو او ورځو ورته رسیدلای هم شو... خو که وغواړو شغنان یا نورستان ته لاړ شو، باید شپې او ورځې تېرې کړو او زحمتونه او ربړونه وګالو.
هر سهار او هر مابنام له واشنګټن، لنډن او مسکو نه ځان خبروو؛ خو دا مو په زړه کې نه وي چې د کونړ د ساپیو به څه حال وي او فراهیان به څنګه ژوند لري. د دې راز ذهنیت طبیعي نتیجه دا ده چې خپلو ته بېګانه او بیګانه وو ته خپل شوي غوندې یوو. زمورږ په زیاتره تش په نامه روشنفکرانو کې داسې ذهنیت قوي دی، نو که د دوی ډول ته څوک ناڅي او خبرې یې په چا اثر نشي لرلای، باید څوک ملامت هم نه کړای شي او دا ونه ویل شي چې اولس کې شعور نشته، نه، په اولس کې شعور شته، په اولس کې قوتونه پراته دي او په اولس کې هر څه شته؛ خو نر څوک دی چې هغه وسکونډي او اعتماد یې حاصل کړي...»
(په کابل مجله کې د ۱۳۳۸هـ.ش کال یوه سرمقاله)
او یا کله چې هغه په ۱۳۳۹هـ.ش. کال کې د تاریخ په اړه یو خپور شوی اثر په کابل مجله کې معرفي کوي، په افغانستان کې د تاریخ لیکنې مسئلې ته دقت کوي او پر نویو علمي مېتودونو ټینګار کوي:
«زمورږ په جامعه کې تاریخ کښل لا تر اوسه په ځوانۍ کې دی. درسته ده چې ښایسته زیات آثار به لیکل شوي وي او ډېر واقایع به یې ثبت شوي وي، مګر د تحقیق لارې او مېتودونه یې علمي نه دي او محرکات یې انفسي او عمدي رنګ لري. یو خو دا چې په استوري دوران کې زیاتره خارجي مورخانو او مخصوصاً انګریزانو لیکنې کړي. دوی که څه هم یو شان به وو، مګر یو خو د افغاني جامعې په تل کې نشوای ننوتی او یواځې

له بهرنۍ سطحې نه یې مواد غونډ کړي او بله دا چې د دوی لیکنې د تاریخ لپاره نه، بلکې د نورو لپاره د افغانستان د معرفت په منظور وې. تر پرونه پورې، یعنې تر هغه وخت پورې چې انګریزان په هند کې وو، انګریزي مورخان زیاتره د ایسټ انډیا کمپنۍ خبریالان او نوکران وو، مګر اوس دوی او داسې نور افغانستان ته زیاتره په دې نظر ګوري چې دا ملک د سوشلستي هېوادونو همسایه دی.

د دې ځای په لیکنو کې تر اوسه داسې اثر نه دی وتلی چې ارزښت یې زیات وي او د هغه مېتود له مخې کښل شوی وي چې کاملاً افاقي وي او د تاریخ د علمي مېتود ټول اصول پرې تطبیق شوي وي، همدغه سبب دی چې دلته د اصلي مورخ او علمي تاریخ پېژندنه ګرانه ده. ددې خبرې ښکاره ثبوت دا دی چې هغه چاته د مورخ لقب ورکړل شوی دی چې د کوه نور الماس یې بدشګوم ګڼلی دی...».

په ۱۳۳۸هـ.ش. کال کې استاد کاکړ د یوه علمي هیئت په غړیتوب د امریکا متحده ایالاتو ته سفر وکړ. د دغه سفر او په هغه هېواد کې د غونډو او بحثونو جریان یې د همدغه کال په کابل مجله کې د یوه رپوټ او ګزارش په بڼه چاپ کړ. په دغه رپوټ کې د یو لړ ملي مسایلو په اړه جالبې څرګندونې لري او د مباحثو ځینې برخې په غوره توګه ثبتوي او یو ځای لیکي:

«د ملي منافعو تامین او د بین المللي سولې په غرض همهکاري، نن ورځ ترتیب داسې دی چې د ټولو اولسونو ملي منافع سره یو نه دي. یو ملت له بل نه طمع کوي او په مختلفو نومونو او بېلا بېلو شکلونو ترې استفاده کول غواړي. همدغه سبب دی چې هر ملت ځانله مسایل او مشکلات لري، یو ملت که ډېر وړاندې تللی وي او بل اولس له هغه نه بیرته پاتې وي، دواړه له ملي مسایلو خلاص نه دي. امریکا به په دې کې ګټه وینې چې له ملک نه د باندې نظامي اتحادیې ولري. دا د هغه ملک کار دی، زمونږ پرې غرض نشته، مګر څه وخت او په کومه منطقه کې چې دا اتحادیې د هغې منطقې د اولسونو ملي مسایل تر پښتو لاندې کوي او پروا یې نه لري او یا دا چې که امریکا د خپل متعهد ادعا د هغې منطقې د بل ملک په مقابل کې صحیح ګڼي او هغې بلې ته اقلاً غوږ هم نه نیسي، دلته مشکلات پیدا کیږي او داسې اتحادیې بیا ددې پر ځای چې ارامي راولي، خپله د نا ارامۍ سبب ګرځي.

د افغانستان او پاکستان ترمنځ د پښتونستان یو لوی ملک پروت دی چې یوه برخه یې ازاده او بله برخه یې پاکستان نیولې ده. دا منطقه په تاریخ کې له پاکستان سره یوځای شوې نه وه او د متمایزو مشخصاتو په سبب له هغه ملک نه جلا وه. د پاکستان له جوړېدو مخکې د پښتونستان خلکو د ازادۍ اخېستلو لپاره له انګریزانو سره جنګونه کړي، مګر په

وېش کې استعمارچیانو چال وواهه او پښتونستانیان یې له حقوقو نه محروم کړل؛ خو د دوی مجاهده روانه شوه او تر دې تاریخ پورې دوام لري.
افغانستان د تاریخي، جغرافیي، دیني، ژبني او نورو علایقو له مخې ځان مجبور او مکلف بولي چې د پښتونستان له خلکو سره همدردي ولري او د پښتونستانیانو ادعا د دوی د سرنویشت د یقین او د خود ارادیت د پرنسیپ په تعمیل کې چې له بین المللي او د یونو له عناصرو سره سر خوري، حمایه کړي. پاکستان ددې مسلمو حقوقو په مقابل کې سرزوري وکړه، له یوې خوا په سنټو کې او له بلې خوا په سیټو کې یې ځان داخل کړ چې د غرب په کومک سره دا خلک نور هم منکوب کړي. غرب هم پاکستان په شا وډباووه او ددې پرځای چې پاکستان حقایقو ته ملتفت کړي، نور یې هم پسې قوي کړ، د نظامي معاهدو په اطمینان ملي مسایل او د لکونو انسانانو حقوق یې تر پښو لاندې شوي او لاپسې کیږي....
د افغاني هیئت هر غړي په خپل وار سره د پښتونستان حقانیت پروفیسرانو ته واوراوه، هغوی هم ښه ځیر شول او په دې باب کې یې پوښتنې وکړې او معلومات یې حاصل کړل. که څه هم په دې فصل کې د دوی د تشریح تایید نه؛ خو په دې زیات خوښ شول او تشکر یې وکړ چې له دې موضوع نه مو خبر کړل...».
په دې توګه نو وینو چې په دغو سرمقالو، ژورنالستي لیکنو او ګزارشونو کې هم داسې ژور مسایل رانغاړل شوي چې نن هم د بحث وړ موضوعات دي او د ستونزو په توګه مطرح دي.
کوم بل ټکی چې ددغو لیکنو او مقالو په لړ کې د یادونې وړ دی، هغه دادی چې موږ ددغو لیکنو د تاریخي بهیر له مطالعې څخه د ارواښاد استاد پوهاند کاکړ د فکري او علمي ودې بهیر هم په ښه توګه لیدلی شو. د یوه ځوان فارغ شوي لیسانس څخه د هغه د تاریخ د پي. ایچ. ډي او د معاصر تاریخ د استاد په توګه په دغو اوږدو کلونو کې د هغه له لیکنو، د هغه د فکر د یون جاج هم اخیستلی شو.
هغه وخت پښتو ټولنه د یوې نوې اکاډمیکي موسسې په عنوان تر ډېره د عنعنوي استادانو تر لارښوونې لاندې خپل علمي ـ ملي فعالیت کاوه، سره له دې چې کارونه یې د درنښت او ارزښت وړ دي؛ خو د نوي ځوان او تعلیم یافته (او د هغه وخت په اصطلاح د فاکولته یې ځوانانو) د دغه نسل په ورتګ سره پکې یو عمده بدلون راغی او سره له دې چې په ځینو برخو کې ښایي د دغه ځوان نسل او پخوانیو عنعنوي کسانو ترمنځ ټکر هم راغلی وي؛ خو د دغه ټکر په نتیجه کې هم غوره آثار او نوې لارې رامنځته شوې.
زما په نظر په دغو نویو کسانو کې، د ارواښاد حبیب الله تړي، سعدالدین شپون،

محمدحسن کاکړ، محمدصدیق روهي، محمدحسن ضمیر ساپي نومونه په خاص ډول د یادولو وړ دي. دوی ددې په څنګ کې چې د څېړنو د نویو مېتودونو پر ګټه سمبال وو، د فکر له پلوه یې هم له نویو موضوعاتو او اندونو سره په پښتو ټولنه کې کار پیل کړ او دا یو په زړه پورې بدلون و.

لکه چې له دې لیکنو به تاسو ته پته ولګي، له فکري پلوه ځوان تعلیم یافته محمدحسن کاکړ لکه ددغو نویو ځوانانو په څېر چې ما یې مخکې نومونه واخیستل له نویو اندونو سره مل وو. دوی د یو ډول عمومي مترقي او پرمختګ غوښتونکو افکارو خاوندان وو او دا د هغه وخت د یو عام فکري تمایل څرګندوی هم و. د ظلم، استبداد او د وخت د فکري تحجر پر وړاندې دوی په یو صف کې ولاړ وو او سره له دې چې د کوم خاص سیاسي او یا حزبي فکر استازیتوب یې نه کاوه؛ خو مور ویلای شو چې د یو ډول ملي ــ مترقي فکر د استازیتوب نښې نښانې پکې ښکاري.

د استاد کاکړ په لیکنو، سرمقالو او په تېره بیا د هغه وخت د شوروي او بیا د امریکې د سفرونو د مفصلو ګزارشونو او د پېښلیکونو په پاڼو کې لوستونکو ته دغه ډول موضوعات مخې ته ورځي. دا ټکي د استاد کاکړ د افکارو د مطالعې لپاره هم مهم دي او که کوم وخت کوم څېړونکی وغواړي چې د هغوی پر سیاسي او فکري بهیر څېړنه وکړي، په دغو لیکونو کې ډېر مهم مواد پراته دي.

څو کال وړاندې د ارواښاد پوهاند کاکړ د مقالو یوه بله ټولګه «زما غوره لیکنې» په نوم خپره شوه چې زیاتره یې له هېواد د بهر مهالنیو او د مقالو په ټولګو کې خپرې شوې مقالې او لیکنې دي. د خوښې ځای دی چې د هېواد په داخل کې په اوږدو کلونو کې د هغه د یو شمېر لیکنو او مقالو دغه ټولګه هم چاپ ته چمتو شوه.

د ارواښاد پوهاند ډاکترمحمدحسن کاکړ د مقالو دغه ټولګه، ستاسو مخې ته پرته ده. ښایي دا د هغه د ټولو مقالو ټولګه نه وي، هغه پر خپل پرثمره علمي ژوند کې د هېواد او له هېواده بهر مطبوعاتو کې زیات شمېر نورې لیکنې هم خپرې کړې دي. هیله لرم چې د مقالو ددغه لومړي ټوک له چاپ وروسته، د هغه نورې مقالې هم، راټولې او د دوهم ټوک په توګه خپرې شي.

د افغانستان د علومو اکاډمۍ له رهبري او هغو ځوانو څېړونکو څخه چې دغه مقالې یې له بېلابېلو کلکسینونو را ټولې کړې دي، مننه کوو.

د کاکړ بنسټ له ځوانو کارکوونکو ښاغلي سمیع الله زیار او بابرزي هېوادوست نه هم مننه چې ددې اثر د چاپ چارې یې سمبال کړې.

له ګران کاوون کاکړ نه هم مننه چې تر اوسه یې په خپله ځانګړې پاملرنه او مالي توان

ددغه اثر او د کاکړ تاریخ بنسټ د نورو چاپ شویو اثارو د خپرېدو هڅه جاري ساتلې ده؛ دغه راز یې د استاد د آثارو او تألیفاتو پرله پسې خپرېدو او د کاکړ تاریخ بنسټ په تل فعال ساتلو کې هڅې د ستایلو وړ دي.

محمد زرین انځور
کاکړ تاریخ بنسټ
کابل. ٦ مې ۲۰۲۰
۱۷ ثور ۱۳۹۹

د کابل، وړمې او اریانا مجلو په اړه لنډ معلومات

دا چې ددې ټولګې ټولې لیکنې له یادوو دري مجلو څخه را ټولې شوي؛ نو بهتره مو وګڼله چې ددغو مجلو په اړه لوستونکو ته لنډ معلومات وړاندې کړو.

وړمه مجله

وړمه مجله د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو د پښتو څانګې مجله ده چې د لومړي ځل لپاره د (۱۳۳۶ل) کال د تلې میاشت کې د لومړي ځل لپاره خپره شوه. ددغې مجلې بنسټګر پوهاند میرامان الله انصاري او لومړی مسئول مدیر یې پوهیالی محمد رحیم الهام و. پوهاند محمدحسن کاکړ ددغې مجلې په درېیمه ګڼه کې له یو شمېر نورو لیکوالو او پوهانو سره یوځای د مهتمیم په توګه دنده ترسره کړې او همدا راز ورسره لیکوال پاتې شوی دی.

وړمه لومړۍ دوه میاشتنۍ او وروسته دري میاشتنۍ شوه او په (۱۳۸۵ل) کال کې یې له نشراتو پاتې شوه چې له څلویښت کلن ځنډ وروسته یو ځل بیا د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو د پوهنځي له لوري چاپ او خپره شوه. د موضوع په لحاظ پکې ادبي او ژبنۍ څېړنې خپرېدلې؛ خو په خوا کې یې ورسره فلسفي، علمي او ټولنیز موضوعات هم خپرول چې پښتو ادب یې له بېلابېلو علمي شتمنیو او د عصري علومو له ملغلرو برخمن کړی دی. دغه مجله د ادب ټولو زده کړیالانو ته د ادب د دوهم پوهنځي ارزښت لري.

کابل مجله

د کابل مجلې لومړۍ ګڼه د (۱۳۱۰ل) کال د غبرګولي د میاشتې په ۱۵مه د (۱۳۵۰ق) کال د محرم الحرام په ۱۸مه په کابل کې د کابل د ادبي انجمن له خوا خپره شوه. کله چې په (۱۳۶۱ل) کې د کابل ادبي انجمن او د کندهار پښتو ادبي انجمن له یوځای کېدو چې پښتو ټولنه (پښتو اکاډمي) رامنځته شوه؛ نو دا مجله د پښتو ټولنې له لورې خپرېده. پوهاند محمدحسن کاکړ په (۱۳۳۷ ل) کال ددغې مجلې د مسئول مدیر په توګه دنده پیل او په دغه مجله کې یې ګڼ شمېر لیکنې چاپ شوې. په (۱۳۵۷ل) کال کې په اوسنۍ بڼه د افغانستان د علومو اکاډمي له جوړېدو وروسته دا مجله د افغانستان د

علومو اکاډمي د ژبو او ادبیاتو د مرکز د پښتو ژبې او ادبیاتو د انستیتیوت خپرنیز ارګان شو چې وخت پر وخت د ځینو، سیاسي تحولاتو، تخنیکي، مالي او نورو ستونزو له وجې بنده شوې او بیا پیل شوې ده.
کابل مجله په لومړي کال کې بشپړه په دري ژبه خپرېدله؛ خو په دوهم خپرنیز کال کې یې پښتو لیکنې هم پیل کړې چې وروسته په پښتو خپرېده. ددغې مجلې خپرنیز مطالب ټولنیز، تاریخي، علمي، دیني، د مشاهیرو ژوندلیکونه، پخواني اثار، د مطبوعاتو تاریخچه، د کلاسیکو او معاصرو شعرونو او نړیوالو ادبیاتو بېلګې، ادبي څېړنې، حکمت او فلسفه، اروپوهنه، ښوونه او روزنه، د کابل د ادبي انجمن د فعالیتونو راپور او داسې نور وو.
خو د یادې مجلې د خپرنیز بهیر بدلون ته په کتو، په خپرونو کې یې هم بدلون راغلی چې کله یې په خپلو پاڼو کې ادبي، ژبنیو او هنري مسایلو ته ځای ورکړی او کله یې ټولنیزو او فلسفي مسایلو ته غېړه پرانیستې ده، چې البته ځینې وخت د یو لړ فشارونو له وجې له اصلي موخو څخه منحرفه شوې؛ خو اوس له نېکه مرغه په خپلو اصلي موخو متمرکزه ده.
کابل مجله د افغانستان د معلوماتو په مرکز (Afghanistan Center at Kabul University) د لوستونکې د لاسرسي وړ او په ډیجیټالي توګه یې له لاندې ادرس څخه ترلاسه کولی شې:
http://catalog.acku.edu.af/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?binlionumbere=8273

اریانا مجله

په (۱۳۲۱ل) کال د مطبوعاتو په مستقل ریاست کې د تاریخ ټولنې له جوړېدلو سره سم، دې ټولنې د همدې کال په سلواغه کې د آریانا د میاشتنۍ مجلې په خپرولو پیل کړل. بنسټګر او لومړنی مدیر یې ارواښاد احمد علي کهزاد و. زیاتې مقالې یې په دري او یوه برخه پښتو هم په کې وه. اریانا مجلې د افغانستان د تاریخ، د ژبو د تاریخ، تاریخي جغرافیې، د هېواد د نامتو شخصیتونو، شاعرانو او لیکوالو د پېژندنې، د ښکلو صنایعو، سکو، لرغونېپژندنې، کتاب پېژندنې او د افغانستان د فوکلور په باب یې د علمي او څېړنیزو مطالبو او مقالو په خپراوي پیل وکړ.
آریانا مجله په (۱۳۵۸ل) کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ د اجتماعي علومو د انستیتیوت د خپرنیز ارګان په توګه واوښته او د تاریخي مضامینو د خپرولو پر ځای د ټولو اجتماعي علومو په اړه د مضامینو خپرول ور په غاړه شول. تر هغې وروسته د مجلې خپرندویه تګلاره پراخه شوه او د سیاسي تحولاتو له وجې یې په خپرونو کې ځینې خنډونه راغلل؛

خـو اوس یـې خپرونـې پـه عـادي توګـه پرمـخ ځـي او د ټولـو ټولنیـزو علومـو پـه برخـه کـې خپرونـې کـوي.
د اریانا مجلې ډیجیټالي بڼه له لاندې ادرس څخه ترلاسه کولی شی:
http://www.afghandata.org:8080/xmlui/handle/azu/17247

د اوسنۍ لیکدود له مخې د ځینو پخوانیو کلماتو په نوې بڼه راوړل

ددې یادونه اړینه ده چې د مقالو ددې ټولګې لیکنې څو اویا کاله پخوا هم خپرې شوې او په را وروسته کلونو کې هم. د پښتو ژبې د هغه وخت د لیکدود او د اوسنۍ معیاري لیکدود په منځ کې ځینې توپیرونه لیدل کېږدي. دا خبره د نړدې ډېرو ژبو په لیکدودونو کې د زماني واټن پر اساس معموله ده. موږ د مقالو د دې ټولګې په لیکنو کې د لیکدود نوې معیاري بڼه په پام کې نیولې ده. سره له دې چې دغه توپیرونه ډېر زیات نه دي؛ خو بیا هم موږ دغه یادونه لازمه وګڼله. هغه کلمات چې په دغه ټولګه کې په اوسنۍ بڼه راغلې، په لاندې ډول دي:

شماره	په کتاب کې لیکل شوې بڼه	اوسنۍ بڼه
۱	د پاره	له پاره
۲	چه	چې
۳	پکښې	پکې
۴	کښې	کې
۵	کښېناستل	کېناستل
٦	ئې	یې
۷	اسیائي	اسیایي، اروپایي
۸	برسېره	سربېره
۹	وګرزوله	وګرځوله
۱۰	دوتري	دفتري
۱۱	بلکه	بلکې
۱۲	خلق	خلک
۱۳	کښېږدي	کېږدي
۱۴	که	کړ

لړلیک

لومړۍ برخه: سرمقالې ۱

د مورخ ژورنالیستیک تاریخ ۳
د ښوونکي ورځ ۷
زمونږ لوستوونکي له مونږ څه غواړي؟ ۹
یونو د جهاني تشکیل په لور ۱۲
زمونږ ذهنیتونه ۱٤
پخه دوستي ۱۸
د تاشکند جرګه ۲۱
د ژوندانه راز ۳۲
د پیټرسبرګ سیمینار ۳۵
اقتصادي نظریات ٤٦
د پښتونستان ورځ ٤۸
د مجلې یودېرشم کال ۵۰

دویمه برخه: پښتو ادبیات ۵۵

استاد کاکړ او پښتو ژبه ۵۷
املاء او انشاء ٦۱
په امریکي کې د پښتو نوی مرکز ٦٦
پښتو لپاره یو بل اساسي خدمت ۷۰
پښتو او دفتر په دوو وروستیو پېړیو کې ۸٤
پښتو په شوروي کې ۹۹
پښتو د عمومي کېدو په لاره کې ۱۰٤
د پښتو ټولنې د ۱۳۳۷ نشراتي کال چارې ۱۰۵
د غني پلوشې ۱۰۹

درېیمه برخه: تاریخ او اجتماعیات ۱۱۷

استاد داکتر حسن کاکړ او د هغه تاریخي او ټولنپوهنیز لید ۱۱۹
افغانستان او استقلال ۱۲٤
د استعمار حقیقت ۱۳۰
افغان، افغانستان ۱٤٦
نگاهی به حکومت و جامعه افغانستان در دوره امارت امیر عبدالرحمن خان ۱۵۸

د احمدشاهي دولت ځینې خصوصیتونه ١٦٤
لومړني انسانان ١٧٠
د اتلسمې پیړۍ په درېیمې لسیزې کې په فارس د پښتنو غلبه ١٧٥
زموږ معارف ١٨٩
قیام صدو دو سال پیش کابل علیه تسلط انگلیس های مهاجم ١٩٩
د شوروي ننني جامعه ٢١٠
د یونان د ډیموکراسۍ ځنګه والی ٢٢٨
د پښتونستان لنډه پېژندنه او یو څو خبرې ٢٣٤
زموږ ملي ښادي ٢٤٢
د لرغوني یونان دولتي مؤسسې ٢٤٥
د تاریخ په باره کې ٢٤٨

څلورمه برخه: ژبـــاړې ٢٥٣

د ژباړې په باره کې څو خبرې ٢٥٥
شولې، بټۍ او پایکو ٢٦٠
ویـــره ٢٧٠
د اډوارډ ښپلامې اوټوبیا ٢٧٥
د نولسمۍ پیړۍ اوټوپیایي لیکنې ٢٧٧
د تولستوی برخه په ادب کې ٢٨٠
د شعر په باب تفکرات ٢٨٩
د کولټور کړۍ ٢٩٢
په اسلامي مملکتو کې معارف ٢٩٩
علتونه په تاریخ کې ٣٠٢
د انکشاف قوانین ٣٠٨
زوړ د نوي په مقابل کې ٣١٤
د ډیموکراسۍ عناصر ٣١٨
د هند اجتماعي حال ٣٢٣
ګرانه ملګریه ٣٢٩
د فلسفې د تاریخ په شاوخوا کې یو څو خبرې ٣٣١
د نړۍ لومړۍ جنګ ٣٣٣
د زړه مدار ٣٣٨

مفاهیم او توري ٣٤١
د مقالو مأخذونه ٣٤٣
د پوهاند کاکړ نور خپاره شوي آثار ٣٤٦
د کاکړ تاریخ بنسټ په اړه ٣٤٨

لومړی برخه

سرمقالې

د مورخ ژورنالیستیک تاریخ

وروستۍ څو لسیزې په تاریخي او سیاسي مطالعاتو کې د ټولنې تحلیل او تجزیې ځانګړی ځای پیدا کړی. اوسني تاریخ پوهان په دې نظر دي، چې ژور او معتبر تاریخ د ټولنې له ژورې مطالعې او خلکو ته له مراجعې پرته ستونزمن کار دی.
مبارک علي په جنوبي اسیا کې له دې املې محبوب دی، چې د تاریخ ټولنیز اړخ ته یې ډیره توجه کړې ده.
زمور د تاریخ یوه ستره برخه سنتي تاریخ لیکنه ده، چې د پښتو په کرونولوژیک انتقال، روایت او کیسې وړاندې کولو ډېره اتکاء لري، خو د ټولنیز وضعیت تحلیل او ارزونې، د پښتو د عواملو، څېړنې او نقد اړخ ته، چې تاریخ اکاډمیک او علمي کوي، کمه توجه شوې ده.
د افغانستان په ګوتشمېر تاریخ لیکونکو کې یو تن چې د اکاډمیک او ټولنیز تاریخ بنسټګر یې ګڼلای شو، ارواښاد پوهاند حسن کاکړ دی. هغه د تاریخ او ماضي د روایت دودیز شکل بدل کړی او په تاریخ لیکنه، په ځانګړي ډول تاریخي مقالو کې یې نقد، پرتلنې، او د ټولنې اوضاع ته ځای ور کړی دی.
د پوهاند کاکړ په اکثریت مقالو کې، چې په دې کتاب کې را غونډې شوې، د افغاني ټولنې اخلاقیات، حاکم ذهنیتونه، ټولنیز شعور او ارښتونه، په انساني ټولنو او افرادو کې د طبیعي تغییراتو مسیر، د تجربو انتقال او د ولسي تعامل څرنګتیا، چې په غوڅ ډول د ټولنپوهنې او ټولنیز تاریخ برخه ګرځي، برجسته شوي.
تاریخ لیکونکی د ټولنې څارګر دی او وینې، چې په ټولنه کې د درزونو، بې عدالتۍ او پټ او غلي خشونت عوامل څه دي. مثلا د کلي او بښار د خلکو ترمنځ د روابطو څرنګتیا، تعامل او فاصلې له البیروني تر پوهاند کاکړه د اکثرو افغان تاریخ لیکونکو پام ور ګرځولی.
د البیروني پر مرګ له نهو پیړیو زیات وخت تېر دی، خو لاهم په مختلفو اشکالو او نومونو د کلي او بښار ترمنځ فاصلې او نا اعلان شوي تضادات او ټکرونه موجود دي.
لیکوال د افغاني ټولنې په روښاندې طبقه کې د پردیپالنې او خپل تېښتې ذهنیت پر عامېدو تم شوی، چې څنګه دوی له خپلو کلیوالي خویونو، چاپیریال، فرهنګ او کلیوالو تېښتي، خو له پردي فرهنګ، خویونو، ارزښتونو، محیط او افرادو سره ځان زر همغاړی کوي.

هغه د ښه او بد لپاره د معیار او ارزښتونو په درلودو ټینګار لري، چې زموږ ټولنه یې له بده مرغه نه لري. دا مساله موږ سیاسي، او اجتماعي درک او شعور ته هڅوي. اجتماعي شعور په مسولیت پذیري، متقابل درناوي او د درنښت او ارزښت د معیارونو په رامنځته کولو کې ټاکونکی رول لري. په هغو ټولنو کې، چې ټولنیز شعور پکې لوړ دی، ټولنیز خوځښتونه وده کوي او خلک او ټولنه د سیاسي او ټولنیزو ارزښتونو د خوندیتابه، انسجام او د ښه او بد د تفکیک پر لور رهبري کوي. یوځوک قتل، غلا او لوټماري کوي او یو بل د خیر ښیګڼې او انساني ارزښتونو پر لور خلک بولي؛ اجتماعي شعور له دې دوو نه د خلکو په انتخاب او میلان کې لیدل کیدای شي.

له ټولنیز شعور او فرهنګ نه په برخمنو ټولنو کې د افرادو شخصیت او ارزښت د هغوی د ټولنیز مفیدیت/ګټورتوب له مخې ارزول کیږي. ځومره، چې انسان مسوولیت پذیره، ګټور، خیر غوښتونکی، سوله پال او د انساني ارزښتونو مدافع ثابتیږي، په همغه کچه یې ټولنیز او سیاسي ارزښت او مقام ټاکل کیږي. خو که د انسان د ارزښت ټاکلو دغه معیارونه موږ په خپله ټولنه کې و ارزوو، په غوځ اکثریت هغو افرادو ته ارزښت ورکړل شوی، چې د زر او زور څښتن دي او قتلونه او لوټمار یې کړې. په موږ کې تر اوسه د اتلولۍ او زړور او ډارن معیار هم دا دی. دا ټول زموږ د ټولنیز شعور د ټیټې درجې ښکارندوی دي. ددې ناسمو معیارونو پاللو دلته د جګړې، خشونت، زور، قتل او ترور فرهنګ ته وده ور کړې او د خلکو پر خوی او ټولنیزو اخلاقو حاکم شوي. زموږ د تاوتریخوزمه چاپیریال، تریخجن خوی او له جګړو او ویرونو ډکو داستانونو او وینلړلي تاریخ یو ستر علت دا دی، چې زموږ خلکو د ښه او بد ترمنځ د تفکیک فکر، کوښښ او جرئت نه دی کړی، حتا، چې تاریخ لیکونکو مو هم د شخصیت سازۍ او اتل جوړونې په برخه کې غیر عادلانه چلند کړی.

د اروابنماد کاکړ په څېر تاریخ لیکونکي دې تاریخي بې عدالتۍ ته متوجې او په دې باور دی چې « د ودانولو او ورانولو کسان باید یو قیمت ونه لري؛ بلکې هوښیاره جامعه د هر یوه مقام وټاکي او د مقام په دې ټاکنه کې باید اساس کار، فعالیت او جامعې ته فایده رسول وي». دده په نظر، «په کومې جامعې کې چې دا احساس پیدا او قوي و، یعنې جامعې خپل واقعي او مفید افراد نمانځل او مضر افراد یې رټل، په دې پوه شه چې دا جامعه مخ پر وړاندې روانه او ډینامیکي ده». خو برعکس زموږ تېر لنډ تاریخ او حال دا ثابتوي، چې افغاني ټولنه په لومړني غیر مطلوب حالت کې ده او د بدو او مضرو افرادو نمانځنه یې ویاړ او لومړیتوب دی.

لیکوال دلته ډیری پر اجتماعي مسایلو تمرکز کړی، چې د اجتماعي تاریخ او پېښو او

قضایاوو د غوره تحلیل لپاره اساس ګڼل کیږي. د افکارو تنوع، د خلکو د ژوندودو او انددود تغیر او تحول د انساني ژوند یوه برخه ده. یو وخت خلک په غارونو او سمڅو کې اوسیدل، خو اوس هیڅوک هم دا نه خوښوي، چې په سمڅو کې واوسیږي، هرڅوک د ښه ژوند په لټه کې دی. د اروښاد کاکړ په باور، د افکارو ډینامېزم طبیعي او «زما او ستا» له قوت او طاقت نه لوړ دی، که داسې نه وای، ستر مدنیتونه به نه وای او انکشاف به نه کېدای. دی وایي، چې د یوه ولس ټول پخواني میراثونه هرومرو هر وخت د هغه په ګټه او خیر نه وي. هغسې چې اجتماعي شرایط اوړي او یو وخت بل وخت تغیر کوي؛ داسې هم په فکري خواوو کې ځینې عناصر خپل ارزښت بایلي او نویو ته ځای پرېږدي.

په دوو لیکنو کې، چې د علمي غونډو لنډ سفري ګزارشونه دي، د افغانستان د هغه وخت د دولت او حتا لیکوال سیاسي لید اودریځ منعکس شوي. د پښتونستان داعیه د لاندې پښتنو د یوه ښل دولت داعیه ګڼل شوې او افغانستان یې یوازې حامي تعریف شوی. ظاهرا دا په هغو کلونو کې د افغانستان د اوسنۍ جغرافیا د تثبیت او خوندیتابه په ټړاو د دولت د دریځ ښکارندویي کوي، چې لیکوال هم ورسره همغږی دی.

د واشنګټن او تاشکند د سفرونو اړوند ګزارشي لیکنو کې د انساني ټولنو د تجاربو پر تبادلې، فرهنګي او اکاډمیکو اړیکو، له سیاسي او ایډیالوژیکو توپیرونو سره سره د نظریاتو پر مبادلې، ډیالوګونو، د علومو، ټکنالوژۍ او له بهر سره د راشه درشې د ارزښت په ټړاو بحث شوی، چې د ټولنو د تحرک او ګډ انساني ژوند او ارزښتونو د پاللو لپاره مهم دي. مثلا د تاشکند په ناسته کې، چې د افریقایي او اسیایي هېوادونو په غړیتوب جوړه شوې وه، د مختلفو ایډیالوژیو او سیاسي او نظامي بلاکونو اړوند هېوادونو فرهنګیانو ګډون درلود. دوی په خپلو شعرونو او وینا‌وو کې د سوسیالیزم او امپریالیزم پر ملاتړ او مخالفت تمرکز درلود، خو د افغانستان استازو د بې طرفۍ سیاست درلود، ځکه دولت بې طرفه سیاست غوره کړی و.

٦٢ کاله وړاندې لیکوال د وطن د بندونو د جوړېدو، شاړو ځمکو د ابادۍ او د برېښنا او سړکونو د غځېدو په ټړاو د خلکو هیلې او خوشبینۍ منعکسوي، خو شپږ لسیزې وروسته هم لا دا هیلې- هیلې دي.

په دغه کتاب کې د اروښاد کاکړ اکثریت مقالې زموږ د ماضي هیندارې ده، چې خپل حال او راتلونکې پکې لیدلی شو. دا ارزونه کولای شو، چې پرون زموږ ټولنیز حیثیت او شخصیت څه و اوس څه دی.

اروښاد کاکړ د افغانستان د معاصرې تاریخ لیکنې ستره هستي ده. زه یې په دې کښو او کلماتو کې حق نه شم ادا کولای، خو د هغه پر اکاډمیک شخصیت غونډې، د کتابونو،

خورو ورو لیکنو او مقالو د راټولولو او خپراوي په برخه کې د انسان انستیتیوټ دا هڅې د افغانستان د معاصر تاریخ او اکاډمیکې تاریخ لیکنې په عامېدو او دود کېدو کې اغیزناکې بولم.

نذیراحمد سهار
د کوبها ډیالوګ رییس

کابل مجله، ۱۳۳۸ل، د لړم لومړی، اتمه ګڼه، ۵۵ او ۵۶ مخونه.

د ښوونکي ورځ

د ښوونکي د ورځې په مناسبت

ټولنه له طبقاتو او افرادو نه جوړه ده او د هغې پرمختګ د دوی په زیار او زحمت پورې اړه لري. شک نشته چې د جامعې هر فرد حرکت کوي، کار کوي، فعالیت کوي او زیار باسي، هیڅ یو هم ساکن او ثابت نه دی، بلکې اخوا دیخوا دلته او هلته دننه او د باندې ګرځي او را ګرځي خو د دې په کار او زیار کې توپیر دی، هر حرکت او هر فعل ارو مرو د جامعې په فایده نه وي، فایده لاڅه کړې چې ډېر وخت ورته ضرر ور پېښوي او که هر حرکت او هر عمل د ترقۍ نښه وای زمورږ جامعه به په اوسني حال نه وای، ارو مرو به د تمدن په پرمختللي پړاو کې وای او حال به مو بل وای. دلته تور له سپین سره یو ځای دی مرور له پخلا سره ناست دی، دښمن له دښمن سره پخلا دی، خبرې دي، مجلس دی، مرکې دي، کنفرانسونه دي، نظریې دي، فکرونه دي، فلسفې دي او پیشنهادونه دي. وار په وار پراخیږي او خپله ارته غېږه د نورو لپاره خلاصوي او منې یې.

نن ورځ سوله قوت لري، ځان لري، حرکت لري، ولسي شوې او په ملتونو کې یې ځای نیولی؛ نو به یونو ارو مرو په مخ ځي او جهاني کېږي به.

اوس به مو ډېر څه لرلای او له زیاتو اړتیاوو نه به خلاص وو، دا ځکه چې ټول کارونه تعمیري نه دي او بلکې د تعمیري اعمالو ترڅنګه تخریبي هم اوږه په اوږه روان دي، خبره ددې دواړو تعمیري او تخریبي اعمالو په مقابله کې ده، د یوه پر بل بری د جامعې د خیر او شر او د ترقۍ او پسمانۍ سبب دی، ځرنګه چې اعمال هر څه او هر ځنګه چې وي، ځانله عامل غواړي؛ نو ځکه انساني افراد نظر خپلو اعمالو ته ارزښت پیدا کوي، د ودانولو او ورانولو کسان باید یو قیمت ونه لري، بلکې هوښیاره جامعه باید د هر یوه مقام وټاکي او د مقام په دې ټاکنه کې باید اساس کار، فعالیت او جامعې ته فایده رسول وي، په کومې جامعې کې چې دا احساس پیدا او قوي و، یعنې جامعې خپل واقعي او مفید افراد نمانځل او مضر افراد یې رټل، په دې پوه شه چې دا جامعه مخ پر وړاندې روانه او ډینامیکي ده.

ځکه چې د افرادو نمانځنه او رټنه هم بنا په کوم معیار وي؛ خو که دا معیار کې عدالت خوندي شوی وي او د داسې مقدس اجتماعي پرنسیپ په اساس وي، چې د ټولو خیر او بهبود پکې منظور وي؛ نو دا به خیر اعلی وي، دا چې زموږ په ملک د معلم ورځ ټاکلی شوې، په حقیقت کې د ډېر لوی خیر او فضیلت د نمانځلو او قدر کولو لپاره اقدام شوی دی، ځک چې معلم د جامعې هغه شریف کس دی چې د بشري او انساني مفاهیمو او ارزښتونو تلقین حتی په وچه ګډه هم کوي.

کابل مجله، ۱۳۳۷ ل کال، زمری، ۱۱مه ګڼه، پرلپسې ګڼه ۴۶۲، ۱-۳ مخونه.

زمونږ لوستوونکي له مونږ څه غواړي؟

له هغې ورځې نه چې دا مجله ماته سپارل شوې ده، د مجلې په هکله خبرې او تبصرې زیاتې شوي دي. څوک یو څه وایي او څوک بل څه. ځینې کسان یې ستایي او بعضې یې لا غندي هم. هغه چې ستایي یې وایي چې مجله د مضمونونو له پلوه ډېره ښه شوې او تر پخوا یې ښایسته توپیر کړی دی. هغه چې غندي یې وایي چې د مجلې صحافت، توري، شکل او قطعه ښه نه دي او سربېره پر دې طباعتي غلطۍ هم په مرګ په کې دي. د دوی نظریه ښکاروي چې که دا ماتې ګوډې یې ورسمې شي او په همدغسې علمي او اوچتو خپرونو سره راووځي، نو به مجله په رښتیا میدان وګټي او په لوستونکو به لا ګرانه شي.

یو شمیر نور کسان لا نور څه ګړیږي. داسې کسان چې مجله له ورایه ووینې تر ټولو دمخه دېته هڅه کوي چې که په مجلې کې په زړه پورې ښایسته عکسونه ووینې، یعنې دوی ته له هر څه ډومبی ښایسته او ښکلي تصویرونه ارزښت او ګرانښت لري.

دا راز نظریې له هرې خوا او هر چانه چې وي، مونږ ته زیات اهمیت لري. همدغه سبب دی چې مونږ ورته په ښه سترګه ګورو او لا هم غوږ په اواز یو چې زمونږ نور ملګري په دې باره کې څه وایي او څه راز نظریې ښکاره وي.

ما ډومبی وویل چې د مجلې په باب هر راز نظریه وړاندې کول زما په نظر ډېر ارزښت لري او مخصوصاً زه ورته په درنه سترګه ګورم. دا ځکه چې په دې وختو کې هغه ښاغلي لیکوال چې د ویلو او لوستلو د ذوق له لاسه به یو وخت تل نارام وو، اوس ټول ساړه پاړه دي، د خپرونو او نشراتو په باره کې یې بیطرفي غوره کړې او په اصطلاح محافظه کاران یا په بل عبارت سیاستمداران شوي دي. د اندېښنې وړ خبره دلته ده چې زمونږ په هېواد کې داسې سیاستمداران ورځ په ورځ مخ په زیاتېدو دي.

اول خو دا راز ښاغلي د ورځپاڼو او مجلو په لوستلو سر نه خوږوي او که یې کوم وخت کومه مجله مثلاً د کابل مجله په ګوتو ورغله، یوازې یې د سر ټکي ګوري او بیا وایي چې افسوس په کاغذ چې بې فایدې توریږي او که یې ورځپاڼې، مثلاً اصلاح، انیس او هېواد

تـر لاسـه شـوه؛ یـوازې باندینـی پېښـې یـې لـولي او نـور مخونـه یـې لـه ورایـه گـوري او وایـي چـې فایـده د دوکاندارانـو او نصـوار فروشـو پکـې ډېـره ده. کـه لـه دوی څخـه غوښـتنې وشي او دې تـه راوبلـل شي چـې گرانـو ښـاغلیو! مقالـې ولیکـئ او د اصـلاح او سـمون پـه منظـور خپلـې نظریـې وړانـدې کـړئ او انتقادونـه وکـړئ او کـه بیـا هـم پـه ډېـر ټینـګار ورتـه وویـل شي چـې خپرونـې ستاسـې لپـاره دي، کار کوونکـي یـې لـه ستاسـو څخـه دي، لـه اسـمان او یـا لـه کـوم بـل هېـواد څخـه نـه دي راغـلي او دوی ټـول زیـار بـاسي چـې د ولـس او خلکـو پـه ژبـه خپرونـې وکـړي؛ نـو دوی بیـا پـه عجیـب منطـق سره کوښـښ کـوي چـې ځانونـه خـلاص کـړي؛ نـو بیـا وایـي چـې ولـس کـې پوهـه نشـته، سـواد کـم دی او پـه پـای کـې وایـي چـې ویونکـي او لوسـتوونکي پکـې پـه شـمار دي. لـه دې کبلـه دوی پسـې اضافـه کـوي چـې خپرونـې ولسـي نـه دي او یـوازې د یـو موټـی کسـانو لـه پـاره انحصـار شـوي دي. زه دې منطـق تـه سرچپـه منطـق وایـم او دې ښـاغلیو تـه داسـې ځـواب ورکـوم چـې کـه زه غلـی اوسـم، تـه کـرار کښـې او هـا بـل هیـڅ ونـه وایـي او هغـه څلـورم پـه خپلـو شـخصي کارونـو باندې لګیـا وي او هغـه بـل د خپـل مجلـل ژونـدون د برابرولـو پـه منظـور د کوټیـو، موټرونـو او بانکونـو پـه سـودا کـې ډوب وي او ټـول لـه دې څخـه ډډه وکـړو او چـې څـه مـو زده وي ولـس تـه یـې ونـه ښـیو او چـې پـه څـه پوهیـږو نـور پـرې ونـه پوهـوو او هغـه څـوک چـې پـه رښـتیا د ولـس غـم خـوري لـه هغـوی سره مرسـته ونـه کـړو او ورسره اړم نـه شـو؛ نـو د دې ملـک او د دې وګـړو حـال بـه څنګـه ښـه شي؟ خیـالي ایډیـالي ټولنـه تـر اوسـه پـورې زمـوږ د کُـرې پـه سر درک نـه لـري. هـر چېـرې او هـر ځـای نیمګړتیـاوې او ماتـې ګـوډې شـته؛ خـو پـه هـر ملـک د ولـس رښـتینی زوی هغـه دی چـې یـوه ګـړی بـې ځایـه تېـره نـه کـړي او د وخـت لـه موجـوده شرایطـو څخـه د خپلـې جامعـې د بهبـود او هوسـاینې پـه منظـور اعظمـي اسـتفاده وکـړي.

دا چـې پـه دې سـره سـړتیا، چوپـه چوپتیـا او بـې شـوقی کـې زمـوږ لوسـتوونکي د دې مجلـې پـه بـاره کـې د نظـر اظهـار کـوي، مـوږ تـه د دې زیـری راکـوي چـې د دې خپرونـې پـه مقابـل کـې بـې طـرفي نـه اختیـاروي؛ ځکـه چـې بـې طـرفي لـه عـدم علاقـې او یـا نهایـت محافظـه کارۍ څخـه پیـدا کیـږي. تاثیـر یـې یـا مثبـت وي او یـا منفـي؛ خـو پـه هـر حـال کـې بـه یـو څـه وایـي. د لوسـتوونکو همدغـه څـه ویـل او یـا اظهـار نظـر دی چـې د یـوې مجلـې یـا ورځپانـې کارکوونکـو پـه حیـث د هـر چـا لـه اظهـار نظـر څخـه خوښـۍ څرګنـدوو او خوښـیږو چـې لیکـوال مـوږ تـه خپـل نظریـات د خپرونـې لپـاره د مضمـون یـا د لیـک پـه شـکل راواسـتوي. مـوږ حـاضر یـو چـې ور نـشر یـې کـړو.

مـوږ دا منـو چـې زمونـږ پـه مجلـو کـې هـم ماتـې ګـوډې شـته دي؛ صحافـت، شـکل او قطعـه یـې څنګـه چـې ښـایي هغسـې نـه دي. سربیـره پـر دې تـر اوسـه هـم لـه طباعتـي غلطیـو څخـه

خلاصه شوې نه ده او تصویرونه هغسې چې د مجلې له شان سره برابر وي، پکې لږ دي. مور ټولو هغو ملګرو ته چې دا نیمګړتیاوې یې غندلي دي کور ودانی وایو او ورته ډاډ ورکوو چې د مجلې چلوونکي دې ماتو ګوډو ته ښه ځیر دي او زیار باسي چې دا ټولې نیمګړتیاوې لرې شي او له دې وروسته یوه ډېره درنه او علمي مجله د ګران هېواد د پښتنو له مرکز نه راووځي.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د لړم (عقرب) لومړی، اتمه ګڼه، ۱ او ۳ مخونه.

یونو د جهاني تشکیل په لور

د یونو د ورځې په مناسبت

د روانې میاشتې په سر کې د نړۍ په هر ګوټ کې په یوه وخت کې یوه حادثه محسوسه وه، دا حادثه د یونو (ملګرو ملتونو موسسې) کالیزه وه چې په (۸۲) غړو هېوادو کې یې درناوی وشو او په احترام یې مجلسونه جوړ شول.

جرګې او کنفرانسونه به تر اوسه ډېر شوي وي؛ خو هغه ارزښت چې یې دا راز غونډې لري؛ ننني بشر ته خصوصاً د زیات قدر وړ ښکاري.

د انسانانو د تاریخ پانې د جنګونو، مصیبتونو، کشالو، جنجالونو، حسد، حرس او دښمنۍ نه ډکې دي، یو بل زېښلي او په ګور کې یې ننویستي دي او سل رنګه ظلمونه یې پرې کړې دي، قوي په ضعیف سپور شوی او هر راز استفادې یې ترې کړې دي؛ خو تر اوسه په دې نه و پوه چې خپل ورور یې مړ کړی، خپل بازو یې پرې کړی، خپل همکار او اندیال یې وژلی او حضرت «انسان» یې لاندې کړی دی، دا لاندې کول، دا وژل، او دا انساني استثمار د څه لپاره؟

فقط اوس لږ څه پوه شو چې په خطاوو، په غلطو او پخپله حیوانیت او سبوعیت لاندې کړی و. انسان د انسان دښمن نه دی، بنیادم د بینادم قاتل نه دی، دا د انسان خطا ده چې یې ځان قاتل او دښمن کړی و، پخپله ښه دی، طبیعت یې نیک دی، شر یې نه خوښیږي او ورسره روغ نه دی؛ خو خبره داده چې په غلطه لار روان شوی دی، د تیرو شوو په لارو روان شوی او لا یې له لارې باسي او دوست ورته دښمن ګرځوي؛ نو ځکه ددې وخت دی چې تل لار ته نظر وشي، دقت پکې وشي، که کېدای شوای اصلاحات دې پکې وشي او که نه رد دې شي او داسې لاره دې غوره شي چې رښتینې دوستي پکې خوندي شي او د ټولو او تل لپاره.

د انسان رښتیانی او نه پخلا کېدونکی دښمن نادانې ده، جهل دی، مرض دی، قحط دی، غریبي ده، بیچارګي ده، بېوزلي ده او بې وسي ده، انسان نه دی، بنیادم نه دی، بشر نه دی، شرقي نه دی، غربي نه دی، تور نه دی، سپین نه دی، زیړ نه دی او سور نه دی؛ نو

ځکه مبارزه په کار ده، جګړه لازمه ده او جنګ حتمي دی، له چاسره؟ له مرض سره، له نادانۍ سره، له غریبۍ سره او له طبیعت سره، نه دا چې له انسان سره، له بینادم سره، له شرقي سره، له تور سره له سپین سره، له ماسره، له تاسره او یا له هغه سره. دا مبارزه، دا جګړه او دا جنګ به څنګه او په څه ترتیب کامیاب شي؟

یونو یي ځواب وایي، ملګرتیا یې ځواب وایي، همکاري یې ځواب وایي، ګډ ژوند یې ځواب وایي، سوله یې ځواب وایي، اعتماد یې ځواب وایي او بالاخره سمه لاره او انسانیت یې ځواب وایي. کله اعتماد پیدا شي، ویره ورکه شي، ملګرتیا راشي، لاره سمه شي او یونو فعاله شي، ننني پاڼه به واوړي، بله صفحه به په سترګو شي، تاریخ به شروع شي، انسانیت به وویاړي، استثمار به د تل لپاره کډه کړي او مصیبت به نه وي. څه شی به وي؟ خوند به وي، ژوند به وي، وروري به وي، اندیوالي به وي، همکاري به وي او هر څه به وي. څه شی به نه وي؟ شکول به نه وي، زبښل به نه وي، وهل به نه وي، ټکول به نه وي، تربګنی به نه وي، تربور به نه وي، ترخه به نه وي، تروه به نه وي، حسد به نه وي، بغض به نه وي، دښمني به نه وي او قتل به نه وي. د همدې منظور له پاره یونو راغله او په کار شوه (۱۹۴۵م) نو دا منظور محترم دی، درونده دی، سپېڅلی دی، مقدس دی، انساني دی او بشري دی.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري(حمل) لومړۍ، درېیمه گڼه، ۱ او ۲ مخونه.

زمور ذهنیتونه

لـه دې عنـوان څخـه زمـا مطلـب یـوازې د هغـو خلکـو ذهنیتونـه نـه دي چـې پـه کوڅـه او بـازار کـې مـو هـره ورځ پـه مخـه راځـي او یـا یـوازې پـه دفترونـو او ښـوونځیو کـې ورسره گـورو؛ تـر دې نامـه لانـدې ټـول هغـه وطنـي کسـان او د دوی ذهنیتونـه شـامل وبولـئ چـې پـه نننـي افغانسـتان کـې شـپې او ورځـې تېـروي او د خپـل ذهنیـت پـه قـرار دنیـا او مافیهـا تـه پـه تعبیرونـو قایـل دي، صنعتگـر او تـرکان، جـولا او نـداف، شـپون او دهقـان، مـلا او زمینـدار، مامـور او سرمایـه دار پکـې شـامل وگڼـئ.

د دوی د ذهنیتونـو پـه بـاره کـې غږېـدل او پـه دې بـاب کـې څـه لیـکل دومـره اسـانه هـم نـه و، پـه کـوم ځـای کـې تماس لـږ وي، تـگ او راتـگ او ناسـته ولاړه محـدودوي. د یـو بـل پېژنـدل او د هغـوی د مافـی الدمـاغ او مافـی الضمیـر پـه بـاب کـې غږېـدل هـم گـران وي.

لـه بلـې خـوا لـه بـده مرغـه مـور کـې دا مـرض پـه زور دی او دېتـه زړه نـه کـوو چـې لـه ښـکته خلکـو سره تمـاس وکـړو او ورسره وغږېـږو؛ شـاید یـو علـت همدغـه بـې علاقـه گـي او زړه سـوړوالی وي چـې د فکـر او ذهـن پـه لحـاظ زمـور او ولـسي خلکـو تـر منـځ ډېـر فـرق دی. پـه مـور کـې افـراط او تفریـط موجـود دی، د مثـال پـه ډول مـور یـو سـوچه نورسـتاني، جنوبیوال، شـغناني یـا د پامیـر د علاقـې وگـړي سره د فکـر او مېـل پـه لحـاظ زړه تنگـي حـس کـوو؛ خـو لـه امریکایـي، جرمنـي، فرانسـوي او روسي سره زړه گرمـي لـرو او پـه خـبرو اتـرو کـې تـرې خونـد اخلـو او دا مـو پـه زړه کـې وي چـې نـور هـم ورسره وای او پـه موضوعاتـو ورسره گډېـدلای وای.

د جرمنـي، انگریـزي، فرانسـوي او روسي او نـورو ژبـو زده کـړې تـه هوسـېږو؛ خـو هغـه ژبـې چـې افغـان ملـت پـرې گډېـږي؛ نـه زده کـوو او علاقـه هـم نـه ورښـیو. امریـکا، فرانسـه، واشـنګټن او مسـکو مـور تـه نـژدې دي، کـه وغـواړو یـا وکـولای شـو د هغـو ځایـو خلکـو سره راډیـو، ټلیفـوني مخابـره لگـولای شـو او حتـی پـه ډېـرو کمـو شـپو او ورځـو کـې ورتـه رسـېدلای هـم شـو؛ مثـلاً نیویـارک تـه چـې د دنیـا پـه بـل سر کـې پـروت دی پـه دوه درې شـپو کـې رسـېږو؛ یـا مسـکو تـه چـې پـه زرگونـو میلـه لـه مـور نـه لـرې پـروت دی؛ پـه پینځـه شـپږ سـاعته کـې ځـو؛ خـو کـه وغـواړو شـغنان یـا نورسـتان تـه لاړ شـو؛ بایـد شـپې او ورځـې تېـرې کـړو او زحمتونـه او ربړونـه وگالـو.

هـر سـهار او هـر ماښـام لـه واشـنګټن، لنـدن او مسـکو نـه ځـان خـبرووه؛ خـو دا مـو پـه زړه کـې نـه وي چـې د کونړ د سـاپیو بـه څـه حـال وي او فراهیـان بـه څنګـه ژونـد لـري. د دې راز ذهنیـت طبیعـي نتیجـه دا ده چـې خپلـو تـه بېګانـه او بېګانـهوو تـه خپـل شـوي غونـدې یـوو. زمـوږ پـه زیاتـره تـش پـه نامـه روشـنفکرانو کـې داسـې ذهنیـت قـوي دی؛ نـو کـه د دوی ډول تـه څـوک ناڅـي او خـبرې یـې پـه چـا اثـر نـه شي لـرلای؛ بایـد څـوک ملامـت هـم نـه کـړای شي او دا ونـه ویـل شي چـې ولـس کـې شـعور نشـته؛ نـه پـه ولـس کـې شـعور شـته پـه ولـس کـې قوتونـه پراتـه دي او پـه ولـس کـې هـر څـه شـته؛ خـو نـر څـوک دی چـې هغـه وسـکونډې او اعتـماد یـې حاصـل کـړي.

دغسـې قـدرت پـه مـوږ کـې ضعیـف دی او نـه شـو کـولای چـې حتـی ډېـر نـژدې کسـان هـم پـه سـمه لار روان کـړو، زمـوږ لـوی عیـب دا دی چـې د خلکـو مسـئلې ځانتـه نـه معلومـوو، د دوی پـه ژونـد او فکـر ځـان نـه پوهـوو، څـه چـې خپلـه فکـر کـوو، خیـال کـوو چـې نـور بـه هـم همداسـې وي؛ مګـر واقعیـت بـل او هغـه زمـوږ لـه دماغ نـه خـارج وي. راځـئ!! چـې د دې ادعـا لپـاره اوس یـوه لنـډه سروې شروع کـړو او د وطـن پـه لـره او بـره او ښـکته او پورتـه کـې یـو فکـري چکـر ووهـو.

دا خـو څـو کالـه د مخـه اټـکل شـو چـې د افغانسـتان دولـس میلیونـه وګـړي لـري، نفـوسي شـمېر خـو اټـکل شـو، مګـر دا یقنـي ده چـې دا ټـول پـه ښـارونو کـې نـه اوسي. کابـل تـر ټولـو لـوی او ودان ښـار دی، سره لـه دې هـم نفـوس یـې لـه درې لکـو نـه تجـاوز نـه کـوي، بیـا پسـې کندهـار، هـرات، مـزار شریـف، جـلال آبـاد، قنـدوز او داسـې نـور دي، ټـول ښـاري نفـوس بـه ممکـن د اتـو لکـو پـه شـاوخوا کـې وي، کـه ډېـر دقیـق شـو او د ښـار پوهانـو تعریـف ومنـو، نـو حسـاب لـه دې هـم پسـې کمېـږي. ښـار پوهـان د ښـار داسـې تعریـف کـوي:

«ښـار د افـرادو هغـه ټولنځـی دی چـې زیاتـره وګـړي یـې پـه صنعتـي کارونـو لګیـا وي، دقیقـه احصائیـه نـه لـرو او ځکـه دا ویـلي نـه شـو چـې صنعتـي کار کوونکـي بـه څـو تـه رسـیږي، خـو دومـره ویـلای شـو چـې پـه عامـه اصطـلاح سره اتـه لکـه ښـاري او نـور پسـې اطـرافي دی».

کلـه چـې د اطرافیانـو پـه بـاب فکـر کـوو، نـو سمدسـتي دهقـان، شـپون او زمینـدار را پـه زړه شي او سـترګو تـه مـو نیـغ ودریـږي پـه دوی کـې نـور خلـک لکـه، ترکانـان، آهنګـران، خټګـران، موچیـان، دکانـداران، ملایـان او داسـې نـور هـم ارو مـرو شـته؛ خـو هغـوی پـه تعـداد کـې لـږ دي، څـه یـې پـه دهقانانـو او څـه یـې پـه نـورو کـې ور ګډیـږي؛ نـو دا ویـلای شـو چـې زمـوږ جامعـه زراعتـي ده او زارعـان پـه سـلو کـې نـژدې اتیـاوو تـه رسـیږي. اوس نـو بلـه خـبره داده چـې دوی او هغـه نـور څنګـه فکـر او څـه ذهنیـت لـري، کـه دا درسـته وي چـې د یـوه انسـان تفکـر د هغـه د اجتماعـي ماحـول او موقـف زېږنـده وي؛ نـو ښـایي پـه جامعـه کـې د دوی مقـام

وخېړو، په دې کې هېڅ شک نشته چې تبعیض په افغانستان کې نشته او ټول د قانون او شریعت په نزد مساوي ګڼل شوي دي، بلکې شریعت وایي، هر هغه څوک چې متقي وي، هغه خداي (ج) ته نژدې دی؛ خو هغسې چې د حکومت او د دولت مشران ارزو لري، د دوی ژوند ښه شوی نه دی، همدا راز ددې وخت د افرادو جسمي او روحي قابلیتونو پوره انکشاف کړی نه دی، مثلاً په عمومي ډول دهقانان او د دوی منسوبین پوره په نس ماړه نه دي، خوراک یې خراب دی، زیاتره پوروړي دي، تر حاصل د مخه په سود او سلم پیسې اخلي ډېر یې کورونه نه لري او د یو بل او زمینداراتو په همسایه خانو کې شپې او ورځې تېروي. کافي کالي نه لري، ځینې یې له ځارویو سره یوځای په یوه خونه کې ژوند کوي او له دې څخه عملي فایده اخلي او هغه دا چې د ژمي په موسم کې یې خونې ور تودوي، سواد خو پکې نشته له علم هنر او فن ځینې بې بهرې پاتې شوې دي، د ښکلو صنایعو په مفهوم خو خبر هم نه دي، د سیاست او اداري میدان د ځان نه ګڼي او هغې خواته ګوري هم نه؛ مګر پاخه دینداراتو نه زیاتره یې پینځه وخته لمونځونه کوي، روژې نیسي او ټینګ مسلمانان دي، دیني جذبه په کې قوي ده او هر وخت غزا ته تیار دي.
د دوی دنیا فقط د دوی کور، پټې محله او بازار دی، افکار یې هم همدغه حدود کې څرخي، کړی ورځ په خپلو کارونو لګیا وي، له باندنۍ نړۍ نه خبر نه لري؛ خو دوی زیاتره پرنګیان پېژي، ځکه چې د وطن په درو او هسکو او ژورو کې یې ورسره جنګونه کړي او هغوی یې ډبولي دي.
دا فکر پکې عمومي دی چې دا دنیا د نورو (غیر مسلمانانو) او هغه بله دنیا (اخرت) به د دوی وي، ځکه چې دوی مسلمانان او د خدای(ج) صالح بنده ګان دي؛ نو په سوکړک شکر باسي او په خپل ژوند قناعت کوي. په دوی کې ناروغي ځای لري او دا وړ مړینه یې زیاتره ده، مګر زمینداران او ملکان بیا د خدای(ج) فضل دی ښه دي، که څه هم دوی کار او بار نه لري؛ خو د ځمکو د حاصلاتو له پلوه یې ګزاره ښه وي. زمینداري په بېلو بېلو ولایتونو کې فرق کوي، مثلاً ننګرهار کې لوی لوی زمینداران کم دي، د ننګرهار سیمه تنګه مګر حاصلخیزه ده، له بلې خوا نفوس هم زیات لري، مګر په نورو ولایتونو مثلاً د کندهار په ولایت او په تیره بیا د فراه او چخانسور خواته ښه زمینداران لرو، وایي چې د خدای(ج) فضل دی، ځینې یې شپیته زره یا اویا زره جریبې ځمکې لري. په سلګونو دهقانان او نوکران لري، رمې او ګلې یې هم ډېرې دي. په دې برخه د هندوکش شمالي خواوې ښې آبادې دي، لوی زمینداران او پاخه سرمایه داران پکې ښه آباد دي، په عمومي ډول د دوی ګذاره ښه ده، په نس ماړه او په تن پټ دي او زورور دي او لوړې کلاګانې لري، په ژمي وړین او په اوړي کې نري کالي اغوندي، ښه تن او من او قوي او روغ

رمټ دي؛ ډېر يې باسواد دي، په محلي حکومتونو کې مخ لري او زياتره ولسي چارې د دوی په واسطه فيصلې کېږي، په ولسي مرکو او جرګو کې د دوی اوازونه درانده وي. نو ځکه زياتره فيصلې د دوی په ګټه کېږي. ښه محلي سياستمداران دي، خانان او ملکان او قومي مشران او لويان له دوی څخه وي. لږ او ډېر د دنيا له جرياناتو نه خبر وي او ډېره دلچسپي ورته ښکاره کوي.

له دې لنډ بيان څخه داسې ښکاري چې زمورږ په ملک کې ذهنيتونه يو راز نه دي او زياتر فرق پکې ليدل کېږي؛ خو په ملي مسئلو کې ټول يو موټی کېږي چې د دې ډېر تازه مثال د پښتونستان موضوع ده چې څو کاله د مخه يې زبردستې مظاهرې وکړې. سره لدې په دې وروستيو کلونو کې حال ډېر فرق کړی دی، معارف وار په وار آن په ليرې ځايونو کې ښوونځي جوړوي او کوښښ کوي چې د رزونې او ښوونې لمنه ارته کړي، کليوالي ښوونځي افتتاح کړي ابتدائي مکتبونه ډېر کړي او هلکانو ته د دې موقع برابره کړي چې علم او صنعت زده کړي او باسواده شي، په پينځه کلن پلان کې معارف ته زياته توجه کېږي او کوښښ کېږي چې په مکتبونو کې نظري او عملي کارونه په مخ لاړ شي، همدا راز په لرو سيمو کې هم په دې وروستيو کلو کې محسوس پرمختګ ليدل کېږي. خصوصاً د سړکو او لارو جوړولو کار په بېړه سره روان دی. څه وخت چې له خيره سره لويې لارې ښويه او قير شي، د سالنګ سړک جوړ شي او نورې لارې او د کندهار بين المللي هوائي ډګر جوړ او په کار واچول شي، نو دا به زمورږ لپاره يو لوی موفقيت وي. همدا راز د نورو مجوزو بندونو په تکميلېدلو سره هاغه وخت چې په لکونو جريبو شاړې ځمکې آبادېږي او په زرګونو کيلو واټه برق ترې راوځي او مملکت برقي کېږي، نو دا به د وطن د آبادولو په لړ کې نه هېرېدونکي لوړ کار وي؛ ځکه چې د داسې پلانونو او پروژو په تطبيق او تکميل سره به مملکت او ولس آباد شي، ژوند به يې ښه شي او ورسره به د ولس ذهنيت انکشاف وکړي، ډېرې ورانې وېجاړې به مو سمې شي او ډېرې نيمګړتياوې به مو پوره شي. د داسې پلانونو او پروژو په تطبيق سره مورږ خپلو مشرانو ته پوره حوصله او موفقيت غواړو.

کابل مجله، ۱۳۳۷ ل کال، زمری، ۱۰مه ګڼه، پرلپسې ګڼه ۴۶۱، زمری، ۱-۳ مخونه.

پخه دوستي

په نننۍ نړۍ کې د هرې ګړۍ په تېریدو سره د انسانانو په مغز او ذهن کې دا هیله وار په وار قوت مومي چې باید یو بل سره ووینې سره نږدې شي او د یوه او بل هېواد ته سفر او تګ راتګ وکړي. که همدا اوس سر پورته کړو او باندنۍ نړۍ ته نظر وکړو؛ نو به را ښکاره شي چې ډېر پوهان، لویان او د ژوندانه او علم د هر اړخ نور متخصصین، له یوه ملک نه و بل ملک ته ځي او سفرونه کوي. د وېرې او ډار او د نفرت او حسد د لرې کولو او د رښتیني ملګرتوب او انډیوالۍ د پیدا کولو او ټینګولو او د انسانانو د نږدې کیدلو لپاره دا یو موثر او اساسي ګام شمېرل کېږي.

ښکاریږي چې دا ارته او پراخه نړۍ چې په یوه وخت کې مجهوله او مبهمه وه او بس؛ وړوکې کېږي او تیاره ګوټونه یې وار په وار رڼا کېږي او انسانان غواړي چې یو د بل په احساساتو، افکارو او نظریاتو راساً په خپله په شي او هغه مصنوعي موانع چې یو وخت نورو د خپل غرض لپاره د ملتونو او وګړو ترمنځ ایښې وي، د همېش لپاره لرې او نابودې کړي. د نورو ولسونو او وګړو د پېژندلو لپاره ښه لاره دا ده چې لومړی د هغوی ژبه زده شي او وروسته د ژبې له لارې د دوی د ژوندانه کلچر او ذهنیت په ځرنګوالي او خصوصیت پوهه راشي.

په دې برخه کې ژبپوهان او عالمان ستر رول لري. شاید د همدې مقصد لپاره وي چې په تېره هفته کې د امریکا د متحده دولتونو او د اتحاد شوروي ستر پوهان کابل ته راغلي وو. خپل مستشرق او د پښتو ژبې لوی متخصص ډاکتر هربرت پنزل یې دلته راواستاوه او د شوروي او شوروي اتحاد د پر له پسې هیئتونو په ترڅ کې یوه بله درې کسیزه علمي ډله زمور مېلمانه شول. ډاکتر پنزل اتلس کاله کېږي چې پښتو یې زده کړې ده. دی لومړی امریکایي متخصص دی چې په پښتو ښه پوهیږي او د پښتو لپاره یې ډېرې قیمتي رسالې هم لیکلې دي؛ خو ځرنګه چې د علم تنده سخته وي او سړی نه پرېږدي چې ځای په ځای کېنې؛ نو ځکه ډاکتر پنزل د نورې څېړنې په منظور د شپږو میاشتو لپاره پښتني دنیا ته راغی. د مجلې نماینده له ده سره په پښتو یوه مرکه وکړه او په دې ډول

یې د پښتو په باب د ده نظریات وغوښتل. د ده همدا مرکه کولی شئ د همدې ګڼې په کوم بل مخ کې وګورئ.

بله ډله روسي متخصصان او مستشرقین وو چې د دوو هفتو لپاره دلته راغلي وو. دا درې کسیزه ډله څو ځله پښتو ټولنې ته راغله او د پښتو له لیکوالو سره یې خبرې او مرکې وکړې. په دې ډله کې د ښاغلي دو وریانکوف ــ د اتحاد شوروي د ختیځ پېژندنې د انسټیوټ د معین، پښتو دومره قوي وه چې مورږ به بې درېغه ورسره ګړېدو او دې ته مو نه کتل چې دی روسی دی او یا به یې پښتو ژوبله او نیمګړې وي. د ده له خبرو او مرکې څخه داسې معلومېده چې دی له پښتني نړۍ سره زیاته علاقه او زړه سواندي لري. زمورږ له ملګرو څخه یوه ورته وویل چې ښاغلیه دو وریانکوفه! ته به داسې وخت کې د ننګرهار جلال کوټ ته ځې چې هلته سړ کال د ګرمۍ له لاسه مچان بې وزرو شوي دي او مورږ اندېښمن یوو چې ته به ونشې کړای ښې خاطرې له ځانه سره یوسې. زمورږ ملګری لا له خبرو نه و خلاص چې ښاغلي دو وریانکوف په خندانه څېره او په ډېر شوق وویل: «هندو د یار لپاره خوري د غوایي غوښې».

د هیئت درې واړه غړي له پښتني لیکوالو سره په ابحاثو کې عمیق شول. دو وریانکوف د پښتو او پښتنو په باب کې پوره غوري وکړې. دا معلومه شوه چې دی د ژبې پوره متخصص او د پښتو زیات شوقمن عالم دی. دو وریانکوف شاعر هم دی. ده وویل چې ما د غوره اشعارو زیاتره شعرونه روسي ژبې ته په شعر اړولي دي. لکه څرنګه چې ده ښکاره کړه، دا اشعار هلته د شورویانو زیات خوښ شوي وو.

د ده بل ملګری ښاغلی اخرا موویچ له پښتنو سره د پښتنو په تاریخ کې را ګډ شو. زمورږ د تاریخ په هرې مرحلې باندې وغږېد او په تېره بیا د معاصر تاریخ په بابت کې یې پوره خبرې وکړې. څه کم نیمه ګړۍ د پښتونخوا په اړه او روانو مسئلو وغږېد او ښکاره یې کړه چې ښکته او پورته په ټوله پښتونخوا کې پښتانه اوس لوی نهضت لري او په بېړه او چټکۍ مخ په وړاندې درومي.

د هیئت دریمه غړي یوه درنه او متینه ښځه وه چې کوختینا نومېده. کوختینا په پښتو ښه پوهېده؛ خو لومړی یې چندان خبرو ته زړه نه ښه کاوه او وروسته وروسته زړوره شوه او له مورږ سره یې خوږه پښتو را واخیسته. غوریالي دو وربانکوف ته یوازې خبرې او مرکې بس نه شوې، تحریري او منظم نطق ته یې ملا وترله او د پښتو په لوی مجلس کې یې ولوست. د نطق په باب کې مورږ څه نه لیکو، ځکه چې هغه عیناً مونږ په همدې ګڼې کې چاپ کړی دی؛ خو دومره وایو چې د ښاغلي دو وریانکوف وینا په ټولو پښتنو ښه ولګېده او هر یوه د خوښیو په علامو استقبال کړه. سربېره پر هغه، د پښتني دنیا د

پښتو ټولنې مشر ښاغلي الفت په امتنانیه پیل وکړ. ده له ښاغلي دو وریانکوف او د ده له ملګرو ځینې خوښي وکړه چې دوی دلته راغلي او غواړي پښتانه له نړدې وګوري او د دوی د کلچر ښکلې ښکلې خواوې وپلټي او بیا یې د شوروي وګړو ته معرفي کړي.
مرکې او لیدل کتل ډېر وشول، دوی له موږ او موږ له دوی سره پوره وګړېدو. موږ ډاډه یو چې دوی به له ځانه سره ښې خاطرې یوسي او د شوروي وګړو ته به د پښتو په معرفي کولو کې د قدر وړ خدمتونه وکړي. دا به یو بل ګام وي چې د افغانستان او شوروي یا د دوو ښو او دوستو ګاونډیو په نړدېوالي کې به لاهم موثر ثابت شي.

کابل مجله، ۱۳۳۷ ل کال، لیندۍ، ۱۷-۱۸ او ۱۹ نمبر ګڼې، ۳۶-۴۵ مخونه.

د تاشکند جرګه

د ساینس او تخنیک په دې چټک پرمختګ سره، نور د دې امکان نه دی پاتې چې د نړۍ ولسونه او ملتونه دې یو له بل نه بې خبره پاتې شي، یو د بل له کړاوونو او سختیو دې متاثره نشي او د یو بل په خوښي کې دې برخه وانخلي. که په لمړنیو پېړیو او تاریکو دورو کې، انزوا او ځان ځاني وه، لوی علت یې د مواصلاتي او وړلو او راوړلو د وسیلو نه لرل وو او یا دا چې که وسایل موجود وو خو هغو محلي خصوصیت لاره چې نتیجه یې د بشریت په ځان ځاني او انزوا تمامه شوې وه؛ مګر د ساینس او تخنیک په پېښرفت سره، د بشر په تفکر او جهان بیني کې هم لوی فرق راغی.

د پلټنې او پلټلو حس، د لیدنې حس، د مرکې کولو حس او له نورو سره د ګړېدلو حس قوت پیدا کړ. ځان ځاني او انزوا مخ په کوچ شوه، ملي سرحدونه نري شول او انترنیشنلزم زوره وکړه. جهاني موسسې لکه یونو او نورې منځته راغلې، داسې فلسفې او نظریې میدان ته راووتې چې اساس یې د ملتونو او ولسونو ترمنځ په نړدې او ټینګې همکاری باندې ولاړ وي. دا ټول د دې سبب شول چې بین المللي جرګې او مرکې زیاتې شي؛ نو ځکه د ولسونو او بېلو ملتونو په نمایندګي، ساینس پوهاو، سیاستمداران، ښوونکي، ژبپوهان، قانون پوهان، بشردوستان، هنرمندان، ګوندیماران، د بزګرو او کارګرو متخصصان، سوداګران، د ولسونو د کولتور د بیل بیل اړخ نماینده ګان او متخصصان سره پخپلو کې کښیناستل مرکې، غونډې او جرګې یې سره جوړې کړې، یو د بل په طرز، فکر، جهان بیني، عادت، رسم او رواج او کولتور خبر شول او یو بل سره یې ښه وپېژندل.

لیکوال هم بې علاقې پاتې نشول، دوی په دې کار کې زیات په مخ لاړل، هر چېرې یې اوازونه پورته کړل او په زغرده را ولاړ شول چې له یوې خوا د ولسونو د ژوند ځرنګوالی ترسیم کړي او نور دونیاوال پرې پوه کړي او له بل خوا مرکې او جرګې جوړې کړي او نور په ځان او په خپل ولس خبر کړي او همداسې د نورو ولسونو له حال احوال څخه ځانونه خبر کړي. نو ځکه دوی په دې پسې هڅه وکړه، چې د بیلو بیلو ولسونو له لیکوالو سره وګوري او د دې کار لپاره تر ډېره حده پورې، هغه پخواني تعصبونه پرېږدي او د عصر په

نـوي روح سره مـخ پـر وړانـدې حرکـت وکـړي، لـه دې کبلـه د مابـه الاشـتراک ټکـي يـې پيـدا کـړل او داسـې کوښښـونه يـې وکـړل چـې پـه خپلـو منځـو کـې ليدنـو کتنـو تـه دوام ورکـړي او د مابـه الافـتراق ټکـي پرېـږدي. پـه دې کار کـې لومـړی د اسـيا د لويـې وچـې ليکـوال د مخـه شـول، ابتـکار يـې خپـل کـړ او د لومـړي ځـل لپـاره سره راغونـډ شـول او پـه ډهـلي کـې يـې دوه کالـه دمخـه جرګـه جـوړه کـړه.

د دې جرګـې مقصـد دا شـو چـې بايـد ټول هغه وسـايل او ممکنـات سره برابر شي چـې د ليکوالو ترمنـځ دايمـي ارتبـاط قايـم شي. لـه دې کبلـه هلتـه فيصلـه وشـوه چـې دوه کالـه ورسـته دې همدسـې جرګـه پـه تاشـکند کـې وشي. سربـره پـردې پـه دې هـم اتفـاق راغـی چـې راتلوونکـې جرګـې تـه دې د افريقـې ليکـوال هـم راوبلـل شي. ځرنګـه چـې د افريقـې او اسـيا د ولسـونو ترمنـځ اشـتراکات زيـات موجـود وو او د دې دوو لويـو وچـو ولسـونه لـه يـوې خـوا د بشريـت د ډېـرو قديمـي مدنيتونـو خاونـدان وو او لـه بلـې خـوا يـې مشـابهې تاريخـي دورې لرلـې؛ نـو پـه دې پشـنهاد موافقـه راغلـه او افريقايـي ليکـوال هـم پـه ډېـره خوښـي دې تـه حـاضر شـول چـې لـه اسـيايي ليکوالـو سره ځنـګ پـه ځنـګ کښـي او د ادب او کولتـور د پېشرفـت ټولـې خـواوې سره پـه ګـډه وځېـړي. نتيجـه دا شـوه چـې د بحرکاهـل لـه ځنـډو څخـه د جاپـان لـه هېـواده نيولـې، د اتلـس تـر شرقـي ځنـډو پـورې، د سـنګال تـر هېـواد پـورې، د اسـيا او افريقـې لـه هېوادونـو څخـه بـه د ليکوالـو هيئتونـه تاشـکند تـه د جرګـې لپـاره وبلـل شي. دا جرګـې چـې پـه خپـل ذات کـې يـې د بشريـت لـه پيـدا کيـدو نـه تـر اوسـه پـورې، سـاری نـه درلـوده، يعنـې د بشريـت پـه عمـر کـې د ليکوالـو ترمنـځ داسـې لويـه او سـتره جرګـه نـه وه شـوې، د شـاملو ليکوالـو لپـاره يـې د اميدونـو ګلان وغـوړول. د اکټوبـر شـپې او ورځـې نـږدې شـوې او مقدمـاتي کميتـه چـې لـه ديارلـس افريقايـي او اسـيايي ليکوالـو څخـه جـوړه وه، پـه دې بريالـي شـوه چـې د دې دوه لويـو وچـو، د يونيـم زر ميلونـه وګـړو ليکـوال نماينـده ګان تاشـکند تـه راغونـډ کـړي. د شـاملو ليکوالـو شـمېر لـه يـو نيـم زرو څخـه زيـات شـو چـې لـه (۳۵) هېوادونـو څخـه پـه طيـارو او ريلـو کـې، د ازبکسـتان د سوشلسـتي جمهوريـت مرکـز تاشـکند تـه را ټـول شـول. پـه اسـيا کـې يـوازې د ايـران او ترکيـې نماينـده ګان رانغلـل او پـه افريقـې کـې زياتـره د هغـو هېوادونـو ليکوالـو ګـډون ونشـو کولـی چـې اوس هـم تـر اسـتعمار لانـدې دي او لـه ازادي نـه محـروم دي. کـه څـه هـم ځينـو يـې نماينـده ګان واسـتول، پـه دې براعظـم کـې لـه ازادو هېوادونـو څخـه يـوازې د جنـوبي افريقـې فـدرالي دولـت و چـې لـه نماينـده اسـتولو څخـه يـې ډډه وکـړه او هغـه هـم شـايد د دې لپـاره چـې پـه دې جرګـه کـې، هـرو مـرو د نـژادي تبعيـض او تفويـق مسـئله تـر څېړنـې لانـدې نيولـه کيـږي او د انتقـاد ګوتـې بـه د هغـه ملـک حکومـت تـه نيـول کيـږي.

په هر حال د اکتوبر په اوومه د تاشکند په یوې ډېرې ښکلې او درنې ماڼۍ کې چې د علي شیرنوایي په نامه مشهوره ده او هلته د ازبکستان ښکلې پېغلې او ځوانان د هنر او ارت په نامه سره ناڅې او سازونه کوي، دا جرګه د یو نیم سلو نمایندګانو او د امریکې او اروپا د یو څه مشاهدو لیکوالو په شمول شروع شوه. د تاشکند ښار بین المللي حیثیت پیدا کړ او فعالیت او جرګې مرکې پکې تر پخوا نه زیاتې شوې. جرګه د یوه تاکلي پرګرام په اساس چې ړومبی د مقدماتي کمیټې لخوا ترتیب شوی و، په کار پیل وکړ. پرګرام په لاندې ډول و:

د جرګې له شروع نه دمخه د کتابونو نمایش، بیا د هیئتونو د مشرانو لیدنه او کتنه او پر پروګرام سره غږیدل. له هغې ورسته د جرګې افتتاح، د مقدماتي کومیټې د رئیس ښاغلي شرف رشیدوف له خوا چې په اصل کې د ازبکستان یو لوی لیکوال او د هغه جمهوریت مشر دی، بیا د تاشکند ښاروال د شوروي لیکوالو د اتحادې د مشر د هرکلي وینا وې وروسته د تاشکند د کوچنیانو هرکلی بیا د پروګرم د طرز عمل اعلان او وروسته په نورو ورځو کې د هیئتونو د مشرانو له خوا کنفرانسونه ورکول او لوی مجلس په کومیسیونو ویشل کیدل او د مجلس په وروستنۍ غونډه کې یوه ګډه اعلامیه خپرول.

هغه موضوعات چې باید په لویه اسامبلۍ او کومیسیونو کې پرې خبرې شوې وای دا وو:

۱. د اسیا او افریقې هېوادنو د ادب او کولتور انکشاف او د هغه رول د بشري ترقۍ، ملي واکمنۍ، ازادۍ او جهاني سولې لپاره او همداراز د هغه رول د استعمار په مقابل کې.
۲. د اسیا او افریقا د هېوادونو کولتور او د هغه مناسبات د غرب له کولتور سره کومیسیونونه پنځه او په لاندې ډول ویشل شوي وو:
   أ. د کوچنیانو د ادب مسئله او د هغوی تربیوي اهمیت.
   ب. په ادب کې د ښځو برخه.
   ت. د افریقې او اسیا په هېوادونو کې، د دراماتورۍ انکشاف.
   ث. د ادب او رادیو، سینما او تیاتر ترمنځ د ارتباط ساتلو مسئله.
   ج. د اسیا او افریقې د لیکوالو ترمنځ د دوستانه روابطو انکشاف.

اوس به نو راشو دې ته چې څنګه او په څه ډول وینا وې وشوې او څنګه دې تاریخي جرګې خپل کار ته دوام او اختتام ورکړ. دلته یوازې هغه لوی او اساسي ټکي بیانوو او که نه امکان نه لري چې د اتو ورځو کار او وینا وې دې په یوه مقاله کې ځای کړای شي. د کتابونو د نمایش له افتتاح نه وروسته، د هیئتونو مشرانو سره ولیدل او په پروګرام

کې په بحث شول، دلته په ټاکلي شوي پروګرام د هند د نماینده لخوا انتقاد ونیول شو چې باید کنفرانس یوازې ادبي او فرهنګي خوا ولري او سیاسي دې نه وي؛ خو نورو زیاترو نماینده ګانو ورسره مخالفت وکړ او ښکاره یې کړه چې د ادب بهلتون له سیاست څخه امکان نه لري؛ نو ځکه د استعمار کلمې پر ضد مبارزه په اجنډا کې پریښودل شوه. د لویې اسامبلۍ د شروع کېدو په وخت کې نماینده ګان د الفا ــ با په ترتیب سره په چوکیو کښېناستل او په دې حساب په لومړي کتار کې افغاني لیکوال ښکاره شول. د هیئتونو مشران د نماینده ګانو ترمخه د تیاتر په درېدځي کې کیناستل او د هیئت ریسسه په نامه یې یوه ډله جوړه کړه. عکاسان او فلم اخیستوونکي او اخباري نماینده ګان تاوده تاوده ګرځېدل او پروجکترو او رڼا اچولو سره یې، د تیاتر په منځ کې سپینه ورځ جوړه کړې وه، ټاکل شوې ویناوې واورول شوې.

شوروي لیکوالو د زړه له کومې تاوده هر کلی په ډیرو خوږو کلمو کې خپلو مېلمنو لیکوالو ته وویل او په عین حال کې یې د سوشلستي نظام مثبته اغېزه پر ادب او ریلستي ادب ښکاره کړه او د دې نظام لاندې یې ټول هغه انکشافات او امکانات وښوول چې د ادب، کولتور او خلاقه لیکوالۍ لپاره مهم او لازمي دي، استعمار، استثمار، امپریالیزم او متجاوز سیاست او نژادي تبعیض یې سخت وغانده، د نړۍ حساسې پېښې یې په لبنان، اردون، کوریا، اندونزیا، سوډان، کمبودیا، فلپاین، منوګولیا، هند، چین، تایلند، د عرب متحده جمهوریت، جاپان، ویتنام، قبرس، اردن، نائیجریا، قزاقستان، نیپال، پاکستان، یوګندا، سومالیند د هیئت مشرانو د اجنډا د لومړۍ مادې په شاوخوا کې، ویناوې وکړې. له هغه ورسته په څلورمه ورځ، لویه اسامبلۍ رخصت شوه او ذکر شویو پنځه کمیسیونو، د دوه ورځو لپاره په ټاکلو موضوعاتو په کار پیل وکړ. په دوه کمیسونونو د اسیا او افریقا د لیکوالو ترمنځ د دوستانه روابطو د انکشاف کمیسیون کې، افغاني غړو ګډون وکړ، دلته هم د کمېټو له تشکیل نه وروسته ویناوې شروع شوې او هر نماینده به خپل پېشنهادونه، تجویزونه او نظریې په مربوطه کمیسیون کې اوروله، په کمیسیونو کې فعالیتونه، تشبثونه زیات شول، د کولتوري ارتباط په ټینګولو په کمیسیون کې د زیاتو نماینده ګانو نطاقانو پېښنهادونه په دې څرګندل چې باید د اسیا ــ افریقا د لیکوالو ترمنځ د دایمي ارتباط ټینګولو په منظور دې، یوه دایمي موسسه جوړه کړای شي، د لیکوالو ترمنځ دې مشاعرې او مناظرې وشي، لیکوالان دې د یو بل هېوادونو ته دعوت شي، د یو بل په ژبو دې د موسسې لخوا ترجمې وشي، د اسیا او افریقا د لیکوالو یو ادبي دایره المعارف دې خپور کړل شي او یوه ادبي میاشتنۍ مجله دې، د دې دایمي موسسې لخوا خپره شي او په پای کې دې ټول هغه امکانات برابر شي چې د شاملو هېوادونو لیکوالان،

رقاصان، هنرمندان، رسامان، نقاشان، معلمان، ژونالیستان او نور د یو بل هېوادونو ته سفرونه وکړي. د افغانستان نماینده هم دلته یوه وینا وکړه او د لیکوالو ترمنځ یې د رابطې ټینګولو په منظور، ځینې لارې چارې کمیسیون ته وړاندې کړې، همدغسې په هر کمیسیون کې تجویزونه او سپارښتنې ورکړل شوې چې په اخیر کې د کومیسیونو له خوا د سپارښتنو او پېشنهادونو لنډیز د لویې اسامبلۍ رئیسه هیئت ته ور وړاندې شو. په دوه نورو ورځو کې د اجنډا په دوهمې فقرې باندې لویه اسامبله دایره شوه چې په هغه کې په ترتیب سره د چین، عربي متحد جمهوریت، هند، افغانستان، موزامبیک ګیني، مدغاسکر، کوریا، عراق او نورو هېوادونو د هیئتونو د مشرانو او غړو له خوا وینا وشوې، له هغې وروسته یوه کومیټه د څو هېوادونو له نماینده ګانو څخه جوړه شوه او په دې ماموره شوه چې د عمومي اسامبلۍ په وینا وو او د بیلو بیلو کومیسینونو د سپارښتنو د ملاحظې په اساس یوه اعلامیه تالیف او تدوین کړي او بیایې رئیسه هیئت ته وړاندې کړي، دا کار چې وشو او اعلامیه چې ولیکله شوه په اخرنۍ ورځ او اخرني اسامبلۍ کې ټولو نماینده ګانو ته د تصویب په غرض واورولە شوه او رای ګیري وشوه چې په نتیجه کې د ټولو په اتفاق هغه اعلامیه چې ترجمه به یې په دې ګڼه کې وګوري، تصویب او ومنل شوه. سربېره په هغه دا بیا ریئسه هیئت تصویب کړه چې یوه دایمي دار الانشا دې جوړه شي او هغه دې غړي هېوادونه په مالي مرسته سره جوړه او تقویه کړي او بله جرګه دې په ۱۹۶۰ په قاهره کې وشي. په دې ډول د تاشکند جرګه د هې او هوی او د خوښۍ او جوش او خروش په اوازونو سره پای ته ورسیده او ختمه شوه.

یو څوخبرې

تر اوسه پورې د مرتب پلان له مخې، یوازې د جرګې په طرزعمل خبرې وشوې. اوس به دې ته راشو چې د وینا‌وو څرنګوالی او د کنفرانس ماهیت څنګه وو او کومو ټکو ته په کې زیات اهمیت ورکول کېده او دا چې د تاشکند خلکو څنګه استقبال کړه او له میلمنو سره یې څنګه رویه وکړه.

د جرګې په شروع سره فعالیتونه زیات شول، په دې فعالیتونو کې اخباري نماینده ګانو زیاته برخه لرله، په دهلیزونو لارو او رستورانتونو کې پوښتنې په لاس ولاړ وو او یا به د نماینده ګانو کوټو ته ورتلل او د جرګې د کار، فعالیت، مقصد او همدا راز د تاشکند په باب کې به یې د نماینده ګانو نظریې غوښتلې. داسې به وشو چې نماینده ګانو به کله کله له اخبار والاوو څخه کناره ګیري کوله او په خپلو کارونو پسې به شول؛ خو سره له

دې هم اخبارواله، رسامان، نقاشان ډېر ښکته او پورته کیدل، خصوصاً د افریقا تور پوستو نماینده ګانو ته به یې ځانونه رسول، عکسونه به یې ورنه اخیستل، رسمونه به یې ترینه کښل او حتی د مجسمو جوړولو لپاره به یې خپلې مخې ته درول او یا یې کښېنول او د خپلې رسامۍ مودل به یې کول. د افریقا تور پوستو او د هندوستان سکانو ته خصوصاً زیاته توجه کیده، واړه زاړه اخبار ولا او د تاشکند خلک به ډله ډله دوی پسې روان وو او د زیاتې مینې او محبت په سترګو به یې ورته کتل، یعنې داسې برېښیده چې تاشکند د تور پوستو خلکو د خاص احترام ځای دی؛ نو ځکه د دوی قدر نظر سپین پوستو لیکوالو ته زیات و، د دې خاصې توجه چې شورویان او دلته د تاشکند عملاً دونیا والو ته وښیي چې د نژادي تبعیض مفکوره دوی هیڅ نه لري او دوی ته تور او سپین یو راز دي او فرق پکې نه کوي؛ بلکې ټول هغه ولسونه چې مبارزې کوي او د استعمار په مقابل کې نېغ ولاړ دي، د دوی په نزد ډېر محترم دي، همدغه سبب و چې د الجزایر د نماینده ګانو زیات قدر او احترام کېده او سربېره پر حکومتي مامورانو، ولسي وګړو هم په درنه او د مینې په زړه ورته کتل.

ډېره مهمه مسئله په جرګه کې د نماینده ګانو اصلي خبرې وي. د ټولو نطاقانو د وینا‌وو اوریدل او د هغو تحلیل کول چندان اسان کار هم نه و، ځکه چې نطقونه به اوږده او پرله پسې وو؛ خو سره له دې هم د ذوق خاوندان ورپسې وو. یو ډېر دقیق نظر د جرګې د شامیلینو وینا‌وې، په یو څه فرق سره په دوه کټه ګوریو کې اچولی شي:

۱. هغه وینا چې د سوشلستي هېوادونو لیکوالو یا هغو لیکوالو اورولې چې په انفرادي ډول د سوشلستي نظریو خاوندان وو.
۲. هغه نطقونه چې د غیر سوشلستي هېوادو نطاقانو اورول.

د لومړۍ کټه ګورۍ نطاقانو په خپلو هېوادو کې، د سوشلستي نظام مثبته اغېزه پر ادب او کولتور اورولې او دا به یې ښوول چې ادبي او کولتوري ټول مظاهر په دې نظام کې، په ښه توګه وده او پیشرفت لري او په نتیجه کې ابتکار، ایجاد او اختراع منځته راځي، تر دې وروسته به یې استعمار، استثمار، امپریالیزم، د نژادي تبعیض مفکوره، د زور او قوت سیاست، تجاوز، بې عدالتي او ظلم ته بد ویل او هغه به یې زښت زیات غندل. خصوصاً استعمار، استثمار، امپرایالیزم او کولونیلزم ته بد ویل بلکل د دوی عادت ګرځېدلی و او که په کوم نطق کې داسې کلیمې لږې موندل کیدای؛ نو هغه به د دوی له نظره لکه د بل منګې شوروا په شان و؛ برخلاف د مبارزینو ولسونو ستاینه د دوی په وینا وو کې

زیاتـه وه او داسـې بـه یـې ښـودل چـې دوی د مغضوبـو، مظلومـو لانـدې شـوو ولسـونو کلـک او ټینـګ ملګـري او انډیـوالان دي. د یـوه شـوروي نطـاق دا خـبرې بـه زمـا هیـرې نـشي چـې ویـل یـې «مبـارز خالـق او مبتکـر دی، بـه کومـو ولسـونو کـې چـې، مبـارزه روانـه ده هلتـه یـې نتیجـه فـراواني، ارزاني، ښـه ژونـد او د شـخصیتونو، لیډرانـو راوتـل او هسـکیدل او د سـعادت، خوښـي او واقعـي ژونـد پـه لـوري د ولسـونو روانیـدل او خوځیـدل دي.

د وروسـتۍ کټـه ګـورۍ د نطاقانـو وینـاوې پـه بـل شـکل وې. دوی ټـول اسـتعمار دیـده وو؛ نـو ځکـه دوی پـه ډېـرو ترخـو او شـدیدو کلمـو سره، اسـتعمار پـه مـخ کـې اچولـی و، د اسـتعمار بـدې خـواوې بـه یـې ښـکارولې او دا بـه یـې ویـل چـې، اسـتعمار د دوی ادب، رسـم، رواج، عنعنـه، کولتـور او نـور ټـول ملـي او ولسـي ممیـزات او مشـخصات ضعیـف کـړي او هغـه خپـل کولتـور او ممیـزات یـې پـه دوی تپـلي دي، پـه دې برخـه کـې افریقایـي نماینـده ګان تـر نـورو د مخـه وو.

یـوازې د افغانسـتان د نماینـده ګانـو اواز پـه دې برخـه کـې، فـرق درلـود. د دوی وینـاوې د هېـواد د بېطرفانـه سیاسـت پـه اسـاس وې؛ نـو ځکـه یـې پـه خپلـو نطقونـو کـې خپـل هېـواد د ټولـو ولسـونو دوسـت او همـکار ښـوده، د دې کټـه ګـورۍ د نطاقانـو د وینـا یـو بـل خصوصیـت دا و چـې پـه خپلـو هېوادونـو کـې یـې د ادب وده، روزنـه او تکامـل ښـووه؛ خـو سره لـه دې هـم زیاتـرو لیکوالـو لـه شرمـه د دې یادونـه نـه کولـه چـې د خپلـو ولسـونو د خـواړۍ او رحـم وړ حالـت نـورو تـه بیـان کـړي او نـور پـه دې خـبر کـړي چـې د دوی ولسـونه بـد ژونـد لـري او زیاتـره ولسـي خلـک د ملکانـو، تاجرانـو او سرمایـه دارانـو لخـوا اسـتثماریږي. د نیپـال، جاپـان او اردون نماینـده ګانـو لا دا هـم پـه زغـرده ښـکاره کـړه چـې د دوی ولسـونه ډانـګ پـه لاس، مترقـي او ولـس دوسـته لیکوالـو پسـې ګرځـي او لـه هغـوی څخـه یـې جبلونـه ډک کـړي دي. بیـن المللـي همـکاري، دوسـتي، جهـاني ارامـۍ او سـوله خـو د ټولـو نطاقانـو پـه خـبرو کـې وه.

د تاشـکند جرګـه ګـرد سره رسـمي نـه وه، یعنـي د لیکوالـو اوازونـه د دوی د حکومتونـو اوازونـه نـه ګڼـل کېـده، دا جرګـه زیاتـره یـوه ادبي او علمـي جرګـه وه، نـو ځکـه تبـارز او تشـخص او فعالیـت زیاتـره پـه افـرادو پـورې تړلـی ښـکارېده، یعنـي کـوم هغـه لیکـوال چـې فعـال، متشـبث او د خـبرو شـوقیان وو، میـدان بـه د هغـو وو، لـه دې کبلـه خپلـه د لیکوالـو شـخصیت، علمـي قـدرت، تعلیمـي سـابقه، پـه تاریخـي ژونـدۍ ژبـه پوهېـدل او د دوی انـرژي او فعالیـت زیـات مهـم و. پـه دې برخـه کـې د هنـد او ورپسـې د مـصر او اندونیزیـا لیکـوال پـر نـورو د مخـه ښـکاریدل.

د تاشـکند د جرګـې هـر هغـه غـړی چـې د جرګـې بـه بـاب څـه لیـکل کـوي، لـه دې څخـه هیڅ تېښـته نـشي کولـی چـې د هغـه ښـار خلـک او ولـس یـاد نـه کـړي؛ ځکـه چـې د دې ښـار ټولـو

خلکـو د مېلمنـو ډېـر تـود او نـه هېرېدونکـی هرکلـی کاوو، د مېلمنـو د هـرکلي لپـاره د دوی زړونـه ډېـر تـاوده او خولـې يـې لـه مسـکا او خنـدا ډکـې وې، د دوی ټولـو کوښښ دا و چـې ټـول هغـه وسـایل چـې د خوښـې او ارامـۍ سـبب ګرځـي میلمنـو تـه برابـر کـړي. واړه او زاړه، نـر او ښځې، معلـمان او متعلـمان، دوکانـداران او سیاسـتمداران، بزګـران او کارګـران، نقاشـان او رسـامان، ارتسـتان او اوازخوانـان او په پـای کـې ټـول تاشـکندیان په دې کوښښ کـې شریـک وو. تـر هغـو چـې یـاد کار کـوي، ګومـان نـه لـرم چـې د دوی لـه مینـې نـه ډک او په زړه پـوري هرکلـی بـه لـه غـړو لیکوالـو او په تېـره بیـا لـه تـور پوسـتو افریقایـي لیکوالـو څخـه هېـر شي.

د نړۍ له لیکوالو څخه په تاشکند کې د اسیائي او افریقایي جرګې د لیکوالو هیله

مونـږ د اسـیا او افریقـې هېوادونـه، په تاشـکند کـې سره غونـډه شـوو او ټولـې هغـه مسـئلې مـو سره وڅېړلـې چـې مـوږ لیکوالـو او د نـړۍ د ادب لپـاره مهمـې وې. مـوږ په دې ویـاړو چـې زمـوږ د هېوادونـو لیکـوال د اسـیا او افریقـې د لویـو وچـو لـه لرغونـو کولتورونـو او لـه هغـو بـشري افـکارو او خیالاتـو څخـه میراثونـه لـري چـې د عـصري نـړۍ په مفکـوره کـې، سـتره برخـه لـري. مـوږ په تاشـکند د شـوروي ازبکسـتان سوشلسـتي جمهوریـت په مرکـز کـې چـې سره جرګـه شـوو، زمـوږ محـرک هغـه عقیـده ده چـې پـر ادب او د ولسـونو پـر اینـده یـې لـرو، همداشـان زمونـږ ددې جرګـې محـرکات د ټولـې نـړۍ د ولسـونو تـر منـځ د سـولې او دوسـتۍ پاکـې او سـپېڅلې هېلـې وې. مونـږ ټـول په دې فکـر کـې یـو چـې ادب زمونـږ د ولسـونو لـه سرنوشـت سره نـژدې ارتبـاط لـري او ادب یـوازې د ولسـي واکمنـۍ، آزادۍ او خپلواکـۍ تـر مبـارک سـیوري لانـدې وده کـوي او هـم په دې معتقـد یـو چـې اسـتعمار او نـژادي تبعیـض محـوه کـول د ادب ابتـکار د پـوره انکشـاف پـه غـرض لومړنـی شرط دی.

مونـږ په داسـې حـال کـې چـې د ډهلـي او د قاهـرې او باندونـګ لـه جرګـو نـه الهـام واخېسـت او هغـو جرګـو پـه مونـږ کـې یـو نـوی روح را پـو کـړ او قـوت یـې را وبښـه، د اروپـا امریـکا او اسـترالیا لیکوالـو او کولتـوري کارګـرو تـه خطـاب کـوو او په دې خطـاب کـې رنـګ، نـژاد، او هېـڅ راز امتیـاز نـه ګـورو. پـه تاریـخ کـې تـر اوسـه داسـې نـه دي شـوي چـې د دوو ډېـرو لویـو وچـو عقلیـون او منوریـن دې پـه یـو ځـای کـې سره ټـول شي؛ یـو تـر بلـه دې سره کښـیني او د یـو نیـم زر میلیـون وګـړو پاکـې او سـپېڅلې هېلـې دې تمثیـل کـړي. دا عقلیـون د هغـو هېـوادو د وګـړو هېلـې لـه ځانـو سره لـري چـې لـه جاپـان، کوریـا او چیـن څخـه تـر مـصر، ګانـا او الجزایـر پـوري؛ او بیـا لـه مرکـزي آسـیا څخـه تـر اندونېزیـا او لـه بحـر الکاهـل څخـه تـر اتلانتیـک پـوري غزیـدلي دي.

دا ولسونه چې د ټول بشریت دوه-دریمه جوړوي د قدیمي مدنیتونو د سیندونو یعني د آمو اباسین تیګیرس، دجله، فرات، هانګ هو، یانګ تسي نیل او زائجیر د سیندونو پر غاړو وو چې بشر د لومړي ځل لپاره د ما قبل التاریخ له تروړمي څخه را بهر شوي، مادي او رورحي الات یې د ځان لپاره ساز کړل او لیکل شوې ژبې یې منځ ته را و اېستلې. په چین، مصر، هند، بابل او یونان کې وو چې لومړني کتابونه ولیکل شول، په نتیجه کې د آسیا او افریقې ولسونو هغه عالي کولتورونه منځ ته راغلل چې د بشریت د هغه په شمېر ویاړي؛ خو د دې مدنیتونو او کولتورونو زیات انکشاف ته اغزي او خنډونه نېغ شول. دا خنډونه نه یوازې زمان او طبیعي افتونه وو؛ بلکې د غلامۍ، استعمار، امپریالیزم، استثمار او نژادي تبعیض یا د بشریت او انسانیت په ښکلي، ښایسته او تازه بڼ کې زهر لرونکې ګیاوې وې.

په دې ډول زمونږ آزاد ولسونه له خپل استقلال څخه محروم کړل شول. د دوی مالونه او شتمني چور او چپاول شوې او دوی په خپله له استعمار او استثمار لاندې راغلل. دوی ذلیل کړل شول او د رنګ، پوست او نژاد په لحاظ په دوی کې بغضیت پیدا کړل شو. داسې کوښښونه وشول چې زمونږ ولسونه دې خپل کولتور پرېږدي، خپلې ژبې دې له یاده وباسي او خپله سابقه دې هېره کړي.

سره له دې نا پاکو کوښښونو بیا هم دوی ونه شو کړای چې زمونږ کولتورونه دې بیخې نیست او نابود کړي. هو، دا یې وشو کولی چې د ودې او پېشرفت مخې ته یې اغزي وکړي او خنډونه ورته پیدا کړي. په تېرو دوه سوو کلونو کې زمونږ د هېوادو ډېرې مهمې لېکنې له هغو مبارزو څخه راووتې چې زمونږ ولسونو د خارجي استعمار او استثمار په مقابل کې وکړې. زمونږ د دې مبارزو نښې د پروتست هغه قوي او شدید احساسات دي چې د استثمار د فجایعو په مقابل کې یې ظاهر کړي دي؛ او هم دا راز د دې مبارزو بله نښه د بشر په حقوقو هغه قوي عقیده ده چې باید دی د خپل سرنوشت کنټرول په خپل لاس کې ولري او نور ولسونه دې په پوره آزادۍ کې ژوند وکړي. زمونږ د عصر د لېکنو یو د فخر وړ فکر د فردیت د شخصیت او هر ولس د اجتماعي شخصیت نمانځل دي. زمونږ د عصر په ډېرو کتابونو کې زمونږ په ښو نظمو او ښو ترانو کې زمونږ د ولسونو او د دوی د عزم جذم هغه قوي روح پروت دی چې د خارجي استعمار په مقابله کې یې لري.

د اسیا د ولسونو یو څه برخې لا د مخه آزادي دي. د دې هېوادونو ولسونه یو ځل بیا ازاد شول چې خپل ادب د خپلو ملي عنعناتو په مطابق منکشف کړي؛ خو استعمارچیان تر اوسه هم د اسیا او افریقې یو څه برخه تر خپل لاس لاندې لري چې هلته په هغه علاقو کې خلک د ازادۍ له نعمت څخه محروم کړل شوي دي او کولتوري او اقتصادي استثمار

تـر اوسـه هـم جـدي سـاتل شـوی دی. مګـر سره لـه دې هـم پـه دې ملکونـو کـې د سـیاسي او کولتـوري اسـتقلال پـه غـرض ولسـي مبـارزې روانـې دي. مونـږ بـه خپلـه همـدردۍ او ملاتـړ د ټولـو مغضوبـو ملتونـو پـه طرفـداری اعلامـوو چـې د آزادي لپـاره میړنـۍ جګـړې او مبـارزې کـوي.

د سـاړه جنـګ پـه نامـه اسـتعماري دولتونـه دې کوښـښ تـه دوام ورکـوي چـې زمونـږ تـر منـځ وېـره، بـې اعتـمادي او نفـرت پیـدا کـړي او وسـلې سره خپـرې کـړي. د تبـا کوونکـو ازمېښـتونو لمنـه یـې اوړده کـړې او پـه دې ډول زمونـږ ولسـونه وډار کـړي. د تاشـکند دا جرګـه لـه خلاقـه ادب سره د ولسـونو دې مبـارزو پـه ډېـر ټینـګ ارتبـاط زیـات زور اچـوي. مونـږ د لیکوالـو پـه حیـث پـه دې ښـه پوهېـږو چـې د کولتـوري او ادبي ابتـکار پـه غـرض یـو قـوي او سـخت کوښـښ یـوازې د ازادۍ پـه شرایطـو کـې ممکـن کیـدای شي. مونـږ پـه دې هـم ښـه پوهـه لـرو چـې زمونـږ ژونـد، زمونـږ لـه ولسـونو سره پـوره یـو دی. د دوی مقصدونـه زمونـږ مقصدونـه دي او د دوی مبـارزه زمونـږ مبـارزه ده او مونـږ پـه کلکـه لـه دوی سره د اسـتعمار او ذروي جنـګ پـه ضـد او د سـولې، آرامـۍ او ملتونـو تـر منـځ د دوسـتۍ پـه طـرف ولاړ یـو.

پـه داسـې حـال کـې چـې مونـږ د اسـیا او افریقـې لیکـوال د نـړۍ لـه ټولـو هېـوادو سره کولتـوري ارتبـاط غـواړو او د کولتـور ویـش د قـوي او ضعیـف؛ او د شرق او غـرب پـه نامـه نـه منـو او هغـه ګـرد سره ردوو، نـو ځکـه بـه مونـږ د ټولـو کولتـور د ذات رښـتیني ارتبـاط لپـاره او د جهـاني قیمتـي کولـو لپـاره خپـل کوښـښ جـاري سـاتو. مونـږ د اسـتعمارچیانو او اسـتثمارچیانو ټـول هغـه کوښښـونه چـې د تقسـیمولو او خرابولـو پـه غـرض دي، ردوو او یـو ځـل بیـا د مشـترکو هیلـو او مشـترکو افـکارو د اتحـاد پـه غـرض خپلـه عقیـده څرګنـدوو.

اې د دنیـا لیکوالـو! مونـږ لـه تاسـو څخـه هیلـه کـوو چـې د بـشري پدیـدو او د ټولـو بدیـو پـه مقابـل کـې چـې لـه افـرادو او ولسـو نـو سره کېـږي، خپـل اوازونـه اوچـت کـړئ. بـشري بـدي یعنـې بـې عدالتـي، اسـتعمار او اسـتثمار؛ او مونـږ لـه تاسـو څخـه هیلـه کـوو چـې د انسـاني لـوړو صفاتـو او خواصـو د ازادۍ او زمونـږ د ولسـونو د اینـدې او د باقـي نـړۍ د اینـدې پـه بـاره کـې خپلـې خـوږې او پـه زړه پـورې نغمـې سر کـړئ. مونـږ لیکـوال د ولسـونو زړه او وجـدان یـو. مونـږ نـه یـوازې د اوسـني بـشر د سرنوشـت پـه بـاره کـې، بلکـې د آینـده نسـلونو پـه مقابـل کـې هـم لـوی لـوی مسـئولیتونه لـرو.

لـه دې کبلـه ده چـې مونـږ لـه تاسـو څخـه هیلـه لـرو چـې د هغـو ادبیاتـو پـه مقابـل کـې چـې پـر تبعیـض او نفـرت ولاړ دي مبـارزه وکـړئ؛ ځکـه چـې دا راز ادبیـات د ځوانانـو دماغونـه ګنـده کوي او زمونـږ د کوچنیانـو ارواح فاسـدوي. مونـږ لـه تاسـو څخـه امېـد کـوو چـې یـو ځـای د حقیقـت، ښـکلا او ازادۍ پـه لټولـو پسـې ولاړ شـئ او داسـې ادب منـځ تـه را وباسـئ چـې د ولسـونو لـه

ژونـد سره تړلـی وي. ځکـه چـې همدغـه ادب بـه لـه دوی سره د هغـې مبـارزې لپـاره مرسـته وکـړي چـې د ځمکـې پـه سر د عقـل او عدالـت د فتحـې لپـاره وي.
تـل دې وي د اسـیا او افریقـې د لیکوالـو اتحـاد، تـل دې وي د ټولـو ولسـونو آزادي او خپلواکـي، تـل دې وي د ولسـونو کولتـور او ادب او تـل دې وي سـوله.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري (حمل) نه ویشتمه، نهمه گڼه، ۱ او ۳ مخونه.

د ژوندانه راز

شپېږ او گړۍ تیریږي او زمان خپل سیر ته دوام ورکوي. دا دوام طبیعي دی؛ نو ځکه د چا ښې او بدې ته نه گوري، خامخا به حرکت کوي، په مخ به درومي، د چا خوښه وي که نه وي، مني یې که یې نه مني یا ردوی یې، خوشالیږي که خپه کیږي، په دوام کې یې ټال نشته. دا د طبیعت دود دی او طبیعت په همدې دستور روان دی.

بشري اجتماعات هم د طبیعت یوه برخه ده؛ نو ځکه به له عمومي طبیعي قانون نه پیروي کوي، یعنې په ځای به نه دریږي، تحول به منې او په مخ به درومې؛ خو دا اجتماعات له طبیعت نه فرق هم لري، ځکه چې د طبیعت یوه پېچلې برخه ده، لوړه او اعلی برخه ده، شعور ورسره دی او لکه طبیعت ړنده او بیشعوره نه ده، کیدای شي چې شعور له طبیعي سیر سره ملگرتیا وکړي، لاره یې ور پاکه کړي، اغزي او خندونه ور نه لري کړي، را ویې بولي، ورسره مرستیال شي، دوه قوتونه سره جمع شي او یو د بل په مرسته ناشوني، کېدونکي وگرځوي او سره کامیاب او پر مخ ولاړ شي. دا هم شوې چې همدغه شعور کون شي او ړوند شي، مشکلات خلق کړي او د تحول مخې ته اغزي وکري، له طبیعي قدرت سره مبارزه وکړي؛ مگر ځان به یې بېځایه ستړی کړی او قوت به یې بېځایه تللی وي. ځکه چې له طبیعي جریان سره پنجه نرمول، ناداني او د نادانۍ پسې ارو مرو ناکامي ده. مور د سر په سترگو وینو چې وړ وده لري، تکامل کوي او لوییږي، ځینې حالت را پیدا شي، مفکوره ترې وزیږي او ولسونو ته ټکان ورکړي او د عمل له پاره یې را خوځوي؛ دا ځکه چې هغو پخوانیو ډینامیزم بایلودی او بې اثره شوی وي، هیڅ شی سکون نه مني، هر شی د تحول په یوه دایمي جریان کې دی.

انساني ژوند او بشري اجتماعات هم له دې حال نه بیرون کېدای نه شي، که تحول د طبیعت قانون نه وای او انسان په یوه حال وای، تغیر یې نه منلای، مخ په هسک به روان نه وای، سکون به یې خوښولای، له غارونو به نه وای راوتلای، بربنډ به وای، ضعیف به وای، طبیعت ته به مغلوب وای. هغه څه به پرې کېدل چې طبیعت به پرې کول او د قوت دې حد ته به نه وای رسېدلای. ژوند په اصل کې یوه جگړه ده، مسلسله او با

دوامـه، د انسـان لـه طبیعـت سره او د طبیعـت لـه انسـان سره، طبیعـت هغـه وخـت غالـب و چـې انسـان ورتـه مغلـوب و او انسـان ځکـه مغلـوب و چـې څـه یـې نـه لـرل، خـو ورو ورو یـې د خپـل طبیعـت د ذاتي تحـول غوښـتنې په برکـت، ډېـر څـه خپـل کـړل، طبیعـت نـه یـې را جـدا کـړل، په خپلـه خوښـه او په خپـل زړه یـې سر او صـورت ورلـه ورکـړ او بېرتـه یـې د طبیعـت په مقابـل کـې په کـار کـړل، لـه غـار نـه ووت، میـوو او دانـو پسـې شـو، تیـرې یـې په کـار کـړه. د مځکـې زړه یـې وچـاوه، فلـز یـې تـرې وکیـښ، لـه بخـار نـه یـې کار واخیسـت، ماشـینونه یـې جـوړ کـړل، برښـنا یـې وایسـته، اټـوم یـې مـات کـړ او طبیعـت تـه یـې چیلنـج ورکـړ، دا ټـول د دې لـه پـاره چـې په یـوه حـال نـه و خـوښ، لا بـه پسـې دروميـ او په دې بـه یـې هـم بـس نـه وي، تـر هغـو چـې ځـان لـه پـوره محکومیـت نـه خـلاص کـړي، ځـان د طبیعـت بـادار او طبیعـت ځانتـه مغلـوب کـړي. دا خـو سـتره جگـړه ده او حوصلـه او پـوره زړه غـواړي، څنگـه بـه وي چـې کامیـاب شي او دا مقصـد تـرسره کـړي؟

بایـد لومـړی ځـان تـه فکـر وکـړي، خپلـې اجتـماع تـه چـې پکـې اوسي، نظـر واچـوي، ویـې گوري چـې په اجتـماع کـې کـوم شـیان لـه ده سره مرسـته لـري او کـوم شـیان دي چـې دی یـې لـه خپـل مقصـد نـه لـرې کـوي او مخـې تـه یـې خنډونـه جـوړوي، خپـل کولتـور تـه د دقـت پـه سـترگه وگـوري، جوړونکـي عنـاصر یـې مطالعـه کـړي، مترقـي او غیـر مترقـي یـې سره تشـخیص او بېـل کـړي او دا معلومـه کـړي چـې کـوم یـې د تحـول ممـد او کـوم یـې د تحـول مانـع گرځـي. د کومـو پیـروي او کومـو تـه لارښـوونه وکـړي یـا یـې ایسـته وغورځـوي، کـوم یـې لـه ننـنۍ ژونـد سره سر خـوري او کـوم یـې پرېـوتي او بیـکاره دي. شـاید دا کار اسـانه نـه وي، سـختي ولـري. مگـر څـه چـاره؟ ایـا سـکون اختیـار کـړي؟ ضعیـف او ناچیـز شي؟ نـن پرېـږدي او پـرون تـه لاړ شي؟ بېرتـه غـارو تـه مخـه کـړي؟ او پوسـتکی واغونـدي؟ خـو پوهیـږو چـې دا کار نـه کېـدونکی دی، په رښـتیا چـې څـه خلـک د خپلـو تجاربـو اسـیر وي، خپـل پخـواني پـرې ډېـر گـران وي، هـر څـه لـه خپـل نظـره گـوري، مگـر د دوی نظـر پرونـی وي او نـن تـه پـه پـروني نظـر گـوري، مشـکلات هـم لـه دې ځـای نـه راولاړیـږي.

دوی پـه پخوانیـو مئیـن وي، داسـې فکـر کـوي چـې لرغـوني فیلسـوفان دي او پـه هـر څـه پوهیـږي او ټـول د دوی په فکـر کـې دي، ځـان عقـل کل گڼـي او هـر څـه نـوي فکـر تـه چـې یـې لـه خیـال سره برابـر نـه وي په کرکـه ورتـه گـوري، خطـا یـي بـولي او شر یـې گڼـي مگـر نـورو تـه د سـکون (Status Quo)[1] زغـم نـه لـري.

---

۱. د اوسني حال او وضع ساتلو او تغییر او تحول منلو ته وایي.

قناعت پرې نه لري، هسکېدل غواړي، بدلون ته هڅه کوي، د ځان او نورو له پاره ژوند غواړي، خوند غواړي، وروري غواړي؛ نو ځکه په کار پسې دي، هر څه په کار کې پلټې، هر هغه شي ته چې د ده او د جامعې خیر پکې وي او دواړه نیک مرغه کړای شي لاس اچوي، کاروي یې، د همدې منظور لپاره مسلمه دا ده چې نیالګي ارو مرو ونه وګرځي، دوی حتماً پلار کېږي، دا د زمانې دستور دی او دا دستور د بشر له خلقت نه تر اوسه حاکم او جاري دی؛ نو ځکه زمانه نارې وهي.

هلکه مړې که پاتې کېږې
دا مې دستور دی نړۍ وروځې تورومه

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وړي (سنبلې) لومړۍ، شپږمه ګڼه، ۱ او ٦ مخونه.

د پیټسبرګ سیمینار

زمور زیاتره لوستونکي به په دې خبر وي چې څه موده پخوا د پوهنې وزارت یو شپږکسیز عرفاني هیئت د امریکې د متحده هېوادونو د حکومت په بلنه هغه ملک ته تللي و، دا هیئت چې زه هم پکې وم، شپږ هفتې په امریکې کې تیرې کړې. له دې خوا د کراچۍ، قاهرې، اتن، روم او لندن په لاره په درې ورځو کې د (۳۸) ساعته وقفه‌یي سفر نه وروسته په بېلو بېلو الوتکو کې نیویارک یعنې د امریکې شرقي بندر ته ورسېدو.

په امریکا کې مو لس بیلابېل ایالتونه او د واشنګټن منطقه ولیدله: نیویارک، نیو جرسي، پتساوانیا، واشنګټن، کینتوکیو، الونای، وایومنګ، یوتا، نوادا، کلیفورنیا، اوهوائي ، په دې ایالتو کې مو د نیویارک ښار، د پیسټبرګ ښار، د واشنګټن ښار، دلکزنګتن ښار د شیکاګو ښار، د لرامي ښار، د شایان ښار، سالټ، لیک سټي، درینو ښار، د سانفرا نسکو ښار، د لاس انجلس ښار او هانولولو ولیدل. څرنګه چې زمور هیئت عرفاني او کولتوري وو؛ نو په دې یادو شویو ښارونو کې مو د ټاکلي پروګرام سره سم عرفاني، کولتوري علمي موسسې، یعنې ښوونځي، پوهنځي، پوهنتونونه کتابخانې، موزیمونه، چاپخانې، د دائرة المعارف موسسې، د تلویزیون سټېشنونه، ځینې کارخانې او تاریخي ځایونه او یادګارونه ولیدل. همدا راز په دې ښارونو کې د امریکې ولس له بېلو بېلو طبقو او وګړو سره په تماس راغلو او د هغه ملک په دولتي موسسو کې له حکومتي لوړو کسانو او شخصیتونو سره وګړېدو.

په دیني او مذهبي موسسو او کلیساګانو کې مو مذهبي مشران او چرچ مینان ولیدل، په دعوتونو او ټولنو کې او همدا راز په هغو ځایو کې به مو له شخصیتونو سره د ملاقات په حال کې د افغانستان په باب کې ډېرو پوښتنو ته ځوابونه ویل او چېرته او له چاسره به چې لازمه شوه، د خپل ملک د معرفي په باب به مو خبرې کولې او نطقونه به مو اورول او په دې ډول به مو علاقه لرونکو امریکایانو ته د افغانستان او په دې ملک کې د ژوندانه د بېلو بېلو اړخونو او شنونو په باب کې معلومات ورکول. په تېره بیا د افغانستان په اوسني موقف به زیاتره غږېدو او د ډېرو اذهانو د روښانولو او د غلط فهمیو د لرې کولو په باب کې به مو خبرې کولې.

په دې ډول د اتلانتیک له غربي څنډو نه د بحرالکاهل شرقي څنډو ته ان تر لاس انجلس ورسېدو، یعنې د امریکې د متحده هېوادونو له شرقي غاړو نه غربي خواوو ته لاړو او له هغه ځایه بیا په الوتکه کې د بحرالکاهل ډېر ښکلي ټاپو یعنې د هوائي مرکز هانولو ته والوتو.

وروسته پسې د توکیو او هانګ کانګ او بیا د بنګاک، رنګون او کراچۍ په لاره بېرته کابل ته راغلو؛ نو زمور سفر له شرق نه د غرب په لوري و چې په یوه سمت روان وو، ترڅو بېرته شرق او افغانستان ته ورسېدو یعنې د مځکې ګرد چار چاپېر مو سفر وکړو او دا عملاً را ښکاره شوه چې مځکه ګردی ده او هواره نه ده. بله دا چې یوه ورځ مو له هانولولو نه تر توکیو پورې د وضعې حرکت له کبله بایلودله، په دې ترتیب چې د سه شنبې په ماښام له هانولولو نه د توکیو په لور روان شو؛ خو چې توکیو ته ورسېدو او دیارلس نیم ساعته مو د بحرالکاهل د شنو اوبو د پاسه مزل وواهه، ګورو چې په توکیو کې د چارشنبې په ځای د پنجشنبې سهار دی، د چارشنبې ورځ مو ګرد سره بایلوله، نه پخپله وخت او زمان چې هغه ته ورکېدونکي او نه بایلېدونکی دی.

اوس به راشو اصلي مقصد ته د امریکې په تورو ښارونو کې خو مو ډېر څه ولېدل؛ مګر د پیټسبرګ په ښار کې یو درې ورځینی سیمینار[۲] و. دا سیمینار د پیټسبرګ په پوهنتون کې د کولتوري او عرفاني مبادلې د اداري لخوا جوړ شوی و. مقصد د امریکې د بېلو بېلو اقتصادي، عرفاني، کولتوري موسسو په باب غږېدل او بحث کول. موږ شپږ کسه د افغانستان وو چې بحث کې راسره شریک شول، شپاړس کسه د پیټسبرګ د پوهنتون پروفیسران وو چې زیاترو یې په خپل خاص شق کې د ډاکتري تحصیل خلاص کړی وو او اوس په خپلو شقونو کې په تدریس او تتبع لګیا وو. سیمینار درې ورځې اوږد شو. د سهار له نهو بجو نه د مازدیګر تر څلور نیمو بجو پورې به وو. ټول پروفیسران به هره ورځ نه وو، درې یا څلور تنه به یې کوم وخت چې د دوی په تخصصي موضوع بحث کېده، په سیمینار کې ګډون کاوه. یوازې د کولتوري مبادلې څانګې آمر ښاغلی شیفرد وایټ مین چې د سمینار رئیس او د ډاکتری شهادتنامې خاوند و، په هره غونډه کې حاضر او د مجلس ریاست ور په غاړه و، لکه چې پخوا مو وویل، سمینار د امریکې د راز راز موسسو او وضعیتونو په باب کې و.

---

۲. سیمینار مناظرې او مباحثې ته وایي؛ یعنې د زده کوونکو (معمولاً تعلیم یافته او له تحصیل نه خلاص شوي کسان چې په یوه خاص شق کې نوره تتبع او زده کړه کوي) هغه ډلې چې د یوه کس په مشری په یوې موضوع بحث کړي او هغه بحث علمي او غیر رسمي او د کومې ترتیب شوې اجنډې په اساس نه وي.

څه وخت چې سړی په بحث کې داخل شي، د خپلو معینو نظریو نه غیر د نورو نظریو ته هم مجبور شي غوږ ونیسي او خبره پسې اوږده شي. په دې حال کې کله کله داسې هم پېښ شي چې د متقابل استدلال په اثر د سړي په معینو نظریو کې څه فرق غوندې راشي یا لږ تر لږه په خپلو نظریو یو نوی نظر واچوي. ځینې شیان ترې کټ او یو څه پکې ور ګډ کړي. دا خبره موږ ته هلته پوره څرګنده شوه چې عین موضوعاتو کې موږ د خپل ملک په باب کې امریکایي مختصیصینو ته معلومات ورکول.

لومړی د امریکې په اجتماعي اوضاع بحث شروع شو، یعنې د فرد او جامعې د متقابل ارتباط په باب خبرې شروع شوې او داسې پوښتنې منځ ته راغلې چې د امریکې نژدای اختلاف د هغې جامعې په عنعنوي او اجتماعي اوضاعو څه تاثیر لري؟ یا دا چې د امریکې د اجتماعي ژوندانه اساسات د فامیلي ژوند، طلاق، د ځوانانو کنټرول، د ځوانانو تربیې او مذهبي سلوکونو په نسبت په اساسي او مهم ډول په تغیر او تحول کې دی او که نه؟ یا دا چې په هنري او ذوقي شیانو کې د امریکایانو اشتراک مخ په کمېدو دی، که مخ په زیاتېدو؟ یا دا چې د تلقین او د تبلیغ د عمومي اسبابونو او خصوصاً د تلویزیون په اثر د امریکایي افرادو سلیقه او ذوق ته سخته صدمه نه ده پېښه؟ ترتیب به داسې و چې لومړی به متخصیصینو په خبرو پیل وکړ او تر بحث لاندې موضوع باندې به یې رڼا واچوله مثلاً: د پورته پوښتنو په باب کې هغوی دا مفهوم په لاندې ډول اظهار کړ چې امریکایي جامعه کې فردیت ته پوره احترام دی، د فرد ابتکار د فرد شخصیت او د فرد آزادی ته په درنه سترګه کتل کېږي او همدغه فردي آزادی ددې سبب شوې چې امریکایي جامعه فوق العاده دینامیکي خاصیت لري او مخ په هسک روانه ده او دغه ډینامیزم یا محرکه قوه یا قوائیت دی چې جامعه یې له سکون او جمود نه خلاصه کړې او د ارتقایي حرکت په لور یې روانه کړې ده. د هغوی مفهوم داسې هم افاده کېدای شي چې دولت د فرد په مقابل کې دومره قیودات او محدودیتونه نه دي وضع کړي، دا لدې کبله چې د فرد او جامعې خیر او شر سره یو دی د احمد، محمود، زید او بکر همداسې نورو افرادو نه جامعه جوړه ده.

نو ځکه د دوی ټولو خیر او شر چې مجموعاً جامعه ورته وایي یو دی او دولت د روحي او مادي استعدادنو د انکشاف په منظور دوی آزاد پرې ایښي دي چې په اقتصادي او سیاسي فعالیتونو کې په خپلې خوښې او رضا برخه واخلي او په نتیجه کې جامعې ته ډینامیک خاصیت ورکړي. دوی په فامیل باندې زیات وغږېدل، ځکه په دې اندیښمن وو چې امریکې نه د باندې خلک داسې فکر کوي چې د عصر ایجابات او مقتضیات په امریکایي فامیل بده اغېزه کوي، یعنې فامیل او فامیلي ژوند یې تر اوسه هم د امریکایي جامعې

اجتماعي واحد دی، مخ په ورکېدو او نابودېدو دی؛ نو ځکه یې داسې استدلال کاوه چې که د فردیت او د فرد شخصیت ته د احترام په سبب او همدا راز د اقتصادي آزادي له کبله له یوې خوا اصلي فامیلونه تجزیه کېږي، له بلې خوا بېرته کلیت پیدا کوي او نور فامیلونه جوړېږي، یعنې د (Disintegration) عمل پسې پرله پسې (Reintegration) راځي چې په دې سبب طلاق او د نارینه او ښځې برابر حق او همدا راز فردیت د فامیل تجزیې سبب نه دی.

دوی زیار وایسته چې ثابته کړي، په امریکي کې فامیلي ژوند ټینګ اساس لري او که څه هم فرد لره پوره آزادي ده او ښځې او نارینه د ژوندانه په ټولو برخو کې برابر حقوق لري، خو بیا هم دا وضع په فامیل منفي اغېزه نه لري او له دې کبله دا تمایل روان نه دی چې زیاته موده کې به فامیلونه ورک شي او ورسره به ازدواج او داسې نورې اجتماعي موسسې هم له منځ لاړې شي او کوم بل راز جامعه به جوړه شي.

د بحث دا قاعده ده چې یو ځل د بحث لپاره په منځ کې مواد واچول شي، افکار دقیق شي او ذهن په سوالونو پسې شي، همدغه دقت دی چې فکر فعالیت ته سوق کړي او په نتیجه کې ذهن هر شي ته د شک او تنقید په نظر ګوري او یو عالم پوښتنې را پیدا شي، که څه هم مور ته د دوی له خوا په کابل کې یوې لیکلې شوې پانې کې ښکاره شوې وه. امکان لري، د ځینو نه لیدونکو دلایلو له کبله یو یا څو ستاسې پخوا د پروګرام له ختمېدو نه بېرته وطن ته ولېږل شي او په دې صورت کې به د باقي خرڅ پسې بېرته واخیستلی شي.

په دې حال کې مور تر پخوا زیات محافظه کار او محتاطه شو او زیات کوښښ په دې کې وو چې سترګې او غوږونه په کار واچول شي او له زبو څخه زیاتره هغه وخت کار واخیستل شي چې خپل ملک او د ملک خصوصیات او د وطنوالو حال دوی ته معرفي شي؛ خو هلته چې ورسېدو او بیا مو ځان په سمینار کې ولېده د ټاکل شوي ترتیب رعایت له منځ نه لاړ، ځکه چې هلته چوپ کیناستل او یوازې غوږ نیول خپله هیئت ته لویه صدمه وه.

مور د مربیونو په نامه معرفي شوي وو. له دې کبله مور ته په ډېر درانده نظر کتل کېدل، همدغه سبب دی چې هر چېرته درنې میلمستیاوې زمور په افتخار وشوې او په دعوتونو کې به لوی لوی خلک راوبلل شول، د امریکي د کانګرس د لرې او منځنۍ شرق په کومېټه کې زمور په افتخار غټه میلمستیا وشوه چې مور مجبور وو، د هغو شرایطو په اقتضاء سره ډېری پوښتنې او ویناوې وکړو او په دې ډول له ژبې نه هم زیات کار واخلو مطلب دا چې بې خبرو هم نه کېده. مور مجبور شو چې په هر باب کې پوښتنې وکړو خصوصاً د پیټسبرګ د پوهنتون استادانو مور ته ښکار کړه چې دلته آزادي ده، دا

یـوه تعلیمـي موسسـه ده او تاسـې کولـی شـئ زمـوږ د مسـلط نظـام پـه هـر اړخ باانـدې هـر راز پوښـتنې وکـړئ. لـه دې کبلـه مـوږ لـږ څـه زړه‌ور شـوو پوښـتنو او انتقـادو باانـدې مـو پیـل وکـړ، نـو د افغـاني هیئـت یـوه غـړي د لومړنـی تشریـح پـه بـاب کـې پـه خـبرو شـو او د مجلـس توجـه یـې دې تـه وګرځولـه چـې د فـرد او جامعـې پـه بـاب کـې ډېـرې خـبرې شـته او د دوی ترمنـځ متقابـل ارتبـاط لا تـر اوسـه یـو قطعـي شـکل نـه دی نیولـی.

همدغـه سـبب دی چـې د مځکـې پـه سر پـه بېلـو بېلـو جامعـو کـې د افـادو او جامعـو ترمنـځ مختلـف ارتباطـات موجـود دي، یعنـې پـه مختلفـو جامعـو کـې د دولـت شـکلونه او فورمونـه یـو راز نـه دي او سره فـرق لـري او دا لـه دې کبلـه چـې داسـې نظـر بـه تـر اوسـه د مځکـې پـه سر جامعـه کـې عـام مقبولیـت نـه دی پیـدا کـړی چـې افـراد دې د دولـت پـه مقابـل کـې او دولـت دې د افـرادو پـه بـاب کـې پـه ټولـو جامعـو کـې عیـن مناسـبات ولـري، البتـه ددې علـت واضـح دی او هغـه دادی چـې ځینـې د فـرد او جامعـې خیـر او شر سره یـو ګڼـي او ځینـې معکوسـاً فکـر کـوي او وایـي چـې کـه فـرد پـه اقتصـادي تشـبثاتو کـې آزاد پرېښـوول شي؛ داسـې کارونـه بـه وکـړي چـې لومـړی د ځـان خیـر پکـې تامیـن کـړي او پـه ضمـن کـې جامعـې تـه ګټـه ورسـوي، یعنـې د ځـان فایـده لومـړی بـولي او د جامعـې بهبـود ورتـه ثانـوي اهمیـت لـري او حتـی پـه ځینـو مـواردو کـې د جامعـې نقصـان تـه نـه ګـوري او یـوازې د ځـان فایـدې تـه یـې سـترګې وي. داسـې ډېـر شـوي دي چـې قصـاب دې مریـضي غوښـې پـه خلکـو تېـرې کـړي، هوټـلي دې پـه خـوراک کـې د غوړیـو پـه ځـای لـه وازدې او تیلـو نـه کار واخـلي یـا دې ځینـې شرکتونـه او کمپنـۍ د نـرخ د نـه ټیټېـدو پـه منظـور اضـافي تولیـدات پـه بحـر کـې واچـوي او اور دې ورتـه کـړي یـا دا چـې څـه وخـت چـې زارعـان لـه دې نـه مطمـئن شي چـې حکومـت د دوی تولیـدات اروم‌رو پـه بیـه اخـلي؛ نـو لـه حـد نـه زیـات تولیـدات کـوي او حکومـت مجبـور دی چـې د دوی تولیـدات پـه بیـه واخـلي او د دې پـه ځـای چـې پـه ارزانـه او مناسـبه بیـه یـې بېرتـه پـه خپلـو یـا د نـورو جامعـو وړو افـرادو باانـدې خـرڅ کـړي، د نـرخ د ښکتـه کېـدو لـه ویـرې یـې امبـار کـړي او پـه میلیونـو پیسـې یـې پـه ذخیـرې کولـو ولګـوي. نـو لـه دې سـببه یـوه ډلـه پـه دې عقیـده ده چـې کـه فـرد پـه اقتصـادي فعالیـت کـې آزاد پرېښـوول شي، ارو مـرو یـې منفعـت د جامعـې لـه منفعـت سره تصـادم او تناقـض کـوي، پـه دې حسـاب فردیـت پـه خـود سري اوړي او بالنتیجـه جامعـه ضرر وینـي. وایـي چـې دا ښـه او ضرور ده چـې د دولـت او فـرد ترمنـځ دې مناسـبت پـه معینـو او ټاکلـو شرایطـو بنـا وي. د دې راز اسـتدلال او د کـوم قطعـي حکـم د نـه اظهـار پـه سـبب امریکایـي پروفیسـران دې تـه ملتـف شـول چـې کـه څـه هـم د افغـاني هیئـت زیاتـره اعضـاء پـه ځـان واړه، کمـزوري او پـه عمـر خـام دي؛ خـو د بحـث او اسـتدلال قـوت پکـې شـته او د بحـث شـوقمن او ورتـه تیـار دي؛ نـو ځکـه د دې راز اسـتدلال د ردولـو پـه کوښـښ

کې نور هم دقیق شول او هر یوه په خپل وار سره کوښښ کاوه چې د لومړنۍ تشریح په طرفداری دلایل واوري.
د فامیل، واده او طلاق په باب هم خبره په بحث واوښته. مور په دې ټینګار نه کاوه چې ګنې امریکې کې فامیل او فامیلي ژوند مخ په ور کېدو دی او نن وي که سبا وي، دغه اجتماعي واحد به په فردي واحد واوړي او جامعه به یوازې له داسې افرادو نه جوړه وي چې فامیلي واحدونه به په کې نه وي، ځکه چې دغه خبره په خپل ذات کې ډېره مغلقه او مرکبه ده، یعنې ډېر عوامل پکې دخالت لري او د دې له پاره چې په دې باب کې بحث علمي او اکاډمیک شي، ډېر دلایل باید ټول شي او ډېرې څېړنې باید پکې وشي. خو زمور د هئیت یوه غړي دومره وویل چې فردیت او اقتصادي ازادي له فامیلي کنټرول سره نه جوړیږي او د طلاق په تعمیل کې ښکاره رول لري او په دې حساب ډېر فامیلونه په ابتداء کې د اقتصادي مفیدیت په اساس او نه د عمر د تناسب او د طبایعو او ذوقونو د توافق په لحاظ جوړیږي، که د داسې فامیلونو په اصلي غړو کې روحي او ذوقي جوړښت پیدا شو، دوام به کوي او که نه، د زمانې کومه سخته سیلي چې راغله جدا کېږي به او طلاق به منځ کې راځي او څرنګه چې په امریکې کې د طلاق حق د مایانې او میړه دواړو په برخه دی؛ نو دا د فامیل په تجزیې کې لا اسانتیا راولي او همدغه سبب دی چې طلاق په امریکې کې زیات دی. همدغسې د امریکې د اقتصادي ساختمان او عرفاني انکشاف په باب کې ښایسته په زړه پورې بحث وشو، خو په کوم باب کې چې بحث زیات په زړه پورې و او ډېرې خبرې پرې وشوې، هغه په سیاسي ژوندانه کې د فرد برخه اخیستل او د امریکې د حکومت خارجي سیاست د نړۍ د بېلو بېلو منطقو په باب کې و، ځکه چې خصوصاً وروستي بحث کې د امریکې رویه د پاکستان، پښتونستان او افغانستان په متعلق وڅېړلی شوه.
د امریکې د سیاسي ژوندانه په باب کې امریکایي پروفیسرانو هر یوه په خپل وار سره دا ویل چې امریکایي جامعه آزاده ده، یعنې په دې جامعه کې فرد لره اجاز ده او هیڅ رنګه قید او قیودات نشته او له دې کبله فرد کولی شي چې د هر څه په باب کې نظریه ورکړي او هر څه یې چې په زړه کې وګرځي نورو ته یې واوروي، یعنې د قلم آزادي، د بیان آزادي، د دین آزادي او د حزب جوړولو ازادي پکې شته او داسې قید او شرط په هېڅ باب کې نشته چې خلک دې د یوې خاصې طبقې یا ډلې نه پیروي وکړي او هر څه چې کومه ډله یا طبقه یا خاص کسان وایي او فکر کوي، نور دې ارو مرو د هغه پیروي وکړي.
د ازادۍ عملي مثالونه یې داسې ښوول چې مطبوعاتو ته مور ځکه ازاد مطبوعات ویلی شو چې هر فرد که پخپله وغواړي کولی شي اخبار ولري، مطبعه او د تبلیغ او تلقین

ټول وسایل برابر کړي او خپلو مقاصدو ته پرې ورسیږي او هر راز خپرونې ولري، په حکومت انتقاد وکړي او په عین حال کې د مملکت د اداري او د حکومت د سیاست په باب خپله نظریه واوروي، افراد که هر څه وایي او هر راز اظهار نظر کوي او هر څنګه خپرونې کوي، څوک یا حکومت پرې غرض نه لري، یعنې پولیس ورپسې نه وي، څوک یې نه تعقیبوي او د خپرونو په سبب زحمت او تکلیف نه وینې. دیني او مذهبي ازادۍ هم په دې کې ده. هر فرد د هر دین او مذهب د انتخاب حق لري، اجبار او تحکم پرې نشته، څه چې یې وجدان او ضمیر ښه او خیر ګڼي په هغه ایمان او عقیده پیدا کوي، له بلې خوا دیني موسسې یعنې کلیساګاني هم آزادي دي او د دې حق لري چې د خپل مسلک د خپرېدو له پاره فعالیت وکړي او خلک ځان ته وبولي، په سیاسي میدان کې آزادۍ دا معنی لري چې افراد په خپل منځ کې ټول شي، عهد او بست وتړي، مقصد معین کړي او حزب جوړ کړي او په حزبي چوکاټ کې دننه د همفکرو ملګرو په مرسته خپل مقصد ته د رسېدو په غرض فعالیت وکړي، یعنې په انتخاباتو کې ګډون وکړي او که انتخابات یې وګټل د حکومت په تشکیل سره خپل مقاصد عملي کړي.

په دې کلونو کې دوه حزبي ډلې دي چې کله یو او کله بل انتخابات ګټي او بالنتیجه حکومت جوړوي او د اولس په نماینده ګي د جامعې اداري څرخ په حرکت راولي چې یوه یې جمهوریت و بله یې د ډموکرات په نامه یادیږي.

د امریکې د خارجي سیاست په باب کې پروفیسر مارتن مفصل توضیحات ورکړل او ځینې مهم او اساسي ټکي یې واورول کوم چې ده وویل د امریکې خارجي سیاست پرې ولاړ دی. ده ویل چې د امریکې د خارجي سیاست اساسات مداومت، واقع بیني او د سولې ساتل دي، له مداومت څخه مطلب دا دی چې که په دولتي او حکومتي لوړو مامورانو کې تغییر او تبدیل پېښ شي او یا د نورو انتخاباتو په سبب په حکوت کې نوي کسان منځ ته راشي، بیا به هم په عمومي صورت د امریکې د خارجي سیاست په ضد نوې رویه غوره نشي؛ بلکې د پخواني خارجي سیاست اصول به تعقیب شي، یعنې نوی حکومت به د پخواني حکومت هغه قراردادونه او تعهدونه چې له باندنیو هېوادونو سره یې لري، لغوه نه کړي؛ ځکه چې هغه پخوانی حکومت هم د انتخاب له لیارې واکمن شوی و او د هغه سیاست د خلکو په خوښه و، نو له همدې کبله د پخواني حکومت خارجي سیاست، نوی حکومت ته محترم دی، تر هغو چې د پخواي حکومت رویه د دولت په ضرر نه وي، دوام به لري، له دې کبله د امریکې سیاست فردي نه دی، بلکې ولسي او ملي رنګ لري او په عین حال کې اطمینان او ډاډ پکې شته، ځکه چې تسلسل لري او دوام یې زیات دی.

د پروفیسر مارتن په قول، سره له مداومته چې د امریکې په خارجي سیاست کې شته

بیا هم دا سیاست ریالیستیک او واقع بین دی یعنې نویو پېښو، نویو تحولاتو او نورو مسئلو ته د واقع بینې او ریالیستي په نظر کتل کېږي چې په دې ډول مداومت د ریالیزم یعنې واقع بیني نقیض نه دی، بلکې وروستنی د ړومبي متمم او مکمل دی.
د درېیم ټکي په باره کې زیاته تشریح ورکړل شوه او مطلب یې دا و چې د امریکې خارجي سیاست په سوله بنا او د سولې ساتونکی او ضامن دی او دا وظیفه ورکړی شوې ده چې د مسلح تجاوز مخه ونیسي او له هرې فلسفې یا هر عمل سره چې د زور او شدت له لارې مسلط نظام ړنګوي، مقاومت وکړي، له دې کبله ده وویل چې د امریکې حکومت له نورو هېوادونو سره نظامي تعهدات لري او د سولې د ساتلو او د تجاوز د مخنیوي له پاره یې په بېلو بېلو سیمو کې نظامي موسسې لکه د نیټو، سیټو او سنټو (د بغداد پکت) جوړې کړې دي او همدا راز له نورو زیاتو هېوادونو سره دوه اړخیزه نظامي تعهدونه لري.
دا ټول د دې له پاره چې سوله ټینګه وي او تجاوز پېښ نه شي، له دې کبله هر هغه خارجي هېواد چې له امریکې سره په نظامي معاهدو کې شریک دی، په حقیقت کې د سولې او ارامۍ له پاره ډېره مرسته کوي.
د پروفیسرانو خبرې چې خلاصې شوې، پوښتنو او توضیح غوښتلو ته وار راغی او څرنګه چې دا تشریح زمور له خارجي سیاست سره ارتباط پیدا کاوه، نو دقت زیات او بحث عمیق شو. د لومړۍ تشریح په باب کې ډېر ونه غږېدو؛ ځکه چې یوه خو موضوع حساسه وه او بله دا چې مور میلمانه وو او دا مو نه غوښته چې د امریکې د سیاسي ساختمان منفي خواوې را برسېره کړو او که نه هلته هم د ویلو ډېر شیان شته.
په بل ځای کې یوه منتقد په دې باب کې داسې وویل: چې په سیاسي حیات کې هلته هم قیدونه او محدویتونه نه شته او افراد نه شي کولی چې د هر رنګه سیاسي مسلک په باره کې فعالیت وکړي.
د مکارتزم نه خو به ډېر کسان خبر وي. د تورپوستو په باب هم لږ او ډېر خلک خبر دي او سربېره پردې امریکایي ډموکراسۍ زیاتره سیاسي ده او په هغې جامعه کې زیاتره سیاستمداران او دولتي لویانو له شتمنو کورنیو څخه دي او په ځینو مواردو کې حکومتي اقتدار د لویو کمپنیو قدر ته نه دي او په امریکې کې هغه کسان سیاسي میدان ښه ګټلی شي چې د تبلیغ، تلقین او پروپاګند وسایل یې زیات وي او یا په انتخاباتو کې ډېر لګښت وکړي. سره له دې هم د لومړۍ تشریح په باب کې یو انتقاد وشو، منتقد وویل چې د امریکې دوه حزبي سیستم اصولاً یو حزبي غوندې دی، په دې ډول چې د هر حزب په داخل کې دوه یا درې برخې وي چې دوه اطرافي خواوې یې ښي او کیڼ وزر یا جناح په نامه یادیږي.

د دواړو په منځ کې منځنۍ برخه پرته وي ښي وزر کې عموماً هغه اعضاوې چې د حزبي فلسفې او حزبي سیاست په باب کې زیات محطاط او محافظ کار وي او هر نوي تحول او پېښې ته د احتیاط او محافظه کاري په سترګو ګوري، له دې کبله دوی ته عنعنه پرستان یا محافظه کاران هم ویلی شي، د دوی په مقابل کې کیږ لاسي وي، دوی د تحول او تغییر غوښتونکي وي او نظر ښي لاسو ته دوی افراطي وي او دا فکر او عقیده ورسره وي چې په خپله حزبي جهان بیني او فلسفې کې تحول او بدلون راولي او حرکت او جنبش پیدا کړي، ځرنګه چې د امریکې د ډموکرات او جمهوریت د دواړو حزبونو اساس تقریباً په یو څه توپیر سره یو دی؛ نو یواځې د دوی په روش او تاکتیک کې فرق شته، په دې حساب چې جمهوریت غوښتونکي محافظه کار او ډیموکراتان د لېبرال فکرونو خاوندان دي. یعنې دواړه په حقیقت کې په یوې فلسفې بنا واحد حزب دی چې جمهوریت خواهان یې ښي او ډیموکراتان یې چپ اړخونه تشکیلوي.

کـه دا اسـتدلال درسـت وي، یعنـې د ډیموکـرات او جمهوریـت حزبونـه پـه واقـع کـې واحـد حـزب وي؛ نـو بـه ووایـي چـې پـه امریکـې کـې یـو حـزبي سیسـتم رواج لـري او ځرنګـه چـې د دې حـزب پـه مقابـل کـې د فلسـفې او روش پـه لحـاظ بـل نقیـض حـزب یـا مسـلک تـه اجـازه نشـته، نـو پـه دې سـبب امریکایـي ډموکراسـۍ کاملـه نـه ده او داسي نقـص پکـې شـته او دا ببـل ببـل حـزبي نومونـه اصلاً د دې لـه پـاره دي چـې اصلـي مخالفـان سر پورتـه کولـی نـه شـي او تـل مغضـوب او منکـوب اوسي.

د امریکـې د منطقـوي سیاسـت پـه بـاب چـې د خـبرو وار شـو، زمـوږ لـه خـوا داسـې وویـل شـوه چـې د هـر ملـک خارجـي سیاسـت د هغـه هېـواد د داخـلي منافعـو د تامیـن او ولسـي بهبـود پـه بنـا ولاړ دی او پـه عیـن حـال کـې د ننـنـي عـصر لـه ایجاباتـو سره سـم لـه نـورو ولسـونو سره د سـولې او ارامـۍ د تامیـن پـه غـرض همـکارۍ او تعـاون لـرل دي، یعنـې دوه ټکـي د هـر حکومـت پـه خارجـي سیاسـت کـې تـر نـورو زیـات مشـخص وي:

د ملـي منافعـو تامیـن او د بیـن المللـي سـولې پـه غـرض همـکارۍ. نـن ورځ ترتیـب داسـې دی چـې د ټولـو ولسـونو ملـي منافـع سره مشـترک نـه دي، یـو ملـت لـه بـل نـه طمـع کـوي او پـه مختلفـو نومونـو او پـه ببلـو ببلـو شـکلونو تـرې اسـتفاده کـول غـواړي، همدغـه سـبب دی چـې هـر ملـت ځانلـه مسـایل او مشـکلات لـري. یـو ملـت کـه ډېـر وړانـدې تللـی وي او بـل ولـس کـه لـه هغـه نـه ببرتـه پاتـې وي، دواړه لـه ملـي مسـایلو نـه خـلاص نـه دي، امریـکا بـه پـه دې کـې خپلـه ګټـه وینـي چـې لـه ملـک نـه د بانـدې نظامـي اتحادیـې ولـري.

دا د هغـه ملـک کار دی، زمـوږ پـرې غـرض نشـته؛ مګـر څـه وخـت او پـه کومـه منطقـه کـې چـې دا اتحادیـې د هغـې منطقـې د ولسـونو ملـي مسـایل تـر پښـو لانـدې کـوي او پـروا یـې نـه لـري

او یا دا چې که امریکا د خپل متعاهد هېواد ادعا د هغې منطقې د بل ملک په مقابل کې صحیح ګڼي او هغې بلې ته اقلاً غوږ هم نه نیسي، دلته مشکلات پیدا کېږي او داسې اتحادیې بیا د دې پر ځای چې ارامي راولي، خپله د نارامۍ سبب ګرځي.
د افغانستان او پاکستان ترمنځ د پښتونستان یو لوی ملک پروت دی چې یوه برخه یې آزاده او بله برخه یې پاکستان نیولې ده. دا منطقه په تاریخ کې له پاکستان سره یوځای نه وه او د متمایزو مشخصاتو په سبب له هغه ملک نه جلا وه. د پاکستان د جوړېدو نه لا د مخه د پښتونستان خلکو د ازادۍ اخیستلو له پاره له انګریزانو سره جنګونه کړي، مګر په وېش کې استعمارچیانو چال ووا‌هه او پښتونستانیان یې له حقوقو نه محروم کړل؛ خو د دوی مجاهده روانه شوه او تر دې تاریخ پورې دوام لري.
افغانستان د تاریخي، جغرافیائي، دیني، ژبنې او نورو علایقو له مخې ځان مجبور او مکلف وینې چې د پښتونستان له خلکو سره همدردي ولري او د پښتونستانیانو ادعا د دوی د سرنوشت د تعین او د خود ارادیت د پرنسیپ په تعمیل کې چې له بین المللي او د یونو له مناشیرو سره سرخوري حمایه کړي. پاکستان د دې مسلمو حقوقو په مقابل کې سر زوري وکړه، له یوې خوا په سنتو او له بلې خوا په سیټو کې یې ځان داخل کړ چې د غرب په کومک سره دا خلک نور هم منکوب کړي.
غرب هم پاکستان په شا وډباوه او د دې په ځای چې پاکستان حقایقو ته ملتفت کړي، نور یې هم پسې قوي کړ. د نظامي معاهدو په اطمینان ملي مسایل او د لکونو انسانانو حقوق یې تر پښو لاندې شول او لا پسې کېږي، په دې ډول امریکې د منطقوي سیاست د څېړلو له کبله د پښتونستان کشاله د بحث موضوع شوه چې څو ساعته یې دوام وکړ او د افغاني هیئت هر غړي په خپل وار سره د پښتونستان حقانیت پروفیسرانو ته واوراوه هغوی هم ښه ځیر شول او په دې باب کې یې پوښتنې وکړې او معلومات یې حاصل کړل. که څه هم په دې فصل کې د دوی د تشریح تائید نه وو، خو پدې زیات خوښ شول او تشکر یې وکړ چې له دې موضوع نه مو خبر کړل، ځکه چې هغوی تر اوسه په دې نه وو پوه او افغانستان او پاکستان یې سره همسایه پېژندل او په دې خواشیني ښکاړېدل چې افغانستان او پاکستان سره اتحادیه نه لري، په دې ډول دوه ورځینې سیمینار پای ته ورسېد.
کوم شی چې باید په پای کې ارو مرو یاد شي، دا دی چې امریکایي پروفیسران دې ته زیات هوسېدل چې د امریکې د ژوندانه په هر اړخ کې مور ته اساسي معلومات راکړي او له دې کبله پخوا له دې چې مور د امریکې په لېدلو شروع وکړو، لږ او ډېر د هغه ملک په اساسي خبرو اطلاع ولرو؛ نو ځکه د دوی دا ارزو او کوښښ د یادونې او قدر وړ دی،

په تېره بیا د سیمینار رئیس ښاغلي وایټ مین (White Men) دې خیر یوسي چې په داسې محاضرو او مباحثو کې پوره ماهر و، کله کله به چې کوم بحث اوږد او خور شو، ده به په خاص مهارت او لیاقت سره هغه داسې را ټول کړ، لکه ماهي ګیر چې جال ټول کړي.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري(حمل) نه ویشتمه، نهمه ګڼه.

اقتصادي نظریات

د یوه نوي چاپ شوي کتاب نوم دی چې په اعلی کاغذ او (۱۸۰) مخونو کې د کندهار له دولتي مطبعې نه راوتی دی، قطع یې ښایسته لویه، توري یې ښکاره او پښتو یې اسانه او روانه ده. مولف یې ښاغلی محمد نادر ایوبي د حقوقو او سیاسي علومو لیسانسه دی. له نامه نه ښکاري چې کتاب له اقتصادي نظریو نه غږېږي، یوازې نظریې نه بیانوي، په تاریخي دورو کې یې لټوي هم، ورسره د تاریخي دورو عمومیات او اقتصادي خصوصیات بیانوي؛ ځکه د اقتصادي نظریو تاریخ هم ورته ویلی شو. که څه هم لیکونکی له لرغوني یونان نه پیل کوي یعنې اقتصادي نظریې په هغې دورې کې ګوري چې د لومړي ځل له پاره د بشري مدنیت او کولتور په هر اړخ باندې منظمې لیکنې او څېړنې شوي؛ خو یوازې په دې نه بس کوي، د یونان له مدنیت نه د مخه ځي.

د بین النهرین او چین مدنیتونو ته قلم اوړدوي او د کنفیوسیس، لاوسته، حمورابي، موسی(ع) او داسې نورو نظریې کاږي. څه وخت چې بیرته یونان ته را ګرزي هلته د ډیموکراسي د وختو او د هلنستیکي دورې اقتصادي څرنګوالی څېړي. ورسره د سولون اصلاحات، د ګرنفون، افلاتون او ارستو لیکنې ټولې شرح کوي. نه یوازې له اقتصاد؛ بلکې د نورو نزدې علمونو نه هم غږېږي.

وروسته د هلنستیکي دورې د څلورو ښوونځیو (اپیکوریان، شکاکان، کلبیان او رواقیان) اقتصادي او اجتماعي نظریې په ډېر وضاحت لیکي. په دې برخه کې دومره صراحت په کار وي چې د نورو په لیکنو کې ډېر کم لیدل شوی. سربېره پر دې د انساني کولتور په هر اړخ، په تېره بیا په اجتماعي او سیاسي میدان کې د پورته فکري ښوونځیو انکار هم نه پرېږدي او په ضمن کې یې لیکي. یونان نه چې خلاصېږي، رومي جامعې

کې په اقتصادي نظریو پسې ګرزي.
هلته د سیسرون او سنکا خبرې سپړي. د کار، ملکیت، شتمني، تولید، وېش او نورو اقتصادي موضوعاتو په هکله یې افکار رابرسېره کوي. له هغه وروسته د مسیحیت وار راځي. مسیحیت کې اقتصادي ارزښت پسې ګرزي. مسیحیت لومړی د یوه کولتور په حیث ګوري. بیا د هغې دورې د پوهانو خصوصاً د تاماس دا کوین نظریې څېړي او په اقتصادي ډګر کې د هغوی فکري سهم ښکاره کوي. ورسره په منځینو پېړیو کې اقتصاد ګوري. بیا د سرف، ویسل، سنیور ملاک او د منځنیو پېړیو اقتصاي څرنګوالی نه غږېږي. د اروپا په تیارو دورو کې چې د اقتصادي نظریو له رابرسېره کولو نه خلاص شو او دا یې وښوده چې په اقتصاي نظریو او کړو کې مسیحیت څومره خنډونه ایښي وو او پاپانو د روحاني واکمنې نه سرېږه د مادي او دنیایي واک ګټلو له پاره څومره ظلمونه کول او څنګه به یې د جنت او دوزخ فرمانونه ورکول. لیکونکی د اسیا د لویې وچې د عربستان مترقي تحول یعنې اسلام ته را ګرزي. ددې نهضت په رڼا کې اقتصادي نظریات ښیي. د اسلام په چوکاټ کې دننه او د اسلامي نصوصو په اساس له اقتصادي نظریو نه غږېږي. یعنې اسلامي اقتصاد او اقتصادي عقاید په پراخ ډول څېړي. له هغې ورسته د ریفورمېشن نظریاتو د تاریخ په باب دا لومړنی کتاب دی چې دومره اوږد او پراخ نیول شوی او په پښتو چاپ شوی دی. سره له دې هم وضاحت او صراحت یې زیات دی، پښتو یې روانه او ساده ده، علمي اصطلاحات پکې لږ دي؛ نو ځکه د ټولو د استفادې دی. د کتاب یو لوی خصوصیت دا دی چې د اقتصاد په باب هر راز نظریې لري، ویلای شو چې تاریخي سیر پکې ښه رعایت شوی. ښکارېږي چې کتاب به پسې اوږدېږي او ښایي پاتې برخې یې په نورو ټوکونو کې راووځي او تر دې وخته را ورسېږي.
په دې وختو کې چې پښتو د تحول په خاص حال کې ده او د علمي کېدو هڅه یې له هر ښاغلي ځوان سره زیاته ده؛ یقین دی چې دا کتاب به زیات ارزښت ولري؛ نو ځکه د ځوان او ښاغلي ایوبي دا تألیف او زیار د پوره قدر وړ دی؛ په داسې حال کې چې موږ له یوې خوا د دوی دې زیار او تألیف ته په درنه سترګه ګورو او د کندهار د مطبوعاتو له حساس مدیر ښاغلي محمد ولي زلمي نه چې د کتاب د چاپ لپاره یې لاره برابره کړې او په یوې اطرافي مطبعې کې یې په ښه صحافت او قطع یو داسې درونډ اثر خپور کړی؛ تر ې مننه کوو. دوی ته توفیق غواړو چې پاتې برخې یې هم ډېر ژر خپرې کړي چې د کتاب تاریخي سیر بشپړ شي او د علاقمندانو د پوره استفادې وړ وګرځي.

کابل مجله، ۱۳۳۹ ل کال، د وړې میاشت، ٦ مه ګڼه/ پرلپسې ۴۹۱ مه ګڼه.

د پښتونستان ورځ

ورځې او شپې، ساعت او دقیقې د وخت واحدونه دي. یو له بل نه څه امتیاز او یو په بل کوم تفوق نه لري؛ ځکه چې ټول یې فقط د زمان د طول د معرفت لپاره دي. زمان تل خپل سیر ته دوام ورکوي او ولاړه هیڅ نه منې؛ ځکه نو د زمان په طول کې پېښې او حادثې راولاړېږي، داسې چې په فردي لحاظ د ژوند هره شېبه یا په بل عبارت د زمان د طول هر واحد له تأثراتو نه ډک دی. په اجتماعي لحاظ هم د همدغه طول په ځینو ټکو او بعضو واحدونو کې تأثرات شته، یعنې داسې پېښې به شوي وي چې یوه ولس ته به په کې افتخار وي، د خوښۍ او ښادۍ موجب به یې کېږي یا به یې معکوساً د خپګان او ذلت باعث شوي وي.

د سنبلې نهمه ورځ په لومړۍ کټه ګورۍ کې راځي؛ ځکه په دې ورځ کې پښتونستان تاریخي اعلان کړی دی. د ژوند او افتخار پرېکړه یې په کې کړې ده. د پښتونستان د جوړولو لوړه یې کړې ده؛ ځکه نو دا ورځ د عادي ورځو په څېر نه ده او ډېر قدر لري. ولې قدر لري؟ څله د تجلیل وړ ده؟ دا هغه پوښتنې دي چې په ځوابونو کې یې یو عالم حقانیت پروت دی او د پښتونستان حقانیت په همدغه ځوابونو کې دی.

پښتونستان یو ګڼ ولس دی. اتیا لکه وګړي لري. د ځانله خاورې او مځکې څښتن دی چې کال دولس میاشتې په کې مېشته وي او په زرګونو کلونو په کې اوسېدلي دي. همدغه ولس ځانله کولتور او مشخصات لري. مشخصات او کولتور یې پوره جامع دی چې د ژوندانه ټولې مسئلې یې هم پخوا په کې حل شوي او هم اوس پرې حل کېږي. پښتو ژبه یې لکه ولس ډېره تاریخي او پخوانۍ ده. دومره عمر لري لکه زمور د نړۍ کومه بله ژبه یې چې لري. جامعیت او وسعت یې له تاریخ نه پوره اندازه کېدای شي. کله مو چې وویل د پښتونستان ولس ځانله ځمکه او د هستوګنې ځای لري؛ نو هرومرو یې ژوند په کې تامین کېږي. ځمکه که یې شاړې غرونه وای، خپله به هم ترې تللی وای او بل چېرته به اوسېدای، یا به نیست وای او د مځکې له سر نه به یې کوچ کړی وای.

دا به رښتیا وي چې اقتصاد به یې وړاندې تللی نه وي یعنې پوره به صنعتي او منکشف

شوی نه وي؛ مګر دا خو رټه شوې ده چې د پښتونستان په سیمو کې ذخایر او شته ډبر دي، داسې چې د ولس ګذاره پرې ډبره ښه کېدای شي او که انکشاف ورته ورکړل شي او په کار واچول شي نو به د ژوندانه لوړه سویه هم ولري. بله مهمه خبره خو داده چې د پښتونستان ولس یوه روحیه لري، په اجتماعي ذهنیت کې یې اشتراکات او تجانسات موجود دي.

د تور او سپین او خیر و شر تلقیات دوی ته یو شان دي. په جامعه او ناسته ولاړه کې چندان توپیر نه سره لري؛ په دود، دستور او عنعنو او روایاتو کې یې فرق نشته؛ جرګې او مرکې او شخړې او ګوندیماری یې په یو شکل دي او ټولو کې د پښتونولی روحیه غلبه لري.

ښه نو یو ولس چې دغسې صفات ولري، ایا حق نه لري چې د ژوند چارې په خپله اجراء کړي؟ په حقوقي لحاظ خو هېڅ پکې نشته، ځکه د همدغسې مشخصاتو په وجه ډبر ولسونه خپلواک شوي او د ژوندانه چارې په خپله کوي. د یونو منشور هم په ډاګه وایي او ملاتړ یې کوي. سلف ډیټرمنشین (Self Determenation) یعنې د ځان د چارو د اجرا تعیین هم همدغه شی غواړي او په دغسې حالاتو کې تطبیق مومي. مګر یوازې استعمار او دلته د پاکستان استعمار دی چې دا حق نه منې او ځانله منطق لري. دا منطق وایي چې پښتونستان بې شکه یو ښېل ولس خو دی؛ مګر خبره داده چې ازادي نه غواړي او پاکستان یې خوښ دی. چې څوک ورته ووایي دا بې شماره پښتونستانیان ولې په جبلو کې وغورځل شول؟ ولې ووژل شول؟ ولې نیست او فرار شول؟ ولې بندیزونه او قیدونه پرې کښېښول شول؟ ولې ګولۍ پرې واورلی شوې؟ ولې قتل عام شول؟ او ولې داسې نورې ناکردې پرې وشوې؟ یا دغه مارشل لا یا عسکري حکومت د څه لپاره دی؟ دوی بیا وایي چې فساد جوړوي. فساد یعنې پښتونستان. د دوی په خوله د حقوقو ټول پرنسیپونه د پښتونستان د فکر ملاتړي دي. مګر هوښیاران پوهېږي چې پرنیسپونه که څه هم حقاني او د عصر په تعهداتو ولاړ وي، په اصل کې مفکورې دي، یعنې قوتونه دي. قوت په خپله څه شی نه کوي تر هغو چې د فعل ساحې ته ونه وځي او دا کار یوازې ولسي اراده کولی شي او بس.

هر هغه فکر چې ولسي شي، یعنې په ولس کې ننوځي، نه ماتېدونکی شي. د پښتونستان مفکوره اوس په همدغسې حال کې ده. د ملي آزادۍ نهضت او د استعمار انحطاط اوس عالمي او جهاني دی. تر پاکستان نه ډبر قوي استعمارچیان د ولسي قوتونو په مقابل کې مات شوي او په ماتېدو دي. ملي نهضت یو زورور سېلاب دی چې استعمار ته ارام شي، هرومرو یې په ګونډو کوي. دا ورځ په پاکستان راتلونکې ده مګر نه! ښه به دا وي چې له واقع بینۍ نه کار واخیستل شي او سر د اوسه پښتونستان ومنل شي.

کابل مجله، یودېرشم کال، ۱۳۴۰ ل، لومړۍ ګڼه، ۱، ۲، ۳ او ۴ مخونه.

د مجلې یودېرشم کال

دېرش کاله وشول چې دا مجله کله د میاشتې یو ځل او کله په پینځلسو ورځو کې پرله پسې راوځي او دا دی په دې ګڼې سره دېرش کاله شاته پرېږدي او په یودېرشم کال پښه ږدي. په دې دغومره موده کې یې (۴۹۷) ګڼې کښلي او نزدې ځلوېښت زره صفحې یې چاپ کړي دي.

د مجلې هر مخ یوازې سپین کاغذ او تورې نښې نه دي؛ په هر مخ کې د زړو وینې، د دماغونو عصارې او د سترګو اوښکې دي؛ ځکه نو څوک یې ژړولي، ځینې یې خندولي او چا ته یې لوری لودن ښودلی دی. داسې یې هم ډېر اسرار رابرسېره کړي او ډېرو بې عدالتیو او ناروا‌وو ته یې د خلکو مخ اړولی دی. لکه د ځینو نورو خپرونو غوندې د یوه او بل ذوق پسې نه ده تللې او دا یې په زړه کې هم نه دي تېر شوي چې هډو یوه ته سپکې سپورې وایي او هغه بل وستایي، هغه لوړ او ماړه ته غوړه مالي وکړي او دغه غمځپلي او لوېدلي ته سپورې ستغې وایي؛ نو په دې ډول ځان اوچت کړي او نوم وګټي. څه چې یې ویلي او هغه څه چې یې لوستونکو ته وړاندې کړي؛ یوازې په دې منظور وو چې خلک په خپل ښه او بد خبر کړي، ورته وایي چې په دې کې نقص او په هغې کې فایده ده، هغه په دغه لاره تللې او زموږ لاره دغه ده؛ یا دا چې زموږ اشنا لاره زړه ده، کنډوکپر یې پیدا کړي او هغه لاره ښه او د تلو ده. همداسې همدغه څه ښه دي او په هغو نورو کې لوی تاوان دی، په دغو کلک ودرېږو او هغه نور ایسته کوو. د خپرونې لوی منظور همدا و؛ خو دا چې په دې منظور کې به څومره کامیابه وي؛ هغه د محیط په فکري سویې او د لیکوالو په قدرت اړه درلوده چې د مجلې پخوانۍ پاڼې یې ځواب ورکولی شي.

زموږ مقصد دا دی چې دې خپرونې د وطنوالو په فکري جریان او ثقافت کې رول لرلی او له دې لارې یې پوره خدمت کړی؛ نو اوس که څوک وغواړي چې زموږ د ولس په پرونې فکري جریان خبر شي او په ادب او هنر یې وغږېږي او کولتور یې وسپړي؛ د دې خپرونې په قدر بیا ښه پوهېږي. دی به مجبور وي چې ټولې پاڼې یې واړوي راواړوي او له مینځ نه یې د مطلب ټکي راوباسي. سره له دې ټولو خبرو دا به درسته نه وي که ووایو چې

مجلې د ټولو توقع تر سره کړې او د هر چا په ذوق او فکر یې لیکنې او خپرونې کړي دي. دا ځکه چې هر څه چې د ادب او هنر، فکر او خیال په نامه خلکو ته وړاندې کېږي، ټولو ته یو شان نه وي او نه خلک ترې یو راز خوند او انتباه اخیستی شي.

لویه هیله او اسره دا ده چې اختلاف نه دی او خلک په فکر او کړو کې سره نږدې وي او هغه څه چې د اتحاد او اتفاق په نامه یادېږي، یواځې خیال او لفظ نه وي، بلکې یو واقعیت وي؛ خو د عقل او فکر خاوندانو ته دا پوره واضحه ده چې «غوا توره شیدې یې سپینې».

یوه ډله خلکو ته یو شی ښه ښکاري او بلې ته بل. ځینې له یو څه نه خوند اخلي او بعضې له نورو نه، څوک ژاړي او ځینې له خندا نه خوله نه شي ټولولی، دوی به په دغه ټینګ ولاړ وي او هغوی ته هغه تقدس لري.

ادب او هنر هم له بل ځای نه نه راځي؛ بلکې هغه د همدغسې ډلو د اجتماعي تصور انعکاس دی. چېرته چې په اجتماعي ژوند کې اضداد وي، موقفونه سره یو نه وي او یو د بل په قطبیت کې وي؛ د فکر او خیال محصولات به یې هم سره یو نه وي او طبیعي ده چې ادب به یې هم بېل وي، هنر او فلسفه او هر څه فکري او مادي شمتني به یې هم سره مخالفه وي.

هو! دلته به ادب او هنر هم بېطرف نه وي، یا به یوه ته افرین وایې، یا به بل ته؛ خو داسې به نه شي کولای چې یا دا دواړه وکنځي او یا ټول وستایي. دا حال په دې خپرونې هم ښه صدق لري او مور یې هېڅکله استثنا نه شو ګڼلی؛ خو دا په ځغرده ویل کېدای شي چې نیت یې هر وخت ښه و او د زیاترو خیر او صلاح یې له هر څه نه مقدم ګڼلې. په دې برخه کې بله هېڅ خپرونه له دې مجلې سره سیالي نه شي کولی. د مجلې څلوېښت زره قدر مخونه د دې ادعا قوي شاهدان دي. دومره ده چې هر قضاوت چې اوس کېږي، باید مجرد نه وي. اجتماعي حال احوال او هر څه باید په نظر کې وي.

تر هر څه د مخه ژوند کول یو واقعیت دی. د دغه واقعیت قوت نظر هر بل واقعیت ته زیات او شدید دی. همدغه سبب دی چې د هرې ډلې فکر او کړه باید د هغې ډلې له اجتماعي موقعیت سره مرتبط شي. ټول هغه وسایل او ذرایع چې یوه او بله یې پکار وي یا د دې لپاره وي چې خپل خیالات پرې وړاندې بوځي او یا دا چې د نورو د نفوذ مخه ونیسي. ادب او هنر هم دلته لوی رول لرلای شي او تر اوسه پرې لوی لوی کارونه شوي دي. هغه خدمت چې تر اوسه ادب او هنر کړی؛ پوره ښکاره دی او ډېر پرې پوهېږي. هېڅ واقعبین انسان ادب او هنر ته په بېطرفي نه قایلېږي او که دغسې فکر وکړي؛ تر هر څه د مخه به یې د ادب او هنر د انکشاف مخه ترلې وي، یا دا چې که دا فکر درست

وای، ادب او هنر به د تاریخ په دورو کې دومره په مخ نه وای تللی او دغه ننني حد ته به نه وای رارسېدلی.
هر فکر هر څنګه او هر راز چې وي، یو راز بل راز ځان ښیي او خپ و چوپ نه پاتې کېږي. افکار هم د ژوندیو په شان حرکت او ډینامېزم غواړي؛ نو ښه به دا وي چې د انتخاب عمل غوره وګڼل شي او نفې او انکار ته نور بس وویل شي.
د افکارو ډینامېزم طبیعي او زما او ستا له قوت او طاقت نه لوړ دی، که داسې نه وای، ستر مدنیتونه به نه وای او انکشاف به نه کېدای. انکشاف او تکامل شوی دی، کېږي او کېږي به. مورِ دا نه شو کولی چې انکشاف خلق کړو. زمورِ لویه وظیفه دا ده چې په سر او رمز یې پوه شو او قوانین یې کشف کړو. هغه قومونه او ولسونه چې په دغه کشف کې واقعبین دي، میدان ګټي.
د یوه ولس ټول پخواني میراثونه هرومرو هر وخت د هغه په ګټه او خیر نه وي. هغسې چې اجتماعي شرایط اوړي او یو وخت بل وخت تغیر کوي؛ داسې هم په فکري خواوو کې ځینې عناصر خپل ارزښت بایلي او نویو ته ځای پرېږدي.
هر هغه ولس چې یواځې په خپلو میراثونو کلک ولاړ وي او نویو ته یې پام نه وي، د ژوندانه په میدان کې پاتې کېږي او نور ترې په مخ ځي. اوس د دې وخت تللی چې نور نو په افتخاراتو ژوند وشي. د نن ورځې ژوند نور څه غواړي او ورسره ورسره د نن ورځې هنرمند او ادیب ډېر څه په مخ کې لري. تر ټولو د مخه ده ته ښایي چې د ولسونو د ژوندانه د انکشاف او تکامل په رمز پوه وي او دا یې زده وي چې تر اوسه دغه څه شوي او سبا دغسې څه پېښېدونکي دي؛ دا ځکه چې ننني ادب پرونی نه دی او یوازې قافیې نښلول شعر نه جوړوي. لفاظي کول او کلمات نښلول نن ورځ په درد نه خوري. تخیلي او معنایي سیاق او ارتباط د ادب لویه او غوره برخه ده او دا هغه وخت کېدای شي چې یو څوک یا هنرمند په عصري علومو مجهز وي او د تخیل قدرت یې اسمان ته ختلی او د افادې او بیان په ډګر کې پوره پیاوړی وي. هغومره چې د نن ورځې ژوند ډېر پېچلی او انجړ دی، هغسې د ادیب او هنرمند په مخ کې هم غرونه او ګرڼګونه پراته دي. په دغسې انجړ او پېچلي حال کې توقعات هم ساده او بسیط نه وي او له ادیب او هنرمند نه هم دا هیله کېږي، که څه هم چې د ژوندانه په مبارزه کې د مخنۍ زینه او پړاو کې وي؛ دا خیال اوس ببخي بې ببخه شوی چې د ادب او هنر په میدان کې هغه څوک پیاوړی کېدای شي چې له خلکو لرې ناست وي او په یوه کونج کې تله کوي او هلته الفاظ او کلمات تلي او یو له بله یې سره پیي. پخوا ځینو شعر همدغسې یو فن باله چې په دې حساب شاعر هغه څوک کېده چې یوازې د الفاظو او کلماتو په نزاکت ښه پوهېده او تول به یې پوره ورمعلوم و.

اوس هم باید یو شاعر یا ادیب ته د الفاظو تول ښه معلوم وي. دا خبره پوره درسته ده، څوک ترې منکرېدای نه شي او نه دا چې څوک ورته په کمه ګوري؛ مګر اوس د هنر مغز او متن (Content) ته لوی پام دی چې باید ټاکلی هدف ولري او روحیه یې پوره اجتماعي وي.(په پراخه معنا) داسې چې د جامعې ټولې پدیدې (روحیاتي، فلسفي، اجتماعي، هنري او نور...) په ښه شان پکې منعکسې کړي، خصوصاً هغه چې نوی سر راپورته کوي او مخ په قوت وي او په تشکل کې لویه اغېزه لري. هنر نن په دغه مفهوم سره دود مومي او یو ځای بل ځای لار پیدا کوي. هیله ده چې د دې ځای هنرمند او ادیبان هم ور نه پوره خبر وي چې یې د خلکو او جامعې په مقابل کې خپل وظایف په ښه شان تر سره کړي وي.

دویمه برخه

پښتو ادبیات

استاد کاکړ او پښتو ژبه

د شلمې میلادي پېړۍ له پیله چې مشروطه نهضت، د خپلواکۍ ګټنې ملي مبارزه، پرمختګ او موډرن ژوند ته د ځان رسولو پلوشې پر افغانستان را خوړې شوې، د روښانتیا او ویښتیا د زمانې منورینو او ملي شخصیتونو د ملي فرهنګ او هویت، ملي ژبې او ادب د را ژوندي کولو او پراخولو اصل ته هم پام واړاوهٔ.

امانې نهضت، د سراج‌الاخبار روښانتیایي بهیر، بیا وروسته د کابل ادبي انجمن، انجمن تاریخ او پښتو ټولنې جوړېدل د همدې لړۍ نوې زرینې کړۍ وې. علامه محمود طرزي په سراج‌الاخبار کې د ملي ژبې (پښتو) د پراختیا خبره په زغرده راپورته کړه او په سراج‌الاخبار او نورو مهالنیو خپرونو کې پښتو شعرونه، لیکنې او مقالې خپرېدل پیل شول. په ښوونیز نصاب کې د پښتو شمولیت او په دغه ژبه د رسمي - اداري اسنادو رادودول خپله یوه لویه ملي هڅه وه. په را دویم ګام کې د پیاوړي ملي شخصیت وزیر محمدګل خان مومند، پنځو ادبي ستورو او بیا را وروسته تحصیل کړي او اکاډمیک نسل استادانو په دې برخه کې نه هېرېدونکې هلې‌ځلې وکړې، چې له برکته یې د فرهنګي پرمختیا د زمانې په پرتله، ډېر ژر پښتو د نثر، نظم، رسنیو، څېړنې، علم او پوهنتون و ښوونځي ژبه شوه.

پښتو ګڼ ګړدودونه (لهجې) او لیکدودونه درلودل. دا د چاپ او خپرونو د زمانې غوښتنه وه، چې هره ژبه باید خپله معیاري او رسمي بڼه وټاکي. د هرې ژبې نثر له تفنن او میرزایي تصنع څخه ځان خلاصاوه، هڅه کېده د نورو ژبو په تېره بیا عربي حضور - چې له ضرورت پورته و - راکم شي او ژبې خپل بومي او ولسي لحن ته ورنږدې شي. د منشیاتو او تحریراتو ژبه باید د پوهنتون، ښوونځي، رسنیو، ورځنۍ کارونې، تخنیک، تولید او اقتصاد او بازار ژبه شي. ادبیات هم باید د نوې زمانې فکري، ذوقي، ښکلاییزو او فیلوسوفیکو غوښتنو ته ځواب ووایي. هڅه دا وه چې د هرې ژبې روح د خپلې زمانې د انسان له ژوند سره وټړل شي او ښکاره خبره ده، په دې برخه کې باید د پښتنو لیکوالو او استادانو هڅه هم راپیل شوې وای.

دا مهال لا پوهنې ډېرې څانګیزې (تخصصي) شوې نه وې چې خامخا دې نو یوازې ژبپوهانو او ادبپوهانو د ژبې د احیا، ترویج، پراختیا او پرمختیا لپاره کار کولای. ژبه د ټولو ملکیت ده، ژبه ټولنیزه شتمني ده او د پښتو په اړه هر لوستي دا احساس درلود چې په

پراختیا کې یې ونډه واخلي. همدا مهال د متخصصو او څانګپوهو استادانو تر څنګ ګڼو هغو استادانو چې دودیزې او مدرسه یې (دیني) زده‌کړې یې درلودې تر هر چا ډېر د پښتو ژبې د پراختیا او ترویج لپاره ربړې وګاللې او لیکنې یې وکړې. تر دې راروسته، له نېکه مرغه یو پښت اکاډمیک نسل هم د افغانستان په برخه شو، چې له هېواده بهر یې په بېلابېلو برخو کې زده کړې کړې وې، په دوی کې د ژورنالیزم، تاریخ، فیلوسوفي، ښوونې او روزنې، اړواپوهنې، بشري جغرافیا، اتنوګرافي، حقوقو، سیاسي علومو، اقتصاد او ان ساینسي علومو او نورو څانګو پازوال هم ول. دوی دوه ځانګړنې درلودې؛ یوه دا چې خامخا له یوې یا څو نړیوالو ژبو سره بلد ول او پرې پوهېدل او دویمه دا چې په بهرنیو اکاډمیکو چاپېریالونو کې یې دا تجربه ترلاسه کړې وه چې پرمختللي هېوادونه څنګه د خپلو ژبو د پراختیا، معیاري کولو او پیاوړتیا لپاره کار کوي؟ وسایل او امکانات څه دي او میتودولوژي کومه ده؟ همدوی چې د پښتو ژبې په اړه ملي احساس هم درلود، له راستنېدو سره سم یې د خپلو څانګه‌ییزو او تخصصي علمي هڅو تر څنګ پښتو ژبې ته پام واړاوه. تر هرڅه ړومبی یې پر خپله ژبه علمي لیکنې پیل کړې. مهمې ژباړې یې وکړې او دا یې ثابته کړه چې پښتو ژبه متن تولیدولای شي او پښتو د علم ژبه ده، د پوهنځي او ښوونځي ژبه ده او د چاپ او خپرونو او رسنیو ژبه ده.

په دغو اکاډمیکو نومونو او څېرو کې بېشکه چې له لومړنیو هغو یو سرکښ زمور استاد پوهاند دکتور محمد حسن کاکړ و. استاد کاکړ نه یوازې خپلې ګڼې تاریخي لیکنې او ژباړې په پښتو وکښلې، بلکې د خپل کار په تجربي بهیر کې دې ته ځیر شو، پښتو لیکل او پښتو خپرول کومې ربړې او ستونزې لري او څنګه یې باید حل کړې؟ دې هڅې یوه سیستماتیکه ټولنیزه او ټولیزه حللاره غوښته. پوهاند کاکړ باید د ژبې د معیاري کېدو او پراختیا لپاره خپل هغه تیسسونه چې د ورځنې کار په بهیر کې ورسره مخامخ کېده، نورو ته هم ور معرفي کړی وای. همدلته ده چې د مستقلو مقالو په کښلو یې راپیل وکړ او د هغه وخت په معتبرو مجلو کې یې خپلې لیکنې خپرې کړې.

دلته په دغې ټولګې کې مور د استاد یو شمېر همداسې مقالې ګورو چې د خپلې زمانې له بېلابېلو مجلو راټولې شوې دي. زه فکر کوم، د استاد به څه نورې داسې مقالې هم وي، خو ورپسې ګرځېدل او موندل یې لا پسې نوره پلټنه غواړي.

د منځپانګې له نظره ما د استاد درې کټګوري لیکنې چې د پښتو د معیاري کولو او پراختیا لپاره یې کښلې، وویشلې:

لومړی: ژبپوهنیزې لیکنې؛ (معیاري کېدل، ګردودیزه بډاینه، اسانه لیکدود، ژبه ټولو ته د پوهېدا وړ ګرځول، او د ورځنې کار په بهیر کې خپلې ژبنۍ تجربې معرفي کول).

دویم: په نړیوال کچ د پښتو ژبې د څېړنو او پلټنو معرفي؛ د نړیوالو پښتو پوهانو راپېژندنه، په نړۍ کې د پښتو د تدریس، څېړنې او پراختیا د اهمیت رابرسېره کول او په دې برخه کې د ظرفیتونو، امکاناتو او علاقمندیو شتون، چې ښایي هغه مهال د افغانستان حکومت له دغو ظرفیتونو او امکاناتو څخه هراړخیزه ګټنه کړې وای. استاد د تاریخ د متخصص په توګه لومړني هغه خټېپوهان هم را پېژني چې د پښتو ژبې په برخه کې یې هڅې کړې دي. په پخواني شوروي اتحاد، امریکا او اروپا کې د پښتو په برخه کې شوي کارونه رامعرفي کوي، په وطن کې ځوان نسل وپوهوي چې پښتو په نړۍ کې د یوې مهمې ژبې په توګه څېړل کیږي.

درېیم: د خپل مهال پښتو لیکنو، کتابونو او اثارو معرفي، کره کتنه او پېژندنه؛ استاد کاکړ د یوه ویښ او ځیرک لوستوال په توګه له خپلې مورنۍ ژبې سره د بېکچې مینې له برکته هرڅه څاري. هره لیکنه او ښه کتاب چې په پښتو خپریږي، دی ورته خوښ دی. استاد د متن د تولید په اهمیت پوهیږي. استاد غواړي ژبه یې متون ولري او پر متونو بحث او کره‌کتنه وشي. ښایي په دې برخه کې استاد له لومړنیو اکاډمیکو مشرانو څخه وي چې غواړي ورو ورو پښتانه د خپلو اثارو له کره‌کتنې او د انتقاد منښت له زغم سره هم اشنا کړي. استاد کاکړ د ارواښاد استاد الفت پر (املاء او انشاء) نومي مشهور کتاب خپل لومړنۍ سرلیک (تقریظ او انتقاد) ټاکلی دی. او زه باور لرم چې هغه مهال سترګور استاد الفت د استاد کاکړ دغه لیکنه په خورا مهربانۍ منلې ده او دواړو د (پښتو) ژبې د ودې لپاره سره په سترګو او زړونو کې پوهیدلي او موسلي دي.

هره هڅه د خپلې زمانې د پوهې، وسایلو، امکاناتو او شونتیاوو له څرنګوالي او څومره‌والي سره سمه د ارزښت او قدر وړ ده. هغه مهال چې هرڅه نوي ول، د پوهاند کاکړ ژبنې وړاندیزونه خورا علمي او موډرن برېښي. له زړې میرزایي او غلطې املا څخه د پښتو د علمي کولو، ساده، رسا او اسانه نثر ته د رارسولو په برخه کې تر دې ډېر څه ممکن نه ول.

استاد د پیاوړي پښتون فیلوسوفیک شاعر غني خان پر پلوشو یوه جالبه تبصره کړې ده. د پوهاند کاکړ له نظره:

«... ښایي تعجب ونه‌شي که وویل شي چې دا احساسات اصلاً د غني خان نه دي، دا احساسات د غني خان د محیط او ماحول او د هغه په ولس کې ژوندي حقایق دي. دومره ډینامیک دي چې ولاړه او سکون نه مني، بلکې د روانو اوبو په شان جریان غواړي او په دې ټینګار کوي چې په هره لاره کېدای شي ځان اوچت کړي او نورو ته یې وښیي او ځان پرې حس کړي. غني خان ورته لبیک ویلی، ژوندي زړه او خلاقه استعداد یې ورته

رنګ او بڼه ورکړې او په دې وجه دغه ښاغلي خپل قام او ولس ته ستر خدمت کړی دی؛ نو ویلی شو چې د ادب او شعر په میدان کې دا د استعمار او ملیت د غاصبو نه یو بل ضد لوی موفقیت دی چې د پرله پسې مبارزو په لړ کې پښتونستانیو آزادي خواهانو او مبارزینو ته ور په برخه شوی دی.»

هغه مهال، (۱۳۳۹ ل) کال کې، ښایي لا هم ډېرو کسانو شعر یوازې مخییل او موزن کلام ګانې، دا ډول معاصر ابستېټیک تحلیل فوق‌العاده دی. پوهاند کاکړ شعر پېژاند هم و، ده د غني شعر د ټولنې د احساس، ګډ لاشعور او د شعر د زېرنځای له سرچینې څخه ملهم ګڼلی او یوازې مخییل و موزون کلام یې د (ژوند) پر ډګر تر ټولو انساني څنډو پورې غځولی دی.

د استاد کاکړ بل کار د تاریخي تجربې پر بنسټ د پښتو ژبې د رسمي او دفتري کېدو پر لار د خنډونو پېژندل دي. استاد دې ته ځیر و چې پښتو ولې او چا له دفترونو، رسمیاتو، بازار او د سیاسي قدرت له صحنې څخه ویستلې وه؟ د دغې تاریخي ناروا او ظلم درملنې یوه علمي نسخه غوښته چې ښایي د پوهاند کاکړ په شان د ملي احساس او درد له څړیکو جوړ اکاډمیک تاریخپوه ورته لیکلې وای.

زه په خپله زمانه کې د استاد دغو ټولو هڅو حیران کړم، د هغه مهال مطبعه، د هغه مهال دولتي امکانات، د هغه مهال بېوزلي، د هغه مهال فرهنګي بریدونه، د هغه مهال احساسات او سیاسي حالات او د هغه مهال ناروا او تعصبي چلندونه چې ګورې او بیا د پوهاند کاکړ او د هغه د همزولیو، همفکرو او هم ارادې پوهانو دا ډول هاندو هڅو ته پام کوې، نو په ریښتیا چې زمور نسل ته بویه د هغوی زیار، د هغوی شخصیتونو او ارادو ته د درناوي سر کوز کړو. کار ته یې دوام ورکړو او اوس چې زمور خوړه ژبه د دوی په لاسونو د ابښوول شویو لومړنیو تاداوونو پر بنسټ یوه سرهسکه او ښکلې مانې شوې ده، لا یې پسې ښکلې، بډایه او ځلانده وساتو.

ځوانانو ته په همدې سپارښتنه

د خپلو مشرانو درناوی ژبې او فرهنګ ته د علمي هڅو په غځولو او پراخولو تل ژوندی وساتئ!

ځېړنوال عبدالغفور لېوال

(۱۳۹۹ ل) د کب لومړی نېټه

الهیه – تهران

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د مرغومي(جدي) ۲۹مه، لسمه ګڼه، ۵۴ او ۵۸ مخونه.

املاء او انشاء

تقریظ او انتقاد

د یوه تازه چاپ شوي کتاب نوم دی، چې د دې مجلې په قطع کې په (۱۲۲) مخونو او اعلی سپین کاغذ کې د پښتو ټولنې له خوا د کابل د دولتي مطبعې نه راوتلی دی. مولف یې د پښتونخوا مشهور لیکوال او شاعر ښاغلی ګل پاچا الفت د پښتو ټولنې مشر دی. دا د ښاغلي الفت پنځلسم کتاب او د پښتو ټولنې (۱۵۲ مه) خپرونه ده چې له چاپ نه راوتې ده.د کتاب موضوع د پښتو املاء او انشاء ده، بیه یې (۲۴) افغانی ده او په پښتو ټولنې کې د ذوقمنو لپاره تیار دی.

اوس به لږ څه په دې وغږېږو چې کتاب څنګه لیکل شوی او د املاء او انشاء مطالب یې په څه ډول کښل شوي دي، ورسره به ځای په ځای یو څه خبرې هم وکړو. کتاب دوه برخې، یعنې د املاء برخه او د انشاء برخه لري. په لومړۍ برخه کې د املاء لغوي او اصطلاحي تعریف او د املاء په باب یوڅه نورې خبرې دي. وروسته د املاء په باره کې د پښتو ټولنې فیصلې دي چې دلته په ترتیب سره کښل شوي. پښتو ټولنې پښتو ته د نورو خدمتو په لړ کې د پښتو لیکدود د معیاري کولو او توحید په منظور تر اوسه په زړه پورې کوښښونه کړي دي. کوم وخت چې د ټولنې امکان پیدا شوی، په کابل او پېښور کې یې د پښتو لیکوال را غونډ کړي او د املاء د توحید مسئله یې وړاندې کړې او په پای کې یې د ډېرو اختلافي صورتونو په باب کې فیصلې کړي چې هغه ټولې دلته شته. ګواکې د لیک دود هغه وړه رساله چې پروسږ کال د کابل مجلې له خوا خپره شوې او له بده مرغه په دولتي مطبعې کې سوې وه، دلته بېرته ژوندۍ شوې ده. پښتانه لیکوال پوهیږي چې پښتو د املاء له پلوه بیا هم پوره او معیاري شوې نه ده او لا ډېر کوښښ په کار دی چې په دې باب کې وشي او نیمګړتیاوې یې لرې شي. دا خدمت باید یوازې او یوازې پښتو ټولنې یا نورو ادبي ټولنو ته پرې نه ښوول شي. ټول لیکوال چې دلته او هلته په بره او لره پښتونخواه کې دي، باید په خپل وار سره ځېرنې او مجاهدې وکړي او زیار وباسي چې په پښتو کې املایي توحید راولي.

دا بـه درسـته وي چـې پـه دغـو فیصلـو کـې بـه د ویلـو څـه وي، خـو سـپړل او څېړل یـې پـه کار دي. د فیصلـو د ذکـر نـه وروسـته د پښـتو پـه پخوانیـو کتابونـو کـې د پښـتو املاء کتلـې شـوې ده او د دغـو کتابونـو املایـي[3] سـیر او څرنګوالـی پـه کـې پـوره ښـوول شـوی دی، شروع یـې داسـې ده:

«د پښـتو ژبـې زاړه کتابونـه تـر اوسـه ډېـر لـږ پـه لاس راغلـي دي او پـه دغـه بـاب کـې یـو سـم لټـون هـم نـه دی شـوی. مـورِ د ځینـو قلمـي آثـارو نومونـه اورېـدلي دي او لیـدلي مـو نـه دي یـا مـو یـې د نظـم او نـثر کومـه نمونـه چېرتـه لـه نظـره تېـره شـوې ده، پـه هماغـه وجـه د پښـتو تحـول او تصـور پـه پـوره ډول نـه شـو ښـودلی او یـوازې د موجـودو آثـارو لـه مخـې د پښـتو لیـک مختلـف شـکلونه او صورتونـه څـه نـا څـه ښـییو»،[4] همدغـه وجـه ده چـې مؤلـف د سـلیمان ماکـو لـه تذکـرة الاولیـاء کتـاب نـه شروع کـوي او املا یـې ګـوري؛ ځکـه چـې د هغـه کتـاب (٨) مخـه پـه لاس راغلـي او کتـاب پـه خپلـه ورک شـوی دی.

دا اتـه مخـه هـم د پښـتانه شـعرا پـه لومـړي ټـوک کـې زنګوګرافي شـوي، «تـر دغـه وختـه چـې د پښـتو ادب لومـړی نمونـه پـه لاس راغلـې ده، هغـه د امیـر کـرور نظـم دی چـې د (١٣٩هــ ق) پـه شـاوخوا کـې یـې ویلـې دي ... مګـر د املاء پـه برخـه کـې ترېنـه صحیـح او پـوره اسـتفاده نـه شـو کولـی؛ ځکـه چـې د خپـل وخـت پـه کـوم زاړه قلمـي کتـاب کـې یـې نـه ګـورو چـې زوړ رسـم الخـط راوښـیي، بلکـې د محمـد هوتـک پـه کتـاب (پټـه خزانـه) کـې یـې ګـورو چـې د شـاه حسـین هوتـک پـه امـر پـه (١١٤١ هــ ق) کـې لیـکل شـوی او د محمـد هوتـک پښـتو املاء ښـیي».[5] لـه دې څـو کرښـو نـه دا اوچتـه ښـکاري چـې د پښـتو پـه زړو او کلاسـیکو متونـو هـم هغـه کانـه شـوې، لکـه چـې د هېـواد پـه نـورو تاریخـي اثـارو او قلمـي نسـخو شـوې ده. یعنـې هغـه څـوک چـې پـر دې خـاوره مسـلط وو، لـه سـیاسي او اقتصـادي اسـتثمار نـه یـې سربېـره قلمـي نسـخې او کتابونـه هـم خپلـو ملکونـو تـه وړي دي.

لکـه چـې د پښـتونخوا ډېـر قلمـي او خطـي آثـار همـدا اوس پـه برېښـش موزیـم کـې شـته او یـوازې کتـلاک یـې چـې هلتـه بـس د کتابونـو او مؤلفانـو نومونـه او داسـې نـور معلومـات دي،

---

٣. هغه پخواني کتابونه چې د املا نمونې يې دلته راوړل شويې دي؛ دا دي:
١- د سـلیمان ماکـو تذکـرة الاولیـاء. ٢- د میـا روښـان خیرالبیـان. ٣- د اخونـد دروېـزه مخـزن الاسـلام. ۴- د مـلا مسـت سـلوک الغـزات. ۵- د میـرزا انصـاري قلمـي دېـوان. ٦- د دولـت قلمـي دېـوان. ٧- د اخونـد قاسـم فوایـد الشریعـة. ٨- د خوشـحال خـان املاء. ٩- د عبدالقـادر خټـک املاء. ١٠- د عبدالرحمـن بابـا قلمـي دېـوان. ١١- د محمـد هوتـک پټـه خزانـه. ١٢- د احمدشـاه بابـا دېـوان. ١٣- د راورټـي ګلشـن روه. ١۴- د پښـتونخوا شـعر هـار و بهـار. ١۵- لومـړی کتـاب د پښـتو. ١٦- پښـتو مرکـه. ١٧- د منـشي احمدجـان املاء. ١٨- او د پښـتو خـبرې لـه کتـاب څخـه.
۴. د کتاب، ١٦ مخ.
۵. د کتاب، ١٦ مخ.

څـو مخونـو تـه رسـيږي.
کـه پښـتو ټولنـه او کومـه بلـه موسسـه د داسـې آثـارو د زنګوګرافـۍ او معلومولـو لـه پـاره کـوم ځـوک موظـف کـړي او يـا خـو کـوم متتبـع محصـل ور واسـتوي، دا بـه يـو سـتر خدمـت وي چـې نـه يـوازې بـه د پښـتو لپـاره ګټـه ولـري، بلکـې د هېـواد د مفاخـرو او تاريـخ د راغونډولـو لـه پـاره بـه هـم مفيـد وي.

١. د پښـتو املاء چـې اوس پـه عـربي تـورو کـې ده، مترقـي سـير لـري او نظـر هـر وخـت نـه اوس پـه کـې اختلافـات کـم دي.
٢. د پښتو په املايي سير کې د پښتو تاريخ او خصوصاً د پښتو املاء تاريخ پروت دی.
٣. لـه اول نـه تـر اوسـه پـورې عـربي رسـم الخـط پـه دې نـه دی موفـق شـوی چـې د پښـتو ژبـې اصـوات او حـرکات پـه خپلـو تـورو کـې احتـوا کـړي. دا نيمګړتيـا مخصوصـاً د پښـتو پـه خاصـو صوتونـو کـې چـې فـارسي او عـربي کـې نشـته، ښـکاره ده. دا بـه درسـته وي چـې تـر اوسـه پـورې پښـتو تـه توجـه شـوې وه؛ خـو نـن سـبا کـه څـه هـم چـې دلتـه او هلتـه پښـتو تـه توجـه کېـږي او د دې توجـه پـه اثـر پښـتو لـه غـرو نـه ښـکته کېـږي او ښـارونو تـه ننوځـي او د پښـتو پوهـان او ليکـوالان پـه کـې څېړنـې او ليکنـې کـوي، سره د دې هـم ګـورو چـې املايـي اختلافـات زښـته زيـات دي. همدغـه اختلافـات دي چـې د توحيـد کار يـې مشـکل کـړی او د پښـتو مـلا يـې ماتـه کـړې ده.
٤. نـو دا بـه ښـه نـه وي چـې د پښـتو دور انديـش پاخـه عالمـان سره ټـول شي او د نـورو ژبـو د متخصصانـو او فلالوجسـتانو پـه مرسـته د پښـتو لاتينـي کولـو لـه پـاره اسـاس کېـږدي؟؟؟

کـه نـور څـه نـه وي دا اسـاس خـو بـه اوس دومـره وکـړای شي چـې د پښـتو ژبـې هغـو لومړنيـو اساسـي کتابونـو سره مرسـته وکـړي، کـوم چـې د خارجـي ژبـو ويونکـو لـه پـاره ليـکل کېـږي.
د کتـاب پـه (٣٣) مخونـو کـې چـې املايـي بحـث خلاصيـږي، انشـايي بحـث راځـي. پـه دې برخـه کـې لومـړی د انشـاء د لغـوي او اصطلاحـي معنـی پـه بـاب يـو څـو خـبرې دي، وروسـته پسـې د انشـاء يـو څـه ضوابـط او قاعـدې ليکلـی شـوي چـې کتنـه يـې خصوصـاً د هغـو کسـانو لـه پـاره چـې غـواړي پـه اينـده کـې ليکـوالان شي او يـا لـږ تـر لـږه د ليکلـو لـه عمومـي قاعـدو نـه خـبر ولـري، ډېـره فايـده لـري.
پـه درېويشـتمې مـاده کـې د انشـاء ځينـې هدايتونـه او قاعـدې کښـل شـوي، يوويشـتمه مـاده يـې وايـي:

«د هـر چـا پـه لیـک او انشـاء کـې د هغـه شـخصیت او اخلاقـي شـجاعت ډېـر اثـر لـري. کـوم لیکوونکـي چـې ځانتـه پـه درانـه نظـر ګـوري او ځـان ورتـه سـپک او وړوکـی نـه ښـکاري، هغـه د یـوه لیکوونکـي پـه حیـث خپـل مسـؤلیت ښـه پېـژني او د جامعـې پـه مقابـل کـې ورتـه خپلـه وظیفـه معلومیـږي. دغـه احسـاس هغـه تـه جرئـت ورکـوي چـې د ناپوهانـو لـه انتقـاد او ملامتـی نـه ونـه ویریـږي او د جامعـې دردونـه پـه صراحـت سره بیـان کـړي».[٦]

د همدې بحث په بل مخ کې بیا لیکي:
«څومـره چـې یـو لیکـوال او شـاعر آزاد فکـر کولـی شي او ذهنـي آزادي لـري، انشـاء یـې هـم هماغومـره لـه ابتـذال څخـه لـرې وي او پـه آثـارو کـې د مضمـون او معنـی لـه حیثـه تجـدد او ابتـکار لیـده شي. پـه همدغـه وجـه لیکـوال او شـاعر تـه پـه کار دی چـې د اجتـماع او محیـط د عـرف او عـادت پـه مقابـل کـې د نـورو پـه شـان پـه پټـو سـترګو سرټیـټ نـه کـړي؛ بلکـې د خرافاتـو او موهوماتـو پـه مقابـل کـې د بغـاوت جنبـه ولـري. هغـه څـوک چـې ډېـر مفیـد روزل شـوی او ډېـر ویرندونکـی وي، خیـال او فکـر یـې لکـه د کـورني مرغـه لـوړ پـرواز نـه شي کولـی او پـه آثـارو کـې یـې د عـالي فکـر او آزاد خیـال نښـې نښـانې نـه شـو لیدلـی».[٧]
وروسـته پسـې، کتـاب لـه سـبک نـه غږیـږي او پـه همـدې برخـه کـې ده چـې د پښـتو نامتـو شـاعرانو یعنـې خوشـحال خـان، رحمان بابـا او حمیـد بابـا د سـبکونو خصوصیـت او څرنګوالـی بیانـوي، د انشـاء پـه چـوکاټ کـې دننـه پـه ځینـو نـورو موضوعاتـو هـم غږیـږي او پـه آخـر کـې د نـثر نمونـې راوړي. نمونـې یـې څـه د کلاسـیکو لیکوالـو او څـه د اوسـنیو لیکوالـو دي.
پـه کلاسـیکو کـې د هغـو لیکوالـو د نـثر نمونـې دې، کومـې چـې مخکـې د هغـوی لـه املاء نـه بحـث شـوی دی. پـه اوسـنیو کـې یـې د لـرې او بـرې پښـتونخوا د لیکوالـو څـه نمونـې دي. د پښـتونسـتان پـه لیکوالـو کـې خصوصاً منـشي احمـد جـان د «قیصـه خوانـی ګـپ» څخـه د «آدم خـان او درخانـی» قیصـه، حمـزه شـینواري «ګلـه!»، د عبدالخالـق خلیـق «پـیر»، د صاحبـزاده محمـد ادریـس د پېغلـې کتـاب څخـه «ددعـوو وکیـل» او د سـید راحـت زاخیـلي «کونـډه نجلۍ» د نـثر هغـه ټوټـې او قیصـې دي چـې د پښـتنو د جامعـې عمـق برسـېره کـوي او پـه خـوږه پښـتو کـې یـې بیانوي.
د دې ځـای پـه لیکوالـو کـې د بینـوا، مجـروح، رښـتین، خـادم، رشـاد، ژواک، صداقـت، بختـاني او پـه خپلـه د لیکـوال د نـثر نمونـې دي چـې پـه لوسـتونکي کـې ارو مـرو انتبـاه پیداکـوي.

---

٦. د کتاب، ۴۴ مخ.
٧. د کتاب، ۴۵ مخ.

خصوصاً د بینوا «د خانداني خولې» او د الفت «دوه جنازې» کې لکه چې زمور د جامعې د پېژندنې ټول سوسیولوجیکي او روحیاتي رمزونه پراته دي.
په دې وخت کې چې پښتو د تحول او توجه په خاص حال کې ده، یقین دی چې داسې خپرونو ته ډېر ضرورت دی؛ نو ځکه د غوره اشعارو او غوره نثرونو د مؤلف دا کتاب هم په ښه وخت کې له چاپ نه بیرون شوی او د ذوقمنو لپاره تیار دی.
د املاء او انشاء په دې کتاب کې طباعتي غلطي شته او رنګ یې هم بې خونده غوندې دی، په تیره بیا په وروستیو برخو کې لوستل څه زحمت هم پېښوي. په اوله کې سړی حیران شي چې داسې کتاب او غلطي؛ خو وروسته معلومه شي چې دا د متصحېحینو او مطبعې کار دی چې چندان کامیاب نه دی؛ مګر د ښاغلي الفت زیار په دې کتاب سره خاص ارزښت لري، ځکه چې څه موده وړاندې سخت ناروغ و او سره د ناروغۍ یې له پښتو سره د مینې په وجه زحمت ایستلی او یو داسې ګټور اثر یې د چاپ له پاره تیار کړی چې د انشاء او املاء زیات مطالب په کې یو ځای راغلي دي؛ نو ځکه مور ورته په ښه سترګه ګورو او نورو ته یې د لوستلو توصیه کوو.

کابل مجله، ۱۳۳۹ ل، تله، ۷ګڼه / پرلپسې ۴۹۲ګڼه .

په امریکې کې د پښتو نوی مرکز

ډېر کلونه کېږي چې پښتو ته د باندنیو توجه شوې او اوس مخ په زیاتېدو ده. دا ځکه چې د نړۍ بر او سور وار په وار لنډېږي او د ولسونو د پېژندنې ډېره ښه لار، ژبه ده. د ژبې له لارې د یوه ولس خصوصیت، اخلاق، دود، دستور او ذهنیت ډېر ښه معلومېدای شي، که څه هم په پخوا وختو کې به زیاتره یو ولس د بل ولس له لارې پېژندل کېده؛ خو په دې ډول به مقصد ښه نه ترسره کېده. له دې کبله بې واسطې پېژندنه ضرور شوه او دلته ولس ژبو ته ضرورت پیدا کړ او د نورو ورته مخه شوه.

څه وخت چې افغانستان په بین المللي ژوندانه کې سر پورته کړ او هسک شو، یعنې د استقلال په ګټلو سره یې د ځان او ملک واک خپل کړ، ورسره یې خپل شیان هم د پام وړ شول. پښتو مخ په هسکېدو شوه او یو ځل بیایې د توجه نظرونه د ځان په لوري واړول. همدغه سبب دی چې په دې وروستي مهال کې یې یو ځای بل ځای پرمختګ چټک دی، د علم او فن ورته مخه ده، کتابونه او خپرونې په کې زیاتې دي، نوي افکار او فلسفې په کې راننوځي او ورسره د ولس ذهنیت روښانه کېږي. څرګنده ده چې د یوې ژبې پرمختګ د هغه د ولس د حرکت او خوځېدنې نښه ده او د ژبې پرمختګ کې یې د ولس درناوی کېږي.

ځکه نو څوک یا ټولې هغه ټولنې چې غواړي یو ولس وپېژني، لومړی یې ژبه زده کوي او ددې مطلب لپاره د ژبې مرکزونه پرانیزي، پوهان ورته رابولي او دغه وظیفه ورسپاري.

پښتو لپاره دغسې مرکزونه او پوهان خصوصاً په دې وروستیو کالونو کې زیات مصروف دي او کار کوي.

په شوروي، جرمني، انګلستان، ناروې، سویس، امریکې او د دنیا په ځینو نورو هېوادونو کې داسې مرکزونه او پوهان ډېر شته. یوازې د پوهانو نوم اخېستل یې زموږ په دې وړې مقالې کې نه ځایېږي او زیات وخت غواړي؛ ځکه چې نړدې له (۱٦۱) کالونو نه راپه دېخوا د ختیځ پوهانو پام پښتو ته شوی دی او لومړی مستشرق چې موږ ته معلوم دی هغه (ګولډ شتت) نومی جرمنی دی چې په (۱۷۹۹ م) کال کې یې د پښتو یو لغت

لیکلی او په پیټس بورګ کې چاپ شوی دی.[٨] له هغه وخت نه تر اوسه طبعاً په شمېر او تحقیقي اثارو کې یې زیاتوالی راغلی چې علاقمنو ته پوره څرګند دي. په دوی کې وتلي او نومیالي روسي مستشرق (برتلز)، فرانسوي پښتو پوه ډارمستټر، انګلیسي مستشرق راورټي او لاریمر او جرمني مستشرق کایګر او ترومپ او داسې ډېر نور دي. دوی ټول د افغانستان په سیمو کې ګرځېدلي او ژبنې مطالعات یې کړي او بیایې د ارزښت وړ اثار کښلي دي چې ځینې یې د پښتو په تاریخ او ادب کې لوړ مقام لري.

د پښتو اوسني مشهور پوهان په ناروې کې مارګن سټرن، په شوروي کې اسلانوف او په امریکې کې ډاکټر هربرت پنزل نومیږي. دوی هم په پښتو کې قیمتي اثار لیکلي دي. مارګن سټرن د پښتو په اتیمولوجي او د خوشحال خان په اشعارو یو کتاب لیکلی. اسلانوف سربېره په ډېرو رسالو ، اوس د پښتو - روسي په یوه قاموس لګیا دی چې نږدې پنځوس زره لغتونه به ولري. داسې هم ډاکټر پنزل برسېره په ډېرو مقالو او رسالو د پښتو ګرامر په نامه یو لوی کتاب لیکلی چې نن سبا به د کابل پوهنتون له خوا نه په پښتو له چاپ نه راووځي.

کوم شی چې په امریکې کې په دې تازه وختو کې شروع شوی، هغه د پښتو یو مرکز دی چې د مشیګن په پوهنتون کې پرانېستل شوی دی. دا مرکز به د پښتو په بېلابېلو اړخونو څېړنې کوي او د ډاکټر اوسکارشاوریا تر پاملرنې لاندې او د ده په لارښوونې سره به په پښتو کې علمي تحقیقات جاري ساتي. ددې مقصد لپاره یوه میاشت د مخه ډاکټر اوسکار د دوهم ځل لپاره کابل ته راغی، دلته د پښتو له پوهانو او ادیبانو سره وغږېد، په پښتو ټولنه کې یې له غړیو سره مرکه شو، ددې ځای ټول هغه پښتو تالیفات او اثار چې د دوی په دغه نوی مرکز کې په کارېدل، امریکې ته یې چالان کړل. ډاکټر اوسکار وویل چې په دغه نوي مرکز کې به لومړی د پښتو نوي شاګردان وروزل شي او ورپسې به د پښتو انګرېزي قاموس په لیکلو پیل وشي او داسې به هم د پښتو تحقیقاتو سلسله جاري وساتله شي.

ډاکټر هربرت پنزل

پروفیسور پنزل په اصل کې د استریا دی. مورنۍ ژبه یې جرمني ده. ډاکټر د خپلې زېرېدنې نېټه (١٩١٠ م) ښیي، په امریکې کې یې د انګرېزي ژبې او جغرافیې په

٨. د کابل مجلې ٢٢م کال، ١٥مه ګڼه، ٢٥م مخ.

انسټیټیوټ کې کار کړی، وروسته یې په همدغه څانګه کې د ډاکټرۍ تیسس ولیکه چې د ویانا پوهنتون پرې د ډاکټرۍ شهادتنامه ورکړه. دی وایي چې له پښتو سره یې په (۱۹۴۰ م) کې شوق پیدا شو. د الونای په پوهنتون کې یې د ښاغلي عبدالستار شالیزي نه، کله چې نوموړی هلته په زده کړه لګیا و، د پښتو ځینې نوټونه واخېستل. اته کاله وروسته په (۱۹۴۸ م) کې افغانستان ته راغی، دلته یې میاشتې تېرې کړې، اته میاشتې په کندهار او یوه میاشت هم په کابل کې و. دده لهجه د کندهار لهجې ته ورته ده. دی لیکي چې همغلته یې د ګرامر په لیکلو پیل وکړ. دې ښاغلي سربېره پر دې ځینې نورې رسالې هم په پښتو لیکلي دي. دوه کاله د مخه په (۱۳۳۷ ل) کې یو ځل بیا د افغانستان او امریکې د حکومتونو په سکالرشیپ دلته راغی چې یو خو د ادب پوهنځي په پښتو څانګه کې د ژبپوهنې درسونه ورکړي او بله دا چې د پښتو څېړنې ته دوام ورکړي او مخصوصاً د پښتو محلي لهجې مطالعه کړي.

د پښتو په باب کې داسې نظریه لري «زه پوه یم څه شی چې په انګرېزي، جرمني یا نورو لویدیځو ژبو کې اظهار او ویلی شي؛ په پښتو کې هم اظهار کېدای شي، هغه خارجي متخصصین چې وایي پښتو او فارسي د ساینس او علمي مضامینو لپاره مناسبې نه دي، معلومېږي چې د پښتو او نورو شرقي ژبو په باره کې معلومات نه لري».[۹]

بل ځای وایي: «په مختلفو ساحو کې د ژبې له استعمال څخه ژبه ترقي کوي. پښتو پرمخ ښولای شو، که مثلاً هغه په تعلیم او تدریس کې د حقوقو ، د ساینس، د طب او داسې نورو مضامینو لپاره په کتابونو، کنفرانسونو او امتحانونو کې استعمال کړو؛ پښتو پرمخ تلای شي که لکه اجرایي ژبه په رسمي راپورو، فرمانو او قانونو کې ډېره استعمال شي؛ پښتو پرمخ تلای شي که په ادبیاتو کې نه یوازې د نظم لپاره؛ بلکې د نثر لپاره هم په ناولونو، لنډو کیسو او ډرامو کې ډېره استعمال شي».[۱۰]

ډاکټر ارسکارشاوریا ګلیر

په (۱۹۲۲ م) کې یې په کوستاریکار کې د لومړي ځل لپاره سترګې غړولې دي. لومړنۍ او منځنۍ زده‌کړه یې په کلیفورنیا او لوړ تحصیل یې په پنسلوانیا کې شوی او د ژبپوهنې د ډاکټرۍ شهادتنامه یې له همدې پوهنتون نه اخیستې ده.

دی وایي، کله چې یې لوړ تحصیل خلاص کړ، واشنګټن ته ستون شو، هلته یې له

۹. کابل مجله، ۲۹م کال، ۴۷۴م ګڼه، ٦م مخ.
۱۰. کابل مجله، ۲۹م کال، ۴۷۴م ګڼه، ٦م مخ.

افغاني زده کوونکي ښاغلي فقیر نبي الفي نه پښتو زده کړه، بیا د پښتو په باب د زیاتو معلوماتو لاس ته راوړلو لپاره نیویارک ته ولاړ او ورپسې اته کاله د مخه په (۱۳۳۱ ل) کې د پښتو لهجې د کره کولو او سمولو په غرض کابل ته راغی. دلته پښتو ټولنې یو خاص ښوونکی ور مقرر کړ او د لهجې په سمولو کې یې یوه میاشت ورسره مرسته وکړه. په پښتو ټولنه کې یې په پښتو ژبه یو کنفرانس هم ورکړ چې تر زیاته حده د پښتو په باب دده نظر ترې معلومېدای شي.

دی وایي: «پښتو یوه ژوندۍ او پراخه ژبه ده. دا رښتیا خبره ده چې د پښتو ادبیات هغسې پوره نه دي لیکل شوي لکه د نورو ژبو؛ لیکن ددې خبرې څخه دا نه راڅرګندېږي چې پښتو یوه محدوده ژبه ده... یو بل نقص چې د پښتو په لیکلو کې باید لرې شي، هغه د عربي توري دي. دا توري چې افغانستان له ایران څخه اخیستي دي، د افغانستان لپاره خارجي دي او د پښتو ژبې سره اړخ نه لګوي. دا توري یوازې د عربي ژبې لپاره، چې هېڅ رابطه له پښتو او فارسي سره نه لري، اختراع شوي دي. که تاسې غواړئ چې پښتو او د پښتنو دودونه او خویونه په باندنیو هېوادونو کې هم خپاره شي، پښتو باید چې په داسې تورو سره ولیکل شي چې د پښتو ژبې سره ښایي. لاتیني توري چې له داسې یوې ژبې سره رابطه لري، د پښتو لپاره مناسب دي. نورو پوهانو زما په شان پښتو په رومي تورو سره لیکلې ده... او دا توري د عربي تورو نه پښتو ته ډېر ورته دي. په دې توګه چې پښتو په اسانۍ ولیکلای او ولوستلای شي... د پښتو لیکل په رومي تورو سره، باندینو هېوادو کې د پښتو په لوستلو کې ډېره اسانتیا پیدا کوي او د پښتو او پښتنو او د دوی د کلچر او تمدن قدر او قیمت زیاتوي... »[۱۱]

ښاغلی شاوریا، پښتو د خارجیانو لپاره په یوه رساله کې په لاتیني تورو لیکلې وه:

«هیله ده چې د مشیګن په پوهنتون کې ددې نوي مرکز په خلاصېدو سره به د پښتو په بېلوبېلو اړخونو کې ښه علمي تحقیقات وشي او په دې ډول به د دواړو ولسونو په پوهولو راپوهولو کې یو ښه باب وي».

---

۱۱. د کابل مجله ۲۲کال، ۱۵ګڼه، ۲۸مخ.

کابل مجله، ۱۳۳۷ ل کال، تله، ۱۳ګڼه، پرلپسې ګڼه ۴۶۵، ۱-۳ مخونه.

پښتو لپاره یو بل اساسي خدمت

په جرګو او مرکو سره ډېر شیان کیږي، ډېرې ماتې ګوډې پرې سمیږي او ډېرې غوټې پرې خلاصیږي. هر څومره چې تګ او راتګ، ناسته ولاړه، مرکه او جرګه او خبرې اترې سره زیاتې شي؛ هغومره د دوستانو ترمنځ الفت، رښتیا، خدمت، صداقت او انډیوالي زیاتیږي او ډېرې کړې، سمې او ناهوارې، هواریږي او اساسي اړتیاوو ته التفات زیاتیږي او ژوند خوند مومي. هلته چې په ژوند کې خوند، په عمر کې برکت، په سړو کې قوت او په ټولنه کې ابتکار نشته؛ هلته ځان ځاني ده، بې پروایي ده، سړه سړتیا او چوپه چوپتیا ده.

د داسې ټولنو په سړو کې مغزونه وده نه کوي، فکرونه په کې ورستیږي او عالي استعدادونه په کې مړاوي کیږي او له کاره وځي. له تګ او راتګ او له ناستې ولاړې، غونډو او مرکو څخه خبرې را ولاړیږي او خبرې د عمل لپاره خلک پاروي او ولسونه خوځوي او د نهضت او تحول لپاره یې تیار او اماده ګرځوي. د یوه ولس د پرمختګ یوه لویه نښه د منظمو جرګو لرل دي. ځکه منظمې جرګې لومړی اساسات ښیي او نورو ته ښوونه کوي چې په ټاکلې لاره حرکت وکړي او هر راز خنډ چې یې مخې ته نېغ ودریږي؛ له منځه یې لرې کړي او په مخ لاړ شي. که ووایو چې د نړۍ زیات مهم کارونه په لومړۍ مرحله کې د جرګو او مرکو زېږنده دي؛ نو به مو بې ځایه نه وي ویلي.

زمور سږنی جشن د داسې غونډو یوه ښه نمونه وه او په کې د ژوندانه د هر اړخ نماینده ګان را ټول شوي وو. له دننه او د باندې، لرې او نږدې څخه ډېرو کسانو په کې ګډون کړی و. د لرې پښتونخوا لیکوال او پوهان هم په کې را بلل شوي وو. په جشن کې هر چېرته مرکې، ټولنې او جرګې روانې وې او خوښۍ په کې ځای درلود. په دې ټولنه کې څه د خوند او خاطرو نه ډکې غونډې د لرې پښتونخوا هغو لیکوالو او پوهانو جوړې کړې وې چې د پښتو ټولنې په بلنه د ګران هېواد مرکز ــ کابل ته د جشن لپاره راغلي وو. دوی چې د لرې پښتونخوا له لیکوالو سره د مرکو لپاره غونډ شول او په خپلو کې سره کېناستل، تر ټولو د مخه دوی ټولو په ګډه پښتو او د هغې لیکدود ته توجه وکړه؛ نو

ځکه یې د تېرو هغو علمي غونډو لمنه پسې اوږده کړه چې تر اوسه د لیکدود د معیاري کولو په باب د افغانستان او پښتونستان لیکوالو ترمنځ په کابل او پېښور کې شوې وې. دلته هم د دې غونډو لوی مطلب دا شو چې د پښتو لیکدود معیاري کړي او داسې فیصلې په دې باب کې وکړي چې پښتانه یې په ټوله پښتونخوا کې عملي کړي او له دې وروسته پښتو د املا له مخې یو واحد شکل غوره کړي او دا نیمګړې خوا یې هم پوره شي او د یوې علمي ژبې خصوصیت په کې له ورایه نارې ووهي. په دې ډول زیاتره هغه کلمې او لفظونه چې د لیکلو په لحاظ د لرې او برې پښتونخوا د لیکوالو ترمنځ په کې اختلاف و، پرله پسې غونډو ته وړاندې شول. په نتیجه کې له ښه مرغه په ټولو کلمو باندې اتفاق نظر راغی او غوره شکلونه یې تصویب شول. د دې لپاره چې دا فیصلې عمومي شي او غوره شوي شکلونه ټولو پښتنو لیکوالو ته ورسېږي، دا دی پښتو ټولنه یې له پخوانیو فصلونو سره یوځای دلته چاپوي او بیا یې وروسته د یوې وړې رسالې په څېر په جلا ډول په زیات شمیر راباسي. څرنګه چې دا فیصلې د پخوا لیکوالو او د پښتو ټولنې او د پېښور د پښتو اکاډمۍ د مسلکي غړو له خوا شوي دي؛ نو باور لرو چې د پښتو ژبې له پاره به زیاته ګټه وکړي. همدغه سبب دی چې مور دا کار د پښتو لپاره یو اساسي ګام شمېرو. هیله ده چې د پښتونخوا لیکوالو او د پښتو ژبې پوهانو ته بیا دغسې موقع پیدا شي او یا دوی پخپله داسې موقع برابره کړي چې د پښتو لیک ګرد سره معیاري کړي او نورې ماتې ګوډې یې ور سمې کړي.

دلته مور له ټولو پښتو لیکوالو او نشراتي موسسو څخه په کلکه هیله لرو چې له دې وروسته دا فیصلې په نظر کې ولري. یعنې هم یې په خپلو لیکنو کې استعمال کړي او هم یې په عمومي کولو کې زیار وباسي او نورو ته ښوونديې شي:

الف: د (۱۳۲۱ ل) کال د جوزا په یوویشتمه (۱۹۴۲م کال د جون یوولسمه) په کابل کې د پښتو ټولنې په غونډنه د افغانستان د (۲۵) تنو لیکوالو ترمنځ مجلس وشو. په دې مجلس کې پر (۲۱) اختلافي مواردو باندې په اتفاق تصویب وشو چې د تصویب صورت یې دا دی:

۱. ځینې لیکوال چې د جمع مذکر په صفت کې مثلاً: لکه ټول هلکان، ټول خلک، ټوله هلکان یا ټوله خلک، لیکي؛ حتمي ده چې په داسې مواردو کې (ټول) ولیکي او (ټوله) ونه لیکي. همدا راز د جمع مونث د صفت لکه: ټولې طیارې لپاره ټوله تیارې ونه لیکلی شي. دا ځکه چې په داسې مواردو کې د (ټوله) په ځای د (ټول) لیکل حتمي دي.

۲. د (شونډې) په ځای چې د (شونډه) جمع مونث ده، (شونډان) باید ونه لیکل شي.
۳. په (کښېناست) او (کښېنوست) کلمو کې لمړی غوره ګڼل شوې؛ نو ځکه وروستنی دې په لیکلو کې متروک وي.
٤. په (پاته) او (پاتې) کلمو کې لمړنی غوره ګڼل کیږي.
٥. (وای) دا کلمه په هغه ځای کې چې د تمنا لپاره استعمالیږي، باید له (الف) سره ولیکل شي.
٦. د (لو) او (تو) په مقابل کې (لوبه) او (تویه) مرجحه ده؛ نو په پخپلو لیکنو کې باید دوو وروستیو کلمو ته حق ورکړو، یوازې د شعري ضرورت له پاره کېدای شي چې، لو او تو ولیکل شي.
۷. د ماضي افعالو د ماضي مذکر صیغه چې په څو صورتونو لکه: (ولید)، (ولیدو)، (ولیدی) او نورو لیکل کیږي، یوازې یو صورت (ولید) او همدغسې نور غوره وګڼل شول؛ یوازې دومره ده چې په ځینو مصدرونو کې د دې صیغې په اخیر کې د (هـ) اضافه کول ضروري دي، لکه (وتاړه) او داسې نور.
۸. هغه کلمې چې د علت په تورو لیکل کیږي لکه (مړونه)، د هغو نورو صورتونو په مقابل کې چې بې د علت له تورو لیکل کیږي لکه (مړونه)، د هغه نورو صورتونو په مقابل کې چې بې د علت له تورو لیکل کیږي، لکه (مړونه) غوره ګڼلې شوي دي. یوازې د (لخ) کلمه د (لوخ) په مقابل کې په مجلس کې مستثنی شوه.
۹. لاندې کلمې لکه [وشو]، [شوی]، [شته]، [شي] او داسې نورې چې ځینې یې په [وسو]، [سوې]، [سته]، [سي] سره لیکي باید په لمړي صورت یعنې یوازې په [ش] سره ولیکلې شي.
۱۰. ځینې لیکوال چې د [ښه] او [لږ] کلمې د مذکر او مونث موصوف سره یو ځای د مفرد او جمع فرق پکې نه کوي او یو راز یې ورسره لیکلي، یعنې [ښه خبرې]، [لږ ډوډۍ] او [لږ اوبه] لیکلي؛ باید مفرد او جمع مونث او مذکر مراعات پکې وکړي، یعنې [ښې خبرې]، [لږه ډوډۍ]، او [لږې اوبه] دې ولیکي.
۱۱. ځینې لیکوال چې د [وئ] او [یې] په ځای [واست] او [یاست] لیکي دواړه صورتونه ازاد وګڼل شول.
۱۲. [غږ] او [ږغ] چې په لیکنو کې په دواړو ډولونو لیکل کیږي، دواړه صحیح دي.
۱۳. د [ځینې] او [ځنې] کلمې چې لمړی د [بعضې] او ورستی د [از] معنی لري، باید هر یو په خپل ځای کې استعمال شي.

۱۴. [څلوونکی]، [کوونکی]، [ښوونکی]، [ښوونځی] او داسې نور باید په دوو واوونو ولیکل شي.
۱۵. د [کښ] د کلمې په اخر کې باید یوه مجهوله [ې] اضافه شي او [کښې] ولیکل شي.
۱۶. دا راز جملې لکه (احمد سترګې لري، لار پرې نه وینې)، باید لار په نه وینې، ونه لیکل شي؛ ځکه چې دا ډول حذف او تخفیف د ژبې بنسټ ورانوي.
۱۷. ځینې لیکوالان چې د (ویل) په ځای (ویله) لیکي، باید (ویله) په خپل خاص ځای کې استعمال کړي مثلا: (احمد ویله چې پانګه له سپما څخه جوړیږي)، باید ترک شي. خو دلته چې (احمد سندره ویله) صحیح دي.
۱۸. د (تلل) د مصدر ماضي باید په (واو) سره «ولاړ» ولیکل شي او بې واو «لاړ» دی متروک وپېژندل شي.
۱۹. د «وکی» «کی»، «وکئ» کلمو په مقابل کې دا کلمې: «وکړی»، «وکړ»، «وکړئ» غوره وګڼلی شوې چې باید په لیکلو کې یې مراعات وشي.
۲۰. «مونږ» دې په «ن» سره ولیکل شي.
۲۱. «زما» «زه» سره ولیکل شي.

پورته مادې د (۱۳۲۱ ل) کال د جوزا په یوویشتمه په هغې غونډې کې چې د پښتو ټولنې له غوره غړو او د پښتو ژبې له سترو پوهانو څخه جوړه وه، تصویب او ومنل شوې.

الفت: رښتین، خادم، عبدالغني، محمدرسول، محمد رفیق، قانع واسعي، پژواک، بینوا، سیفي، عبدالله افغاني نویس، سعید، غلام حسن ساپی، زمریالی، جرار صوفي عبدالحمید «د مجلس رئیس»، محمد اعظم ایازي.
ب: د (۱۳۲۷ ل) کال د سنبلې په اتمه «۱۹۴۸م کال د اګست دېرشمه» په کابل کې د پښتو ټولنې په غونډتنه د لرې د «۸» او د برې پښتونخوا د «۱۱» تنو لیکوالو ترمنځ مجلس وشو. په دې مجلس کې «۱۶» اختلافي موارد په اتفاق تصویب شول، د تصویب صورت یې دا دی:
۱. «ڼ» «نړ»، دا حرف به حلقه وال نون «ن» لیکل کیږي او د «نه» د غږ قایم مقام به وي. د دې توري نوم به «نه» یعنې «نړه» وي.
۲. «زه»، «د»، «ښه»، «نه» په کلمو کې د «ه» له پاسه د «ء» لیکلو ته ضرورت نشته؛ نو تر مخکې زوروال او زورکی وال تورو وروسته « ه » به دواړه یو شان لیکلي شي.

۳. مجهوله «یا» به په منځ کې په دوه لاندې باندې ټکو او معروفه «ی» به په دوه څنګ پرځنګ ټکو لیکلی شي. لکه هېر، مېل او په اخر کې اوږده «ې» او ګرده «ی» چې ټکی یې لاندې باندې وي «ې» دواړه صحیح دي.
٤. د پښتو کلمې لکه اخیستل او اوربدل او داسې نورې به په مد نه لیکلې کیږي.
٥. د «مې، دې، تړې، پرې، لاندې، باندې او داسې نورو کلمو کې باید د «زېر» په ځای «ی» ولیکلی شي، دغه شان «بوخت ــ ګوډ ــ کوټه ــ لمړی ــ کوچنی او داسې نورې کلمې باید په «و» ولیکل شي.
٦. د «چهاپ» «ګهړی» او داسې نورې کلمې چې په اردو کې په «هـ» لیکلې کیږي؛ په پښتو کې بې «هـ» صحیح ده.
۷. د پښتو «ښ» او «ږ» به په هغو کلمو کې لیکلی کیږي چې په اول کې یې «خ، ش» او په دوهم کې یې «ګ، ژ» غږونه موجود وي او که صرف یو اواز ولري هغه به په «خ» یا «ګ» لیکلی شي لکه، خور «خواهر» سترګه او داسې نور. دغه شان «ږیره» او ټول حالیه افعال به په (ږ) لیکل کیږي، لکه پاڅیږي، غورځیږي او نور.
۸. د «تلل» د مصدر او د هغه مرکبو مصدرونو فعل حال په پښتو «ځ» صحیح دی، لکه «ځي» راځي، درځي، بوځي، او د باقي نورو داسې مصدرونو فعل د «هوز په زاء» لیکل په کار دي، لکه پرزي، غورزي، پرېږوزي، کښېږوزي، او نور به هم په (ز) لیکلی شي.
۹. د ماضي مطلق او حال امر ټولې صیغې چې په الحاقي «واو» جوړیږي، د هغو په سرکې د «ا» لیکلو ته ضرورت نشته او بې الفه به لیکل کیږي، لکه وکوت، ولیده، وګورئ، وغورځېد.
۱۰. د «ژوند، ژی، پېژندل، ژور» د کلمو لیکل په درې ټکي «ژ» صحیح دي.
۱۱. د «ځینې» کلمه چې د بعضې په معنی وي، په پښتو «ځ» او منځنی «یا» صحیح ده او د «از» په معنی بې «یا» صحیح ده، لکه ځینې خلک ــ له تا ځنې مې واخیست.
۱۲. د «ویل» په ځای «وې» یوازې په شعر کې روا دی او بې له شعره به «ویل» لیکل کېږي.
۱۳. د «کښې» توری لیکل د پای په «ی» سره صحیح دی.
۱٤. د ماضي بعید ضمیرونه به په دې وروسته صورت لیکل کیږي «وم، وو، وي، وئ، وه، وې یعنې د جمع مذکر له پاره یو «واو» او د مفرد مونث لپاره «وه» صحیح ده.

۱۵. د «وشـول» د مصـدر افعـال پـه دې شـان راځـي «وشـوم، وشـوو، وشـوی، وشـوې، وشـو، وشـول، وشـوه، وشـوې»، یعنـې د جمـع متکلـم پـه اخـر کـې دوه «و» او د مفـرد مذکـر غایـب پـه پـای کـې یـو «و» او د جمـع مذکـر غایـب پـه اخـر کـې «ل» لیـکل صحیـح دي. مگـر پـه جمـع مذکـر کـې چـې کـوم بـل مصـدر مبتـدا واقـع شي، پـه مخفـف ډول «وشـوو» هـم راتـلای شي، لکـه لیـدل وشـوو، دغـه شـان پـه نـورو افعالـو کـې هـم بایـد د جمـع مذکـر، غایـب صیغـې پـه «ل» ولیکلـی شي، لکـه هلـکان راغلـل او داسـې نـور....

۱۶. ټولـې مطلقـې مـاضي گانـې د مفـرد مذکـر غایـب لپـاره پـه موقـوف صـورت یعنـې بـې لـه «ه، ی، و» څخـه راځـي، لکـه ولیـد، وکـوت، وکړ، وغورزیـد، وچلیـد. مگـر پـه کومـو مصـادرو کـې چـې موقـوف صـورت مسـتعمل نـه وي، هلتـه دغـه صیغـه پـه زورکـي والـه «ه» راځـي، لکـه وتـاړه، وژاړه، ووایـه، وشـاړه، او داسـې نـورو صیغـو کـې د «الـف» لیـکل هـم ضرور دی.

مـورِ د سرحـد ځینـو ادیبانـو او د افغانسـتان لیکوالـو د سـنبلې پـه اتمـه د (۱۳۲۷ ل) او د اگسـت دېرشـمه د (۱۹۴۸م) تاریـخ، پـه کابـل کـې یـوه ټولنـه وکړه او پـه هغـې کـې مـو پـه اتفـاق سره د پښـتو د ځینـو حروفـو او کلمـو پـه بـاب پورتـه فیصلـې وکړې چـې مونـږ تـول بـه پـس لـه دې لـه هغـو سره سـم د پښـتو حـروف او الفـاظ لیکـو او د هغـو پـه تعمیـم کـې بـه کوښـښ کـوو.

لاسلیک کوونکي
د پښتونخوا له خوا:
مولانـا عبدالقـادر خالـق خلیـق، حکیـم انوارالحـق، امیـر حمـزه شـینواری، محمـد نـواز خټـک، سـید رسـول رسـا، خانمیـر هـلالي، ملـک سـیدال شـینواری.
د افغانستان له خوا:
شـمس الدیـن مجـروح، بینـوا، رښـتین، خـادم، الفـت، مولـوي عبیدالله صافـی، سـلیمي، اخـلاص، میونـدوال، پکتیانـی، محمـد نـور.

نـن چـې لـه ښـه مرغـه د افغانسـتان د خپلواکـۍ د بیرتـه ګټلـو د څلویښـتم تلیـن پـه مناسـبت د لـرې او بـرې پښـتونخوا درانـه لیکـوال د افغانسـتان پـه مرکـز کابـل کـې د پښـتو او پښـتونوالې پـه مینـه راټـول دي؛ ډېـره بـه ښـه وي چـې د خپلـې مـلي ژبـې د رسـم الخـط پـه بـاب پخپلـو

کې سره وړغبزي او دا ضروري موضوع سره وڅېړي.
که خدای(ج) کول چې د دې دوستانه بحث او څېړنې په نتیجه کې د پښتو رسم الخط ځینې اختلافات چې اوس د پښتو لیکوالو ترمنځ موجود دي، د پښتو ژبې د املایي وحدت د تأمین په غرض لرې او د پښتو لیک له مشقت څخه خلاص کړي. یقیناً چې دا به د پښتو ژبې د پرمختګ او تعمیم له پاره یو ګټور اقدام وي.
د رسم الخط د اتحاد موضوع چې د پښتو ژبې د ارتقاء په برخه کې یوه اساسي موضوع ده، له ډېره وخته په کې پښتو ټولنې او پښتنو لیکوالو توجه خپلې خواته را ګرزولې او په دې باب تراوسه پورې درې مجلسونه شوي دي چې هر یو یې د نتیجې په لحاظ مفید او د اهمیت وړ ګڼل کیږي. د نومورو مجلسونو مصوبات «هغه چې یوازې د افغانستان د لیکوالو ترمنځ شوي دي» تایید او نوی پیشنهاد د فیصلې او تصویب له پاره دلته بیا وړاندې کیږي:

لومړی غونډه

«الف» برخه:

۱. د لومړی فیصلې په «اتلسمه» ماده کې داسې تعدیل وشو: «لاړ» او «ولاړ» دې دواړه ازاد وي.
۲. د لومړی فیصلې په «شلمه» ماده کې داسې تعدیل وشو: «مونږ» او «موږ» دواړه ومنل شول.
۳. د لومړی فیصلې په «څلورمه» ماده کې «پاتې» تر «پاته» غوره شو.
٤. د لومړی فیصلې په «اتمه» ماده کې د «لخ استثناء لغو شوه او «پاته» غوره شوه او «لوخ» ومنل شو.

د (۱۳۲۱ ل) کال د سنبلې په پنځمه کابل د پښتو ټولنې په میلمستون کې د لرې او برې پښتونخوا د پښتنو لیکوالو ترمنځ د پښتو رسم الخط د لومړی فیصلې په باب پورتنې «څلور» تعدیلات ومنل شول. ګل پاچا الفت «د مجلس رئیس»، مرادشینواری، مولاناعبدالقادر«د پېښور د پښتو اکاډمۍ مشر» صاحبزاده محمد ادریس «د پېښور د پوهنتون استاد»، حمزه شینواری، فضل احمد غازي «د ګلستان مجلې مدیر»، فضل حق شیدا «د پېښور د مطبوعاتو امر» صدیق الله رښتین، حبیب الله تړی، مولانا عبدالخالق، سلطان محمد صابر، محمد عالم، عبدالروف بینوا، محمد ارسلان سلیمي، مولانا عزیز

الرحمـن سـیفی، میراجـان سـیال، عبدالشـکور رشـاد، محمـد حسـن سـاپی، محمدحسـن کاکـړ، عبدالغفـور.
نـوټ: د پښـتو رسـم الخـط پـه بـاب لومـړی فیصلـه د (۱۳۲۱ ل) کال د جـوزا پـه یوویشـتمه پـه کابـل کـې د پښـتو ټولنـې پـه غونډسـتنه یـوازې د افغانسـتان د ۲۵ لیکوالـو ترمنـځ شـوې ده. بـې لـه پورتنیـو څلـورو تعدیلاتـو، نـور مـواد ټـول د لـرې پښـتونخوا د کابـل تـه راغلـو لیکوالـو لـه خـوا تائیـد شـول.

«ب» برخه:

۱. په لاندې مقلوباتو کې غوره شوي اشکال دا دي:		
مقلوبات		مرجع شکل
سپرلی	پسرلی	دواړه ومنل شول
ځمکه	مځکه	ځمکه
زمری	مزری	زمری
کښته	ښکته «خکته»	ښکته
پښه	ښپه «خپه»	پښه
کښل	ښکل «د لیکل او ایستل په معنی»	کښل
کښلی	ښکلی «د حسن په معنی»	ښکلی
کښلول	ښکلول	ښکلول
ماخوستن	ماسخوتن	ماسخوتن
روځ	ورځ	ورځ
موړی	مړوی	موړی
ژغ	غړ	دواړه ومنل شول
لویشت	ولیشت	لویشت
ورک	روک	ورک
خسر	سخر	خسر
خوسا «خسا»	سخا	خوسا
سکروټه	سروټکه، سکورټه	سکروټه

۲. په محذوف او محذوف منه کلمو کلماتو کې غوره شوي اشکال دا دي:		
محذوف	محذوف منه	غوره شکل
رور	ورور	ورور
رونې	ورونې	ورونې
رورولي	ورورولي	ورورولي
روسته، روستې	وروسته، وروستې	وروسته او وروسته
سوری	سیوری	سیوری
اخلم، اخلي، الي، الي	آخلم، آخلي	اخلم، اخلي
بښل، بښنه	بښخنه، بخښل	بښل، بښنه
کم	کوم	کوم
سور	سپور	دواړه ومنل شول
کنځا، کنځا	ښکانځل، ښکانځآ	دواړه ومنل شول
اخل	اخښل، اغږل	اغږل
مړی	نمړی	نمړی

۳. په ځینو کلماتو کې چې «ز» او «خ» دواړه مروج دي، غوره شوي اشکال یې دا دي:		
د «ز» په شکل	د «ځ» په شکل	غوره شوی شکل
زوی/ زامن	ځوی/ ځامن	زوی/ زامن
زېږېدل	ځیږیدل	زېږېدل
زغستل	ځغتل/ ځغښتل	زغستل
زلمی	ځلمی	ځلمی
سوزل/ سیزل	سوځل/ سېځل	سوځل/ سېځل
زمکه	ځمکه	ځمکه
زمری	ځمری	زمری
خوزېدل	خوځېدل	خوځېدل
غورزنګ	غورځنګ	غورځنګ
زغمل	ځغمل	زغمل

۴. ځینې کلمات چې په (ع)، (ز) او (ج) لیکل کیږي په (ژ) لیکل یې غوره وګڼل شو لکه:			
د «ژ» په شکل	د «ز» په شکل	د «ج» په شکل	مرجع شکل
ژرنده	زرنده	جرنده	ژرنده
ژاوله	زاوله	جاوله	ژاوله
ژبه	زبه	جبه	ژبه
ژړا	زړا	جړا	ژړا
ژوند	زوند	جوند	ژوند
ژمی	زمی	جمی	ژمی
ژوبل	زوبل	جوبل	ژوبل
ژوبله	زوبله	جوبله	ژوبله
خیژي	خیزي	خیجي	خیژي
ژی	زی	جی	ژی
ژور	زور	جور	ژور
نژدې	نزدې	نجدې	نژدې

۵. په ځینو کلماتو کې چې د ځینو حروفو ابدال موجود دی، غوره شوي اشکال یې دا دي:	
مبدلات	غوره شوي اشکال
نمر/ لمر	دواړه شکلونه ومنل شول
نمسی/ لمسی	دواړه شکلونه ومنل شول
نمونځ، نمانځنه/ لمونځ، لمانځنه	دواړه شکلونه ومنل شول
جینی، جیلی، نجلی	جینی، نجلی
نمبر، لمبر	لمبر
نونس، نولس	نولس
وړه، ببړه، اړه	وړه
ویده، بیده، اوده	ویده
ویاله، بیاله، واله	ویاله
اول، اوبدل، اوبل	اودل، اوبدل

وزه، بزه، بیزه	وزه
مینځل، وینځل	دواړه شکلونه ومنل شول
لانده، لامده	دواړه شکلونه ومنل شول
مښتل، نښتل	نښتل

٦. په پښتو کې ځینې پردي مذکر اسماء او صفات بې قاعدې جمع کیږي:
طالبانان
ملکانان

دا ډول جمع جوړول بلکل غلط دي باید په یوه «ان» جمعه کړه شي لکه طالبان، ملکان، بزرګان. پورتنۍ فیصله چې شپږ مواده لري، د (۱۳۳۷ ل) کال د سنبلې پر پنځمه (۱۹۵۸م کال د اګست اووه ویشتمه) د کابل د پښتو ټولنې په میلمستون کې د لرې او برې پښتونخوا د پښتنو لیکوالو ترمنځ په اتفاق وشوه.

ګل پاچا الفت «د مجلس رییس» مراد شینواری، مولانا عبدالقادر«د پېښور د پښتو اکاډمۍ مشر»، صاحبزاده محمد ادریس «د پېښور پوهنتون استاد»، حمزه شینواری، فضل احمد غازی «د ګلستان د مجلې مدیر»، فضل الحق شیدا «د پېښور د مطبوعاتو امر»، صدیق الله رښتین، حبیب الله تړی، مولانا عبدالخالق تارن، سلطان محمد صابر، محمدعالم اتمان، عبدالروف بینوا، محمد ارسلان سلیمي، مولانا عزیزالرحمن سیفي، میراجان سیال، عبدالشکور رشاد، محمد حسن ساپی، محمد حسن کاکړ، عبدالغفور ویاند.

دوهمه غونډه

۱. د دریمې فیصلې د دوهمې غونډې په لومړي اصل کې دا منل شوې ده چې «ق» عربي توری تش د عربي په الفاظو کې راتلای شي. مګر اوس هم چې ځینې پښتو کلمات په عربي «ق» لیکل کیږي لکه: پرڼا، ټوقي ټقالې، قارغه، قجیر، چقری، څپق، قوده، قچره، قجوره، قوتی، قچری او داسې نور... صحیح کار نه دی، دا ډول کلمات باید په «ک» ولیکل شي نه په «ق».

۲. د دوهمې فیصلې په لومړی ماده کې، د «ڼ» لپاره بسیط شکل منل شوی دی، مګر د دریمې فیصلې د دوهمې غونډې په شپږمه ماده کې عدول ترینه شوی او د «ڼ» او «نړ» دواړو استعمال جایز شمېرل شوی دی؛ ځکه چې «ڼ» د پښتو، سانسګریت، هندي او

هسپانوي الفباء یو بسیط حرف دی. د محض دروندوالي له امله مرکب توری ګڼل او په مرکب صورت لیکل مناسب نه ښکاري. علاوتاً د «نړ» لیکل د «ڼ» پر ځای په لاندینیو تورو کې داسې غلیظ التباس پېښوي چې د صحیح لیک او تلفظ امکان یې له منځه ځي.

نړول او مشتقات یې
نړېدل او مشتقات یې
نړ (د جریب څلورمه)
نړۍ، نړک، نړکه
نړا (د خره ناړې)، نړل
نړېچغ
کونړ

ځکه نو (ڼ) دی، په بسیط شکل لیکل کیږي او (نړ) شکل دی پر مخ متروک وي.

۳. د دوهمې فیصلې په دوهمه ماده کې لیکلي دي: د (زه، ته، ده، ښه، د ده) په کلمو کې د (ه) له پاسه د (ء) یعنې همزه لیکلو ته ضرورت نشته، نو تر مخکې زوروال او زورکی وال توري وروسته (هـ) به دواړه یوشان لیکلی شي؛ مګر د دریمې فیصلې د دوهمې غونډې په شپږمه ماده کې لیکلي دي چې (ه) د زورکي لپاره استعمالیږي لکه زړۀ، تلۀ، نۀ. پر دغو دوو متناقضو فیصلو باندې تر دوهمې پلا غور ورسته زړه فیصله چې د (ء) د نشست حکم کوي، مرجحه وګڼل شوه.

٤. د «ء» استعمال د لرې پښتونخوا په لیکنو کې ډېر لیدل کیږي لکه:

الف: د الف او «با» یا «واو» او «یا» ترمنځ لکه،	
لوئیدیز	(لویدیز)
خوائیندو	(خوندو/خویندو)
اووئیل	(وویل)
آئینده	(آینده)
ب: د کلمې د اخر پر ساکنو یاګانو باندې لکه:	
لوئ	(لوی)
دوئ	(دوی)

هغوئ	(هغوی)
پائ	(پای)
ځائ	(ځای)
ج: د کلمې د اخر په ساکنو (واو) باندې لکه:	
یؤ	(یو)
اؤ	(او)

دا ډول «ء» دې په لیکنو کې جداً متروکه شي.

۵. د دویمې فیصلې په درېیمه ماده کې د مجهولې یا مفرد او یا د کلمې په اخر کې د (ې) او (ی) او د کلمې په منځ کې سر پر سر ټکي منل شوي دي. دا لا اوس د لرې پښتونخوا په لیکنو کې ډېر رواج لري او تقریباً په غیر محل (د ملینه او معروفي یاګانو پر ځای) استعمالیږي لکه:

زیری، کانې، دی مثلاً د افسون نوم دی، مونږ کوشش کړی دی.

غلی، مثلاً محمد غلی دی.

ولې، مثلاً عطامحمد ولې داسې وکړه او نور....

دا یا دې په خپل محل کې استعمالیږي لکه:

د ماضي مطلق او استمراري مخاطب مفرد صیغې. مثلاً ته احمد ووهلې، ته احمد وهلې د حال او استقبال مخاطب مفرد صیغې. مثلا، ته احمد وهې، ته به احمد ووهې، ته احمد وهلای شې، ته به احمد ووهلای شې.

د ماضي قریب او ماضي بعید مخاطب مفرد صیغې. مثلا، ته احمد وهلی یې، ته احمد وهلی وې، د ماضي قریب او ماضي بعید مفرد مونث غایب صیغې. مثلاً، احمد رحیمه وهلې ده. احمد رحیمه وهلې وه. د اسم فاعل او اسم مفعول واحد مونث صیغه. مثلاً، تلونکې، تللې. د مختوم په ځای ملفوظي مونثو اسماوو جمع. مثلا: وزې، پښې، مړې، کږې. او داسې نور....

د (۱۳۲۱ ل) کال د سنبلې په اتمه (د ۱۹۵۸ م کال د اګست دېرشمه) چې د کابل د پښتو ټولنې په مېلمستون کې د لرې او برې پښتونخوا د پښتنو لیکوالو ترمنځ د پښتو رسم الخط په باب غونډه وشوه، پورتنې «پنځه» مواد په اتفاق ومنل شول.

ګل پاچا الفت «د مجلس رییس»، مولانا عبدالقادر د پښتو اکاډمۍ مشر، حبیب الله تېرۍ، مولانا قیام الدین خادم، محمدعالم اتمان، صدیق الله رښتین، مولانا عزیز الرحمن

سیفي، ببرک ځاځی، محمدحسن ساپی، محمد دین ژواک، صاحبزاده محمد ادریس «د پښتو پوهنتون استاد»، عبدالخالق واسعي، حمزه شینواری، سعدالدین، محمدحسن کاکړ، فضل احمد غازی «د گلستان د مجلې مدیر»، فضل حق شیدا «د پښتو د مطبوعاتو امر»، عبدالشکور رشاد، میراجان سیال.

وړمه مجله، یوویشتم کال، ۱۳۵٦ هـ. ش، درېیمه گڼه، ۱۹ او ۳۳ مخونه.

پښتو او دفتر په دوو وروستیو پېړیو کې

پښتو په اتلسمې پېړۍ کې د افغان دولت په تأسیس سره سمدلاسه دفتري ژبه نه شوه؛ یوازې د نولسمې پېړۍ په وروستیو کې دفتر ته د ننوتلو لومړي پړاو ته وختله؛ مګر دا ژبه په همدغو دوو پېړیو کې دننه د افغانستان په ډېرو ولسونو کې ښه خپره او د اکثریت د ژبې په حیث یې بېخ لا هم ټینګ شو. د دې لیکنې مقصد د پښتو د ژبې همدغه دوه حرکتونه په لنډ ډول مطالعه کول دي:

الف) پښتو په ولسي سویه

په اتلسمو او نولسمو پېړیو کې د پښتو سیر د پښتو په درېیو سترو ولسونو کې یو شان نه و. په همدې ډول د پښتو سیر هم د پښتنو په ګاونډیو خلکو کې او هم د ناپښتو ویونکو تر منځ توپیر لاره. د دغه سیر د توضیح لپاره به لږ څه مخکې وختونه په نظر کې ونیسو:

د بخدي، غور، غزني او د سلیمان د غرو او هوارو سیمې د پښتو او پښتنو لومړی ټاټوبی دی.[۱۲]

پښتانه له همدغو ځایو نه د تاریخ په اوږدو کې یوه خوا بله خوا لېږدېدلي دي؛ مګر د قومیت له مخې د دوی شمېر تر ډېره وخته پورې ښه معلوم نه و. په دیارلسمې پېړۍ کې د چنګېزخان له تندر نه وروسته د پښتنو د سترو ولسونو شمېر تر پخوا نه ښه واضح شو. د چنګېزخان په تندر کې له امو نه تر اباسینه پورې چې یو وخت یې زر ښارونه لرل؛ مخصوصاً د ښارونو او ګڼو کلیو اوسېدونکي ووژل شول؛ مګر د سلیمان د غرو او هوارو اوسېدونکي پښتانه تر ډېره حده مامون پاتې شول.

دغه پښتانه له هغه وروسته ورو-ورو لمر پرېوتو او لمرختلو خواوو ته وکوچېدل. ابدالیان

---

۱۲. افغان، افغانستان او په هندوستان، فارس او افغانستان کې د دولت د تنظیم لپاره د افغانانو د کوښښونو لنډیز، ۱٦ او ۲٦ مخونه، د لیکوال ناچاپ شوی تألیف (دا اثر اوس چاپ شوی دی).

یـا درانیـان لوېدیځـې خواتـه تـر هـرات او مشـهده پـورې خپـاره شـول او د غلزیـو یـوه برخـه د ګومـل او غـزني لـه سـیمو نـه کندهـاره پـورې ورسـېده. د وروسـتیو یـو څـه برخـې وروسـته د مشـهد خواتـه پـرار شـوې. په عـین حـال کـې دوی پوونـده وو، د بخـارا او هندوسـتان تـر منـځ سـیمو کـې یـې موسـمي لېـږد تـه دوام ورکـړ او یـو څـه یـې کلکتـې او برمـا تـه هـم تلـل راتلـل.[۱۳] یـوازې د بـرو درانیانـو ګڼـې برخـې د پخـوا په څېـر د سـلیمان د غـرو په درو او هـوارو کـې په ځـای پاتـې شـوې؛ مګـر د دوی اضـافي نفـوس وخـت پـه وخـت یـوه خـوا بلـه خـوا تلـل. پـه دغـه لړ کـې د نولسـمې پېړۍ په وروسـتیو شـلو کلونـو کـې د پښـتنو په خورېـدو سره پښـتو ژبـه لـه نـورو ژبـو سره تـر پخـوا زیاتـه پـه تمـاس کـې شـوه، ژبنـي سرحـدات واوښـتل راواوښـتل او د ژبـو د متقابـل تاثیـر سـاحه ښـه پراخـه شـوه.

د افغانسـتان په لـرې لوېدیځـو سـیمو کـې د دري ژبـې اثـر پـه پښـتو پرېـوت. پـه ختیځـو سـیمو کـې اول اردو او وروسـته انګرېـزي پـه پښـتو موثـره شـوه. پـه ځینـو سـیمو کـې دا تاثیـرات دومـره قـوي و چـې لـه هغـو پښـتنو نـه یـې خپلـه ژبـه هېـره کـړه چـې لـه پښـتونخوا نـه د باندې سـیمو کـې خپـاره شـوي وو؛ لکـه پـه هندوسـتان کـې لودیـان، سـوریان، نیازیـان او یوسـفزي او د غلزیـو یـو څـه برخـې. د مشـهد پـه شـاوخوا د هـرات پـه سـیمه کـې د درانیـو خپلونـو (سـدوزیو او نورزیـو) هـم پښـتو لـه لاسـه ورکـړه او دري ویونکـي شـول؛ خـو پـه خپلـه د کندهـار پـه ګڼـو درانیـو ولسـونو کـې مخصوصـاً د دوی د علمـي کورنیـو پـه دولتـي لـوړو مامورینـو او هـم پـه واکمنـې کورنـۍ کـې دري ښـه نفـوذ وکـړ. پـه عمومـي ډول پـه دوی کـې پښـتو او دري یـا د افغانسـتان دواړو سـترو ژبـو ځـای ومونـد او دا هڅـه پکـې قـوي شـوه چـې د پښـتو پـه ځـای پـه دري کـې لیکنـې وکـړي.

لـه احمدشـاه بابـا نـه پرتـه چـې هغـه پـه پښـتو کـې اشـعار ویلـي؛ نـورو واکمنـو شـاعرانو پـه دري کـې شـعرونه وویـل. پـه کندهـاري سردارانـو کـې د طـرزي کورنـۍ پـه دري شـعر ویلـو کـې غـوره مقـام وګاټـه او د کندهـار مؤرخانـو لکـه سـلطان محمـد درانـی او نورمحمـد نـوري پـه دري کـې ډېـر ثقـه اثـار پرېښـوول. پـه اوس وخـت کـې هـم د دې سـیمې هغـو لیکوالـو چـې پـه لومـړي سر کـې یـې یـوازې پـه پښـتو کـې لیکنـې کولـې؛ لـه ډېـره وختـه راهیسـې پـه دواړو ژبـو کـې لیکنـې کـوي. پـه یـوې بلـې سـویې، یعنـې د کندهـار پـه ځینـو کوچیـو کـې دري د پښـتو ځـای ومونـد او دا هغـه درانـي کوچیـان دي چـې دغـه ټـول لـه دري ویونکـو ولسـونو سره لـه ډېـره وختـه پـه تمـاس کـې شـوي دي.

---

۱۳. دا موضـوع د لیکونکـي د ډاکـټرۍ پـه تیسـس کـې پـوره څېړل شـوې وه، چـې عنـوان یـې دی: افغانسـتان د امـیر عبدالرحمـن خـان د امـارت پـه دوره کـې، ۱۸۸۰- ۱۹۰۱ م، د لنـدن پوهنتـون، ۱۹۷۵ م، ۲۴۲ مـخ.

پروفیسر کلوس فرډیناند لیکي:
«په لوېدیځ افغانستان کې یو زیات شمېر مالدارو خپله اصلي ژبه هېره کړې او دري ویونکي شوي دي.»

دی زیاتوي:
«څنګه چې کولتوري او چاپېریالي موانع نشته؛ امکان لري چې په زیاتې مودې کې د دغو مالدارو ځینې برخې ایماق وګرځي... لکه څنګه چې د ادرسکن د شاوخوا نورزي دري ویونکي شوي دي».

البته لکه څنګه چې وویل شول؛ په پورته یادو شوو ولسونو کې د ژبو تاثیر دوه اړخیزه دی؛ مګر په دې کې شک نشته چې د لاندې عواملو په سبب په پښتو باندې د دري ژبې اثر ډېر دی:

۱. له هرات سره تماس: هرات په ثقافتي او ژبني لحاظ د دري ژبې یوه ډېره بانفوذه سیمه ده؛ مخصوصاً د منځنیو پېړیو نه راپه دېخوا چې پښتانه تربنه روه ته ولېږدېدل. په هرات کې د دري کېدو عملیه دومره قوي ده چې څه وخت چې هلته د اوولسمې او اتلسمې پېړۍ په اخر او سر کې درانیان واکمن شول، دري ژبې پرې سخت اثر وکړ؛ خو داسې باید فکر ونه شي چې د هرات په سیمه کې افغاني احساس کمزوری دی؛ برخلاف په دې سیمې کې افغاني روحیه د نسب، تاریخ او احساس په لحاظ ښه قوي ده. دغه روحیه په بحراني وختو کې مخصوصاً د خارجي تهاجماتو په وخت کې په ډېر قوت سره ښودل شوې ده.

۲. ملي استحکام: واکمنې کورنۍ د دې لپاره چې هېواد اداره او ملي استحکام ته پوره تحقق ورکړي، دري یې د نورو وسایلو په ترڅ کې د بیروکراسۍ وسیله وګرځوله او دولتي ارګانو له لارې یې د هغه په خپرولو کې کوښښونه وکړل.

۳. د کار وېش: پښتنو د افغانستان په ازادېدو سره د نورو ملکونو په نیولو، له وطن نه د دفاع کولو او د واکمنو د واک د استحکام په منظور ستر رولونه د ځان کړل. تر هغه دمخه چې دوی د نورو واکمنو اجیران کېدل، په اتلسمې او نولسمې پېړۍ کې زیاتره جنرالان (سرداران) حاکمان او زمېندارانشول. دوی بزګري، کتابت او سوداګري په زیاته اندازه نورو ته پرېښوده.

د کار دغه وېش د کندهار په سیمې کې مخصوصاً واضح و. هغه وخت چې درانیان د نادرشاه افشار او احمدشاه دراني په وخت کې وروسته له هغه چې د ګرګین خان له لاسه پرار شوي وو؛ بیا په کندهار کې مېشته شول. د دغې سیمې دوه درېیمه برخه ځمکې په قومي اساس په دوی باندې ووېشل شوې. په هغه اول سر کې غیردراني قومونو د دوی بزګري کوله.[۱۴]

یو فرانسوی سیاح فریر لیکي چې:
«همدا چې یو افغان له خپل مافوق څخه د کومې ځمکې امتیاز تر لاسه کړی؛ هغه له یو څو غویو سره فارسیوان ته سپاري او هغه یې ورته کري او رېبي».[۱۵]

سربېره پر دې د کندهار فارسیوانانو د درانیو سردارانو او زمینداران و مستخدمینو په حیث د دوی د عوایدو او جاګیرداریو د حساب او کتاب وظیفه په غاړه لرله؛[۱۶] دا ځکه چې په خپله درانیو او په واقع کې په عمومي ډول پښتنو په هغه لومړي سر کې حساب او کتاب او میرزایی ته مخه نه کوله.

محمود طرزي د شلمې پېړۍ په سر کې د هغه وخت حالت داسې بیانوي:
«از طبقه عصر سابق، هیچ یک خانزاده در تمام افغانستان نیابید که انها از علم حساب، هندسه یا سیاق و رقوم «که بمرزایي متعلق است و علوم فقیه و حقوقیه که به فیصله دعاوي و یا صرف، نحو، منطق، که بملایي متعلق است» هیچ بهره ی داشته باشد و اګر باشند؛ بسیار کمیاب، که انها هم هدف تحقیرها و استهزاها شده اند که در ګذشت».[۱۷]
مګر لکه څنګه چې د مخه یې یادونه وشوه؛ پښتانه د تورې او مېړانې په ډګر کې بې جوړې وو.

---

۱۴. د دراني قومونو په باب راپور، د اپرېل ۱۹ مه، ۱۸۴۱ م، هـ. ر. ق. رالسن، اقتباس، مرکزي اسیا، دویمه برخه، د افغانستان د ټوپوګرافي، اټنولوجي، منابعو او د تاریخ د ښې پېژندنې په باب یوه مطالعه، سي. ام مک ګریګر، کلکته، ۱۸۷۱ م، ۸۲۴ مخ.
۱۵. د افغانانو تاریخ، فریر، انګرېزي ترجمه، دویم چې سي، لندن، ۱۸۵۸ م، ۳۲۰ مخ، فریر دا هم لیکي چې ښاریانو د شتمنو اطرافي خلکو نوکري کوله.
۱۶. تاریخ محاربه کابل و قندهار، عبدالکریم، ۱۸۴۷ م، محل طبع، معلوم نیست، ص، ۱۴، له ښاغلي غمجن د ادبیاتو پوهنځي له استاد نه په دې وسیله مننه کوم چې ماته یې دا ممکنه کړه چې دغه اثر نه استفاده وکړم.
۱۷. الف، مقالات محمود طرزی، د سراج الاخبار افغانیه ۹۷ مخ، ۱۲۹۰ هـ. ش، ټولوونکی: ډاکتر روان فرهادي، کابل، ۱۳۵۵ هـ.ش، ۴۲۲ مخ.

طرزی لیکي:
«مـردم افغانسـتان (افغانـان) خلقتـاً خودهـا را بـه صـف شمشـیر منسـوب میداننـد، نـه قلـم! اهـل قلـم را (میـرزا) و ارباب علـم را (مـلا) گفتـه آنهـا را دو صنـف مخصـوص مـی شـمارند، کـه بعـالم افغانیـت هیـچ سروکار ندارنـد».[۱۸]

د کار د دغـه وېـش تاثـیرات پـه زیاتـي مـودې کـې عمیـق او زیـات وو. پـه عمومـي ډول پښـتانه پـه اطـرافي سـیمو کـې پاتـې شـول او حکومتـي، تجـارتي او ښـاري مرکزونـو تـه نـورو مخـه وکـړه. ښـارونه د اوسـېدونکو د اصـل او نسـب پـه لحـاظ نظـر اطـرافي خلکـو تـه متنـوع شـول؛ مګـر پـه ښـاري اوسـېدونکو کـې قومـي او سـیمه‌ییز احساسـات یـا ډېـر ضعیـف او یـا ورک شـوي. دري ژبـه پـه ښـارونو کـې خپـره شـوه او لـه دغـو ځایـو څخـه یـې ګـډو ولسـونو کـې او حتـی سـوچه پښـتو ویونکـو سـیمو کـې هـم نفـوذ وکـړ. پـه هغـو برخـو کـې چـې غلزیـان د نـورو ژبـو لـه ویونکـو سره پـه تمـاس شـوي دي؛ نـور یـې پښـتو ویونکـي کـړي دي. هغـه غلزیـان چـې پـه هـرات کـې مېشـته شـوي دي؛ خپلـه ژبـه یـې هـم ساتلې ده. د دوی پوونـده روحیـه د نولسـمې پېـړۍ پـه پـای کـې هـم د پخـوا پـه شـان د بخـارا، مرکـزي افغانسـتان او شـمالي هندوسـتان تـر مینـځ لېـږد کاوه. نـورې ژبـې لکـه اردو، پنجـابي، برمایـي، اسـامي او بنـګالي یـې زده کـړې، بـې لـه دې چـې خپلـه ژبـه یـې هېـره کـړې وي.[۱۹] د دوی لیکـوال او شـاعران هـم د نـورو ژبـو او ثقافـت تـر تاثـیر لانـدې کـم تللـي؛ ځکـه چـې د محمـد هوتـک لـه پټـې خزانـې نـه معلومېـږي. پـه بـرو درانیـو کـې د پښـتو کېـدو عملیـه ښـه قـوي ده. سره لـه دې چـې پـه دوی بانـدې د اردو او انګریـزي تاثـیر لوېدلـی دی. لکـه چـې یـو وخـت د عـربي او دري تاثـیر پـرې زیـات و او لکـه چـې دمخـه یـې یادونـه وشـوه؛ د دوی پـه ښـارونو کـې هـم دري ننوتلـې ده. د لیکنـې او شـاعرۍ پـه سـویه دغـه عملیـه د بایزیـد روښـان پـه تحریـک کـې واضحـه ده چـې وروسـته د پښـتو نامتـو شـاعرانو او لیکوالـو لکـه خوشـحال خـان خټـک، رحمان بابـا، عبدالحمیـد مومنـد او افضـل خـان خټـک دغـه ملـي تحریـک تـه جهـاني رنـګ ورکـړ. پـه دې بـاب بـه نـور محـترم لیکـوال ډېـر څـه ووایـي؛ خـو هغـه څـه چـې زه یـې دلتـه ویـل غـواړم دا دي چـې پـه درانیـو کـې پـه ولسـي سـویې کـې د پښـتو عملیـه لـه ډېـرو وختـو څخـه راپـه دېخـوا ښـه قـوي ده. د دې عملیـې مثـال هغـه ګـڼ کسـبګر او بزګـر دي چـې د بـرو درانیـو ولسـونو د همسـایه ګانـو پـه حیـث پـه بېلـو-بېلـو نومونـو یـاد شـوي لکـه مـلا ګـوري، تیراهـي، سـواتي، شـلماني، فقیـر،

۱۸. پورتنی مأخذ، ۴۲۱ مخ.
۱۹. د لیکونکي د ډاکتری یادشوی تیسس، ۲۴۲ مخ.

هندکي، پرېـه او نـور... پـه دې بـاب مـا بـل ځـای ډېـر څـه لیـکلي دي.[۲۰] مګـر هغـه څـه چـې دلتـه یـې ویـل ضروري دي؛ دا دي چـې دغـه همسـایه ګان د ژبـې د ثقافـت او رسـم و رواج پـه لحـاظ داسـې پښـتانه شـوي چـې لـه اصـلي پښـتنو نـه ډېـر دي، هغسـې چـې د سـلیمان پـه جګـو او هـوارو کـې پښـتانه ولسـونه د تاریـخ پـه اوږدو کـې خونـدي پاتـې شـوي دي؛ داسـې یـې هـم ژبـه پـه ځـای درنـه پاتـې ده، کـه څـه هـم چـې لهجـې یـې ډېـرې او سره متفاوتـې دي. دا چـې د دې سـیمې لیکوالـو او شـاعرانو لـه اول نـه تـر اوسـه یـوازې پـه پښـتو کـې لیکنـې کـړي؛ د همدغـه حقیقـت لـه برکتـه دي.

ب) پښتو په رسمي سویه

د درانیـو پـه واکمنـۍ کـې افغانسـتان پـه (مملکـت افغـاني)[۲۱] یادېـده، پـه داسـې حـال کـې چـې افغانسـتان د یـوه هېـواد پـه حیـث ان لـه ځوارلسـمې پېـړۍ نـه را پـه دېخـوا پېژنـدل شـوی و چـې پـه یـوه روایـت لـه المـن (هلمنـد) نـه تـر اباسـینه پـورې پـراخ و.[۲۲] داسـې هـم د افغانسـتان دولـت د (دولـت علیـه افاغنـه)[۲۳] پـه نامـه پېژنـدل شـوی و، پـه بـل عبـارت:

سره لـه دې چـې پـه لومـړي سر کـې یـوه پښـتو ویونکـي کورنـۍ پـه افغانسـتان کـې واکمنـه وه او دولـت افغـان او ملـک هـم افغانسـتان و؛ دفـتري ژبـه دري وه. پـه ظاهـر کـې دا یـو تضـاد معلومېـږي؛ مګـر کلـه چـې موضـوع د تاریـخ پـه رڼـا کـې وسـپړل شي، معلومـه بـه شي چـې دا تضـاد حقیقـي نـه دی.

د سـامانیانو مخصوصـاً د غزنویانـو لـه دورې نـه وروسـته دري ژبـه چـې پـه یـوه روایـت پـه پینځمـي عیسـوي پېـړۍ کـې یـې ظهـور کـړی؛[۲۴] دربـاري او دفـتري ژبـه شـوې ده.

د هندوسـتان د ډیلـي د اسـلامي سـلطنت پـه دوره کـې هـم چـې د غزنویانـو د فتحـې پـه برکـت مینـځ تـه راغلـې او پـه قرنـو یـې دوام کـړی؛ دري د دربـار او سـلطنت رسـمي ژبـه ده او پـه

---

۲۰. پورتنی مأخذ، ۲۳۲ مخ.

۲۱. شـاه زمـان د بغـداد والي تـه، اقتبـاس پـه مقالـه د (فرهنـگ دوره ابدالیـان) د محمدانـور نـیر بـه نگاهـی بـر نقـش فرهنگـی افغانسـتان در عهـد اسـلامي، د اطلاعاتـو او کولتـور وزارت، ۱۳۵۵ ل، ۱۲۳ مـخ.

۲۲. د ډورن منتخبات، د افغانانو تاریخ، ملا نعمت الله، دویم ټوک، لندن، ۱۹٦۵ م، ٦۴ مخ.

۲۳. د شـمس النهـار جریـده، د روژې میاشـت، ۱۲۹۰ ل، (اسـناد و یادداشـت هـای تاریخـی)، د حافـظ نورمحمـد کهګـدای، دویمـه برخـه، آریانـا مجلـه، دویمـه ګڼـه، قـوس، ۱۳۲۲ ل، ۴۴ مـخ.

۲۴. مقالـه د (منشـاء زبـان دري و انتشـار آن) پوهنـوال نگهـت سـعیدي، د ادب مجلـه، کابـل پوهنتـون، لومـړۍ ګڼـه، ۱۳۵٦ ل، ۱۰۷ مـخ.

(افغان فارسي) یا (فارسي کابلي) یادېده.[۲۵]
معکوساً د فارس د صفویانو د واکمنې کورنۍ ژبه یوه ترکمني ژبه وه، سره له دې هم چې فارسي د هغه ملک دفتري او ملي ژبه وه. له بلې خوا په عثماني ترکیه کې فارسي په واکمنې کورنۍ کې معموله وه. په افغانستان کې درانیو اول په هرات کې دولت تأسیس کړ، وروسته یې په کندهار کې هغه ته دوام ورکړ.
د هرات او کندهار دواړه سیمې تر هغو د مخه د صفویانو تر اثر لاندې وې او دفتري کارونه یې په دري وو. احمدشاه درانې فقط همدغې عنعنې ته دوام ورکړ او دا کار ځکه عملي او منطقي و، لکه څنګه چې د مخه د کار د وېش په نامه یې ذکر وشو؛ پښتنو د کتابت او میرزایۍ کار نورو ته پرې ایښی وو. له بلې خوا لکه څنګه چې د وخت روحیه وه، واکمنو کورنیو میرزایان لکه فامیلي نوکران ګڼل. دغه کار د پښتنو شه نه ایسېده، مګر شاري اقلیمونو د پخوا په شان ورته غاړه ایښې وه. سربېره پر دې څنګه چې هغه وخت د میرزایۍ کار په عمومي ډول دربار ته وقف و او دولت یوازې په شارونو مستقیمه سلطه لرله او د اطرافي سیمو اداره کول او د مالیاتو ټولول د ولسي مشرانو په غاړه وو؛ د دفترونو د فعالیت مجموعي حجم ډېر کم و، اطرافي سیمو کې پښتونولي چلېده او په شارونو کې شرعي او حکومتي مقررات جاري و.
شارونه او اطرافي سیمې لکه دوه جلا منطقې چې وي. په دې حال کې پښتنو دفتري کارونو ته ضرورت نه حس کاوه او دوی لکه څنګه چې یې دمخه ذکر وشو؛ سرداران، حاکمان او زمینداران وو او د ملک دفاع دوی خپله مهمه وظیفه ګرځولې وه. په دې ترڅ کې د تېمورشاه درانې سهم د یادولو وړ دی. دی چې په مشهد کې زېږېدلی او د ځوانۍ دوره یې په هرات او پنجاب یعنې غیرپښتو ویونکو سیمو کې تېره کړې وه؛ سخت د دري ژبې تر تاثیر لاندې تللی و.
دا چې ده پایتخت له کندهار نه کابل ته یعنې یوه دري ویونکي شار ته نقل کړ؛ هم تر څه حده د همدغه تاثیر له امله و. که څه هم د پایتخت په انتقال کې نور عوامل هم دخیل و چې ذکر یې دلته نه شایي. د پښتو او دفتر دغه روابط یا عدم روابط د امیر شېرعلي خان تر دویم امارت پورې وپایید؛ خو که دربار او واکمنې کورنۍ دري ژبي شوي وو؛ ځینې امیران پښتو ویونکي پاتې شوي وو، مخصوصاً امیر عبدالرحمن خان چې مور او نیا یې دواړه پښتنې وې.

---

۲۵. مقاله د (نقش فرهنگی افغانستان در روابط آن با هند) پوهنوال محمدحسن ضمیر، د اطلاعاتو او کولتور وزارت، یاد شوی تألیف، ۱۰۲ مخ.

د امیر شېرعلي خان په دویم امارت کې (۱۸۶۹- ۱۸۷۹ م) پښتو د لومړي وار لپاره په حکومت کې ننوتله او د دفتري کېدو او رسمي کېدو لومړي پړاو ته اوچته شوله. دا د پښتو لپاره یو انقلابي حرکت و؛ مګر د افغان- انګلیس په دویم جنګ کې د افغان دولت په ړنګېدلو سره د پښتو د رسمي کېدو دغه عملیه زر په ځای ودرېده. د امیر عبدالرحمن خان په امارت کې (۱۸۸۰- ۱۹۰۱ م) پښتو له حکومت نه ووتله او یوازې په اردو کې پاتې شوله. د دغه انکشاف تفصیل به زر ذکر شي او دلته لومړی په دغو دورو کې د پښتو د اوچتېدلو د علت په باب بحث کول لازم دي.

امیر شېرعلي خان له څلورو کالو داخلي جنګ نه وروسته چې د هغه په جریان کې یې یو ځل واکمني هم له لاسه ورکړه؛ د دویم ځل لپاره په (۱۸۶۹ م) کې امیر شو.[۲۶] د دغه جنګ په اثر په افغانستان کې ستر بدلونونه پېښ شول. په لومړي سر کې هغه سرداران چې یا یې د امیر شېرعلي خان له مخالفینو سره همکاري کړې وه، یا یې د ځان لپاره ادعاګاني لرلې او یا یې د عنعنې له مخې د ځینو ولایتونو د جاګیرداری دعوې کولې؛ یا په جنګو کې ووژل شول، یا پرار کړل شول او یا له حکومتي کارونو نه محروم کړل شول. حکومتي لوړ منصبونه د عنعنې په خلاف د لومړي ځل لپاره غیرخاندانې عناصرو ته وسپارل شول چې په هغو کې نورمحمد فوشنجی، حبیب الله وردګ، عصمت الله جبارخېل، ارسلاح خان جبارخېل، ملا شاه محمد کتبخېل او قاضي عبدالقادر یوسفزی ډېر مشهور دي. بله دا چې په هغه منظمه او دایمي اردو کې چې امیر شېرعلي خان د (۵۶۱۷۳) په شمېر[۲۷] تنظیم کړه؛ پښتنو مخصوصاً غلزیو او وردګو پکې غوره برخه لرله. په بل عبارت، د امیر شېرعلي خان په دویم امارت کې په اردو کې حکومتي لوړې سطحې کې د عنعنې په خلاف دري ژبې سرداران له دولتي منصبو څخه محروم وو او ځای یې پښتو ویونکو عناصرو ونیو. ځنګه چې پښتانه په ټول ملک کې په اکثریت کې وو او پښتو په ولس کې ټینګ بېخ لاره؛ د پښتو دغه نوی انکشاف ډېر مهم ثابت شو. د حکومتي او نظامي چارو د اسانتیا او مؤثر چارچلند په غرض پښتو ته ضرورت پیدا شو. مرحوم حافظ نورمحمد کهګدای چې د امیر شېرعلي خان د ریفرمونو د معرفی په ترڅ کې د شمس النهار او رسمي فرمانو په استناد تحقیقي لیکنې کړي دي او هغه د آریانا د

---

۲۶. د تفصیل لپاره وګورئ، ګلشن امارت، نورمحمد نوري، د تاریخ ټولنه.

۲۷. د امیر شېرعلي خان د پوځ د مجموعې شمېر په باب لیکوالو مختلف ارقام ښودلي دي او کهګدای هغه ټول په خپلې مقالې کې ذکر کړي دي؛ مګر صحیح یې پورتنۍ ارقام دي چې یو انګرېزي د افغان رسمي دفترونو او سندونو له مخې تهیه کړی دی. د تفصیل لپاره وګورئ، د لیکونکي یادشوی تیسس، ۱۹۳ مخ.

مجلـې د لومړي او دویـم کال پـه ګڼـو کـې خپـرې شـوې دي، وایـي چـې:
«چـون وی «امـیر شـیرعلی خـان» بـه قـوم و زبـان ملـی خـود فخـر داشـت، میخواسـت زبـان ایـن قـوم کـه صلابـت لفظـی و معنـوی را در خـود جمـع دارد، عملـی گـردد و رواج یابـد. از ان رو در دوره دوم سـلطنت خویـش در قطـار سـایر اصلاحـات و مؤسسـات وطـن بـرای تعمیـم و اشـاعه زبـان ملـی بیشـتر توجـه مخصـوص کـرده بـود کـه... ».[۲۸]

په دې کې شک نشته چې امیر شېرعلي خان لکه څنګه چې کهګدای لیکي:
«به قوم و زبان ملی خود فخر داشت».

ولـې د پښـتو د اوچتېـدو اصـلي سـیاق هغـه ضرورت و چـې د مخـه یـې ذکـر وشـو. دا مطلـب د نظامـي افسرانـو لـه خـوا د شـمس النهـار پـه یـوې ګڼـې کـې پـه دې ترتیـب واضـح دی: «... در سـابق محتـاج یـک شـخصی مجهـول النسـب قواعـد دان بودیـم تـا امـور قواعـد را بـه مایـان بیامـوزد و هزارهـا تعصـب و ذلـت در حصـول قواعـد از دسـت آن میکشـیدیم. الحـال بـه سـبب توجـه کتـاب کـه عالیجـاه فضایـل نشـان قاضـی عبدالقادرخـان رایـل ملـتری سـکرتر حسـب الحکـم و هدایـات حضـور پـر نـور بزبـان افغانـی بیـان نمـوده اسـت؛ بخوبـی فهمیـدم کـه در میـان خـود مشـکلات یکدیګـر را حـل نمایـم».[۲۹]

د امیر شېرعلي خان د پښتو ریفورمونو لنډیز دا دی:
۱. د صدراعظم او کابینې د هیئت د غړو لپاره د پښتو نومونه.
۲. له سپه سالار نه تر حواله داره پورې د منصبدارانو رتبه په پښتو کې.

---

۲۸. (اسـناد و یادداشـت هانـی تاریخـی) حافـظ نورمحمـد کهګـدای، آریانـا مجلـه، لسـمه ګڼـه، عقـرب، ۱۳۲۲ ل، ۲۸ مـخ.
۲۹. شـمس النهـار، لمـبر ۳۳، ۱۵ شـوال، ۱۲۹۱، قیـاس بـه (اسـناد و یادداشـت هـان تاریخـی)، ۵ حمـل، ۱۳۲۳، ۸ مخ.
کهګـدای لیکـي: (...وضـع بولـی هـا بـه افغانـی و مشـق و تمریـن آن بـالای عسـاکر انوقـت نسـبت بـه قومانـده هـای غیرافغانـی بـرای سـپاهیان و افسران تسـهیلات پیـش کـرده).
پورتنـی مقالـه پینځـم مخ پـه همـدې مقالـه کـې د سراج الاخبـار (پینځـم کال، دویمـه ګڼـه، درېیـم مخ) یـوه لیکنـه اقتبـاس شـوې چـې دري:
(متانـت و صلابـت مـا ماننـد متانـت و صلابـت خـود ملـت افغـان، مردانـه و پـر شـهامت میباشـد و ازیـن اسـت کـه بکـمال فخـر و سرور مـی بینـم کـه زبـان عسـکری نظامـی بزبـان افغانـی اسـت و ایـن زبـان یـک شـان و شـوکت جسـورانه بقواعـد عسـکری بخشـیده اسـت. اگـر بولـی هـای قواعـد عسـکری بزبـان فارسـی مـی بـود؛ بسـیار سسـت و کشـال و غیـر مـوزون دیـده مـي شـد).

۳. ټولې نظامي قوماندې او بولې په پښتو کې.
٤. د نایب الحکومه ګانو لپاره د پښتو القاب.

د پورتـه القابـو لېسـټ یـو بـل محـترم لیکـوال پـه مفصـل ډول ترتیـب کـړی او مـا هـم د دې لیکنـې پـه پـای کـې یـو لیسـت ګوټـی سـاز کـړی دی. دلتـه یـو څـو مهـم القـاب راوړم:

لوی ټول مختار	صدراعظم
لوی ملک	مستوفی الممالک
لوی مین دباندې	د باندنیو چارو وزیر
لوي مین دننه	داخله وزیر
لوی مین د غرو	د کوهستاناتو وزیر
لوی کښل	دبیرالملک
لوی ټولونی	لوی خزانه دار
لوی ټولوال	د چایوتری یا ګمرک رئیس
ټولمشر	سپه سالار، لوی درستیز
سرغټ مشر	نایب سالار
غټ مشر	جرنیل، جنرال
پنځرمشر	برګډ[۳۰]

۳۰. شـاعر مـیرزا عبدالرشـید متخلـص پـه رشـید د عبداللـه جـان د ولیعهـدی پـه افتخـار پـه یـوې قصیـدې کـې د پښـتو نـوي القـاب لـه عـالي رتبـه مامورانـو سره داسـې بیـان کـړې دي:

علي الخصوص وزیران صاحب تدبیر — که نام شان برقم بود چون قمر تابان
نخست (نورمحمد لوی ټول مختار) است — خطاب دیگر آنرا تو (صدراعظم) خوان
وزیر ثانی آن (لوی ملک) حبیب الله — امیر دوست و (مستوفی الممالک) دان
چه داشت (ارسله خان؟) لوی مین دباندې — لقب وزیر خارجه باشد باصطلاح چوجهوان
دگر وزیر الکورای (حشمت الملک) است به — (لوی مین د غرو) شهره (عصمت الله خان)
سپس (حسین علي) منصبش (سپه سالار) — خطاب (ټولمشر) داشت بین لشکریان
معیر جمله خزاین لقب (لوټولونی) — بنام (احمدعلي خان) زشاه بد فرمان
دبیرملک (محمدحسن) که لوی کښل — خطاب داشت ز درگاه حضرت سلطان

د لیک په ساحه کې د پښتو د دغه ریفورم مسؤل شخص قاضي عبدالقادر یوسفزی دی. هغه چې اصلاً د پېښور یوې مشهورې قاضي کورنۍ ته منسوب و؛ یو متبحر عالم او شاعر او مصنف و. د ده د شخصیت او رول په باب د ځینو لیکنو په اثر ذهنونه یو څه مغشوش دي او د ده په باب ما یو بل ځای کې مستندې لیکنې کړې دي.[۳۱]

په هر حال، وروسته له دې چې په پېښور کې د قاضي عبدالقادر مناسبات له انګرېزانو سره خراب شول، دی افغانستان ته راغی. دا هغه وخت و چې امیر شېرعلي خان د ریفورمونو د پرمختګ او د مملکت د عصري کولو لپاره لایقو اشخاصو ته ضرورت لاره؛ نو دی د (افغانسان د پاچا)، مصاحب او نظامي منشي (Royal Military Secretary) مقرر شو او د (شاوونکي) خطاب هم ورته کېده.
کهګدای لیکي چې قاضي عبدالقادر داسې کتابونه تألیف کړل چې په هغو کې د درې ګونو عسکري صفونو یعنې سپرو، پلیو او توپچي لپاره د بولۍ ګانو وضع او نظامي قوماندې له انګرېزي نه په پښتو اړول شوي او په دري کې شرح شوي دي.

کهګدای زیاتوي چې: «دغې قوماندو په لږ تغییر سره تر دې وخته (۱۳۲۲ ل) په افغاني اردو کې دوام درلود».[۳۲]

په دې ډول قاضي عبدالقادر سربېره پر دې چې په هغه وخت کې یې د افغانستان په سیاست کې مهم رول ترسره کړی دی. د پښتو په لومړني ریفورم کې یې لویه برخه لرله. د امیر عبدالرحمن خان په وخت کې لکه څنګه چې ډومبی یې ذکر وشو، د پښتو ملکي القاب ترک شول؛ مګر دا کار قصدي نه و. څنګه چې عبدالرحمن خان د یوه مطلق العنان حکمران په توګه دولتي عالي واک ځان ته انحصار کړی و او څنګه چې د کابینې هغه عصري شکل چې امیر شېرعلي خان تأسیس کړی و، له منځه ولاړ؛ لوی لقبونه چې د قدرت ښکارندوی و، په خپله متروک شول. له بلې خوا د امیر عبدالرحمن خان په وخت کې د حکومتي ادارو د فعالیت په زیاتېدو سره دري چې یوازې دفتري ژبه وه، تر پخوا لا هم ډېره خپره شوه؛ خو نظامي لقبونه په لږ بدلون سره هماغسې په ځای پاتې شول او

---

۳۱. وګورئ، د لیکونکي اثر، افغانستان د داخلي- سیاسي انکشافاتو په باب یوه مطالعه، ۱۸۸۰-۱۸۸۶ م، لاهور، ۱۹۷۰ م، ۲۱۳ مخ.
۳۲. (یادداشت ها و اسناد تاریخی)، حمل، ۱۳۲۳ ل، ۴ مخ.

سربېره پر دې چې یو شمېر تألیفات په پښتو کې وشول،[۳۳] د عسکري قواعدو په باب هم د لارښود په حیث قلمي نسخې ووتلې او کتابونه خپاره هم شول.
د سرحد او له ختیځو پښتنو سره د امیر ټولې لیکنې او فرمانونه په پښتو وو، د دربار په دارالانشاء کې د پښتو یوه لویه څانګه وه، چې مشر یې ملا محمدخان افغاني نویس د مرحوم عبدالله خان افغاني نویس پلار و.[۳۴]

په پای کې د یو څو تبصرو کول ضروري دي: په دري او پښتو کې په پورته یادو شوو اصلاحاتو سره یو لړ انګرېزي لغتونه ننوتل که څه هم په دغو ژبو کې د انګرېزي لغتونو ننوتل د لومړي ځل لپاره د افغان او انګلیس په لومړي جنګ کې شروع شوي وو؛ خو د امیر شېرعلي خان او امیر عبدالرحمن خان په وختونو کې دغه عملیه ښه خپره شوه. داسې لغات لکه پلټن، هسپتال، ډاکتر او (Sappers and Miners) بېخي عمومي شول. د غور خبره دا ده چې د دغه وخت په پښتو کې د هغه ریفورم په خلاف چې د روښانیانو په وخت کې شوی و، د عربي ژبې اغېزه ډېره لږه وه. سره له دې چې لیکونکی یا مترجم یې یو قاضي و.
تر هغه ځایه چې له ژبې نه معلومېدلی شي؛ د دغې دورې ژبنی ریفورم ساده ولسي رنګ لاره. بل خصوصیت یې دا دی چې د پښتو د ژبې ځینې خاص اوازونه په خاصو تورو لکه (ډ، ړ او ږ) سره افاده شوي دي. ډېره مهمه خبره دا ده چې د اردو او حکومت تر منځ د

---

۳۳. د امیر شېرعلي خان او امیر عبدالرحمن خان په دوره کې د نظامي اصطلاحاتو او پښتو لقبونو د تفصیل لپاره دا لاندې تألیفات چې د تاریخي آرشیف په کتابخانه کې خوندي دي؛ وګورئ:
الف: ترجمه، کتاب قواعد عسکري به لسان افغاني، مترجم: قاضي عبدالقادر، د طبع کال: ۱۲۸۹ ق، ۳۸۲ مخونه.
ب: علم قواعد لشکر، مؤلفان: دریاخان نیازی، عبدالرحمن اندرابی، ابوالحسن خان تاجک او غلام حسن خان کرت، ۴۵۸ مخ، ۱۳۱۱ هـ ق، قلمي نسخه.
ج: قواعد پلتن، مؤلف: نامعلوم، ۹۵ پاڼې، خطي نسخه.
د: قواعد عسکری، مؤلف: ابراهیم اجینټ، ۱۰۴ مخ، خطي نسخه.
۳۴. په دري مقدمه کې یې ذکر دا رنګ دی:
(در این سنه...که از طرف کفار نابکار و هجوم اورده، دیار و امصار مسلمانان را به سبب پراگندگی و نزاع ایشان انتزاع نمودند و به فنون مهم قواعد مخترعه خونش سر آمد روزگار شدند؛ بناءً برآن رای جهان ارای پادشاه اسلام پناه... امیر عبدالرحمن خان از کمال دوربینی متوجه بر آن گردید که به جهت دفع دشمن مبین کتاب...در فن علم قواعد لشکر فیروزی اثر بزبان صلابت بنیان افغانی همه تصاویر چگونگی آن ساخته اید تا سبب سهولت دریافت مبتدی و باعث دانایی منتهی گردد...؛ پس بنا برآن این کتاب را جهت ادراک معلمین یا تصاویر و بولی ها و قلعه بندی و سنگری و آنچه فنون جنگی بود؛ تألیف و تحریر گردید).

ښې مفاهمې لپاره لاره هواره شوه. په دې باب د شمس النهار یوه لیکنه د اقتباس وړ ده: «آنچه سه جلد کتاب جهت رجعت های سواره و پیاده و توپخانه جات حسب الفرمایش شاهی از زبان انگریزی بزبان افغانی به ذریعه عالیجاه معلاجایگاه مقرب الخاقان فضایل و کمالات نشان «قاضي عبدالقادرخان پشاوري» رایل ملتری سکرتر افغانستان ترجمه شد، به افسران فوج ظفر موج از عرصه یک سال تعلیم میشد. الحال به تضفیلات الهی بعد از یک سال بموجب فرمان شاهی جناب رایل ملتری سکرتر بهادر امتحان آن افسر را گرفت؛ چنانچه، هشتصد و چند نفر افسران امتحان کامل و پوره و با تعریف دادند؛ فوق نوت ذکر گردد.»

ضمیمه

د پښتو نومونه او لقبونه چې د امیر شېرعلي خان او امیر عبدالرحمن خان په وخت کې ایښودل شوي وو:

پښتو	دري یا نور
لوی ټول مختار	صدراعظم
لوی ملک	مستوفی الممالک
لوی مین دباندې	وزیر خارجه
لوی مین د غرو	وزیر کوهستانات
لوی مین دننه	وزیر داخله
لوی کښل	دبیرالملک؛ یا سرمنشی
لوی نایب	نایب الحکومه
لوټولونی	خزانه دار کل
لوی ټولوال	رئیس گمرک یا چابوتره
سرام زټولمشر(څنگه چې و)	فیبلد مارشال
ټولمشر	سپاه سالار، لوی درستیز
سرغټ مشر	جرنیل، جنرال
سرمشر پنځر(پونزر)	میجر جنرال
مشر پنځر	برگد

غنډناب	برگد میجر
زرمشر	کرنیل
ناب	میجر
لنډاک	سارجن
ناب	اجینټ
رسون	وردي میجر
سل مشر	رساله دار
پرکمشر	جمعدار
کوټ لنډاک	کوتدفعدار
ورکوډن لنډاک	لی دفعدار
خوش لنډاک	لیس دفعدار
کرناب	طرم میجر
نعلبند	سرجن جراح
ډاکتر	طبیب
گورشي سم	بطرف راست ببینید
گوروړاند	پیش روی ببینید
گورکین سم	بطرف چپ ببینید

پښتو	دري یا نور	انګلیسي
تابو	کمپ	Camp
غنډ	برگید	Brigade
کنډک سپور	رجمنټ	Regiment
نیم کنډک	هاف رجمنټ	Half Regiment
غنډک	ټروپ	Troop
غبرګ غنډک	سکواډرن	Squadron
بلک	دیویژن	Division
غبرګ څلور	فورز	Fours

پرک	سکشن	Section
نیم پرک	هاف سکشن	Half section

کابـل مجلـه، ۱۳۳۷ل کال، لینـدی، ۱۶-۱۷ او ۱۸مـې ګڼـې، پرلپسـې ګڼـې ۴۶۸-۴۶۹ او۴۷۰مـې، ۱-۴مخونـه.

پښتو په شوروي کې

د افـرادو او همـدار راز د ولسـونو لـه دوسـتۍ او انډیوالـۍ څخـه هغـه وخـت پـوره خونـد او نتیجـه اخیسـتل کیـدای شي چـې یـو د بـل پـه فکـر او ژبـه ښـه پـوه شي. د دې منظـور لپـاره هغـه ولسـونه چـې لـه نـورو سره د رښـتینې انډیوالـۍ او پخـې دوسـتۍ تمـه لـري، زیـار بـاسي چـې هـا بـل ولس ښـه وپیـژني؛ لـه ادب، موسـیقی، کلچـر او د ژوندانـه لـه طـرز او خصوصیـت سره یـې اشـنا شي. دا کار هلتـه ښـه تـرسره کیـږي چـې یـو د بـل پـه ژبـه، عـادت او رسـم او رواج باندې ښـه پـوه شي. رښـتیا چـې پـه دې ډول د ولسـونو ترمنـځ زړونـه نـږدې کیـږي او بیـا پـه زړونـو کـې د یـوه او بـل پـه نسـبت د دوسـتۍ او ورورګلـوی احساسـات زیاتیـږي. دا خـو معلومـه ده چـې افـکار سرحـد نـه پیـژني، یعنـې پـه سرحدونـو بنـد او واز نـه دي؛ پـه تیـره بیـا پـه هغـو ولسـونو کـې چـې د متقابـل احـترام عمیـق حـس موجـود وي، د دوسـتۍ افـکار ښـه لاره پیـدا کولـی شي. څـه وخـت چـې ولسـونه یـو د بـل پـه ژبـه پـوه وي، پـه دوسـتۍ کـې یـې خونـد او کیفیـت هـم ورننوځـي او یـو د بـل پـه زړه کـې ځـای او احـترام پیـدا کـوي. شـاید د همـدې منظـور لپـاره وي چـې زمـوږ ولسـي درنـې ژبـې پښـتو تـه پـه شـوروي کـې پـه غټـې او درنـې سـترګه کتـل کیـږي.

دا حقیقـت مـوږ تـه هغـه وخـت پـوره څرګنـد شـو چـې لـه پښـتو ټولنـې څخـه یـو هیئـت د محـترم خلیـل الله خلیـلي، د اعلحـضرت همایـون مطبوعـاتي منـشي، د محـترم الفـت صاحـب د پښـتو ټولنـې مـشر، ښـاغلي محمـد حسـن سـاپي د دې ټولنـې د ادبیاتـو د څانګـې مدیـر او زمـا پـه ګـډون اتحـاد شـوروي تـه وبلـل شـوو او هلتـه مـو پـه علمـي موسسـو کـې د پښـتو زده کـړې پـه غـرض زیـات شـورویان او عمیـق تحقیقـات ولیـدل. د شـوروي ولسـونو پـه بـاره کـې خـو مـا پـه جـلا ډول یـو څـه لیـکلي دي چـې مجلـه کـې بـه خپریـږي؛ سربیـره پـه هغـه دلتـه یـو څـو خبـرې پـه دې بـاره کـې کـوم چـې پښـتو او پښـتون ولـس تـه پـه شـوروي کـې څنګـه کتـل کیـږي.

د تاشـکند اسـیایي او افریقایـي لیکوالـو لـه جرګـې نـه خـو بـه ډیـر کسـان خبـر وي؛ مګـر دا بـه زیاتـرو تـه نـه وي معلومـه چـې هلتـه د کتابونـو یـوه ښـوونه هـم وه او پـه دې ښـوونه کـې غـړو

هېوادونو ګډون کړی و او خپل ځینې مطبوع اثار یې ور استولي وو.
پښتو ټولنې هم د هېواد په نمایندګۍ په کې ګډون کړی و او پښتو، پارسو کې یې ښایسته زیات کتابونه ور استولي وو. د هغه مېز له پاسه چې زمور کتابونه پرې پراته وو، ډېر شورویان راغلل او په تېره لیکوالو ډېره علاقه ښوولې. دوی په افغانستان کې د خپرونو، کتابونو او مولفانو د حال احوال پوښتنه کوله. د جریدو، ورځپاڼو، مجلو، کتابخانو او نورو علمي موسسو نمایندګانو او همدا راز نورو شورویانو د پښتو کتابونو په لیدلو زیاته خوښي کوله او ځینو یې روسي ژبې ته د ژباړې په غرض له مورِ څخه په ډېره کلکه د کتابونو غوښتنې هم کولې. د دوی د زیاتې علاقې په ښوولو سره مورِ هم د نمایش له ختم نه وروسته څلورو موسسو یعنې د ازبکستان د ساینس اکاډمي، د علي شیر نوایي عامه کتابخانې، د بین المللي ادبیاتو محلې او د ازبکستان ختیځ پېژندنې موسسې ته ځینې کتابونه وښښل.
د نمایش په یوه بله کوټه کې مو له نورو ژبو څخه په روسي کې ترجمه شوي اثار ولیدل، په دې کې یو شمیر پښتو کتابونه هم وو چې په روسي، تاجکي، قرغزي او ازبکي ژبو ترجمه شوي وو چې نومونه یې دادي:

۱. حکایتونه او نظمونه (پخواني او اوسني)
۲. پښتو سندرې (پخوانۍ او اوسنۍ)
۳. پښتو کیسې
٤. غوره پښتو سندرې د خوشحال بابا، رحمن بابا، کاظم خان شیدا او نورو...
٥. د افغانستان شاعران
٦. پښتو ګرامر چې پښتو ژغېوهنه او فعلونه پکې څېړل شوي او مولفان یې باقه خالد او عبدالحفیظ عنیف دي.

د شوروي هر اتحاد جمهوریت ځانله اکاډمي هم لري. دا اکاډمي زیاتره د مربوط جمهوریت د خصوصیاتو په باره کې علمي تحقیقات کوي. د ازبکستان اکاډمۍ د ختیځ پېژندنې موسسه هم لري. په دې موسسه کې د پښتنو لپاره یوه بېله څانګه شته چې له ښوونکو او څېړونکو سربېره اته تنه زده کوونکي هم لري. دا ښاغلي د پښتو او پښتو ادب په زده کړه لګیا دي. ستالین اباد، د تاجکستان د جمهوریت نوي دیرش کلن ښار کې لا تراوسه د پښتو کومه څانګه نشته؛ خو د هغه ښار د پوهنتون مشر وویل چې په نوي درسي کال کې به په پوهنتون کې د پښتو لپاره یوه څانګه پرانستل شي. د مسکو د ختیځ پېژندنې موسسه خو په ټول شوروي کې د پښتو لپاره یو لوی مرکز دی. په دې مرکز کې (۱۵) تنه علمي کارګران یعنې متخصصین د پښتو لپاره کار کوي. د دې موسسې معین ښاغلی دو

وریانکوف نومیږي چې په ښه روانه پښتو پوهیږي او سربېره په نثر لیکلو په پښتو کې کله کله شعر هم وایي. د ده یوه شعري ترجمه په دې ګڼه کې ولولئ.
د دې موسسې د پښتو نور کارګران ډېر خندانه او خوشحاله ایسي، او لکه څنګه یې چې له مورِ سره په مرکو او خبرو کې ښکاره کړه، دوی ډېر خوښ دي چې د پښتون ولس ادب او کلچر څېړي او پښتو یې زده کړې ده. د دې ښاغلو مېرمنو او پېغلو نومونه دا دي:

۱. ښاغلی اخراموویچ، د افغانستان د تاریخ په باب کې متخصص دی.
۲. ښاغلی ګوری ویچ، د افغانستان د اقتصادیاتو په برخه کې متخصص.
۳. مېرمن اروناوا ـ د منځنیو پېړیو تاریخ باندې لګیا ده.
٤. بابه خوجه یوف د افغانستان د نولسمې او شلمې پېړۍ او په تېره بیا په افغانستان باندې د انګریزانو د تېریو په باب متخصص.
٥. مېرمن ګراسیموا د پښتو ادبیاتو متخصصه.
٦. ښاغلی ګیرس ـ د پښتو ادبیاتو متخصص.
۷. مېرمن دوروفي یې وه، د پارسو د ادبیاتو متخصصه.
۸. مېرمن تاتیانا، د افغانستان د کلتور او پوهې په باب کې متخصصه.
۹. مېرمن افروز جفار ووا، د افغانستان د کلتور په باب کې متخصصه.
۱۰. مېرمن چرني خوفسکیه، د افغانستان د اقتصادیاتو په باب کې متخصص.
۱۱. ښاغلی داویدوف د افغانستان د جغرافیې او اقتصادیاتو په باب کې متخصص.
۱۲. او په پای کې شاعر او غوریالی دو وریانکوف چې د پښتو ژبې او ادب متخصص دی.

د عکس په اړه (له کیڼ څخه ښي لوري ته):
ښاغلی الفت، خلیلي، دورویانکوف، ساپی، کاکړ او نور د شوروي پښتو پوهان

د عکس په اړه (له کینې څخه ښي لوري ته): ښاغلی ساپی، دورویانکوف او کاکړ

ښاغلی اسلانوف او ښاغلی لبیدوف خو البته چې ټول پښتانه لیکوال پېژني؛ ځکه چې دوی هغه محترم ښاغلي دي چې تر ټولو د مخه یې په شوروي کې پښتو زده کړې او د پښتو لپاره یې ډېر زحمتونه ګالي دي او د قدر وړ خدمتونه یې ګرانې پښتو ته کړي دي؛ تر دې چې ښاغلی اسلانوف د ډېر زحمت ایستلو له کبله اوس ډېر ضعیف شوی هم دی. د ده پښتو ــ روسي قاموس خو په خاص ډول د یادونې وړ دی چې مور پښتانه ورته په ډېره درنه سترګه ګورو او د ده دا خدمت به هیڅکله نه هېروو.

په پای کې پېغله لودمیلا او د دې هغه ذوق او مینه چې له پښتو او پښتنو سره یې لري، هم باید یاده کړو. د مسکو ختیځ پېژندنې موسسه په لینن ګراد کې هم یوه ښه ښځه لري چې هلته هم پښتو متخصصین په کې کار کوي، نومونه یې دادي:

ښاغلی رومادین او ښاغلی ماسون د تاریخ متخصصان چې اوس دواړه د ارکیالوجي اثارو له مخې د افغانستان په لرغوني تاریخ لیکلو لګیا دي او ښاغلی لیف شیتخ فلالوجست او نور پوهان چې اوس پښتو په تاریخي دورو کې ګوري. دا مېرمنې او ښاغلي له پښتو ادب او کلچر سره یوازې وچ کلک علمي ارتباط نه لري؛ بلکې سربېره په علمي ارتباط لرلو دوی له پښتو او پښتنو سره مینه او اخلاص هم لري. د همدغې مینې په اثر و چې شورویانو عموماً او د شوروي پښتو متخصصانو په خاص ډول د پښتو ټولنې هیئت ډېر ښه ولمانځه.

د اسـتاد الفـت قـدر او لمانځنـه پـه دې چـې دی د پښـتو اکاډمـۍ مـشر و، د شـوروي پـه هـر ښـار کـې پـه تېـره بیـا د پوهانـو او لیکوالانـو لخـوا زیاتـه کېـده. پـه تاشـکند کـې د کنفرانـس پـه فعالـو شـپو او ورځـو کـې بـه اخبـاري نماینـده ګان ډېـر ورتـه راتلـل او د ده نظریـات بـه یـې د شـورویانو پـه بـاب کـې غوښـتل.

لـه تاشـکند څخـه د مسـکو پـه لار کـې یـو سـور او سـپین غښـتلی ځـوان پـوه شـو چـې افغـاني هیئـت مسـکو تـه روان دی او پـه دې ډلـه کـې ښـاغلی الفـت هـم شـته؛ سمدسـتي یـې لـه هغـه ځـای څخـه مسـکو تـه تلیفـون وکـړ او دو وریانکـوف یـې خـبر کـړ چـې افغـاني هیئـت مسـکو تـه در روان دی. پـه هغـه بـاراني شـپې کـې کـوم وخـت چـې مـوږ د مسـکو هوایـي میـدان تـه کـوز شـوو، ګـورو چـې دو وریانکـوف زمونـږ پـه خـوا را درومـي. وروسـته بیـا پـوه شـو چـې دا ځـوان الکزانـدر خـوراس نومیـدو او د ختیـځ پېژندنـې موسسـې عـکاس دی او بیـا بـه مـا ورتـه ساشـه ویلـې. داسـې معلومیـده چـې د شـورویانو زړونـه لـه مینـې او خوښـۍ نـه ډک دي او بیـا د مینـې نـه پـه ډکـو زړونـو لـه پښـتو او پښـتنو سره زیاتـه علاقـه لـري.

د ښـاغلي داویـدوف زمـوږ د ترجـمان خـبرې بـه هیڅکلـه زمـا هبـرې نـه شـي. ده د پښـتو لپـاره یـوه رسـاله پـه روسـي لیکلـې ده. پـه دې رسـاله کـې ده پـه یـوه بـل روسـي متخصـص چـې ږومبـی د ده د پښـتو اسـتاد هـم و، انتقـاد کـړی و. څـه وخـت یـې چـې خپلـه رسـاله ماتـه د یـادګار پـه ډول ښـلـه، مـا ورتـه ووېـل چـې تـا پـه خپـل اسـتاد انتقـاد کـړی دی. ده پـه زغـرده ووېـل چـې هـو! او دا ځکـه چـې «رښـتیا تـر ټولـو مهمـه ده او پـه تېـره بیـا پـه علمـي تحقیقاتـو کـې». بیـا یـې ووېـل چـې «د پښـتو مرغلـرې او فولکـور بایـد وسـاتل شي او زه څـوک نـه ور پرېـږدم چـې لاس پـه کـې ووهـي او پـه سـپکه سـترګه ورتـه وګـوري.» پـه یـوه بـل صحبـت کـې یـې ښـکاره کـړه چـې «پښـتو ولـسي ژبـه ده؛ نـو ځکـه مـوږ ورتـه پـه درنـه سـترګه ګـورو.» پـه دې ډول مـوږ تـه پـه یـوه میاشـتې سـفر کـې را معلومـه شـوه چـې شـورویان د پښـتو قـدر لـري او خـوښ دي چـې نـور هـم دا دوه ولسـونه سره نـږدې شي او زیـات تـګ او راتـګ سره وکـړي. مـوږ هـم د دې ارزومنـد یـو چـې د دوسـتۍ دغـه ښـه روابـط نـور هـم پسـې ټینـګ شي او دواړه ولسـونه د متقابلـې همکارۍ او متقابـل احـترام او اخلاقـو پـه اسـاس لاپسـې صمیمـي او خـواږه شي.

داسـې معلومیـږي چـې پښـتو لپـاره وروسـته لـه افغانسـتان او پښـتونسـتان څخـه، اتحـاد شـوروي درېیـم هېـواد دی چـې د فعالـو ځوانانـو، پېغلـو او متخصصینـو لخـوا یـې د پالنـې، روزنـې او علمـي کولـو لپـاره کوشـش روان دی.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د زمري لومړی، ۵ مه ګڼه، ۵۵ مخ.

پښتو د عمومي کېدو په لاره کې

په پښتو ویونکو سیمو کې سربېره پر دې چې مطبوعات او معارف په پښتو شوي او په دې لاره کې ښه پرمختګ شوی او په زړه‌پورې نتیجې یې ورکړې دي؛ دفترونه هم د پښتو کېدو په حال کې دي او عمومي هڅه داده چې دولتي موسسې او دفترونه چې له ولسي وګړو سره سر او کار لري، باید ورو ورو په پښتو شي، ترڅو دولتي او حکومتي چارې په ښه ډول پر مخ لاړې شي او د دفاترو او ولسي وګړو ترمنځ ښه تفاهم اسانه او پسې زیات شي. همدغه سبب دی چې دفترونه وار په وار په پښتو کېږي.

د لوی صدارت تصمیم چې د هغه په قرار به د سږ کال د جدي تر څلور ویشتمې پورې به یې ټول رسمي لیکونه په پښتو وي؛ د مجلې په (۴۷۷مه) ګڼه کې خپور شو. همدا راز د پوهنې وزارت د پلټنې ریاست خو خپل لیکونه پښتو کړي دي.

د صدارت او پوهنې وزارت د تصمیم نه د مخه په ځینو اطرافي سیمو کې پښتو دفترونو ته ننوتې او رسمي لیکونه یې پښتو شوي، لکه چې د هلمند ورځپاڼه په خپلو دوو ګڼو (۱۲ مه) ګڼه (۱۳۳۸ ل) کال او (۹۲ مه) ګڼه (۱۳۳٦ ل)کال او همد راز د پوهنې وزارت د زیري اخبار په (۴۲مې) ګڼې کال (۱۳۳۷ ل) کې او د ګرشک د اعلی حکومت د مکلفیت مدیریت په (۱۷۹٦ م) نېټه (۲۲ – ۴ – ۱۳۳۸) لمبر لیک کې لیکي «د هغه حکومت د مکلفیت چارې ټولې پښتو شوې او په دې برخه کې ښه پرمختګ هم شوی دی».

له لیکنو څخه ښکاري چې د هغه ځای د مکلفیت مدیر ښاغلی نور الهدا جګړن په دې برخه کې ډېر زیار ایستلی او دا د هغه د زیار او جدیت او د اعلی حاکم د هوکړې او ملاتړ له کبله ده چې د صدارت د تصمیم نه ړومبی دفتري کارونه هلته پښتو شوي او پسې جاري دي. پښتو ټولنه چې د پښتو له تصمیم سره خاصه علاقه لري، ښاغلي نور الهدا جګړن ته کور ودانی وایي او په دې لار کې د ده او د نورو د حساسو وطنوالو موفقیت غواړي.

کابل مجله، ۱۳۳۷ل کال، تله، ۱۴مه ګڼه، پرلپسې ګڼه ٤٦٦، ۱-۲مخونه.

د پښتو ټولنې د ۱۳۳۷ نشراتي کال چارې

مونږ یقین لرو چې د پښتو ژبې مینان تر ډېره حده متوجه دي چې د پښتو په لار کې د پښتو ټولنې زیار او زحمت ځانته معلوم کړي او په دې پوه شي چې د پښتو لپاره څومره کار شوی دی یا دغه ملي او قومي وظیفه له پخوا نه څومره وړاندې بیول شوې او د نن او پرون ترمنځ یې څومره فرق دی. له بلې خوا دغه ټولنه ځان مجبور ګڼي چې د خپل کار او خدمت معیار خلکو ته وښیي چې دغې موسسې په دغه کال کې څومره کار کړی دی.

تېر کال هم د نشراتي کال په پای کې مونږ د دغې ټولنې د نشراتي او مسلکي کار یو کلن راپور د کابل مجلې په واسطه د خپلو دوستانو په مخ کې ایښی و چې په هغه کې مونږ له یوې خوا خپلې اجرا شوې چارې او له بله پلوه تر اجرا لاندې چارې ښودلې وې. دا دی اوس پدې رپوټ کې د دغې ټولنې د تېر کال تر اجرا لاندې چارو د بشپړ کیدو او د نوي نشراتي کال (چې د یوې سنبلې نه تر بلې سنبلې پورې نشراتي کال حسابیږي) تر اجرا لاندې چارې د خپلو علاقه مندانو د معلوماتو له پاره خپروو.

الف: په ۱۳۳۷ نشراتي کال کې د پښتو ټولنې چاپ شوي اثار:

۱. پښتني دودونه په برابره قطعه په (۲۰۱) صفحو کې چې زمونږ دودونه رابښیي؛ ښاغلي ننګرهاري، واسعي، ثابت او اتمان د بېلو بېلو پښتني سیمو د مطالعې له مخې لیکلی دی.
۲. غوره نثرونه په (۱۱۸) مخونو کې چې د ښاغلي الفت د غوره او منتخبو نثرونو مجموعه ده.
۳. هغه وویل د «جبران خلیل» ادبي اثر په (۱۰۱) مخو کې ښاغلي مولانا سیفي له اردو نه ترجمه کړی دی.
٤. افغان قاموس، درېیم ټوک په لویه قطعه په (٦١٩) مخو کې د ښاغلي عبدالله افغان نویس اثر چې په پښتو کې یو مهم او درونده اثر ګڼل کیږي او تقریباً د پښتو او فارسي دواړو ژبو فرهنګ ورته ویل کېدی شي.

۵. لـودي پښـتانه، د ښـاغلي عبدالشـکور رشـاد اثـر چـې قطعـه او (۳۲۵) صفحـې لـري، د لـودي پښـتنو د کورنـۍ پـه پادچاهـۍ يـو ژور او تحقيقـي مبحـث دی چـې د پښـتنو د تاريـخ لـه نظـره يـو مغتنـم اثـر بلـل کيـږي.
٦. منتخـب شـعرونه، پـه (۴۹) مخـو کـې د سـيد شـمس الديـن مجـروح د ځينـو اشـعارو مجموعـه ده چـې پـه شـعري او ادبي لحـاظ ښـه لـوړ قيمـت لـري.
۷. «کلمـه داره روپـۍ» د ښـاغلي پـژواک يـوه ډېـره پخوانـۍ ډرامـه ده چـې پـه (٦۴) مخـو کـې د يـوې پښـتنې پېغلـې د وطنوالـۍ احساسـات ښـکاره کـوي.
۸. پښـتو کتابونـه، د ښـاغلي راز محمـد ويـښ اثـر، پـه (۲٦۰) صفحـو کـې داسـې کتـاب دی چـې پـه افغانسـتان کـې او لـه افغانسـتان د باندې ملکونـو کـې د پښـتو مطبـوع اثـار ورمعـرفي کـوي او د لنـدن د برټـش موزيـم قلمـي نسـخې هـم پـه کـې ښـودل شـوې دي او د پښـتو ټولنـې مفصلـه تاريخچـه هـم ورسره شـته.
۹. د انسـان بـدن، پـه برابـره قطعـه کـې علمـي کتـاب دی چـې ښـاغلي مولانـا سـيفي پـه (۵۰) صفحـو کـې ترجمـه کـړی دی او د انسـان د فزيکـي سـاختمان او ژونـد پـه بـاب علمـي معلومـات لـري.
۱۰. وده وال (ځنـاوران)، دا هـم يـو علمـي کتـاب دی چـې، پـه (۵۰) مخـو کـې محمـد عـالم اتمـان ترجمـه کـړی دی او د حيواناتـو پـه بـاب علمـي څېړنـه شـوې ده.
۱۱. اواز، هـم يـو دغـه راز علمـي اثـر دی چـې ښـاغلي حبيـب الله تـرې پـه (۵۰) مخـو کـې ترجمـه کـړی دی چـې د صـوت پـه بـاب علمـي تحقيـق لـري.
۱۲. د بنـګ مسـافري، پـه نـوم يـو بـل کتـاب دی چـې پـه (۱۹۸) مخـو کـې د وطـن ژوندانـه پـه عـادي اړخ يـو عبـوري نظـر لـري او نـور محمـد ترکـي ليکلـی دی.

د سږ کال دغه نشراتي اثار ټول (۱۲) جلده دي چې د ټولو صفحې (۲۰۱۱) کيږي.

ب: هغه اثار چې د (۱۳۳۷ل) نشراتي کال په دوران کې تر طبعې لاندې نيول شوي دي:

۱. پښـتانه شـعرا، دريـم ټـوک پـه دولتـي مطبعـه کـې ترچـاپ لانـدې دی چـې تـر (۱۵۰) صفحـو پـورې طبـع شـوی دی.
۲. پخـواني حيوانـات، د راز محمـد ويـښ پـه ذريعـه ترجمـه شـوی دی. د معـارف پـه مطبعـه کـې تـر (۴۰) مخـو پـورې سره لـه تصويرونـو طبـع شـوی دی.
۳. نـور «رنـا»، هـم يـوه علمـي ترجمـه ده چـې د ښـاغلي واسـعي لخـوا ترجمـه شـوی او د کابـل پـه دولتـي مطبعـه کـې تـر طبـع لانـدې دی.
٤. هغـه حيوانـات چـې مونـږ يـې پېژنـو، د ښـاغلي ثابـت ترجمـه ده چـې د معـارف پـه

مطبعـه کـې تـر طبـع لانـدې ده او ځینـي تصاویـر یـې هـم پـه مطبعـه کـې زنګـو ګـرافي شـوي دي.

ج: هغـه اثـار چـې مسـودې یـې تېـر کال د دغـې ټولنـې لـه خـوا ترتیـب شـوي او د چـاپ لپـاره تیـار دي:

۱. د احمدشـاه بابـا شـاهنامه، چـې حافـظ مرغـزي ویلـې ده، ښـاغلي ببنـوا یـې لـه برتـش موزیـم څخـه عکسـونه اخیسـتي او پښـتو ټولنـې تـه یـې د چاپولـو لپـاره ورکـړي، یعنـې چـې پـه (۵۰۰) مخـو کـې پـاک نویـس شـوی دی.
۲. ډیلـی د پښـتنو پـه عـصر کـې، دا کتـاب پـه اردو کـې د ښـاغلي خـان غـازي کابـلي قلمـي اثـر دی چـې ښـاغلي سـیفي پـه (۹۰) صفحـو کـې پـه پښـتو ترجمـه کـړی دی.
۳. د کیـف تکامـل الشـخصیه، اثـر چـې ښـاغلي واسـعي لـه عـربي نـه پښـتو تـه ترجمـه کـړی او تمـام شـوی لا نـه دی.
٤. د جاذبـې قـوه، چـې د راز محمـد ویـښ پـه ذریعـه، پـه (۵۰) صفحـو کـې ترجمـه شـوی دی چـې د جاذبـې پـه بـاب پـوره معلومـات لـري.
۵. سـیرت النبـي، درېیـم ټـوک پـه (۱۰۰۳) صفحـو کـې چـاپ تـه تیـار دی او د څلـورم جـز نـه تـر ٦٧٨ مخـه پـورې ترجمـه شـوی دی.

د: د پښتو ټولنې ادبي او علمي تماس له خارجي نړۍ سره:
پـه دغـه کال کـې د پښـتو ټولنـې د ښـو روابطـو پـه وجـه یـو تعـداد روسي او امریکایـي پوهـان او متتبعیـن چـې پـه پښـتو ژبـه کـې د ښـو معلوماتـو خاونـدان وو، وخـت پـه وخـت یـو بـل پسـې افغانسـتان تـه راغلـل او دلتـه یـې د پښـتو ټولنـې سره د علمـي نـژدې تعلقاتـو پـه وجـه د پښـتو پـه بـاب خپـل معلومـات زیـات کـړل او د هغـه ځـای علمـي موسسـې یـې پښـتو ټولنـې تـه معـرفي کـړي چـې لـه هغـې جملـې پـوه ښـاغلي لبیدیـف ګـرس او ښـاغلی دریانکـوف، همدارنګـه هربـرت پنـزل امریکایـي پوهانـد چـې پـه پښـتو ژبـه کـې د معلوماتـو خاونـدان دي. ښـاغلی هربـرټ پنـزل د سکالرشـیپ پـه ډول د څـه مـودې لپـاره افغانسـتان تـه راغـلي او پـه کابـل کـې یـې د خپـل توقـف پـه دوران کـې پـه هفتـه کـې دوه واره د پښـتو ژبـې پـه بـاب د خپلـو معلوماتـو د زیاتـوالي لپـاره یـې لـه پښـتو ټولنـې سره تمـاس کـړی دی؛ او بـل د اسـد پـه اخـر کـې د پښـتو ټولنـې لـه خـوا یـو شـمېر پښـتانه ادبـاء او فضـلا کابـل تـه را وبلـل شـول چـې دلتـه یـې د مرکـز د پښـتو د امـلا پـه بـاب ځینـې فیصلـې وکـړې او ځینـې اختلافـات یـې رفـع کـړل. پـه پـای کـې د لـرو او بـرو پښـتنو ادبـاوو پـه اشـتراک د سـنبلې پـه لسـم ماښـام، د پښتونسـتان د ورځـې پـه یـاد پـه کابـل رادیـو کـې یـوه درنـه مشـاعره هـم خپـره شـوه.

هـ : د پښتو ټولنې د اصلي اعضاوو له پاره د پوهنتون په شان د شپږو علمي درجو امتیاز اخیستل. د پښتو ټولنې د پشنهاد او د معارف د ښاغلي وزیر په توجه د تېر کال د جدي په میاشت کې د پښتو ټولنې د اصلي اعضاوو لپاره د وزیرانو د اصلي مجلس په مننه او د اعلیحصرت معظم همایوني په منظوری د پښتو ټولنې د مسلکي غړو له پاره دغه لاندې شپږ علمي درجې ومنلې شوې:

۱. څېړونکی
۲. څېړنیار
۳. څېړنمل
٤. څېړنوال
٥. څېړندوی
٦. څېړنپال

چې له حقوقو څخه یې د پښتو ټولنې مسلکي اعضاء استفاده کوي.

و: نوي غړي:

پښتو ټولنې د تېر کال په دوران کې د دغې درنې وظیفې د سرته رسولو لپاره د مسلکي او علمي ملګرو په لټه پسې ډېر دې خوا او هاخوا په علمي مرکزو او تربیوي دستګاوو کې سترګې وغړولې او دوه درې تنه قوي ملګري یې پیدا کړل. لکه ښاغلی مولانا خادم د څېړنوال غړي په حیث چې ادبي او قلمي سابقه یې په محیط کې منل شوې دي؛ ښاغلی محمد حسن کاکړ د ادبیاتو پوهنځي لیسانسه؛ عبدالوکیل صداقت د عربي د دارالعلوم فارغ التحصیل او ښاغلی سعدالدین چې د ادبیاتو له پوهنځي نه راوتلی، اوس په بېلو بېلو مسلکي څانګو کې د غړو په حیث ورنه کار اخیستل کیږي.

کابل مجله، ۱۳۳۹ل، مرغومی، ۱۰مه گڼه / پرلپسې ۴۹۵ گڼه.

د غنـي پلوشې

د پښتو ادب په رانېه آسمان کې یو نوی ځلاند ستوری

پښـتو ټولنـې پـه دې ورځـو کـې د شـعر او ادب مینانـو تـه یـوه مجموعـه وړانـدې کـړې ده. دا مجموعـه د خـان عبدالغنـي خـان د محکـوم پښتونسـتان د نامتـو شـاعر شـعرونه دي چـې پـه (۲۳۶) مخونـو، اعلـی کاغـذ، ښـکلې قطعـې او خوښـوونکي صحافـت د کابـل پـه دولتـي مطبعـه کـې چـاپ شـوې ده. پـه مطبعـه کـې یـې د چـاپ اهتـمام د ښـاغلي نېـک محمـد پکتیـاني پـه غـاړه و چـې ددغـه ښـاغلي ذوق او سـلیقې کتـاب تـه ښـه رنـګ او بڼـه ورکـړې او طباعتـي غلطـۍ تـر اخـري حـده کمـې دي او سـړی ویـلای شي چـې لا غلطـۍ نـه لـري او پـه لوسـتلو کـې یـې سـړی نـه ټکنـی کېـږي.

پـه دې مجموعـه کـې د غنـي خـان د (۲۳) کلونـو شـعرونه راغونـډ شـوي، یعنـي لـه (۱۹۲۹ م) کال څخـه تـر (۱۹۵۲ م) پـورې. لکـه چـې شـاعر پـه خپلـه وایـي: «دې کتـاب کـې اول شـعر د اوبـو پـه جهـاز کـې پـه بحـر هنـد کـې لیکلـی شـوی و او اخـري د هـرې پـور جبـل د کولارنټـین پـه یـوه چکـۍ کـې.» پـه بـل عبـارت دده اشـعار پـه تاریخـي دورو کـې هسـت شـوي. یـوه هغـه دوره ده چـې پښـتانه د خـان غفـار خـان، د شـاعر د مجاهـد پـلار پـه مشرتابـه د انګلیـس لـه اسـتعمار سره پـه مبـارزو اختـه و او بلـه هغـه چـې لـه (۱۹۴۷ م) څخـه وروسـته د پاکسـتان اسـتعمار پـه ضـد راولاړ شـول.

پـه دواړو دورو کـې لویـه مسـئله د پښتونسـتان آزادي ده. څرنګـه چـې دا مبـارزه عمومـي ده او د محکـوم پښتونسـتان ټـول پښـتانه او د دوی ورونـه بلوچـان ورسره لاس پـه ګرېـوان دي، نـو ددې مبـارزې تاثیـر د دوی د ژونـد او فکـر پـه ټولـو اړخونـو کـې ننوتـی او ښـکاره دی. هېـڅ داسـي ذهنـي او عمـلي فـردي او اجتماعـي حرکـت او فعالیـت بـه نـه وي چـې ددې مبـارزې د تاثیـر نـه خـلاص وي. ځینـي کسـان بـه د مبـارزې پـه لومـړي او منځنـي قطـار کـې وي او څـوک بـه وروسـته ورپسـې روان وی، ځینـي ډېـر کـم بـه داسـي هـم وي چـې چېـرې لـرې بـه ولاړ وي او د اسـتعمار د تطمیـع او تخویـف پـه وجـه بـه بـس سـیل کـوي. د شـاعر کورنـۍ او پـه بلـه معنـا

د پښتونستان د لوی مجاهد خان عبدالغفار خان نړدې منسوبین او همدرانګه د دوی ټول حیاتي او فکري ملګري خو ددې نهضت او مبارزې علمبرداران دي. دا حقیقت نه یوازې د دنیا دغه ګوټ کې د لمر په شان ښکاره دی، بلکې په ټوله نړۍ کې خور دی. خپل او پردي، د ملي نهضتو حامیان او د آزادۍ دښمنان یعنې استعمار، ټول پرې خبردی. که له یوې بلې لارې دغه حقیقت ته راشو، نو وبه وایو چې د شاعر ماحول او چاپېریال د مبارزې او جګړې، تحول او انقلاب، بند او جبل، مرګ او وینو، وهلو او ټکولو او د شور و زور میدان دی او په خپله شاعر هم د مبارزې یو جز دی او دا اشعار په همدغسې حالت کې راوتي.

دغو افکارو د شاعر په ټول وجود کې رښتې غځولي، په خوب او په وښښه، په کور او په جبل، په کوڅه او په بازار، دننه او د باندې، په شعوري او غیرشعوري حالاتو کې یې افکارو او احساساتو پرې غلبه لرلې او د وطن او آزادۍ مینې ربړولی او پېچلی دی؛ ځکه نو حماسي او رزمي خوا یې په نورو خواوو درنه ده. د شاعر لوی قوت په دې کې دی چې دغه افکار یې له ډېرو لارو او په زیاتو اشکالو د محیط په ژبه افاده کړي دي، نو د شعر جامه یې وراغوستې ده. لکه چې وایي:

وصیت

چې خازې شنې مې په قبر وي ولاړې — که غلام مړ وم راځئ تو کړئ پرې لاړې
که پـــــه خپلو وینو نه وم لمبدلی — په مامه پلیتوئ د جومات غاړې
چې قطرې قطرې مې پوخ د دښمن نه کا — موږې ما پسې په کوم مخ به ته ژاړې

یا به دا بې ننګه ملک باغ عدن کړم
یا به کړم د پښتنو کوڅې ویجاړې

د هلکانو په خوله داسې خطاب کوي:

خوږ دی ماته ملک زما
خوږ تر کل جهان
زه به ځم په جنګ د کام
زه چې شمه ځوان

وینه ده توده زما رګونو کې د ننګ
سر که مې قام غواړي زه به یې نکړمه په څنګ

زور دی مالیدلی هم د توپ هم د تفنګ
زور مې د غېرت دی د همه زورونو خان
زه ځم.....

سر څه د سپي سروې چې فدا نه وي په کام
نر څه ښځونی وي چې شېدا نه وي په قام

نوم ناموس یې څه وي چې یې نوم وي د غلام
دا نوم به بدل کړم یا به کړم بدل جهان
زه به ځم.....

زه به لوی زړګی لکه شېرشه د بنګالې لرم
مټ به ابدالي لرم همت به روهیلې لرم

سر به ښکته نه کړم که زرګونه کشالې لرم
ربه ښکته مه کړې چاته سر ته د افغان
زه به ځم.....

د غنـي خـان د اشـعارو پـه دغـه مجموعـه کـې داسـې شـعرونه ډېـر دي او یقیـن دی چـې تـر هغـو بـه دوام کـوي، تـر څـو خپـل ملـک او وطنـوال آزاد او خوشـال ووینـي. دی پـه خپـل ولـس او وطـن مینـ دی، دده دا مینـه ډېـره زړه وره او زوروره ده. ګـمان نـه کېـږي چـې هېـڅ راز قـوت، کـه څـه هـم هـر څومـره غیـر بـشري او حیـواني وي، دده مینـه سـړه کـړي. د اسـتعمار لـه پنجـو نـه د مـلي خلاصـون او ولسـي آزادی نهضـت او د ولسـونو پورتـه کېـدل او د خپـل ژونـد پـه چـارو لارو کـې د هغـوی برخـه اخېسـتل کومـه سرسري خـبره نـه ده. دا د لـوی بحـر پرلـه پسـې څپـې دي چـې یـو پـه بـل پسـې روانـې دي. ددې څپـو او ددې حرکـت ببـخ د بحـر پـه تـل کـې دی، تـر څـو پـه خپلـه بحـر وي، څپـې بـه یـې هـم وي. د غنـي خـان د حـماسي او جنګـي او وطـن خواهـی افـکارو او اشـعارو ببـخ هـم ډېـر ژور دی چـې هـر لـور یـې رېښـې غځـولي، پـه هـر زړه

او هـر کومـي کـې منبـع لـري. یـوازې حسـاس زړه او قـوي دمـاغ دده پـه لانـدې شـعر کـې دده د احسـاس پـه ژوروالي پوهېـدای شي. دده دا حـس ځانتـه یـو جهـان دی، داسـې جهـان چـې سروبـر او عمـق یـې بـې پایانـه او نامحـدود دی او یـوازې د آزادۍ او مـلي خپلواکـۍ وړمـې پـه کـې پـه هـر لـور پـه حرکـت دي او دی یـې مسـت او نښـه کـړی دی. دی وایـي:

ای زما وطنه د لالونو خزانې زما
ستا هره دره کې دي د تورو نښانې زما

زه یمه ستا خاورې ته زما د مینې جوړ یې
ته مې د غېرت او د پښتو رنګینې جوړ یې

ته مې د نېکه او د بابا د وینې جوړ یې
ستا زړه کې ویدې دي ټولې تللې زمانې زما
ای زما وطنه د لالونو خزانې زما

سترګې مې لوګی شه ستا د خاورو د کورونو نه
عقل مې ایرې شه ستا لپاره د فکرونو نه

ځار شمه قربان شم ستا د غرونو نه سیندونو نه
ستا هره دره کې دي د تورو نښانې زما
ای زما وطنه د لالونو خزانې زما

ستا عزت چې نه وي زه به نوم او عزت څه کړمه
ته چې خوار او زار یې زه به خوب او راحت څه کړمه

ستا سر چې وي ټیټ نو به زه شان او شوکت څه کړمه
مسته به دې خاوره کړم په وینې مستانې زما
ای زما وطنه د لالونو خزانې زما

یا خو به دې سیال کړمه وطنه د جهان
یا به ستا په پښو کې تورې خاورې کړم دا ځان

زه به دړې وړې شم خو تا به کړم ودان
نر یمه پښتون یم تاته یاد دي افسانې زما
ای زما وطنه د لالونو خزانې زما

دغه ټوټه شعرونه که کوم پاخه روحیات دان ته په ګوتو ورشي او تحلیل او تجزیه یې کړي، نه پوهېږم څه شیان او څه نتایج به ترې وباسي، د څنګه محیط محصول به یې وګڼي او شاته به څنګه محیط او څنګه ولس ترسیم کړی وښیي.
درسته ده چې الفاظ او کلمات یې معمولي او اصطلاحي دي، مګر هغه جذبې چې دې الفاظو یو تربله تړلي، بس د یوې لېونۍ او عمیقې او نه رام کېدونکي مینې نښه ده چې له ولس نه منبع اخلي. هغسې ولس چې په ازادۍ او وطن مین دی، یا دا چې په خپله ازادي او وطن دی؛ نو ځکه دا جذبه نه وېشېدونکې ده او پایان نه مني. که دا اشعار کوم جهاني وتلي شاعر ته منسوب وای، که (هومر) ته واي که (په ایلیاد) کې وای که(مهاباراتا) کې واي، که (ویرجېل) ته وای که (تولستوی) ته وای او په (جنګ او سوله) کې وای او که (خوشال) ته وای؛ یقیناً چې هر چېرې به یې اوازه وای او ټول جهان به پرې خبر وای. د دغسې افکارو او احساساتو او دلته د دغه شعر خپرول او جهاني کول دومره په غني خان اړه نه لري لکه چې دده د ولس په متې او دماغ تعلق لري، ځکه ولس دی زېږولی، ولس روزلی، ولس پوخ کړی او ولس شاعر کړی؛ نو به یې هرومرو ولس هم په نورو وپېژني او په نورو به یې مني.
ښایي تعجب ونه شي که وویل شي چې دا احساسات اصلاً د غني خان نه دي، دا احساسات د غني خان د محیط او ماحول او د هغه په ولس کې ژوندي حقایق دي. دومره ډینامیک دي چې ولاړه او سکون نه مني، بلکې د روانو اوبو په شان جریان غواړي او په دې ټینګار کوي چې په هره لاره کېدای شي ځان اوچت کړي او نورو ته یې وښیي او ځان پرې حس کړي. غني خان ورته لبیک ویلی، ژوندي زړه او خلاقه استعداد یې ورته رنګ او بڼه ورکړې او په دې وجه دغه ښاغلي خپل قام او ولس ته ستر خدمت کړی دی. نو ویلی شو چې د ادب او شعر په میدان کې دا د استعمار او ملیت د غاصبو نه یو بل ضد لوی موفقیت دی چې د پرله پسې مبارزو په لړ کې پښتونستانیو آزادي خواهانو او مبارزینو ته ور په برخه شوی دی؛ مګر دا به پوره سمه نه وي او په دې لیکنې سره به

مـو د کتـاب پېژندنـه پـه ښـه توګـه کـړې نـه وي، کـه ووايـو دا مجموعـه يـوازې د حماسـياتو مجموعـه ده. نـه! دغسـې نـه ده، د ژونـد او فکـر نـورې درنـې درنـې مسـئلې هـم پـه کـې راوړلـی شـوې دي. هغـه مسـئلې چـې د انسـان لـه پيدايښـت نـه تـر اوسـه لـوی او پاخـه مفکـران پـرې غږېـدلي دي او يـو راز بـل راز او ضـد و نقيضـې نظريـې يـې پـرې اورولي دي. لکـه چـې ښـاغلي الفـت ددغـه کتـاب پـه سرليـک کـې وايـي:

«ددە (غنـي خـان) پـه اشـعارو کـې عشـق او محبـت، پښـتو او پښـتونولي، رنـدي او خيامـي فلسـفه، ټوکـې او مسـخرې؛ هـر څـه شـته او لـه کارغانـو او مارغانـو سره يـې هـم پـه شـاعرانه ژبـه ډېـرې د خونـد خـبرې کـړي دي. دده پـه مسـتانه لېونتـوب کـې شـاعرانه هوښـياري او بېـداري پرتـه ده او پـه ملنـډو کـې يـې ډېـر د مقصـد ټکـي نغښـتي دي، ځکـه ورتـه لېونـی فلسـفي هـم وايـي. ده لـه مـچ او مېـرې، لـه چـرګ او ملاچـرګک، لـه اوښ او لـه نـورو لويـو وړو ځنـاورو سره ډېـر څـه ويـلي او پـه دغسـې پېرايـو کـې يـې سـياسي او انتقـادي مطالـب بيـان کـړي دي».

رښـتيا هـم دا ده چـې دده پـه دغـو لـړ و ډېـر شـپږ زرو نيـم بيتيـو کـې ډېـر څـه شـته او ښـاغلی غنـي لـه هـر بـاب نـه غږېدلـی دی.

ټولـې هغـه مسـئلې چـې د روحياتـو او فلسـفې پـه سـاحه کـې دي او لا قطعيـت تـه نـه دي رسـېدلې او همداسـې هـم د مينـې او جذباتـو او خيالاتـو دنيـا، پـه دې مجموعـه کـې شـته. دلتـه رومانسـيزم د رياليـزم ملګری دی. دا خـبره شـايد ځينـو تـه عجبـه غونـدې وبرېښـي چـې رومانتـزم او ريالېـزم او پـه يـوه مجموعـه کـې د دوی ملګرتـوب؟

خـو د نـړۍ د ځينـو نـورو شـاعرانو او ليکوالـو پـه څېـر ښـاغلي غنـي دغسـې تعجـب بـې بېـخ او بنيـاده کـړی دی، ځکـه چـې دده رومانتيـزم فعـال، متحـرک او د مقصـد پـه لـور او مترقـي دی؛ يعنـې مـړ او سسـت نـه دی چـې بـس انسـان تـه ووايـي کـرار شـه، غلـی اوسـه، قناعـت وکـړه او داخلـي جهـان تـه ځيـر شـه او هـر څـه چـې دربانـدې راځـي ويـې زغمـه.

نـه، دده رومانتيـزم انسـان دې تـه بـولي چـې اراده پخـه کـړي او لـه ژونـد او د ژونـد لـه کړاوونـو سره پـه جګـړه او لاس پـه ګرېـوان او پـه هغـو غالـب شـي. ده لـه مـچ او مېـرې، لـه چـرګ او ملاچـرګک، لـه اوښ او لـه نـورو لويـو وړو ځنـاورو سره ډېـر څـه ويـلي او پـه دغسـې پېرايـو کـې يـې سـياسي او انتقـادي مطالـب بيـان کـړي دي. نـو چـې دده رومانتيـزم فعـال او مترقـي دی، هرومـرو بـه ريالېـزم سره اوړه پـه اوړه روان هـم وي او دا مجموعـه يـې يـو ژونـدی مثـال دی. داسـې هـم د محيـط اجتماعـي بـې عدالتـی او هغـو خلقـو څېـره پـه دې کتـاب کـې واضحـه شـوې چـې پـه اصـل او باطـن کـې يـو څـه وي خـو پـه ظاهـر کـې ځـان بـل څـه ښـيي او خلـق غولـوي، وايـي:

ای په اسلام مینه
ای سیاسي مومنه
سترګې دې برګې بهر
برګ دې ایمان دننه
پرون یې ځان نه ګاټه
نن دی اسلام ګټې
په خرڅ د ننګ د پښتون
خپل ننګ او قام ګټې
ای په.....
څه به وي رب ته خپل
چې یې د ګور دننه
تا د پښتون سترګو ته
د تیارو جال جوړ کړ
او د جناح د خره
دې خردجال جوړ کړ
ای په.....

او په پای کې یې یو څو رندانه اشعار خو هم ولولئ.

زه یم زه رنګ سرود او شرنګار زه یم
د جانان سترګو کې مړاوی خمار زه یم
دا تعبیر زما د مست زړه د تلاش دی
یار زما د زړه ارمان دی دلدار زه یم
دا زما زړه چې د ښایست او رنګ شي وړی
سپرلي سره ګلونه راشي بهار زه یم
دا چې زه شم د مسکو شونډو لېواله
لیلی جوړه کړم د حسن معمار زه یم
دا خو زه د ځیګر سوز په هوا سور کړم
روح، مطلب، معنا اواز د ستار زه یم
چې زه نه یم بې معنا جنت اسمان دي
د جهان د سوز او مینې مختار زه یم
دومره پوی شوم په دې وړوکی غوندې ژوند کې
یار زما کمال، کمال د دلدار زه یم

په اخره کې، مور د دغو اشعارو مجموعه د پښتني ادب په جهان کې یوه ګټوره اضافه بولو. ښاغلي غني خان ته مبارکي ورکوو او د پښتو ادب علاقمن یې لوستلو ته بولو.

درپیمه برخه

تاریخ او اجتماعیات

استاد داکتر حسن کاکړ
او د هغه تاریخي او ټولنپوهنیز لید

(۱)

په دې لیکنه کې د یو مشهور او وتلي استاد پروفیسور داکتر حسن کاکړ مرحوم د مقالو د ټولګي په یوې برخې چې تاریخ او ټولنیز علوم نومیږي، خبرې کوو. دغه لیکنې د استاد د بیلابیلو وختونو د لید توکو او عکس العملونو انځور دی چې کله ورسره مخامخ شوی نو څرګند کړی یې دی. ما په تېرو کلونو، په تېره د پوهنتون او ان د ښوونځي په دوره کې د استاد کاکړ زیاتره لیکنې لوستي او ګټه مې ترې اخیستې ده.

استاد کاکړ د خپلې مسلکي پوهې او درایت له کبله په تاریخ لیکنه کې یکه تاز او بې بدیله و، نورو پوهانو هم د تاریخ په برخه کې ځیړنې کړې دي؛ خو د استاد کاکړ ممیزه صفت په دې کې دی چې هغه له یوې خوا «اسطوره ماتوونکي»، « تابو ماتوونکی » دی او له بلې خوا لوستونکي ته د ښوې پښې اړوند ټول اړخونه را سپړي او هغه دې ته را بولي چې د فاکتونو او قضایایو په بنیاد خپله قضاوت وکړي.

د بیلګې په توګه د امیرعبدالرحمان په باره کې د هغه ځیړنې د وخت د شرایطو او هیواد د قضایاوو په چوکاټ کې شوي دي. لوستونکی که په غور هغه ولولي دا دلیل ورته نه پریږدي چې د خپل ذهنیت له مخې قضاوت وکړي؛ او یا د وخت جبر او ناسم شرایط له پامه وغورځوي.

همدارنګه د استاد بله مقاله چې د انګلیس په وړاندي د کابل د خلکو قیام ده، په هغه کې هم په څرګنده توګه یو لړ عوامل په ډاګه کوي؛ کله چې د افغان-انګلیس ترمنځ دویمه جګړه اثر لولو دا واقعیت په کې په ډاګه کیږي. همدارنګه دا چې یو زمامدار څرنګه د خلکو له پامه بد راځي او څرنګه او د کومو معیارونو له مخې د اولس د کرکې او نفرت وړ ګرځي لکه امیر یعقوب خان او شاه شجاع په روښانه توګه په ډاګه کوي.

استاد په خپلو لیکنو او په تیره د نونسمي پیړۍ کې د افغانستان په حالاتو ژوره او اکاډیمیکه او متودیکه څیړنه کوي ـ افغانستان کې د یو مرکزي دولت ایجاد او د دولت اصلي ارګانونو جوړښت باندي تمرکز کوي، د عصري او دودیز دولت توپیرونه د لوستونکي په وړاندي ایږدي.

په دې ټولګه کې چې د استاد د بیلابیلو وختونو مقالي او لیکنې را ټولې شوي او شمیر یې ۱۷ مقالو ته رسیږي، په دوه اساسي مسالو را ټولي دي یو تاریخ او بل ټولنپوهنه. تاریخ له ټولنپوهنې پرته او ټولنپوهنه هم د تاریخ پر مټ لوستونکي د روښنایي لور ته وربرابروي. په دې برخه کې به بې ځایه نه وي چې د تاریخ اړوند بیلابیل فلسفي تعبیراتو یادونه وکړو.

(۲)

لیو تولستوي وایي: «انساني تاریخ له عجایبو او اسرارو ډک جریان دی ـ کله هم د نه پوهیدني وړ او له اټکل نه بهر جریان دی». د تولستوي په نظر کیدای شي چې یو ماورا ء قدرت د تاریخ لوری د خپلې خوښې وړ لوري ته وربرابر کړي. کارل یاسپرس معاصر ماني فیلسوف بیا په دې باور دی چې تاریخ د ټاکلو ارمانونو د تدریجي تحقق په عنوان نه دی؛ بلکې د حالت او عیني نهاد او په مستقله توګه د انسان له واک او اختیار نه خپلواک دی، خبري کوي. د نومورې په باور تاریخ هغه لور ته نه درومي چې نسلونه یې غواړي؛ بلکي نا منتظره عجایب یې په لستوني کې ځای شوي دي.

هایدګر معاصر ماني فیلسوف هم د یاسپرس په څیر چې د وجودي اصالت له فلاسفه وو څخه دی تاریخ د یو مطلق او شنډ بیابان سره ورته بولي چې انساني چلنډ باید له هغه سره مطابقت ولري. دا باید په رواقي ډول په سړه سینه د هغه له سوځنده جریان سره مطابقت ولري. البته پوهیږو چې دا فکر یو ډول افراطي ځانګړنه لري؛ خو د دې تفکر په وړاندې یو بل تفریطي فکر هم شته چې هغه د تاریخ سیر د تقدیر او ازل پورې تړي ـ یعني څه چې په ازل کې ویل شوي یا کښل شوي هماغه د عمل جامه اغوندي او د انسان اراده او عمل په کې نقش نه لري. هغوي چې تیولوژیک یا مذهبي باور لري، د ماوراءالطبیعت نقش برجسته بولي نو په دې باور دي چې هغه څه چې درسولانو له خوا انسان ته ویل کیږي هماغه د عملي کیدو جوګه دي. په همدې لړ او همدې بهیر کې انسان د خپلو اعمالو په بنیاد یا دوزخ ته درومي او یا جنت ته او بیا د قیامت ورځ راځي چې حساب کتاب ورسره کیږي. دا یو منجمد او متحجر تصور دی.

خو په ساده عباراتو کې کله چې مورِ د افغانستان په تاریخ خبري کوو، نو په استاد کاکړ خبري کوو او کله چې د استاد کاکړ صیب پاڼه را اړوو نیغ په نیغه د افغانستان د برخلیک، ماضي او مستقبل سره مخامخ کیږو دا ځکه چې د استاد کاکړ لیکنې د افغانستان د هویت او د پیښو د مسیر له څرنګوالي سره میتودیکي اړیکي لري؛ نو پوښتنه دا ده چې تاریخ څه شی دی؟

(۳)

تاریخ په فلسفي مفهوم سره یوازې په تیرو خبرتیا نه ده. یوازې د ټولنې او خلکو د فرهنګونو مطالعه هم نه ده. د نژادونو، قومونو او قبایلو تمدن په باب په یو خاص دوران کې مطالعه هم نه ده. تاریخ د ادبیاتو او د اشعارو او د لیکوالو یادونه هم نه ده. تاریخ یوازې د عبرت هینداره هم نه ده ـ او همدارنګه تاریخ هغه څه هم نه دي چې یو مهال ول او اوس نشته.

نو تاریخ څه دی؟ بلکي د پورتني لست په پایله کې تاریخ هغه تېر او یا ماضي ده چې د حال زمان را منځ ته کوي، تاریخ هغه حرکت دی چې د راتلونکي په لور جریان لري. تاریخ د انسان عمر دی. لکه څنګه چې یو انساني فرد یو واقعیت دی چې د ژوند د کلونو په عمومي مسیر کې له پیدایښت نه تر اوسه پورې یې شکل نیولي او شخصیت یې پیدا کړی دی، د انسان نوع هم د خپل عمر په مسیر کې یعني تاریخ کې چې د هغه په اوږدو کې یې ژوند کړی دی اوسني شکل ته رارسیدلي دي. په دې اساس مبالغه به نه وي چې د وجودي اصالت د فلاسفه وو په عبارت ووایو: چې انسان هغه وجود دی چې په تاریخ کي خپل ماهیت پیدا کوي.

په دې اساس تاریخ د انسان د څرنګوالي خلقت دی له همدې املـه تاریخ د یو حیوان د انسان کیدلو سرګذشت دی چې په دوه پښو درومي دا سر ګذشت چې دا ډول ستر رسالت ته اوږه ورکوي او په ډېر دقت یې تر سره کوي نو نشي کیدای چې بې ځایه عبث، تصادفي او بې جهته او د علیت او عیني وحدت او علمي حقیقت څخه لري او په واټن کې وي.

په دې اساس د ټولنې عمر یا د بشریت عمر د زمان په اوږدو کې پرمخ ځي، بدلون کوي، حرکت کوي او بدلونونه په کې را منځ ته کیږي ـ نو په دې اسا س په همدې مسیر کې د تاریخ د علم قواعد او اصول رامنځته کیږي ـ قوانین یعنې په دې مسیر کې د کیدلو یا (شدن) مساله مطرح ده. تاریخ د انسان د ماضي پیژندنه نه ده؛ بلکي د څرنګه کیدلو پیژندنه ده. علل عوامل او د بدلون او تحول او ودې او تکامل قوانین دي. همدارنګه د ناجوړي او سلامتي کمزوری او د انسان د قدرت او د انساني ټولنې علل اوعوامل رابنې.

په دې اساس یوازې د اقوامو او ټولنو څیړنه او مطالعه او د تیرو پېښو مطالعه تاریخ نه دی؛ بلکې جزیي اوعیني برخي او بېلګې دي چې مورخ له دې لوري هڅه کوي چې د تاریخ علمي قوانین کشف کړي. داسې قوانین چې هم انسان را وپیژني او هم ټولنه را پیژني. له همدې لاري انسان ته دا وس او پوهه ورکوي چې د ټولنې او د بشریت د تکامل

په پیچلو مسایلو یې سر خلاص شي؛ څرنګه وکولې شي په خپل تقدیر پوه شي او څرنګه وکړای شي چې د طبعیت ړندي قواوې مهار کړي، په تاریخي جبر یې سر خلاص شي او د طبعیت جبر په خپل لاس کنټرول کړي. په همدي اساس ده چې د استاد کاکړ مقام او منزلت د ستاینې او پوهیدنې وړ دی ـ هغه هم مورِ ته په خپلو څیړنو او درسونو کې د ماضي پر اوړو د مستقبل لاره راښیي.

د شناخت په همدي لړ کې د هیواد انسان کولي شي ځان پیژندنې ته ورسیږي له همدې لاري افغان انسان د خپل طبعیت هستوونکي او خالق ګرزي. له همدې املـه ده چې کله انسان په دې ړندو قواو بری حاصل کړي طبعیت مهار کړي. د خپل طبعیت او تاریخ خالق شي هماغه ډول چې په عرفان او مذهب کې وایي چې انسان د خدای ځای ناستی ګرځي: نیچه هم وایي «انسان خدای شو» اوهګل وایي چې «خداې په انسان کې تجلي کوي» او د یونان د افسانوي قهرمانانو ارزو وه چې تل اساطیري هیروګانو له خدایانو سره رقابت کاوه ـ په پای کې د انسان ابدي رنځ پای ته رسوي، دا نیمه خدای چې د طبعیت د قاهره قواو بندي وو تحقق پیدا کوي چې انسان تعالي ته ورستنیږي او خپل ورک شوی جنت پیدا کوي. افغان انسان هم یوازې او یوازي خپل ځامن او د خپلې ماضې په پیژندلو سره کولي شي د خپل ځان او خپل هیواد رښتیني مالک شي.

(۴)

په همدې اساس کله چې په ملي سطحه کي د تاریخ په اړوند خبري کوو ـ دا نو بیا بل څه دي: له ملي تاریخ او د اولسونو د ژوند له تاریخ او ماضي نه ناخبري، ځان خبري او شعور ټکنې کیږي او یو ډول «ځان پردي کیدنه» یا «الیناسیون» را منځ ته کوي.

زه چې د استاد د زده کوونکي په توګه ویاړ لرم څو وارې یې په لیدنو او بحثونو کې راته ویل چې له امانیه دوري وروسته حکومتونو په قصدي توګه د امانیه دوري پیښې رابرسیره نه کړي او نه پرې زیات څه ولیکل شول ـ که چېرې «کین پلوه » ځواکونو د دغې دورې سمه مطالعه کړي وای، کیدای شي د یو لړ تیروتنو مخه نیول شوي واي. استاد حسن کاکړ د زده کړې، کار او د استادي پر مهال او له هغه وروسته چې کوم اثار کښلي ټول یو هدف تعقیبوي ـ د هغه غوره هدف او موخه د روښانتیا مساله وه. روښانتیا په دي مانا چې وروستي نسلونه وپوهیږي چې د چا صداقت او نه صداقت هیواد پالنه او نه هیواد پالنه، پټ نه پاتي کیږي.

خبره دا ده چې مورِ په یوه حیطه یا جغرافیه کي ژوند کوو. د دې حیطې نوم افغانستان دی. دا نوم په واقعیت کې د تاریخ په یوه خاصه مقطع کي د یو اولس نوم دی چې نور

په کې شامل نه دی او له نورو جلا دی. یا د ملي هویت څرګندوي دی؛ خو ځینې ډلې له دې سره په مخالفت کې دي، په لوي لاس هڅه کېږي چې په ملي مفهوم سره د دې جغرافیه راتلونکي نسلونه له خپلې ماضي او له خپلې جغرافیې نه ناخبره پاتې شي چې دا بیا بیل بحث دی۔ استاد هڅه کړې هغه ننګونې چې افغانان او د افغانستان شتون، د پښتنو مسایل او د هغو دبرخلیک او مسایل ورسره مخامخ دي وخت په وخت پرې رڼا واچوي او نوی نسل له هغه سیاسي پردیوالي (الیناسیون) نه وژغوري.

اکبر کرګر
لندن
کال ۲۰۲۱ م د فبروري ٦ نیټه

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل کال، د لړم (عقرب) لومړی، ۵ مه ګڼه، الف او ح مخونه.

افغانستان او استقلال

یوځلوېښت کاله د مخه یوه اوږده جګړه قطعیت ته ورسېده. دا جګړه د خیر او شر، د مظلومیت او ظلم اهلیت پرستۍ او امپریالزم ترمنځ و. خپله وروستۍ نتیجه یې د ټل او واښې په میدان کې دنیاوالو ته اعلام کړه. بری د ملیت پرستۍ او ماتې د امپریالزم شوه. لومړنی سر لوړی او وروستنی سر ټیټی شو، افغانستان دا سارت کړی ماته کړه او برطانیه دنیا ته نامتوري شوه، د برتانیې نفوذ د هندو کش له لمنو نه لاړ او افغانستان په داخلي او خارجي چارو کې آزاد او د یوه خپلواک هېواد په څېر سر هسکی شو. په دې ډول زمور هېواد په ټوله آسیا کې لومړنۍ ملک و چې هغه برطانیه چې د درستې نړۍ څلورمه برخه یې تر خپټې لاندې وه، ماته کړه او په دې ترتیب یې نه یوازې خپله بایلل شوې آزادي بېرته خپله کړه؛ بلکې د نورو لاندې ملکونو لپاره یې هم لار خلاصه کړه؛ نو دا پېښه نه یوازې مور ته ډېره درنه ده، بلکې د نورو ملکونو او په تیره بیا د ګاونډیو هېوادنو لپاره هم زیات اهمیت لري.

کله چې مور وایو افغانستان مستقل، مقصد مو دا دی چې زمور ولس په خپل ملک کې د خپل اختیار خاوند شو او د دې واکمن وګرځېده چې په خپله خوښه او د زړه په ډاډ د ملک د آبادۍ لپاره لاس او پښې ووهي، کوښښ او زحمت وباسي او د بېرته پاتې توب اساسي علاج وکړي. تر هغه ړومبی زمور ولس محصور او اسیر وو، دلته به هغه څه کېدل چې استعمار به ویل، داسې څه به اورېدل کېدل چې نورو به اورول، زمور اهمیت تر هغو وو چې استعمار ته مفید کېدای شو، د خیبر لاره د هندوکش درو او د هرات دروازې او همدا راز پښتنو زلمو ته یوازې په دې سترګه کتل کېدل چې امپریالزم پرې آباد وي او لوی هند یې ور وساتي. د استعمار ګټه لومړۍ وه او زمور خیر ثانوي اهمیت لاره. همدغه سبب دی چې په استعماري دوران کې د وطن حال خراب، ژوند بې مزې او تړی و، حرکت او نهضت درک نه درلود او ټول مړه پړه غوندې وو.

استعمار آبادۍ او تغییر نه خوښوي او فلسفه یې د مظلومو او لاندې شویو اولسونو پر پسماني او نادانۍ ولاړه ده؛ نو ځکه د هند د ساتلو او استثمارولو په منظور استعمار په

افغانستان کې حتی طبیعي پرمختګ ته هم خنډ کېده او دا ویره یې په سر وه چې د هندوکش په هسکو غرونو کې به بل زمان شاه پیدا شي او له لاسه تللی هند به بېرته خپل کړي. ولسي قوتونه خو په مبارزو کې لګېدل، له دې کبله په وطن کې ورانه وراني وه. دا چې د استقلال ګټل مورِ ته انقلاب شو، له دې حقیقت نه پوره څرګندیږي چې له هغه وروسته د ژوندانه په ټولو اړخونو کې محسوس پرمختګ او نهضت عملي شو او له ړومبنیو کلونو نه پوره فرق پکې راغی. له دې سببه دا وار به دا ښه وي چې د استقلال مثبت اثرات د ژوندانه په ټولو اړخونو خصوصاً په اقتصادي، سیاسي او ادبي ساحو کې په اجمالي ډول ولیکو او دا ښکاره کړو چې په تېرو یوځلوښتت کلونو کې (۱۹۱۸ - ۱۹۵۹ م) د استقلال له برکته مورِ څه کړي او ځومره او په څه تناسب له مخکې ځلوښتو (۱۸۷۸ - ۱۹۱۸ م) استعماري کلونه نه وړاندې تللي یو.

لومړی به له اقتصادي پرمختګ نه خبرې وکړو، د (۱۹۱۸ م) نه د مخه د وطن ټول حاصلات زراعتي و، دهقاني او ملکي د ټولو هېوادوالو کار وو، په ډېرو ابتدائي وسایلو له مځکې نه کار اخیستل کېده، نو ځکه زراعت د زیاترو هېوادوالو لوی کسب و، ملاک او زمیندار به آباد وو، خو زارع او دهقان بد ژوند لاره؛ نور کسبګر هم همدغسې وبولی، لوی لوی ملاکان به حاکمان او لویان وو او د دوی مشري او لویي به حتمي وه، یعنې مشري او لویي د ملکیت په اساس وه او شخصي لیاقت دوهم اهمیت لاره؛ احتکار او سود د زمینداراتو لویه مشغولا وه او د دانو او غلو، قالینو او قره قلو او همداسې نورو شیانو سوداګري وه؛ خو تجارت محلي شکل لاره، کله کله به له ګاونډیو هېوادو سره سوداګري روانه وه؛ مګر له لرې هېوادو سره تجارتي تعلقات نه وو؛ د تجارت وسیله هم یوازې اوښان، خره او قاطرې وې، لدې کبله محلیت قوت لاره او په هر حال کې به لوی ملاک واقعي حاکم و. یوازې په وروستیو کالونو کې یو څه وشول، د چک وردګ د برېښنا ځلور زره کیلوواټي کارخانه جوړه شوه او په ننګرهار کې د کابل د سیند له پاسه د درونټې پل او د الیشنګ د سیند له پاسه د قرغیو او ده زیارت قوي پلونه آباد شول؛ خو هغه هم د کوم خاص مقصد له پاره. ژوند زیاتره په کلیو، بانډو او درو کې د ښاري ژوند رونق نه لاره، له دې کبله ویلای شو چې فیودالزم (Feudalism) یعنې ملوک الطوایفي په جوش او خروش کې وه او د خانانو، ملکانو، اربابانو او لویو زمینداراتو د قدرت بې جوړې دوران و. که څه هم د امیر عبدالرحمن خان په وخت کې ښایسته ډېر سر زوري ملاکان او محلي خانان فرار او نیست شول؛ خو دې کار امني ارزښت لاره او فیوډالي مناسبات په ځای وو. تر استقلال وروسته نړدې کلونو پورې ګورو چې اقتصادي ساحه کې ښکاره فرق راغلی دی، تر ټولو ښه د یاد وړ خبره د پانګې ده؛ یعنې سرمایه په کار ولویده او په دوران راغله

او په دې ډول د شخصي ګټې په منظور اقتصادي ساحه کې فعالیت تر پخوا زیات شو. کارخانې، فابریکې، شرکتونه او مرکزي بانکونه – دولتي او شخصي (د افغانستان بانک او ملي بانک) او وروسته پسې نور بانکونه جوړ شول. د سرمایې تدویر په جامعې اثر وکړ او اقتصادي طبقات یې پکې ورو ورو مشخص کړل او په اقتصادي فعالیت لګیاه شول. تجارت هم له محلي سرحد څخه واوښت او بین المللي بڼکلا یې غوره کړه.

تجارتي مناسبات له باندنیو کمپنیو او سوداګرو سره تاسیس شول، د دې ملک زیاتره اومه مواد د صنعتي شویو هېوادو کارخانو ته چالان شول او همداسې د نورو ملکونو مصنوعاتو دلته لاره پیدا کړه او بازارونه ترې ډک شول. د کارخانو، فابریکو، بانکونو، شرکتونو او تجارتي موسسو د تاسیس له کبله نوي بڼارونه ودان شول (قندوز)؛ بڼاري ژوند فعال او زیات شو او بڼارونو په بېساري ډول وسعت ومونده.

خصوصاً د کابل بڼار په دې وروستیو کلونو کې ډېر پراخ شو، همدغه سبب دی چې اقتصادي قدرت هم په عمومي ډول ورو ورو له کلیو او بانډو نه د بڼارونو په خوا انتقال کوي او هلته د شتمنو په لاس تمرکز کوي؛ نو شتمنو ته اوس د دې امکانات برابر شوي دي چې د خپل پخواني عادت یعنی احتکار او سود خوړلو نه واوړي، پانګه په کار واچوي او له اقتصادي ازادۍ نه فایده اوچته کړي. دولت هم د عامه ګټې په منظور په ډېرو اقتصادي تشبثاتو لاس پورې کړي او د دې له پاره چې عام المنفعه اقتصادي پروژې، پلانونه او پروګرامونه عملي کړي، د ځینو شیانو تجارت او تولید یې هم انحصار کړی دی او همدا راز باندنیو سرمایه دارنو ته مادي امکان برابر شوی چې خپله سرمایه په کار واچوي. دا ټول ددې له پاره چې ملي منابع استثمار شي، په کار ولویږي او ترې استفاده وشي. نو مور وینو چې جامعه د انتقال په حال کې ده، دا انتقال تر هر وخت نه اوس چټک دی. کوم وخت چې دولتي وجې تکمیلیږي؛ یعنې د تجارت لویه لاره بڼویه او قیر ریزي شي، د سالنګ سړک جوړیږي، د کندهار بین المللي هوایي ډګر خلاصیږي، د هلمند پروژې تامیږي د درونټې بند ودانیږي او د ځمکي لاندې تېل را ایستل کیږي او داسې نورې دولتي پروژې او پروګرامونه کمال ته رسیږي.

نو بې له شکه دا به د انتقال سرعت ورو ورو زیاتوي او په دې ډول به عامه اقتصاد لوړ پوړ ته هسکېږي. له دې کبله ویلای شو چې په دې څلویښتو کلونو کې جامعه له ملوک الطوایفي نه وار په وار خلاصیږي او اوس د سرمایه داری لومړیو پړاونو ته ننوزي. دا نوې مرحله له هغې رومبنی نه مترقي، فعاله، چابکه او پراخه ده او دا امکان پکې زیات دی چې عمومي تولیدات وار په وار ډېر شي.

د اقتصادي انتقال له سببه د دولت په عمومي جوړښت او سیاسي تشکیلاتو کې هم

ښکاره فرق راغلی دی؛ یعنی د اجرائیې، مقننې او عدلیې قواوو په څرنګوالي او خصوصیاتو کې هم د ویلو ډېر شیان پیدا شوي دي. تر استقلال د ټولو خارجي واک له مورِ نه سلب و، یعنې مورِ نشوای کولای له باندنیو هېوادونو سره راساً راشه درشه وکړو او اړیکې ورسره ولرو. که دې کار ته کوم ضرورت وو، د انګریزانو په وساطت به مورِ کولای شوای له نورو سره وګړیږو. سربېره پردې په استعماري دوران کې د دولت قواوو څرنګوالي نا مشخص و، سلطنت او حکومت دواړه یو و، منظم پارلمان نه وو؛ خو جرګې او مرکې به کله کله د ضرورت په وخت کې کیدې. له دې کبله کوم نمایشي انتخابات او رایه ګیري هم نه وه. حزب او ګوندي ماري خو په عصري مفهوم سره درک نه لاره، له صنفي اتحادیو او نورو ډلو ټپلو سره لا څوک اشنا قدرې هم نه و؛ نو مقننه په اجرائیې کې حل وه، یعنی حکومت او سلطنت یو واحد و او پاچا د دواړو په راس کې و او هغه به امیر یادېده. له دې کبله که کوم خطر به په سلطنت لګېده او په دې ډول به په عمومي نظام کې ګډوډي راتله. دا ترتیب د انقلاب نه وروسته به په سمدستي کلونو کې هم ورک نشو. د امیر امان الله خان د خلع یو لوی موجب همدغه د هېواد د داخلي تشکیلاتو پر مرکزیت (Centrism) بناتوب و؛ یعنې عدم مرکزیت (Departmentalism) و او د ولایاتو مشران او لویان به د مرکز له خوا انتخابېدل، نه پخپله د خلکو له خوا. لکه څنګه چې اوس په ډېرو ملکونو کې معمول دی، د استقلال نه وروسته په دولتي تشکیلاتو کې ښکاره فرق راغلی. لومړی خو افغانستان د یوه مستقل سیاسي شخصیت په څېر په نړۍ کې وپېژندل شو.

له همدې کبله سیاسي او تجارتي مناسبات له نورو ملکونو سره راساً ټینګ شول او دا دی اوس زمورِ ملک د نړۍ زیاتره ملکونو سره سیاسي او تجارتي تعلقات لري. د امیر امان الله خان په وختونو کې د ملت نماینده ګان وغوښتل شول (۱۹۲۸ م) او په پغمان کې لویه جرګه جوړه شوه. مطلب صدر اعظم ټاکل و، مګر د مشروطه شاهي (Constitutional Monarchy) په اساس د منظم پارلماني سیستم د برقرار ولو په منظور د اعلیحضرت شهید محمد نادر خان په وخت کې نوی اساسي قانون راووت. دا قانون په (۱۳۰۹ ل) کې د لویې جرګې په تصویب ورسېد او په دې ډول افغانستان د لومړي ځل لپاره د لیکل شوي اساسي قانون خاوند شو. په دې قانون کې د دولت تشکیلات او صلاحیت واضح شول.

پارلمان له دوو مجلسونو نه جوړ شو، یو یې ملي شورا یا د نماینده ګانو مجلس وبلل شو او بل یې د اعیانو مجلس شو؛ لومړی یې انتخابي او بل یې انتصابي شو. په دې ترتیب چې نارینه افراد به د هېواد د اداري واحدونو په اساس د قانون له مخې لومړني مجلس

ته په هرو درې کلونو کې اعضا ټاکي او د هغه بل مجلس اعضا به د پاچا له خوا وي.
د پخوانیو خدمتونو په اساس د تعینیدنې په اجرایي هیئت کې هم لویه خبره راغله، یعنې د اجرائیې سمدستي مشر صدر اعظم شو چې د هغه انتخاب به د باچا له خوا کېږي او صدر اعظم به بیا د کابینې اعضا په خپله ټاکي او د پاچا هوکې به پرې اخلي.
عدلیه قوه په قانون کې هم آزاده وبلل شوه، په دې قرار د دری گونو قواوو څرنگه والی مشخص شو او د هر یوه د فعالیت او اجراء ساحه معینه شوه. له دې سره د مسئولیتونو میدان هم معلوم شو؛ یعنی د هېواد د ټولو اجتماعي، اقتصادي، مذهبي، عرفاني او نورو چارو د اجراء لپاره مسئولې اداړې او کسان وټاکل شول.
پاچا د دولت د ستر مشر په حیث د درې گونو قواوو رئیس او له مسؤلیت نه خلاص وگڼل شو. له (۱۳۰۹ ل) څخه تر اوسه پورې ځینې نورې مادې هم د وخت او ضرورت په تقاضا قانون پورې اضافه شوې دي؛ نو دا اضافات او د جامعې حتمي انتقال، را ښیي چې قانون مکمل نه دی او ترمیماتو ته اړتیا لري. د دولت د مختلفو ساحو لپاره ډېرې نورې اصولنامې هم ووتلې او اوس د ښایسته زیاتو دولتي امورو له پاره اصولنامې پرتې دي چې لارښوونې پکې ښکاره او واضحې دي.
په ادبي او لیکوالي میدان کې هم د استقلال اثرات پوره واضح دي. تر استقلال د مخه په استعماري دوران کې لکه څنگه چې د استعمار فلسفه ده، د انساني مافي الضمیر او مافي الدماغ د افادې له پاره امکانات ډېر لږ او حتی هېڅ نه و. له دې کبله دې ته متوجه نه و چې موسیقي، هنر، ښکلې صنایع، لیکوالي، نقاشي، رسامي او داسې نور وده وکړي او په دې فنونو کې پیاوړي اشخاص پیدا او پاخه فکرونه تعمیم شي. د افکارو د تلقین وسایل محدود او هغه هم محصور و. سره له دې په دې سبب چې د استعمار په ضد افکارو به ارو مرو لار پیدا کوله او په مختلفو شکلونو به یې ځان ښوده؛ له دې کبله داسې ډېر ملي ادیبان، لیکوالان، او شاعران خصوصاً په کلیو او بانډو کې پیدا شوي او د استعمار یعنې انگریزانو په ضد یې اشعار ویلې او احساسات یې څرگند کړي دي.
په دې برخه کې ډېر لوی شخصیت محمود طرزی و چې د استعمار په ضد د یوه فکري نهضت مشر بلل کېده، له همدې کبله د ده افکار او نظریات چې زیاتره یې په سراج الاخبار کې خپرېدل، د استقلال په تحریک کې اغیزناک شول. تر استقلال وروسته هم دا ځیر روان و. که څه هم انگریزان مجبور شول افغانستان پرېږدي او هند ته په شا شي؛ مگر دا ځل یې دسیسې او فتنې جوړې کړي، جاسوسان یې په اشنا جامو او محترمو شکلونو کې راواستول او په نتیجه کې یې زمور په ملک کې لویه غوغا جوړه کړه. د غوغا له چوپولو نه وورسته اعلیحضرت محمد نادر خان په دې فکر کې شو چې ملي او

ادبي ټولنې جوړې او په هغو کې فاضلان او لیکوالان ټول کړي. همدغه و چې په کابل په کال (۱۳۱۰ ل) کې د ادبي انجمن او په کندهار کې یو کال وروسته د پښتو انجمن په نامه دوه ادبي ټولنې جوړې شوې او د دې ټولنو وظیفه دا شوه چې د علم او فلسفې سره خلک آشنا کړي او ملي کلتور د علم په رڼا کې وپالي. د لومړي انجمن نشراتي اورګان د کابل مجله شوه چې تر اوسه یې په دې باب کې خپل هېوادوالو ته د یاد وړ خدمتونه کړي دي.

په کال (۱۳٦۱ ل) کې دواړه ټولنې سره یو شوې او د زیات فعالیت په انتظار پښتو ټولنه ورنه جوړه شوه. دا ټولنه په دې لاندې وظیفو مامووره شوه.

۱. د افغانستان د تاریخ تدوین او د افغانستان په تاریخي څرنګوالي له هر پلوه پوره پوره رڼا اچول.
۲. ژبې او ادب ته تحول او ترقي ورکول، ملي آثار «فولکلور» د وطن له هره ګوټه را ټولول او نشرول.
۳. د یوې عصري او علمي ژبې په حیث د پښتو ژبې د را ژوندي کولو او تدوینولو کار.
٤. د کابل مجلې او کالنۍ او نورو وطني جریدو په واسطه ادب او ژبې ته ترقي ورکول او جهان ته په یو ابرومند صورت د افغانستان معرفي کول.[۳۵]

پښتو ټولنې د وظیفې د تر سره رسولو په منظور سربېره پردې چې د خپل اورګان یعنې کابل مجلې په صفحو کې په فلسفي، اجتماعي، علمي، تاریخي، ادبي، ژبنۍ، هنري او داسې نورو ساحو کې د لیکوالو څېړنې او تحقیقات لوستونکو ته وړاندې کړي دي، تر اوسه پورې نژدې یو نیم سل جلده کتابونه هم په پورته موضوعاتو کې په پښتو ژبه خپاره کړي دي. همداسې نورو علمي، تاریخي او مطبوعاتي ټولنو او موسسو هم په خپل وار سره د فکري سویې د لوړولو په منظور خپرونې کړي دي.

خبره چې لنډه کړو د دغه دوه ځلوښت ګونو کلونو په منځ کې چې د خپلواکۍ بېرته ګټلو کال (۱۹۱۹ م) یې سره ببلوي د ژوندانه په ټولو اړخونو کې ښکاره توپیر راغلی دی؛ یعنې واکمنه دوره یې استعماري نه منونکې، وړاندې تللې او روښانه ده. سربېره پر دې د ویلو وېر نور څه هم ددې دورې په طول کې پیدا شوي چې د مجلې په وړو صفحو کې اوس نه ځاییږي او له دې کبله د جشن د خوښیو ورځو په مناسبت په وېر تنګ وخت کې یو څه ولیکل شول.

---

۳۵. پښتو کتابونه، ۱۴ مخ.

کابل مجله، یودېرشم کال، ۱۳۴۰ ل، پینځمه ګڼه، ۱ او ۱۱ مخونه.

د استعمار حقیقت

د روانې نوې میاشتې په لومړۍ ورځ افغانستان د خپل ملي استقلال درنـاوی کـوي چـې ۴۳ کالـه د مخـه پـه (۱۹۱۹ م، ۱۲۹۸ ل) کـې یـې د جـوزا پـه شـپږمه د غاصـب د اسـتعمار لـه منګولـو نـه بېرتـه راخپـل کـړی و، پـه دغومـره کلونـو کـې د دغـې لویـې ورځـې پـه مبـارک تقریـب د سـنبلې پـه لومـړۍ هفتـه کـې پـه ټـول هېـواد کـې جشـنونه وي او ښادۍ-خوښـۍ روانـې وي، مجلـې، ورځپاڼـې او ټولـې خپرونـې د هغـو مېړنیـو او قهرمانانـو او د هغـو د تاریخـي کارنامـو یادونـه کـوي؛ پـه کومو چـې د ګـران افغانسـتان سـپېځلې ازادي تـرسره شـوې، داسـې هـم د خپلواکـۍ هغـه ښـېګڼې بیانـوي چـې د هغـو پـه برکـت د وطنوالـو د ژوندانـه پـه ټولـو اړخونـو اقتصـادي، عرفـاني، اجتماعـي، سیاسي... کـې ښـکاره او ښجـوړې پرمختـګ شـوی او افغانسـتان د هغـو وختـو لـه بیرتـه پاتېتـوب نـه دغـه اوسـنې پرمختللـي حـال تـه رارسـېدلی دی.

کابـل مجلـې پـه دې برخـه کـې پـه خپـل حـد و سـویه تـر اوسـه ډېـرې خپرونـې کـړې او پـه تېـرو (۴۶۳، ۴۷۸ او ۴۹۰) ګڼـو کـې یـې د (زمـوږ مـلي ښـادي، افغانسـتان او اسـتقلال او ولـسي ښـادي) تـر عنوانـو لانـدې پـه مـلي ژوندانـه کـې د اسـتقلال مثبـت تأثـیرات واضـح کـړي دي.

دا ځـل دا ښـه وبرېښـېده چـې د اسـتقلال د عظمـت د لارې روښـانه ښـوولو پـه مقصـد پـه خپلـه د اسـتعمار پـه بـاب آفاقـي لیکنـه وشـي؛ یعنـې چـې د اسـتعمار یـا د اسـتقلال د سـلب کوونکـي څنګـه والـی او خصوصیـت واضحـه شـي، داسـې لیکنه خـو مـوږ تـه اوس ځکـه ضروري ده چـې اسـتعمار سربېـره

پردې چې د ملتونو د پرمختګ مانع او د بین المللي سولې او انساني تفاهم لوی مخرب دی؛ د افغانستان یوه پخوانۍ برخه؛ یعنې پښتونستان لا اوس هم مستعمره ده او د پاکستان استعمار د جهاني استعمار په ډاډ هغه په همدغه حال ساتل غواړي او د دغه منظور لپاره د پښتونستان مشران، لیکوال او ټول هغه مبارزین چې د خپلې ازادۍ او حقه حقوقو د تأمین لپاره فعالیت کوي؛ بندیانوي او د زندانو په تورو تیارو کې هر ډول ظلم او زور پرې چلوي؛ سربېره پر دې پاکستاني عمال نه یواځې شخصاً هغو ته سختې جزاوې ورکوي؛ بلکې د هغوی د جایدادونو او شتو په ضبطولو د دوی نورو منسوبینو او نزدې خپلوانو ته جزاوې ورکوي، دا د لومړنیو پېړیو هغه درنې او بېرحمانه جزاوې دي چې د پاکستان واکمن یې آن په شلمه پېړۍ کې په پښتونستانیو روا بولي؛ دا ټول نه یواځې د افغانستان د سختې اندېښنې سبب ګرځي او د سلف ډیټرمنیشن حق په دغې شلمه پېړۍ کې په هغه وخت کې چې لا یونو په همدغه اساس جوړه ده او کار کوي، له پښتونستانیو نه سلبوي؛ بلکې بین اللملي سوله هم یقیناً په خطر کې اچوي؛ نو د پښتونستان مسئله چې د افغانستان لپاره یوه حیاتي موضوع ده؛ د استعمار میراث او د استعمار له لاسه ده.

ما دا لیکنه په همدغه منظور وکړه، هیله ده چې په دغې لیکنې سره به د استعمار اصلي بڼه او ماهیت واضح شي او ګران لوستونکي به یې له پخوا نه نور هم ښه وپېژني.

مقدمه

په دې وروستیو کلونو کې د استعمار کلمه یو ځای بل ځای ډېره اوږدل کېږي، اسیایي او افریقایي ولسونه خو یې تر هر چا ښه پېژني؛ ځکه چې استعمار د ژوندانه په ټولو برخو کې په دوی غلبه لرلې وه او په ځینو لا اوس هم مسلط دی، بعضې ولسونه همدا اوس هم ورسره لاس په ګرېوان دي او ډېر نور یې لا له بقایاو نه سر ټکوي او له هغه نه د پوره خلاصون لپاره په یو راز بل راز مبارزو بوخت دي. دا چې استعمار خاص د یوه ولس مسئله نه ده؛ بلکې یوه بین المللي حادثه ده، له همدغه حقیقت نه پوره څرګندېدای شي.

د استعمار کلمه

استعمار د کولونې (مستعمره) له کلمې نه راوتې ده، کولونې د لاتیني (کولونیا) نه مشتقه ده، د وروستۍ معنا د خلکو هغه برخه کېږي چې له یوه ملک نه بل ملک ته تللې وي او هجرت یې کړی وي او یا به د ځایي (بومي) خلکو په مینځ کې مېشته وي او ژوند به کوي. په سیاسي لحاظ کولوني دوه مفهومه لري:

لومړی: هغه ډله خلک؛ یا اتباع چې له خپل اصلي هېواد نه په جغرافیایي لحاظ بېل شوې وي او له حدودو نه یې دباندې ژوند کوي.

دویم: هغه سیمه ییز واحد دی چې په جغرافیوي لحاظ؛ یعنې په خاوره کې له اصلي او مورني دولت نه بېل وي؛ سره له دې هم له هغه سره یو راز بل راز اړیکې لري.

استعماري سیستم

استعماري سیستم یا طرز بیا د استعمار او کولوني د متقابلو اړیکو او روابطو مجموعه ده؛ په بل عبارت:

استعماري سیستم هغه ترتیب ته وایه شي چې اصلي او مورنی هېواد به زیار باسي چې کولوني په تجارتي او اقتصادي لحاظ په ځان پورې وټړي، مستعمره به په اصلي هېواد دومره ټرلې وي چې که نور یې د لاندې کولو په تکل شي؛ هغه به وردانګي او متجاوز به ترې شړي.

کولوني په پخوا وختو کې په همدغه ډول مینځ ته راغلې؛ خو د تاریخ په جریان کې په خپل اصلي حال پاتې نه شوې او وسعت یې وموند؛ یعنې چې د ځایي (بومي) خلکو شاوخوا سیمې یې ونیولې او خپلې سیمې یې ورو-ورو پراخې کړې، بومیان یې لاندې کړل او د هغو ټرلې شمتنۍ یې د ځان کړې.

استعمار د تاریخ په جریان کې

استعمار اصلاً طبیعي شی نه دی؛ بلکې د افاقي، اجتماعي او اقتصادي شرایطو مولود دی، هغه وخت چې یوه ډله په نورو امتیاز پیدا کوي او په یوه دلیل او بل دلیل ترې لوړېږي؛ زیار باسي چې په کم کار سره ښه ژوند وکړي او سیادت او باداري هم ولري، دا فکر ورله پیدا شي چې راځه د خپل مقام د دایمي استحکام لپاره په یوه او بل نامه ډسپلینونه وباسه او لاندنی ډله یې منلو ته اړه کړه.

ډېر پوهان په دې عقیده دي چې لومړنیو ټولنو کې تفوق او امتیاز نه و، استعمار هم چې د تفوق منطقي مولود دی؛ هغه وخت درک نه لاره؛ یعنې ځنګه چې بهرونیو شرایطو کې د استعمار د وجود لپاره لاره خلاصه نه وه؛ ځکه نو د استعمار مفهوم د بشر په ذهن کې تشکل نه و کړی او لفظ یې هم لا درک و؛ خو د بهرونیو شرایطو په اوښتو سره څه وخت چې د کار وېش مینځ ته راغی او ورسره د (زما) او (ستا) خبرې شروع شوې؛ یوه ډله په بلې له پاسه شوه او حاکمیت او محکومیت پیدا شو؛ د نورو ځیزونو په ډله کې استعمار هم تشکل وکړ او د ژوند په ځینو خواوو کې ننوت، تر دې چې وروسته یې ټولې خواوې ور اشغال کړې؛ اوس نو استعمار د ژوند میدان ته رسماً ننوت او په جنګ جګړو یې پیل وکړ او د بشر تاریخ د همدغسې جنګ جګړو میدان شو.

دا حادثه په فنیقیانو، مصریانو، کلدانیانو، آریایانو او وروسته کلونو کې په یونایانو کې پوره ښکاره ده؛ سربېره پر دې چې د دوی د نورو ولسونو په هېوادو هم ودانګل، دا وخت نو د تاریخ لومړی پېړی چې د غلامانو دوره هم ورته وایي؛ د باندني استعمار حادثه په فنیقیانو کې پوره واضحه ده، د دوی ځینې خلک د مدیترانې د بحیرې په غاړه کې ښېشته شول؛ ځرنګه چې دوی تجارتي خلک هم وو او د دغه منظور لپاره یې کښتی هم په کار اچولې وې؛ ځکه یې د دغه بحر په څنډو کې وړې ټولنې جوړې کړې او د شاوخوا ملکو په استثمار یې شروع وکړه؛ وروسته بیا د کریت د خلکو او یونانیانو وار شو، هغه وخت چې یونانیان د قوت لوړ پوړ ته وختل او په سیاسي او اقتصادي لحاظ له ګاونډیو هېوادو نه ډېر دمخه او پیاوړي شول، د دوی ډېرې ډلې او برخې بیا د مدیترانې په ټولو څنډو کې ښېشته وې، د دوی کولونې له هر بل چا نه په شمېر کې زیاتې شوې، د ایجن شاوخوا ټول ټاپوګان یې نیولي وو، د ترکیې زیات غربي ساحلونه له دوی نه ډک وو، د ایټالې، فرانسې، شمالي افریقې غاړې یې آن د هسپانیې تر کادز پورې لاندې کړې وې، د اصلي یونان صناعتي محصولات به یې په سوداګرۍ سره په مجاورو ولسونو خرڅول او په عوض کې یې له هغوی هغه اومه مواد په ډېره ارزانه پلورل، داسې یې هم ډېر غیر یوناني خلک په جنګونو کې ونیول او په خپلو کښتونو او کارخانو کې یې ترې کار اخیست،

دغسې کارګر له بومي کارګرو سره د دوی غلامان وو چې په هېڅ راز انساني حقوقو ورته قایل نه وو، د نورو هېوادو خلک به یې خپل غلامان کړل او په کښت و کار کې به یې ترې کار اخیست، په ټولو منځنیو پېړیو کې د غلامۍ او استعمار شکل واوښت، هغه پوره غلامي لاړه، په ځای یې نیمه غلامي راغله؛ داسې چې غلام به د لومړنیو کلونو په څېر له ځمکې سره یوځای ترلی نه وو؛ بلکه لویه خبره دا ده چې ایلخانې او خانخاني شوه، مرکزیت او امپراتوریت کمزوری شو او په ځای یې محلیت او امارت قوت ومونډ، په ټولې اروپا کې تیاره خپره شوه او ځانځاني راغله، ښاري ژوند سقوط وکړ، د پخو او کلکو کلاوو دوران شو، دې حال تر هغو دوام لاره چې تر څو باروت او کاغذ جوړ شو او د کښتۍ بادبان مینځ ته راغی چې د هغه په نتیجه کې د لرې ځایونو بحري مسافرتونه کامیاب شول، پخې کلاوې په باروت والوزول شوې او بحري مسافرتو سره نوې مفکورې کشف شوې، د عصري استعماري سیستم انکشاف له هغو کلونو نه وروسته پسې شروع شو؛ په کومو کې چې د اروپا غربي هېوادونه په نوو ځمکو پسې ملا وتړله او له پینځلسمې پېړۍ نه یې د اتلسمې پېړۍ تر پایه پورې نوي هېوادونه کشف کړل؛ یا یې له صناعتي انقلاب نه وروسته څه وخت چې دوی په اقتصادي لحاظ پیاوړي شول؛ نور هېوادونه یې ورو-ورو لاندې کړل او په دې ډول دغو هېوادو ته یې د خپلو خلکو د ورتګ لار خلاصه کړه، له یو خوا په نوو کشف شوو او لاندې شوو هېوادو کې اروپایان مېشته شول او له بلې خوا د دغو سیمو ډېر قېمتي فلزات؛ لکه مس، طلا، نقره او داسې اروپایي استعماري هېوادو ته یوړل شول، د امریکا هېوادو مخصوصاً اتازوني او مکسیکو کې طلا باب زښته زیات وو، د اروپا په بازارو او بانکو کې طلا او نقرې کوټې او خرې شوې، مرکانټلزم د یوه تجارتي او اقتصادي طرز په شان وده او تشکل وکړ، هسپانیه، پرتګال، هالینډ، فرانسه، برتانیه، بلجیم او داسې نور په ترتیب سره استعماري هېوادونه شول، دا وخت د اسیا، امریکا، اسټرالیا او افریقا زیاتره هېوادونه د دوی مستعمرات شول او یو په بل پسې یې په یوه او بل نامه لاندې کړه. د برتانې امپراتوری تر ټولو پراخه شوه، د دنیا په څلورمې برخې د هغې خبټه پلنه وه؛ داسې چې وویل شول: «د برتانې په امپراتوری څلورویشت ساعته لمر ځلېږي».

د نوو اکتشافاتو، اختراعاتو او متصرفاتو په وجه استعمار او مستعمره په لومړني شکل پاتې نه شو؛ بلکې ښاېسته زیات تغیر یې وکړ؛ ځکه چې هېڅ مفهوم تل په خپل اصلي حال نه پاتې کېږي او د زمانې په اوښتو سره یو راز اوړي رااوړي، د کولونې یا مستعمرې مفهوم هم تغیر وخوړ؛ داسې چې نن ورځ په تغیر سره هغو سیمو؛ یا هېوادو ته راجع کېږي چې تر اوسه لا د سلف ډیټرمنیشن حق؛ یعنې د خپل سرنوشت د ټاکلو له حق نه محروم وي او د بل هېواد تر سیاسي سلطې لاندې وي.

د استعمار اجتماعي څېره

د استعمار د دوام او مستعمرو د مؤثر استثمار لپاره لاندې شوې او نیول شوې سیمې په خپل حال پاتې نه شوې چې بس استعمار به یوځل ترې شوکه کړې وي او بیا به بېرته خپل اصلي ملک ته ستون شوی وي؛ لوی مقصد دا شو چې یو څه یې مستعمرو ته لاړ شي او هلته مېشته وي چې دوی وکړای شي د تل لپاره شکاونه وکړي او په دې ډول د مستعمرو ښې او غني سیمې بالکل خپلې کړي او ځایي وګړي یې یا خو ترې وشړي او یا یې په مختلفو لارو او وسیلو تر فشار لاندې راولي او اقلیت ترې جوړ کړي او په خپله اکثریت شي. نننۍ اتازوني، کاناډا، استرالیا، نیوزیلینډ او داسې نور هغه هېوادونه دي چې زیاتره وګړي یې اروپاي مهاجر دي، دوی په هغو شپو ورځو کې دغو هېوادو ته مخه وکړه چې په خپله په اروپا کې کلیسا د زور او بند بازار تود کړی و او د مذهب په نامه یې په خلکو رنګ-رنګ فشارونه راوستل، د مهاجرو او ځایي خلکو تر مینځ دایمي او پرله پسې اخ و ډب روان شو چې په دغو یادو شویو هېوادو کې، ځایي خلک په پای کې لاندې شول او سلطه او قدرت د مهاجرو لاس ته ورغله، ځایي خلک د جنګ، جګړو، افتونو، مصیبتونو او ناروغیو له کبله یا خو لږ شول او یا پرار شول او یا مطیع وګرځېدل.

په هر حال، د دوی آینده خرابه شوه او له هر راز مدني او انساني حقوقو نه محروم شول او لکه غلامان داسې شول، حکومتونه او تشکیلات او هر راز دولتي شئون د مهاجرو په برخه شو، دوی د څه مودې لپاره د اصلي هېوادو تابع؛ خو وروسته یې د مطاوعت کړې ماته کړه او ازاد شول؛ لکه اتازوني، کاناډا، استرالیا...او داسې نور.
طبعاً ټول مستعمرات دغه شان نه وو، په پاتو مستعمرو کې یا خو اقلیم ډېر شدید او سخت وو او یا خو یې بومي خلک ډېر وو او یا د سترو مدنیتونو خاوندان وو چې د دوی ورکاوی استعماریونو ته ممکن نه وو؛ لکه هند، چین، برما، افغانستان، اندونیزیا او داسې ډېر نور....
څنګه چې د دوی هضم او ورک کول غیر ممکن وو؛ استعمار دا لازمه وبلله چې په خپله د تل لپاره پکې مېشته نه وي؛ بلکې تر څو یې توان وي؛ حکومت پرې وکړي او په اقتصادي لحاظ یې وزبېښي او خپل کولتور او تمدن پرې ومني؛ مګر ځینې داسې نور هېوادونه ول چې د دوی په اصطلاح وحشي او بربري وو، له بلې خوا یې طبیعي شتمنۍ په حساب نه راتلې او ډېرې وې، په دغو هېوادو کې هم ځینې ملکونه د اب او هوا او پیداوارو له مخې په زړه پورې او دوی ته د اوسېدو و؛ لکه د مدیترانې غاړې، الجزایر، جنوبي افریقا او داسې نور.

دوی دغـو سـیمو تـه پـه زیـات شـمېر مخـه وکـړه، فرانسـویان پـه الجزایـر او انګلیسـیان پـه جنـوبي افریقـا کـې مېشـته شـول، د افریقـا نـور ملکونـه بیـا داسـې نـه وو؛ ځرنګـه چـې د اسـتوا خـط پـه شـاوخوا کـې پراتـه وو، سـخت او ګـرم اقلیـم یـې لاره او دوی تـه پـه زړه پـورې نـه وو؛ نـو دوی پـه زیـات شـمېر هلتـه نـه لاړل، یواځـې هغـه ځایونـه چـې ښـه وو؛ دوی ونیـول او بومـي خلـک یـې تـرې وشـړل، پـه دې ډول اروپایـان لـږ او ډېـر پـه مسـتعمرو کـې خپـاره شـول، سره لـه دې هـم دوی پـه دغـو سـیمو کـې پـه اقلیـت کـې وو او هېڅکلـه اکثریـت شـوي نـه وو؛ خـو بیـا هـم وینـو چـې اسـتعمار الجزایـر، نیوګینـي او تـر پرونـه پـورې کانګـو ګویـا د خپـل اصلـي هېـواد نـه بېلېدونکـې برخـې اعلانـوي او یـا لکـه پـه سـهیلي افریقـا کـې کـه څـه هـم هغـه هېـواد ازادي خپلـه کـړې؛ خـو مـدني او سیاسـي حقـوق یواځـې د اروپایـي مهاجـرو بـولي او نـور تـرې محـروم شـمېري او یـا لکـه پـه اتـازوني کـې چـې هغـه بـل کال تـور پوسـتو تـه پـه قانـون کـې پـه مـدني او سیاسـي حقوقـو قایـل شـول؛ مګـر پـه عمـل کـې لا تـور پوسـتکي تـر اوسـه هـم محکـوم دي؛ نـو وینـو چـې پـه هـره مسـتعمره کـې پـه لومـړي نظـر دوه ډلـې یـا اتبـاع ښـکاري:

۱. لومړی ډله د اصلي او استعماري هېواد خلک دي.

۲. دویمه ډله ځایي او بومي خلک دي.

لومـړی ډلـه پـه مطلـق اقلیـت او وروسـتني پـه مطلـق اکثریـت کـې ده؛ مګـر مـدني او سیاسـي حقـوق د همدغـه اقلیـت پـه برخـه وي او ګـڼ اکثریـت یـا ځایـي خلـک تـرې محـروم وي؛ البتـه چـې د ګـڼ اکثریـت حـال یـو راز نـه دی، پـه دوی کـې هـم توپیـر ډېـر دی، لوی-لـوی زمینـداران او سـوداګر او ځینـې نـور نظامـي منصبـداران پـه دوی کـې لـوړ دي، دوی پـه یـوه او بـل نامـه لـه اسـتعماریونو سره یـو دي او لـه هغـو سره جـوړه لـري؛ دا ځکـه چـې دوی تـه اسـتعمار شاباسـی وایـي او اسـتعمار زیـار بـاسي چـې د دوی لـه لارې چـې څـه غـواړي؛ هغـه پـه ولـس او وګـړو عملـي کـړي، دوی تـر هغـو اسـتعمار تـه نـژدې وي او پـه معتمدینـو کـې یـې راځـي چـې د هغـه پـه پلـه روان وي، کـه څـه هـم د مسـتعمرو اشـکال یـو راز نـه دی او یـو تـر بلـه ښـکاره توپیـر لـري؛ لکـه پـه خپلـه کولـوني تـر سـاتنې لانـدې سـیمه (عـدن) تـر قیمومیـت لانـدې هېـواد (رونـدا او رونـدی)؛ مګـر پـه ټولـو کـې دا حقیقـت مشـترک دی چـې دولتـي واکمنـي او اقتـدار پـه واقعـي صـورت د اسـتعمار او یـا د هغـوی د ایجنټانـو پـه لاس وي.

اسـتعمار د همدغـه دولتـي قـدرت پـه برکـت لښـکرې سـاتي او پولیسـي قوت لـري، دولتـي اداره پـه هـر نامـه او هـر څومـره چـې وي؛ عسـکري طاقـت نـه سرغړولـی نـه شـي، د همدغـه قـوت پـه برکـت ټـول ولسـي اعـمال او مـلي نهضتونـه د امـن او عـدل برقـراری پـه نامـه شـنډوي، څـوک وژني او پـه دار یـې ځـړوي، څـوک کارګـري کمپـو تـه لېـږدوي او څـوک لـه یـوه ځـای نـه بـل ځـای تـه پـراروي، پـه ټولـو مسـتعمرو کـې بـشري مناسـبات یـا پـه خـاص ډول د ځایـي خلکـو

(تور پوستو) او اصلي هېواد خلکو(سپین پوستو)؛ یعنې اروپاي الاصله خلکو تر مینځ ذات البینې مناسبات په دغې زړې عقیدې ایښود شوي وي چې انسان په طبیعت کې مساوي نه دی، سپین پوستی؛ یعنې زېړپوستی او تورپوستی ببرته پاتې او نامنکشف، دوی په اصل او ماهیت کې ټیټ او نامستعد دي؛ بنا پر دې عقیدې د ژوندانه په ټولو اړخونو، سیاسي، مدني او کولتوري ساحو کې د رنګ، نسل او نژاد په نامه توپیر ښکاره وي، سپین پوستی حق لري چې په انتخاباتو کې ګډون وکړي، دولتي ادارو لپاره انتخاب وکړي او یا خو په خپله انتخاب شي، په ښوونځیو کې درس ووایي او لوړ تحصیلات وکړي، که چېرته کار کوي؛ له ځایي خلکو نه په کراتو زیات معاش واخلي.

بومي خلک نه دا چې په خپل ابایي او اصلي هېواد کې هېڅ راز امتیاز نه لري؛ بلکې دوی له ټولو مدني حقوقو نه محروم دي، مجبور دي چې ډېر کار وکړي او لږه وخوري او د بخورنمیر په حال کې شپې ورځې تېرې کړي او هېڅ و نه وایي او قانع هم اوسي.

په دغو نزدې کلونو کې استعمار د ملي ازادۍ خواهي او جهاني ذهنیت له پرله پسې مبارزو او نارو مجبور شول چې تر خپل لاس لاندې افریقایي مستعمرو کې نوي ترتیبات ونیسي او د اصلاحاتو نوم پرې کېږدي او یا دا چې مشتورتي کومېټې راوباسي او اټانومي او نیمه اټانومي نومونه ورته وضع کړي، دوی د دې پرځای چې مستعمرو ته پوره ازادي ورکړي؛ وایي چې دوی لا واکمن کېدو ته تیار شوي نه دي او دا اصلاحات د واکمن کېدو مقدمات دي؛ مګر حقیقت دا دی چې دغه اصلاحات د نوو شرایطو په بنا تعدیل شوی استعمار دی او بس، یا په بل عبارت، دغه اصلاحات یواځې د استعماري ساختمان د پورتني شکل تغیر او تعدیل دی او استعماري بنسټ همغسې په ځای او ټینګ دی.

په فرانسوي جامعه کې د افریقایي نوو ازادشوو هېوادو حال هم له دې نه څه توپیر نه لري؛ ځکه چې د جامعې اصلي او مرکزي غړي (فرانسه) د دغو هېوادو زیاتره لوی-لوی مسایل؛ لکه دفاع، بودجه، اسعاري سیستم، اقتصاد، معارف، مخابرات او داسې نور په خپله کوي او یواځې هغه مسایل چې ثانوي اهمیت لري؛ د محلي حکومتو له خوا اجرا کېږي.

د استعمار اقتصادي څېره

په مستعمرو کې د سیاسي او اجتماعي واکمنۍ انحصار د استعمار لپاره اساسي غایه نه ده، استعمار دا ټول د دې لپاره کوي چې اقتصادي استعمار په بېړه او اسانه وکړي او چې څومره کېدای شي؛ هغومره مستعمرې وزېښې او شتمني ترې وباسي او اصلي هېواد ته یې نقل کړي.

د همدغـو شـتمنیو پـه سر پـه لومـړي سر کـې د اسـتعماریونو تـر مینـځ سـیالي پیـدا شـوې؛ ان تـر دې چـې سـیالي او رقابتونـه یـې پـه اخ وډب واوښـتل او یـو لـړ جنګونـه یـې پـرې وکـړل، د همدغـو شـخړو او لښکـر جنګونـو لـه املـه ډېـر ځلـه مسـتعمرې او لاس لانـدې تصرفـات لـه یـوه نـه بـل تـه لاړل؛ خـو وروسـته د دوی تـر مینـځ یـوه روغـه وشـوه، قـرارداد یـې سره وکـړ چـې یـو بـه د بـل پـه مسـتعمرو نـه وردانګـي، هـر یـو پـه دې پسـې شـو چـې اخ وډب بـه بـس کـوي او اعظمـي اسـتفادې تـه بـه مـلا تـړي؛ یواځـې پـه دویـم جهـاني جنـګ کـې وو چـې نـازي جرمنیانـو مسـتعمرو نیولـو تـه هڅـه وکـړه؛ خـو نتیجـه یـې دا شـوه چـې اخـر پـه خپلـه جرمـن ووښـل شـو او تـر اوسـه دوه جرمنـه دی.

دا فکـر پـه ټولـو خلکـو کـې قـوت لـري چـې د اروپـا غـربي هېوادونـه بـې لـه مسـتعمرو او بـازار لرلـو نـه پـه دغـه اوسـني حـال نـه شي پاتـې کېـدای، د دوی سـویه دومـره اوچتـه ده او دوی دومـره زیـات مـصرف کـوي چـې خپـل داخـلي زراعتـي محصـولات یـې بـس نـه دي؛ بایـد لـه نـورو ملکـو نـه یـې وارد کـړي؛ لـه بلـې خـوا دا مجبوریـت یـې زور دی چـې د فابریکـو او کارخانـو مصنوعـات پـه خـارج کـې خـرڅ کـړي او اومـه مـواد هـم لـه باندې نـه ور تهیـه کـړي، پـه مسـتعمرو کـې دا کار ډېـر ښـه عملـي کېـږي، زراعتـي او اومـه مـواد یـې پـه ارزانـه بیـه اخلـي؛ مگـر مصنـوع مـواد بیـا پـه ډېـره لـوړه بیـه پـرې خرڅـوي، دا کار دوی تـر اوسـه ډېـر ښـه وکـړ. ډېـر کسـان پـه دې عقیـده دي چـې کـه لوېدیځـې اروپـا نـه مسـتعمرې لاړلـې او خارجـي بازارونه د دوی د مصنوعاتـو پـه مـخ بنـد شـول او پـه عـوض یـې د مسـتعمرو او بېرتـه پاتـې هېـوادو ملـي اقتصـاد قـوت ومونـد، د دوی اوسـنی اقتصـادي سیسـتم او طـرز تـه بـه لـوی خطـر وي؛ داسـې چـې نـور بـه نـو دوام و نـه کـړي، بـل څـه بـه تـرې راووځـي او یـا بـه همېشـنی مظاهـرې او اعتصابونـه وي او کارګـر بـه درانـه مالیـات او ټاکسـونه نـه منـي او د زیـات اجـرت تقاضـا بـه لـري. د مسـتعمرو اقتصـاد زراعتـي دی؛ یعنـي دوی هـر راز زراعتـي محصـولات لـري، لـه بلـې خـوا معـدني او طبیعـي پیـداوار یـې ښحسـابه دي، بـل یـې انسـاني قـوت ډېـر ارزانـه دی، اسـتعمار هـم همدغـو درېـو ټکـو تـه ښـه متوجـه دی:

۱. ځمکه
۲. معدن
۳. او بشري قوت

لـه دغـو نـه د مؤثـرې اسـتفادې پـه غـرض اسـتعمار کوښښ کـوي، چـې د مسـتعمرو د اقتصـاد سیاسـي اړخونـه محـدودو ډلـو پـورې انحصـار کـړي او د محـلي خلکـو لـه سـلطې او قـدرت نـه یـې خـارج کـړي؛ مثـلاً پـه افریقـا او مخصوصـاً کانګـو کـې پخـوا تـر دې چـې اسـتعمار هلتـه لاړ شي؛ ځمکـې د ټولـو وې، پـه ګډه بـه یـې کرلـې او رېبلـې او پـه دې ډول بـه یـې پـرې ژونـد کاوه؛

خو چې استعمار ورننوت؛ دغسې ځمکې یې د بلجیم د تاج مال وبللې او د نورو لاس یې ترې لنډ کړ، داسې یې هم هغه وسیعې ځمکې چې د کانونو په شاوخوا کې وې؛ بلجیمي شرکتونو ته په امتیاز ورکړې او نور یې ترې وشړل، مستعمرو ته د اروپایانو له ورتګ نه وروسته کلیسا هم مخه وکړه، د وعظ لپاره یې یو ځای بل ځای ډېرې ودانۍ وکړې او د شاوخوا ځمکې یې خپلې کړې؛ داسې هم هغه اروپایان چې په ودانو سیمو کې مېشته شول؛ په یوه او بل نامه یې له خلکو نه ځمکې ونیولې.

په بل عبارت، د افریقا په هغه هېواد کې چې هوا او اقلیم ښه او په زړه پورې وو؛ اروپایان واوسېدل، د هغو ځایو ځمکې له بومي خلکو نه ضبطې شوې، اروپایانو او کمپنیو ته تخصیص شوې او بومي خلک ګڼو؛ مګر بېکاره وو سیمو ته ولېږدول شول او په دې ډول د افریقې په زړه کې اروپایي ټولنې جوړې شوې.

د افریقا په ځینو برخو کې ډېرې ولسي ځمکې د استعماري هېواد ملکیت اعلام شوې، د دغو ځمکو د اداري او تنظیم کار قامي مشرانو او هغو خانانو او لویانو ته وسپارل شو چې لویه تکیه یې په استعمار وه، دوی تر هغو د دغو ځمکو اداره لرلای شي چې استعماري ترې خوښ وي، په هغه ورځ چې رضایت او اعتماد یې ترې سلب شو؛ بیا نو دوی نور د ځمکې اداره چیان نه دي.

داسې هم ډېر شوي چې ټوټه-ټوټه ځمکې د څه وخت لپاره په بزګرو ووېشي او په بدل کې یې هر څنګه کار او بېګار او خدمت چې وي؛ په هغو وکړې؛ حتی ویې وهې او مړه یې هم کړې، د دغو اداري لویانو یو مهم کار دا دی چې له دغسې بزګرو نه مالیې ټولې کړي او حکومت ته یې وسپاري.

په بل عبارت، حکومت دغسې قومي مشرانو ته د دې واک ورکوي، چې لاس لاندې بزګر او دهقانان چې څنګه غواړي؛ هغسې پرې وکړي، بزګر د قام لویانو او لویان بیا حکومت ته د مالیو او کار وبېګار په باب سخت مسؤلیت لري، قومي لویان چې هر څه وغواړي؛ په دې برخه کې په بزګر وکولی شي.

په دې ټولو کې د امتیاز ورکولو مسئله مهمه وه، خارجي شرکتونو په ډېرو اسیایي او افریقایي هېوادو کې په لومړۍ یوه ټوټه ځمکه په امتیاز اخیسته، هغه به یې استعماري مرکز وو او له هغه ځایه به بیا رشوتونه، دسیسې او سل راز چلونه په ټولو هېوادو کې خپرېدل چې نتیجه به یې د دوی په قوت او ځایي وګړو په ضعف تمامه شوه.

په هند کې د ایسټ انډیا کمپنۍ چل او ول ټولو ته ښکاره دی؛ همدغه کمپني وه چې د ټول هند سیاسي او نظامي تسخیر لپاره یې لار خلاصه کړه او بیا هند خپل حاکمیت او سیاسي شخصیت بایلود، همدغه کانې په روډیشیا، بلجیم، کانګو، نایجریا، تقریباً په

انډونیزیا، عراق په نزدې ختیځ کې په عربستان، مصر او نورو وشوې؛ همدغه سبب دی چې څه وخت چې ولسي نهضت قوت موندلی؛ لومړی مقصد یې دا شوی چې د خارجي شرکت امتیاز لغوه کړي، د ایران د تېلو مسئله د سویز کانال د امتیاز الغا په همدغه حساب کې راځي.
استعمار په زراعت کې خلک دېته مجبوروي چې هغه شیان وکړي، چې صناعتي مملکتو ته زیات پکار دي او کارخانې پرې چلوي؛ لکه پنبه، ربړ، جوټ، کافي، ککاو او داسې نور.
افریقا د طبیعي شتمنیو او کانو له حیثه ډېره غني ده، هر راز معدنیات پکې شته، لاندنۍ احصایه یې معدني شتمني داسې ثبتوي.

د نړۍ په معدني پیداوارو کې د افریقا برخه:
(۱۹۵۶ م، فیصدي)

د مسو معدنیات	۲۴,۴
سرب	۱۲,۷
قلعي	۱۵,۹
رانجه	۴,۷۷
طلا	۶۲,۸
الماس	۹۶,۳
فاسفیټ	۳۲,۳ [۳۶]

مګر دا ټول معدنیات اروپایي او امریکایي شرکتونو ته په امتیاز ورکړل شوي دي، انحصاري شرکتونه په ټول طاقت زیار باسي چې استخراج وکړي او د نړۍ بازارو ته یې وړاندې کړي او لویه ګټه پرې وکړي، دغو شرکتونو د اومو موادو د خارجولو او د مصنوعي موادو د راوړلو لپاره ښاښته ډېر د وړو راوړو لارې جوړې کړي هم دي، سړکونه، د اوسپنې لارې او بندرونه یې ودان کړي؛ خو دا ټول د خپلې اقتصادي ګټې لپاره.
یو نفر فرانسوی محقق ښاغلی ایاشي په خپل یوه کتاب کې داسې لیکي:
«هغه عصري بندرونه چې په استعماري دوران کې په مراکش کې جوړ شوي؛ له خارج نه د اموالو د واردولو او د محلي خامو موادو د صادرولو لپاره وو؛ داسې هم دا بندرونه د استعماري لښکرو د تګ راتګ لپاره جوړ شوي وو، د موټرو سرکونه د خارجیانو د عرادو

۳۶. د احصایې له انټرنېشل افبیرز، دویمه ګڼه، ۱۹۶۰ نه اخیستل شوې ده.

لپاره وو چې اتیا فیصده جوړ وو، داسې هم په سلو کې اتیا برخې د اوسپنې لارې په هغو سیمو کې جوړې وې؛ چېرته چې د فاسفورایټ، اوسپنې، منګانیز او نورو فلزي موادو کانونه او داسې نور هغه محصولات وو چې اروپایي شرکتونو پورې یې اړه لرله، د برېښنا ۷۷ فیصده د خارجي کمپنیو کانو فابریکو او کارخانو ته تلې، په داسې حال کې چې د تولیدي ټولې برېښنا اتمه برخه به مراکشیانو مصرفوله، مور پوهېږو چې مراکش نظر د افریقې نورو هېوادو ته په صناعتي لحاظ ډېر د مخه دی».

د دې ټولو خبرو نتیجه دا کېږي چې د مستعمرو له طبیعي منابعو نه اعظمي استفاده د استعمار اصلي هدف دی، د امریکې ځینو کمپنیو د غربي اروپا په مستعمرو کې د (۱۹۴۷- ۱۹۵۴ م) کلو په مینځ کې په کال کې ۳۳ فیصده ګټه خپلو سهمووالو ته ورکړه؛ په داسې حال کې چې په خپل ملک کې یې پکار اچول شوو پانګو ګټه په سلو کې له ۴، ۱۱ نه تر ٦، ۱۳ وه، داسې هم د بریتانیې (لوګانا) کمپنۍ په روډیشیا کې خپلو سهمووالو ته په (۱۹۵۰- ۱۹۵۴ م) کلونو کې کال له (۲۰۰ نه تر ۲۵۰) فیصده ګټه ورکړه (اخستنه: له انټرنیشنل افیرز، دویمه ګڼه، ۱۹٦۰ م).

افریقا سربېره پر معدنیاتو نورې طبیعي منابع هم لري؛ خو څنګه چې په هغو کې استعماریونو ته دومره زیاته ګټه ممکن کېدای نه شي؛ ځکه نو په هغو ساحو کې څه نه دي شوي او یا که شوي؛ ډېر لږ او یواځې هغومره چې د دوی ښه پرې کېږي؛ لکه برېښنا او که نه افریقا دا بې برېښنا د منابعو له کبله د لوي او اوږدو سیندو لرلو په وجه په ټوله نړۍ کې په درېیمه درجه کې راځي او د لمر د انرژۍ له پلوه بېجوړې ده.

د ګټې بله لاره پور ورکول او نظامي وسلې خرڅول دي؛ ځکه هغه څه چې د هغو په بدل کې اخیستل کېږي؛ په کراتو له اصل قېمت نه زیات دی.

له مستعمرې نه اومه مواد او زراعتي محصولات د استعماري کمپنیو په کښتیو او وسایلو داخل او خارج ته وړل کېږي او څنګه چې تجارتي بېړۍ د اوسپنې لارې، الوتکې، بندرونه او داسې نور وسایل د کمپنیو په انحصار کې دي؛ ځکه له دې لارې هم ډېره ګټه د استعمار په بانک کې ننوځي.

خبره چې لنډه کړو؛ د مستعمرو ټولې اقتصادي مهمې څانګې زیاتره د استعماري هېواد پانګور سوداګر وي، کله-کله بومي سوداګر هم ورسره شریک وي.

هو! انساني قوت پاتې شو؛ د بومي خلکو شمېر طبعاً زیات وي او څنګه چې د دوی د ژوند سویه ډېره ټیټه ده او بېکاري هم پکې زیاته ده؛ ځکه نو د کار اجرت هم ډېر لږ ورته ورکول کېږي.

کانګو په افریقا کې نظر نورو هېوادو ته صناعتي دی؛ یعنې ډېرې کمپنۍ مخصوصاً د

کتانګا په معدني سیمه کې په کیندنو (استخراج) لګیا دي، دغه هېواد له یو میلیون نه زیات کارګر لري چې د ټول نفوس اته فیصده یې تشکیلوي، په کانګو کې پینځه انحصاري کمپنۍ کار کوي چې تقریباً نوي فیصده پانګه د دوی ده او دوی د کانګو واقعي واکمنان دي، دغو کمپنیو ته انساني قدرت ډېر په ارزانه بیه لوېږي، دوی دا وایي چې د بومي خلکو د ژوند ضروریات کم دي؛ نو باید هغومره اجوره واخلي چې ځومره د دوی په ملک کې رواج لري، دغو کمپینو او همدا راز په خپله استعماري حکومت په پخوا وختو کې نه یواځې د اموالو تجارت کاوه؛ بلکې د کارګرو؛ یعنې افریقایي تورپوستو کارګرو په تجارت هم لیګیا وو، ډېر افریقایي کارګر له افریقا نه نورو ځایو ته او یا له یوه ملک نه بل ملک ته د پیسو په بدل کې ورکړل شوي او خرڅ شوي دي او استعمارياڼو د غلامانو او تورپوستو په تجارت ډېرې ګټې کړي دي.

د استعمار طبیعي ملګري

سره له دې هم دا ټول کارونه نه یواځې په زور او قوت نه کېږي، له زور نه پرته نورې لارې هم شته چې کله-کله ډېرې مؤثرې وي؛ خو دومره ده چې د هر کار شاته زور وي او چې کشاله پیدا شي او په نورو لارو یې کرارول ممکن نه وي؛ پولیس او ژاندارم او وسلې خو شته، خلک تقسیم کړه او حکومت وکړه، ډېر مشهور استعماري اصل دی، په تګ راتګ باندې ډېر قید او قیود دوی د یوه هېواد له یوې سیمې نه بله سیمه نه خبرېږي، هره پېښه او هر څه چې کېږي؛ کوښښ کېږي چې په همغه حد او حدود کې پاتې شي او نورو ځایو ته سر و نه وهي، محلیت په قوت ساتل کېږي.

په هر قېمت او هره وسیله چې وي؛ استعمار غواړي چې ولسي او ملي قوتونه دې ټل په کنټرول کې وي، د پیسو، فتنو او دسیسو ښندلو ته لویه پاملرنه وي، څوک وېرول کېږي، چا ته د سرو او زېړو ګلونو باغ بخښي او څوک د مجهولې آینده لپاره په تمه کوي، په هره مستعمره کې ټل دا فکر کرل کېږي چې استعمار او اروپایي هېوادونه یواځنې خلک دي چې د مملکت متخالف قوتونه په کنټرول کې ساتلی شي او که دوی نه وي؛ قامونه به یو بل سره وخوري او ټل به جنګونه او وژنې وي، د دغه منظور لپاره زیار ایستل کېږي چې هغه قبیلې چې بېرته پاتې او اطرافي او جنګي وي؛ د نسبتاً پوهو او منورو او ښاري خلکو په مقابل کې حمایه کړي او پیسې ورته ورکړي او چې کله ملي نهضت پیدا شي؛ ولسي مشران او لویان تیار زور کړي، معاش خواره یې په مقابل کې جګ کړي او که لازمه شوه، په جنګ یې واچوي، یعنې اوبه خړې کړي او ماهیان پکې ونیسي.

د استعمار ټول فکر په دغو لارو خرڅېږي؛ ځکه نو صحي، عرفاني او اجتماعي چارو ته

دومره توجه نه وي، د دې نتیجه دا وي چې یوه خو د ژوند سویه په اخري درجه ټیټه وي او بله دا چې بېکاري او غربت پکې ډېر شي او اخلاقي فساد زیادت وکړي، قحطي، قېمتي، ناروغي دومره زیاته وي چې حتی د نفوسو د طبیعي انکشاف مخه نیسي؛ همدغه سبب دی چې په افریقا کې د نفوسو غټه برخه یا خو په جنګو کې وژل شوې او یا قحطی او قېمتی ځپلې وي؛ یا خو غربت لاندې کړې وي او رنځ او مرض پکې ځای نیولی وی.

د استعمار منطق

سره له دې ټولو خبرو استعمار هم بېځوابه نه دی، یو عالم دلایل لري او یو وخت بل وخت یې یوه او بل ته اوروي، استعمار ځانته مفسران لري، لیکوال او عالمان لري، ښوونځي لري چې په هغو کې د مستعمرو او ادارو په باب خپلې مفکورې خپروي او کوښښ کوي چې په هر سر کې حق د ځان په خوا وښیي او ځان بېګناه او لوی خدمتګاره معرفي کړي؛ دلته هم تل له تلقیني وسایلو کار اخلي، خپرونې، ورځپاڼې، مبلغان او مذهبي مشران په کار اچوي او کوښښ کوي چې خپل د مطلب او مقصد ټکي خپاره کړي، دوی تر هر څه د مخه په دې عقیده ټینګ ولاړ دي چې انسانان په طبیعت کې برابر او یو شان نه دي، ځینې طبعاً لوړ او عالي استعداد لري او د دې لپاره خلق شوي چې باداري او سرداري ولري او نور؛ یعنې تورپوستي او زېړپوستي طبعاً نامنکشف او نامستعد دي؛ یعنې چې رنګ او نژاد د استعداد علامه ده، همدغه رنګ او نژاد د استعداد علامه ده؛ همدغه سبب دی چې د رنګ او نژاد اجتماعي مؤقف او عقیدې امتیاز یو طبیعي کار ګڼل کېږي او ذات البیني مناسبات په همدغه اساس ولاړ وي، په دې کې ټینګار کوي چې تورپوستو ته کتل او له هغو سره نژدې کېدل د سړي د اکراه سبب ګرځي او چې دوی له ښکلو سپین پوستو سره طبعاً برابر نه دي؛ باید دوی بېل وساتل شي، مکتب یې بېل وي، روغتونونه، د وړو راوړو وسایل او هر څه یې سپین پوستو سره یو ځای نه وي.

د دوی په عقیده آریایان، سپین پوستي، انګلوساکسون او ځینې خاص نژادونه په دې مامور دي چې نامستعمرو ته هدایت وکړي او د ترقی په لار یې روان کړي؛ دوی وایي چې مور بېرته پاتې هېوادو او مستعمرو سره مرسته کوو؛ یعنې چې دوی په کولتور، ادب، اقتصاد او سیاست کې دومره وروسته دي چې نه شي کولی خپل ځانونه تمدن او تهذیب ته ورسوي.

په بل عبارت، مور په دې مامور یو چې دوی ته تهذیب او تمدن، اداره، سیاست او چل او ول وښیو؛ سربېره پر دې د دوی په عقیده وروسته پاتې او مخصوصاً افریقایي قبایل که په خپل سره پاتې شي؛ یو تر بله به تل په اخ و ډب او جنګ جګړو اخته وي، دوی ځان

نـه شي اداره کولـی، د حکومـت پـه چـم نـه پوهېـږي، پـه دې نـه دي خـبر چـې د ژوندانـه بېـل بېـل اړخونـه څنګـه پـه مـخ بوځـي، پانګـې نـه لـري، وسـایل او ذرایـع پکـې نشـته؛ نـو دوی پـه دې ټینـګار لـر چـې همـدا مـور یـو چـې دوی سره مرسـته کـوو؛ یعنـې چـې غـواړو د دوی سـویه لـوړه کـړو.

علـم او تخنیـک او صنعـت پکـې رواج کـړو، روغتونونـه، پلونـه او د وړو لارې ورجـوړې کـړو، د اقتصـاد طـرز، سـوداګري او نـور ورتـه ښـیوو او دې حـد تـه یـې ورسـو چـې څـه وخـت مـور بېرتـه شـو او وطنـو تـه ځـو؛ دوی دومـره حـد تـه رسـېدلي وي چـې ځـان او هېـواد اداره کـړي، پـه دې بانـه دوی تـل زیـار بـاسي چـې خپـل سیسـتم، اخـلاق، کولتـور او هـر څـه پـرې وتپـي، د کلیسـا لویـان وراسـتوي چـې هغـوی عیسـویان کـړي او لـه خپـل مذهـب نـه یـې واړوي.

پـه همـدې منطـق دوی پـه مسـتعمرو کـې هـر راز مطالـب او ولسـي حرکـت تـه چـې مطلـب یـې د خپـل هېـواد ازادي او د اسـتعمار وتـل وي؛ پـه کرکـه ګـوري او هغـه پخـوا لـه وختـه ښـیي؛ وایـي چـې دغسـې ډلـې او لویـان پـه حقیقـت کـې ورانـکاري او مخـبران او یـا د خارجیانـو نماینـدګان دي چـې غـواړي د شـخصي غـرض لپـاره امنیـت او کـراری تـه صدمـه ورسـوي او پـه ملـک کـې شـورو غوغـا سـازه کـړي؛ ځکـه نـو د دوی پـه مقابـل کـې زور زیاتـی روا بـولي او چـې څـو یـې لـه لاسـه کېـږي؛ دغسـې خلـک یـا خـو وژني او یـا خـو یـې لـه وطنـه پـراروي او د کار کمپـو تـه یـې لېـږي؛ مګـر سره لـه دې ټولـو اسـتعماري زورګیریـو او وهلـو ټکولـو بیـا هـم د اسـتعمار پـه مقابـل کـې لوی-لـوی نهضتونـه شـته او کېـږي، دا نهضتونـه مخصوصـاً لـه دویـم جنـګ را پـه دېخـوا پـه مسـتقیم ډول روان شـوي دي او نـن ورځ یـې د بېطرفـه هېـوادو پـه نامـه د سـولې او امنیـت یـوه لویـه او پراخـه سـیمه جـوړه کـړې، دا نهضـت د ملـي ازادۍ حرکـت د چـې موجونـه یـې پـه ټولـو اسـیرو او مسـتعمرو هېـوادو کـې پـه ډېـر قـوت خـواره دي، د همدغـه حرکـت پـه برکـت قـوي امیـد دی چـې پاتـې اسـیر او مسـتعمره هېوادونـه چـې زیاتـره یـې پـه افریقـا او ځینـې یـې پـه اسـیا او د لویـو بحرونـو پـه ټاپوګانـو کـې ژونـد لـري او نـژدې یوسـل میلیونـه وګـړو تـه ورسـېږي؛ ازاد شي.

یادونه:

د دې مقالې په لیکلو کې له لاندې خپرونو له هغو برخو نه چې استعمار سره یې تعلق لاره؛ استفادې شوې دي:

۱. د اجتماعي علومو دایرةالمعارف، درېیم ټوک، د نیویارک چاپ، ٦٥٣ مخ.
۲. بریټانیکا دایرةالمعارف، اووم ټوک، د شیکاګو چاپ، ۳۰۰ مخ.
۳. امریکانا دایرةالمعارف، شپږم ټوک، د نیویارک چاپ، ۴۱ مخ.
٤. د انټرنیشنل افیرز مجله، دویمه ګڼه، ۱۹٦۰ م، د ک. ایوانوف مقاله، د مسکو چاپ.

وړمه مجله، یوویشتم کال، ۱۳۵٦ ل، څلورمه ګڼه، ۳۱ او ۴۳ مخونه.

افغان، افغانستان

پورتنۍ نومونه؛ په تېره بیا افغان او افغانستان سره نزدې اړیکې لري. په دې لیکنې کې دا او داسې نور نومونه؛ لکه پښتون، پټان، پکتیکا په لنډ ډول د تاریخ په رڼا کې تر بحث لاندې نیول کېږي:

افغان

افغان ښه لرغونې کلمه ده، د ابوریحان البیروني په قول د افغان کلمه په هغه نامه پورې اړه لري چې په مهاباراتـه (د هندوانو ستر حماسي اثر چې له ویدي عصر نه وروسته د (ق. م، ۱۲۰۰) په شاوخوا کې منځ ته راغلی دی) کې د اسواکا (Asvaka) په نامه راغلې او معنا یې (اس سواره) کېږي، په هغه وخت کې افغانان د سلیمان د غرو او هوارو په شاوخوا کې اوسېدل او دا سیمه د اسونو د ودې سیمه وه.[۳۷]

مؤرخ کهزاد په دې باب کې لا هم واضح بحث کړی دی، د ده په نظر د افغان کلمه د مکان مرکب نوم دی او د سانسکریټ له یوه نامه آسوه غانه (Asva ghana) څخه اخیستل شوی دی، لومړی برخه آسوه یې د اس معنا او دویمه برخه غانه یې د مکان مفهوم لري. په دې ډول افغان، اسواکا او آسوه غانه د سورو هېواد کېږي.[۳۸]

نو د افغان کلمه هم د خلکو او هم د ملک په معنا راوړل کېده او له پېړیو-پېړیو وروسته و چې د افغانستان کلمه د وروستي مفهوم لپاره اختصاص شوه، په دې ملک کې داسې مثالونه ډېر دي چې یو نوم هم د خلکو او هم د ملک په معنا راغلی؛ لکه مومند، شینواري، خوګیانې او نور.

له هغه وروسته د افغان نوم په پرسي پولس کې د نقش رستم په عبادتځي کې راغلی

---

۳۷. البیروني د E. Sachau هندوستان، ترجمه، لندن، ۱۹۱۰ م، ۲۰۸۰ مخ، لومړی ټوک، G. Bosworth د غزنویانو امپراتوری، د ایډنبره پوهنتون خپرونه، ۱۹٦۳ م، ۱۱۳ مخ.

۳۸. کهزاد، افغانستان په شاهنامه کې، د بیهقي کتاب خپرولو مؤسسه، کابل، ۱۳۵۵ ل، ۲۸۸ مخ.

دی، پروفیسر شپرنګلنګ (M. Spreng ling) لیکي چې د افغان کلمه د ګوندا فرایګان رازمایود (Gondafarr Abgan Razmyod) له هغه خاص نامه څخه دی چې د شاهپور ساساني (د مړینې نېټه ۲۷۳ م) په امر د نقش رستم په ډبرینه لیکنه کې په پارتي، منځنۍ پارسو او یوناني کې کښل شوې، په دې منظور چې دغه پاچا خپل بری په اډیسه (Edessa) کې نړۍ ته اعلام کړي.

د شپرنګلنګ خپل عبارات دا دي: «دابګان، اوګان لپاره دغه لیکونکی تر اوسني افغان څخه بله نښه کلمه موندلی نه شي».[۳۹]

سراولاف کېرو هم دغې ته ورته نظریه نښکاره کړې او لیکلي یې دي چې د اپه کان (Apakan) او ابګان (Abgan) له کلمو څخه د افغان د کلمې تکامل طبیعي برښنې.[۴۰]

د یادونې وړ خبره ده چې تر اوسه هم دري ویونکي عامه خلک اوغان وایي؛ مګر پروفیسر فرای پورتنی نظر مشکوک ګڼي.[۴۱]

او یو ارمنی مؤرخ لیکي چې د اپه کان او ابګان کلمې د شوروي اتحاد اوسني اذربایجان د لرغونو خلکو لپاره استعمالېدل او دغه نومونه په دغه مفهوم سره د پینځمې پېړۍ په ارمني لیکنو کې لیدل کېږي.[۴۲]

د دغو پوهانو نظر د ابګان د کلمې په باب چې هر څه وي؛ دغه کلمه د سلیمان د سیمې د افغان خلکو په مفهوم په وروستیو هندي، چیني، عربي او فارسي منابعو کې په کراتو سره راغلې او بې له کوم شک نه د افغان له کلمې سره پوره سر خوري.

په شپږمې عیسوي پېړۍ کې نامتو هندي منجم وراهامیرا (Varahamira) په خپل اثر بري هت سمهیتا (Brihat Samhita) کې د اواګانه (Avagana) کلمه دوه ځله د نورو کلمو په ترڅ کې د چولا (Chola) له سپینو هونانو او چینایانو سره یو ځای راوړې ده.[۴۳] مګر دی د اوګانه خلکو د ځای په باب چوپ دی؛ خو څنګه چې اوګانه او افغان سره یو پېژندل شوي؛ نورو لیکوالو افغانان له خپل ملک سره یوځای ذکر کړي دي.[۴۴]

---

۳۹. لومړی ستر شاهپور، د زردشتي په کعبې باندې، د امریکې د عبراني، د ادبیاتو او ژبو مجله، شیکاګو، Lvii، اکټوبر، ۱۹۴۰ م، څلورمه ګڼه، ۴۱۱ او ۴۱۲ مخونه.

۴۰. کېرو، سراولاف، پټانان، د میکمیلن خپرونه، کاغذي وقایه، ۱۹۶۵ م، ۷۹ او ۸۰ مخونه.

۴۱. شخصي مفاهمه، د هارورډ پوهنتون، اګست، ۱۹۷۳ م.

۴۲. ګریګوریې، وازتن، د معاصر افغانستان ظهور، د ستنفورډ پوهنتون خپرونه، ۱۹۶۹ م، ۲۹ مخ.

۴۳. په متن کې ذکر شوی کتاب، N.C. Madura ، ترجمه، ۱۸۸۴ م، دویم فصل، ۱۶ لمبر، ۱۶ فصل، ۳۸ لمبر.

۴۴. په متن کې ذکر شوی کتاب، د P.S. Sastri او V. M. R. Bhat ترجمه، بنګلور، ۱۹۴۷ م، دویم فصل، ۶۱ لمبر، شپاړلسم فصل، ۳۸ لمبر.

له هغه وروسته مشهور چیني زایر شون چونګ (زوکړې نېټه، ۶۰۳ م) پوره دېرش کاله په هندوستان او افغانستان کې وګرځېد او په دوو ټوکونو کې یې د لوېدیځې نړۍ بودایي اسناد په نامه یو کتاب ولیکه، د یو شمېر لیکوالو په قرار شون چونګ د افغان د کلمې په ځای اوپوکین (O. Po. Kien) راوړی دی.

سرپرسي سایکس (Sir P. Sykes) ممکن لومړنی کس وي چې دا ویلي وي، دی د شون چونګ له قوله لیکي چې اپوکین (سرسخت او وېروونکي خلک دي) په کړو وړو کې زیږه او په عقیدې کې په خپلو ګاونډیو ښه والی لري.

یو شمېر نورو لیکوالو هم لږوډېر ورته نظریات ښکاره کړي دي.[۴۵] مګر ما نه د اپوکین نوم، نه پورتنی نقل قول د شون چونګ په هغه اثر کې ومونډ چې پروفیسر ساموئیل بیل (Samuel Beal) ژباړلی او د ترینر خپرونکې مؤسسې په (۱۱۸۴ م) کې په لنډن کې خپور کړی دی؛ دا په دې علت چې اول سایکس د شون چونګ نه په غلط نقل قول کړی دی.

پورتنی نقل قول د شون چونګ له خوا اصلاً د بامیانو د خلکو په باب وړاندې شوی دی، دوی به اپوکین وای او یا به نه وای؛ سربېره پر دې هغه څه چې شون چونګ د بامیانو د خلکو په باب ویلي دي؛ هغه نه دي چې سایکس نقل کړي دي؛ بلکې دا دي:

«... د دوی د خلکو کړه وړه سخت او زیږه دي، پوښاک یې په عمومي ډول له وړیو او پوټکو څخه دي... ادبیات، رسومي مقررات او په سوداګرۍ کې یې مروجې پیسې کټ مټ هغه دي چې د تخارا په ملک کې رواج لري... ژبه یې لږ سره توپیر لري؛ خو د شکل او قوارې له مخې ډېر سره ورته دي».[۴۶]

دویمه دا چې پروفیسر بیل د کتاب هغه برخه نه ده ژباړلې چې د اپوکین نوم پکې ذکر شوی دی؛ مګر دا برخه د شون چونګ په هغه متن کې لیدل کېږي چې ستانیلاس جولین (Stanilas Julien) په انګرېزي اړولی او د دغه مقصد لپاره یې د چیني او سانسکریټ د زده کړې لپاره شل کاله صرف کړي دي؛ وروسته همدغه متن د الیکزاندر کننګهم د کتاب د لرغوني هند جغرافیه، اساس تشکیل کړي دي، کننګهم لیکي: «شون چونګ یواځې یوځل د یوې فقرې په ترڅ کې د اپوکین ذکر کوي او هغه د فه لانه (Falana) او غزني په

---

۴۵. سایکس، د افغانستان تاریخ، لنډن، لومړی ټوک، ۱۵۴ مخ، حبیبي، عبدالحی، افغان او افغانستان، آریانا، درېیمه ګڼه، ۱۳۴۸ ل، ۱۹۷۰ م، ۱ او ۶ مخونه، جاوید، احمد، افغان او افغانستان، لمر مجله، دولسمه ګڼه، ۱۳۴۹ ل، ۱۹۷۱ م...ولبر، دی، افغانسان، ۱۹۶۲ م، ۴۰ مخ.

۴۶. د زیات تفصیل لپاره وګورئ! د شون چونګ ذکر شوی کتاب، لومړی ټوک، ۴۹ او ۵۱ مخونه.

مینځ کې؛ یعنې د لومړني شمال غرب ته او د وروستي جنوب شرق ته ښیي».[۴۷]
په دې ډول لکه څنګه چې دمخه وویل شول؛ د شون چونګ په نظر هم اپوکین اصلاً د یوې سیمې نوم دی چې کننګهم د یوه مفصل بحث په ترڅ کې هغه هم د ملک او هم د خلکو نوم ګڼلی دی؛ دی اضافه کوي:
«زه تر دې ډاډه یم چې د اپوکین د کلمې له ذکره د شون چونګ مقصد افغان دی».[۴۸]
وروسته له هغه چې مسلمانانو افغانستان فتح کړ؛ ممکن د حدودالعالم د کتاب نامعلوم مصنف لومړنی لیکوال وي چې د افغان د کلمې ذکر یې کړی وي، ده دا کتاب د (۳۷۲-۹۸۲) په حدودو کې لیکلی دی؛ له هغه وروسته د افغان کلمه دومره عامه شوې وه چې هر لیکوال چې په عربي یا دري کې د دغې سیمې په باب بحث کړی دی؛ حتماً یې د افغان کلمې ذکر کړی دی او ښاغلی محمدانور نیر دا ټول بحثونه په یوې لیکنې کې ځای کړي دي.[۴۹]
پښتو ویونکو لیکوالو په لومړي سر کې افغان یو خارجي نوم ګانړه؛ ورو-ورو یې د هغه یادونه په خپلو اثارو کې ومنله، خان جهان لودي (۱۶۳۰ مړ) په دغه لړ کې شاید لومړنی لیکوال وي، له هغه وروسته خوشحال خان خټک دا نوم په کراتو په خپلو اشعارو کې راوړی دی.
په یوه بیت کې وایي:

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګیالی د زمانې خوشحال خټک یم

احمدشاه درانی په خپل یوه لیک کې چې د عثماني سلطان درېیم مصطفی (۱۷۵۷-۱۷۷۴ م) نامه استولی و؛ د (جلیل افغان قوم...) یادونه کړې ده؛[۵۰] مګر په خپله د افغانانو په مینځ کې د دغه نوم رواج ډېر وخت ونیوه.
فرانسوی سیاح فریر چې د نولسمې پېړۍ په دویمې نیمایي کې په افغانستان کې

۴۷. د کننګهم ذکر شوی کتاب، ۱ او ۸۷ مخونه.
۴۸. پورتنی مأخذ، ۷۸ مخ.
۴۹. آریانا، خراسان، افغانستان، آریانا مجله، پرله پسې ۲۵۷ ګڼه، ۷۳ او ۸۳ مخونه.
۵۰. جلالي، غلام جیلاني، عثماني سلطان ته د احمدشاه لیک، کابل مجله، ۱۳۴۶ ل، ۹ او ۱۵ مخونه.

ګرځېدلـی دی؛ وایـي چـې افغانـان نـه غـواړي «د افغـان پـه نامـه یـاد شي»،[۵۱] دوی پـه تېـرې پېـړۍ کـې ځانونـه هغـو قبیلـو او خپلونـو تـه منسـوب بلـل چـې ورپـورې مربـوط و؛ خـو د بهرنیـو پـه مقابـل کـې یـې ځانونـه پښـتانه بلـل، ښایسـته مـوده شـوې چـې دغـه نـوم د افغانسـتان پـه ټـول لروبـر کـې دومـره عـام شـوی چـې نـه یواځـې پښـتانه ځانونـه افغانـان بـولي؛ بلکـې د مملکـت د ټولـو عـرفي ډلـو افـراد یـې د ژبـې، مذهـب او سـیمې پـه فـرق افغانـان بلـل کېـږي. پـه بـل عبـارت:

هـر هغـه فـرد چـې د افغانسـتان پـه سـیاسي حـدودو کـې دننـه ژونـد کـوي او د دغـه ملـک تبعـه دي؛ افغـان دی. نـو د افغـان د کلمـې دغـه تعمیـم د ملیـت د مفکـورې د پراخېـدو او ټینګېـدو یـو ښـه ښـکارندوی دی.

پښتون

د پښـتون کلمـه د افغـان تـر کلمـې هـم لرغونـې ده، دا نـوم د لومـړي ځـل لپـاره د هندوانـو د مذهبـي سرودونـو پـه یـوې مجموعـې ریګویـدا کـې چـې د ق. م لـه (۲۰۰۰) نـه تـر (۱۵۰۰) کالونـو کـې مینـځ تـه راغلـی؛ د پکتـاس پـه شـکل ذکـر شـوی دی.[۵۲]

ځینـې لیکـوال پکتـاس د پښـتون فلالوجیکـي سـلف بـولي؛[۵۳] مګـر وروسـته د تاریـخ پـلار هیرودوتـس (ق. م، ۴۸۴- ۴۳۱) پکتـاس یـې د پکتیـان (Pactyan) پـه ډول ذکـر کـړی او هغـه یـې د پکتیـکا د ملـک (Pactyica)[۵۴] اوسـېدونکي ښـودلي، پکتیـکا همغـه د سـلیمان د غـرو او هـوارو یـا تاریخـي ګنـدارا سـیمه ده او د پکتیـا پـه شـکل دغـه نـوم تـر اوسـه هـم د یـوې سـیمې لپـاره پکاربـړي؛ مګـر ناروېـژي نامتـو فلالوجېسـت مارګـن سـټرن (G.Morgenstierne) پښـتون او پکتیـان سره جـلا کلمـې بـولي، دی وایـي چـې پښـتون ممکـن لـه پرسـوتیا (Parsyetae) سره چـې لرغونـی شـکل یـې پرسـوانا (Parswana) دی؛ اړیکـې ولـري، پرسـوتیا هغـه قـوم دی چـې

---

۵۱. فریر. جي. پي، د افغانانو تاریخ، د (W. Jesse) ترجمه، لندن، ۱۸۵۷ م، ۱۱ مخ.

۵۲. ټېـټ. جـي. پـي. د افغانسـتان سـلطنت، کلکتـه، ۱۹۱۱ م، ۱۵ مـخ، یـو شـمېر افغـاني لیکوالـو د پښـتون کلمـه لـه بخـدا، بخـت، پخـت، پکـت او پښـت څخـه راوتلـې ګڼلـې ده؛ مګـر دغـه لفظـي مشـابهتونه هغـه وخـت د اعتبـار وړ ګرځېدلـی شي چـې تاریخـي شـواهد یـې تایـد کـړي.

۵۳. تریمان. جي. کې، ننني افغانستان، اسلامي کولتور، لومړی ګڼه، ۱۹۲۷ م، ۲۵۲ مخ.

۵٤. د یونـان مؤرخـان، ترجمـه، درالنسـن. جـي، پـه مقدمـه او نوټونـو د ګودولفـن، اف، دوه ټوکـه، لومـړی ټـوک، نیویـارک، پینځـم کتـاب، ۸۵ او ۴۱۷ فصلونـه، درېیـم کتـاب، ۱۰۲ فصـل، ځینـو لیکوالـو پکتیـان او پکتیـکا د پکتویـس Paktues او پکتویـکا Paktuika پـه ډول لیکلـی دی.

د بطلیموس په روایت په پاراپامیزوس (Parapmisus) کې اوسېده.[۵۵]
د مارګن سټرن دلیل صوتي دی، په تاریخي شواهدو بنا نه دی؛ ځنګه چې دی د ش (Sh) نرم اواز د (خ) یا (ګ) په سخت اواز مقدم بولي؛ دې نتیجې ته رسېږي چې د هېرودوتس په وخت کې او تر هغه د مخه د ریګویدا په وخت کې د وروستي اواز درک هم نه و؛ په دې ډول د ماګن سټرن په نظر پښتون د پکتیان او پکتاس معرف کېدای نه شي؛ مګر سراولاف کېرو د یوه اوږده بحث په ترڅ کې دا تشبېه کړې ده چې د پښتو سخته لهجه لږ تر لږه د لوی سکندر (۳۵۶- ۳۲۳ ق. م) په وختو کې موجوده وه، د کېرو دوه دلیلونه داسې خلاصه کېدای شي:
لومړی دا چې د پښتو سخته لهجه د لرغونو اسپه زیو، اوسنیو یوسفزیو (Aspazii) او د پښور د سیمې په خلکو کې موجوده وه او د یونان لرغونو لیکوالو مثلاً آري ین (Arrian) د سکندر د راتګ په وخت کې د اسپه زیو ذکر کړی دی.
بله دا چې د پښتو سخته لهجه د خوسپس (Khoaspes)؛ یا کوسپس (Choaspes) په کلمې کې چې د کونړ د سیند لپاره استعمال شوې ده؛ قیده شوې ده؛ خو (یاکو) د پښتو د (خه) یا (ښه) یوناني شوی شکل دی چې د کونړ د سیمې د آریاني خلکو په ژبو کې دود و او د یونان لرغونو لیکوالو لکه آرستو، سترابو او نورو د هغه ذکر کړی دی.
په دې ډول د کونړ د سیند معنا د ښو اسونو سیند کېږي؛ نو داسې ښکاري چې د سکندر په وخت کې د کونړ په سیمې کې هم د پښتو سخته لهجه موجوده وه.
داسې هم سراولاف کېرو د مارګن سټرن دا نظر ردوي چې د پښتو کلمه له پرسوانا څخه وتلې ده، د کېرو نظر دا کلمه له پښتو نه د پارس (Pars)؛ یا فارس (Fars) کلمې ته نزدې ده.[۵۶]

پټان

د پټان کلمه د پښتون او افغان له کلمو څخه ډېره وروسته راپیدا شوې ده؛ مګر د هغې د ظهور په باب روایتونه او نظریات سره مختلف دي، د فرشته په قول د پټان کلمه د هندوستان د بهار د ایالت د پتنه له سیمې سره ارتباط لري، دی وایي:
وروسته له هغه چې افغانان له غور څخه وکوچېدل او په پتنه (Pathna) کې میشته

۵۵. مارګن سټرن، افغان، اسلامي دایرةالمعارف، لومړی ټوک، ۱۹۶۰ م، ۲۱۷ مخ.
۵۶. کېرو، سراولاف، پټانان، یاد شوی اثر، ۳۵ او ۳۸ مخونه.

شـول؛ هندیانـړو دوی، د دوی د نـوي مـکان؛ یعنـي پټـان (پټهـان) پـه نامـه یـاد کـړل.[۵۷] مګـر فلالوجېسـت مارګـن سـټرن پـه دې نظـر دی چـې:
«کلمـه پطهـان... از شـکل قدیمـتر کلمـه پشـتو گرفتـه شـده اسـت، کـه مطابـق اسـتدلال زبـان شناسـی (پښـتان) بـوده اسـت».[۵۸]
پـه هـر حـال، هغـه څـه چـې دلتـه د ذکـر وړ دي؛ دا دي چـې دغـه نـوم لـه دولسـمې پېـړۍ څخـه راپـه دېخـوا د لومـړي ځـل لپـاره هغـو پښـتنو باندې ایښـودل شـوی دی چـې د اباسـین لـه سـیند نـه اغـاړه پـه هندوسـتان کـې مېشـته شـوي وو؛ لـه هغـه وروسـته انګرېزانـو کوښـښ وکـړ چـې د اباسـین نـه دېخـوا پښـتانه هـم د ډېورنـډ تـر کرښـې پـورې هـم د پټـان پـه نامـه یـاد کـړي او پـه دې ډول د دوی پـه سـیاسي لحـاظ لـه هغـو پښـتنو څخـه بېـل ونیـسي چـې دننـه پـه معـاصر افغانسـتان کـې اوسـېدل.[۵۹]
لـه دې کبلـه د پټـان نـوم یواځـې پـه انګرېـزي او هنـدي ژبـو کـې پـه کـثرت ذکـر شـوی دی؛ مګـر پـه خپلـه پښـتانه (هـر چېرتـه چـې دي) ځانونـه د نسـب، ژبـې او تاریـخ پـه لحـاظ یـو واحـد قـوم ګڼـي.

افغانستان

پـه عمومـي ډول داسـې فکـر کېـږي چـې افغانسـتان یـو نـوی نـوم دی او د لومـړي ځـل لپـاره د احمدشـاه بابـا پـه دوره کـې اسـتعمال شـوی دی، نامتـو مـؤرخ کهـزاد کـه څـه هـم خپـل ډېـر وروسـتی اثـر یـې (افغانسـتان در شـاهنامه) عنـوان کـړی دی؛ همدغسـې نظـر لـري؛ دی لیکـي: «افغانسـتان یـک نـام بسـیار تـازه و جدیـد اسـت» و از (۱۵۰) سـال تجـاوز نمـی کنـد».[۶۰]
مګـر دا سـمه نـه ده. تـر هغـه ځایـه چـې معلومـه شـوې ده؛ د افغانسـتان کلمـه پـه سـیاسي مفهـوم سره د یـوه ملـک پـه حیـث لومـړی د مـؤرخ سـیفي هـروي لـه خـوا د څوارلسـمې پېـړۍ پـه لومـړۍ څلورمـې کـې پـه هغـه کتـاب کـې قیـد شـوی دی چـې (تاریـخ نامـه هـرات) نومېـږي، سـیفي خپـل کتـاب د (۱۳۱۸- ۱۳۲۲ م\ ۷۱۸- ۷۲۲ هـ.ق) کلونـو پـه مینـځ کـې لیکلـی دی او

---

۵۷. د سـلطان محمـد درانـي پـه تاریـخ سـلطاني کـې د فرشـته د قـول نقـل، بمبـي، ۱۸۸۴ م، ۲۰ او ۲۱ مخونـه.
۵۸. فرهـادي، روان (مترجـم)، د پښـتو د تلفـظ او صرف تاریـخ، لومـړی ټـوک، د ادبیاتـو د پوهنځـي خپرونـه، ۱۳۵٦ ل، ۲۱۱ مـخ.
۵۹. پټهان (هـ)، (پښتانه)، وړمه مجله، درېیمه ګڼه، ۱۳۵۴ ل، ۱۳۵ او ۱۷۲ مخونه.
٦۰. د کهزاد یاد شوی اثر.

د نورو نومونو په ترڅ کې یې (۳۴) کرته د افغانستان د نامه ذکر کړی دی.[۶۱]
له دغه کتابه داسې معلومېږي چې د څوارلسمې پېړۍ نه د مخه او د چنګېزخان (۱۲۰۶-۱۲۲۷) له تاړاکونو وروسته افغانستان د خارجي قوتونو تر اثر لاندې نه و؛ مګر یو متحد حکومت یې هم نه لاره؛ بلکې یو شمېر محلي حاکمانو پرې حکومت کاوه چې تر ټولو مشهور یې د مستونګ (د نننۍ کوټه) حاکم و؛ مګر دغه ټول محلي حکمرانان د هرات د کرت د حکومتونو په دوره کې (۱۲۴۵- ۱۳۸۱) د خراسان تابع کړای شول.
په هر حال، په دغې ټولې دورې کې افغانستان هغه سېمې وې چې د اباسین او غزني په منځ کې پرتې وې. په بل عبارت: د سلیمان د غرو لوړې او هوارې چې د کابل او اباسین ترمنځ پرتې وې؛ د افغانستان په نامه یادېدلې. دا هغه سیمه ده چې پښتانه پکې تر هغو د مخه دوه زره کالونو کې اوسېدل.
له سیفي نه وروسته مؤرخانو هم افغانستان لرو ډېر په هغو حدودو سره ښودلی دی. زمچي اسفزاري په شپاړلسمې پېړۍ کې لیکلي چې محمدخدا پنده الیجایتو (۱۳۰۴-۱۳۱۷) امر وکړ چې «هرات دې له هغو ولایتونو سره د امو له سینده د افغانستان تر ختیځې نقطې پورې هغه «غیاث الدین» ته ورکړل شي».[۶۲]
په ملفوظات تېموري کې هم افغانستان لرو ډېر په همدغو حدودو سره ذکر شوی دی.[۶۳] که څه هم دغه کتاب جعلي دی،[۶۴] په دغه جعلي کتاب کې افغانستان له خراسان، سستان او کندهار نه بېل راغلی دی. بابر هم څه وخت چې د کابل د حدودو ذکر کوي؛ افغانستان د هغه جنوب ته ښیي او ختیځ اړخ یې تر پېښوره پورې رسوي.[۶۵]
په شپاړسمې پېړۍ کې د یو شمېر امپراتوریو له هسکېدو وروسته افغانستان او خراسان د هغوی او ګورګاني امپراتوریو په مینځ کې وېشل کېږي، افغانستان د هندوکش تر غرو پورې (ځینې وخت له دغو غرو نه اخوا هم) د هند برخه کېږي او خراسان د صفویانو تابع ګرځي، وروسته له هغه چې په (۱۶۲۲) کې شاه عباس صفوي د هندوستان له

---

۶۱. هروي، سیفي، تاریخ نامه هرات، د پروفیسر صدیقي په مقدمه، کلکته، ۱۹۴۳ م، ۷۷ مخ.
۶۲. اسفزاري، زمچي، روضة‌الجنات في اوصاف مدینة هرات، د کاظم امام په مقدمه، تهران، لومړی ټوک، ۱۹۵۹ م، ۴۶۴ مخ.
۶۳. ملفوظات تېمور، لومړی کتاب، انګرېزي ترجمه، د (W. Davy) اکسفورډ، ۱۷۸۳ م، ۱۱۲۰ مخ، په دغې بلې ترجمې کې د تېمور له قول نه ویل شوي چې: ما د افغانانو ملک چې د سلیمان په غرو کې اوسېدل؛ ونیو، ملفوظات تېمور، د تاریخ هند بقول مؤرخان آن، تدوین د (H. M. Elliot)، ۱۸۷۱ م، درېیم ټوک، ۳۹۹ مخ.
۶۴. پروفیسر (J. Flitcher) د هارورډ پوهنتون، شخصي مفاهمه، ۱۹۷۵ م.
۶۵. بابرنامه، انګرېزي ترجمه، د (A. S. Beverige) لندن، ۱۹۲۱ م، لومړی ټوک، ۲۰۰ مخ.

ګورګانیانو نه کندهار نیسي، د مقر چینه د دواړو امپراتوریو تر منځ سرحد کېږي[٦٦] او له هندوکش نه اخوا سیمې د شیبانیانو په لاس کې لوېږي، که څه هم شاه جهان یوځل دا سیمې په (١٦٤٦) د امو تر سینده پورې فتح کوي.

افغانستان په دې ډول د احمدشاه دراني تر هسکېدو پورې په درېو برخو وېشل شوی و او د افغانستان نوم دغو ټولو برخو ته نه پکارېده؛ حتی د احمدشاه په وخت کې چې دا ټولې سیمې د یوه مرکز تر اداري لاندې وې، افغانستان یواځې د هغه ملک نوم و چې د افغاني مؤرخ دراني په قول: «بین هندوستان و ایران و «مناطق شمال هندوکش» واقع و».[٦٧] همدغه ملک ته کله-کله آن د تېرې پېړۍ تر دویمې نیمایي پورې د خراسان نوم هم استعمالېده چې د هغې پېړۍ تر پایه پورې د افغانستان نوم بالکل د هغه ځای ونیو. مګر د افغان د کلمې په څېر د افغانستان نوم هم نورو په تېره بیا دري ویونکو اول په لیکنو کې راوړی دی، د افغانستان کلمه افغاني حکمرانانو په نولسمې پېړۍ کې ورو-ورو ومنله، افغانانو خپل ملک د روه؛ یا پښتونخوا په نامه یادوه چې ژر به پرې بحث وشي او هغه وخت چې د تېرې پېړۍ په دویمې نیمایي کې د افغانستان اوسني حدود د رسمي معاهدو له مخې وټاکل شول، دا نوم د همدغه اوسني حدود او ملک په معنا ورو-ورو عام شو.

پکتیکا

د روه او پښتونخوا په باب له بحث نه دمخه د هیرودوتس په پکتیکا بحث کول ضروري دي. نامتو ختیځپوه اورل ستاین (Avrel stein) او داسې هم اولاف کېرو پکتیکا او ګندهارا د عین سیمو نوم بولي چې د کابل او کونړ د سیندونو په اوږدو کې پرتې وې او مرکز یې پېښور لرغونی پرشاپورا (Purushapvra).[٦٨] مګر د بیلو په نظر د پکتیکا ساحه تر هغو پراخه ده او ټولو هغو ځمکو ته راجع کېده چې د اباسین او هلمند تر مینځ پرتې وې.[٦٩] په دې ډول پښتونخوا، روه او پکتیکا لږو ډېر د یوه واحد ملک نوم وچې آریایي او هندي عناصر یې اوسېدونکي وو. هندي نامتو مؤرخ ماجومدار لیکلي چې: «پختون یا هندي

---

٦٦. درانی، سلطان محمد، تاریخ سلطاني، بمبي، ١٨٨٤ م، ...
٦٧. تاریخ سلطاني، ١٠ مخ، الفنسن، م. د کابل د سلطنت شرح او بیان، لندن، لومړی ټوک، ١٨٤٢ م، ١٢٤ مخ.
٦٨. د کېرو ذکر شوی کتاب، ٣٤ مخ.
٦٩. بیلو، د افغانستان نژادونه، کلکته، ١٨٨٠ م، ٦٠ مخ.

پټان ممکن د پکتیکا معرف اوسي».[۷۰]
مګر بیلو چې د هیرودوتس د لیکنو په اساس د پکتیکا د اوسېدونکو په باب نسبتاً مشخص بحث کړی دی؛ لیکي چې په (ق. م) پینځمې پېړۍ کې څلور ډلې خلک په پکتیکا کې اوسېدل: ګنداري (Gandarii)، اپه ری تای (Aparytae)، سته ګېدای (Sattagyddae) او دادیکای (Dadicae)، لومړنۍ درې ډلې یې پکتین؛ یعنې مهمند، یوسفزي، اپریدي او خټک وو او وروستۍ ډله یې هغه خلک وو چې د دادي (Dadi) په نامه د نولسمې پېړۍ په پای کې د خټکو سهیل اړخ ته د کاکړو په منځ کې اوسېدل.[۷۱]
لوی سکندر هند ته د تګ په وخت کې په باجوړ، سوات او کونړ کې د درېو ډلو خلکو: اسپه زي (Aspazii)، ګورالینان (Gvraeans) او اساسي نیانو (Gvraeans) سره مخامخ شو او په یوې نښتې کې د دغو خلکو له خوا په اوږه کې زخمي شو او که د زړې کالي یې په تن کې نه وای؛ پرهار یې ممکن کاري وای.[۷۲]
په هر حال، د دغو خلکو یوه ډله اسپه زي د یوسف زیو په حیث پېژندل شوي دي او بیلو دوی د ګندارپانو په ډله کې ګڼي.
سترابو اسپه زي د هپه سي (Hippasi) په نامه یاد کړي دي.[۷۳]
اولاف کیرو لیکي چې دا دواړه کلمې یو دي او د یوسف زي کلمه د اسپه زي معربه کلمه ده، د ده په قول همدا اوس هم (یو عادي کلیوال یوسف زي هېڅکله ځان د یوسف زي په نامه نه یادوي؛ لکه ځان ته ای سپزي (Isapzai)؛ یا حتی آسپ زي (Asapzai) وایي.[۷۴]
دا کلمه واضحاً پښتو او د اسپه او زي ترکیب دی؛ څنګه چې د افغان کلمه د اس سورو معنا ورکوي، اسپه زي ممکن له زر اسپه یي (Zariaspai)، لرغوني بلخ ته د یوه نزدې ښار اوسېدونکي او تر اوسنا نه ړومبی اسپه کورنۍ[۷۵] سره اړیکې ولري؛ مګر د تاریخي شواهدو له مخې د دغې موضوع تثبیت ډېرو پلټنو ته اړه لري.

---

۷۰. ماجومدار. آر. سي. د هندوستان په باب لرغوني اثار، ۱۹۶۰ م، ۴ مخ، پایلیک.
۷۱. د بیلو یاد شوی اثر، ۵۸ مخ.
۷۲. آري بن، د سکندر یرغلونه، د (D. Selincovrt) ترجمه، (Penguin) خپرونه، ۱۹۷۱ م، ۲۴۰ او ۲۴۱ مخونه.
۷۳. د قول نقل د کیرو په یاد شوي کتاب کې ، ۵۵ مخ.
۷۴. د قوي نقل د کیرو په یاد شوي کتاب کې، ۵۵ مخ.
۷۵. د کهزاد یاد شوی اثر، ۷۷ مخ.

روه، پښتونخوا

روه د غرني ملک په معنا اوس هم د پنجابیانو او د دېره جات او ملتان د جټانو له خوا له سند نه لوېدیځو سیمو؛ یعنې د سلیمان غرو او هوارو لپاره استعمالېږي.[۷۶]
د اولاف کیرو په نظر روه یو غیر پښتو او غالباً پنجابي کلمه ده؛ مګر دا کلمه ډېره لرغونې ده او د سلیمان د سیمې د پښتنو ملک لپاره پکارېده، روه د اوره په شکل د لومړي ځل لپاره د شپارسو نورو جغرافیوي سیمو په ترڅ کې؛ لکه سغد، مسورو، بخدي، هریو او نور په اوستا کې راغلي دي.[۷۷]
په مهاباراته کې د دغې کلمې همدا شکللوها (Loha) دی او پانیني د سانسکریټ نومیالی ګرامرپوه دا کلمه په روهیتاګري (Rohita Giri) کې د روه د غره په معنا راوړې ده؛ مګر له هغه څخه د ده مقصد د هندوکش غر دی.[۷۸]
وروسته په پینځمې عیسوي پېړۍ کې یو چینایي زایر فه شین (Fa-shin) روه د لوی (Lo-i) په شکل ذکر کړی؛ مګر له هغه څخه د ده مقصد له واورو ډک واړه غرونه (Little Snowy Mountains) دي چې د ننګرهارا (Nagarhara)؛ یعنې ننګرهار او پو نه (Po-na)؛ یعنې بنو او سن تو (Sin-tv)؛ یعنې اباسین په مینځ کې واقع وو.[۷۹]
تر هغه وروسته د فرشته په قول روه د هغو سیمو لپاره پکارېده چې په باجوړ کې له سوات څخه په بهکار (Bhukkar) کې د سېوي (Sevi) تر ښار پورې او په پنجاب کې له حسن ابدال څخه تر کابل او کندهار پورې پرتې وې.[۸۰]
دا ساحه لږو ډېر هغه سیمه ده چې په ریاض المحبت کې راغلي ده، په دې کتاب کې ویل شوي چې روه چې دافغانانو ملک دی؛ په لوېدیځ کې په ایلمن (Ilmen) پورې محدوده ده، ختیځ لور ته په قاشقار (Kaskar) پورې، سهیل طرف ته د بلوجستان براهوي پورې او شرق ته بیا په کشمیر پورې.[۸۱] په دې لړ کې په داسې حال کې چې د افغانستان کلمه لږو ډېر د عین ساحې لپاره غیرپښتنو استعمالوله، پښتنو شاعرانو د روه کلمه د همدغه

---

۷۶. د کیرو ذکر شوی اثر، ۴۳۹ مخ، د الفنستن ذکر شوی کتاب، لومړی ټوک، ۲۰۱ مخ، پایلیک.
۷۷. د کهزاد یاد شوی اثر، ۱۷۵ مخ.
۷۸. حبیبي، عبدالحی، روه په ادب او تاریخ کې، وړمه مجله، درېیمه او څلورمه ګڼه، ۱۳۵۲ ل، ۱ او ۹ مخونه.
۷۹. د فه شین د قول نقل د سمالوئیل بیل له خوا د شون چونګ نه ذکر شوی کتاب په مقدمې کې، ۳۶ مخ، لومړی ټوک.
۸۰. فرشته، محمدقاسم، د فرشته تاریخ، کانپور، ۱۳۰۱/ ۱۸۸۴، ۲۲۰ مخ.
۸۱. ملا نعمت الله په (تاریخ افغانها) باندې د (Dorn) له ملحقاتو څخه، لندن، ۱۹۶ م، ۶۴ مخ.

ملک لپاره په کراتو راوړې ده.[۸۲]
د پښتونخوا نوم تر هر بل نوم نه ډېر د پښتو په مینځ کې رواج لاره؛ مګر برخلاف په خارجي اثارو کې يې لاره نه وه میندلې؛ خو دا په یقین معلومه نه ده، چې دغه نوم یواځې جغرافیوي سیمه ښوولە؛ یا سیاسي مفهوم يې لاره، د ځینو لیکوالو په نظر دا نوم د لومړي ځل لپاره د دولسمې پېړۍ په دویمې نیمایي کې د پښتو په ادب کې ننوتی دی.[۸۳]
د اتلسمې پېړۍ په نیمایي کې احمدشاه درانی د پښتونخوا نوم په خپلو اشعارو کې راوړی دی، په یوه بیت کې يې ویلي دي:

د ډهلي تخت هېرومه چې رایاد کړم
زما د ښکلې پښتونخوا د غرو سرونه

د نولسمې پېړۍ په سر کې مشهور الفنستن د ډاکتر لیډن (Leyden) په قول د پښتونخوا ذکر کړی؛ مګر ورسره يې جوخته زیاته کړې ده، چې ده پخپله دغه نوم نه دی اورېدلی.[۸۴] لکه څنګه چې د مخه وویل شول؛ دا کلمه په خپله پښتنو کې ډېره معموله ده او د هغې پېړۍ په وروستیو کلونو کې نورو باندنیو لیکوالو په کراتو سره د هغې ذکر کړی دی.[۸۵]

۸۲. د حبیبي (روه په ادب او تاریخ کې) ذکر شوې مقاله، ۲ او ۳ مخونه.
۸۳. رښتین، صدیق الله، د پښتو ادب تاریخ، کابل مجله، ۱۳۲۵ ل، ۱ مخ.
۸۴. د الفنستن ذکر شوی کتاب، لومړی ټوک، ۲۰۰ مخ.
۸۵. بیلو، د افغانستان د اتنوګرافي په باب یو تحقیق، لندن، ۱۸۹۱ م، ۱۹۸د مخ، د بیلو بل ذکر شوی کتاب، ۵۸ مخ، ډارمستټر جم، د پښتونخوا د شعر هاروبهار، درېیم چاپ، پښتو ټولنه، ۱۳۵۶ ل.

آریانا مجله، ۱۳۵۹ ل کال، ۲مه گڼه، پرلپسې گڼه ۳۳۲، ۷۳-۸۰ مخونه.

نگاهی به حکومت و جامعه افغانستان در دوره امارت امیر عبدالرحمن خان[۸۶]

در اثر تازه اینجانب که بنام حکومت و جامعه افغانستان در دوره امارت امیر عبدالرحمن خان نشر شده است، شخصیت امیر با تاریخ افغانستان در دوره مورد بحث مزج گردیده است. این امیر که بیشتر از هر حکمران سلف خود بالای جامعه افغانستان اثر خود را بجا گذاشته است، در سر و صورت دادن تاریخ کشور نه بحیث یک فرد منزوی، بلکه بحیث یک شخص اجتماعی که اساساً ممثل قوای محافظه کار بود، تبارز نموده است.
در بدو امر خطرات داخلی ای که در دوره جنگ های داخلی دهه (۱۸۶۰ م) بروز نمود، امیر را به ضرورت تاسیس یک حکومت مقتدر مرکزی متقاعد ساخت. متعاقب آن این فکر یا خطرات خارجی تقویه شد که متوجه سلامت کشور و حکمرانی امیر گردید. امیر برای دفع این خطرات یک اردوی قوی دایمی و منابع طبیعی و بشری را که در دسترس خود داشت، تنظیم و تجهیز کرد. در عین حال کشور افغانستان را به اساس این مفکوره منزوی ساخت که بگفته خودش: «یک خانه پیش از آنکه اثاث البیت و پرده در آن گذاشته شود، باید دیوار ها داشته باشد، ورنه دزدان خواهند آمد و آن چیزها را به یغما خواهند برد.»[۸۷] این مفکوره امیر نهایت مهم ثابت گردید، چونکه در داخل کشور تشکیلات حکومتی و دسته های مختلف جامعه را و در خارج کشور روابط آن را با همسایه گانش بطور جدی متاثر ساخت.
اردو جدید توسعه بیوروکراسی موجود را ضروری ساخت تا به اردو معاش، یونیفورم و

---

۸۶. این نوشته قسمت خاتمه و نتیجه کتابی بقلم نویسنده است که بنام «حکومت و جامعه افغانستان در دوره امارت امیر عبدالرحمن خان، از طرف پوهنتون تکزاس امریکا در ۳۵۰ صفحه بزبان انگلیسی در ۱۹۷۹نشر شده است.
۸۷. به نقل قول والتر پاین، سر انجنیر کارخانه کابل در جریده اډوکیت هندوستان، در سلسله مکتوب های سیاسی و سری وارده از هندوستان، جورنال فرنتیرز، صفحه ۱۵۶ قسمت ب، در اسناد دفتر هندو کتابخانه دفتر هند در لندن.

وسایل خوراکی ترتیب و تهیه کرده به بقای خود ادامه دهد. مصارف لازمی از مدارک مالیات بر زمین و انواع مختلف سایر محصولات تهیه شد که در دوره امیر به اندازه بی سابقه زیاد گردید؛ با آنهم این عواید کفایت نکرد، زیرا که تشکیلات حکومتی و مصارف که برای اجرای عادی امور لازم بود، بتدریج آنقدر زیاد شد که رفع آن با منابع قلیل داخلی ممکن نبود. بگفته امیر تنها اردو (۷۸) فیصد تمام عواید دولت را می بلعید. امیر و بعد از او اخلافش برای سبک ساختن این بار سنگین مالی به کمک خارجی متوسل شدند، مگر با این کار خود را بر قدرت های خارجی متکی گردانیدند. این امر دو نتیجه داد، و هر دوی آن موقف اخلاقی شان را متضرر ساخت. اول آنها در مورد روابط خارجی، مخصوصاً راجع به آن مناطق که در اثر معاهده دیورند داخل منطقه نفوذی حکومت هند برتانوی خوانده میشد، ولی در خود افغانستان هنوز هم اجزای آن شمرده میشد؛ آزادی عمل را از دست دادند. دوم امیر عبدالرحمن خان بمثل اخلاف خود از طرف مردم افغانستان به نظر بی اعتمادی دیده میشد، به سببیکه چون او و اخلافش از حکومت هند برتانوی کمک های مالی و اسلحه دریافت مینمودند، بر ضد آن از مبارزه جدی شانه خالی میکردند. این رویه و نظر مردم با آنکه احساسات ضد کفر رسما به شدت تقویه میشد، دوام و شدت داشت.

اردو و بیروکراسی جدید سبب شد که افراد مستعد در این ساحات غیر تولیدی اقتصادی جذب شوند. چون این انجذاب قدرت انسانی، شغل ها را در ساحات دیگر محدود ساخت، اردو و بیروکراسی تا حد زیادی جای تشبثات فردی را اشغال نمود. شرایط مساعد برای انکشاف اقتصاد ملی از راه تشبثات خصوصی فراهم نگردید. یک مشاهد چنین اظهار نظر می کند:« آنچه این کشور را در مرحله اول متضرر می سازد، قطعه قطعه بودن و مخالفت های ناشی از آن است. در درجه دوم این واقعیت که مردم برای خود صلاحیت اجرایی ندارند، وقتی یک شخص مقتدر و جاه طلب و مستعد ظهور می کند، بجای آنکه چنان کاری را پیشه خود سازد که با آن در منطقه خود اهمیتی کسب کند، به دربار رو می کند و بچنان یک سیستم دسیسه بازی توسل مینماید، که میخواهد یک شخص دیگری را از موقفش بر اندازد و خود جای او را اشغال کند. بمفهوم بسیار دقیق این حکومت مثل پدر بسیار حاکمانه است و هر چیز به رئیس دولت تعلق دارد.»[۸۸] تاثیرات سوء اردو و بیروکراسی جدید مخصوصا در ساحه زراعت که اساس اقتصاد افغانستان را تشکیل میدهد، نمایان بود.

---

۸۸. هملتن لیلیاس دختر یک وزیر، قصه جنگ هزاره، ص ۱۵، لندن، ۱۹۰۰.

سیستم جدید مالیات بر زمین و سایر محصولات، دولت را قادر برآن ساخت که قسمت زیاد محصولات زراعتی را بخود اختصاص دهد. این امر در کشوریکه مؤلیدین کوچک زراعتی در آن غلبه داشت، باعث آن شد که دهقانان صرف در حال به اصطلاح «بخور نمیر» زنده‌گی نمایند. بدتر از آن این اقدامات محرک زمینداران کوچک را که اکثریت عظیم ملاکین را تشکیل میدادند، بحدی از بین برد که تمام کوششات امیر جهت اصلاح زراعت از قبیل اعطای قرضه های زراعتی، اعمار و اصلاح کانال های آبیاری پروگرام تحت زرع در آوردن زمین های وسیع در ترکستان زمین بلحاظ تاثیرات ناچیز ثابت گردید.
سیاست امیر در مورد توزیع و تجارت در محصولات زراعتی هم بهمین اندازه غیر مفید ثابت شد. موصوف با تاسیس انحصارات حکومتی و وضع محصولات زیاد بر اموال صناعتی بدون آنکه در عین زمان صنایع دستی را حمایه کرده باشد، مانع ظهور یک طبقه متشبث تجارتی شد. در فرجام تمام این سیاست ها ناکام شد و علل آن این بود که غیر واقعبینانه بود و علاوه بر آن کارداران نالایق و علاقمند به منافع شخصی متکفل اجرا و تطبیق آن بودند. بجای آن تجارت آزاد در پیش گرفته شد ولی در آنوقت تجار آنقدر کوبیده شده بودند که نتوانستند با رقبای خارجی در دهه آینده موفقانه مقابله نمایند.
مختصر اینکه گرچه اصلاح سیستم های مخابرات و سرک ها، منکوب ساختن رسم راهزنی و تاسیس کارخانه کابل در ذات خود کارنامه های قابل وصفی بحساب می آیند، ولی سیاست های اقتصادی امیر در مجموع خود افغانستان را بچنان حالت زراعتی محکوم کرد که در آن حتی خود زراعت هم بدون آنکه در مدت کوتاهی جبیره شده بتواند، بصورت اساسی متضرر شد. مگر در ارزیابی نمودن سیاست های امیر باید نگرانی مردم آن وقت برای سلامت افغانستان از نظر انداخته نشود و هم از تجاوزات احتمالی انگلیس و روس در هراس بودند. امیر عبدالرحمن خان این ترس را خوب درک کرده بود. برای آن چنان نقشه ها را طرح نمود که بموجب آن باید دولت تقویه گردد تا با عبارت خودش«مملکت افغانستان برای مردم مسلمان تا ابد باقی بماند و اینکه موخرالذکر هیچ وقت از طرف کدام ملت خارجی مغلوب نگردد».[۸۹]
ولی در زمینه امیر تا حدی پیش رفت که نسبت به دولت علاقمندی از حد زیاد را نشان داده و بهبود واقعی خود مردم را که باید کمک اساس کارنامه های بشری باشد، فراموش نمود. این نگرانی از حد زیاد درباره دولت باعث آن شد که او از درک این موضوع عاجز ماند که قدرت خالص نظامی در حالیکه فاقد پشتوانه قوی اقتصاد ملی باشد، بر اساس

---

۸۹. عبدالرحمن . امیر. رساله موعظه. ص ۲۲. کابل ۱۸۹۴.

متینـی اسـتوار بـوده نمـی توانـد. موصـوف چنـان کوششـات بعمـل نیـاورد کـه باعـث تقویـه اقتصـاد و اسـتثمار منابـع طبیعـی بطـرق جدیـد باشـد. اینکـه موصـوف اجـازه نـداد خطـوط آهـن و تیلگـراف در داخـل کشـور اعـمار گـردد، قابـل درک بـود. دلایـل موجـود بـود کـه اگـر چنیـن میشـد، تمامیـت افغانسـتان ویـا آنچـه از آن باقیمانـده بـود، در معـرض خطـر جـدی قـرار میگرفـت. در عیـن حـال او احساسـات ضـد کفـر را در بیـن مـردم تقویـه کـرد و دریـن موضـوع بحـدی پیچیـده، کـه بگفتـه یـک مشـاهد «مقـصر فراموشـی اسـتخراج معادن از کشـورش شـد.» مرزنـک مارتـن، سر انجنیـر کارخانـه کابـل مـی نویسـد کـه امیـر: «اکـثر اوقـات از فوایدیکـه بـه کشـورش عایـد میشـد بمـن سـخن هـا میگفـت و بـزودی بعـد از تقـرر مـن او امـر کتبـی صـادر نمـود کـه اقدامـات لازم دربـاره ذوب معـادن مـس کـه در نزدیکـی کابـل کشـف شـده بـود انجـام نمایـم. ولـی همینکـه ایـن کار تـا نصـف آن پیـش رفـت، بمـن هدایـت داد کـه کار بـالای آن معطـل گـردد. ایـن موضـوع بـه همیـن ترتیـب معلـق مانـد.»[۹۰] مارتـن چنـان مـی اندیشـید کـه امیـر «نمیخواسـت بـا آشـکار سـاختن ثـروت مملکـت، سـایق تجـاوزات بـه همسـایگانش را فراهم نمـوده باشـد.»[۹۱] بجـای ایـن چیـز هـا امیـر کوشـید دولـت و حاکمیـت خانـدانی را بـا وسـایل و طـرق درشـت عنعنـوی اسـتحکام بخشـد کـه در نتیجـه آن تمـام دسـته هـای مـردم در پنجـه چنـان یـک دولـت مقتـدر و خوردکننـده قـرار گرفـت کـه افغـان هـا تـا آنوقـت ندیـده بودنـد.

سیاسـت هـای امیـر وقـت از یـک نـگاه دیگـری دیـده شـود، معلـوم خواهـد شـد کـه یـک جامعـه نسـبتاً مسـاوی را در افغانسـتان بمیـان آورد. عیـن هـمان روش هائیکـه مانـع تولیـد ثـروت گردیـد. در عیـن حـال باعـث آن شـد کـه تفـاوت هـا در عوایـد را کـه در بیـن مـردم موجـود بـود، بـا هـم در سـطح نسـبتاً مسـاوی قـرار دهـد. موثرتریـن عامـل در ایـن زمینـه، در جملـه سـایر چیـز هـا عبـارت از تطبیـق کلـی سیسـتم سـه کـوت مالیـات بـر زمیـن بـود کـه بـه موجـب آن زارعـان بـی زمیـن مسـتحق ثلـث محصـولات زمیـن شـدند. البتـه ایـن موضـوع محصـول غیـر ارادی سیاسـت هـای امیـر بـود، نـه نتیجـه مسـاعی شـعوری او. امیـر را عقیـده بـر آن بـود کـه انسـان هـا در اصـل بـا هـم برابـر نیسـتند. او میگفـت کـه چـون «عقـل درجـه هـای دارد، خداونـد قسـمت هـای بـزرگ را بـه دمـاغ هـای بـزرگ و قسـمت هـای کوچـک را بـه دمـاغ هـای کوچـک اعطـا کـرده، او هیـچ انسـان را از آن محـروم ننمـوده و ایـن بـرای خیـر و فـلاح انسـان اسـت تـا انسـان هـا نیازمنـد همدیگـر باشـند.»[۹۲] ایـن عقیـده بلاخـره بـه چنـان انجـام منتهـی شـد

۹۰. مرز نک مارتن. در تحت حکمرانی امیر مطلق العنان ص ۳۰۵ لندن ـ ۱۰۹۷.
۹۱. ایضاً ص ۳۰۶.
۹۲. امیر عبدالرحمن خان، مرات العقول، کابل، ۱۸۹۴ ص ۱۴.

که امیر درباره تنظیم مجدد جامعه به اساس چنان یک سلسله مرتبه وار و درجه دار مساعی شعوری به خرچ داد که خاندان محمدزایی ها در راس آن قرار داده شدند.
کارنامه های امیر تا آن جا که به سیاست داخلی ارتباط داشت، خیلی موفق بود و این موفقیت مرهون اردویی بود که امیر آن را منظم کرده بود و عصاره این کارنامه ها تصفیه بعضی مردم و تابع ساختن آن عده دیگر بود که امیر تمام آنها را بنام «طبقه متوسط» میخواند. مگر اینها در واقع کسانی بودند که استعداد مخالفت با دولت و خاندان امیر را داشتند. این موضوع تابع ساختن با علاوه هراس از خطرات خارجی برای امیر این را ممکن گردانید که شاهی مطلقه را در داخل نظام قدرت مرکزی متمرکز برقرار نماید که متقی بر ادعای ناشی از مقام الهی باشد. در عین حال در دوره امارت امیر آغاز چنان یک دولت ملی به مشاهده میرسد که افراد این را درک کردند که بعلاوه متعلق بودن ایشان به جوامع کوچک عنعنوی عضو یک واحد بزرگتر بنام افغانستان میباشند و این افغانستان دارای مقررات و قوانین متحد الشکل و واحد های نسبتاً معیاری شده وزن و سکه بوده و هم در نتیجه فتح شدن مناطق جدید و اصلاحات سرک ها مستعد انکشاف تجارت داخلی به سویه ملی شده بود. مختصر اینکه افغانستان در این دوره برای اولین بار بحیث یک واحد یگانه اقتصادی و سیاسی ظهور نمود. این حال به علاوه ترویج تکنالوجی عصری نظامی در این کشور که در واقع هنوز هم بیشتر مشابه به نظام قدیمی بود، تا یک دولت عصری؛ راه را برای عصری شدن در دهه های آینده آماده ساخت.
امیرعبدالرحمن خان در ترویج ریفورم های یاد شده فوق باید بین یک مصلح مطلق العنان و یک مصلح معتقد به تحول تدریجی، انتخابی مینمود. موصوف رول اولی را انتخاب کرد و پروای حمایت انسان را یا هیچ ننمود و یا علاقمندی کمی نسبت به آن نشان داد. ولی تشدد و جبری که در دوره امارت او بنام دولت و جامعه مورد استفاده قرار داده شد، تا آنوقت در تاریخ و حیات سیاسی افغانستان سابقه نداشت. در واقع عین همان دولت را که امیر تنظیم نمود، بر مبنای زور و جبر استوار بود.[۹۳] خود امیر با آنکه از مردم عوام سخن ها میگفت، بگفته یکی به شاهینی مبدل شد که بسیار علاقمند گوشت بود.
بنابر همین علت است که حکمرانی مطلقه او با اینکه موصوف موسس واقعی افغانستان

---

۹۳. نایب کوتوال میر سلطان، نقل قول در یاد داشت پشاور ۱۲ فبروری ۱۸۸۷. در سلسله مکتوب های سری و سیاسی وارده از هندوستان. جلد ۴۹.ص۵۷۶، اسناد دفتر هندو کتابخانه دفتر هند در لندن.

معاصر میباشد، تا امروز بحیث سمبول ترور و دهشت خوانده میشود. ولی باید بخاطر داشت که او بالای چنان مردمان حکمرانی مینمود که بگفته یک مشاهد زور و جبر «قوت یگانه قانونی آنها» بود.[۹۴] و این میرساند که چرا طرق درشت حکمروایی او را اخلافش هم در پیش گرفتند. ولی در عین حال دولت را که امیر تنظیم نمود، همچو یک مانع موثری به مقابل دوره های دوامدار جنگ های داخلی قرار گرفت. که تا آنوقت در این کشور بکثرت واقع میشد.

۹۴. پیل گریفن. (امیر و اخلاف او) مجله فورت نایتلی، ۱۹۰۱ ص ۷۵۷.

کابل مجله، ۱۳۵۷ ل، د چنګاښ نه ویشتمه، څلورمه ګڼه، ۲۹ او ۳۶ مخونه.

د احمدشاهي دولت ځینې خصوصیتونه

همدا چې مالومه شوه چې صفوي حکومت نور نشي کولی له میرویس څخه کندهار ترلاسه کړي، دُرانیانو هم په لومړیو کې له صفویانو سره مرسته کړې وه او بیا یې د استقلال بیرغ په هرات کې پورته کړ او صفویان یې له ښار نه پسې واخیستل. وروسته هغوی په دې ټولو ولایاتو مسلط شول او په غور، بالامرغاب، بادغیس او اُوبه حاکمان مقرر کړل. لکه څرنګه چې غلجیانو په کندهار کې د دولت بنسټ ایښی و، دُرانیانو په هماغه ترتیب په هرات کې کښښود. په دې وخت کې د ټول دُراني قوم مشر اسدالله سدوزی و؛ خو لکه څنګه چې مخکې ذکر شو په (۱۷۲۰ م) کې د دوی او د غلجیانو ترمنځ په دلارام کې د فراه پر سر جنګ وشو. دُرانیانو ماته وخوړه او مشر یې ووژل شو. دُرانیان وروسته د مشهد نیولو ته متوجه شول، خو بریالي نه شول. بیا یې هم د هغو شاوخوا سیمو کې فعالیت کاوه که څه هم څو مخالفو ډلو د دوی ترمنځ ظهور کړی و. نادرشاه په (۱۷۳۰م) کال کې د افغانانو د ټکولو تصمیم ونیو او (۱۷۳۱ م) په مارچ کې وروسته له یو لړ بریاوو چې په ډېر مشکل سره یې په نصیب شوې (په کافر کلا کې نادر زخمي شوی و) د هرات په لور روان شو، په دې وخت کې د دُرانیانو مشر ذولفقار سدوزی و. د رقیبانو پر خلاف، الله یارخان او نور له نادر قلي سره د هر ډول مصالحت مخالف ول. یوه ډله فارسي ژبي خلک او یو شمیر غلجیان چې له نادر سره د مخالف له مخې هغه ځای ته تللي ول، له دُرانیانو سره یوځای شول. د ښار امامیان او تیمنیان د نادر طرفدار شول. له دې هر څه سره بیا هم هغه و نه شو کولی څو د خپلو ضعیفو ملګرو په وسیله د هرات ښار ته لار وکړي. هرات د (۱۱) میاشتو لپاره محاصره و، تر دې چې د (۱۷۳۲م) کال په فبروري کې پرانیستل شو. نادرشاه سره له دې چې له دُرانیانو سره یې سخت مخالفت درلوده، خو بیا یې هم هغوی قتل عام نه کړل. یوازې د دُرانیانو مشران یې زنداني کړل او نور یې د سمنان او مشهد ترمنځ سیمو کې هستوګن کړل. هغه دُراینان چې له نادرشاه سره پاتې شول، ښه خدمتونه یې ترسره کړل. دا دُرانیان چې مشري عبدالغني خان الکوزي کوله، د دامغان د پاڅون کوونکو یعنې الیزیو او همدرانګه د دجلې د سیند ترڅنګ د عثماني

اردو پر وړاندې د نادرخان په ګټه وجنګیدل. د دې خدمتونو په بدل کې نادرخان د دوی بندیان ازاد کړل او له دوی سره یې وعده وکړه چې وروسته له دې چې کندهار له غلجایو څخه ونیسي، بیرته به یې دوی ته سپاري. په (۱۷۳۸ م) کې یې کله چې دا کار وکړ، نادرشاه دُرانیانو ته، کندهار او هرات ته د تګ اجازه ورکړه او کومې ځمکه چې یو وخت یې خپل ملکیت و، بیرته ورته ورکړل شوې. دا ځمکې د نادرشاه له هدایت سره سم، د عبدالغني الکوزي په واسطه د دُرانیانو د لویو قومونو ترمنځ ووېشلې. ارغنداب الکوزیانو، زمینداور الیزیو، ارغستان اچکزیو او ځینې نورې سیمې بارکزیو او داسې نورو ته ورکړل شوې. (۹۳) دُراني مشران د پخوا په څیر د نادرشاه تر وژلو پورې په (۱۷۴۷ م) کې د خراسان د خبوشان په فتحه کې د نور محمدخان الیزي په مشري (په دې وخت کې عبدالغني خان الیزی وفات شوی و) له خپلو قطعاتو سره په لښکرکشیو کې ونډه درلوده. د دې مشرانو په منځ کې یو کس د احمدخان سدوزي په نوم، د افغانستان راتلوونکی امپراتور و.

دُرانیانو د نادرشاه تر وژلو پورې د مشهد له شاوخوا سیمو څخه کندهار او هرات ته لاړل. د دوی مشران او هغه کسان چې له نادرشاه سره په خدمت بوخت وو، ډېر ژر له دوی سره یوځای شول او په دې خاطر د یوه مشر د درلودو په فکر کې شول چې هم یې له غلجیانو سره مخالفت درلود او هم درانی قومونه تازه په یوه نوي ځای کې هستوګن شوي ول؛ نو ځکه دوی یوه اغېزمن او قوي حکومت ته اړتیا درلوده چې د دې کار لپاره دوی تیار له نادرشاه سره د خدمت په دوره کې د ښې حکومتولۍ او نظامي مسایلو تجربه ترلاسه کړې وه؛ نو بنا پر دې، د دُرانیانو د عمده قومونو مشران لکه جمال خان بارکزی، نورمحمد خان الیزی، نصرالله خان نورزی، مهابت خان پوپل زی، موسی خان اسحاق زی او ځینې نور په (۱۷۴۷ م) کې نادرآباد ته نږدې په شیرسرخ زیارت کې جرګه وکړه، خو هیڅ څوک د مشر په توګه ونه ټاکل شو او د یو شمیر نوماندانو ترمنځ موازینه هماغسې پاتې وه. ظاهراً هیڅ یوه له دوی څخه نه غوښتل چې داسې یو کس غوره شي چې د شخصیت په لحاظ دکتاتوري ته میل لري او د قومیت په لحاظ یې شمیر او قوت زیات وي او یا له دواړو نه بهرمند وي. دوی حاضر نه ول چې یو ځل بیا ورباندې د نادرشاه په څېر مطلق العنان حاکم شي. همدا لامل و، چې دُرانیان نه په جمال خان راضي وو او نه هم په محمدخان الیزي، هغه په دې سبب چې لومړنی یې د یوه لوی قوم مشر و او دویم یې دکتاتوري ته ډېر میل درلود، په داسې حال کې چې اوس هم د میرافغان په حیث د ټولو مشر و. بالاخره له نهو ورځو جرګو وروسته د یوه روحاني شخص له لوري چې نوم صابرشاه لاهوري و، د سدوزیو د یوه کوچني قوم مشر احمدخان د ټولو دُرانیانو د مشر په

توګه ومنل شو، پرته له دې چې احمدخان د نورو قومونو د مشرانو په څیر ځان نوماند کړي. هغه څه چې د جرګې غړي یې د احمدخان په مشري موافقت ته ورسول هغه د احمدخان اجتماعي او ټولو ته د منلو وړ شخصیت او د نادرشاه په لښکر کې د نومورې بریالیتوبونه ول. په دې ټاکنه کې ځینې نور ملاحظات هم اغېزناک ول چې له هغې ډلې د سدوخان د نیکونو لوړ مقام و چې احمدخان هم د دوی له ډلې څخه یو و. د دوی په کورنۍ کې د ټول قوم مشري نیمه میراثي وه (د نادرشاه د سلطنت په دوره کې سدوزیو دا مقام له لاسه ورکړی و). له دې پرته د صابرشاه وړاندیز یو الهي مظهر ګڼل کیده، په ځانګړي توګه هغه وخت کله چې صابرشاه په یوه لنډ شانته وعظ کې دوی ته په خطاب کې وویل چې د احمدخان د نه ټاکل کیدو په صورت کې شاید دوی، په الهی قهر او غضب مبتلا شي.

نورو مشرانو دا فکر هم وکړ چې احمدخان د یوه کوچني قوم مشر دی، که چېرې نومورې دیکتاتوري ته مخه کړي؛ نو د هغه خالي سلاح کول ورته کوم سخت کار نه دی. په دې ترتیب احمدخان د احمدشاه دُراني په حیث، په داسې حال کې چې د غنمو وړی یې د تاج په توګه په سر کې ایښي و، له جرګې راووت. دا هغه وخت و چې صفوي امپراتوری له منځه تللې وه او بابري امپراتوري په هند کې مخ په ختمیدو وه. احمدشاه د افغاني دولت په تنظیم او جوړولو پیل وکړ او لښکر کشۍ یې پیل کړې؛ خو کوم دولت چې احمدشاه رامنځته کړ، په واقعیت کې د هغو دولتونو انکشافي شکل و چې دُرانیانو په هرات او غلجیانو په کندهار کې مخکې تاسیس کړي وو. احمدشاهي دولت د جرګې په پایله کې منځته راغلی او حداقل پخپله د احمدشاه په دوره کې همداسې د جرګو په مشوره مخته لاړ. علاوه له دې، د دې دولت بنسټګر د نورو امپراتوریانو د بنسټګرو (اسمعیل صفوي یا بابر ګورګاني او نادرشاه افشار) پر خلاف د زور او شدت پر ځای له مصلحت او مشورې نه کار واخیست او قدرت ته ورسید. د احمدشاه د (۲۶) کلن سلطنت پر مهال (۱۷۴۷-۱۷۷۳ م) په افغانستان کې مهمې پېښې رامنځته شوې. له ټولو مهمه یې د اصلي افغانستان استقلال او تر یوه واحد مرکز لاندې له سند نه تر هندوکش پورې د یوې افغانې سدوزي کورنۍ تر حاکمیت لاندې راوستل و. له افغانستان سره د ځینو نورو سیمو لکه کشمیر، پنجاب، سند، بلوچستان، د فارس خراسان، ترکستان او بدخشان په یوځای کېدو یوه لویه امپراتوري رامنځته شوه. احمدشاه د شاهنشاه په نوم یادیده (احمدشاه ډیری په هند کې په دې لقب یادیده) او د نومورې امپراتوري تر ډېره د دُراني امپراتوري په نوم یادیده. د امپراتوری سیمو باج ورکاوو او خپله د افغانستان ځینو قومونو او سیمو یا هیڅ مالیه نه ورکوله او یا یې هم ډېره کمه مالیه ورکوله. د دولت

مصارف په ډېره اندازه د فتوحاتو له غنیمتونو او باج څخه لاسته راتلل؛ نو په دې وجه د افغانستان له خپلو خلکو څخه د ډېرې مالیې د اخېستلو اړتیا پیدا نه شوه او په پایله کې د حکومت او عامو خلکو ترمنځ کوم ضدیت رامنځته نه شو. علاوه له دې، دا چې اداري سیستم د مرکزیت د نشتون د اصل پر بنسټ و، والیان او قومي مشران د سیمو او د قومونو په اداره کې تر ډېره حده ازاد ول. د دولت تجهیزات اکثره د حکومت په ښارونو کې کیدل او د ملکي او فوځي اداراتو په رأس کې دُرانیان واقع ول. د دُراني قومونو دې مشرانو په عین وخت کې د دې نظامي قطعاتو مشري هم په غاړه درلوده چې هم یې خپل ځانونه او هم یې قومي مشران د اړتیا په وخت کې حکومت ته برابرول او د دې کار په بدل کې یې یا معاشات اخیستل او یا به یې له حکومت نه ځمکه اخیسته، ترڅو عایدات یې دوی ترلاسه کړي. حکومت د فوځ یوه کوچنۍ منظمه دایمي قطعه د شاهي غلام یا د کور غلام په نوم په واک کې درلوده چې د دود له مخې له ځینې اقلیتونو او د دربار له غلامانو جوړه شوې وه. دفتري کارونه په دفتري ژبه اجرا کیدل او د دولت عمال دري ژبي ول، په داسې حال کې چې د دربار ژبه او د دولت لوړپوړي اعیان او ارکان او ډېره برخه خلک پښتانه ول. علاوه له دې احمدشاهي دولت لاندې خصوصیات درلودل:

۱. په احمدشاهي دولت کې خپله د شاه شخصیت د توازن په راوستلو کې له بل هر څه نه ډېر اهمیت درلود. د احمدشاه سیاستمداري په دې کې وه چې موازینه یې په داسې ډول وساتله چې له څو ځایونو پرته یې هیڅ له زور او زیاتي څخه کار وانخیست. همدا لامل و چې د ده په دوره کې، له څو ناکامو توطیو پرته چې د جاه طلبو سردارانو لکه نورمحمد الیزي په وسیله ترسره شوې، نور د احمدشاه پر ضد هیڅ پاڅون ونشو؛ خو ځایناستي یې د دا ډول انډول له ساتلوعاجز شول او احمدشاهي دولت یې په پایله کې متزلزله کړ.
۲. په احمدشاهي دولت کې دُراني سرداران، لکه څنګه یې چې مخکې یادونه وشوه، د ډېرو نظامي، سیاسي او مالي امتیازاتو په لاسته راوړلو سره لوړ موقف ته ورسیدل. له دې پرته دوی د جنګي غنیمتونو په لاسته راوړلو سره په ډېرو لښکر کشیانو کې تمویل شول او په عمومي توګه د احمدشاهي دولت د ملا تیر په توګه د درباري اشرافو یوه ممتازه طبقه جوړه کړه او تر دې حده په قدرت کې شول چې حتی د دولت لپاره خطر ګڼل کیدل. دا خطر د احمدشاه د زوی او ځایناستي تیمورشاه (۱۷۷۳-۱۷۹۳ م) په دوره کې هغه وخت محسوس شو چې اکثرو دُراني سردارانو د تیمورشاه ورور او د هغه رقیب د تیمورشاه پر خلاف حمایت کړ. تیمورشاه چې د

غیر تیموریانو په سیمه کې تربیه او پیدا شوی و، د دې لپاره چې دا خطر اغیز و نه کړي، د سلطنت مرکز کابل ته را نقل کړ او لوړ رتبه دولتي منصبونه یې غیر دُرانیانو ته ورکړل او خپله یې ډېر د ښار پر اقلیتونو تکیه وکړه. دا اقدامات چې اصلاً تیمورشاه د مرکزي حکومت د استحکام لپاره وکړل، د دې لامل شول چې دُرانیان او یو شمیر نور پښتانه (غیر پښتنو د نوموړي د سلطنت په دوره کې پاڅون ونکړ) یو لړ پاڅونونه وکړي. تیمورشاه ټول دا پاڅونونه پر افغان امپراتوری د پردیو یرغلګرو د یرغل په ګډون، ټول ناکام او دفع کړل؛ خو د امپراتوری دولت د همدې شاه په دوران کې مخ په ماتیدو شو او د زامنو په دوره کې یې تجزیه او د سدوزیو کورنۍ د نوولسمې پېړۍ په لومړۍ ربع کې سقوط وکړ.

۳. د احمدشاه د دولت دوام او استحکام تر ډېره د والیانو او قومي مشرانو له ښه نیت پورې تړلی و او مرکزي حکومت د مملکت له مستقیمې اداري نه عاجز و؛ خو والیان اکثره شهزادګان ول او شمیر یې زیات وو. شاهانو د حکومت د استحکام لپاره له متنفذو (خدمتګاران) کورنیو سره د واده اړیکې ساتلې او د خدمتګارو ښځو به یې ډېر خیال ساته. په بل عبارت شاهانو ډېر اولادونه درلودل او ناسکه وروڼه به له نورو نه جدا تربیه او لویدل. هغه شهزادګان چې په حاکمو ولایاتو کې به له خپلو ناسکه ورنیو سره یو ځای ول، د شاه له مړینې وروسته به یې د تخت او تاج پر سر پخپلو کې جګړې کولې. دوی د ځایناستي کومه مالومه سیاسي تګلاره نه عملي کوله، همدا ډول جګړو ته لار خلاصه وه چې په پای کې د داخلي دوامداره جګړو لامل شوې. په دې کې خدمتګارانو او قومي مشرانو هم د یوه لوري طرفداري کوله، په ځانګړې توګه د تیمورشاه له مرګ وروسته دغه حالت خطرناک شو، تر دې اندازې چې د سدوزي کورنۍ د امپراتوری د سقوط عمده لامل هم همدا داخلي اړې دوړې شوې.

٤. دا چې د اصلي افغانستان عایداتي منابعو بسنه نه کوله او د امپراتوری له سیمو څخه په کم او نامنظم ډول دا عایدات راتلل، دې حالت د احمدشاهي امپراتوری بنسټ متزلزله کړ، خو دا تزلزل په تدریجي او غیر محسوس ډول و. احمدشاه له خپل ټول ثروت او قدرت سره ونشو کولی چې د خپل دولت لپاره بشپړ ثابت عواید برابر کړي او دولت یې لکه څنګه چې مخکې یې یادونه وشوه، اکثر د جنګي غنایمو او د امپراتوری د سیمو په باج تمویلیده. بهرني باجونه حتی د حکومت په ایجاد او نظم کې په هماغه لومړیو کلونو کې ډېر اغیزناک ول (په هغه کال کې دوه میلونه روپۍ چې د باج په شکل نادرافشار ته لیږل کېدلې، د احمدشاه په تصرف کې شوې). د نوموړي د نیکونو په دوره کې د امپراتوری سیمې لکه پنجاب او کشمیر

چې ډېر عوایـد یـې ورځخـه ترلاسـه کیـدل پـردي شـول، افغانسـتان لـه سـختو مـالي سـتونزو سره مـخ او داخـلي جگړې رامنځتـه شـوې. د نومـوړي نیکونـو د نوولسـمې پېړۍ تـر څلورمـې ربـع پـورې یـا یـې ونشـو کولـی او یـا یـې هـم ونغوښـتل د هغـو ځمکـو مالیـه واخـلي چـې دولـت معـاف کـړې وې او یـا د هغـو ځمکـو مالیـه زیاتـه کـړي چـې مخکـې یـې دولـت تـه پـه ډېـره کمـه انـدازه مالیـه ورکولـه. دوی و نشـو کولـی چـې پـه ښـه ډول مالیـه راټولـه او د دولـت عوایـد زیـات کـړل. د دې پـه بـدل کـې یـې گمرکـي محصـولات او پـر کسـبکارانو محصـولات زیـات کـړل. دا سیاسـت د دې لامـل شـو چـې د ځمکـو والا خلـک د قـدرت پـه لـوړه برخـې کـې پاتـې شي او تجـاران او کسـبه کار خلـک تـر فشـار لانـدې راشي او تجـارت لـه پرمختـگ څخـه وروسـته پاتـې شـو. دا چـاره هغـه وخـت ډېـره شـوه چـې دودیـز ترانزیټـي تجـارت د بحـري تجـارت د پراخیـدو لـه املـه کمـزوری شـو او افغانسـتان پـه دې برخـه کـې ډېـر تـاوان وکـړ. د احمدشـاه لـه مـرگ وروسـته ښـارونه لـه پرمختـگ پاتـې شـول. پـه نولسـمه پیـړۍ کـې د بهرنیـو هېوادونـو فشـار او مداخلـو د افغانسـتان پـر داخـلي اوضـاع بـدې اغېـزې وکـړې. پایلـه دا شـوه چـې پـه (۱۸۱۸م) کال کـې د احمدشـاهي کورنـۍ حاکمیـت پـای تـه ورسـېد.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د کب نه ویشتمه، دولسمه گڼه، ۳۲ او ۳۶ مخونه.

لومړني انسانان

د انسان پلټونکی فکر ارام نه وي، تل کوښښ کوي، مجهولاتو پسې شي او کشف یې کړي، البته د ده دغه راز کوښښ ځانله اساسي محرک لري چې د ژوندانه ضرورت او اړتیاوې په کې لوی رول لري. دا چې وایي « احتیاج د ایجاد مور ده» ډېر په ځای خبره ده، یو له هغو لویو مسئلو څخه چې یې تل د انسان فکر ځان ته را ګرځولی د هغه د پیدایښت خبره ده؛ خو تر اوسه داسې فیصلې ته نه دی رسېدلی چې ټول انسانان یا دا چې ټول علما پرې اتفاق ولري، همدغه سبب دی چې په دې باب کې هم لکه د نورو مسئلو په شان مختلف نظریات شته.

یو ځانله ښل ډسپلین په دې باب کې وضع شوی چې د انتروپولوجي یا معرفت الاانسان په نامه یې شهرت میندلی دی.

زیاتره انتروپولوجستان یا انسان پېژندونکي په دې عقیده دي چې لومړني انسانان نیم میلیون کاله د مخه د مځکې په سر پیدا شوي دي، دا عقیده د هغو هډوکو د راپیداکېدو نه وروسته اظهار شوې، په نورو ځایونو لکه پیکنګ، هایډل برګ او سویکس (انګلستان) کې هم د ډېرو پخوانیو انسانانو هډوکي لاس ته راغلي چې هغوی ته د پیکینګ انسان، د هایډل برګ انسان، اوسویکس او پلیټ ډون انسانان وایي.

جیولوجستان یعنې مځکه پېژندونکي، د مځکې د هغو طبقاتو د مطالعې په اثر چې پورتنۍ هډوکي په کې پیدا شوي داسې اټکلوي چې د جاوا انسان پینځه سوه زره کاله د مخه او د پلیټ ډرن انسان دوسوه او پنځوس زره کاله د مخه اوسېدل.

سره له دې بیا هم خبره حل شوې او قطعي شوې نه ده، دا نظریات هغه وخت بیان شول چې پورتنۍ هډوکي په لاس راغلل، ځوک نه شي ویلای چې دغه هډوکي ارو مرو د لومړنیو انسانانو دي.

وروستي کشفیات شاید د انسان قدامت تر دې هم د مخه کړي، دلته ارو مرو دا پوښتنه منځ ته راځي چې ښه څه وخت چې لومړنی انسان پیدا شو، د ژوندانه چل ول یې څنګه زده کړ، معلم خو یې مسلماً نه لاره، که یې لرلای، معلم له پاره د بل معلم ضرورت میدان

ته راځي چې په دې ډول د دوو او تسلسل نظریه صحیح کېږي او حال دا چې د تسلسل نظریه عقل نه منې.
په دې پوهېږو چې هر مادي ترکیب په هر شکل او حال چې وي، ځانله خواص لري، دا خواص د هغه ترکیب طبیعي زېږنده وي چې اثبات او دلایلو ته هیڅ حاجت نه لري او په مسلماتو او بدیهیانو کې راځي، مثلاً که یو جسم پورته واچوو، بېرته مځکې ته رالویږي، ولې رالویږي؟ مځکه یې کشوي، مځکه یې ولې کشوي؟ ځکه چې د جاذبې قوت لري؛ ولې د جاذبې قوت لري؟ دا یې طبیعي خاصه ده، یعنې هره مادي ذره د جذبولو خاصیت لري او څرنګه چې مادي ذرات د مځکې په لویه مجموعه کې سره ټولې او متکاشف دي؛ نو ځکه یې قوت هم محسوس دی او د دې پر ځای چې مځکه د کوم جسم (غیر د لمر د کرې نه چې هغه بیا په خپل نوبت کې تر مځکې په وارو لوی او متکاشف دی) په لور کش شي، جسم د مځکې په لور جذبیږي.
همدغسې مادي متکاشف ذرات په بعضې خاصو حالاتو او شرایطو کې ځانله مخصوص او معین تظاهرات لري؛ نو چې خبره بېرته انسان ته وګرځوو، دا به ووایو هر وخت چې د مځکې په سر پیدا شوی، د ځانله خصوصیاتو څښتن شوی دی، مثلاً خوراک، څښاک، خوب، تولید د نسل او داسې نور یې د خپل طبیعي خاصیت په برکت په خپله کړي دي.
د ده د وجود ترکیباتو او ورسره د هغو خواصو او صفاتو چې د طبیعي سوق په نامه یادیږي، انسان ته یې پورتنې اعمال ښوولي دي، په انسانانو او حیواناتو کې طبیعي سوق بل څه نه دي؛ مګر د دوی د جسمي ترکیباتو طبیعي خواص او تمایلات دي چې انسانانو کې له طبیعي سوق نه غېر نور څه هم شته چې محیط یې ور زده کوي او کسبي خوا لري.
ډېر امکان لري چې دغسې لومړني کشفیات یې تصادفاً زده کړي دي او هغه وخت چې یې لومړني تصادفي کشف کړی وي، له هغه نه یې په وروستیو کشفیاتو کې کار اخیستی وي او په دې ډول که مورِ هر کشف ته نظر واچوو، په حقیقت کې به هم هغې ټاکلې موضوع کې له ابتدا نه تر اوسه پورې د کشفیاتو یو لړ وینو، مثلاً ژبه چې یوه اجتماعي حادثه او د پوهولو او را پوهولو او د باطني احساساتو د اظهارولو یوه وسیله ده.
په ابتدا کې یعنې په هغه وخت کې چې لومړني انسانان د مځکې په سر پیدا شوي وو، په اوسني حال نه وو او ډېر امکان شته چې په آینده کې هم په دې اوسني حال کې پاتې نه شي او فرق وکړي.
په ابتدا کې انسانانو له اشارو نه کار اخیسته او په مخصوصو اوازونو او حرکاتو سره یې د ډار، خوښۍ، غم او باطني احساساتو اظهار کاوه، په زرګونو کلونو تېر شول. اشارات او حرکات په الفبا واوښتل او د نن ورځې ژبې یې جوړې کړې، لا به هم د تکامل په لور

دومـي؛ ځکـه تـر هغـې انـدازې چـې پخوانـۍ ژبـې مـور تـه نیمګړې ښکاري، زمـور اوسـنۍ ژبـې بـه آینـده تـه هـم نیمګړې وبریښـي، اوس هـم ډېـر باطنـي جریانـات او تمایـلات شـته چـې زمـور ژبـې یـې لـه اظهارولـو نـه عاجـزې دي.

همداسـې خـوراک او څښـاک هـم و نیسـئ، د لومړنیـو انسـانانو خـواړه شـاید وابښـه، بوټـي او میـوې دانـې وې، تـر انسـانانو د مخـه د نـړۍ پـه سر پیـدا شـوي وو، زرګونـه کالـه بـه تېـر شـوي وي او لـه هغـه وروسـته بـه انسـان پـه دې بریالـی شـوی وی چـې اور بـل کـړي او بیـا لـه هغـه نـه پـه ژوندانـه کـې کار واخـلي او لـه ډېـرو خطرونـو نـه پـرې ځـان وژغـوري، اور د لومـړي ځـل لپـاره شـاید پـه تصـادف پیـدا شـوی وي، خـو دا خـبره یقینـي ده چـې د اور پـه کشـف سره انسـان د تمـدن لـوړ پـوړ تـه هسـک شـوی دی او دا کشـف پـه خپـل وخـت کـې دومـره اهمیـت لـري، لکـه بـرق چـې یـې اوس لـري، لومړنـی انسـان پـه اولـه کـې پـه دې هېـڅ نـه پوهېـده چـې طبیعـي شـیان څنګـه پـه کار کـړي او پـه ژوندانـه کـې تـرې کار واخـلي.

لـه هغـه وخـت نـه چـې انسـان د مځکـې پـه مـخ پیـدا شـوی، ځـان یـې لـه طبیعـت او طبیعـي حوادثـو سره پـه جګـړه کـې ګېـر لیدلـی دی، سـړو، تـودو، لمـر، بـاران، واورې، بـاد، مرضونـو او داسـې نـورو ربـړولي او مـړه کـړي دي.

پـه دې ډول تنـازع دې تـه اړ کـړي چـې ارام کیننـي؛ بلکـې کوښـښ وکـړي چـې ژونـدی پاتـې شي او پـه دې سـبب پـه طبیعـي شـیانو کار وکـړي، یعنـي ځینـو شـیانو تـه تغییـر شـکل ورکـړي او بیـا یـې د خپـل ضرورت لپـاره اسـتعمال کـړي.

پـه دې راز پوهېـدل د انسـان لـه پـاره بېشـکه ډېـر اهمیـت لاره، دا پوهـه هـم سمدلاسـه ور پـه برخـه نـه شـوه، بلکـې زرګونـه کلونـه تېـر شـول او لـه نیـم میلیـون نـه تـر (۵۸ قـم) پـورې کلونـه تېـرل شـول او لـه هغـه وروسـته انسـان وکـولای شـول چـې لـه ډېـرو نـه د ځـان لـه پـاره الات او وسـایل جـوړ کـړي، یعنـي ډېـر پـه هغـه اصـلي شـکل اسـتعمال کـړي او پـه ژوندانـه کـې تـرې کار واخـلي.

پـه دې ډول د انسـان پـه تاریـخ کـې د زړې ډېـرې بـا پلیولیتیـک دوره راغلـه، تـر عیسـویت پنځـوس زره کالـه د مخـه د یخچالـو دوره وه چـې پـه اروپـا کـې یـې لـه شـمالي قطـب څخـه نیولـي تـر فرانسـې او المـان او پـه شـمالي امریـکا کـې یـې تـر نیویـارک پـورې ټولـې مځکـې لانـدې کـړې وې.

پـه دې دوره کـې هـوا زښـته زیاتـه سړه شـوې ده، همدغـه بـې سـارې او لـه حـده زیـات سـاړه و چـې د ډېرینـو آلاتـو او وسـایلو جوړونکـي انسـانان یـې چـې انتروپولوجسـتانو بـه ورتـه نینـدر تـل ویلـې، لـه منځـه لاړل، لـه عیسـویت څخـه تـر شـل زرو کلونـو د مخـه یعنـي هغـه وخـت چـې یخچالونـه ورک شـول او هـوا ورو ورو پسـې معتدلـه شـوه، لـه آسـیا او افریقـې څخـه

انسانان اروپا ته ولیږدېدل.
دا انسانان چې د نیندرتل د انسانانو په ځای خپاره او میشته شول، ډګرو میګنن په نامه یاد شول، دا انسانان په آسیا او افریقا کې شاید هومره اوسېدلی وي، لکه نیندرتل په اروپا کې خو څومره چې د نیندرتل په باب چې که څه هم د زړې ډبرې لومړني انسانان دي، معلومات شته، هومره د ګرومیګنن په باب نشته، د دې لوی علت دادی چې په اروپا کې نظر آسیا او افریقې کې زیاتې کیندنې شوې.
له همدې املـه د اروپا په هکله معلومات زیات دي، ګرومیګنن ننني انسانانو ته زیات ورته وو، دوی هنر پالونکي و، د غارونو، دیوالونه چې په کې به اوسېدل، د دوی له خوا نقش شوي وو، دوی نژدې شل زره کلونه په اروپا کې واوسېدل، همدوی وو چې له هډوکو څخه یې ستنې جوړې کړې و؛ خو په نورو کشفیاتو کې له نیندرتل څخه ښه ترته پاتې وو، پینځلس یا لس زره کاله د مخه دوی هم نیندرتل په څېر له اروپا نه ورک شول.
داسې ښکاري چې نور انسانان به له آسیا څخه اروپا ته تللي وي او هغوي به یې وژلي یا شړلي وي.
وروستني انسانان چې نظرو نیند رټل او ګرومیګنن ته په ترقي او تمدن کې د مخه وو، د اوسنیو انسانانو نیکونه بلل کېږي، تر عیسویت شپږ زره کاله د مخه کوم وخت چې فلز د لومړي ځل له پاره په بین النهرین یعنې د فرات او دجلې ترمنځ سیندونو په سیمه کې کشف شو. د نیولیتک یعنې د نوي یا ښویه شوې ډبرې دوره خلاصه شوه او بشر د تمدن لوړ پوړ ته هسک شو.

افکار

بشر په هره مرحله کې د فکر خاوند و، هغه وخت چې د مځکې په سر ښکاره شوی، فکر هم ورسره ملګری شوی دی؛ خو دومره ده چې په اولو دورو کې یې نظر اوس ته فکر ساده او بسیط و؛ ځکه چې په ساده او بسیطو محیطونو کې یې ژوند کاوه، سره له دې یې د ټولو او هغو څیزونو په باره کې فکر قایم کړی و، کوم چې دی ورسره په تماس کې و او ضررت یې ورته حس کاوه.
ځینې پوهان په دې عقیده دي چې په لومړنیو ټولنو کې هر څه یوځای وو، د هیڅ څیز بغضیت نه و، روحیه یې هم د ګډ ژوند په اساس وه، ښه او بد، خیر او شر یې سره یو و. له دې کبله د نظام قانون او د تشکیل وجود ته ضرورت نه و؛ مګر کوم وخت چې د کار وېش پیدا شو، یعنې یوه ډله مثلاً د ماهیانو په ښکار پسې لاړه او بلې ډلې میوې، دانې ټولې کړې، د شخصي ملکیت فکر پیدا شو او په دې ډول زور ورو شتمنو نور لاندې کړل

او ډېر څه یې خپل کړل، وروسته بیا د دې له پاره چې خپل شته په امن کړي او د نورو له چور او چپاول څخه یې وساتي؛ نو یې مقررات وضع کړل.
په دې ډول حکومتونه او تشکیلات مینځ ته راغلل، کوم هغه شیان چې یې په لومړنیو دورو کې انسان ته زحمت ورکاوه، هغه پرله پسې طبیعي اوښتنې وې چې ده ته یې زیان رساوه او یا به یې په ګټه تمامېدل، لکه تودوخې، لمر، باران، تالنده، بربښنا، وچکالي او ناروغي، مرګ او داسې نور، دا شیان ده ته لکه اسرار وو.
په حقیقت او څنګه والی یې هیڅ نه پوهېده؛ خو په دې کوښښ پسې و چې یو تعبیر ورته وکړي داسې یې ګمان کاوه چې ځان لري، یعنې هغه جهان هم د ډار، ویرې شه نیت، بد نیت، هیلې او لوړو په اثر حرکت کوي.
څه وخت چې به یې کرهنه په وخت پخېده او حاصل به یې شه و؛ نو د باران او لمر روح به یې د ځان په خوا باله او که داسې به نه و او وچکالي چې ګرد چاپېر مادي جهان هم د ده په شان یا ډېر زیات او یا ډېر لږ لمر او یا سیلاب او داسې نورو طبیعي عواملو په وجه به یې ده او یا د ده کښت ته زیان اوښته؛ نو به یې د لمر، باران روح له ځان نه خپه ګانې او دا به یې په زړه شول چې د لمر روح په ده په قهر دی او غواړي جزا ورکړي، په دې ډول د طبیعي قواوو په لمانځلو سوق شو او د دین او فلسفې څښتن وګرځېد.

وړمه مجله، ۲۲ کال، لومړۍ ګڼه، ۱۳۵۷ ل.

د اتلسمې پېړۍ په درېیمې لسیزې کې په فارس د پښتنو غلبه

په پورتنۍ دورې کې په فارس باندې د غلبې په باب ډېر اثار موجود دي؛ مګر ټول یې د خارجي یا د ایرانیو لیکوالو دي، پخپله د پښتنو له خوا په دې باب لومړنۍ لیکنې تر اوسه لیدل شوې نه دي؛ یواځې تاریخ سلطاني د سلطان محمد دراني تألیف یوه نیمه پېړۍ وروسته په (۱۸۸۴ م) کې مینځته راغلی دی، په دې اثر کې هم په دې باب ډېر معلومات نشته، له هغو غلزیو څخه چې په فارس باندې یې حکومت کړی دی؛ اثار نه دي راپاتې، د دې ټولو نتیجه دا شوې ده چې د ټولو هغو لیکنو په باب، چې د غلزیو په باب شوې دي؛ د دوی د نظر مراعات نه دی شوی، تر ټولو ډېر جامع اثر چې په فارس کې د پښتنو د غلبې په باب په دې وروستیو وختو کې (۱۹۵۸م) مینځ ته راغلی دی؛ لارنس لاکهارت (Lourence Lackhart) یوه معاصر انګلیس مؤرخ ته منسوب دی، دا اثر هم د پښتنو په باب افاقي نظر نه لري، د ځینو تنګ نظرو ایراني لیکوالو په اثارو کې دا دوره په فتنه افاغنه یاده شوې ده؛ مګر دغو لیکوالو دا له یاده اېستلې ده چې په فارس د پښتنو له غلبې نه په پېړیو-پېړیو د مخه او له هغه وروسته د پهلوي د خاندان تر واکمن کېدو پورې خارجي الاصل کورنیو په فارس باندې حاکمیت کړی دی او د هوتکي افغان شاهي کورنۍ له دغه اصل نه څه مشتثنی نه ده، سره له دې هم دغو لیکوالو خپل د افغان د دورې تاریخ سره له دې چې له حوادثو ډک وي؛ مسخه کړی دی.

زه په فارس باندې د پښتنو د غلبې په باب دغه لنډه لیکنه د تاډیوز جوډا کروسلنسکي (Tadeusz Juda Kruslinski) په اثارو بنا کوم، په دې باب یو شمېر اثار دغه لیکوال ته منسوب دي؛ مګر ټول یې په لږ یا ډېر تفصیل سره عین مطالب لري، هغه کتاب چې د هغه په اساس زه دغه لیکنه برابروم؛ اصلاً د سیاح تاریخ نومېرۍ چې کروشنسکي د شاه اشرف هوتکي د واکمنۍ په دوره کې د عثماني ترکیې د لوی وزیر ابراهیم پاشا د استفادې لپاره لیکلی دی او په (۱۷۲۹ م) کې په قسطنطینې کې خپور شوی، یوه انګلیسي لیکوال مټ فورډ (G.N. Mitforad) دغه اثر له یوې لاتینې نسخې څخه (J.c.cloudid) ترجمه

په لنـدن کـې په (۱۸۴۰ م) کـې د یـوه ګرځنـده داسـتانونه یـا لـه فـارس سره د افغـان جنګونـه په نامـه خپـور کـړ، کروشنسـکي اصلاً یـو پولینـډی اسـقف و چـې لـه (۱۶۹۵ نـه تـر ۱۷۲۵ م) پـورې پـوره اتلـس کالـه یـې پـه اصفهـان کـې ژونـد کـړی و، دی تـر (۱۷۲۵ م) پـورې پـه فـارس بانـدې د افغانانـو د غلبـې پـه وخـت کـې د پېښـو ناظـر و او پـه څـو ژبـو پوهېـده، د ده لیکنـې د افغانانـو پـه بـاب افاقـي ښـکاري؛ ځنګـه چـې دغـه لیکنـه ټولـه د ده د اثـر لـه مخـې شـوې ده؛ د رفرنسـونو لـه ورکولـو نـه ډډه شـوې؛ مګـر پـه ځینـو خاصـو مـواردو کـې د پېښـو نېټـې د لاکهـارت لـه کتابـه اخیسـتل شـوي دي.[۹۵]

ځنګـه چـې د میرویـس هوتکـي ورور او جانشـین مـیر عبدالعزیـز (لـه ډېـرو ربړوونکـو جنګونـو نـه پـه تنـګ شـوی و) پـه هغـه څـه، چـې د میرویـس د واکمنـۍ پـه وخـت (۱۷۰۹ او ۱۷۱۷ م) کـې حاصـل شـوي وه، قانـع وه، لا دا یـې غوښـتل چـې د صفـوي حکومـت تـه بـاج ومنـي، بـه دې شرط چـې د کندهـار حکومـت د ده پـه کورنـۍ کـې مـیراثي وېښژنـدل شي؛ مګـر ډېـر زر پـه دغـه بـاب انـزاع ولاړه شـوه، کـه څـه هـم چـې میرویـس د اتفـاق پـه بـاب سـخت وصیـت کـړی و، ډېـر زر د جنـګ یـوه پارتـۍ د میرویـس د مـشر زوی محمـود (زوکـړې نېټـه ۱۷۰۲ م) پـه مـشرۍ مینـځ تـه راغلـه، د (۱۷۱۷ م) پـه اخـر کـې محمـود خپـل تـره لـه فـارس سره د بیـا جګـړې کولـو د وعـدې «نقـض» پـه تومـت لـه منـځ نـه یـووړ، د محمـود دغـه کار پـه واقـع کـې د واک د ګټلـو لپـاره و؛ مګـر عجیبـه دا ده چـې پـه دغـه کار سره یـې عامـه رضایـت وګاټـه او پـه خپلـه د لیـډر پـه حیـث ومنـل شـو، کـه څـه هـم ده پـه چارسـوق کـې پـه ډاګـه وویـل چـې «مـا دی لـه منځـه وړی دی».

هغـه څـه چـې لـه محمـود سره یـې پـه دغـه ډراماتیکـي او کودتایـي عمـل کـې مرسـته وکـړه؛ د افغانانـو مخالفـت لـه فـارس تـه بیـا د تابـع کېـدو مفکـوره وه، دغـه حقیقـت هـم لـه محمـود سره مرسـته وکـړه چـې دی د خپـل پـلار معتمـد و او د ده پـه ټولـو جنګونـو کـې یـې برخـه

---

۹۵. کروسلنسـکي د یـوه ګرځنـده داسـتانونه؛ یـا لـه فـارس سره د افغـان جنګونـه د ج، ن، مـټ فـورډ ترجمـه، د جیمـز رجـوي نشریـه، لنـدن، ۱۸۴۰، لاکهـارت، د سـفوي د خانـدان سـقوط او د افغـان لـه خـوا د فـارس اشـغال، د کمبـرج د پوهنتـون خپرونـه (کمبـرج) ۱۹۵۸، دلتـه بایـد ووایـل شي چـې یـوه وړه رسـاله د فـارس د کرومـول (Jha Perslau Cromwell) پـه نامـه پـه ۱۷۲۴ کـې پـه لنـدن کـې د یـوه نامعلـوم لیکـوال لـه خـوا خپـره شـوې ده؛ مګـر دا اثـر جعلـي دی، د نـورو غلطیـو لیکنـو پـه جملـه کـې وایـي چـې:

میرویـس د کسـپین د بحـیرې پـه غـاړه د روسـیې لـوی پېټـر تـه ماتـې ورکـړه او میرویـس تـه د فـارس تخـت پـه دې شرط ورکـړل شـو چـې دی د سـني مذهـب ومنـي.

د تفصیل لپاره وګورئ:

د لاکهارت کتاب، ۵۴۲ او ۵۴۴ مخونه.

اخیستې وه او په نظامي چارو کې د تجربې خاوند شوی و؛ مګر د قتل له لارې د واک ګټل د میرویس په کورنۍ کې یو لوی درز واچاوه، چې وروسته په یوې نازکې مرحلې کې د شومو او ناوړو عواقبوسبب شو.

محمود د خپلې واکمنۍ په لنډه موده کې (۱۷۱۷ او ۱۷۲۵ م) ډېر جنګونه وکړل، د فراه په دل آرام کې له ابدالیو سره له یوه غیرقاطعانه جنګ نه وروسته چې په هغې کې اسدالله سدوزی د ابدالیو مشر هم ووژل شو، محمود د خپل پلار په وصیت فارس ته متوجه شو، دا د ده نفوذ او اعتبار نښيي چې د دغه خطیر امر لپاره ده نه یواځې د خپل قوم، غلزیو حمایه تر لاسه کړې وه؛ د امامي هزاره او بلوچانو ملاتړ یې هم د ځان کړی و، محمود د (۱۷۰۲ م) د اوړي په پای کې د یولسو زرو یو لښکر د سیستان له وچې پراخې میرې نه په اوښانو او اسانو تېر کړ او کرمان ته ورسېد؛ مګر دا سخت سفر هر چا نه شو کولی او دوه زره کسه کندهار ته ستانه شول، د لښکرو ډېره برخه د هغه کال په پای کې کرمان ته ورسېده او هغه نښار یې د زردښتیانو په کومک سره بې له جنګه ونیوه؛ مګر زر یې دغه نښار د فارس د یوې ډېرې لویې لښکري د موفقې مقابلې په اثر ترک کړ، د دغو لښکرو قوماندان لطف علي خان و، د تعجب ځای دی چې همدغه بری د فارس د بدبختۍ لومړنی ظاهري علت شو، د اصفهان درباریانو د هغه هېواد د لوی مجتهد په مرسته شاه حسین صفوي د اعتمادالدوله (صدراعظم) او د هغه د همدغه فاتح زوم لطف علي په ضد ولمسول، دوی په دې تومتي شول چې دغو سترو ماموراتو بغاوت ته ملا تړلې ده، په حقیقت کې دغه دوه ماموران، چې سنیان وو، باکفایته او د شاه لوی معتمدان وو؛ نورو تري ترا خوړله، د شاه په امر اعتمادالدوله ړوند شو او لطف علي په زندان کې واچول شو، د دغو پېښو فوري نتیجه دا شوه چې د لطف علي لښکر خور وور شي او په کرمان او داغستان کې لزګیان قیام وکړي، افغانان چې له دغو پېښو نه خبر وو؛ د (۱۷۲۱ م) په ژمي کې یې په چټکۍ سره بیا په کرمان ودانګل او له حصار نه پرته یې دغه نښار ونیو، په دغه وخت کې محمود ته خبر ورسېد چې په اصفهان کې د صفوي حکومت په وسه کې نه ده چې په چټکو اسونو د اصفهان په لور روان شي، تر اوسه هم د هغه فیصله دا نه وه چې اصفهان ونیسي، منظور یې دا و چې د صفوي حکومت و نه شي کولی؛ د هغه په ضد لوازم او غلې ذخیره کړي؛ نو د محمود لښکرو د اصفهان د شاوخوا ټولو علاقو نه آن تر شېراز او لورستان پورې وانښه او خوراکي مواد په زور ټول کړل، یواځې دغه وخت و چې د صفوي حکومت په چټکۍ سره د لښکرو د ترتیب تکل وکړ، نوې لښکرې یې د فارس د خلکو ګرجیانو او عربو نه جوړې وې، رستم علي خان، نوی اعتمادالدوله او دا هوز سني خان د نویو لښکرو مشران وټاکل شول، د دغو لښکرو اصفهان ته نژدې په ګلناباد

کې موقف ونیو، هم یې شمېر تر افغانانو ډېر و او هم یې تر هغو ډېر ښه توپونه لرل؛ مګر افغانان د تنظیم او قوماندانانو په لرلو سره تر هغو ښه وو.

دواړه لښکرې د (۱۷۲۲ م) د مارچ په اتمه مقابل شولې، لومړی رستم خان د شاهي غلامانو قوماندان حمله وکړه، نزدې و چې د افغان د لښکرو منځنۍ برخه چې مشر یې پخپله محمود و؛ په شا شي؛ مګر امان الله او نصرالله د ښي او کیڼ برخو د لښکر قوماندانانو په دغه وخت کې ښه مېړانه او زړه ورتوب وښود او د افغان د لښکرو روحیه ژوندۍ او ټینګه شوه، په دغه وخت کې د افغان د لښکرو یوې برخې د صفویانو د لښکرو په هغې برخې ودانګل چې مشر یې بې کفایته اعتمادالدوله و. اعتمادالدوله وتښتېد او له هغه وروسته د صفوي لښکرو د عربو قطعه هم مخ په شا شوله او وروسته همدا چې د توپچي د قطعې قوماندان ووژل شو، د صفوي ټول لښکر وتښتېد، د صفویانو د اردو ټول شمېر (۴۲۰۰۰) او د افغان د لښکرو شمېر د هغه تر نیمایي نه هم یو څه لږ و، سره له دې چې هم د صفوي د لښکرو تلفات د افغان له تلفاتو نه دوه چنده ډېر وو.[۹۶]

افغانانو په ګلناباد کې په خپل تاریخ کې یو ستر او بېجوړې جنګ وګاټه، دغه فاتح محمود د خپل عصر د ځوانو فاتحانو په جملې کې راوست (دی هغه وخت شل کلن و)، محمود له ګلناباد نه وروسته ظاهراً د اصفهان د نیولو قصد نه لاره او عسکر یې د ډېرې ولجې له ګټلو وروسته وطن ته د ستنېدو په تکل وو؛ مګر د فارس خلک او د صفوي حکومت دومره وارخطا شوی و چې محمود فیصله وکړه، اصفهان ونیسي او په فارس حکومت وکړي؛ نو ده د صفوي د شاه د سولې پېشنهاد منل په هغه شرط سره مقید کړ چې باید شاه خپله لور همده ته په نکاح ورکړي، شاه لا تر اوسه هغه ته حاضر نه و او هغه یې کسرشان ګانېه، له هغه وروسته محمود په اصفهان ودانګل چې د خپل عظمت په وخت کې یې (۶۵۰۰۰۰) نفوس لاره؛ مګر د حملې کولو په ځای یې د ښار په محاصره کولو اکتفا وکړه او په دې فکر و چې ښاریان به یې له جنګ نه تسلیم شي، محمود په دغه تجویز کې موفق هم شو؛ خو د زرګونو انسانانو د ژوند په قیمت.

حقیقت دا و چې له ګلناباد نه وروسته د صفوي حکومت له منځه تللی او متشکل قدرت یې د تاریخ جز ګرځېدلی و، شاه ځان په خپل قصر کې نیولی و او نظامي ساتونکو یې څو ځله په خلکو ډزې وکړې چې د امان غوښتنې او چاره سنجولو لپاره د قصر ته نزدې شوي وو، ډېر خلک یې ترېنه ووژل، د ښار محاصرینو ته د اطرافي حکمرانانو له خوا کومه مرسته و نه رسېده، د ګرجستان والي له کومک استولو نه عذر وغوښت، اصفهان

۹۶. د لاکهارت یاد شوی کتاب، ۱۳۶ او ۱۴۲ مخونه.

ته نزدې د قزوین د ښار خلکو (۸۰۰۰) مسلح کسان شاهزاد طهماسپ لپاره برابر کړل؛ مګر ده ته یې اخطار ورکړ چې د بري په صورت کې ممکن د صفوي حاکمانو د عنعنې له مخې د شاه په امر نابود کړل شي، د اصفهان د جلفا سوداګر پېښه ارمنیان څنګه چې د خپل ثروت د محافظې په فکر کې وو؛ له افغانانو سره یې مرسته وکړله او د دوی د غوښتنې په اثر یې (۵۰) نجونې هم ور واستولې، د کردستان سنیان په دې پلمه چې غواړي له متجاوزو عثمانیانو سره مقابله وکړي؛ له ښار نه ووتل؛ مګر دوی دغه کار د افغانانو په موافقې تر سره کړ، د اهوز سني خان چې په دې وخت کې په ښار کې یو مهم سړی و؛ له افغانانو سره ملګری شو؛ مګر هغه څه چې په پای کې د محاصرینو روحیه ماته کړه؛ د خوړو د موادو لږوالی او د مرضونو خپرېدل و، په ښار کې اصلاً خوراکي مواد نه وو راټول شوي، که څه هم د محاصرې په اولو درېو میاشتو کې د هغه امکان وو. قحطي شروع شوه، لومړی د اوښ، اس او خره غوښه په لوړ قېمت سره خرڅېده؛ مګر دغه ذخیره زر خلاصه شوه او خلکو د (سپیو او پشکو په غوښو تر هغو چې په اصفهان کې پیدا کېدې) ځانونه مړول، خلک د اصفهان په کوڅو او سرکو کې خواره شول، نجونې او مېرۍنې ښځې چې تر اوسه پورې په ستر کې وې او په مروارید او جواهرو ښکلې شوې وې؛ له کورو نه بهر ووتلې او بېهوده د ډوډۍ په لټه کې شوې؛ خو هېڅا د دوی ګانې نه غوښتې او په دې قادر نه وو چې د هغو په عوض ډوډۍ ورکړي چې په پای کې ټولې په داسې حال کې چې په ژړا او انګولا سر وې؛ په مځکه ولوېدلې او هلاکې شوې، ځینو اشرافو او متمولینو چې نور یې نه شو کولای خپلو اولادونو او ښځو ته ډوډۍ ورکړي؛ ځانونه او دوی یې سره مسموم کړل، د هغو کسانو شمېر چې له لوږې نه هلاک شول (حتماً سلو زرو ته رسېده).

محمود چې له دې حاله خبر شو؛ لښکرې یې له ښار نه لرې ېرته کړې، د دې لپاره چې (ښار له کاملې ورانۍ نه په امان پاتې شي) خپلو افسرانو ته یې امر وکړ چې «په خکلو حمله و نه کړي» شاه وروسته بې له تسلیمېدو بله چاره و نه لیده، لومړی یې خپله یوه لور محمود ته د نکاح لپاره واستوله؛ بیا یې د (۱۷۲۲ م) د اکټوبر په درویشتمه په فتح اباد کې خپله استعفا محمود ته ورانديې کړه او ورته یې وویل چې:

«زویه! د خدای رضا په دې کې ده چې له دې وروسته زه پاچا نه اوسم او څنګه چې د دې وخت رارسېدلی دی چې په تخت کښېنې؛ زه په ټول اخلاص او صمیمیت سره خپله امپراتوري تاته پرېږدم».[۹۷]

---

۹۷. هان وي جان، د فارس انقلابونه، د شاه حسین د سلطنت او د افغان د غلبې په شمول، لندن، ۱۷۶۲ م، ۱۸۰ مخ.

له هغه وروسته هر صفوي وزیر چې له شاه سره وو؛ (د نوي سلطان لاسونه مچ کړل او په ډېرې تواضع سره یې د اطاعت او بیعت وعده ورکړله).
شاه محمود اصفهان ته د باشوکته ورتلو نه وروسته امر وکړ چې خوراکي مواد له نظامي کمپ څخه بهار ته واستول شي، تر دې حده چې په بهار کې د قحطۍ په ځای وافري راغله، شاه محمود د حکومت په ترتیب کې مهم بدلون را نه وست او د صفوي مخلوع پاچایي د مشاور په حیث مقرر کړ؛ مگر د هر وزارت په سر کې یې یو افغان د ناظر په حیث مقرر کړ، د دیوان بېگي دفتر یې دغسې یوه افغان ته ورکړ چې هغه له خپل صلاحیت څخه دغسې نرمي او عدالت سره کار واخیست چې د فارس ټولو خلکو د هغه ستاینه کوله؛ مگر نظامي منصبدارانو او عسکرو ډېرې ولجې او پیسې تر لاسه کړې.

شاه حسین صفوي په داسې حال کې چې د (۱۷۲۲ م) په اکتوبر کې اصفهان ته نژدې په فتح اباد کې خپله شاهي جغه د شاه محمود افغان په سر ټومبي.[۹۸]

زر په قزوین کې چې سل زره وګړي یې درلودل؛ یوه پېښه د دې سبب شوه چې افغانان او د فارس خلک سره سخت مخالف شي، د دغه بهار خلکو د (۱۷۲۳ م) د جنوري میاشتې

۹۸. د جان هاوې له کتابه

په اتمې شپې کې د افغانانو په یوې عسکري قطعې ناخبره ودانګل او څلور زره تنه یې ترېنه ووژل، په اصفهان کې زر په انتقام اخیستلو پیل وشو او ټول هغه کسان ووژل شول چې د وسلې چلولو قدرت یې لاره او اشراف له خپلو دارایئ څخه محروم کړای شول، مخلوع شاه په زندان کې واچول شو او ډېر شهزادګان ووژل شول؛ سربېره پر دې شاه محمود نفوسي ډلې په شپږو درجو ووېشل او د فارس خلکو ته په اخري درجه قایل شو، دوی مجبور هم شول چې څه وخت چې له افغانانو سره مخامخ کېدل؛ لومړی هغو ته سلام واچوي، د درګه زین سني خلک په اردو کې استخدام شول او له کندهاره یواځې دوه ځله هغه ته نوی قوت ورسېد، اردو ته منظم معاش نه ورکول کېده او عسکرو په جنګي ولجو ژوند کاوه او د ولجو پینځمه برخه یې د اسلامي مقرراتو په اساس دولت ته سپارله، شاه محمود په دې ډول د (۱۷۲۵ م) تر جنوري پورې د لایقو او باکفایتو جنرالانو؛ لکه امان الله او نصرالله په مرسته وکولی شول چې شېراز، ګل پیکان، کاشان او نور ځایونه لاندې کړي، یواځې په یزد کې له څه مانع سره مخامخ شو؛ مګر د ده یواځېنی رقیب شاهزاده طهماسپ ازاد او د فرار په حال کې و.

د یزد له پېښې وروسته شاه محمود په ریاضت پیل وکړ او ممکن څلوېښت ورځې څله شوی وي، په دغې مودې کې له سهار نه تر ماښامه پورې ده یواځې وچه ډوډۍ خوړله او اوبه یې څښلې، داسې ښکاري چې شاه محمود د څلې په وخت کې روژه نیوله، د شاه محمود د څله کېدو علت واضح نه دی، ده په داسې وخت کې په څله اېستلو پیل وکړ چې حاکمیت یې په ټول فارس تثبیت شوی نه و او د ده شخصي مشرۍ او قوماندانۍ ته سخت ضرورت و؛ مګر د ده شخصي ژوند له مطالعې نه مور کولی شو؛ ځینو نتایجو ته ورسېږو، شاه محمود په خصوصي ژوندانه کې معتدل، متقي او خپلې ښځې ته وفادار و، قرآن یې لوسته او په غریبانو یې زړه سواندی لاره، مذهبي تعصب یې نه لاره او امامي هزاره ګان د ده په شخصي محافظانو کې و، د ده یو ستر قوماندان نصرالله زردشتي و، شاه محمود چې د فارس له خلکو سره ډېره سخته رویه غوره کړه؛ له دې املې نه وه چې دوی امامیان وو (که څه هم دا یو له علتونو څخه و)؛ بلکې له دې املې وو چې دوی په قزوین کې د ده یو ټولې عسکر له منځه وړي وو، د قزوین له پېښې نه دمخه شاه محمود د فارس له خلکو سره سخته رویه نه لرله، پلار یې حاجي و او د ده یو کشر ورور د کندهار حکمران د دروېش په نامه یادېده، له دېنه ښکاري چې ورور یې په تصوف عقیده لرله، علایم ښیي چې پخپله شاه محمود هم هغو روحي تمریناتو ته معتقد وو چې هندي مسلمانانو چې تر نورو مسلمانانو پرې ډېر معتقد وو، بیا یې کندهار ته رواج کړې وه.[۹۹]

---

۹۹. هان وې، ۲۲۱ مخ.

له دغو (روحي تمريناتو) څخه مقصد اسلامي طريقې وې، په غالب ګومان د شاه محمود مقصد له څله کېدو څخه له خدای نه د هغو وژلو عفوه غوښتل و چې د ده په امر شوي وو؛ خو په پای کې شخصاً دی په خپله وينو تويولو ته متمايل شو؛ ځکه چې رياضت د ده عقل ته صدمه ورسوله.[۱۰۰]

شاه محمود له څله کېدو وروسته په دوست او دښمن بدګومانه شو، داسې يې انګېرل چې هر يو د ده دښمن دی، نه يواځې د فارس له خلکو سره يې شدت او زور روا ګانې؛ بلکې په خپله افغانان هم له ده نه مامون پاتې نه شول؛ آن تر دې چې په خپله هم په همدغه سرنوشت واوښت او داسې وخت راغيچې ده (لاسونه او اوږې په خپلو غاښونو) شکولې.

د (۱۷۲۵ م) د اپرېل په شپږويشتمه افغاني لويان سره جرګه شول او اشرف يې چې د ده د تره زوی او د ده په منګ و؛ پاچا کړ. په شاه اشرف کې د ميرويس تدبير او د محمود جنرالي يوځای شوي وو؛ خو تر محمود نه د ده موقف ضعيف و، نوی شاه له کندهار نه د نور قوت او ملاتړ اميد کولی نه شو او دا ځکه چې ده محمود چې ژوند او مرګ هغه ته د دماغ د اختلال له امله بې تفاوته شوی و؛ له منځه وړی و (ممکن د انتقام حس هم په دغه قتل کې دخيل و؛ ځکه چې محمود د اشرف پلار له منځه وړی و) او مصاحبان يې له دارايۍ څخه محروم کړل.

د کندهار حکمران چې د محمود سکه ورور و؛ د شاه اشرف دښمن شو؛ مګر شاه اشرف چې هر څوک ورته په احترام قايل وو؛ يعنې په فارس کې افغانانو ورته په درنده سترګه کتل او په خپله د فارس په خلکو کې يې هم ښه نوم درلود؛ د ټولو خلکو په باب يې نرمه رويه غوره کړله، ټولو منطقو او ټولو هغو کسانو ته چې لا تر اوسه يې بيعت نه و ورکړی او مقاومت يې کاوه؛ د عفوې ليکنې واستولې، په دغو ليکنو کې شاه اشرف د فارس د دغه ښکلي هېواد نه وغږېد، د شاه اشرف مخصوصاً د مخلوع صفوي شاه ډاډګېرنه وکړه، له بنده يې ازاد کړ او د شاهي قصر ناظر يې مقرر کړ او امر يې صادر کړ چې ټول هغه شاهزادګان چې د محمود په امر وژل شوي وو؛ د عنعنې په اساس دې د قم په مذهبي ښار کې ښخ کړل شي، شاه اشرف د يو کتاب تذکرة الملوک د تدوين لپاره امر صادر کړ چې اوس د فارس په باب د يوه ډېر قېمتي او مهم اثر ګڼل کېږي؛ مګر د ده ټولې هڅې د شاهزاده طهماسپ د نيولو په غرض شنډې شولې او هغه صفوي وزيران چې ده ته يې د تېښتې اخطار ورکړی وو؛ د شاه اشرف په امر اصفهان کې ووژل شول؛

---

۱۰۰. هان وې، ۲۲۱ مخ.

مګر د تاج او تخت دغه صفوي مدعي له یو څو تنو سره د مازندران غرونو ته وتښتېد او دغلته یې تېښته نه شوه کولی.

شاه اشرف په دغه وخت کې مجبور شو چې له سترو خارجي خطرونو سره مقابله وکړي او د افغان حاکمیت په فارس کې ټینګ کړي، عثماني ترکیې او روسیې په اصفهان کې د محمود له مسلط کېدو وروسته په (۱۷۲۴ م) کې سره یو ټرون وکړ او د هغه په اساس یې وغوښتل چې خپلو امپراتوریو ته ورځېرمه د فارس علاقې ضمیمه کړي او له طهماسپ سره له فارس نه د افغانانو په شړلو سره کومک وکړي، په دې شرط چې طهماسپ هم د همدغه ټرون مواد ومني؛ په دې ډول روسیې د کسپین د بحیرې ټولې لوېدیځې سیمې ونیولې او عثماني ترکیې ګرجستان، ارمنستان او اذربایجان یو څه سیمې هم ونیولې چې له اصفهان نه د درېو ورځو د فاصلې په اندازه لرې وې؛ مګر شاه اشرف له دغو خطرونو سره د مقابلې په غرض هم په نظامي او هم په سیاسي میدان کې د ستاینې وړ اقدامات وکړل، د (۱۷۲۵ م) په اخر کې یې یو هیئت د عبدالعزیز افغان په مشرۍ قسطنطنیې ته واستوه، د دغه هیئت مشر اصلاً یو قاطرچي چې د سترو کارو په کولو سره یې نوم ګټلی و.

شاه اشرف او میانجي (د افغاني علماو مشر) د عبدالعزیز په لاس عثماني سلطان لوی وزیر ابراهیم پاشا او د فلسطین ستر مفتي په نامه مکتوبونه واستول، عبدالعزیز د عثمانیې ترکیې له وزیراعظم او نورو وزیرانو سره د خبرو په ترڅ کې د (۱۷۲٦ م) په فبروري کې په ډېرې زړورتیا سره ترکان ورټل چې د افغانانو په خلاف د فارس د صفوي دولت په سقوط کې یې څه نه و کړي، دغو وزیرانو ته دا مشکل و چې له افغانانو سره چې د دوی پخوانی دښمن لاندې کړی وو؛ د جنګ حقانیت ثابت کړي، دوی د هغه په عوض په دې ټینګار وکړ چې څنګه چې اشرف خان امام او شاهنشاه بللی دی او څنګه چې په شریعت کې د امام کثرت روا نه دی؛ دی یاغي ګڼل کېږي، عبدالعزیز په مقابل کې وویل: «څنګه چې د مسلمانانو ملکونه اوس ډېر پراخ شوي دي، بل دلیل نشته؛ مګر دا چې اوس دوه امامه موجود نه وي او که بیا هم د دوو امامو وجود په اسلام کې جایز نه وي».

عبدالعزیز وویل:

«دی غواړي دا ثابته کړي چې د ده امام د نسب او حیثیت په لحاظ تر عثماني سلطان نه ښه دی؛ په دې دلیل چې د ده (عبدالعزیز) په فکر شاه اشرف د قریشو درانه قوم ته منسوب دی.»[۱۰۱]

---

۱۰۱. هان وې، ۲۴۳ مخ.

سره له دې هم څنګه چې فکر کېده؛ ستر مفتي د یوې فتوی په ضمن کې د عثمانې د حکومت ملاتړ وکړ او اشرف یې یاغي اعلام کړ، عبدالعزیز په ظاهر کې په خپل ماموریت کې ناکام شو؛ مګر د ده زړور استدلال د رسمي لیکنو او فتوا له عامېدو سره یوځای عامه اذهان د افغانانو طرفدار کړل چې وروسته په جنګ کې د دوی په ګټه تمام شول.

احمد پاشا د یوه سرلښکر له (۷۰۰۰۰ نه تر ۸۰۰۰۰) په مرسته تر همدان پورې د فارس ټولې سیمې ونیولې، شاه اشرف په خپل لښکر سره (۳۲۰۰۰)، چې له افغانانو، د فارس له خلکو او له رګه زین نه مرکب و؛ د عثماني لښکرو په مقابل کې ځایونه سنګرونه ونیول، داسې ویل کېده چې د دغسې یو ستر لښکر په مقابل کې افغانانو سقوط حتمي دی؛[۱۰۲] مګر په حقیقت کې که د عثماني لښکرو شمېر په کراتو زیات و؛ په اختلافي او مذهبي لحاظ د هغه دریځ سست و.

شاه اشرف د میانجي په سلا مشوره له دغه ضعف نه اعظمي استفاده وکړه او په دې هڅه کې شو چې د عثماني په عسکرو کې د نفاق تخم وشیندي[۱۰۳] له نظامي مقابلې نه یو څه ډومبی یې د علماوو یو هیئت د احمد پاشا کمپ ته واستوه، دغه هیئت عملاً د سني مذهب ښودلو او له عثماني مسلمانانو عسکرو سره د اهل سنت او جماعت په طریقې سره د لمانځه په ادا کولو سره دوی ډېر تر تاثیر لاندې راوستل؛ تر دې حده چې احمد پاشا د خیانت بدګوماني وکړه، احمد پاشا هغسې ځواب دغه هیئت ته ورکړ؛ څنګه چې په قسطنطنیه کې عبدالعزیز ته ورکړ شوی و، د هیئت له رخصتېدو وروسته د کردانو یوه قطعه د احمد پاشاه له کمپ نه ووته او له افغانانو سره یوځای شوه.

احمد پاشا په دې فکر چې ښایي له افغانانو سره د ملاتړ اوازه په ټولو لښکرو کې خپره شي؛ سمدلاسه مقابلې په فکر کې شو؛ مګر څنګه چې افغانانو د ده د قراول یوه قطعه (٦۰۰۰) له منځه یووړه؛ سخت خپه شو او له هغه وروسته د ده سترې حملې د افغانانو له خوا دفع شوې او ده په ډېرې بې نظمۍ سره په شاتللو شروع وکړه او ډېر حربي لوازم او سامان یې له (۱۲۰۰۰) مړو سره په میدان کې پرېښودل.

څنګه چې شاه اشرف په دې ښه پوهېده چې په فارس کې د خپل حاکمیت د ټینګتیا لپاره د عثماني ترکیې ښه نېت او ملاتړ ته اړه لري؛ ویې غوښتل چې احمد پاشا زیات تحقیر شي؛ په داسې حال کې چې احمد پاشا د تېښتې په حال کې و؛ ورته یې د سولې پېغام واستوه او ورته یې ولیکل چې څنګه چې ده د یوه قانوني حکمران په حیث دغه

---

۱۰۲. هان وې، ۲۴۷ مخ.
۱۰۳. هان وې، ۲۴۸ مخ.

ځمکې تر لاسه کړې دي؛ لازمه نه ګڼي چې د یوه داړه مار په حیث عمل وکړي او د خپلو ورونو مالونه ضبط کړي.[۱۰۴]
مګر عثمانیان په دې ټینګ وو چې د شاه اشرف د سخاوت له عمل سره-سره دغه داغ ایسته کړي، تر (۱۷۲۷ م) پورې یې یو بل لښکر چې ډېر غړي یې عیسوي وو، ترتیب کړ؛ مګر دغه نوي لښکر د امپراتوری د پولو له تېرېدو نه ډډه وکړه[۱۰۵] او ویې نه غوښت چې د احمد پاشا له لښکر سره چې د مخه تر هغه یې په همدان کې موقع نیولې وه او له اعرابو او کردو نه جوړ و او شمېر یې (٦۰۰۰۰) ته وو؛ یوځای شي، په دې مهال کې عثمانیان د خپلې امپراطوری په نورو برخو کې مخصوصاً له روسانو سره له غټو خطرناکو مسایلو سره لاس په ګرېوان وو؛ سربېره پر دې دوی له دې نه هم په وېره کې وو چې ځنګه چې شاه اشرف ځان قریش بللی دی؛ ممکن د عربو په مرسته سره د مدینې او مکې ځښتن شي او ځان د اسلامي نړۍ مشر اعلان کړي.[۱۰٦]
نو وزیر اعظم په کلکه سره احمد پاشا ته هدایت واستوه چې له اشرف سره سوله وکړي، د (۱۷۲۷ م) په اکټوبر کې د سولې یو ترون په همدان کې لاسلیک شو، عثمانیانو اشرف د فارس د قانوني شاه په حیث وپېژاند، اشرف په مقابل کې د عثمانیانو فتوحات په فارس کې وپېژندل او عثماني سلطان یې د مسلمانانو د مشر او د خلیفه د رښتیني ځایناستي په حیث ومانه، شاه اشرف په دې ډول د فارس د خاورې په قیمت خپل موقف د عثمانیانو له خطره مامون کړ؛ مګر په همدغه وخت کې یو بل خطر د نادرشاه افشار او شاهزاده طهماسپ د ایتلاف نه د فارس په ختیځ په خراسان کې راپیدا شو چې په پای کې یې په فارس کې د افغان حاکمیت ته خاتمه ورکړه.
له هغه وخته چې اصفهان د افغانانو په لاس کې پرېوت؛ په خراسان کې محلي لویانو د واک ګټلو په مبارزې لاس پورې کړی وو، ابدالیانو په هرات کې قیام کړی وو او ملک محمود سیستاني په مشهد قبضه کړې وه، فتح علي خان قاجار په استراباد کې په فعالیت پیل کړی و او ازبکانو په خراسان ودانګل، په دغې نارامۍ کې داړه مارو دلته او هلته لارې نیولې، په دغو داړه مارانو کې یو تن نادرقلي افشار(د زوکړې نېټه یې ۱٦۸۷م) نومېده چې د یو څه وخت لپاره د خراسان له والي سره د ازبکانو په شړلو کې یې مرسته کوله؛ خو له (۱۷۲۲ م) وروسته نادرقلي په خپله د یوې لویې ډلې مشر ګرځېدلی و او له

۱۰۴. هان وې، ۲۵۱ مخ.
۱۰۵. هان وې، ۲۵۳ مخ.
۱۰٦. هان وې، ۲۵۱ مخ.

ابدالیانو سره یې د مقابلې په وجه ځان ته نوم ګټلی و، نادرقلي تر هغو چې طهماسپ مازندران ته پنا راوړه؛ زیات قدرت تر لاسه کړی و؛ سره له دې هم دی یو یاغي سړی و. له بلې خوا شاهزاده طهماسپ چې د فارس د تاج و تخت رښتیانی وارث و؛ له قدرت نه محروم او کور په کور ګرځېده، نادرقلي په دې امید چې ممکن یوه ورځ د قانون تر سیوري لاندې واکمنۍ ته ورسېږي؛ د فتح علي خان قاجار په سپارښتنه د طهماسپ په خدمت کې داخل شو او د هغه جنرال شو، شاهزاده د هغه تېرې ګناوې وبخښلې؛ مګر نادرقلي د شاهزاده په نامستقیمه اجازه فتح علي خان چې د ځان رقیب یې ګاڼه؛ له منځه یووړ، پلمه یې دا وه چې فتح علي خان غوښتل د شاهزاده په مقابل کې خیانت وکړي، په دې کار سره نادرقلي بې اختیاره شاهزاده یواځې په خپل ځان متکي کړ، که څه هم برالا یې ویل چې، «دی د شاهزاده مطیع او وفادار نوکر دی، دغه بې تجربې شاهزاده په دې فکر و چې څنګه چې د ده کورنۍ په اوله کې د ترکمنو او په هغوی کې د افشارو په مرسته واکمنۍ ته رسېدلې وه؛ نادرقلي افشار به اوس د زړه له کومې سره هم مرسته وکړي».

په هر حال، نادرقلي وار په وار په جنګو کې بری موند چې د (۱۷۲۸ م) په اخر کې یې د مشهد ښار د یوه اتلس زري لښکر په مرسته ونیو، د مشهد دغه اشغال د هغوی واکمنۍ د بیاژوندي کېدو په لور لومړنی ګام ګڼل کېده او شاهزاده طهماسپ له هغه وروسته نادرقلي د طهماسپ قلي په نامه یاد کړ، طهماسپ قلي وروسته ټول خراسان ونیو؛ مګر ده د شاهزاده دا پېشنهاد چې په اصفهان ودانګي؛ په نرمۍ سره رد کړ او ورته یې توصیه وکړه چې ښه به دا وي چې له شاه اشرف سره هغه وخت پنجه نرمه کړي، چې د هغه لښکر د (۴۰۰) میلو سفر نه وروسته ښه ستړی شوی وي.
طهماسپ قلي د محلي بزګرو په مرسته د خپلو لښکرو په ترتیب او انتظام مصروف شو او هغه یې له شاه اشرف سره د جنګ لپاره اماده کاوه.[۱۰۷]
شاه اشرف له عثمانیانو سره له تړون وروسته د خپلې واکمنۍ په ټینګولو بوخت و او په عین حال کې یې کرمان، یزد او نورې سیمې اطاعت منلو ته مجبورې کړې، د (۱۷۲۹ م) د سپټمبر په اولو کې له خپل دېرش زري لښکر سره چې له غلزیو، هزاره وو او له رګه زینانو څخه جوړ وو؛ د خراسان په لور روان شو چې خپل نوی دښمن پخوا له دې چې تر هغو هم پیاوړی شي؛ له مینځه لرې کړي؛ مګر د شاه اشرف دریځ اساساً ټینګ نه

۱۰۷. د تفصیل لپاره وګورئ! لاکهارت، نادرشاه، لندن، ۱۹۳۸ م.

وو؛ سره له دې چې بریاوې یې تر لاسه کړې وې او د فارس له خلکو سره یې ان له اول نه نرمه رویه غوره کړې وه؛ د ده حکومت تر اوسه هم خارجي بلل کېده او له همدې امله و چې دی پخوا له دې چې د خراسان په لور حرکت وکړي؛ د فارس له خلکو نه یې هغه کسان له ښارو څخه وایست چې د وسلې د استعمالولو وړتیا یې لرله، یواځې عثمانیانو د ده حکومت قانوني باله، د ده تربور د کندهار حکمران اشرف یې د لوی دښمن په صفت پېژانده او لږ یې د دوست په حیث[۱۰۸] او ده لا پخوا د اشرف ټول هغه کوښښونه شنډ کړي و چې غوښتل یې په کندهار خپله سلطه قایمه کړي او له هغه ځایه تازه ملاتړ راوبولي، د اشرف د حکومت اساس په یوه بېګانه ملک کې یواځې د ده لښکر په بنا و، هغه وخت چې اشرف د خراسان په لور روان و؛ طهماسپ قلي خان له خپل لښکر (۲۵۰۰۰) سره د استراباد سهیل ته د دامغان ښار ته نزدې موقع ونیوله.

شاه اشرف د فارس د لښکر د مساعد موقعیت[۱۰۹] له امله لازمه نه ګڼله چې په هغه ځای کې په جنګ لاس پورې کړي؛ مګر د ده جنرالانو داسې استدلال کاوه چې که مقابله وځنډول شي؛ د شاوخوا خلک او دهقانان به په دې فکر کې شي چې دوی ضعیف دي، دوی به د خوږو د موادو او وښو له ورکولو نه انکار وکړي او بیا به مورِ مجبور شو، تر دې نور هم په نامساعدو شرایطو کې وجنګېږو.[۱۱۰]

د شاه اشرف لښکرو د (۱۷۲۹ م) د اکټوبر په دویمه د طهماسپ قلي په لښکرو یرغل وکړ؛ مګر اثر پرې و نه کړای شو، شاه اشرف له هغه وروسته خپل لښکر له سره تنظیم او تقسیم کړ او له څلورو خواو یې په دښمن حمله وکړه. د طهماسپ قلي لښکر وروسته له دې چې د افغان د حملو دفع یې په منظم ډول وکړه؛ خپله یې په حمله لاس پورې کړ او غالب شو، افغانانو د اصفهان په لور په شا تلو پیل وکړ، د افغان لښکر که څه هم د شا تلو په وخت کې اصفهان ته نزدې په مورچه خور او د فارس په نورو جنوبي سیمو کې په جنګ لاس پورې کړ؛ مګر هر ځل له نامساعدو شرایطو سره مخامخ و چې د (۱۷۳۰ م) په اولو کې شاه اشرف له یو څو تنو ملکرو سره په داسې حال کې چې د بلوچستان په لور روان وو؛ زردکوه ته نزدې د هغو کسانو له خوا ووژل شو چې د کندهار حکمران د همدغه مقصد لپاره مامور کړی و.[۱۱۱]

---

۱۰۸. هان وې، ۲۷۱ مخ.
۱۰۹. هان وې، ۲۷۴ مخ.
۱۱۰. هان وې، ۲۷۴ مخ.
۱۱۱. سلطاني تاریخ، د سلطان محمد درانې، بمبې، ۱۸۸۴ م، ۸۵ مخ.

په پورته ډول د افغان واکمنۍ په فارس کې پای ته ورسېده. په (۱۷۳۸ م) کې نادرشاه افشار د غلزیو واکمني په خپله په کندهار کې هم پای ته ورسوله، غلزیان بیا واکمنۍ ته و نه رسېدل، سره له دې چې د نولسمې پېړۍ په اوله او اخره کې یې د همدغه منظور لپاره په قیامونو هم لاس پورې کړ؛ مګر د نادرشاه افشار له لاسه د دوی لاندې کېدلو درانیان په دې قادر کړل چې د یوه قدرت په حیث ظهور وکړي او د افغانستان یوه پراخه؛ مګر کم دوامه امپراتوري جوړه کړي؛ مګر د یوه مستقل قدرت په حیث د غلزیو ظهور په فارس باندې د دوی غلبه او د دوی فوري لوېدنه د درانیو لپاره یو ښه سرمشق شو.

درانیانو هم څنګه چې غلزیان په کندهار کې د احمدشاه په مشرۍ په فتوحاتو لاس پورې کړ؛ مګر احمدشاه د شاه اشرف او شاه محمود په خلاف ځان هېڅکله د خپل قدرت له اصلي مرکز نه جلا نه کړ او همدا چې د فتوحاتو منظور یې تر سره کېده؛ خپل مرکز ته ستنېده، داسې هم احمدشاه د شاه اشرف او شاه محمود په خلاف په شمالي هندوستان کې په ډېرو فتوحاتو پیل وکړ؛ یعنې په داسې سیمې کې چې د هغې د لاندې کولو لپاره یې د اصلي افغانستان له اوسېدونکو نه ملاتړ تر لاسه کولی شو.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د سلواغې نه ویشتمه، یوولسمه گڼه، ۱ او ۹ مخونه.

زمورِ معارف

افغانستان په دې وروستیو کلونو کې د خوځښدنې په یو خاص حال کې دی، دولتي موسسې ټولې حرکت کوي او مخ په انکشاف دي، دا انکشاف تر هر وخت نه زیات او مخ په وړاندې دی، معنی دا چې ټول موسسات چې مجموعاً تر دولت جوړ دی، د یوه اساسي او مرکزي هدف په اساس فعالیت لري، لوی مقصد یې دا دی چې د هېواد اوسنی حالت نور د زغمېدو نه دی، هر څنگه چې وي باید انکشاف ورله ورکړل شي، د همدې منظور له پاره دولت د هېواد انکشافي خوا په کلکه پسې نیولې او لویو لویو اصلاحي کارونو ته یې ملاتړلې ده.

د دې اصلاحي فعالیتونو باوجود تاثیرات سمدلاسه نه حس کېږي او شاید ځینو ته دومره مهم هم ونه برېښي؛ خو یقیني خبره دا ده چې د موفقیت په صورت کې به یې آینده تاثیرات ډېر ژور او مهم وي.

په دې اصلاحاتو کې د معارف برخه زیاته او مهمه ده؛ نو ځکه به مورِ کوښښ وکړو چې د معارف اصلي هدف او کارونه څه نا څه دلته وښیو او گران وطنوال پرې پوه کړو.

هـــدف

معارف په پراخ مفهوم سره دا هدف لري چې د وطن د هر فرد جسمي او روحي استعداد ته انکشاف ورکړي، د شخصیت درجې ته یې ورسوي او دې ته یې تیار کړي چې د ژوندانه له مسایلو او مشکلاتو سره په کلکه مبارزه وکړي، «زمورِ هدف دا دی چې د نن ورځې ماشوم د سبا ورځې صحیح میړه یعنې دیندار وظیفه شناس، وطن دوست او علم پالونکی افغان، د قانون او مقرراتو ساتونکی شي، په ذهني او جسمي قواوو ټینګ زړه، ښه کرکټر، د خیر او شر په ممیزې سره خپل اخلاقي، اجتماعي او انساني مسئولیتونو ته هر کلی ووایي».[۱۱۲]

۱۱۲. د افغانستان د ثانوي او مسلکي ښوونځیو د تعلیمات نامې له مقدمې نه.

نو وینو چې معارف ډېره ستره وظیفه لري او دا ورپه غاړه ده چې د وطن هر ماشوم د هر چا او په هر ګوټ کې چې وي، وروزي او خپلو اجتماعي مسئولیتونو ته یې متوجې کړي. همدغه سبب دی چې په معارف کې تبعیض نه شته، معارف د ټولو مشترک مال دی او هر څوک کولی شي، ترې مستفید شي. د اساسي قانون شلمه ماده وایي: «ابتدائي تعلیم د افغانستان د تبعه وو د کوچنیانو له پاره واجبي او حتمي دی».[۱۱۳]
په دې حساب هر څوک چې افغان او د دې وطن دی، بې د مذهب و نسب، نژاد، عقیدې او اجتماعي او اقتصادي موقف له لحاظ نه په مساوي ډول په معارف کې برخه لري.

تاریخي سابقه

زمور د معارف تاریخ د هېواد په تاریخ کې پروت دی، څه وخت چې د هېواد د تاریخ شروع کېږي، معارف هم په کې راځي، ویلای شو چې معارف هم د هېواد تاریخ غوندې زرګونو کلونو ته رسیږي.
خو دومره ده چې پرونی او ننني معارف سره فرق لري، په تاریخي دورو کې د معارف او کلتور وسایل محدود او انحصار وو، مګر اوس عمومي دي، تنظیم او ترتیب یې د دولت له خوا کېږي، د اساسي قانون دوویشتمه ماده وایي چې: «د افغانستان ټول مکتبونه د حکومت تر پاملرنې او نظارت لاندې دي ....»[۱۱۴] نو ویلی شو چې په دې وروستیو لس ګونو کلونو او په تیره بیا د استقلال د جنګ (۱۹۱۹ م) نه وروسته معارف خاص شکل نیسي.

استقلال او معارف

هغسې چې د هېواد پوره واکمن کېدل د جامعې په ټولو شنونو کې مثبت اثرات وارد کړل، په معارف کې یې هم لوی تحول راوست.
په پخوا وختونو او په تیره بیا د آزادۍ د ګټلو نه د مخه په استعماري دوران کې د استعداد له څېړتنانو نه یواځې څو تنو کولای شو له پوهې او روزنې نه استفاده وکړي، ولې خلک مخصوصاً له پوهې او زده کړې نه بې برخې وو، دوی ته د دې امکان نه وو چې پوهې او زده کړې پسې شي، خپل روحي او جسمي استعدادونه وروزي او انکشاف ورته ورکړي؛ ځکه چې د پوهې او زده کړې وسایل محدود او انحصار وو، سربېره پردې استعمار دا هم نه غوښتل چې معارف عمومي او لوړ شي، په دې کې یې ضرر و، هغه ته استثمار

---

۱۱۳. د افغانستان اساسي اصول، ٦ مخ.
۱۱٤. پورتنی مأخذ، ٦ مخ.

لومړی و، له دې کبله معارف او خصوصاً ولسي او عمومي معارف ته هیڅ توجه نه وه. مګر استقلال ډېر ممکنات په لاس راوړل او دا یې وکړای شوای چې محدودیتونه لري او د معارف دروازې د ټولو په مخ خلاصې کړي، د افرادو د جسمي او روحي قابلیتونو د انکشاف لپاره زمینه برابره کړي. په دې ډول علم او معرفت انحصار نه خلاص کړي او د کلتور مادي وسایل لکه قلم، کاغذ، چاپخانه، کتابخانه، موزیم، تیاتر، سینما، کلب او داسې نور تهیه کړي.

دوکتور رضایي لیکي: «دغه کلتوري مناسبات د افغانستان د پوره ازادۍ ګټلو نه وروسته شدت پیدا کوي، زده کوونکي فرانسه، المان او ترکیې ته استول کېږي او له مصر، ترکې ایران، فرانسې، المان نه ښوونکي استخدامیږي».[۱۱۵]

له غربي معارف سر تماس او د عصري ښوونځیو تاسیس په افغانستان کې البته د استقلال له جنګ نه د مخه و، «لومړۍ لیسه چې په افغانستان کې افتتاح شوه په کال (۱۹۰۳م) کې د امیر شهید حبیب الله خان په وخت کې وه».[۱۱۶]

دا لیسه ننني حبیبیه او په کابل کې وه؛ مګر په اطراف کې درس همغسې خصوصي او په کورنو او ماجتونو کې یې دوام لاره. د حبیبیې د لیسې په تأسیس سره په دې ملک کې د انګرېزانو هغه تعلیمي سیستم راننوځي چې د مخه په هند کې تطبیق شوی و (نهه کاله وروسته د فرانسې کوم نفوذ که څه هم خفیف او غیر مستقیم و؛ د عثماني ترکیې له لارې چې یو مسلمان ملک و او له غربي علومو او خاص نحوې څخه یې استفاده کوله او له افغاني روحیې سره یې مطابقت لاره) راننووځي.[۱۱۷]

د حبیبیې لیسې لومړني معلمان هندیان وو، هدف یې دا و چې اداري مامورین وروزي، ترڅو چې د هغه وخت حکومت سره مرسته وکړي. وروسته له هغه چې افغانستان په کال (۱۹۱۹ م) کې خپل استقلال بېرته وګاټه او د آزادو هېوادونو په قطار کې ودرېده، حکومت احساس کړه چې یواځې د حبیبیې لیسه نه شي کولای د هېواد اړتیاوې پوره کړي، دا وو چې د اعلیحضرت امیر امان الله خان په وخت کې د استقلال، نجات او غازي ښوونځیو تاداوونه هم کېښودل شول او فرانسوي او المانې ژبې هم په کې داخلې شوې. په ولایاتو کې هم څو ښوونځي پرانېستل شول، خو د خلکو د نه علاقې په سبب یې زیاته نتیجه ور نه کړه.

---

۱۱۵. د افغانستان عمومي ترفیات، د دکتور رضایي له درسي نوټونو څخه.
۱۱۶. د افغانستان معارف، د پوهنې وزارت، انګرېزي خپرونه، ۷ مخ.
۱۱۷. د افغانستان کالنۍ، (۳۶/ ۱۳۳۷ ل)، ۱۸ مخ.

یـو شـمېر زیـات زده کوونکـي هلـکان او زده کوونکـې نجونـې هـم د تحصیـل لـه پـاره خـارج تـه لکـه ترکیـې، فرانسـې او المـان تـه ولېږلـی شـو او یـو نـوی نهضـت را پیـدا شـو، مګـر نـوو جـوړو شـویو لیسـو پـوره انکشـاف نـه و کړی چـې پـه داخـل کـې اغتشـاش شروع شـو او مکتبونـه هـم وتـړل شـول، د اعلیحـضرت شـهید محمـد نادرشـاه پـه لاس د مملکـت د نجـات نـه وروسـته معـارف تـه زیاتـه توجـه وشـوه، د حکومـت د توجـه پـه اثـر پخوانیـو لیسـو پـه شـدت سره خپـل کار تـه پسـې دوام ورکړ او د لومـړي ځـل لـه پـاره د اسـتقلال لـه ښـوونځي نـه پـه کال (۱۳۱۰ل) او د نجـات نـه پـه کال (۱۳۱۳ ل) کـې فـارغ التحصیـلان ووتـل.[۱۱۸]

لـه هغـه وروسـته معـارف خپـل سـیر تـه دوام ورکړ او پـه وار سره یـې نـوي مکتبونـه او لیسـې پسـې جـوړې شـوې او ابتـدائي مکتبونـه او کلیـوالي ښـوونځي افتتـاح شـول. د معـارف پـه دې انکشـاف سره لـه یـوې خـوا عمومـي تنویـر تـه توجـه زیاتـه شـوه، یعنـې ابتـدائي ښـوونځي ډېـر شـوي او لـه بلـې خـوا لـوړې زده کـړې هـم رواج شـوې. د لـوړو زده کـړو لـه پـاره محصـلان د باندنیـو مترقـي هېوادونـو تـه واسـتول شـول او دننـه پـه ملـک کـې پوهنتـون تاسـیس شـو (۱۹۴٦ م) پـه داخـل یـا پـه خـارج کـې د تخصیـصي مطالعاتـو کار پوهنتـون تـه وسـپارل شـو، لـه هغـه دمخـه دا کار د معـارف پـه غـاړه و.

اوسنی حال

معـارف لـه وخـت نـه اوس متکامـل دی او لا کوښښ جـاري دی چـې تـر دې زیـات تکامـل وکـړي، پخوانـی معـارف چـې کـه لـه اوسـني سره مقایسـه شـي، خاصیـت او د ترقـی سرعـت یـې تـرې معلومیـږي، هیـڅ څـوک نـه وایـي چـې معـارف اخـر پـوړ تـه رسـېدلی، مـوږ پوهېـږو چـې وظیفـه یـې ډېـره مهمـه او درنـه او د هېـواد د ټولـو افـرادو انکشـاف دی؛ خـو د دې حقیقـت سـېړل پـه کار دي چـې سـیر یـې مترقـي او مـخ پـه وړانـدې دی، لکـه چـې لـه لاندینـي جـدول[۱۱۹] نـه بـه دا حقیقـت ښـه څرګنـد شـي:

کال	د ښوونځیو شمېر	د زده کوونکو شمېر
۱۳۱۱	۲۲	۱۳۵۰
۱۳۲۰	۳۳۱	٦۴۰۰۰
۱۳۳۸	۱۰۵۵	۱٦۵۵۹٦

۱۱۸. د افغانسـتان معـارف پـه وروسـتۍ نیمایـي پېـړۍ کـې، د پوهنـې وزارت، فـارسي خپرونـه، الـف مـخ.

۱۱۹. د پوهنې وزارت د احصایې له اساس نه دا جدول اخیستل شوی.

له دې جدول نه ښکاري چې په (۲۷) کلونو کې د ښوونځیو شمېر په سلو کې (۴۷۹۷) او د زده کوونکو شمېر په سلو کې (۱۲۲٦٦) زیات شوی؛ یعنې ښوونځي په (۱۳۳۸ ل) کال کې د (۱۳۱۱ ل) کال په نسبت (۴۸) واره او زده کوونکي (۱۲۲) واره زیات شوي دي.

د ښوونځیو اقسام

د ښوونځیو څرنګوالی د هغو هدف په قرار کې دی چې معارف غوره کړی او له هغه احتیاج سره هماهنګي لرو چې یې مملکت لري د معارف عمومي هدف د سواد اعطا، د ژوندانه د سویې اوچتول او د دولتي امورو لپاره د لایقو اشخاصو روزل دي.[۱۲۰]
له دې هدف سره سم له یوې خوا لومړنۍ او له بلې خوا د لوړې زده کړې د معارف په پروګرام کې شاملېږي.
په ابتدایي تعلیماتو کې عمومي تنویر راځي او په عالي زده کړو کې تخصص داخل دی؛ نو ځکه د افغانستان معارف په څلورو ابتدایي، ثانوي، مسلکي او عالي دورو وېشل کېږي چې درې لومړۍ دورې یې د پوهنې وزارت له خوا او عالي تحصیلات یې د پوهنتون له خوا چې شخص وزیر ته به ارتباط لري؛ اداره کېږي.[۱۲۱]
باید وویل شي چې د تحصیل څلور واړه دورې د دولت له خوا وړیا دي، فارغ التحصیلان سربېره پر دې چې دولتي مؤسسو کې کار کوي؛ شخصي او انفرادي مؤسسو ته هم ورکول کېږي.
درې وروستۍ دورې چې د معارف په غاړه دي؛ ټولې دلته پوره کېدای شي، مګر د عالي تحصیلاتو له پاره په هغو کې چې لا تر اوسه په پوهنتون کې نشته، زده کوونکي خارج ته هم لېږل کېږي؛ د لوړو زده کړو له پاره د محصلانو لېږل، په نورو هغو څانګو کې چې که څه هم دلته یې پوهنځی شته جایز دی او همدغه سبب دی چې زیات شمېر افغاني زده کوونکي د اروپا زیاتروو هېوادو او امریکې ته هم لېږل شوي دي.

لګښت

د دومره ستړې او مهمې وظیفې انجامول پوره لګښت او ښه نظام غواړي، د یوې موسسې مسؤلیت هم تر هغه حده وي چې صلاحیت او مالي توان یې روا بولي، په دې ټول خوښ

---

۱۲۰. په تېره نیمایي پېړۍ کې د افغانستان معارف، ۲ مخ.
۱۲۱. (۱۳۳۷- ۱۳٦۰ ل) کالنۍ، ۱۹ مخ.

دي چې په معارف دې زیات لګښت وشي، ځکه چې په لږ لګښت څنګه چې ښایي معارف پرمختللی نه شي، د دولت عمومي بودجه په مالي کال (۱۳۳۷– ۱۳۳۸ ل) کې ټول (۹٦۳ر ۹۱۵ر ۹۳۳ ر۱) افغانۍ ته رسیږي، دا لګښت د دولت د عمومي بودېجې په قرار په سلو کې نهه عشاریه پنځه ته رسېږي.[۱۲۲]
د معارف د اداري معین الحاج عطایي له خولې په جاري مالي کال (۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ ل) کې اتیا میلیونه زیات والی راغلی چې په دې حساب په دې کال کې د معارف، پوهنتون، صحي موسسې او طب پوهنځي ټوله بودجه (٦۷۳ر ۸۵۸ر ۲٦۴) افغانیو ته رسیږي.

معارف او خلک

معارف له ولس سره ډېرې نږدې او نه بېلېدونکې اړیکې لري. معارف د خلکو له پاره او د خلکو په پیسو د ولس معارف په وجود راولي او معارف د ولس د ذهنیت د روښانولو او روزلو له پاره کار کوي، څومره چې معارف کامیاب وي، هغومره به یې اولس ته خدمت کړی وي.
د همدغه متقابل ارتباط له کبله ده چې ولس له معارف نه کار غواړي او معارف ولس ته د همکارۍ او سلا مشورې سترګې غړوي، څومره چې د دوی ترمنځ همکاري او علایق زیات وي، هغومره دواړو خواوو ته فایده لري، په تربیتي سیستم او مسئلو فکر کول او ژور کېدل، یوازې د پوهنې د وزارت او ښوونکو کار نه دی، په دې لویې او حیاتي مسئلې کې ټول شریک دي، ښایي له خپلو عرفاني مؤسسو سره ټول فکري مرسته وکړي.[۱۲۳]
یا دا چې مورِ وایو چې خلک په خپل خیر او شر ډېر ښه پوهېږي، د دوی زړونه پاک دي، که له دوی سره سلا مشوره وشي؛ ښه نظریات لري، ځکه مو نن دوی ټولو ته د معارف وَر بېرته کړی او هېڅ څوک د دوی د راتګ نه مانع کېږي.
د ولس سلا مشوروې ته ډېر اړ یوو؛ چې هغوی له مورِ سره همکاري و نه کړي، مورِ یو ګام په مخ تلای نه شو، دوی باید دا فکر و نه کړي، کله چې یې کوچنیان مورِ ته وسپارل، د دوی مسئولیت خلاص شو.
برخلاف مسئولیت یې زیاتېږي؛ باید دوی راشي له مورِ سره کېني، د پروګرام او تعلیم پر طرز، د معلم په انتخاب، د بودجې په پیدا کولو او د ودانیو په جوړولو کې خبرې وکړي

---

۱۲۲. د (۳۷– ۱۳۳۸ ل) د بودجې د عمومي قانون موازنه، د مالیې وزارت خپرونه.
۱۲۳. د معلم د ورځې په تناسب د پوهنې وزیر دوکتور پوپل له وینا نه، د عرفان مجله، اتمه ګڼه، ۵ مخ.

او خپل نظریات او افکار ښکاره کړي.[۱۲۴]

د معارف اداره د افغاني متخصصانو په لاس ده

لکه چې د مخه مو وویل: عصري معارف د غرب له معارف سره موازي دی.
«د افغانستان د لېسو پروګرام د فرانسې او المان د ثانوي سیستم په اساس دی».[۱۲۵]
له همدې کبله بیخي لږ و، خارجي متخصصان نه یواځې مدرسان وو؛ بلکې د ځینو ښوونځیو اداره هم دوی ته ورکړل شوې وه، لکه چې د تاسیس په لومړنیو کلونو کې حبیبیه د هندي ښوونکو په لاس وه او وروسته پسې د حبیبیې، استقلال، غازي او نجات د لیسو اداره په ترتیب سره امریکایي، فرانسوي، انګلیسي او جرمني متخصصانو ته ورکړل شوې وه.
خو د معارف په سریع انکشاف سره کله چې د پوهنې او روزنې په ساحه کې افغاني متخصصان پیدا او ډېر شول، اداره د دوی په لاس شوه اوس ویلی شو چې د هېواد په ټولو عرفاني او تربیتي مرکزونو کې افغاني متخصصان اداره چیان او مدیران دي، دا نظر خصوصاً په دې وروستیو کلونو کې عملي شوی او دا د هغه امکان په اساس ده چې د پوهنې واکمنو برابر کړی دی.
د پوهنې وزارت د افغاني ځوانانو له پاره د پوهنې او روزنې په ساحه کې هم د زیات تحصیل چانس ورکړی، کله چې په داخل او خارج کې افغاني ځوانان کامیاب شوي او ښه استعداد یې ښوولی، دلته د پوهنې او روزنې په مرکزونو کې آمران شوي او په درسي او عرفاني موسسو کې یې له علم او پوهې سره موازي د جامعې عمومي ایډیال هم پرمخ بیولی دی.
«خارجي متخصصان د څېړنې او تحقیق لار ښوولی شي؛ مګر هغه چې ښه فکرونه به له مختلفو هېوادونو او مختلفو فکري مکتبونو نه ټول کړي او د افغاني چاپېریال او کلتور په مطابق به یې تربوي عمومي مفکورې او ایډیال لاندې راولي او عرفاني تلنلار به وټاکي، هغه یواځې زمور پوه او عالم ځوانان دي.[۱۲۶]

---

۱۲۴. ملي شورا ته د پوهنې وزیر دوکتور پوپل له راپور نه، د شورا د مجلې څلورمه او پینځمه ګڼه، ۳۴ مخ.
۱۲۵. په تېره نیمایي پېړۍ کې د افغانستان معارف، ۱۵ مخ.
۱۲۶. د ښوونکو په ورځ د پوهنې وزیر دوکتور پوپل له وینا نه، د عرفان مجله، اتمه ګڼه، ٦ مخ.

معارف او د ژبو مسئله

ژبه د افادې او استفادې لویه او موثره وسیله ده؛ ځکه نو په هغو ژبو چې اولس ګړیږي، معارف ورسره خاصه علاقه لري، څومره چې زده کړه د ماشوم له پاره په خپله مورنۍ ژبه وي، هغومره د هغه استعداد زیات روزل کېږي او انکشاف پیدا کوي.
هغه وخت چې د ځینو عرفاني مرکزونو اداره د خارجي متخصصانو په لاس وه او خارجي مدرسان زیات وو، د مرکز او اطراف څه ثانوي تعلیمات په خارجي ژبو کېده، البته دا د روزنې او پوهنې له پرنسیپ سره چندان سمه نه لګېده؛ خو له (۱۳۲۹ـ ۱۳۳۰ ل) کلونو نه را په دېخوا خارجي ژبو کې تعلیم ترک شوی او په مورنۍ ژبه کې کېږي، یعنې خارجي ژبې ولس د تعلیم وسیله نه؛ بلکې د استفادې ډېپلوم دی او تعلیم په مورنیو ژبو کې کېږي؛ ځرنګه چې افغانستان په پښتو ویونکو او فارسي ویونکو سیمو وېشل کېږي؛ نو د تعلیماتنامې د څلوروشتمې مادې په اساس په هر مکتب کې دواړه ژبې تدریسیږي.
په دې ډول چې د فارسي ژبې په سیمه کې درس په فارسي وي او پښتو په څلورم ټولګي کې شروع کېږي او د پښتنو په سیمه کې درس په پښتو وي او فارسي په څلورم کې ټولګي کې پیل کېږي.
«په هغو سوونځیو کې چې د پښتو ویونکو زده کوونکو شمېر له نیمایي نه زیات وي، هغه سوونځی په پښتو ویونکو سیمو کې راځي او په هغو سیمو کې چې د فارسي ویونکو شمېر زیات وي، هغه سوونځي په فارسي ویونکو کې حسابیږي او که په کوم سوونځي کې پښتو او فارسي ویونکي سره برابر وو، داسې مکتبونه په پښتو ویونکو کې حسابیږي، په مختلفو سیمو کې د دواړو ژبو زده کړه، ضروري ده».[۱۲۷]

معارف او پښتو

د معارف متعلق له پښتو سره د معارف له لاندې خپرونې نه سره ځرګندېدای شي:
(له بده مرغه د پښتو د عمومي کېدو له پاره چې د افغانستان زیاتره وګړي پرې ګړیږي، ډومبی لکه څنګه چې لازم و، منظم کوښښ نه و شوی، دا ژبه له فارسي نه زیات توپیر لري، ډېره ارته او له شور و ژوند نه ډکه ده، پښتو د اریایي د مهمې څانګې په حیث له سانسکریت او فارسي سره نژدې اړیکې لري.
د افغانستان حکومت شل کاله ډومبی (۱۳۱۵ ل) په سوونځیو کې د دې ژبې زده کړه

---

۱۲۷. په نیمایي تبره پېړۍ کې د افغانستان معارف، ٦ مخ.

حتمي کړه او په هغه وخت کې ټول تدریس په پښتو کې کېده، زیات شمېر علمي او عرفاني ټولنې د پښتو د څېړنې او په ملک کې یې د ترقۍ ورکولو په منظور جوړې شوې. د حکومت په کلک ملاتړ او د دې ټولنو په فعالیت پښتو نن خپل اهمیت تر لاسه کړی او تدریس یې حتمي شوی دی، پښتو ټولنه په دې بریالۍ شوې چې د پښتو په ګرامر، ادبیاتو او تاریخ رڼا واچوي، په دې ژبه کې اوس زیاتې خپرونې شته.[۱۲۸]

نن سبا چې د پښتو د دفتر کېدو کار روان دی، معارف هم دې ټکي ته ښه متوجه دی:

د معارف د پښتو د لویانو څانګه په دې موظفه ده چې د پښتو د ترویج او تعمیم لپاره متمرکز پلان په اساس زیار وباسي، د تاسیس له اول نه یې تر اوسه کار کړی؛ خو په دې وختو کې خصوصاً ورته حتمي ده چې خپلو وظیفو ته ښه ځیر شي.

اوس د معارف په درې مهمو څانګو کې پښتو دفتري شوې هم ده، پښتو ټولنه او د پښتو د تدریساتو څانګه، خو البته د خپل دفتري کارونه له پخوا نه په پښتو کوي، له څو میاشتو راهیسې د معارف تفتیش ټولې څانګې هم په پښتو شوې او په دې برخه کې یې د هغه ریاست کارکوونکي او مخصوصاً رئیس ښاغلی عزیز احمد خان ډېر زیار باسي.

معارف او د پښتو ټولنه

پښتو ټولنه د پښتو په تاریخ، ادب او فلالوجي کې زیات تحقیق، ریسرچ او څېړنې کوي، اکاډمیکه یا علمي ټولنه هم له دې پلوه ورته ویل کېږي چې کار یې په پښتو څېړنه او تحقیقات کول دي.

معارف ته بیا د پښتو د عمومي کولو او ارزولو وظیفه ور په غاړه ده، سربېره په دې معارف له پښتو نه په تعلیم کې د وسیلې په حیث استفاده هم کوي، همدغه سبب دی چې معارف او پښتو ټولنه سره نږدې علایق لري، د پښتو په برخه کې دواړه یو د بل متمم او مکمل دي.

د همدغه ارتباط له کبله ده چې پښتو ټولنه د معارف د اکاډمۍ په حیث وپېژندل شوه چې له شخص وزیر سره ارتباط لري؛ ځکه چې د پوهنې وزیر د پښتو ټولنې د واکمنې جرګې غړی دی.

د دې ارتباط په اساس ده چې پښتو ټولنه په معارف کې د پښتو د تدریسي پروګرامونو او مفرداتو په جوړولو کې له معارف سره هر وخت همکاري لري او معارف هم هر وخت

---

۱۲۸. په نیمایي تېرې پېړۍ کې د افغانستان معارف (انګرېزي خبرونه)، ۷۶ مخ.

چې په دې برخه کې احتیاج حس کړی، له پښتو ټولنې سره سلا مشوره او جرګې کوي، سربېره پر دې معارف د پښتو په برخه کې د پښتو ټولنې له نویو علمي تحقیقاتو نه استفاده کوي او د پښتو د ادب، فلالوجی، تاریخ او نورو برخو کې یې هغه خپرونې چې د معارف له پروګرام سره مطابقت ولري، په ښوونځیو کې د خپلو ښوونکو په وسیله تدریسوي.

هېواد کې د معارف تأثیرات

معارف له یوې خوا د عمومي تنویر له پاره کار کوي او له بلې خوا متخصصان او عالمان روزي او طبیعي ده چې بری یې مثبت او ښه تاثیرات پرېږدي.
له همدې ځایه ده چې سریع انکشاف یې په دې وروستیو کلونو او په تېره بیا هغه وخت چې معارف حیاتي شکل غوره کړ، ډېر ښه استقبال شوی دی.
ډومبی به په اطرافي ښوونځیو کې واړه په جبر او زړه نا زړه داخلېدل؛ خو اوس واسطې کوي اول به حکومت د ښوونځیو په جوړولو کې تشویق کاوه؛ خو اوس ولس په خپله حکومت ته عریضې کوي او تر ې ښوونځي غواړي، مرستې او همکاری لاهم ورسره کوي.
د معارف له خوا متخصصانو او فني کسانو روزل دي چې د دولت د فني کار حجم یې زیات کړی او اوس د دولت په اصلاحي پلانونو کې لوی رول لوبوي.
د معارف برکت دی چې عمومي ذهنیت ته یې پوره خدمت کړی او نن ورځ یې وروستي اصلاحات ممکن ګرځولي دي.
مور تر دې زیات د خپل معارف بری غواړو او هیله کوو چې معارف مو په دې موفق شي چې د وطن ټول افراد وروزي.

آریانا مجله، ۱۳٦۰ ل، کال دوبی، ۲مه ګڼه،پرلپسې ګڼه ۳۳۷، ۱۵۰-۱٦۵ مخونه.

قیام صدو دو سال پیش کابل علیه تسلط انګلیس های مهاجم

مقدمه

بعد از آنکه حکومت هند برتانوي به قیادت وایسرای لارد لیتن، بتاریخ (۲۰ نومبر ۱۸۷۸م) با افغانستان اعلان جنګ داد، این کشور مورد تاخت و تاز قشون استعماری انګلیس قرار گرفت. شیر علی خان امیر آن وقت افغانستان به سبب فشار جنګ از کابل به مزار رفت و در آنجا وفات نمود. پسر و جانشین او در کابل امیر محمد یعقوب خان، به تقاضا های حکومت هند برتانوی تن داد و در (۲٦ می ۱۸۷۹م) معاهده ګندمک را با ایشان منعقد نمود که بر طبق آن در جمله دیګر چیز ها، استقلال افغانستان را به انګلیس ها تسلیم، و قبول نمود که یک هیئت انګلیسی الاصل بحیث سفیر یا نماینده سیاسی انګلیس با تعدادی از محافظان خود در کابل اقامه اختیار کند و تمام آن عده از افغان هائیکه در جریان جنګ با انګلیس ها به اشکال و درجات مختلف کمک نموده بودند، معاف دانسته شوند. ولی افغان ها بعد در صحنه عمل این معاهده را رد کردند و بعد ار اینکه هیئت سیاسی انګلیسی به سر کردګی سر لویی کوګناری (Sir Louis Cavagnari) در بالاحصار کابل اقامه اختیار کرد، آنها بتاریخ (۳ سپتمر ۱۸۷۹م) در اثر یک قیام مردم کابل و عساکر مقیم آن نابود شدند، مقصد از این مقاله شرح همین قیام و علل آن میباشد.

قیام

دو موضوع عمده یکه امیر محمدیعقوب خان را بعد از معاهده ګندمک مشوش نګهداشت، تطبیق(ویا عدم تطبیق) مندرجات معاهدهٔ ګندمک و در زیر کنترول در آوردن موثر اردو بود که امیر شیرعلی خان در دوره دوم امارت خود تنظیم نموده، تعداد مجموعی آن به (۵٦۰۰۰) نفر میرسید. در موضوع اول تعهد معافیت کامل برای آن عده افغان هائیکه در جریان جنګ با اعمال انګلیس مراوده داشتند، بسیار جدی و مهم بشمار میرفت.

اشخاص عمده مردم بنام «کوگناری زای» یا سرداران متمایل بانگلیس یاد میشدند، که در رأس آن ها سردار ولی محمد خان مشهور به «لاتی» عم امیر محمدیعقوب خان قرار داشت. بعضی سران قومی اطرافی هم در جمله همین اشخاص بحساب میرفتند. مگر امیر صرف از طرف سرداران محمد زایی این دسته نگران بود؛ به سببیکه سردار ولی محمد خان رقیب او بود و او با اعمال و سفیر انگلیس مقیم کابل روابط خوبی قایم نموده بود. امیر در جمله سایر اقدامات که در باره تضعیف این سرداران مینمود، از قبیل تخفیف معاشات، و نگماشتن آنها به مقامات دولتی؛ و برخلاف تقویه سرداران طرفدار خودش. او زیر کنترول در آوردن اردو را بسیار مهم میشمرد. در جمله سایر اقدامات که برای راضی نگهداشتن اردو کرده شد، یکی و عمده ترین آن اعطای معاش به عساکر و دادن ترخیض به آنهای بود که مشتاق مراجعت به خانه های خود بودند. این موضوعات میراث دوره امیر شیر علی خان بود و از آنهایکه در افغانستان وقتی یک امیر وفات مینمود، خلف او بمقصد جلوگیری از ایجاد نارامی احتمالی به عساکر یا معاشات تا آن وقت تادیه نشده را تادیه مینمود و یا به معاشات شان می افزود. امیر محمد یعقوب خان بعد از انعقاد معاهدۀ گندمک به همین کار اقدام کرده بود که هیئت انگلیس در کابل به شرح ذیل نابود گردید.

بقول تیمور نام شاهد عینی این واقعه بروز چهارشنبه (۳ سپتمبر ۱۸۷۹م) (مطابق ۱۵ رمضان ۱۲۶۹ هـ ق) حوالی ساعت ۸ صبح نزدیک مقر شاهی یک قطعه موسوم به اردل (دراصل سه قطعه بود) برای اخذ معاش که تا آن وقت تادیه نشده، صف بسته بود. به امر سپاه سالار داودشاه، معاش یک ماهه برای شان داده میشد، ولی آنها معاش دو ماهه (سه ماهه) میخواستند. چون دریافت نکردند، قیام نمودند. آنها مسلح هم نبودند. یکی از عساکر به آواز بلند گفت: « بیائید اول سفیر را بکشیم و سپس امیر را». متصل آنها بسوی مقر هیئت روان شدند. مقر هیئت منزل امیر محمد اعظم خان متوفا بود که در جوار مقر شاهی قرار داشت. عساکر با ورود به آن تنی چند از ملازمین آن را به سنگ زدند. ولی گارد بدون امر منصبداران انگلیس که در داخل عمارت بودند، بسوی شان فیر نمود. عساکر افغان پس شدند و غرض دریافت اسلحه به چمن رفتند و در ظرف ربع یک ساعت (اصلاً نیم ساعت) مراجعه کردند و مقر هیئت انگلیس را محاصره نمودند و از موقع ستراتیجیکی خود بام قرارگاه انگلیس را غیر قابل دفاع ساختند. مدافعین در بعضی حصص بام بزودی یکنوع مرچل ها ساختند. بر کلکین ها بنای تیر اندازی نمودند. مردم شهر در حدود ساعت (۱۰) صبح با قیام کننده گان پیوستند و در حدود یک بجه کوگناری در پیشانی مورد اصابت قرار گرفت و زخمی شد و در داخل عمارت

برده شد. ودر همین اثنا طی یک نامه از امیر کمک خواسته شد و امیر اظهار نمود که بحکم خدا همین آن سر رشته میگیریم. به تعقیب آن پیام دیگری بغرض حصول کمک فرستاده شد، مگر حامل آن که یکنفر هندو بود؛ پاره پاره کرده شد. در حدود (۳) بجه بعد از پیشین تیمور (راوی حکایه) از طرف همیلتن اتاشه نظامی به قیام کنندگان به معه یک نامه فرستاده شد و به آنها وعدهٔ معاش شش ماهه داده شد. قیام کنندگان تا آنوقت به بام عمارت رسیده بودند. تیمور در بین جمعیت خلع سلاح گردید و از عمارت به بام یک خانه پایانی انداخته شد و بیهوش شد و همینکه بحال آمد، به جنرال عبدالکریم خان قوماندان قطعه برده شد که در حدود (٦٠) نفر دور او را گرفته بودند.
تیمور برایش اظهار نمود که معاش شش ماهه برایش تادیه خواهد شد ولی او نپذیرفت و اظهار نمود که چیزی ازو شده نمیتواند و او تیمور را بازداشت نمود. مقارن این وقت به عمارت آتش زده شد.[۱۲۹]
شاید وقتی این آتش زده شده باشد که حمله آوران نتوانستند عمارت را به ذریعه یک حمله شدید اشغال نمایند. بعضی از مدافعین کشته شدند و دیگران در عمارت سوزان هلاک گشتند. بقول تمام راویان، مدافعین به شدت از خود دفاع کردند و دفاع وقتی خفیف شد که کوگناری در داخل عمارت در اثر سقوط بام نابود گردید.[۱۳۰]
به روایت امیر محمد یعقوب خان در همان مرحله اول سه قطعه اردل (نه یک قطعه طوریکه تیمور گوید) حمله نمود و بعد از آنکه این خبر منتشر گردید؛ قطعات نظامی که در چمن، شیرپور و یا بالاحصار بودند هم سهم گرفتند.[۱۳۱] تمام قطعات نظامی قرارگاه های متذکره در عملیات ضد انگلیس سهم نگرفت و تعداد تمام قطعات به (۱۱) میرسید که متشکل از (٦٦٦٨) نفر عسکر بود. در حالیکه قطعات سه گانه اردو متشکل از عناصر انتخابی و بخصوص از مناطق کنر و کوهات بود؛ سایر قطعات نظامی متشکل از پشتون ها، بویژه غلزایی ها و وردگ بودند. تمام مردم که در این قیام سهم گرفتند، بین ده هزار و پانزده هزار تخمین شده اند، یعنی آن تعداد که بالاحصار گنجایش آن ها را در یک

---

۱۲۹. روایت تیمور به جنرال دوران، در لندی کوتل، ۱۵ سپتمر ۱۸۷۹، مکاتب و ضمایم سری سیاسی وارده از هند (از این به بعد م ض س س ه). جلد ۲۳- ص ٦٤، کتابخانه و دفتر هند در لندن.
۱۳۰. لتین به کرین بروک (وزیر در امور هند)، ۱۵ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ، ج ۲۳- ص ٤٤٤، کتابخانه هند در لندن.
۱۳۱. بیانیه امیر محمد یعقوب خان در برابر کمیسیون تحقیق قتل کوگناری، ۵ نومبر ۱۸۷۹، م ض-س س ه، ج ۲۳، ص ۷۵۱.

وقت داشت. در جریان حمله، امیر از محل خود یعنی سراچه که در آن دربار مینمود حرکت نکرد. اول داودشاه خان سپاه سالار را به حمله آوران فرستاد، ولی آنها نه اینکه بحرف او گوش ندادند، او را با سنگ زدند و از اسپ پیاده نمودند. امیر بعد خسر خود سردار یحیی خان را با پسر خورد سال خود سردار موسی خان بمعه قران شریف فرستاد. این وقتی بود که عساکر در چمن بودند و اسلحه میگرفتند. یحیی خان بر طبق هدایت امیر از آنها خواست که از این کار منصرف شوند و در صورتیکه کفار را در ملک خود نه پسندند، امیر آنها را واپس خواهند فرستاد. ولی اینهم فایده نکرد. آنها وقتی از جوار سراچه شاهی بسوی مقر هیئت انگلیس در حرکت بودند، امیر (بگفته خودش) سر خود برهنه کرد و از ایشان خواست که « بلحاظ خدا و قران از این کار منصرف شوید و به سبب قتل این چار نفر نام مرا نابود نسازید. من ایشان را پس خواهم فرستاد و باز آنچه دل تان میخواهد همان طور کنید.»[۱۳۲]

التماس امیر هم موثر واقع نه شد و بعد از آن او اشخاص دیگر چون جنرال عبدالکریم خان و یک چند سرکرده کوهستانی و احمد زایی بشمول پادشاه خان احمدزایی را بهمان مقصد نزد هجوم آوران فرستاد. ولی جنرال موصوف بگفته امیر، عوض انکه امر او را اطاعت کند، هجوم آوران را هنوز تشویق کرد و برای شان گفت « کار خود را بزودی تمام کنید.»[۱۳۳] در هجوم بالای نفر هیئت انگلیس منصبداران نظامی افغان حصه گرفتند.[۱۳٤] اینکه سپاهیان و مردم کابل چرا در ظاهر بصورت آنی نمایندگان یک کشور بسیار مقتدر وقت را که امیر شان در قلب کشور و در جوار مقر خود جا داده بود، بدون کدام اخطار واضح و مظاهره قبلی کشتند؛ موضوع بحث برای تمام آن نویسنده گان است که تا کنون در این باره نوشته ها کرده اند. تقریباً تمام نویسندگان انگلیس آن زمان و بعد از آن، نسبت این واقعه را به معاش و پول مینمایند و مدعی اند که هجوم آوران افغان در

---

۱۳۲. ایضاً.

۱۳۳. ایضاً.

۱۳٤. نام های منصبداران با مناصب شان که در قیام عملاً سهم گرفتند، این بود. سید خان زرمشر(لغمان)، شمس الدین خان نایب(لغمان)، الیاس خان سل مشر(وزیر از تگاب)، محمد علم خان بلوک مشر(وردگ)، جان محمد خان بلوک مشر(نرخ)، سلام شاه سل مشر(پغمان)، محمدخان بلوک مشر(وردگ)، گل احمدخان سل مشر(تزین)، غلام محمد خان بلوک مشر(گردن مراد وردگ)، دین محمد سل مشر(تنگی لوگر)، گل محمد خان بلوک مشر(بندر لغمان)، اخی خان بلوک مشر(زرمت)، کمال خان بلوک مشر(اجورمات)، دین محمد خان زرمشر(اندر)، خوشدل خان زرمشر(پغمان)، گل داد خان زرمشر، امین خان نایب(کاکړ سلطان پور) و بردولا خان زرمشر(وردگ).

همان روز و ساعت و در همان ساحه دفعتآ تحریک شدند و این عمل را بدون کدام پلان طرح شده قبلی محض از روی محرکات پولی انجام دادند. این نظر باشکال مختلف آن بقدری عام شده که حاجت به تذکر منابع ندارد. حتی از نوشته محمد یوسف ریاضی مورخ افغان هم، همین مفهموم استنباط میگردد.[۱۳۵]

مدون سراج التواریخ، ملافیض محمد کاتب هم می نویسد که وقتی سپاهیان شنیدند که معاش سه ماهه برای شان تادیه نمی شود «به اواز بلند گفتند که از کیونارى طبق استدعای خود تنخواه خواهیم گرفت.»[۱۳۶] غبار می نویسد که بعد از آنکه مردم شهر با سپاهیان به روز سووم سپتمبر یکجا شدند «در این اجتماع سخنان اشتعال انگیزی بر ضد سلطه خارجی و خارجی پرستی امیر محمد یعقوب خان بگفتند و تصمیم خود را برای امحای سفارت نظامی دشمن اظهار کردند.»[۱۳۷]

در شرح واقع جنجال نیست. در تمام منابع آن عصر بشمول راپور های سری حکومت هند برتانوی که نهایت زیاد و مهم است، مذکور است که سه قطعه اردل معاش یک ماهه را قبول نکرد و برای دریافت معاش سه ماهه رو به سفارت نمود. مگر مطالعه دقیق راپور های سری و از آن بیانیه های عمال حکومت افغان و تمام آن کسانیکه از طرف کمیسیون تحقیق قتل کوگناری مورد تحقیق قرار گرفتند، معلوم میگردد که موضوع معاش و پول که حقیقت داشت، اصلاً یک بهانه و وسیله برای اظهار عکس العمل جدی بر ضد حضور نمایندگان یک کشور متجاوز و توسعه طلب استعماری اروپایی در کشور مردم مسلمان افغانستان بود. از روایت تیمور که معتبرترین تمام روایات در زمینه است، واضح است که هجوم آوران و جنرال عبدالکریم خان به پول اهمیت ندادند و معاش شش ماهه را هم که برای شان وعده تحریری داده شد، قبول ننمودند. و جنرال موصوف به سپاهیان گفت «کار خود را بزودی تمام کنید.» موضوع محرک پولی هم به سبب ضعیف و غیر قابل دفاع معلوم میگردد که سپاهیان به خزانه شاهی که در نزدیکی واقع بود توجه نکردند و سر راست به مقر هیئت رفتند. (آنها البته پول را که نزد معتمد معاش موجود بود، چور کردند). چنانچه سپاه سالار داود شاه گوید: «معاش دلیل ظاهری برای این قیام خوانده می شد» و او علاوه می کند که شخصی او به هجوم کنندگان اظهار نمود، که : «اگر شما پول میخواهید در آنجا خزانه موجود است اگر مایلید معاش پنج

---

۱۳۵. محمد یوسف ریاضی، عین الوقایع در کلیات ریاضی، چاپ مشهد، ۱۹۰٤، ص ۱۸۳.
۱۳٦. سراج التواریخ، ج ۳، طبع کابل، ۱۹۱۵، ص ۳۵۲.
۱۳۷. غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، موسسه طبع کتب، کابل، ۱۹٦۷، ص ٦۲۰.

شش ماهه را بگیرید.»[۱۳۸] ولی آنها گوش ندادند. مستوفی حبیب الله وردگ بعد از آنکه سایق پولی را بطور مشخص رد می کند میگوید که سپاهیان بعد از واقعه طوری معلوم می شدند که گویا وظیفه محوله خود را انجام داده باشند. او میگوید:«برای من خوب مسلم است که قیام سپاهیان برای معاش نبود، زیرا که آنها خزانه را که نزدیک دفتر معاش واقع بود، غرض نگرفتند. این یک بهانه محض بود. اگر سپاهیان تصمیم داشتند به امیر آسیبی برسانند، میتوانستند. مگر آنها نه او و نه کدام کس دیگر را با استثنا داود شاه جریحه دار نمودند. سپاهیان مسلماً غیر از انهدام سفارت هدف دیگری نداشتند و همینکه چنان کردند، به کامپ خود برگشتند و کاملاً تحت کنترول بودند. در واقع سلوک شان طوری بود که گویا وظیفه ای را که به آنها سپرده شده بود انجام دادند.»[۱۳۹] ذکر این نقطه هم درینجا موزون است که غضب هجوم آوران نه تنها متوجه انگلیس ها بود، بلکه متوجه آن افغان ها حتی ماموران بزرگ دولتی هم بود که با انگلیس ها در تماس بودند. چنانچه ملا شاه محمد وزیر خارجه از اجاری این امر امیر معذرت خواست که نزد سپاهیان برود. «زیرا که او اکثراً با کوگناری دیده شده بود و میترسید از اینکه او را خواهند کشت.»[۱٤۰] این نقطه تثبیت نشده که این وظیفه را کدام اشخاص به سپاهیان داده بود، ولی به اطمینان گفته شده میتواند که آنها افسران نظامی شان، خود شان بودند.

علل قیام و محرکین اصلی که جمعاً این حادثه و شرایط هجوم و قیام را ممکن نمود، به دو دسته تقسیم شده میتواند: علل دور و علل نزدیک: در جمله علل دور مهمترین و بلکه اساسی ترین آن معاهده گندمک بشمار میرود.

تا وقتیکه معاهده گندمک بصورت مجرد جزء اوراق بود، عکس العمل موضوع بحث نبود؛ مگر وقتیکه مندرجات آن در عمل پیاده میشد و شکل مشخص را بخود میگرفت و مردم اثرات آن را در زندگی واقعی خود بصورت مجسم میدیدند و آن را برضد ارزش های بسیار عزیز و منافع خود تشخیص کردند، دیگر به آن بی علاقه مانده نمیتوانستند. اولین کسی که با معاهده اظهار مخالفت نمود، سردار محمدایوب خان والی هرات بود. عمال انگلیس به دفعات شنیده بودند که او به برادر امیر خود علیه اتحاد با حکومت

---

۱۳۸. بیانیه داود شاه خان، ۲۳ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ، ج ۲٤، ص ۷۲۵.
۱۳۹. بیانیه مستوفی حبیب الله وردگ، ۱۵ نوامبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ج ۲۳، ص ۷۲۱.
۱٤۰. بیانیه سردار عبدالله خان پسر سلطان جان، ۲۵ جنوری ۱۸۸۰، م ض س س هـ، ج ۲۳، ص ۷۲٦.

برتاینه اعتراض نمود، مگر امیر محمد یعقوب خان به او جواب سختی داد و اظهار نمود که قدرت مقابله با حکومت برتاینه را در خود نمی دید و این حکومت رویه منصفانه و محترمانه در برابر او نشان داده بود.[۱۴۱]

سردار محمد ایوب خان بقول واترفیلد کمشنر پشاور درباره این معاهده با همان «احساس ملی» تحریک شده بود، مثلیکه تمام افغان ها کم و بیش با آن متاثر شده بودند و یکدسته قوای نظامی حتی در همان مرحله اول در باره بی اثر ساختن معاهده فعالیت می نمود؛[۱۴۲] مگر در آن مرحله مخالفت با انگلیسها نشان داده نه شد، بلکه از هیئت در موقع ورود آن بصورت رسمی و از طرف تماشاچیان شهر استقبال بعمل آمد. در این وقت اظهار هیچگونه احساسات بر ضد شان نشان داده نه شد. بعد از ورود شش قطعه سپاهیان پیاده از هرات به کابل در هفته اول اگست، تحریک مخالفت با معاهده و انگلیس جان گرفت و به سرعت عجیب تقویه شد. این سپاهیان که در اصل از منطقه کابلستان بودند، در بازار های کابل احساسات ضد انگلیس و کفار را علناً نشان دادند و حتی بوسیله منصبداران خود بر امیر اعتراض دوستانه هم نمودند.[۱۴۳]

کوگناری بعد از ورود خود به کابل در هفته اخیر جولای به همراهی سوران و وزیر خارجه افغان یا ناظر امیر از موقع دلچسپ کابل دیدن میکرد و با اعضای هیئت خود در جاهای عمومی نیزه بازی مینمود. امیر برایش توصیه کرد که «بهتر خواهد بود بازدید های خود را به چمن و یا کدام میدان هموار منحصر نماید که در انجا تعداد مردم و خطر به شخص او کمتر باشد.» کوگناری توصیه او را پذیرفت، ولی از آن ببعد یک واقعه کوچکی رخ داده که احساسات مردم را برضد انگلیس ها بر انگیخت. روزی یک اردلی کوگناری که منسوب بقوم افریدی بود، با دو سپاهی افغان منازعه نمود. در اثر آن به اردلی از طرف کوگناری جایزه داده شد. ولی امیر آن دو سپاهی را در زندان انداخت و «این واقعه در ذهن مردم و سپاهیان احساسات خشم را تولید نمود».[۱۴۴]

از محرکات و علل نزدیک و فوری مثال های زیادی در دست است. به قرار راپور واتر فیلد، چند نفر که او نظر انها را «پر ارزش ترین» خوانده است اظهار نمودند که « سردار ایوب خان محرک مخفی این بغاوت بود.»[۱۴۵] مگر اینکه او برای تحقق آن از کدام ذرایع

---

۱۴۱. واتر فیلد، ۱۴ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ج ۲۳، ص ۴۷۸.
۱۴۲. ایضاً، لیتن به کرین بروک ۷ جنوری ۱۸۸۰، م ص س س هـ، ج ۲۴، ص ۸.
۱۴۳. ایضاً.
۱۴۴. نقل قول علی حسن قزلباش، پسر نایب قاسم کوتوال کابل، ایضاً.
۱۴۵. ایضاً.

استفاده نموده، به یقین معلوم نیست. در کابل والده ولیعهد عبدالله جان مرحوم هم بنابر دلایلی که غالباً شخصی بود، یک محرک مخفی این واقعه شمرده می شود. این ملکه سابق که در وقت شوهرش امیر شیرعلی خان در امور سیاسی زیاد تشبث مینمود، اکنون در تلاش آن بود که پسر اندرش امیر محمد یعقوب خان، بدنام و ناکام باشد. امیر پول نقد او را که یکصدوشصت هزار طلای بخارایی و دوازده هزار طلای روسی بنام راتسکا (Ratiska) بود و در نزد داماد خود سردار محمد هاشم خان امانت گذاشته بود؛ را ضبط نمود.[۱۴۶] این پول جمعاً تقریباً یکنیم میلیون روپیه کابلی آن وقت میشد.[۱۴۷] مزید بر آن یعقوب خان برخلاف میل مادر اندرش بالای او فشار می آورد که با خسر او سردار یحیی خان ازدواج نماید.

به هر حال، مادر ولیعهد سپاه سالار داود شاه را با دادن سه هزار طلای مسکوک ترغیب نمود، که برای ایجاد فتنه دامن زند.[۱۴۸] شخص سپاه سالار هم چون به امر امیر به دادن حساب پول دولتی مجبور ساخته شده بود، از امیر ناراضی بود و شاید بهمین علت ها بوده باشد که او در دقایقی پیش از قیام به سپاهیان که معاش سه ماهه را تقاضا مینمودند، الفاظ اشتعال انگیزی استعمال نمود و برایشان گفت که معاش دیگر را از «شوهر زن تان» که مقصد او کوگناری بود، بگیرید. بگفته محمد یوسف ریاضی «سپاهیان به یکدیگر نگاهی کردند و گفتند که ما در کابل غیر از پادشاه خود دیگر امیدی نداشته و نداریم. پس از اینکه میگویند از شوهر زن تان مواجب دو ماهه دیگر را بگیرید، شوهر زن دیگری نداریم. مگر آن مردکه انگلیس که آمده در بالاحصار مقیم شده.»[۱۴۹] بقول سردار روشندل خان قندهاری، محرکین این قیام پنج تن صاحب منصب نظامی بودند که میخواستند نارامی خلق کنند تا از آن تحقیق صرف نظر شود که قرار بود به امر امیر در باره اتهام اختلاس شان از پول هنگفت دولتی بعمل آید.[۱۵۰] مگر شخصیکه بیشتر از دیگران سپاهیان را در خود صحنه قیام بعمل تشویق نمود؛ فقیر بزرگ شاه بود که «برای تقریباً دو ساعت مردم را تحریک مینمود که کافران را بکشید

---

۱۴۶. یاداشت هفته وار کابل، ۱۷ – ۲۳ اگست ۱۸۷۹، م ض س س هـ، ج ۲۳، ص ۲۴۰.
۱۴۷. در آن وقت یک طلای بخارایی ۱۹ روپیه کابلی، و یک عدد طلای روسی ۱۲ روپیه کابلی ارزش داشت.
۱۴۸. سراج التواریخ، ص ۳۵۲. عین الوقایع، ص ۱۸۳.
۱۴۹. عین الوقایع، ص ۱۸۳.
۱۵۰. جنرال ستیوارت (از قندهار) به سکرتر خارجه در سمله، (تیلگرام)، ۲۹ دسمبر ۱۸۷۹، م ض س س ق، ج ۲۳، ص ۷۰۹.

و بـه ایشـان صـدا مینمـود کـه بـه جنـت فـردوس میرویـد.»[۱۵۱] بـه ایـن ترتیـب یـک محـرک و یـک علـت واحـد سـپاهیان، مـردم و ایجـاد شرایـط کـه بـه قیـام منتهـی شـد، موثـر بـوده اسـت. در بـاره اینکـه ایـن قیـام نتیجـه احساسـات موقـع و آنـی بـود یـا اینکـه طـرح آن قبـلاً ریختـه شـده بـود، اختـلاف نظـر موجـود اسـت. بـه قـول امیـر محمدیعقـوب خـان «تـا آنجـا کـه مـن میدانـم ایـن یـورش یـک قـوه محرکـه آنـی بـود. مـن نمیدانـم کـه آنهـا (سـپاهیان) بـرای آن سـازش کـرده باشـند، و اگـر مینمودنـد مـن خـبر میشـدم.»[۱۵۲]

مگـر نظـر یعقـوب خـان بـه سـببی ضعیـف معلـوم مـی شـود کـه او در مقابـل کمیسـیون تحقیـق در روز هائیکـه بـه حـال محبوسـی بسـر میـبرد، رفـع مسـئولیت خـود را در نظـر داشـت. نظـر قاضـی عبدالرحمـن خـان خانعلـوم (قاضـی القضـات) معکـوس نظـر امیـر بـود. او اظهـار نمـود کـه « بنظـر مـن ایـن یـورش بـالای سـفیر نتیجـه امـری بـود کـه قبـلاً طـرح شـده بـود، چـون امیر در آن وقـت تعـداد چهارصـد یـا پنجصـد عسـکر بـا خـود داشـت و ایـن تعـداد بـرای جلوگیـری از یـورش در صورتیکـه او میخواسـت، مکفـی بـود.» او عـلاوه مـی کنـد «مـن شـنیدم کـه یعقـوب خـان وقتیکـه کـدام نفـر در دربـار پیرامـون قتـل سـفیر اظهـار تأسـف مینمـود، میگفـت کـه اکنـون ایـن مسـئله بـزرگ واقـع شـده، انگلیـس هـا تـا بسـیاری سـال هـا بـه اینجـا نخواهنـد آمـد و عـوض یـک نفـر اروپایـی، یکنفـر نماینـده محلـی (مسـلمان هنـدی) خواهنـد فرسـتاد.[۱۵۳] دلیل کـه خانعلـوم بـرای موجـه سـاختن نظـر خـود مـی آورد، وجـود چهارصـد یـا پنجصـد نفـر بـا یعقـوب خـان بـود، مقنـع نمـی نمایـد. بخصـوص کـه بـر طبـق قـول خـود امیـر در آن وقـت صرف دووصـد نفـر در دربـار حـاضر بودنـد ولـی از نظـر خانعلـوم چنـان اسـتنباط میگـردد کـه گویـا خـود امیـر بـه شـکلی از اشـکال در قتـل انگلیـس هـا دسـت داشـت کـه بحـث بـر آن نقطـه آخریـن ایـن موضـوع را تشـکیل مـی نمایـد.

اینکـه شـخص امیـر تـا چـه حـد در بـاره تعمیـل مندرجـات معاهـده گندمـک صدیـق بـود، بـه وضاحـت معلـوم شـده نمیتوانـد. موضوعـات جنجالـی بـرای امیـر حضـور کوگنـاری در کابـل و مـاده معافیـت کـه هـر دو جمعـاً حکمرانـی او را متاثـر مـی نمـود و از درجـه و انـدازه و اهمیـت شـخص او مـی کاسـت.

در کمیسـیون تحقیـق کـه بعـد از ورود فریدریـک رابرتـس، قوماندان قـوای انگلیـس در کابـل دایـر شـد، راجـع بـه سـهم امیـر در قسـمت تعمیـل مـواد معاهـده اختـلاف واضـح دیـده شـده

---

۱۵۱. نقل قول علی حسن سابق الذکر
۱۵۲. بیانیه یعقوب خان، ۵ نومبر ۱۸۷۹، م ص س س ث ، ج ۲۳، ص ۷۵۰.
۱۵۳. بیانیه خانعلوم، ۵ نومبر ۱۸۷۹، م ص س س هـ ، ج ۲٤، ص ۷۵۰.

است. بطور موجز همینقدر کافی است گفته شود که «کوگناری زایی ها» بصورت عمومی شهادت دادند که امیر از همان مرحله اول مخالف معاهده گندمک بود. مشاوران نزدیک به امیر و سرداران درباری موسوم به «یعقوب زایی» برعکس آن نظر دادند. نتیجه آخرین خود کمیسیون نزدیک به نظر«کوگناری زایی ها» بود و آن این بود که «معلوم می شود که امیر از همان مرحله اول در صدد آن برآمد که مردم خود را از چندین طریق از بی اعتمادی خود نسبت به آن متقاعد نماید. به امثال خود در دربارها و اظهار علنی ناراضی بودن خود و به واسطه اغفال از مجازات نمودن، استعمال کلمات تحریک آمیز قطعات نظامی هرات و مختصر با هر ذریعه ممکنه بدون انکه علناً با ما قطع روابط نماید.»[۱۵۴] بنابر آن حکم آخرین کمیسیون تحقیق این شد که «امیر و مشاورین نزدیک او کم از کم بطور مقصر به سرنوشت سفیر و همراهان او بی اعتنا بودند».[۱۵۵]

شاید به همین علت بوده باشد که امیر متن معاهده را هیچ افشا نکرد و بجز تنی چند از مشاوران نزدیک او دیگر کسی حتی از آن خبر نداشت. و امیر به تمام سرداران و کسانیکه در باره معاهده می پرسیدند، همینقدر میگفت که او با برتانیه معاهده بسته است و آن به خیر افغانستان است و به عقیده کمیسیون این حقاً نشان میداد که امیر در باره آن نا رضایت داشت.[۱۵۶] بالاخره سخن بجای رسید که بختیار خان وکیل حکومت هند برتانوی در کابل در اوایل جولای یعنی پیش از ورود کوگناری از مستوفی حبیب الله تقاضا نمود که «بالای امیر در باره تعمیل مواد آن(معاهده) فشار وارد نماید» و «آن جلالتمآب مستوفی را فرستاد که به بختیار خان بگوید که مراجعات مکرر او به این موضوع ناموزون و نامعقول است و امیر آنچه در قدرت داشت، نمود و بیشتر از آن نمیخواهد بنماید.»[۱۵۷] بر طبق گفته سردار ولی محمد خان، امیر حتی روزی در باره ماده دوم (یعنی ماده معافیت کامل) صریحاً اظهار نموده که «من کدام راجای هندوستان نیستم که آنرا اجرا نمایم.»[۱۵۸] در باره نسبت این گفته به امیر از قول رقیب او شاید تردید راه یابد ولی سردار یحیی خان حتی حضور بختیار خان به روز ۱۰هم جولای

---

۱۵٤. راپور تحقیق پیرامون علل وقایع کابل که بانهدام سفارت برتانیه منجر شد، ۱۵ نومبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ج ۲٤، ص ٦۸۳.

۱۵۵. راپور در باره حالات یورش بر سفارت برتانیه در کابل، نومبر ۱۸۷۹، م ص س س ه، ج ۲٤، ص ۲۵.

۱۵٦. راپور تحقیق... سابق – الذکر، ص ٦۵۰

۱۵۷. ایضاً... ص ٦۵۲

۱۵۸. ایضاً... ص ٦۵۱

در یک دربار واضح نمود که «راجا ها و شهزادگان هندوستان که منطقه شان در مرکز قلمرو برتانیه قرار دارد، اختیار دارند بمیل خود یکی را ستایش و دیگری را تحقیر نمایند، دراینجا در افغانستان ما چرا ذکر ماده دوم معاهده را بنمایم؟»[۱۵۹] از این اختلاف در سلوک امیر بین قبولی معاهده و تطبیق آن معلوم می شود که امیر اساساً قدرت و استطاعت تعمیل آن در برابر مخالفتی که با آن نشانداده میشد، نداشت. بگفته تعدادی سرکردگان افغان از این ناتوانی امیر حتی «مقامات برتانوی هم بخوبی اگاه بودند،»[۱۶۰] و چون امیر شخصیت قوی و قاطع نداشت، از آن عاجز بود که یک راه را به جرئت بصورت علنی انتخاب نماید و درباره آن با قوت و ایمان راسخ عمل کند. امیر بنابران منتظر انکشاف وقایع ماند. عوض انکه بر شرایط و اوضاع اثر گذارد، خود مطیع آن شد و امیداوار بود که ممکن در اثر مخالفت های عامه در باره مواد این معاهده «سفیر به رضا و رغبت خود شهر را ترک کند مگر او (امیر) مایل بود این فشار از طرف مردم یا قبایل آزاد وارد شود نه از طرف قشون خود او.»[۱۶۱] نظر عمومی در کابل هم همینطور بود و بگفته واترفیلد «نظر عمومی در این جا این است که امیر در فکر آن بود خود را از هیئت نجات دهد ولی اکنون از وقایع که به چنین شکل بیش شده متاسف است. اکنون او نه مردم و نه قشون را در قبضه خود دارد و شاید مجبور شود خود را در رأس آنها قرار دهد و این یگانه چانس حفاظت او خواهد بود...» زیرا که «خواهش عمومی این است که با ما (انگلیس ها) مخالفت نمایند.»[۱۶۲] مگر امیر این آرزو و این قدرت را هم از دست داده بود. و در حالیکه پدرش امیر شیر علی خان به امید کمک روسیه تزاری و امید مقاومت بعدی از پیش قشون دشمن فرار نمود، امیر محمد یعقوب خان به خود قشون دشمن پناه برد، و از آن در رفع نارامی های داخلی کمک جست.

---

۱۵۹. ایضاً.
۱۶۰. سرگردگان افغان به رابرتس، رابرتس به لایل (وزیر خارجه حکومت هند برتانوی)، ۳۰ دسمبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ج ۲۳، ص ٦۲٤.
۱٦۱. بیانیه سابق الذکر علی – حسن قزلباش، س ۷۲۰
۱٦۲. واتر فیلد، ١٤ دسمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ج ٢٤، ص ۷۲۱

کابل مجله، ۱۳۳۷ ل کال، سلواغه، ۱۹-۲۰ نمبر ګڼې، ۱۷-۳۳ مخونه.

د شوروي ننني جامعه

زمونږ زیاتره لوستونکي به په دي خبر وي چې پښتو ټولنې څخه یوهیئت اتحاد شوروي ته بلل شوی و. دې هیئت چې زه هم په کې وم، یوه میاشت د شوروي په ملک کې تېره کړه. لومړی د تاشکند د جمهوریت له خوا کولتوري میلمانه وو، وروسته بیا د آسیا او افریقې هیوادونو د لیکوالو په جرګې کې مو ګډون وکړ، د جرګې له ختم نه وروسته ستالین آباد ته ولاړو. هلته د رودکي په یوولسویمه کالیزه کې مو ګډون وکړ، له هغه وروسته د مسکو په خوا روان شوو. په دې ډول مو په پورته ښارونو او هم دا راز په سمرقند کې د شوروي تاریخي، علمي، صناعتي، زراعتي او کلتوري موسسې ولیدلې او له شوروي وګړو، لیکوالو، پوهانو، کارګرو، بزګرانو، حکومتي لوړو مامورانو، کوچنیانو، مغازه دارانو او ښوونکو او زده کوونکو نوی نسل او زوړ نسل او هم دا راز د آسیا او افریقې هیوادونو له لیکوالو او پوهانو سره مو ولېدل، ورسره په زیاتو موضوعاتو وګړېدو، د دوي له حال احوال، طرزتفکر او جهان بیني څخه موځان خبر کړ.

او مونږ هم په زیاتو موضوعاتو باندې وغږېدو او په ډېرو ټولنو او مېلمستیاوو او نورو ځایو کې مو خبرې وکړې. په دې ډول یو تر بله آشنایان شو او پدې نوې اشنایۍ کې د یوه بل د ژوندانه په طرز، عادت او رسم و رواج خصوصیاتو مستقیماً پوه شوو. د تاشکند د جرګې په باب کې په ټبل ډول څه لیکم، دلته یوازې د شوروی ننني جامعې په باره کې غواړم څه ولیکم. خپل پخواني مطالعات او نوي مشاهدات دواړه یوځایوم او کوښښ کوم چې دشوروي دجامعې ټبلې ټبلې خواوې وڅېړم او په نتیجه کې دا جامعه ترسیم کړم او ګرانو لوستونکو ته یې وړاندې کړم. له دې کبله د هغو پرنسیپونو، کلیاتو او اساساتو خبرې کول او څه لېکل غواړم چې د شوروي جامعه پرې ولاړه ده. له تفصیلاتو، جزئیاتو او د سفر له خط سیر او نورو څخه دلته ځان ژغورم او د مجلې له سویې سره برابرې خبرې کوم؛ ځکه چې په دې ډول دا نوې جامعه، نوی سېستم په ښه ډول پیژندل کیدای شي. پېژندنه او معرفت د داسې جامعې، داسې وګړو او داسې هېواد چې له یوې خوا (۱۲۰۰) کیلومتره له مونږ سره ګډ سرحد لري او له بلې خوا د نړۍ په سترو هیوادونو کې

حسابېړي او نوی نظام او نوی سېستم په کې چلېړي، خصوصاً پښتنو لیکوالو او ځوانانو لپاره لازمي دی.
هغسي چې په یوه کورنۍ کې د فامیل د غړو او په شخصي ډول د فامیل د مشرانو او کشرانو ژوند یو د بل متمم دي، همداراز په ننۍ نړۍ کې لوی او واړه هېوادونه همدا حال لري. یو هېواد که هرځومره ستر او لوی وي نشي کولای چې له نورو هیوادونو څخه بې نیازه شي. همداراز واړه هېوادونه هم په ډېرو مواردو کې لویو هیوادونو ته اړ دي او نشي کولی ځانله ژوند وکړي او له نورو هېوادونو څخه مستغني وګرځي.
همدغه دو جانبه او متقابله ارتباط او احتیاج لازموي چې یو بل سره وپیژني، ترڅو چې په ذات البینې معاملو کې یو د بل سره مرستیال وي او هر یو خپل شخصیت وساتي او په عین حال کې یو د بل دوست او انډیوال وګرځي، ځکه هره هغه دوستي چې په معرفت ولاړه وي دواړو خواوو ته ګټوره وي. په دې صورت کې یو د بل په نزاکت او خصوصیت سره پوهیږي او په نتیجه کې لازمي او باخبره رفتار سره کوي.
سربېره پردې د عصر نبض دا وایي چې د هیوادونو ترمنځ متقابل معرفت عمومي وي او د یوې جامعې ټول هغه کسان چې په داسې ارتباطاتو پوهېدل غواړي باید پوه او مطلع شي.
په دي برخې کې یعنې د ولسونو د متقابل معرفت په باب کې لیکوال زیات مسئولیتونه لري او وربانديې فرض دی چې آفاقي لیکنې وکړي او یوه جامعه څرنګه چې وي همغسي ترسیم کړي او له ځانه پکې شیان ورګډ او یا ځینې شیان ترې کټ نه کړي. د پورته مقصد، یعنې د افغان او شوروي ولسونو د متقابل معرفت لپاره زه کوښښ کوم چې په دې مقالي کې د شوروي جامعې په باره کې افاقي لیکنه وکړم او په دې لیکنې کې ددې نوې جامعې څرنګوالی وښیم او په دې ډول د خپل ولس لپاره خدمت وکړم؛ نو دا د جغرافیوي، تاریخي، سیاسي، حزبي، اقتصادي، زراعتي، عرفاني عنوانونو لاندې دا مقاله اوږدوم او په پای کې ددې نوي سېستم اغیزه په شورویانو باندې بیانوم.

جغرافیوي وضعه

شوروي خاوره د مځکې د سر شپږمه برخه نېسي. دا خاوره د اروپا په نیمایي ختیځې او د اسیا په مرکزي او شمالي خواوو کې پرته ده، نو ځکه شوروي هم آسیایی او هم اروپایي هېواد بالې شي. دا خاوره په میل (۴،۸) میلیونه مربع او په کیلومترمربع (۲۱،۸) میلیونه ده. (۱،۹) میلیونه مربع په اروپا او نوره په آسیا کې پرته ده، نو ځکه د موقعیت له مخې ویلی شو چې اتحاد شوروي زیاتره یو آسیایي هیواد دی. د امریکې د متحده هیوادونو

خاوره درې واره او برتانیه، فرانسه، ایټالیه او هسپانیه که ټول سره یوځای شي، نو څوارلس ځله ترې کوچنۍ ده. سیندونه، ډنډونه او بحیرې پریمانه لري؛ خو غرونه پکې نسبتاً لږ دي.

یوازې دیورال، قفقازاو پامیرغرونه یې د یادونې وړ دي، خو سره له دې هم د لوړې او ژورې فرق یې زیات او څه کم (۹۰۰۰) متره دی. درې بحرونه یې له ساحلي خاورې سره مستي کوي. دا درې واړه قطبي اتلانتیک او پاسیفیک نومیږي چې دېرش زره میله ساحلي خاوره مینځي. ددې خاورې ځینې متقابلې څنډې دومره سره لرې دي چې که په یوه ځای کې د سباوون رڼا خپریږي په بل ځای کې د مابنام تیاره څپړي وهي.

دومره ارته او پراخه خاوره به هرومرو هر راز اقلیمونه لري. له دې کبله له استوائی اقلیم نه غیر نور ټول اقلیمونه په دې خاورې کې موجود دي. د اقلیم د تنوع او زیات اختلاف له کبله دی چې هر راز حیوانات اوهر راز نباتات پکې مېندل کیږي. سربېره پردې دا مځکه د معدني پیداوارو له مخې په عمومي صورت په ټوله نړۍ کې لومړی مقام نېسي.

نفوس، ملتونه او ژبې

اتحاد شوروي (۲۰۰) میلیونه وګړي لري. له دې کبله د وګړو په لحاظ په ټولې نړۍ کې وروسته له چین او هند څخه درېیم دی. سره له دې هم کوښښ روان دی چې نفوس یې زیات شي لکه څرنګه چې شوروي ارته او پراخه خاوره لري، او سربېره پر دې د پیداوارو له مخې غني اوشتمن دی، نو د زیات نفوس ګنجایش لري. نفوس یې مخ په زیاتېدو دی او په څلورو کلونو کې له (۱۹۵۱ م) څخه تر (۱۹۵۵ م)پورې شپاړس میلیونه پکې زیاتې راغلې دی. په پخوا وختو کې نفوس ډېر نا منظم ویشل شوی و او په تېره بیا سایبریا او نورو خټیځو علاقو ته څوک نه تلل او هلته نه اوسېدل، مګر اوس نفوس ورو ورو خپریږي او په هر ځای کې دنویو ښارونو په آبادولوسره نفوس هم کوچ کوي او هرې خوا مېشته کېږي. په دې برخې کې د وړلو او راوړلو وسایل لکه ریلونه او نور او په تېره بیا د سایبریا ریلونو ارزښت زیات کومک کوي.

میلیتونه او مختلفې ژبې په دې ارتې خاورې کې زښتې زیاتې دي. یوازې روسان سل میلیونو ته رسیږي. قفقازیان چې په یوې غرنۍ علاقې کې اوسیږي، د میلیت له مخې متعدد دي. د مثال په توګه په داغستان کې یوازې شل ښل میلیتونه ژوند کوي. له دوه سوو ژبو څخه زیاتې په شوروي کې شته. اوس ټولې لیکلې شوي دي، مګر ډومبی دا راز نه وې؛ یعنې الفبا لاندې نه وې راغلې، یوازې په دې وروستیو کلونو کې څلوېښت ژبې د الفبا څښتنې شوي دي او کتابت لاندې راغلي دي. ترسلو زیاتې ژبې په ښوونځیو کې تدریسیږي، مګر روسي ژبه اوس عمومي ده.

او په هرو ثانوي ښوونځیو کې ویلی کیږي، یعنې هر څوک چې په شوروي کې تحصیل کوي له خپلې ملي ژبې نه غیر باید په روسي هم پوه شي. په واقعیت کې روسي اوس یوه عمومي او مشترکه ژبه ده. د هر میلیت کلتورونو ته خاصه توجه کیږي. ژبنې، عنعنوي او نور خصوصیتونه یې ساتل کیږي؛ مګر کولتور دسوشلیزم په چوکاټ کې دننه په ملي رنګ او شکل سره انکشاف کوي.

تاریخي سابقه

د نولسمې پیړۍ په زیاتره اروپایي هیوادونو کې لبرالیزم (د ازادي خواهي) او کاپیټالیزم (سرمایه داري) کوښښ کاوه چې خپلې ریښې وغځوي او ټینګې یې کړي. سره له دې هم روسیه بېرته پاتې وه او سیاسي او اقتصادي حال یې تر نورو بېرته وو. بیروکراسۍ پکې قوت لاره، مګر مخرب، ناوړه او بې کاره وه. سره له خپلې بې کفایتۍ یې لویو کارونو ته ملا وترله او دې ته یې شروع وکړه چې ترسلو زیات مختلف میلیتونه سره یو کړي او روسي رنګ ورکړي.

د روسي کولو سیاست په زور او قوت عملي کېده؛ خو ددې سیاست نتیجه دا شوه چې وحدت په ځای تشدد راشي او لړکي ناراضه شي او کینه او حسد پکې زیادت وکړي. د ملکې کاترینې او لوی پتر له کوښښونو سره بیا هم په روسي کې صنعتي پرمختګ زیات نه و. هېواد ټول زراعتي حال لاره. په (۱۹۰۰ م) کې روسي بزګران په سلو کې اتیا وو. د مځکو زیاتره برخه د اشرافو ملکیت وې. که څه هم سرف دم یا نیمه غلامي یادو مځکو غلامي په رسمي ډول منع شوې وه، خو بزګرانو بد حال لاره، په لیک او لوست نه پوهېدل، ظلمونه پرې جاري وو او تر اوږو پورې په پور کې ډوب وو؛ خو سره له دې هم له لویدیځې اروپا څخه مترقي افکارو دې هېواد ته لاره پیدا کړه. همدغه سبب و چې د مشروطه خواهۍ او قانوني حکومت اوازونه جګ شول. دا آوازونه ورځ په ورځ درانده شول او قوت یې پیدا کړ. هغه وخت چې حکومت دې درندو ولسي آوازونو ته زور وښودلو، خلک یې فراره او تبعید کړل، مبارزو خپل شکل ته تغییر ورکړ. وژل او ترور شروع شو. په (۱۸۹۶م) کې معتدل ګوند اجتماعي دیموکراتیکي کارګري په نامه او په (۱۹۰۱ م) کې انقلابي ګوند د اجتماعي پارتۍ په نامه جوړل شول. په (۱۹۰۳ م) کې لومړني ګوند خپل دوهم کانګرس پرانست. په دې کانګرس کې حزب دوه ځایه شو، د یوه نوم یې بلشویک (ډیرکي) او د بل نوم یې منشویک (لړکي) شو.

منشویکانو معتدل پروګرام غوره کړ او یوازې د سیاسي مقاصدو په لور رهي شول، یعنې دا یې خپل سیاست وګرځاوه چې یو قانوني ولسي رژیم په معتدل صورت د موجوده رژیم

په ځای ودروي او خپله دیوې اصلاحي پارټۍ په شان وظیفه اجرا کړي؛ خو بلشویکان د لینین په مشرتابه له دې هم وړاندې لاړل.
دوی دا پروګرام غوره کړ چې د زور او قوت اوعمومي قیام له لارې سیاسي قدرت ته ورسیږي او د بزګرو او کارګرو کنګوري جوړه کړي او په دې وسیله ټول ضد انقلابي اعمال شنډ کړي او داسې سوشیلیستي پروګرام عملي کړي چې د هغه له مخې ټولې مځکې او کارخانې یا په پراخ مفهوم سره د ثروت تولیدي وسایل اجتماعي وګرځوي. په (۱۹۰۴م) کې له جاپان سره دروسي جنګ ونښت. دې شخړې د ملک حال لا هم کړکېچن او د افراطي ډلو موقف یې ټینګ کړ. د وخت رژیم په قتل عام لاس پورې کړ او امر یې وکړ چې یونیم زر عریضه والو باندې اوربل کړي. دا پېښه په پیټروګراد یا نینې لینن ګراد کې وشوه او آرام خلک یې وپارول. دوهم نیکولای لږ څه وډار شو او ولس ته یې د دوما یعنې انتخابي شورا وعده ورکړه او دا یې هم ومنله چې خلکو ته سیاسي او مدني حقوق ورکړي؛ خو بیا هم تکیه په زور او قوت وشوه او وعدې نېمګړې ترسره شوې. نا ارامي او بحران دوام پیدا کړ او هرې خواته یې ربښې وغځولې. په دې وخت کې و چې بولشویکانو د لومړي ځل لپاره شورا ګانې واېستلې او هغه یې د کارګرو، بزګرو او لښکرو له خوا وټاکلې. د بحران په شدید حال کې د لومړي جهانې جنګ لمبې پورته شوې (۱۹۱۴ م)، حکومت په جنګ کې داخل شو. زیاتره وګړو یې ملاتړ وکړ. دا خو ځکه چې وګړي له یوې خوا وېرېدل چې جرمنیان یې و نه نیسي او له بلې خوا ګوندې که د جنګ له کبله دننه په هېواد کې اصلاحات وشي.
د بولشویک د ګوند زیاتره مشران په دې عقیدې وو چې د روسیې ماتې به د تحول لپاره موقع برابره کړي. جنګ د روسیې لپاره زیان ورساوه. د بري او فتحې په ځای بې اعتمادي او وېره را ولاړه شوه، مخرب حکومت او نظامي مشرانو په بند لاس پورې کړ. ډېر خلک یې ونېول او په جېلونو کې یې واچول. داخلي حال لاهم خراب شو. قحطي او قیمتي زیاته شوه او د ملک اقتصادیات لا هم پسې خراب شول. د (۱۹۱۷م) کال د فبروری په (۲۰مه) د پیټرګراد په بنار کې عمومي اعتصاب شروع شو. دولتي کارخانې او فابرېکې ودرېدلې. لښکریان ددې په ځای چې د آمرانو امرونه په ځای کړي او په اعتصاب کوونکو ډزې وکړي له هغو سره یوشول. بولشویکي شورا ګانې د عمل میدان ته راووتلې او دیو لوی قیام لپاره یې خلک راویښ کړل. د مارچ په (۱٦مه) تزارنیکولای پاچایې نه لاس واخېست او په دې ډول د رامانوف کورنۍ خاتمه ومونده. یو موقتي حکومت منځ ته راغې او معتدل جمهوري خواهان یې مشران شول. خو څرنګه چې دوي د انقلاب بنا په اصل کې نه وه ایښې نو ځکه یې ونشوای کړای چې سیر یې وټاکي. له هغه

وروسته د کرمیسکي (چې اوس هم د یوه امریکایی له خولې په امریکي کې دی) مشرتابه سوشلیستي حکومت جوړ کړ. نوي حکومت هم جنګ ته دوام ورکړ. ددې سیاست په مقابل کې بولشویکان را ولاړ شول او داسې نارې او شعارونه یې واورول چې جنګ نه ستومان ملت په زړه کې یې کاري اثر وکړ.

«سوله، مځکه او ډوډی» د دوی شعار شول. ددې لپاره یې دا لار وښوولە چې باید ټول واک او قدرت شوراګانو ته وسپارل شي. د نومبر په (۷مه) چې د زړې جنتری له مخې د اکتوبر انقلاب یادیږي، د کرنسکي حکومت سقوط وکړ او په ځای یې بولشویکان راغلل. په دې ډول د شوروي حکومت د لینن تر مشرتابه لاندې جوړشو.

د نوي کال د جنوری په سر کې نوي شوروي حکومت له جرمنیانو سره روغه وکړه او ده (برسټلوټیسک) مشهوره سوله یې ورسره لاسلیک کړه. څلور میاشتې وروسته د جولای په (۱۰مه) د لومړي ځل لپاره د شوروي حکومت اساسي قانون میدان ته را ووت. د دې قانون له مخې د زمینداراتو او مالکانو ځمکې ضبطي شوې او د ملت مال وګڼل شوې او په دې ډول د خوارو او پوروړو بزګرو په منځ کې ووېشل شوې. همدارنګه طبیعي منابع، بانکونه او ملي دارایي او شتمنۍ ټولې د ټول ولس مال وګڼل شو.

د دې قانون په مطابق دارایي حق عمومي شو، خو کارفرمایان، سوداګران، روحانیان او مالکان ترې محروم شول. سره له دې هم له (۱۹۱۸ م) څخه تر (۱۹۲۱م) پورې د نوي رژیم لپاره د احتیاط ورځې او شپې وې. داخلي جنګونو د هېواد زړه ټوټې ټوټې کړ. د متحدینو وسلوالو لښکرو د نوي رژیم په هیواد کې دننه دخالت وکړ او سربېره پردې داخلي ناراضه عناصر یې د نوي رژیم په مقابل کې ولمسول. په دې ډول د سرمایه داري هیوادونو له خوا د شوروي نوي جوړ شوي نظام له اقتصادي بایکاټ سره مخامخ شو. سره له ټولو مشکلاتو بیاهم سرو لښکرو میدان وګاټه او د جنګ په دېرشو محاذونو کې یې داخلي اغتشاشونه کرار کړل او خارجي تیري کوونکو متحدو لښکرو ته یې ښه سبق ورکړ. په (۱۹۲۴م) کې لینن مړ شو. ستالین د کمونست ګوند د مشرپه حیث په واک کې راغی. خو دده واکمن کېدل وروسته له هغو شخړو څخه وو چې ستالین له سرسخت اونه تسلیم کېدونکي تراتوسکي سره یې وکړې. د دوی ترمنځ اختلاف ډېر عمیق و. تراتیسکي په جهاني دایمي انقلاب معتقد و او دا یې نظریه وه چې باید کارګر او کمونیستي ګوندونه په هر هېواد او هرملک کې چې وي تقویه شي او ورسره مرسته وشي چې د وخت رژیمونه ونړوي او د زور له لارې واک او اختیار خپل کړي؟

د ده په عقیده په دې ډول به سوشیلیزم عمومي شي او ټوله دنیا به ونېسي؛ مګر ستالین د دې په خلاف دا وویل چې د یوه ښه سوشیلیزم تعمیل به دننه د شوروي په خاورې کې نور هیوادونه دې ته را وګماري چې سوشیلیزم غوره کړي.

د اختلاف نتیجه دا شوه چې تراتیسکي له تبعید نه وروسته له شوروي څخه وشړل شو؛ خو څرنګه چې دې سخت انقلابي و او د جهاني دایمي انقلاب د پاره یې د څلورم بین المللي موسسه جوړه کړي وه. هیڅ هېواد به خپل ملک کې نه پریښود ترڅو چې مکسیکو وماته؛ خو هلته په (۱۹۴۰م) کې ووژل شو. د زراعتي او صنعتي چارو د پرمختګ لپاره په شوروي کې پنځه کلن پلانونه جوړ شول. لومړی پلان په (۱۹۲۷م) کال کې شروع شو. دا پلان چې د نپ (نوې اقتصادي پالیسي) نه وروسته جوړشوی و، د دې مقصد لپاره و چې د هیواد زراعت او صنعت د سوشلایزي یعني اجتماعي کولو لپاره تیار او اماده وګرځوي. د همدې پلان د موفقانه تعمیل نه وروسته د دویم پلان په دوره کې و چې د لومړي ځل لپاره د سوشیلیستي په اساساتو سره برابر په (۱۹۳٦م) کې نوی اساسي قانون میدان ته راووت. په دې قانون کې لومړي تبعیضات او محدودیتونه ټول رفع او تشکیلات نوي شول. د سوشیلیستی کولو د دریم پلان په موده کې د نړۍ د دوهم جنګ اور بل شو (۱۹۳۹ م). د جنګ په سر کې شوروي له جرمني سره د دوستۍ تړون وکړ. دا تړون د شوروي لپاره ډېره ګټه ورسوله؛ ځکه چې په شرقي اروپا کې شپږ میلیونه وګړي د دوی له ملک سره لاندي کړل؛ خو په (۱۹۴۱م) کې جرمنیانو د تړون نه سترګې پټې کړې او په شورویو یې ور ودانګل. په پنځو لومړنیو میاشتو کې بری د دوی و او نږدې (۸۸) میلیونه شورویان یې لاندې کړل. مګر په اخره کې یې په ستالین ګراد کې د ماتې سخته څپېړه وخوړه چې په نتیجه کې یې برلین هم له لاسه ورکړ او ملک یې څلور ټوتې شو.

د جنګ له کبله د شورویانو پروژویي پلانونه، بېرته وغورځیدل او سربېره پر دې نږدې (۱۵) میلیونه شورویان هم پکې مړه شو. ابتکاري پروژې او عمراني پلانونه له هغه وروسته بیا په شوروي کې شروع شول. په (۱۹۵۳م) کې بله ښه وشوه چې هغه د ستالین مړینه وه. ستالین په دیرشو کالونو کې په شوروي کې بېجوړې لیډر وو.

له مړینې څخه یې وروسته لومړی مالنکوف او وروسته پسې بولګانین د حکومت مشر شول؛ خو دې دواړو دوام ونه کړ او په ځای خوروسچوف راغی چې هم د حکومت او هم د ګوند مشر شو.

دولتي تشکیلات

کال (۱۹۱۷م) د اتحاد شوروي جامعې لپاره خط فاصل ګڼل کیږي چې دوه بېلې جامعې چې د اساس له مخې سره بېلکل توپیر لري، بیا له دې کال نه را په دېخوا شورویانو له پخوانې رژیم او لومړي کلچر سره مخه ښه وکړه؛ نو ځکه له هغه وروسته د دوی کوښښ

په دې شو چې جامعه له سره جوړه کړي او بېل نظام او جلا مناسبات ورته وټاکي. د دې کال یعنې د جامعې د بیا تنظیمولو او جوړولو لپاره نوي اساسي تشکیلات لازمي شول. ځرنګه چې جامعه نوې شوه، یعنې نوی اساس ورته وټاکل شو، نو اساسي تشکیلات یې هم غیر له هغو څخه شول چې پخوا پکې موجود وو او یا په غربي نړۍ او نورو هیوادونو کې معمول وو. په دې ډول یې په (۱۹۱۸م) او (۱۹۲۴م) کې نوي قوانین راووتل؛ خو دواړه جامع او مکمل نه وو او حتی په لومړني قانون کې د افرادو د حقوقو یادونه هم نه وه شوي. په دې سندونو کې ډېر مهم او قوي ټکي دا شول چې په مځکې، کارخاني او نور ټول هغه الات چې د هغو په مرستې ثروت پیدا کیده له شخصي افرادو، سرمایه دارانو، ملاکانو، خانانو، روحانیانواو نورو څخه ضبط شي او د دولت مال وګڼل شي. همدا راز پورته کسان او د تزاریانو پاتي شوني له ړومبیو امتیازاتو او د دارایۍ ورکولو له حقوقو څخه محروم کړل شول؛ خو ځرنګه چې د شوروي جامعه د یو نوي د سرمایه داری له جامعې له ګیډې څخه راوتې وه، په دې بریالۍ نه شوه چې سم د لاسه سوشیلیزم عملي کړي او سوشیلیستي مناسبات او قوانین په دایمي ډول سره میدان ته راوباسي، نو ځکه نې (نوي اقتصادی سیاست) راووت چې د هغه په اساس کاپیټالیزم او سوشیلیزم په غلبې سره په (۱۹۳٦م) کې نوی لیکل شوی اساسي قانون جوړ او ومنل شو. دا قانون چې زیاتره د ستالین په نامه یادیږي پرسوشیلیزم بنا دی، نو ځکه د نړۍ هغه لومړی قانون باله شي چې دسوشیلیستي جامعې لپاره یې نظام او تشکیل وربرابر کړی دی. دا قانون پوره په هغه وخت کې جوړشو چې په شوروي کې د زړو طبقاتو افراد یا سرمایه داران، ملاکان، تجاران او داسې نور بې بیخ او بنیاده شوي وو او په ځای یې دوه طبقې خلک - کارګران او بزګران قوي شوي او د سوشیلیزم پرلاري رهي کړی شوي وو؛ خو د مارکسیستي اصولو له مخې ځرنګه چې سوشیلیزم د سرمایه داری او کمونیزم ترمنځ یوه انتقالي موقتي مرحله ګڼل شوې ده، نو ځکه په ځغرده ویلی شو چې دا قانون هم موقتي دی او کله که اوسنۍ جامعه خپل رنګ او څېره بدلوي او بله بڼه او شکل د ځان لپاره غوره کوي، نو دا قانون به هم کهنه کوي او ځای به خالي پرېږدي. په هر حال اوس همدغه قانون په اتحاد شوروي باندې مسلط دی. د قانون نورې خواوې مورِ نه څېړو، یوائې هغه خواوې روښانه کوو چې په دولت کې د اساسي تشکیلاتو باعث ګرځي؛ خو دومره لیکو چې قانون وایي « کار د هر مستعد فرد لپاره یوه وجیبه ده، هغه څوک چې کار نه کوي، خوراک دې هم نه کوي یا دا چې هر یوه ته د استعداد په مطابق او هر یوه ته د کار په اندازه». اوس به راشو دې ته چې په دې قانون کې د درې واړو قواوو - مقنینې، اجرایې او قضایې - حد او حدود ځرنګه ټاکل شوي دي او هره قوه تر کوم حده پورې واک او اختیار لري او څنګه منځ ته راځي.

د اتحاد شوروي جوړښت

د قانـون لـه مخـې شـوروي يـو فـدرالي دولـت دی چـې (۱۵)[۱۶۳] جمهـوري دولتونـه پـه خپلـې خوښـې او رضـا سره ټـول شـوي او اتحاديـه يـا فـدرالي دولـت يـې منـځ تـه را اېسـتلی دی. هـر جمهوريـت ځانلـه اسـاسي قانـون لـري، مگـر شرط دا دی چـې بايـد لـه فـدرالي قانـون سره مـوازات ولـري. د قانـون لـه مخـي هـر جمهوريـت حـق لـري چـې وغـواړي لـه اتحاديـې ځخـه بهـر شي. هـر جمهوريـت د دې حـق لـري چـې لـه نـورو باندنيـو هېوادونـو سره ډيپلومـاسي او تجـارتي روابـط راسـآ ټينـگ کـړي .همـدا سـبب دی چـې د اوکرايـن او سـپېنې روسـيې جمهوريتونـه د پوتسـدام د جرگـې پـه اسـاس اوس د ملگـرو ملتونـو پـه مؤسسـه کـې هـم غړيتـوب لـري. هـر جمهوريـت د خـاورې د وسـعت پـه لحـاظ دننـه پـه خپلـه خـاوره کـې پـه ازاد جمهوريـت، ازادي علاقـې او مـلي ازادې ناحيـې سره وېشـل شـوي دي.

مقننه قوه

پـه شـوروي کـې ترټولـو لـوړ مجلـس عـالي شـورا ده. عـالي شـورا پـه نـورو هيوادونـو کـې پارلمـان او کانگريـس بالـه شي. عـالي شـورا دوه مجلسـونه لـري. دواړه يـې انتخـابي دي او پـه مسـتقيم، مسـاوي او عمومـي انتخـاب سره د مخفـي راى ورکولـو پـه اسـاس انتخابيـږي – د شـوروي هـر وگـړی چـې اتلسـو کالـو تـه ورسـيږي د انتخـاب حـق لـري خـو انتخابيدونکـی بايـد لـه (۲۳) کلنـی ځخـه کـم نـه وي. يـو مجلـس يـې د ميلتونـو شـورا او بـل يـې د اتحـاد شـورا نوميـږي. د ملتونـو شـورا لـه مـلي شـورا يـا دوهـم مجلـس سره ورتـه دي پـه داسـې حـال کـې چـې د اتحـاد شـورا د دارالعيـان يـا لومـړي مجلـس پـه شـان ده. د اتحـاد شـورا د افـرادو پـه سر او د ملتونـو شـورا د جمهوريتونـو يـا مـلي واحدونـو پـه اسـاس انتخابيـږي. پـه دې معنـی چـې د اتحـاد پـه شـورا کـې د درې سـوه زرو شـورويانو پـه سر يـو نماينـده هلتـه ورليـږل کيـږي او دا بـل مجلـس تـه لـه هـر اتحـادي جمهوريـت نـه (۲۵) لـه ازاد جمهوريـت نـه (۱۱)، لـه ازادې علاقـې ځخـه پنځـه او لـه مـلي ناحيـې ځخـه يـو نماينـده انتخـاب شـوی اسـتول کيـږي. د هـرې انتخـابي شـورا دوره څلـور کالـه ده. د انتخـاب پـه سر کـې دواړه مجلسـونه پـه گـډه سره غونـډه کـوي او لومـړی د ځـان لپـاره رييسـه هيئـت انتخابـوي. د همدغـه رئيسـه هئيـت مـشر دی چـې د جمهـور رييـس يـا د دولـت د مـشر پـه نامـه يادېـږي او اوس دغـه رييـس مارشـال وراشـيلوف

---

۱۶۳. ړومبـی شـپارلس جمهوريتونـه وو .خـواوس پـه دې تـازه وختـو کـې د کارالیـن جمهوريـت پـه ازاد جمهوريـت بـدل شـوی دی.

دی. رییسه هیئت (۱۵) معاونان چې له هر اتحادي جمهوریت نه به یو یو پکې وي، (۱۵) غړي او نور منشیان لري چې ټول شمېر یې نږدې څلوېښتو ته رسیږي. عالي شورا د قانون له مخې د کال دوه ځله غونډې کوي. په فوق العاده ډول هر وخت د رییسه هیئت او د اتحادي جمهوریت له خوا غونډیدای شي؛ مګر رییسه هیئت د کال دولس میاشتې غونډې لري او د عالي شورا په غیاب کې کار کوي. عادي قوانین په لږ اکثریت سره راوځي، مګر اساسي قوانین یا د اساسي قانون ترمیمات د رایو په دوه دري اکثریت سره وي.

اجرایه قوه

په شوروي کې ترټولو لوړ اداري مجلس د وزیرانو شورا ده. دا شورا وظیفه لري چې د عالې شورا تصمیمات، قوانین او تصویبونه عملي کړي د وزیرانو شورا د عالي شورا د ګډې غونډې له خوا انتخابیږي، نو ځکه هغې شورا ته مسؤلیت لري. د وزیرانو شورا له رییس (صدراعظم) د هغه معاونانو، وزیرانو، د بېلوبېلو کمېټو له رییسانو او د مرکزي بانک له رییس څخه جوړه ده. وزیران دوه قسمه دي؛ یو قسم ته یې د ټول اتحاد وزیران ویل کیږي او بل راز یې د اتحادي جمهوریت وزیران دي.

لومړی قسم وزیران د اتحادي جمهوریت د مشابهو وزارت خانو له لارې کارونه په مخ بیایي. په قانون کې (۳۶) اتحادي وزیران او (۲۲) جمهوري وزیران ذکر دي چې په دې حساب د وزیرانو شورا له (۶۰) غړو څخه زیات لري، مګر ددې لپاره چې دولتي کارونه ژر اجرا شي په کابینې کې ټول ندي شامل، ځکه چې د شپېتو وزیرانو غونډیدل او په یوي موضوع خبرې کول ډېر وخت نېسي؛ نو له دې کبله کابینه یوازې له صدراعظم او د هغه له لومړیو معاونانو څخه چې هر یو یې څو وزارتونه ترلاس لاندي لري جوړه ده.

قضایه قوه

قضاوت د اتحادیې د عالي محکمې، جمهوریتونو او بېلوبېلو علاقو او ناحیو، د عالي محکمو، د خاصومحکمو او د وګړو د محکمو له خوا کېږي. ترټولو لوړه او پورته اتحادیې عالي محکمه ده او همدغه محکمه ده چې هم په بېلو بېلو جمهوري واحدونو او هم په ټول شوروي کې قضایي محکمې تر مراقبت او څار لاندې نیسي. پورته ټولې ذکر شوې محکمې هم په اتحادي جمهوریت او هم په جمهوریتونو کې د مربوطه عالي شورا ګانو او یا د محلي شوراګانو له خوا د پنځو کالو لپاره ټاکلې کېږي. دولتي مدعي العموم بیا تر

ټولـو لـوړ دی. دی د اوو کالونـو لپـاره د عـالي شـورا لـه خـوا ټـاکل کیـږي او پـه دې موظـف دی چـې پـه ټـول شـوروي کـې د سوشلسـتي قانـون مراعـات تـر مراقبـت او کنتـرل لانـدې ونیسـي. دا بیـا د لـوی مدعـي العمـوم کار دی چـې پـه لانـدې قانـوني واحدونـو کـې بـل مدعـي العمـوم د ځـان لـه خـوا وټاکـي. پـه قانـون کـې ویـل شـوي دي چـې دوی د هېڅـا تابـع نـه دي او یـوازې عـالي شـورا تـه مسـؤلیت لـري. کـه لـه لانـدې خـوا راشـو، اول بـه د وګـړو محکمـه یـاده کـړو چـې لـه یـوه قـاضي او دوه مفتیانـو څخـه جـوړه ده. تـر هغـه پورتـه بیـا د ازادو علاقـو محکمـه ده چـې ورپسـې پورتـه د جمهوریـت او بیـا ټـول اتحـاد محکمـو تـه رسـېږو.

یـو څـو خـبري: اد تحـاد شـوروي (۱۹۳٦ م) کال اسـاسي قانـون لـه مخـې مـو د دولـت درې واړه قـواوې پـه لنـډ ډول سره یـادې کـړې او دولتـي تشـکیلات مـو وښـوول؛ خـو هغـه اسـاسي پرنسـیپ او نظریـه چـې پورتـه درې ګونـې قـوې پـرې ولاړې دي، یادونـه ونـه کـړه. اوس بـه ښـه وي چـې پـه دې بـاره کـې هـم یـو څـه وګـړېږو ترڅـو چـې ښـه پـرې پـوه شـو.

پـه نـورو غیـر سوشلسـتي جمهـوري پادشـاهي دولتونـو کـې د دولتـي تشـکیلاتو پـه بـاره کـې دوه مهمـې نظریـې موجـودې دي چـې یـوې تـه یـې د قـواوو اتحـاد او بلـې تـه یـې د قـواوو بېلوالـی وایـي، د قـواوو د اتحـاد پـه اسـاس برتانیـې شـاهي دولـت جـوړ دی. د دې معنـی دا ده چـې پـه هغـه ملـک کـې حکومـت یـا پـه مشـخص ډول سره اجراییـه ارګان هغـه وخـت جوړیـږي چـې د پارلمـان د اکثریـت ځینـي غـړي د کابینـې پـه جوړولـو مامـور شـي. داسـې کابینـه تـر هغـه دوام لـري چـې پارلمـان تـرې راضي وي. خـو هـر کلـه چـې عـدم اعتـماد یـا نـا رضایـت د دوی ترمنـځ راشي اجرائیـه قـوه ړنګیـږي او ماتـې کـوي. د قـواوو بېلوالـی د انتسـکیو نظریـه ده چـې پـه زیاتـه انـدازه د امریکـې د متحـده هېوادونـو اسـاسي قانـون پـرې بنیـاد دی. د دې نظریـې پـه مطابـق درې واړه قـواوې یـو لـه بلـې نـه بېلـې او جـلا دي. اعتـماد او عـدم اعتـماد یـو او بـل نـه جـوړوي او نـه یـې ړنګـوي، مګـر پـه عیـن حـال کـې یـو پـه بـل کـې پـه ځینـي اسـاسي مـواردو کـې داسـې نښـتي دي چـې د دیکتاتـوری او خـود سرۍ مخـه ونیـسي؛ خـو همدومـره ده چـې قـاضي القضـات یـا د قضایـي ارګان مـشر پـه هغـه ملـک کـې د جمهـور رییـس او یـا د اجراییـه ارګان د مـشر لـه خـوا ټاکلـی کیـږي؛ خـو پـه اتحـاد شـوروي کـې دا راز نـه ده. هغـه ملـک د بېـل پرنسـیپ پـه اسـاس سیاسـي او دولتـي تشـکیلات لـري چـې هغـه د دیموکراتیـک سـنترالیزم یـا ډیموکراټیکـي مرکزیـت پـه نامـه یادیـږي. د دې اصـل پـه قـرار د اتحـاد شـوروي د دولـت اسـاس د هـرم پـه څېـر دي. دا هـرم پـه خپـل اسـاس یـا پـه هنـدسي عبـارت پـه خپلـې قاعـدې کـې پـه شـپیتو زرو محلـي شـورا ګانـو ولاړ دی. هـر څومـره چـې لـه قاعـدې نـه د راس یـا څوکـې پـه لـور لوړیـږو پـه همـاغـه تناسـب شـورا ګانـې کمیـږي، مګـر قـوت او اختیـار یـې معکوسـاً زیـادت کـوي. پـه دې ډول عـالي شـورا تـه رسـېږو چـې د قانـون لـه مخـې پـه قـوت

او اقتدار کې ساری نلري. په بل عبارت د پورته اصل یعني دیموکراټیک سنټرالیزم په اساس عالي او واکمنو شورا ګانو ته د ولسي انتخاباتو له لارې واکمني ورکول کېږي او بیا همدغه ولسي واکمني په عالي شورا کې مرکزیت پیداکوي چې هغه بیا ښېرته له پاس نه ښکته په ولس باندې تطبیق کیږي. په ولس باندې د همدغسې واکمنۍ د تطبیق او تعمیل څرنګوالی دی چې د ډیموکراسۍ مفهوم ترې اخېستل کیږي. هغه لوی اختلاف چې د کمونیستانو او کاپټالیستانو ترمنځ موجود دی د همدغسې واکمنۍ له تطبیق نه ډېر ښه څرګند کیدای شي. بورژوا یا کاپټالیستان (سرمایه داران) یا هغه چې د ډیموکراټانو په نامه یې شهرت موندلی دی او معمولاً ترې غربي ډیموکراټان مرادیږي، د دې واکمنۍ په تطبیق کې د ولس خوښې او رضا ته ګوري؛ نو ځکه په داسې جامعو کې دولتي کارونه زیاتره په سستۍ سره اجرا کیږي او ډېر ځله د ګوندي ماری له کبله د بېلو بېلو مفکورو په اساس نوي حکومتونه منځ ته راځي چې د پخواني حکومت د پروګرام ممد نه ګرځي، مګر سوشیلیستان یا کمونیستان یا مارکسستان یا هغه چې د کارګرو په دیکتاتوری عقیده لري وایي چې د دې واکمنۍ په تطبیق کې د ولس له خوښې او رضا څخه د ټول ولس ریښتنې هوساینه، ارامي او سعادت معتبر او لومړی دی او وایي چې ټول هغه پلانونه، پروژې او کارونه چې په نهایي تحلیل کې د ولس په حقیقي خوښۍ او سعادت تمامیږي باید له پاس نه د ښکته په لور ولس باندي تطبیق شي او عالي شورا ګانې باید له هغې ورکړل شوې متمرکزې واکمنۍ څخه کار واخلي او د نورو خوښۍ او رضا ته دومره و نه ګوري، ځکه چې عامه شعور ختا وځي او منفعت جویان او غولوونکي سیاستمداران او سرمایه داران یې د خپلې ګټې لپاره استعمالوي. د همدې اصل په اساس د دوی سیاسي فلسفه د کارګرو په دیکتاتوری مشهوره شوې ده، نو که په اتحاد شوروي یا نورو سوشیلیستي هېوادونو کې عالي شورا او د وزیرانو شوراوو ته ځیرشو، هلته به ووینو چې واکمني په محدودو مرکزي واکمنو جرګو کې د واکمنو قوي انتخابي کسانو په لاس کې ده چې دوی کمونیستان دي، یعني دوی د انتخاب له لارې د همدغې مرکزي واکمنۍ تطبیق په وس باندې د اوس لپاره د سوشیلیزم د فلسفې په اساساتو کوي.

د سوشیلیستي او کارګري دیکتاتوریت نظریه چې غواړي ټول دولتي کارونه د مارکسېزم - لیننېزم د فلسفي په اساس د یو معین هدف په لوري په چټکۍ سره په مخ بوځي او له زیاتو خبرو اترو او بحث او مباحثو څخه چې ډېر وخت نېسي مخنیوی وکړي او په دې ډول د سوشیلیستي انتقالي مرحلې څخه واوړي او کمونیستي د طبقاتو مطلوبې جامعې ته ورننوځي. د شوروي د نوي نظام او چلند مطالعه بې د حزب له کتنې نه، نه پوره کیږي. که څوک دا غواړي چې شوروي جامعه وپیژني او له بېلو اړخو سره یې اشنا

او څرنګوالی یې ورته معلوم شي، لازمه ده چې د هغه ملک د حزب په فلسفې هم تر یو څه حده پورې خبر وي او خصوصیت او اساس یې ځان ته معلوم کړي. دا کار دومره اسان هم نه دی، ځکه چې د حزبي اصولیاتو په باب کې مواد او خپرونې نشته، خو له دې کبله چې د شوروي دولت له مطالعې سره د حزب مطالعه ترلې ده او بې له هغه هر څومره تشریحات او لیکنې چې وې، ټولې نیمګړې معلومیږي. نو لازمه ده چې د حزب په باب کې هم هر څنګه چې وي یو څه ولیکو. هغسې چې د شوروي موجوده نظام نوی دی علمي او اجتماعي اصطلاحات، تعریفات او تغییرات یې هم جدید او د یوې نوې نظریې او فلسفې په اساس دي. دا نوی نظر هر څه او هر شی له بلې لارې څخه ګوري. دا نوې لار، نوی میتود له نورو نه فرق لري او دا فرق ډېر اساسي او عمیق دی. دوه اصطلاګانې به د مثال په توګه را واخلو او هغه به د دې دواړو له نظره تعریف کړو. د ډیموکراسۍ کلیمه خو اوس ډېره په کاریږي او ډېرې خبرې او لیکنې یې په باب کې روانې دي، خو هغه مفهوم چې له دې کلیمې څخه مشخص کیږي او هغه په یوه ټاکلي حد او معین چوکاټ کې لویږي د پورته جهان بینیو له نظره بلکل توپیر لري. ابراهام لنکن وایي چې «ډیموکراسي پر خلکو، د خلکو له خوا د خلکو لپاره حکومت دي» او یا دا چې امریکایي پروفیسورو اسرمن په خپل کتاب «سیاسي عصري فلسفه» کې لیکي «ډیموکراسي هغه اجتماعي فلسفه ده چې پر ټولو بشري مناسباتو، فردي وي او که مجموعي، حکومت لري» خو د ډیموکراسۍ تعریف د نوې جهان بینۍ په اساس له پورته تعریفاتو نه فرق لري هغه دا چې: ډیموکراسي هغه سیاسي تشکیلاتو او تطبیقاتو ته وایي چې د هغو په واسطه طبقات د خپلو اقتصادي منافعو د وړاندې ببولو لپاره خپل ځانونه قوي کوي چې په دې معنی ډیموکراسي د طبقاتو او د طبقاتو د مبارزو وجود نښیي. د لینن له خولې د ډیموکراسۍ تعریف له دې څخه هم مشخص کیږي. دی ډیموکراسي په یوې طبقې باندې د بلې طبقې حاکمیت بولي؛ په کاپیټالیستي نظام کې لږکي په ډېرکي او په سوشیلیستي نظام کې برعکس ډیرکي په لږکي یعنې اکثریت په اقلیت. دا لږکي او ډیرکي ثابت نه دي ګڼل شوي؛ بلکې د لږېدو او ډېرېدو په حال ګڼل شوي دي، یعنې ډیرکي په ډېریدو او لږکي په لږېدو کې فرض شوي دی. دا کمی او زیاتی به تر هغه دوام کوي چې ډومبی د خپل ډېرېدو په اخرني حد کې د جامعې ټول افراد په ځان کې شامل کړي او وروستنی د لږېدو په سلسله کې د صفر درجې ته تقرب وکړي او بلکل ورک او محوه شي؛ او په دې حساب د کارګري یوه سوچه جامعه جوړه شي. په دې اساس د حزب په باب کې هم د دوی نظر بل راز دی. دوی حزب د متشابهو او متجانسو افکارو څخه جوړ بولي او دا کار یوازې هلته ممکن کیدای شي چې د یوې واحدې طبقې هغه منورین چې

له عادي کسانو څخه د فکر او نظر په لحاظ دمخه دي؛ سره ټول اومتحد شي او په کامل نظم او ډیسپلین سره د یوه ټاکلي او معین هدف په لوري فعالیت او عمل وکړي. په دې حساب حزب کومه بېله ډله نده، بلکې د یوې طبقې پرمختللې او مترقي برخه ده چې اساس او بنسټ یې په خپله طبقه ګڼل کېږي. په عمومي ډول سره دا نشي کیدای چې سرمایه داران او مزدوران یا دهقانان او زمین داران به سره متحد شي او ځان ته کوم بېل حزب جوړ کړي. دا ځکه چې دوی له آره په بېلو طبقاتو پوري تړلي دي چې د اقتصادي منافعو په لحاظ یو د بل ضد دي. د دې معنې دا ده چې د یوه ګټه د بل تاوان، د یوه ژړا د بل خندا او د یوه قوت د بل ضعف دي. دلته هرومرو دا سوال منځ ته راځي چې طبقه یعنې څه؟

د دوی له نظره طبقه د وګړو هغه برخه ده چې تولیدي وسایلو پوري یو خاص ارتباط لري. سرمایه داران د فابریکو، کارخانو او په عمومي ډول سره د ثروت د تولیدي وسیلو خاوندان سرمایه او پانګه لري، نو ځکه دوی سرمایه داران یا پانګه لرونکې یا کپیټلیستان شمېرل کېږي او ځانله یوه بېله او جلا طبقه جوړوي. کارګران او مزدوران به کارخانو، فابریکو او همداسې نورو ځایو کې مزدوري او کار کوي. دوی د دې الاتو څښتنان نه دي، دوی هیڅ نه لري او د دې لپاره چې ژوند وکړي د مجبورې ورځې خپل د کار قوت په نورو خرڅوي او یوه بېله طبقه جوړوي چې هغه ته د مزدورانو یا کارګرو طبقه ویل کیږي. د همدغو پورته دوو متضادو او متخالفو طبقو پرمختللې او مترقي برخې دي چې بیا ځانله ډلې تشکیلوي او د حکومت په نېولوسره کوښښ کوي چې د خپلو مربوطو طبقو په نماینده ګې او د دوی د منافعو او ګټو د ساتلو او د ډېرو په منظور قوانین، نظامات، او مقررات وضع کړي او ولسونه د هغوی په تطبیق او تعمیل سره مجبور یا تشویق کړي.

دا چې اتحاد شوروي نن ورځ خپل ځان د کارګرو نماینده ښیي او امریکا د یو سرمایه داري نظام په حیث پېژندل کېږي، د دې سبب دا دی چې په شوروي کې د کارګرو او بزګرانو د طبقاتو د مترقي او پرمختللې برخه یعنې کمونیست ګوند مسلط دی او په امریکې کې کله د جمهوریت خواه او کله د ډیموکراټ ګوندونه حاکمان وي چې د دواړو ګوندونو اساسات په یو څه فرق سره د سرمایه داري په فلسفې ولاړ دي. د شوروي او امریکې د موجوده نظامونو ترمنځ د همدغه عمیق او اساسي تضاد له کبله دی چې نن ورځ د دوی مربوطه حکومتونه په بین المللی او ذات البیني ټولو مسئلو کې سره مخامخ او متضاد دي او نړۍ یې په دوه متخالفو او دښمنو قوي کمپو سره، ویشلي ده. تر هغو چې دوی په اساس او فلسفه کې سره وران وي، ګمان نه کیږي چې په دنیا کې په دایمي ډول ارامي قایمه شي او د ګډ ژوندون لاري او په سوله او ارامۍ سره د مختلفو او بېلو نظامونو

د ولسونو ژوند کولو لپاره هڅه او کوښښ وشي. همدا راز د قوت موازنه به دومره وکړای شي چې هغه عمیق اختلاف چې په اصل اساس کې موجود دی، یوه څه لرې کړي. د دواړو بیلو نظامونو منوران او روشنفکران په دې اختلاف ډېر ښه پوهېږي، خو څرنګه چې د دوی موقف سره فرق لري او دوی د بېلو شرایطو او حالاتو لاندې ژوند کوي نو ځکه یوازې د خپلو مربوطه طبقاتو د ګټې او تقویې لپاره په مرګ کوښښ کوي او په زیات قوي کیدو سره زیار باسي چې په نورو هیوادونو کې د عسکري فتح او ملک ګیرۍ په عوض نن د خپلو نظامونو په رنګ نوي سېستمونه په کې مسلط او رواج کړي او په خپل کامپ کې یې راولي. د دې خبرې ډېر ژوندي مثالونه د المان او کوریا هېوادونه دي چې دواړه هیوادونه په دوه برخو شمالي او جنوبي، شرقي او غربي سره ویشل شوي او دوه راز مختلف سیستمونه – سوشیلیستي او سرمایه داري پرې مسلط شوي دی. اوس به راشو دې ته چې په شوروي کې د کارګرو او د بزګرو د طبقاتو مترقي برخه یعنې کمونیستي ګوند څه تشکیلات لري او ولې هلته یوازي یو ګوند موجود دی او لکه غربي هیوادونه متعدد احزاب نه لري. د وروستۍ برخې په باب کې د دې ګوند روشنفکران داسې ادعا لري چې اوس په شوروي کې یوازې دوه طبقې موجودې دي چې یوه یې د کارګرو او بله یې د بزګرو ده. دا دواړه طبقې له دې کبله چې د ثروت د تولیدي وسایلو په باب کې بېل غوندې ارتباط لري، دوه طبقې شمېرلی کیږي او له دې کبله چې د دوی مفاد او ګټه سره یو وي، یوه طبقه شمېرلی کېږي او د کمونست ګوند د دواړو طبقو د مفاد محافظ او ضرر او شر مدافع دي او په هغه ملک کې د اکتوبر له انقلاب نه راهیسې نور نور طبقات لکه د سرمایه دارانو، زمینداران، روحانیانو او نور؛ مضمحل شوي او د ورکېدو په حال کې دي، نو ځکه په هغه ملک کې یو حزبې سېستم رواج لري او د متعددو او نورو احزابو لپاره اساس او مورد نه دی پاتې. ددې ادعا په مقابل کې باندني منتقدین او په تېره بیا د بورژوا و د طبقاتو منوران او روشنفکران وایي چې په شوروي کې نور احزاب ځکه نشته چې کمونستي حزب په دکتاتوریت او زور ولاړ دی او نه پرېږدي چې نور احزاب ولاړ شي او سر هسک کړي.

دا چې وایي په شوروي کې د یموکراسي نشته، آزادي نشته او ولسي مخالف آواز نه اورېدل کیږي، دکتاتوري په زور او قوت سره روانه ده؛ له همدې انتقاد څخه ولاړیږي. د کمونیسي ګوند په باب کې باید ووایو چې هغه ګوند په دیموکراتیک سنترالزم یعنې په دیموکراتیکي مرکزیت ولاړ دی. دیموکراتیک سنترالزم یعنې د کمونیستي ګوند هغه پرنسیپ چې له یوې خوا په عالي درجه د ډیموکراسۍ تطبیق پکې اجرا کیږي او له بلې خوا قدرت او اختیار مترقي او لارښوونکو جرګه ګیو یا تشکیلاتو او یا کمیټو ته ورسپارل

کېږي. دا جرګه ګڼ له هغو کمونیستانو څخه جوړې دي چې په فکر او نظر کې تر نورو دمخه وي او د مشرۍ او لیډرۍ اوصاف او خواص یې تر نورو زیات وي او ماتریالزم او مارکسسېزم لوی مجتهدان او پاخه مفسران شمېرل شوي او منل شوي. ډیموکراتیک سنټرالزم دا چې:

۱. ټول حزبي تشکیلات او مؤسسې له پورته نه تر ښکته، معکوساً لاندې خوا نه تر پورته لوړو پورې انتخابي وي.
۲. حزبي لوړې جرګې باید وخت په وخت د خپل فعالیت او کار په باره کې ټولو حزبي مؤسسو ته حساب او ځواب ورکړي.
۳. باید یو قوي او سخت ډیسپلین او نظم په حزب کې موجود وي او لږکي د ډېرکیو ته انقیاد اطاعت ولري.
٤. د عالي او لوړو جرګو ټولې فیصلې باید د ښکته تشکیلاتو او حزبي غړو له خوا په مطلق ډول سره ومنل شي.

په کمونیستی حزبي تشکیلاتو کې تر ټولو لوړ او عالي تشکیل د ټول اتحاد کانګرس یا لوی کانګریس دی چې د شوروي د جمهوریتونو او اداري واحدونو په نماینده ګۍ، (۲۰۰۰) غړي لري او دا کانګرس یا لویه جرګه په درې یا څلورو کالو کې یو ځل غونډې کوي. د حزب د مقننه مجلس په شان حیثیت لري. عامله مؤسسه یا د حزب حکومت هغه اویا کسیزه مرکزي کمیټه ده چې د کانګرس فیصلې او وضع کړي مقررات او قوانین عملي کوي. دا کمیټه د کانګرس لخوا انتخابیږي، خو له دې کبله چې اویا کسیزه کمیټه د چټک او معاصره اقدام لپار لویه او پراخه ده، نو زیات قوت او اختیار د دې کمیټې رییس، عمومي منشي او نورو منشیانو او د دې جرګه ګیو ته چې د پولت بوریو (سیاسي څانګه) او آرګ بوریو (تشکیلاتي څانګه) نومېږي، ورکول کیږي.

پولت بوریو

لکه چې د مخه وویل شول، د مرکزي کمیټې سیاسي څانګه ده چې یوولس غړي لري. په دې کمیټې کې د حزب زبده او قوي مشران شامل وي او رییس یې معمولاً د مرکزي کمیټې رئیس وي چې اوس خورسچوف دی.

دا څانګه د ټول حزب لپاره متفکره او مجتهده څانګه ده. د مارکسسېزم او کمونیزم په تعبیر او تفسیر کې دا څانګه لوړ اختیارات لري. دا څانګه مطاع او واکمنه ده. څه فیصلې چې کوي باید د ټولو غړو له خوا بې له کوم تردید او شک څخه ومنل شي، هر راز مخالفت د دې څانګې له فیصلو سره سټره او لویه ګناه بلل کیږي چې هیڅ نه عفوه کیږي.

فیصلې د رایو په اکثریت سره کیږي. هر غړی د پېشنهاد په وخت کې د هر راز مخالفت او نقیض استدلال حق لري. هر غړی د هر راز پېشنهاد حق هم لري؛ خو د دې ځانګې د چوکاټ نه بهر د هرې فیصلې په باب کې یې مخالفت ډېره سخته او نا ښوونکې ګناه ده. پولټ بوریو هر وخت په منظم ډول غونډې لري او معمولاً په اونۍ کې څو ځله سره ټولیږي.

ارګ بوریو

هم یوه وړه ځانګه ده چې د حزب له مشرانو او لیډرانو څخه جوړه ده، وظیفه یې دا ده چې په ټول شوروي کې حزبي تشکیلات تر مراقبت او څارنې لاندې وساتي. د مرکزي حزب ځای ماسکو دی چې هلته په زرګونو د حزب کمونیست غړي په کې کار کوي او په ټول شوروي او په حقیقت کې په ټوله نړۍ کې د حزبي فعالیتونو وظیفې ځاري. دا حزب په داسې رقم سره جوړ شوی او تشکیل شوی دی چې کولای شي حکومت او حکومتي کسان ترځار لاندې ونیسي او هغو ته لارښوونه وکړي او پرېنږدي چې له حزبي اصولیاتو او پرېکړو نه انخراف وکړي او ګمراه شي. حزبي تشکیلات او ښکته مؤسسي باید یا په بل عبارت د حزب وزارت خانې او ځانګې د شوروي له حکومتي دایرو سره توافق لري او هره ځانګه یا وزارت خانه اومؤسسه په حکومتي دایرو پسې ځار او مراقبت کوي، یعنې هر څومره چې حکومت تشکیلات لري هغومره یې حزب هم لري. د ماسکو تر مرکزي ځانګو لاندې په جمهوریتونو او اداري واحدونو کې بیا نورې ځانګې دي چې د هغو تشکیلات هم د مرکز په شان دي او له هغو سره پوره توافق لري. تر ټولو لاندې او ابتدایي تشکیل چې معمولا دوه یا درې کسه غړي لري، د واحدونو او حجرو په نامه یادیږي چې نږدې (۱۳۵۰۰۰) واحدونو ته رسیږي او په ټول شوروي کې خواره دي. په کوم ځای کې چې اجماع کېږي او یا د اجماع امکان موجود وي، دا واحدونه جوړیږي. په کارخانو، فابریکو، کولوخوزو، سوخوزو، کلیو، بانډو او مکتبونو کې دا واحدونه شته دي او هېڅ مجتمع ځای ترې خلاصی نه لري. حزب په ټولو جمهوریتونو کې ځانله مکتبونه لري. ټول هغه ځوانان چې د انرجی او کمونیستي فکر خاوندان دي، د کمونیستو ښوونکو او متفکرینو لخوا تدریسږي او مارکسېزم او کمونیزم ورته درس ورکول کیږي او سربېره پر دې په کوم هغه ځای کې چې باید یو کمونیست غړی وظیفه ولري، د هغه ځای خصوصیت، عرف، عادت، رسم او رواج ورښودل کیږي. په دې ډول ټولو ځوانانو ته د مشرتابه لارې چارې زده کولی کېږي. ټول حزب اووه میلیونه غړي لري او کمونیست کیدل اسان هم نه دي، شرایط یې ډیر سنګین دي چې زیاته انرجي او ډېر فعالیت غواړي. نوی کاندید باید

دوه نفره کمونیستان معرفي کړي، دوه یا درې کاله تر نظارت لاندې نیول کیږي، د هغه شخصیت، کرکټر، فعالیت او طرز تفکر ښه سنجول کیږي او له یوه امتحان نه وروسته بیا په حزب کې شاملیږي. د حزب تصفیه هر وخت وي. ټول هغه غړي چې بد ګومان پرې وشي او یا له مارکسېزم او لیننزم څخه یې انحراف کړی وي، له حزب نه ایستل کیږي او رټل کیږي. په دې ډول ویلی شو چې په شوروي کې اصلي او حقیقي حکومت او واکمنه مؤسسه خپله د کمونیست حزب دی او د شوروي حکومت یوازې د حزب د فیصلو، پرېکړو، تصمیماتو او پروګرام اجرا کوونکي دي. هر هغه تغییر چې په شوروي کې راځي او یا هر هغه پلان او پروژې چې میدان ته راوځي او یا هر هغه سیاست او طرز چې باید شورویان یې په داخل او خارج کې غوره کړي، ټول د حزب له خوا وي چې له حزبي لارو نه حکومتي دوایرو ته وړاندي کېږي او حکومت یې اجرا کوي.

کابل مجله، ۱۳۳۹ل، لړم، ۸ مه ګڼه، پرلپسې ۴۹۳ مه ګڼه.

د یونان د ډیموکراسۍ څنګه والی

ډیموکراسي دومره درنده او معناداره کلمه ده چې نن ورځ هره ډله او هر نظام که څه هم یو تر بله سره نقیضي فلسفي او مخالفې جهان بینۍ ولري، د هغې ادا کوي ځان ورته منسوبوي او ژوندي کول یې ارزو لري. له ولسي ډیموکراسۍ او غربي ډیموکراسۍ سره به د ټولو متفکرینو غوږونه اشنا وي، ځکه چې مخصوصاً په دې وروستیو وختو کې یې د استعمال موارد زیات شوي دي.

ډیموکراسي هم د نورو اجتماعي او فلسفي مفاهیمو په څېر مطلق او ثابت مفهوم نه لري، هر وخت یې په خپل مغز او متن کې بدلون منلی او زمان او مکان او مختلفو تلقیاتو ته یې اطاعت کړی دی. نو طبیعي ده چې دا کلمه به ببلې ببلې ډلې یو راز او په یوه واحد مفهوم او تعریف سره نه پېژني، بلکې په مختلفو تعبیرونو به ورته قایل وي. د ډیموکراسۍ لپاره د حکومت د ولسي کنترول نه په پرته بل تعریف نه مینډل کېږي چې د ټولو پرې اتفاق وي.[۱۶۴] دا د ډیموکراسۍ هغه تعریف دی چې له لفظ نه یې راوځي. (ډیمو) په یوناني ژبه کې د ولس معنا ورکوي او (کراسي) کنترول یا حکومت ته وایي؛ مګر په علمي دنیا کې دا دود اوس ډېر پخوانی او زوړ دی چې یو لفظ به د خپل مفهوم ټول اړخونه او ټوله معنا افاده کړای شي. الفاظ اصلاً قراردادي (کانونشنل) دي او مفاهیم په خارجي محیط کې ژوندي متغییر حقایق دی چې وخت په وخت په انساني ذهنیتونو کې انعکاس کوي او له دې لارې په خلکو ځانونه پېژني.

د ابراهام لنکلن مشهوره وینا به د هر چا په زړه وي چې وایي (ډیموکراسي د خلکو له خوا، د خلکو لپاره، د خلکو حکومت دی) ډیموکراسي په دې تعریف سره د حکومت شکل ښوول شوی دی او بیا دومره غیرمعین او غیر مشخص ښوول شوی دی چې عین په فاشیزم کې هم تطبیق مومي، سره له دې چې فاشیزم د ټولو سیاسي فلسفو په خلاف له ډیموکراسۍ سره برالا مخالفت کوي. خو باید دا ومنو چې دغې تلقي د لنکلن په

---

۱٦٤. امریکا دایرة المعارف ٦٣٩مخ، ۱۹٦۰کال چاپ.

وخت کې پوره ډینامیزم لاره، ځکه هغه په خپل وخت کې د امریکې د متحدو هېوادو له سپین مخ نه د غلامۍ تور داغ لرې کاوه او بې له دې نه نه کېده.
د فکر او سوچ خاوندان اوس په دې فکر کې دي چې کوم ټکی مبدا او اساس وټاکي او له کومې لارې او څنګه یوه مفهوم ته نزدې شي چې نظر او عمل سره پخلا او مربوط کړي، تر څو چې ژوندانه کې ترې کار واخلي.
امریکایي پوهاند لویې واسرمین لیکي: «ډیموکراسي په خپل جامع مفهوم سره هغه اجتماعي فلسفه ده چې په ټولو بشري مناسباتو، خصوصي وي که اجتماعي، حاکمیت لري. ډیموکراسي په خپل خاصیت کې ډینامیکه ده او متحولو تقاضاوو ته ځواب وایي. ډیموکراسي باید داسې ونه ګڼل شي چې هغه د یوې جامعې د یوه حکومت او د یوه اقتصادي سیستم پوره شوې بڼه او نمونه ده. ډیموکراسي د خپل انکشاف په حال کې هېڅ وخت سکون او ولاړه نه مني. د ډیموکراسۍ مخلوق موسسات ټول متحول او تجربوي دي چې په مختلفو دورو کې د بېلو بېلو ولسونو په نزد بدلون مني.»[۱۶۵]
برتانوي نومیالی پروفیسور هیرولډلاسکي د ډیموکراسۍ په معرفۍ کې نور هم پس وړاندې ځي او زیات وضاحت ورکوي. په اجتماعي دایرة المعارف کې لیکي: (ډیموکراسي د ځینو په فکر د حکومت شکل دی، نور یې د ژوند طریقه ګڼي. انسانانو د ډیموکراسۍ جوهر د دې لاندې څیزونو په څنګه والي کې مینده کړی دی: د حکومت او ولس ترمنځ په مناسباتو کې، د افرادو ترمنځ د پراخ اقتصادي توپیر په نشته والي کې د مذهبي، نژادي شتمنۍ او ولادي امتیازاتو په انکار کې...)[۱۶۶]
وینو چې د ډیموکراسۍ په تاریخي یون کې یو ډېر مهم او اساسي عنصر زیات شوی دی. دا ببڅکی عنصر د افرادو ترمنځ د پراخ اقتصادي توپیر نشته والی دی چې ځینو اقتصادي مساوات نومولی دی. دا عنصر د ډیموکراسۍ په تکامل او انکشاف کې یو ګرځوونکی ټکی دی، ځکه چې ددغه اصل په واقعي کولو سره دډیموکراسۍ نور عناصر په خپله واقعیت مومي او نظر او عمل سره یو کېږي، یا لږ تر لږه یو کېدو ته نږدې کېږي.
پروفیسور لاسکي وړاندې پسې لیکي: «نو اقتصادي مساوات د یوې داسې لارښوونکې نښې په حیث منل شوي چې د ډیموکراسۍ واقعي کول په هغې پورې تړلی دی.»[۱۶۷]
بیا لیکي: «که یو ولس په بې وزلو او شتمنو ووېشو، د دولت لپاره به ددې امکان پاتې

---

۱۶۵. اوسنۍ سیاسي فلسفې د ډاکټر واسرمین تالیف د نیویارک چاپ۱۹۵۱، ۱۲مخ.
۱۶۶. د اجتماعي دایرة المعارف پنځم ټوک ٦٧مخ.
۱۶۷. د اجتماعي دایرة المعارف پنځم ټوک ۷۷مخ.

نـه شي چې عمومـي منافـع پـه خپلـو کړو سره تـرسره کـړي». مګـر ډيموکراسـۍ تـه د رسـېدو لارې ښـلـې او ډېـرې دي او ډيموکـراسي پـه شـکلونو پسـې دومـره نـه ګرځـي. ډېـر معمـول او منلـی شـوي يـې هغـه موسسـات دي چـې پـه مسـتقيمو يـا غيـر مسـتقيمو او عمومـي انتخاباتـو سره ميـدان تـه وځـي او د وجـود پـه ډګـر کـې هسـکه غـاړه ودرېـږي. البتـه دا بـه حتمـي وي چـې ولسـي اراده بـه د دولتـي موسسـاتو زېږوونکـې وي. د واکمـن کېـدو منبـع بـه يـوازې ولـس وي، يعنـي واکمنـي بـه يـوازې او يـوازې د ولـس وي. واکمـن بـه د ولسـي ارادې عملـي کوونکـي وي. افـراد بـه پـه خپلـو کـې هېـڅ راز توپيـر او امتيـاز نـه سره لـري، بلکـې ټـول بـه چـې د يـو سـياسي حـد دننـه ژونـد کـوي؛ پـه حقوقـي او مـدني لحـاظ برابـر وي.

د ډيموکراسـۍ ددې لنـډې څېړنـې پـه رڼـا کـې بـه اوس يونـان تـه وګرځـو او دا بـه وښـيو چـې ډيموکـراسي هلتـه څومـره او څنګـه عملـي کېـده. دا بـه دومـره سـمه نـه وي چـې د ډيموکراسـۍ اوسـنی مفهـوم د بـشر پـه دوه نيـم زره کالـه د مخـه ټولنـه کـې تطبيـق کـړی وښـيو. مګـر دا کار لـه ددې املـه دومـره بـې ځايـه نـه دی چـې د بـشر پـه تاريـخ کـې د پريکلـس د وختـو يونـان د ډيموکراسـۍ ځلانـدې وړانګـې لرلـې او دا وړانګـې دومـره روښـانه وې چـې تـر ننـه پـورې يـې روښـانتيا پاتـې ده. ددې خـبرې يـو ثبـوت دا دی چـې د اوسـنيو ټولـو اجتماعـي او فلسـفي عقايـدو منبـع يونـان ګڼلـی شي.

پـه بـشري ټولنـو کـې يونـان هغـه لومړنـی هېـواد دی چـې د کريـت لـه مدنيـت نـه وروسـته هلتـه قامـي او قبيلـوي ژونـد پـه اجتماعـي ژونـد بـدل شـوی او اجتماعـي احساسـاتو د قبيلـوي احساسـاتو ځـای نيولـی دی. ددې بدلـون پـه اسـاس يـوه داسـې اجتماعـي روحيـه پـه کـې راهسـکه شـوه چـې ورسره جامعـه او دولـت تـر ټولـو لـوړ شـو او احـترام يـې پـه هـر چـا واجـب. يونـان پـه اصـل کـې (۳۹) ښـاري دولتونـه لـرل، غرونـه او درې پـه کـې ډېـرې وې، غـرو يـې سـيمې لـه يـو بـل نـه ښلـې کـړې وې. دا ښـاري دولتونـه پـه اوسـني يونـان، د ايټاليـې پـه سـهيلي برخـه، د ترکيـې پـه ساحلي غـاړو، د مديترانـې پـه غـاړو، د تـورې بحيـرې پـه غـاړو او د ايجـن د بحيـرې پـه شـاوخوا ټاپوګانـو کـې پراتـه وو. پـه ښـاري دولتونـو کـې اتـن، تـب، کورنـت او سـپارتا زيـات مشـهور وو. د ډيموکراسـۍ درجـه پـه دوی کـې يـو راز نـه وه، سره ښـکاره فـرق يـې لاره؛ مګـر پـه دې ټولـو کـې اتـن پـه ډيموکراسـۍ او سـپارتا پـه ارسـتوکراسـۍ کـې پـوره نـوم لاره، مخصوصـاً اتـن د يونـان د ډيموکراسـۍ ځلانـده تـاج و. «د اتـن خلـق هغـه لومړنـی ولـس و چـې کوښـښ يـې وکـه داسـې ډيموکراتيکـه امپراتـوري جـوړه کـړي چـې نـه يـوازې واکمـن يـې لـري؛ بلکـې هغـه امپراتـوري چـې پـه مشـترکو ډيموکراتيکـي موسسـاتو او قوانينـو ټرلـې وي.»[۱۶۸]

---

۱۶۸. بريتانيکا دايرة المعارف اووم ټوک ۸۲مخ د ۱۹۵۳کال چاپ.

ډارکوسولون، تراتوس، کلیس تنس او پریکلس د اتن د ق. م پنځمې او شپږمې پېړۍ نامتو کسان دي چې د اتن په ډیموکراسۍ کې د دوی نوم د نه هېرېدو دی. دوی هغه نومیالي او پیاوړي قانون پوهان او سیاست پوهان وو چې په خپلو اېستل شویو قوانینو یې د ښوزلو او شتمنو ترمنځ ډله ییزې شخړې او جګړې اخري حد ته کمې کړې او له دښمنۍ او مخالفت نه ډکې ډلې یې د څه وخت لپاره سره پخلا کړې. ډېر پوروړي او له بار لاندې خلک یې ازاد کړل او د تابعیت حقوق یې ورکړل. د کلیس تنس قانون چې د اتن د عظمت او لویۍ په وخت کې نافذ او حاکم وو، «په (۳۳۸ ق.م) کې اتن، مقدوني سکندر ته مغلوب شو».[۱۶۹]

په دغه وخت کې د یونان او مخصوصاً د اتن دیموکراسۍ دغه لاندې خصوصیتونه لرل:

۱. سیاسي حاکمیت او مدني حقوق د یونان اصلي غړیو ته په برخه وو. د دوی شمېر په اتن کې نسبتاً زیات، مګر په سپارتا کې ښځې لږ وو. په دواړو ښارونو کې اصلي اعضا ښځې په اقلیت کې وو. د سپارتا اصلي غړي لس زره او د اتن درې څلوېښت زره وو، په داسې حال کې چې د اتن د ښار او ورسره د اتیکا د ولایت ټول نفوس د دریو او څلورو لکو ترمنځ ښوول شوی دی. اصلي غړیو لوکس ژوند لاره، دوی به یوازې دماغي او ذهني کارونه کول.

دولتي او حکومتي کارونه به ټول د دوی په غاړه وو؛ سپورت، آرت، هنر او نمایش کې به دوی برخه اخیسته. په رښتیا چې د دوی لپاره یونان مخصوصاً په اعلی درجه ډیموکراسي برابره کړې وه.

۲. د اتن ډیموکراسي مستقیمه وه یعنې اصلي غړیو به ټولنه کوله او مقننه مجلس به یې جوړاوه چې هغه ته به یې لویه شورا یا اکلیزیا ویلې. البته ټولو اصلي غړیو به عادي ګډون نه درلود، ایله پنځه شپږ زره حاضرېدل. یوازې د لسو جنرالانو او څو نورو مجلسو غړي انتخابي او غیر مستقیم او د نمایندګۍ د اساس له مخې وو.

۳. د انتخابي غړیو د خدمت موده به لږه وه او د بیا انتخابېدو په ضد یې قوانین اېستل شوي وو. ددې علت دا و چې یو خو ټولو مستعدو اتنیانو ته د خدمت وار ورسېږي او بله دا چې واکمن له خپل زور او قوت نه ناوړه استفاده ونه کړي او دکتاتوران نه شي، یوازې د لسو جنرالانو انتخاب کې څه استثنات وو.

٤. منظم ګوندونه او اتحادیې په کې نه وي، خو له بلې خوا کاري او فعالو اصلي غړیو کولای شوای چې هم په مقننه او هم په اجرائیه هیئتونو کې ګډون وکړي.

---

۱۶۹. امریکاتا دایرة المعارف ۲۴۰مخ د ۱۹۶۰کال.

۵. د اصلي غړيو علاقه له ولسي او دولتي چارو سره زياته وه. په سياسي کارونو کې شرکت کول يو لوی فخر و. د هر اصلي غړي هڅه په دې کې وه چې سياس او نطاق وي. سياست او سياسي فعاليت په دې توګه يو شريف کسب ګڼل شوی و.

٦. ښځو مطلقاً سياسي او مدني حقوق نه لرل. د اصلي غړيو له ښځو نه هم ازادي سلبه وه، دوی به زياتره په کورونو کې وې. د لوړو روزل او پالل د دوی په غاړه وو. د غلامانو او مينځو اداره به يې هم کوله. کله کله به داسې هم وشوه چې که بهرون ووځي ساتونکي ورسره وي.

مګر د هومر په وختو کې او د آيوني په ټاپوګانو کې د ښځو حال يو څه ښه وو.

۷. غلامان او د هغوی منسوبين له ټولو انساني او مدني حقوقو نه محروم وو.

دوی بس لکه مالونه خرڅېدل. په وروستيو وختو کې ارستو دوی ته (د کار ګرځندو او ساه کښو ماشينو او پرزو...[۱۷۰] لقب ورکړی وو). دوی په شمېر کې له اصلي غړيو او خارجيانو نه په کراتو زيات وو.

دغو محکومانو ته اجازه نه وه چې له عضوي او جسمي کارونه به پرته بل څه وکړي. عنعنو او قوانينو د دوی لاس او پښې تړلې وې، مګر له بلې خوا د يونان د ډيموکراسۍ ستنې د همدغې ډلې په زيار او کړاو اېښود شوې وې. په دې سبب د دوی نارامیو او جګړو به کله کله هغه درندې او سنګينې ستنې ولړزولې او ورسره به يې ټول يونان په خوځېدو کړ. همدغه پرله پسې جګړې وې چې دوی په اتن کې ښايسته زيات حقوق تر لاسه کړل. خو وروستيو ارستوکراتو ليکوالو او مخصوصاً افلاتون او ارستو د دوی دغو حقوقو ته بد وويل او په دې عقيده شول چې يوناني جامعه په استثمار لتاړه ده او دا استثمار د ټيټو طبقو له خوا دی.

۸. په يوناني جامعه او مخصوصاً اتن کې هلته چې سوداګري او صنعت په مخ تللي و، يوه بله ډله خلک وو چې هغوی به د خارجيانو يا (ميټک) په نامه يادېدل. دوی د سوداګرۍ او صنعت له کبله له نورو ملکو نه هلته تللي او مېشت شوي وو. په اجتماعي لحاظ په دوی کې تبعيض نه و. د غلامانو په شان به دوی اجباري کارونو ته نه مجبورېدل، يو ځای بل ځای يې تګ راتګ کولای شوای؛ مګر له هر ډول سياسي حقوقو څخه محروم وو او د دولت په هېڅ غونډه کې يې ګډون نه شوای کولی.

دا وه د يونان او مخصوصاً د اتن ځلانده ډيموکراسي چې ننني يونان پوهان يې په

---

۱۷۰. يوناني ژوند او فکر د ډاکټر هو تاليف د نيويارک چاپ (۱۹۴۸) ۱۰۴مخ.

ځغـرده ارسـتوکراسي او او لیـګارشي بـولي. یـا ډیموکـراسي پـه ډېـره اعلـی توګـه، مګـر یـوازې د یونـاني جامعـې د وړې برخـې یعنـې د اصـلي غړیـو نارینـه وو لپـاره.

کابل مجله، یودېرشم کال، ۱۳۴۰ ل، د وړي میاشت، شپږمه ګڼه، ۱ او ۵ مخونه.

د پښتونستان لنډه پېژندنه او یو څو خبرې

د پښتونستان د ورځې په افتخار

لومړنۍ خبرې

هغه خاوره چې د پښتونستان په نامه یادېږي؛ له ډېره قدیمه ودانه ده، له دې املې یې اوسېدونکي هم د پېړیو-پېړیو تاریخ لري، د زمانې په اوښتو را اوښتو سره دغه ولس خپل هویت نښه مشخص کړی او بېل کرکټر او جلا شخصیت یې غوره کړی دی، د دغه شخصیت ټول مشخصات د پښتونستان په درنه کلمه کې نغښتی او چې کله دغه کلمه تر غوږه شي؛ ګواکې د یوه ولس ټول خویونه او صفات د سړي په زړه شي.

موقعیت او خلک

پښتونستان د اسیا په زړه کې څه قدر لوېدیځ او سوېل ته متمایل او شمال نه جنوب ته اوږد غزېدلی دی، پلنوالی یې لږ دی او چې څومره له قطب نه سوېل ته کېږي؛ پلنوالی یې زیاتېږي؛ مګر لوړوالی یې کمېږي چې له بحیره عرب سره اړخ لګوي، که شمالي څنډې؛ یعنې د چترال غرونه مثلاً د (لاسپور) د غره څوکه یې نزدې صفر ته لویېږي، همدغه اختلاف دی چې په آب وهوا کې یې توپیر پیدا کوي او په نباتاتو کې یې تنوع راولي، لمرختو ته یې د پاکستان د کشمیر او پنجاب علاقې دي، شمالي څوکې ته یې د هندوکش د سلسلې د سر غرونه دي، په شمال غرب او غرب کې په زیاته برخه له افغانستان او یو څه هم له ایران سره لګېږي، جنوب ته یې د عرب بحیره ده، څنګه چې د برتانیې له استعماري دوران نه وروسته دغه هېواد په سیاسي لحاظ د خپل جوړښت په لومړنیو پړاوونو کې دی؛ له دې املې یې له ګاونډیو هېوادو سره سرحدي کرښې پوره ټاکل شوې نه دي؛ مګر د تجدید لپاره یې پښتونستان شپه او ورځ لګیا دی، مبارزې کوي، څنګه چې پښتونستان قدیمي ملک دی؛ سیمې یې هم نښې مشهورې دي؛ لکه چترال،

سوات، مرکزي پښتونستان (د هزاره، مردان، پېښور، دیره اسماعیل خان، کوهاټ او بنو په شمول) جنوبي پښتونستان (بلوچستان) تینول، اباسین، باجوړ، د مومندو علاقه، دیر، تیرا، وزیرستان او کورمه، دغه یې ډېرې مشهورې سیمې دي چې هره یوه یې بیا ځانله وړې برخې لري، په دغو سیمو کې اپریدي، سالارزي، مامونډ، غلځي، اوتمانخېل، دوړ، مسعود، وزیر، مومند، خټک، یوسفزي (تر هر قومه زیات)، بټني، بلوڅ، بروهي، ترکاڼي، کاکړ، ترین، شینواري، ساپي، بنګښ، توري، اڅکزي، اورمړ او داسې نور مهم قامونه اباد دي، هر قوم ځانله پرګنې او خپلونه لري.[۱۷۱]

د پښتونستان خلک تر اوسه سرشماري شوي نه دي؛ مګر د اتو میلیونو په شاوخوا کې اټکلېږي، داسې چې دغه هېواد په لوړه او ژوره او آب وهوا کې سره توپیر لري؛ د وګړو کثافت یې هم ډېر متفاوت دی؛ مثلاً د پېښور په ښار او د شاوخوا نزدې سیمو کې د نفوسو کثافت په هر مربع کیلومتر کې له (۷۰۰ نه تر ۲۰۰۰) پورې دی، په شب قدر (د پېښور شمال ته) له (۲۰۲ نه تر ۷۰۰) پورې او په دیر او باجوړ او چمن کې له (۵۱ نه تر ۲۰۰) پورې او په بنو کې له (۱۱ نه تر ۵۰) پورې دي.[۱۷۲]

د دغه هېواد وګړي له نوي فیصده زیات په پښتو ګړېږي (له پښتو وروسته بلوڅي ژبه ډېره ویله کېږي) او په بلوچستان کې رواج لري، په ځینو لویو ښارو؛ لکه پېښور، مردان او همدا راز د هزارې په ضلع کې د اینکو ژبه هم شته، اورمړي په کاڼیګرام کې د اورمړ د طایفې ژبه ده، چترالي ژبه په چترال کې د هغې سیمې له نورو محلي لهجو (نرستي، کلاشي، دیلي، لټکوي، یرسکي؛ یا شګلي، ګجري) سره متداوله ده، داسې هم تینولي ژبه په تینول کې له پښتو سره خوا په خوا ژوند کوي.

د پښتونستان په هوارو او منځنیو برخو کې ټول وګړي مسلمانان او اهل سنت دي؛ یواځې په (کورمه) کې (توري) پراته دي، دوی په مذهب شیعه دي او پښتو ګړېږي. په چترال کې اهل سنت او جماعت شته، کلشي مذهبي خلک هم پکې مینډل کېږي چې د چترال زاړه خلک پرې عقیده لري، مولایي مذهب د اغاخان پیروان دي او اسماعیلیه او باطنیه یې هم بولي، داسې هم یو بل مذهب د باشکلي په نامه شته چې د نورستان یو زوړ مذهب دی.[۱۷۳]

---

۱۷۱. د پښتونستان له کتاب نه، د ښاغلي بېنوا تألیف، ۱۳۳۰ ل، کال چاپ.

۱۷۲. د اتنوګرافي نقشه، تألیف: د اتحاد شوروي، د علومو د اکاډمۍ د اتنوګرافي انستیټوټ، مسکو، ۱۹۵۶ م.

۱۷۳. د پورته مطالبو زیاته برخه د ښاغلي بېنوا د پښتونستان نومي تألیف له بېلو-بېلو پاڼو نه ټول شوي دي.

په پښتونستان کې دین د عقیدې شکل لري او پښتانه د خپل ژوند ټولې چارې د پښتونولۍ په اساس فیصله کوي، پښتونولي د دوی هغه لرغونی رسم دی چې د دغه ساهو ولس د اخلاقو، حقوقو، ذهنیت او د قوموتو او افرادو د ذات البیني مناسباتو منعکس کوونکي دي.
په قانوني او حقوقي لحاظ د پښتونولۍ مهم عناصر دا دي:
جرګه، مرکه، توره، ناموس، تیږه، ګوند، بدل، چیغه، برمته، بدرګه، یرغمل، پور، ننواتې، پلو، روغه، سور لاسي او داسې نور چې هر یو یې ځانله تشریحات غواړي او د دې وړې لیکنې کار نه دی.

د ډیورنډ کرښه

انګلیسانو لومړی پښتونستان له خپل ابایي او اصلي هېواد (افغانستان) نه په زور بېل کړ او په یوه خارجي هېواد؛ یعنې هند پورې یې ترلې وښود، افغانستان له هغه ابتدا نه د خپل تمامیت لپاره کوښښونه وکړل او د دغه منظور لپاره یې د انګلیس له قهار دولت سره له جګړو او جنګو نه هم لاس وا نه خیست، د انګلیسانو دوه مسلح تجاوزونه په (۱۸۴۸م) او (۱۸۷۸ م) کې د دغه حقیقت شاهدي ورکوي، د انګلیسانو له دویم تجاوز نه ړومبی افغانستان خپل متصرفات بایلول او د وجود ډېرې برخې یې (پښتونستان په شمول) له لاسه ورکړي، انګرېزانو په دویم تجاوز سره یې خپله واکمني هم نیمګړې شوه، خارجي واکمني ترې انګلیسانو وشوکوله او یواځې داخلي اختیار ورته پاتې شو؛ مګر په (۱۸۹۳م) کې انګلیسانو د خپل مقصد لپاره له نیم مستقل افغانستان نه د مستقل افغانستان په حیث کار واخیست او د ډیورنډ کرښه یې د اوسني افغانستان په شرقي سرحداتو کې د پښتنو په قومو کې ایستلې وشمېرله؛ داسې چې مثلاً د یوه قام نیمایي برخه اوسني افغانستان ته پاتې شوه او بله برخه یې په برتانوي هند پورې ترلې وښودل شوه، ترون په کابل کې د ډیورنډ او امیر عبدالرحمن خان تر منځ وشو؛ مګر د هغو سیمو خلک له ترون نه ښخي خبر نه وو، تر اوسه هم ځایي خلک یې حتی نوم نه پېژني، هغه وخت چې په (۱۹۱۸ م) کې د امیر امان الله خان په وخت کې افغانستان ښخي ازاد شو؛ دغه ترون خپل حقوقي ماهیت (که یې لاره) بالکل بایلود او بیا څه وخت چې انګرېزان له هند نه په وتلو مجبور شول؛ د ډیورنډ معاهده هم قانوناً ورسره لاړه، ځنګه چې دا معاهده لا اول د کاغذ پر مخ منحصره وه؛ اوس نو ښخي د ارشیف په دوسیو کې په خپله د تاریخ جز شوه. د افغانستان شورا وروسته بیا دغه کاغذي معاهده رسماً کلوله کړه او په کاغذداني کې یې واچوله.

د پښتونستان د جوړېدو په هڅه

پښتونستان بېشکه چې یو ولس دی؛ په دغه ولس کې د ملیت ټول عناصر غونډ دي، دغه حقیقت موافق او مخالف او دوست او دښمن او حتی پاکستان هم منې او منکر یې نشته؛ یواځې هغه څه چې له دغه ولس نه دولت ساز کړي؛ واکمنې ساورنټۍ (Sovereignty) ده چې له بده مرغه د اتلسمې پېړۍ په ابتدا او د نولسمې پېړۍ په دوران کې انګلیسانو له هغوی نه سلب کړي او دغه ولس یې ترې محروم کړی و؛ مګر پښتانه د خپلې دغې واکمنۍ د استرداد لپاره همېش له انګرېزانو سره په جګړه وو، له چترال نه واخله آن تر بلوچستان پورې په ټول ازاد سرحد کې شامدام د پښتنو او انګرېزانو جګړې او نښتې پېښې شوې دي.

د «چترال، جندول او باجوړ په علاقو کې انګرېزانو سره د غازي عمراخان جنګونه او د (لکنړو) لوی جنګ چې د هډې صاحب له خوا شوی و؛ د ډیورنډ د کرښې پر خلاف د پښتنو لومړنی اعلان جنګ و، دغه شان په (۱۸٦۸ م) کې د ډېرۍ شبقدر غزا چې په ټولو سرحدونو کې یې لمن اوږده شوې وه او په (۱۹۱۴ م) کې د اکرب ډاګ غزا په (۱۹۳۰م) د ګنداو او نهۍ کې غزاګانې دا ټولې د ډیورنډ د لین په خلاف د دغه فرضي لین نه هغه خوا شوي دي».[۱۷٤]

د پښتونستان هغه سیمې چې په انګرېزي هند کې محکومې وې؛ هم تل د ازادۍ له شور-زور نه ډکې وې، د خدایي خدمتګارو ډلې چې مشر یې خان عبدالغفارخان و؛ د کانګرس د ډلې او نورو جمعیتونو په ملګرتیا د انګرېزانو د وتلو لپاره په سختو مبارزو اخته وو، چې له دویم نړیوال جنګ نه وروسته یې انګرېزان له لوی هند نه وایستل او چې څه وخت د برتانوي هند د وېش وخت راغی؛ پښتانه په کلکه ودرېدل او د ازاد اوسېدلو اعلان یې وکړ؛ مګر د مسلم لیګ او د کانګرس حزبونو او د انګرېزانو فیصله دا وه چې پښتانه دې یا هند غوره کړي او یا دې نوی جوړېدونکی پاکستان ومني، خدایي خدمتګارو او په هغوی کې خان غفارخان دا فیصله نه منله، دوی د پښتنو لپاره د سلف ډیټرمنیشن په اساس خپل ملک غوښته او په دې ټینګ وو چې له پښتنو نه دې داسې پوښتنه وشي چې هغوی پاکستان غواړي؛ که هند او که ځانله جلا ملک او چې د دوی دغه مطالبه و نه منل شوه؛ پښتنو په ریفرنډم کې برخه وانه خیسته او په سلو کې له پنځوسو نه زیاتو وګړو له ریفرنډم سره مقاطعه وکړه، د هند په مقابل کې نوی پاکستان

---

۱۷٤. نوی ژوند، د شاغلي رښتین تألیف، ۷۳ مخ.

جوړ شو؛ مګر پښتانه او بلوڅ په خپل هوډ ولاړ وو او د ځانله پښتونستان په جوړولو کې سره په ټینګه ودرېدل، نوی پاکستان د دوی د حقه مطالبې په مقابل کې لا منطق و؛ ځکه یې ځواب په استدلال ور نه کړای شو، له زور او قوت نه یې کار واخیست او پښتانه او بلوڅ مبارزین یې په جبلونو کې وغورځول؛ آن تر دې چې د بندیانو شمېر یې دولس زرو تنو ته ورسوه، سره له دې هم پښتونستان په خپلې مطالبې ټینګ و، د هند د وېش په وخت کې افغانستان نوی تأسیس شوی پاکستان ته د پښتنو د سرنوشت په باره کې د دوی د حقوقو غوښتنه وکړه، نور څه و نه شول؛ خو دومره وعده ورکړی شوه، چې د ازاد سرحد د پښتنو ازادي به خوندي وي.

تازه پېښې او نوې مرحله

د پښتونستان خلکو د (۱۹۴۷ م) نه تر دې دمه پورې د پښتونستان د تشکیل لپاره د پاکستان په مقابل کې منظمې او درنې مبارزې په مخ بیولې او هېڅ وخت هم کرار او غلي ناست نه دي، په دې لاره کې یې ډېر تاوانونه وګالل او ډېر شاه زلمیان او ازادیخواهان یې په قربانۍ ورکړل، د چارسدې قتل عام یې یو ښکاره مثال و؛ خو دومره و چې د خدایي خدمتګارو ډله په عدم تشدد ټینګه وه او په دې فکر وه چې ګواکې د پاکستان حکومت به له واقعبینۍ نه کار واخلي او یوه ورځ به د پښتنو او بلوڅو سلف ډیټرمنیشن ته غاړه کېږدي، د خدایي خدمتګارو د ډلې لویانو به خپل ولس ته همدا ویلي؛ خو څوارلس کاله تېر شول او پاکستان لا هماغسې د زور سیاست په مخ بېوه، اخر ولس په تنګ شو او په خپلو مشرانو یې زور واچوه چې د یوه واضح حق د تحقق لپاره نورې لارې چارې هم شته، په دې ډول له یوې خوا په محکوم پښتونستان کې مبارزې شدت وموند او له بلې خوا په ازاد پښتونستان کې فعالیت زیات شو؛ مګر د پاکستان په محکوم پښتونستان کې په بند لاس پورې کړ او په ازاد پښتونستان کې یې په دیر او باجوړ ور ودانګل، توپونه او ماشینګنې یې پرې وچلول او د امریکې د جټ په طیارو سره یې درانه بمونه پرې وغورځول، ډېر واړه، زاړه او ځوانان یې ووژل، په سوونه کورونه او زیات شمېر کلي یې ونړول، سره له دې هم مبارزه جاري ده، په ازاد پښتونستان کې د پاکستان د حکومت په مقابل یرغلونه او حملې دي او په محکوم پښتونستان کې د عدم اطاعت تحریک په شدت روان دی چې د پاچاخان له بند نه وروسته تر اوسه قریب شل زره عالم بندیان شول، مجلې او ورځپاڼې یې بندې شوې، جایدادونه او شته یې ضبط شول، دا ټول بس د دې لپاره چې د پاکستان حکومت د پښتونستان خلک وبېروي او د سلف ډیټرمنیشن له حق نه یې محروم کړي؛ مګر دا خام فکر دی، د پښتونستان ولس اوس له مبارزو سره اموخت نیولی، دوی په

مبارزو کې پاخه شوي او په مبارزو کې راهسک شوي دي؛ همدغه سبب دی چې تش لاسي؛ مګر په ازادۍ مېن پښتونستانیان جبلونه او زندانونه خوښوي، له مال او شتو نه تېرېږي، سرونه قربانوي؛ مګر له ازادۍ نه نه تېرېږي، دا مبارزې به تر هغو کوي چې د ازادۍ ناوې خپله کړي او تللې واکمنې بېرته د ځان کړي.

افغانستان او پښتونستان

د افغانستان او پښتونستان خلک په خپلو کې سره نه شلېدونکي علایق لري، په قومیت کې، په ژبه کې، په دین او مذهب کې، په رسم او رواج کې، په کولتور او تاریخ کې، د ژوند چارچلند کې او په پای کې په هر څه کې سره یو عالم اشتراکات لري. دوی اوس سره ډېر نژدې دي، پخوا لا د دوی دغه نزدېکت په صفر کې و؛ یعنې دوی اصلاً یو وو او بېلتون یې سره نه درلود؛ خو یواځې انګلیسان وو چې په وروستیو دوو پېړیو کې یې په دوی کې دویې راوسته، جعلي او مصنوعي کرښه یې د دوی تر مینځ ایستلې وښوده او دوی یې سره جلا کړل؛ په دې ډول انګرېزانو یو غیرطبیعي کار ته ملا وترله.
افغانستان له اول سر نه د امیر دوست محمدخان نه تر اوسه د افغانستان د سالمیت او د پښتونستانیو ورونو او د حقوقو د خوندي کولو لپاره چې څه کوښښونه و نه کړل او څومره تاوانونه او کړاوونه یې و نه ګالل؛ خصوصاً د هند له وېش نه وروسته په دې څو کلونو کې یې د هغوی کلک ملاتړ وکړ او لا لګیا دي کوي یې، د افغانستان اینده په پښتونستان ترلې او د پښتونستان تمامیت د افغانستان تمامیت دی، افغانستان به افغانستان نه شي، چې پښتونستان-پښتونستان شوی نه وي، له پښتونستانیو سره د افغانستان د خلکو مرسته یواځې اخلاقي مرسته او د زړه سوی له املې نه ده؛ بلکې دا یو ضرورت دی او دا داسې یو ضرورت دی چې زمور ژوند او موجودیت یې وایي او پرې حکم کوي.
د افغانستان د خلکو له خوا د پښتونستان له خلکو سره مرسته نه کول او یا د پښتونستان له مسئلې نه ډډه کول؛ داسې وبوله چې ګواکې مور اساساً له خپل سالمیت او موجودیت نه بې پروا یو او د ځان په فکر کې نه یو، دغه وجه ده چې زمور حکومت د پښتونستان د خلکو په سلف ډیټرمنیشن په ټینګه ولاړ دی او په دې عقیده دی چې تر څو دغه کشاله په خپله د پښتونستان د خلکو په خوښه او رایه هواره نه شي؛ په بل راز کېدای نه شي.

د پاکستان د حکومت خطرناک روش

ځنګـه چـې د ډیورنـډ کرښـه مصنوعـي ده؛ داسـې هـم پاکسـتان غیرطبیعـي او د مصلحـت او سیاسـت زور مخلـوق دی. پاکسـتان تـر اوسـه سـیاسي ثبـات او اسـتحکام نـه لـري او تـل پکـې نارامـي او شـخړې روانـې وي، سـیاسي ګډوډي او د یـوې ډلـې غورځېـدل او د بلـې هسـکېدل پکـې په کـثرت وي.

ځوارلـس کالـه یـې د عمـر وشـول؛ خـو تـر اوسـه لا د اسـاسي قانـون ځښـتن شـوی نـه دی، دا ټـول د هغـو اضـدادو منطقـي نتیجـه ده چـې د دغـه ملـک بنیـاد پـرې ایښـودل شـوی دی او کـه داسـې نـه وای؛ بایـد پاکسـتان لـه هندوسـتان سره اوږه پـه اوږه روان وای؛ مګـر مـوږ پوهېـږو چـې په دغـو دوو غبرګونـو هېـوادو کـې اجتماعـي نظامونـه او سـیاسي اسـتحکام سره توپیـر لـري، اوسـنی عسـکري حکومـت د دغـه کـش وګـیر پـه لـړ کـې اوچـت شـوی او لویـه تکیـه یـې پـه زور او پـه وسـله ده، کـه نـن لـه هغـه نـه زور او قـوت سـلب شـي؛ سـبا تـه بـه دغـه اوسـنی پاکسـتان نـه وي؛ لـه دې املـه ده چـې لـه یـوې خـوا یـې عسـکري حکومـت دایمـي کـړی او لـه بلـې خـوا یـې ځـان پـه دوو نظامـي اتحادیـو (سـیاټو او سـنټو) کـې ښـلولی دی او پـه محکـوم پښـتونسـتان کـې یـې هـم نـورو هېـوادو تـه د نظامـي اډو اجـازه ورکـړې او پـه دې ډول یـې پښـتونسـتان او خپـل هېـواد د شرق او غـرب پـه سـړه جګـړه کـې رسـماً داخـل کـړی دی، د همدغـو اتحادیـو په ډاډ هـم دننـه پـه پاکسـتان او پښـتونسـتان کـې سـیاسي ډلـې رنګـوي او مخالفـان بندیانـوي او هـم لـه افغانسـتان سره چـې د پښـتونسـتان د خلکـو د سـلف ډیټرمنیشـن قـوي حامـي او د پاکسـتان د حکومـت پـه اصطـلاح د دوی همسـایه دی؛ مناسـبات قطـع کـوي، دا ټـول د دې لپـاره چـې د ولـس ذهنیـت خـارج تـه متوجـه کـړي او پـه دې پلمـه چـې افغانسـتان پـه پښـتونسـتان کـې مداخلـه کـوي؛ پـه باجـوړ، دیـر باندې لښـکرې ورځېـژوي او پـه محکـوم پښـتونسـتان کـې پـه زوره ازادیخواهـان بندیانـوي او شـته او مالونـه یـې تـرې اخـلي.

لـه بلـې خـوا ځنګـه چـې د پاکسـتان د حکومـت زیاتـره اوسـني واکمـن یـا د مارشـل لا د حکومـت طراحـان اصـلاً نظامـي او عسـکري کسـان دي او د هېـواد پـه چـارو او اداره ځنګـه چـې د عـصر تقاضـا ده؛ نـه پوهېـږي، زیـار بـاسي چـې نظامـي صحنـې جـوړې کـړي چـې عسـکري ماجراجویـي پکـې وکـړي او خپـل نظامـي لیاقـت پکـې ښـکاره کـړي، دوی پـه همـدې لـړ کـې لـه افغانسـتان سره داسـې چلنـد رااخیسـتی چـې کـه د افغانسـتان حکومـت د هغـه پـه مقابـل کـې لمسـوونکي کارونـه وکـړي او دوی پـه دې ډول افغانسـتان د پاکسـتان ولـس تـه متجـاوز معـرفي کـړي؛ پـه حقیقـت کـې د پاکسـتان د حکومـت واکمـن لـه مجـاورو هېـوادو او پـه تېـره بیـا افغانسـتان سره قصـداً داسـې وضـع رااخیسـتې؛ دا د دې لپـاره چـې د هغـوی فشـار خپـل

حکومت ته متوجه کړي او په دې ډول د خپل هېواد خلک ډېرو درنو کارو ته ورکش کړي او داسې حال جوړ کړي چې له ولس نه عسکري او نظامي زوروره قراني پرې وغواړي.
لنډه دا چې کش وګير او ماجراجويي کول او ملي او بين المللي مسايلو کې د زور او قوت استعمالول او بالخاصه له افغانستان او پښتونستان سره دښمني چلول د پاکستان د موجوده نظامي حکومت د داخلي او خارجي سياست غټ-غټ عنوانونه دي.
ډېره موده پکار ده چې د پاکستان د حکومت واکمن د هېواد چارې او اداره څنګه چې ښايي؛ هغسې زده کړي او بين المللي او په هغو کې له افغانستان سره ذات البيني مسايل د حقوقي موازينو او د عصر د منطق په اساس حل کړي؛ خو تر هغو به د دوی د زور او ماجراجويي سياست له ډېرو خطرو نه ډک وي چې هغه به په خپله د پاکستان ولس د پښتونستان خلکو او افغانستان ته زيانونه اړوي او په دې ډول به د دوی دغه روش په دغه سيمه کې د ناکراری سبب کېږي او جهاني امن به په خطر کې اچوي.

کابل مجله، ۱۳۳۷ ل کال، وړی، ۱۲ګڼه، پرلپسې ګڼه ۴۶۳، ۱-۳ مخونه او وروستی مخ.

زمورږ ملي بنادي

په ولسونو او قومونو کې لوی لوی طاقتونه او قوتونه شته، طوفانونه له دوی څخه ولاړیږي، اوښتنې او تحولات دوی منځته راوړي او انقلابونه او شخصیتونه دوی زېږوي؛ خو دوغومره ده چې دا قوتونه تل نه وي ښکاره؛ بلکې زیاتره پټ غوندې وي. یوازې هغه وخت برسیره کیږي او ولسي مشران تبارز کوي چې د اوچتیدو عوامل او شرایط برابر شي. کله چې دا ټول عوامل سره ګډ او ملګري شي او دا یې نیت شي چې یو ولس وخوځوي او طوفانونه را ولاړ شي او انقلابونه ترې جوړ شي. په همدغسې انقلابونو او طوفانونو کې وي چې ملي قهرمانان او ولسي مشران را اوچت شي او تبارز وکړي او داسې لوی لوی کارونه وکړي چې د خپل ولس تاریخ یې په ډېر ویاړ ثبتوي.

خوځېدنې او اوښتنې چې ولسي رنګ ولري د ولس په ګټه تمامیږي، همدغه وجه ده چې تاریخ یې د یوه ولس لپاره زښت زیات ارزښت لري او د یوې ټولنې وګړي ورته په درانده نظر ګوري. د ملي مشرانو او ملي مبارزینو قدر او عزت چې په هره ټولنه کې له حده زیات وي له همدغه حقیقت څخه ولاړیږي. دا ځکه چې شخصیتونه او قهرمانان د ولس په ویښولو او اوچتولو کې زیات اثر لري.

دوی که تاریخ نه شي جوړولی خو د تاریخ په جوړولو کې خو زښت زیات کومک کوي. هغه جامعه چې د زرګونو کلونو تاریخ لري؛ نو به هرو مرو داسې اوښتنې او خوځېدنې په کې زیاتې وي او شخصیتونه او ملي قهرمانان به هم هرو مرو په کې ډېر ځله ولاړ شوي وي، همدغه دلیل دی چې په پښتني جامعه کې چې د بشریت له ډېرو قدیمي ټولنو څخه ده د انقلابونو او طوفانونو ورځې او شپې بې شماره دي. په هغو کې یوه هم په (۱۲۹۷ ل) کال کې د جوزا شپږمه (۲۶ د مې، ۱۹۱۹ م) ورځ ده. دا ورځ د ټولې پښتونخوا غیرت، میړانه، توره او قوت راښي. په همدغه ورځ کې و چې پښتون ولس بایللی پت پر ځای کړ. خپله پښتونواله یې ترسره کړه او دا یې وښوده چې پښتون په ازادۍ مېین دی او هیڅوک دا قدرت نه لري چې پښتون لاندې وساتي او قدرت پرې وکړي.

په همدغسې ورځ کې و چې پښتون ولس خپل طبیعي او ذاتي اختیار چې نورو ترې سلب کړی و، بیرته خپل کړ او د اینده ژوند لپاره یې لوی نظام او لوی سیستم برابر کړ

او په نوې لار روان شوو. دا نوی نظام او نوی ژوند یوازې د ده په مټ او زور حاصل شو. هو یوازې همدا ولسي زور او قوت و چې پښتنو په شلخیو توپکونو سره وکړای شو، د نړۍ له ډېر زورور طاقت سره پنجه ور کړي او پرنګیان چې لښکرې، توپونه او ماشینګنې او بمونه یې بې شماره لرل مات او په شا کړي او دې ته یې مجبور کړي چې د پښتون په حق اقرار وکړي او د یوه ازاد بشر په حیثیت ورته قایل شي.

اصله قصه دا ده چې پرنګیان د اتلسمې پېړۍ له صنعتي انقلاب څخه را په دې خوا مخ په قوت او زور شول، تر دې چې په نوولسمه پېړۍ کې د نړۍ اول نمبر قوت شول او پورته لر او بر وګرځېدل، مځکې او هېوادونه یې لاندې کړل. پر دې ډول یې د نړۍ تر لمړي جنګ (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸ م) پورې د دونیا څلورمه برخه ونیوله او لوی جنګ یې هم وګاټه او فاتح شول.

د همدغه زور او قوت په ډاډ و چې، په نوولسمه پېړۍ کې د ټول هند له لاندې کولو ورسته، په دې فکر شول چې د هندوکش ناووې او مرچلونه خپل کړي، له څوکو او هسکو څخه یې واوړي او منځنۍ اسیا ته ننوځي او هغه هم په خپلې امپراتورۍ کې ننباسي. دوی د خپل ډېر زور او تخنیکي لوړوالي په اثر غره وو چې بې له کوم مانع به د هندوکش په درو وړاندې درومي او لکه نور ځایو کې چې بې له سختو مشکلاتو کامیاب شول، دلته به هم کامیاب وي او څوک به ونشي کړای د دوی مخې ته ودریږي. همدغه وجه وه چې فارورد پالیسي یا د وړاندې تللو سیاست یې غوره کړ؛ خو د هندوکش په درو او سیمو کې هغه څه پرې وشول چې دوی یې ګمان نه کاوو. د پښتونخوا زلمیانو د دوی نقشې ورانې کړې، په درو او مرچلو کې یې په ځان راوستل او مجبور یې کړل چې د وړاندې تګ له سیاست څخه لاس واخلي او بل سیاست غوره کړي؛ نو یې په ټګي او چل ول لاس پورې کړ او دې سیاست ته یې په اساني سره رخنه پیدا کول وویل. که څه هم پرنګیان له نن څخه اتیا کاله د مخه په دې ظاهراً موفق شول چې د ګندمګ معاهده پر پښتنو وتپي او له هغوی څخه واکمني واخلي ... خو پنځه میاشتې ورسته پښتنو په ډېره مېړانې او همت د دې معاهدې پر ضد قیام وکړ، دې قیام مغرور انګلیس په ځان کړ او د سر نشه یې ور والوزوله او په دې فکر یې کړ چې هغه رویه چې له نورو مستعمرانو سره یې را اخیستې وه، ترک کړي، مجبور شول چې پرنګیان زمور خاوره پرېږدي او د بیخي شر او د دوی د کاملې سلطې د لرې کولو له وېرې داخلي ازادي ومني او یوازې خارجي استقلال په خپل لاس کې غنمت وګني.

خو څلویښت کاله ورسته په (۱۹۱۹ م) کې پښتون ولس دا فیصله وکړه چې د نړۍ له ډېرې زورورې امپراتورۍ څخه د مټ په زور خپل استقلال خپل کړي. اول یې په ارامۍ سره مرکه او جرګه ور ولېږله او پرنګیان یې دېته وبلل چې د پښتون قوم فیصله ومني.

مګر مغرورو او د لوی جنګ فاتح انګریزانو چېرته دا منله چې انګریزانو چې غښتلی او پیاوړی جرمن ته ماتې ورکړې وه او بین المللي ستره جګړه یې ګټلې وه؛ نو څنګه به پښتانه له دوی سره د جګړې کولو خیال کوي او څنګه به دوی د نړۍ د ډېر زورور طاقت په حیث د پښتنو حق ته غاړه ږدي؛ مګر د پښتون قام او ولس فیصله بل څه وه.

چې په دې پوه شول پرنګیان د دوی حق ته غاړه نه ږدي؛ نو یې په زغرده د جنګ اعلان وکړ او په درې خواوو ــ خیبر، پیوار او سپین بولدک یې پرې را ودانګل. دا باید وویل شي چې انګریزانو (۳۴۰۰۰۰) عسکر د پښتنو په لور را وخوځول، همدارز عصري وسلې چې توپ، توپک، طیارې او بمونه په کې شامل وو، هم زیات لرل. د دوی په مقابل کې پښتنو (۵۰۰۰۰) منظم عسکر او یوازې څو سوه توپکونه لرل؛ مګر پښتانه دې خیر اوسي د جنګ په وخت کې یې ټول جنګیالي او عسکر، ښځې او پېغلې هم په کې برخه اخلي، سره له دې چې انګریزان ډېر وو او په بین المللي جنګ کې یې د جنګ ټول رازونه تازه زده کړي وو، خو بیا هم د پیوار په دره کې لاس او پښې شول.

د پښتنو عسکرو، د جنرال محمد نادرخان په مشرتابه داسې ګزارونه پرې وکړل چې دوی ته یوازې تېښته پاتې شوه، ټل او نور ځایونه یې ترې ونیول او د دوی په اصطلاح د هند په امپراتوري کې ور دننه شول. د جنرال محمد نادرخان فتحې دوی دېته په فکر کړل چې افغانستان بلکل پرېږدي او اوس د هند اباده امپراتوري له ټوټه کېدو څخه خلاصه کړي، همدغه وجه وه چې ډېر ژر یعنې د (۱۹۱۹ م) کال د مې په (۲۶مه) چې د (۱۲۹۷ ل) کال د جوزا له شپږمې سره سمون خوري، انګریزانو د پښتنو کامله خپلواکي ومنله او په دې ډول یې د خپلې امپراتوري د ټوټه کېدو خطر له ځانه لرې کړ. که انګریزي مورخان وایي چې د جنګ په منځ کې یعنې هغه وخت چې جنډرال نادرخان د افغانستان له خاورې نه واوښت او د دوی په اصطلاح د هند خاورې ته ورننوت او له بلې خوا پرنګیانو په جلال کوټ او کابل ښارونو باندې بمونه وغورځول، نو افغاني حکومت له دوی څخه متار کې غوښتنه وکړه، مګر د عقل او فکر خاوندان په لږ سوچ سره دا پروپانګند بې اساسه او غلط ثابتوي، که انګریزان متار کې نه حاضږدل؛ نو له جنګ نه ړومبی یې د پښتنو حق ته غاړه نه ایښوولە او ولې یې د پښتنو ابدي دوښمنۍ د ځان کوله؟ خو اصله خبره دا ده چې کله دوی د پښتون ولس زور ولید او په دې فکر شول چې د هند اباده امپراتوري به ټوټه ټوټه شي، نو یې دوراندیشي وکړه او د افغانستان په استقلال یې له ناکامه اقرار وکړ. لنډه دا چې د جوزا شپږمه د پښتنو له پاره د میړانې، زور، توري، عظمت او پښتونولي ورځ ده. پښتون نسل ته ښایي چې د دې ورځې درناوی وکړي او هغه شخصیتونه او قهرمانان چې د دوی د لارښوونې په مرسته پښتون ولس وکړای شول د نړۍ اول نمبر قوت مات کړي او خپل بایللی استقلال بیرته ترې خپل کړي، وستایي او قدر یې وکړي.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د کب نه ویشتمه، دولسمه گڼه، ۳ او ۴ مخونه.

د لرغوني یونان دولتي مؤسسې

لرغونی یونان له (۳۹) ښاري دولتونو څخه جوړ او هر ښاري دولت ځانله داخلي تشکیلات لرل، یعنې دوی ټول په داخلي چارو کې آزاد وو او اصلي اعضاو په لږ او ډېر اختلاف سره په دولتي کارونو کې ګډون کاوه، له دې کبله ده چې د یونان ډیموکراسۍ ته مستقیمه ویله کېږي؛ خو د ډیموکراسۍ او ډیموکراتو تشکیلاتو له کبله آتن ډېر شهرت لاره. آتن لومړی د یوه پاچا او یوې شورا لخوا چې هغه هم د نجباو او زمیندارنو له خوا جوړېده، اداره کېده؛ خو چې څه موده تېره شوه، پاچا له منځه لاړ او قدرت د نجباو شو، په دې موده کې د ارستو په وینا «حکومت یواځې د څو تنو په ګټه و؛ ولې غریبان او ناداره خلک د خپلو کورنیو سره د شتمنو غلامان و». که بزګرو چې د نجباو ځمکې یې کرلې نه شوای، د اجارې قیمت خپلو بادارانو ته تادیه کړي، نو دوی او د دوی اولادونه به د غلامانو په څېر خرڅېدل، د غریبانو او شتمنو په منځ کې همدغه توپیر د ډېرو جنګو سبب شو، تر څو چې په (۵۹۴ قـ م) کې یو نفر هوښیار اشرافي مقنن د سولون (Solon)په نوم را ولاړ شو او اصطلاحات یې وکړل، موجوده قرضونه یې لغوه کړل او ډېرو افرادو ته یې د ښاریتوب حقونه ورکړل، یو ملي مجلس یې جوړ کړ او هغه ته یې اکلیزیا (Ecclesia) وویلې، همداسې نورې محکمې او موسسې هم منځ ته راغلې. قاضیان به یې په پچه انتخابېدل او په دې ډول د نجباو قوت یو څه کم شو او په مقابل کې یې ناداره خلک یو څه قوي شول، خو د سولون په مړینې سره طبقاتي او حزبي شخړې بیا زیاتې شوې.

آتن په هغه وخت کې یو صنعتي او تجارتي لوی مرکز و؛ نو سربېره پر دې چې د مځمکې والاو او خالي لاسو په ځمکو ترمنځ یوه دایمي شخړه روانه وه، د کلیو د بزګرو او کسب ګرو او ښاري سوداګرو ترمنځ هم جګړه پیدا شوې وه، ترڅو چې ترانوس یو له اشرافو څخه را ولاړ شو، د خپلو لښکرو په مرسته یې په آتن کې اکرو پولیس ونیوه او ځان یې دکتاتور کړ، که څه هم ترانوس له ځمکه والاو او اشرافو څخه و؛ خو لویې ځمکې یې د خالي لاسو بې ځمکو په منځ کې وویشلې او د اسانو شرطونو سره یې هغوی ته پورونه هم ورکړل، د ښار بیکاران یې د ودانیو او معبدونو او همداسې نورو آبادیو په جوړولو کې

استخدام کړل، له هغه وروسته د (۵۱۰ ق ـ م) په شاو خوا کې کلیس تنس د اتن لیډر شو.
د سولون اصلاحات یې تکمیل کړل، دې موضوعه قانون په اتن کې د ډیموکراسۍ بیخ ټینګ کړ چې نېژدې سل کاله یې دوام وکړ، دده ارزو دا وه چې طبقاتي او حزبي شخړې د تل له پاره ورکې کړي؛ نو یې ټول ملک په سلو برخو وویشته او هره برخه یې د ډیموس (Demos) یعنې د خلکو په معنا، مقصد د هغو خلکو و چې سیاسي او اجتماعي حقوق یې لري، په نامه یاده کړه. ولس یې په لسو خیلو وویشه. د ده د جوړ شوي قانون نه د اتن ټولو اتباعو په لویه غونډه کې هر نارینه آتني چې له دوه ویشتو اوښتي وکولای شوای په کې برخه واخلي.
دا غونډه د کال لس کرته کېده، کله کله به د وخت په تقاضا فوق العاده هم جوړېده. همدغې لویې غونډې به د ښار لویان، قاضیان او نور ښاري او دولتي ماموران انتخابول، د دولتی لویو مامورانو د ماموریت دوره به لنډه وه او د بیا انتخابېدو پر ضد یې قوانین ایستل شوي و، دا د دې له پاره چې لوی ماموران ورو ورو دکتاتوران او مستبدان نشي او ټولو مستعدو آتنیانو ته د ماموریت وار ورشي.
د ښار د اداري لپاره به له هغه لس خپلو څخه لس لویان انتخابېدل یعنې د ښار اداره به د لسو انتخابي لویانو په لاس کې وه، د آتن حکومت به دوه شوراګانو اداره کاوه، یوه پینځه سوه کسیزه شورا او بله هم د قاضیانو محکمې، پینځه سوه کسیزه شورا به له لسو خپلو څخه جوړه وه، په دې ترتیب چې هر خپل به پنځوس کسه په پچې سره ټاکل او له مجموع نه به یې اجرائیه کومېټه جوړېده، د حکمتي لویانو انتخاب به په غیر مستقیم ډول کېده؛ ځکه چې هغوی به د منتخبو محلي نماینده ګانو څخه ټاکل کېدل، یواځې د لسو لښکري جنرالانو انتخاب به مستقیم و او سربېره پر دې دوی حق لاره بیا لپاره هم انتخاب شي له دې کبله دوی به زیاتره نفوذ او قدرت ته رسېدل او ورسره به د دوی پوستو سیاسي اهمیت هم پیدا کاوه، د یونان په اشرافي ایالتو، لکه سپارته کې هلته چې د ارستو کراتیک یا اشرافي رجیم برقرار و، د شورا په ځای د سنا مجلس موجود و.
د دې مجلس غړي به سپین ږیري و؛ خو د عمر له پاره به انتخابېدل او عمومي مجلس یا لویې غونډې ته به یې مسؤلیت نه لاره، د دې مجلس اعضا باید له حاکمې او ممتازې طبقې څخه وای او له دې کبله د آتن له شورا څخه چې هغه به د خلکو یعنې، عمومي مجلس له خوا ټاکل کېده ښکاره فرق لاره.
د آتن پینځه سوه کسیره شورا نظر عمومي مقننه مجلس ته د اجرائیه کمېټې حکم لاره، د حکومت حقیقي کار په همدې کمېټې کې و او له دې کبله چې پینځه سوه کسه د کار

او مشورې له پاره زیات و؛ نو له هغو لسو خپلو څخه به پنځوس کسه انتخابېدل او په دې ډول به پینځه سوه کسیزه شورا په پنځوس کسیزه بدلېده، سربېره پر دې له لسو خپلو څخه به یو یو د مشاور په حیث هم ټاکل کېده. په دې ډول به شورا له شپیتو کسو څخه جوړه وه، د شورا رئیس به هم له هغو پنځوسو کسو څخه یواځې د یوې ورځې له پاره په پچه انتخابېده.

کابل مجله، ۱۳۳۹کال، تله، ۷ګڼه، پرلپسې ۴۲۹ ګڼه.

د تاریخ په باره کې

د نوي چاپ شوي کتاب نوم دی. قطعه یې لویه ده. (۱۳۸) مخه لري. مولف یې ښاغلی محمد حسن ساپی، د ادب د پوهنځي لیسانسه او په پښتو ټولنه کې د ادبیاتو د څانګې مدیر دی. کتاب په دولتي مطبعه کې د ادبیاتو د پوهنځي له خوا چاپ شوی دی. دې تالیف په (۱۳۳۷ ل) کال کې د مطبوعاتو د ریاست د عبدالحی ګردیزي علمي جایزه وړې ده.

لکه چې له نامه نه یې ښکاري، کتاب له تاریخ نه غږېږي؛ یعنې خپله تاریخ ښیي، حد او حدود یې ورمعلوموي، موضوعات یې ورټاکي، له فلسفې نه یې ګړېږي او هغه اصول واضح کوي چې د تاریخ د لیکلو لپاره په کارېږي. لوی بحثونه یې دا دي:

د تاریخ لغوي خوا، د تاریخ د علم تعریف، تاریخ د پوهانو په نظر کې، د پوهانو خبرې، تاریخ کله او څنګه مینځ ته راغی، تاریخي دورې، د تاریخ اقسام، د تاریخ د تحول سیر، د تاریخ اصول یا د تاریخي وثایقو د تدقیق طرز، تاریخ څه شی دی؟، د تاریخ فلسفه او د تاریخ مناسبات له نورو علومو سره.

پوهان په دې پوهېږي چې ټول اجتماعي علوم د طبیعي علومو په څېر تر اوسه د قطعیت په بڼه ښایسته شوي نه دی، یعنې هغومره چې طبیعي علوم مثبت ښکاري؛ اجتماعي علوم لا هغومره مثبت نه ښکاري.

ددې مسئلې لوی علت دادی چې په اجتماعي علومو کې انساني شعور دخل لري او طبیعي علوم یوازې ساده بې شعوره طبیعي فنا مناتر مطالعې لاندې نیسي. دا چې اجتماعي علوم ډېر وروسته د فلسفې له پراخ ډګر نه راووتل او اوس په ځوانۍ او پخېدو کې دي، له همدې سببه دي. تاریخ هم چې د اجتماعي علومو یوه لویه څانګه ده، په دې وروستیو پېړیو یعنې د نولسمې پېړۍ په سر کې، په علومو کې په حساب راغی او له نورو علومو سره په میدان کې هسک شو. سره ددې هم، د تاریخ په علمي توب او مخصوصاً د تاریخ په فلسفه کې تاریخ پوهان یوه خوله نه دي او بېلې بېلې لارې لري. اصله خبره داده چې څه وخت چې بشر میدان ته راوتی، تاریخ ورسره ملګری شوی دی

او تاریخي پېښې واقع شوې دي؛ خو دومره ده چې د علم او تخنیک حقایق یې وروسته وسپړل او د وقوع اصلي علت یې را معلوم کړ او پدې ډول یې تر یوه حده د اجتماعي پېښو څرنګوالی وښوده. دلته پدې کتاب کې د همدغو پېښو د سپړلو او له هغو نه د قوانینو د را ایستلو موضوعات شته چې مولف په ډېر زیار او زحمت سره راغونډې کړي او په یوه مجموعه کې یې ځای کړي دي. د تاریخ د بحث موضوع داسې ښیي (د تاریخ د بحث موضوع د هغو علتونو، شرایطو او عواملو تحقیقات او مطالعه ده چې دغه راز واقعات «تاریخي واقعات» ترې زېرې نه پخپله واقعات او هغه عوامل او شرایط چې واقعات، انقلابونه او لوی تحولات زېږوي؛ هغه د بشر تولید، د تولید طرز د تولید مناسبات کار او د کار وسایل دي.) د نورو له خولې وایي؛ کار، د کار وسایل، تولید د تولید طرز او د تولید مناسبات له مولده قواوو سره اړیکي لري. بشر کله چې د تولید طرز ته تغییر ورکوي، د هغه ټول اجتماعي روابط اوړي، لاسي ژرنده د غلامۍ رژیم، بادي ژرنده د ملوک الطوایفي رژیم، او بخاري ژرنده د سرمایه داری رژیم مینځ ته راولي.

شته داسې ډېر پوهان چې اوس هم د تاریخي پېښو زېرونکي عامل له بشر او اجتماعي حیات نه په بل ځای کې ګوري؛ ځکه نو د دوی تاریخ تر فارمول او قانون لاندې نشي راتلای او تاریخ علم نه کېږي. مګر کله چې وویل شي (تاریخ د بشري کړنو زېرنده او د متضادو اجتماعي طبقاتو د مبارزې محصول دی)، دلته تاریخ بشر ته راکوز شي او په انسان پورې تعلق پیدا کړي. څرنګه چې بشري فعالیتونه ځانله محرکات لري او محرکات د انسان له ذهن نه د باندې له اجتماعي شرایطو او محیطونو نه منبع اخلي؛ ځکه نو د پېښو اصلي علت باید د اجتماعي محیطونو په څرنګوالي کې وپلټل شي. له کوم وخت نه چې بشر په فعالیت لاس پورې کړی، تاریخي وقایع ورسره پیدا شوي. البته هغه وخت کار او د کار وسایل لږ او یوازې په ده پورې محدود وو. وروسته چې په کار، د کار په طرز او وسایلو کې توپیر راغی؛ ورسره تاریخي پېښې هم پېچلي شوې. دی یې په علت ندی پوهېدلی، داسې یې ګمان کړی چې محدثان یې دده له اجتماع نه د باندې او ورا دي؛ ځکه یې د باد او باران، فتح او شکست، لوړېده او ځوړېده او داسې نور زېرونکي او راوړنکي ارباب انواع ګڼلي دي او د هغو قهر او غضب او اراده او فعل یې د خپلو وقایعو مسبب بللي دي. مګر دا هم د بشر لپاره یوه مرحله وه او دی مجبور و چې طی یې کړي. دا یې هم وکړل، وویل؛ خو داسې هم پرې وشول، مګر اوس یې ذهن پدې نه قانع کېږي. ساینس او تخنیک ته لاس اچوي او د هغو په رڼا کې خپل اجتماعي حوادث سپړي. زېرووونکي علتونه یې معلوموي، ځکه نو اوس خپل فقر او مرض، بې کاري او ناداري او داسې نور اخلاقي او معنوي ضعفونه او اجتماعي حادثې له بل چانه نه بولي او اجتماع نه یې ګڼي

او د ژوند په سېستم کې یې لټوي. مګر له اجتماعي پېښو نه نتیجه اخېستل کوم اسان کار ندي او هرڅوک یې نه شي کولی تاریخي حادثات هغه وخت ښه تعریف کېږي او ښه پوهېدل او پېژندل کېدای شي چې د یوې حادثې ټول علتونه او عوامل او شرایط وپېژندل شي او د تاریخ علم هم هغه علم دی چې کار یې فقط د حادثاتو د علتونو او سببونو پلټل او مېندل دي. له دې سره جوخت په نظر کې دا راځي چې یو مورخ باید د ډېرو صفتونو خاوند وي، تر څو چې تاریخ په علمي توګه ولیکلی شي. یوازې وقایع کښل او د جنرالانو او فاتحانو د اصل نسب افسانې لیکل تاریخ ندي. تاریخ کښل ځانته اصول او لارې لري او یو مورخ ته ښایي چې په ټولو یې پوه وي. یو مورخ باید هرومرو دا قدرت ولري چې تاریخي اسناد معنوي وي که مادي، لومړی په ښه توګه تحلیل کړي یعنې دومره یې چاڼ کړي چې واقعي یې له غیر واقعي او نامربوطو نه بېل کړي او بیایې دغسې ترکیب او یو له بله سره وترې چې د علمي مېتود په مرسته، کلیات او نتایج ترې و ایستلی شي. سربېره پردې خپله مورخ باید د علمي ذهنیت خاوند وي او دا قدرت ورسره وي چې په تاریخي پېښو کې د علت ارتباط قایم کړای شي.

هر مورخ باید په نظر کې ولري چې:

۱. هره جامعه په تحول کې ده او افاقي قوانین یې اداره کوي او تنظیموي او دغه قوانین د ساینس له نظره د پوهېدلو وړ دي.
۲. د یوې جامعې د مادي او د ژوندانه د شرایطو په انکشاف سره د هغې جامعې موسسات او افکار سیاسي، ایدیالوجیکي او کلتوري ظهور او انکشاف کوي.
۳. موسسات او افکار چې په دې ډول راپیدا کېږي، په خپل نوبت کې د جامعې په حیاتي اوضاع فعال اثر اچوي. پدې اساس که وغواړو د یوې پېښې علت مېنده کړو، باید لاندې ټکو ته پوره پاملرنه ولرو:

- الف: اجتماعي حادثات هغه وخت راوځي چې د حدوث حالات او شرایط یې په اجتماع کې موجود شي، یعنې په خپله علت راووځي. مثلاً که وغواړو چې د فرانسې لوی انقلاب مطالعه کړو، باید لومړی د فرانسې په جامعه کې اوضاع او شرایط وګورو، کوم چې ددې پېښې د ظهور لپاره یې لار خلاصه کړه.
- ب: کله چې حادثات پېښ شول، نتایج او معلول یې وروسته پېښېږي او دغه نتیجه د بشر د آرزو او ارادې نه د باندې او مستقله وي.
- ج: که څه هم شرایط او حالات د همېش لپاره یو راز نه وي، یعنې تحول کوي او شرایط کټ مټ هغسې بیا نه تکرارېږي، مګر دا خبره سمه ده چې په ټولو وقایعو کې د علت ارتباط موجود او پرله پسې وي.

ددې ټولـو خـبرو سره مـورخ کـبـدل اسـان نـه دي او ددې لپـاره چـې يـو مـورخ کـه چـېـرې دغـه صفتونـه ولـري علمـي او افاقـي تاريـخ وليکـي، مجبـور دی چـې ډېـر مشـکلات ومنـي. د تاريـخ پانـې راښـيي چـې رښـتياني مورخـان پـه ځومـره کړاوونـو اختـه شـوي او ځومـره عذابونـه يـې ليـدلي دي. دا مشـکل خصوصـاً پـه هغـو جامعـو کـې زيـات دي چـې د ذهـن لـه پلـوه بېرتـه پاتـې او نارسـېدلي وي؛ ځکـه چـې پـه داسـې ټولنـو کـې مـلي، نـژادي، مذهبـي، سـياسي، لسـاني او طبقـاتي بنديزونـه ډېـر او سـخت وي او يـو متفکـر فـرد او مـورخ پـه خپـل قـوي چـوکاټ زېښـل غـواړي او دې تـه يـې نـه پرېـږدي چـې افاقـي او علمـي تحقيـق وکـړي او حادثـات لکـه څنګـه چـې وي هغسـې تشريـح کـړي او نتايـج تـرې وبـاسي. همدغـه سـبب دی چـې بېچـاره تاريـخ تـر اوسـه د يـوه او د بـل د ګټـې او مقـام مفسـر ګرځېدلـی او نـورو اسـتخدام کـړی دی. پـدې ډول چـې کلـه د سـاعت تېـری او غـم غلطـی يـوه وسـيله وګڼـل شـو او کلـه د سـياسي او مذهبـي قدرتونـو د پروپاګنـډ الـه؛ کلـه د خپلـو ولسـونو د پيـرو کولـو او مدغـم کولـو لپـاره، کلـه د انسـانانو د بديعـي حـس د خوځولـو پـه منظـور وليـکل شـو او بيـا کلـه د تخيـل او حافظـې د تقويـې لپـاره. بالاخـره د تاريخـي زمانـې پـه تـرځ کـې تاريـخ کلـه د بـشري سـترو او وتليـو انسـانانو د شـخصي ارادې زېرنـده وګڼـل شـو او کلـه د ميتافزيکـي قـواوو د مطلقـې ارادې مظهـر.

زمـوږ پـه جامعـه کـې تاريـخ کښـل لا تـر اوسـه پـه ځوانـی کـې دی. درسـته ده چـې ښايسـته زيـات اثـار بـه کښـل شـوي او ډېـرې وقايـع بـه يـې ثبـت شـوي وي؛ مګـر د تحقيـق لارې او مېتودونـه يـې علمـي نـه دی او محـرکات يـې انفسـي او عمـدي رنـګ لـري. يـو خـو دا چـې پـه اسـتعماري دوران کـې زياتـره خارجـي مورخانـو او مخصوصـاً انګرېزانـو ليکنـې کـړي. دوی کـه څـه هـم پوهـان بـه وو، مګـر يـو خـو د افغـاني جامعـې پـه تـل کـې نـه شـوای ننوتـی او يـوازې لـه بهـرني سـطح نـه يـې مـواد غونـډ کـړي او بلـه دا چـې د دوی ليکنـې د تاريـخ لپـاره نـه بلکـې د نـورو لپـاره د افغانسـتان د معرفـت پـه منظـور وې. تـر پرونـه پـورې يعنـي تـر هغـه وخـت پـورې چـې انګرېـزان پـه هنـد کـې وو، انګرېـزي مورخـان زياتـره د اېسـت انډيـا کمپنـی جـنرالان او نوکـران وو؛ مګـر اوس دوی او داسـې نـور افغانسـتان تـه زياتـره پـه دې نظـر ګـوري چـې دا ملـک د سوشلسـتی هېـوادو همسـايه دی.

ددې ځـای پـه ليکنـو کـې تـر اوسـه داسـې اثـر نـه دی وتلـی چـې ارزښـت يـې زيـات وي او د هغـه مېتـود لـه مخـې کښـل شـوي وي چـې کامـلاً افاقـي وي او د تاريـخ د علمـي مېتـود ټـول اصـول پـرې تطبيـق شـوې وي. همدغـه سـبب دی چـې دلتـه د اصـلي مـورخ او علمـي تاريـخ پېژندنـه ګرانـه ده. ددې خـبرې ښـکاره ثبـوت دادی چـې هغـه چاتـه د مـورخ لقـب ورکـړل شـوی دی چـې د کـوه نـور د المـاس لـرل يـې بدشـګوم ګڼلـی دی؛ نـو دا کتـاب چـې پـه خپـل نـوع کـې

دلته نظیر نه لري، په ډېر ښه وخت کې له چاپ نه وتلی دی. که څوک په دې پسې وي چې د افغاني جامعې تاریخي حادثات ولیکي او علمي مېتود او اصول پرې تطبیق کړي، مجبور دی چې په پوره غور او دقت یې ولولي او له محتویاتو نه یې ځان خبر کړي؛ ځکه چې په دې کتاب کې ددې پوښتنې د ایضاح لپاره (چا څه وکړل، چېرته، کله او ولې؟) پوره کوښښ شوی دی.

مورِ باور لرو چې دا قوي اثر به په وروستیو تاریخي څېړنو کې ښکاره رول ولري او مخصوصاً د تاریخ شاګردانو ته به چې غواړي افغانستان علماً په تاریخ کې وګوري او له دې لارې تاریخي حادثات وسپړي او نتایج تر وباسي، پوره لارښوونکی وي. ددې علمي اثر په تالیف او چاپ کې زمورِ ځلمي مولف محمد حسن ساپي او د ادب پوهنځي ته مبارکي ورکوو او له ښاغلي مولف نه هیله لرو چې خپل علمي تحقیقات جاري وساتي او خپل ګټور اثار جامعې ته وړاندې کړي.

ثلورمه برخه

ژبـــارې

د ژباړې په باره کې څو خبرې

په دې ټولګه کې هغه مقالې دي چې پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ د ځوارلسمې شمسي هجري پېړۍ په ځلورمه لسیزه کې ژباړلې او د کابل مجلې په مختلفو ګڼو کې خپرې شوې وې.

ژباړه هغه پول دی چې د مختلفو متلونو او فرهنګونو د تفکر او تخیل جزیرې سره نښلوي. پر دې پله د راکړې ورکړې اندازه برابره نه وي. د افغانستان په شان وروسته پاتې هېوادونه ځنګه چې په تجارت کې منفي بېلانس لري یعنې صادرات یې تر وارداتو خورا ډېر کم دي، د فکري تولیداتو په برخه کې هم خوار دي. دا هېوادونه مجبور دي چې ډېر څه وارد کړي او دا کار په ژباړه کېږي. ژباړونکي هغه ګاډي دي چې له بډایو ټاپوګانو څخه فکري محصولات خپل هېواد ته چلوي. خوار هېوادونه د ژباړونکو په شمېر کې هم خوار وي او خورا لږ کسان په کې پیدا کېږي چې د نښې ژباړې مهارت ولري نو دا چې دوی خپله انرژي د څه شي په ژباړلو لګوي، ډېره مهمه خبره ده.

کله چې د چا ترجمې تلو، د «څه» او «څنګه» په کاڼو به یې تلو. «څه» چې ژباړن د ژباړلو لپاره غوره کړي دي، زمور کوم درد دوا کوي؟ او دغه «څه» یې څنګه ژباړلي دي؟ ژباړه یې سمه، روانه، واضحه، ښکلې او د مقصد ژبې په ګرامري قواعدو برابره ده؟ دا هغه پوښتنې دي چې د هرې ژباړې د ارزولو پر مهال یې باید ځوابونه ولټوو.

دغه مقالې چې کاکړ صاحب ژباړلې دي، له شعر او داستان څخه رانبولې، تر تاریخي، سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو مسایلو پورې مختلف موضوعات رانغاړي. د ژباړلو لپاره دغه غوره شوې موضوع ګانې زمور د ټولنې لپاره څومره مناسبې وې؟ د دې پوښتنې ځوابول سخت دي ځکه چې له هاغه زمانې شپېته اویا کلونه تېر دي او مور پوره نه پوهېږو چې د هاغه زمانې افغانانو څه شي ته ډېره اړتیا درلوده.

نو د «څنګه» کاڼې به را واخلو او وبه ګورو چې پوهاند کاکړ دغه مقالې څنګه ژباړلې دي. ځینې مقالې دومره خوږې او روانې ترجمه شوې دي چې ته وا ژباړې نه دي، بلکې په پښتو کې تولید شوې دي. دلته به یې څو بېلګې وګورو:

«کله چې مور د تاریخ پاڼې اړوو را اړوو او یا جاري پېښې تر نظره تېروو؛ ماته کله کله داسې معلومه شي چې هغه ولسونه چې زیات سره پېژني؛ زیات جنګ کوي. هغه هېوادونه چې په اروپا او اسیا کې یو د بل په څنګ او یو د بل ګاونډي دي؛ یو په بل [پورې] زیات

نښلي او په داسې حال کې چې دوی یو بل پوره پېژني، د دوی دغه پېژندګلوي د زیاتې همکارۍ سبب کېږي نه.» (کابل مجله، یودېرشم کال، ۱۳۴۰ل، څلورمه ګڼه، ۴۶ او ۵۲ مخونه).

«معارف د فرد او جامعې، د شخص او خدای په منځ کې د اتصال کړۍ ده. معارف د روح ګانې او د عقل غذا ده. معارف هغه صنعت دی چې د شخص د لوړوالي سبب ګرځي او ټول هغه شیان در نښیي چې د خلقت اصلي هدف او مرام ګڼل کېږي.» (کابل مجله، ۱۳۳۳ل کال، اتمه ګڼه، ۱۶ او ۱۷ مخونه)

«په طبیعي او تاریخي عملیاتو کې تل نویتوب او انکشاف شته. همېش نوي څه زېږي او انکشاف کوي. داسې هم ځینې ځېزونه خواره واره شي او پسې مړه شي.» (کابل مجله ۱۰مه ګڼه/ پرلپسې ۴۹۵مه ګڼه/ ۱۳۳۹ل مرغومی)

په دې ژباړو کې ځینې جملې ولسي ژبې ته ډېرې نږدې دي یانې تکلف او تصنع په کې نشته او سړي ته داسې خوند ورکوي لکه پیتاوي ته چې ناست وي او د یوه کلیوال سپین‌ږیري خبرو ته غوږ وي. څو مثالونه یې دا دي:

«نتیجه دا شوه چې د هند زیاتې پیسې د دوی په لاس شي او په فابریکو، بانکونو او شرکتونو کې یې بندې کړي» (کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري لومړۍ، دویمه ګڼه، ۴۵ او ۵۱ مخونه).

د ولس په ژبه کې «د پیسو بندول» عامه محاوره ده. که څوک اوس دا جمله له بلې ژبې را وژباړي، کېدای شي ولیکي چې «پر فابریکو، بانکونو، او شرکتونو یې پانګونه وکړه» یا «پیسې یې په فابریکو ... ولګولې» چې تر دې دواړو هماغه پورتنۍ جمله نښه لګېږي.

«د بېرته ودانولو مسایل یې لا پسې انجړ او مشکل کړل.» «... او هلته د هغوی ټول انجړ بنجړ حال او دارایي ورنښیي.» (کابل مجله، لسمه ګڼه، ۱۳۳۸ل کال، د مرغومي نهه ویشتمه، ۲۹ او ۳۳ مخونه)

«انجر بنجړ» د ګډوډ نښه معادل دی چې د خلکو په ژبه کې شته خو لیکوال یې چندانې نه لیکي. که د ولسي ژبې داسې کلمې او عبارتونه په لیکلو کې عام شي، لیکنې ژبه به مو لا نښکلې او د تکرار بې خوندي به کمه شي.

«دا به د دایمي سولې لپاره یو ټینګ ښېخ کېږدي.» (کابل مجله، لسمه ګڼه، ۱۳۳۸ل کال، د مرغومي نهه ویشتمه، ۲۹ او ۳۳ مخونه)

په دې جمله کې «ښېخ» د «بنسټ/ بنیاد/ اساس» په مانا خو تر هغوی لا خوندوره کلمه ده. د انتون چیخوف د کیسې په ژباړه کې داسې جملې هم کمې نه دي: «وروسته چې ګاډی وان کنځلو ته پیل وکه او اس یې بیا یوه شالخه کش که» دلته د «وکړ» او «کړ» پر

ځای «وکه/ که» راغلې دي. که دا کار د مکالمو په ژباړو کې وکړو، مناسب به وي خو د روایت په برخه کې نه.

د دې ژباړو بل کمال دا دی چې کاکړ صاحب ځینې داسې کلمې هم کارولې دي چې د ده په خپله لهجه کې نشته خو په نورو لهجو کې عامې دي، لکه په دې جمله کې د «وبرېښېده» کلمه چې د خوست او پکتیا د ولسونو په لهجو کې د «ښکاره شوه/ معلومه شوه/ څرګنده شوه» په مانا کارول کېږي: «د هغه ستوري لکې دوی ته د جزا د ډانګ په څېر وبرېښېده.» البته داسې جملې ډېرې کمې دي چې کاکړ صاحب دې معیار تر خپلې لهجې ځار کړی وي، لکه «هر راز مخالفت به له ډېرې بېرحمۍ سره مخامخ کېدو.» چې د «کېده» پر ځای «کېدو» لیکل شوې ده.

«پایېدل» ګلالی فعل دی خو په لیکنو کې چندانې نه تر سترګو کېږي. د کاکړ صاحب په دې جمله کې یې خوند وڅکئ: «د تفکر دغه ابتدایي طرز په حقیقت کې زمور تر مهاله پورې پایېدلی دی.» د اوسنیو لیکوالو په جملو کې د دې فعل پر ځای معمولاً «دوام کړی دی/ دوام موندلی دی» وینو، خو «پیېدلی دی» تر هغوی لنډ او ښایسته دی.

د ځینو مشتقو او مرکبو کلمو اوسنۍ بڼې نورې دي خو د کاکړ صاحب په لیکنو کې په بله بڼه راغلې دي، لکه «ماشومتیا»، «پانګه‌ور»، او «تلنلار» چې زمور سترګې او غوږونه یې له دغو بڼو سره ډېر آشنا دي: «ماشومتوب»، «پانګه‌وال»، او «تګلاره».

همدارنګه پوهاند کاکړ «منل» د «زغمل» په معنا کارولی دی چې فکر کوم د تنوع لپاره ښه ده چې مور یې هم کله کله وکاروو. په دې جمله کې «منل» ښه لګېدلی دی: «رسۍ د معین وزن طاقت لري او په هېڅ وجه تر نامعین حده پورې وزن نشي منلای، ځکه چې په یوه خاص حد کې شلېږي.» (کابل مجله ۱۰مه ګڼه/ پرلپسې ۴۹۵مه ګڼه/ ۱۳۳۹ل مرغومی)

خو تر دې کمالونو ورهاخوا، د کاکړ صاحب په ژباړو کې یوه نیمه ستونزه هم شته چې څو مهمې به یې یادې کړو.

سره له دې چې د کاکړ صاحب په ډېرو جملو کې یې د ولسي ژبې خوږلت شته، خو په ځینو ځایونو کې یې د ولس ژبه هېره کړې ده. ده «فابریکه داران» لیکلي دي، حال دا چې عام پښتانه یې «فابریکووالا» بولي. د «وال» او «والا» روستاړي په پښتو کې عام دي خو اوس یې پر ځای په اکثرو لیکنو کې «لرونکی/ لرونکې» کارول کېږي چې د فارسي «دار» تحت اللفظي ترجمه برېښي.

په ځینو نورو جملو کې هم د فارسي ژبې اغېز جوت دی، لکه:

«د شولو زوښولو د لومړي ځل لپاره په هند کې رواج موندلی و.» ـ «دا عملیه د وریجو ځینو

انواعـو تـه اختصـاص لـري.» ـ «د سرو شـګو د اسـتعمال تخنیـک پـه هندوسـتان کـې زیـات رواج لـري.» ـ «پـه قفقـاز کـې یـې د جیورجیاګورین قبیلـه اوس هـم پـه کار وړي.» ـ «پـه ټولـو سـیمو کـې یـې د آبي پایکوګامـو متحـد شـکل د هغـو لـه تاریخـي ارتباطاتـو نـه حکایـت کـوي.» ـ «مـور د یـوه سـین پـه غـاړه ناسـت یـو، ځانـو تـه لمـر ورکـوو.» «تـورې تـورې غونـډۍ. بـه پـه نظـر راتلـې» ـ «سمدلاسـه بـې ځانـه شـو او سـاه یـې وختـه» (کابـل مجلـه ۲مـه ګڼـه/ پرلپسـې ۴۸۷مـه ګڼـه/ ۱۳۳۹ل غویـی).

«زوښـول = جـوش دادن» تـه پـه پښـتو کـې «اېشـول» لـرو. «رواج موندلـی و» د فـارسي «رواج یافتـه بـود»؛ «... تـه اختصـاص لـري» د فـارسي «بـه ... اختصـاص دارد.»؛ «پـه کار وړي» د فـارسي «بـه کار میـبرد»؛ «... نـه حکایـت کـوي» د فـارسي «از ... حکایـت میکنـد»؛ «لمـر ورکـوو» د فارسي «آفتـاب میدهیـم»؛ «پـه نظـر راتلـې» د فـارسي «بـه نظـر میامدنـد»؛ «بـې ځانـه شـو» د فـارسي «بـی جـان شـد» ټکـی پـه ټکـي ترجمـې دي چـې پـه پښـتو کـې ښـه نـه لګېـږي. سره لـه دې چـې دغـه مقالـې لـه انګلیسـي ژبـې ترجمـه شـوې دي، نـه لـه فـارسي، خـو بیـا هـم د فـارسي ژبـې لـه منفـي اغېـزو پاکـې نـه دي.

همدارنګـه پـه ځینـو جملـو کـې د انګلیسـي جملـو اغېـز وینـو، لکـه دا: «دلتـه بـه احتمالاً هغـه ځـای تـه ګوتـه نیولـه کېـږي کـوم چـې ...» ـ «د عسـاکرو لـه هغـو لـوړو صاحـب منصبانـو سره پـه ګړېدلـو پیـل کـوي، لـه کومـو سره چـې ده پـه مسـکو کـې پېژندنـه لرلـې وه.» دلتـه «کـوم چـې» د انګلیسـي (which) او «لـه کومـو سره» د (with whom) ناسـمه ترجمـه ده.

پـه ځینـو جملـو کـې مفهـوم واضـح نـه دی او سړی پـوره مطلـب نـه شـي اخیسـتلی. زه مطمیـن نـه یـم چـې دا بـه د ژبـاړې نیمګړتیـا وي، کـه د هغـه چـا چـې دا مقالـې یـې پخـوا یـا اوس لـه سره ټایـپ کـړې دي. پوهانـد کاکـړ دقیـق لیکـوال و او د ده پـه آثـارو کـې لـه داسـې سـتونزې سره نـه مـخ کېـږو، همدارنګـه د همـدې ټولګـې ګڼـې مقالـې د وضاحـت پـه لحـاظ هېـڅ عیـب نـه لـري، نـو دویـم ګومـان بـه سـم وي. پـه هـر حـال، دلتـه بـه څـو داسـې جملـې راوړم چـې رسـا نـه دي: «پـه هـره هغـه لاره چـې بـه ژرنـده لـه غـرب نـه شرق تـه تللـې وي، د پایکـو لار پـه مرکـزي آسـیا وه، بـې لـه دې چـې د پایکـو د اختـراع لومړنـی او اصلـي ځـای معلـوم شـوی وي.» ـ «د دوی ټولـو تبـصرې د هغـه لارښـوونکي رول پېژندنـه ده، کـوم چـې روسي ادب د نولسـمې پېـړۍ. پـه دوهمـې نیمایـي کـې د اروپـا پـه کولتـور کـې لوبولـی دی او هغـه وخـت چـې روسـیه د انقـلابي نهضـت پـه مرکـز بدلـه شـوې وه.» ـ «تولسـتوی د احسـاس جزئیـات د انځـور موضـوع وګرځولـه، د شـخصیت روحـي موجودیـت یـې پـه میـدان کـې لـوڅ کـړ.» ـ «دا احصائیـه د هغـو تاوانونـو یـو تقریبـي تخمیـن دی، کـوم چـې پـه دې جنـګ کـې انسـانانو ګاللـی دي.» (کابـل مجلـه، لسـمه ګڼـه، ۱۳۳۸ل کال، د مرغومـي نهـه ویشـتمه، ۲۹ او ۳۳ مخونـه).

په دا بله جمله کې د (First World War) عبارت «د نړۍ لومړی جګړه» ترجمه شوی دی، حال دا چې مانا یې ده «لومړی نړیواله جګړه» ده: «(۱۹۱۴م) کال به خپل خاص اهمیت تر ډېرو مهالونو وساتي؛ ځکه چې په دې کال کې د نړۍ لومړی جګړې سوځونکې سرې لمبې جګې شوې او په زرګونو انسانان او ځوانان یې له ژوندانه څخه محروم او نېست کړل.»

ژباړه ډېرې باریکۍ لري، ډېر دقت او زیات ظرافت غواړي. د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ پر ګور دې نور وي چې داسې حساس او مهم کار ته یې اوږه ورکړې وه او تر خپلې وسې پورې یې وطن ته خدمت کړی و.

محب الله زغم
٦ فبروري ۲۰۲۱ م

کابل مجله، ۱۳۳۹ل، وری، ۱ګڼه / پرلپسې ۴۸۶ ګڼه.

شولې، بټۍ او پایکو

لیکوال: کلوس فردیناند

ځینو وطنوالو ته به یاد وي چې په کال (۱۹۵۵ م) کې زمور ملک ته له ډنمارک نه یو علمي هیئت راغلی و چې ددې هېواد او خلکو د خصوصیت په باب عملي څېړنې وکړي. هیئت د افغانستان زیاتره سیمو کې وګرځېد. د نورستان په شاوخوا کې یې مخصوصاً ژورې مطالعې وکړې. له څېړنو نه به یې البته په یقیني ډول کوم جلا کتاب جوړ شوی او په ډنمارکي ژبه خپور شوی وي؛ خو د هیئت یوه غړي، ښاغلي کلوس فردیناند د خپلو څېړنو یوه برخه د مونوګراف په شکل لیکلې او د جوت لینډ لرغون پېژندنې ټولنې په میاشتنۍ مجله، کومل (KUML) کې یې په انګرېزي او ډنمارکي ژبو خپره کړې ده. دا مقاله په ختیځ افغانستان کې د شولو او وریجو په ټولو اړخونو پوره رڼا اچوي او ورسره د لغمان اجتماعي اوضاع هم په ضمني ډول بیانوي. د مقالې په کښلو کې شپېته ماخذونه په کار شوي او تر ې استفادې شوې چې ځای په ځای ښوول شوي هم دي. د یوه ډنمارکي مستشرق دا زحمت مور ته هرومرو قدر لري، په دې وجه ما د هغې مختصره برخه له انګرېزي نه پښتو کړه چې په لاندې ډول به یې ولولئ. واړه عنوانونه دلته ورتاکل شوي دي.

مترجم

د افغانانو لوی خوراک وریجې دي د چاچې د وسه کېږي، د ورځې یې یو یا دوه ځلې خوري. په هېواد کې د احتیاج په اندازه وریجې استحصالیږي. نسبتاً هغه لوړه درجه حرارت چې د شولو په ځلورو - شپږو میاشتو وده کې ضروري وي د هېواد په زیاترو برخو کې وي؛ خو هغه اندازه اوبه چې هغه هم په مسلسل ډول ورته ضروري او اساسي دي په زیاترو برخو کې نشته؛ نو شولې په هغو سیمو کې کرلی کېږي چې سیندونه او لویې ویالې لري. همدغه سبب دی چې د لویو غرو منځنۍ برخې پرې شنې دي. د کندهار او د هرات د ښار د نږدې سیمې چې یې لوړوالی د سیند له سطح نه تر زرو مترو پورې رسېږي او همدا راز د کابل په ولایت کې ځینې برخې که څه هم لوړوالی یې تر دوه زرو مترو رسېږي، د شولو د کر لپاره نسبتاً ښې دي، خو د شولو اصلي منطقې د هندوکش شمال ته خان اباد او قندوز او لمر خاته کې لغمان دی. له همدغو سیمو نه په خروارو صفتي وریجې د بازارنو په لور روانې وي.

افغانان د وریجو د کیفیت او ډولونو په پېژندلو کې خاص مهارت لري. عموماً یې په دوه ډولو وېشي. غټې او میینې (نرۍ) چې ښاغلي واویلوف دا اختلاف له نباتي تنوع نه راپیدا بولي. میینې یې خوږې، نرۍ، رنې، اوږدې او تسمه دي. اوږدوالی یې نږدې اووه ملي مترو ته رسېږي. د طول او عرض نسبت یې (۳،۱- ۳،۵) دی. غټې یې له مئینو نه ډېرې پنډې او لنډې دي، خلک یې چندان نه خوښوي. ایله که یې اوږدوالی هغه هم کله کله (۵،۵) ملي مترو ته ورسېږي. د اوږدوالي او پنوالي نسبت یې (۲،۱- ۸،۱) دی. دا هم زیاته نشایسته او مغز لري. واویلوف عقیده لري چې غټې وریجې د هېواد په ټولو شولهییزو سیمو کې کرلی کېږي او د ترکستان له وریجو سره ورته دي، مګر د نریو اصل له هندوستان څخه دی او یوازې په لغمان او شاوخوا سیمو او شمال کې په قطغن او خصوصاً د خان آباد د اخوا دیخوا منطقو کې کرلی کېږي.

د لغمان شولهییزه سیمه

د (۱۹۵۵م) کال په فبروري کې ما له خپلې ښځې سره د افغانستان ختیځ ولایت مشرقي چې اوس ورته ننګرهار وایي[۱۷۵] او مرکز یې جلال اباد دی، وکوت. دا ټیټې سیمې چې د بحر له سطح څخه یې لوړوالی (۶۰۰- ۹۰۰) مترو ته رسېږي، د ختیځ افغانستان ټودې برخې دي.

---

۱۷۵. افغانستان ختیځې سیمې اوس اوس د ننګرهار په نامه یادېږي، ننګرهار یې یو تاریخي نوم دی چې پوره تفصیل به یې د همدې ګڼې په (۵) مخ کې ولولئ، هو؛ دومره ده چې دا کلمه ډېر کلونه له خولو لوېدلې چې اوس بېرته جاري شوې ده. مترجم

د اقلیم له پلوه سب تراپیکي ورته وایه شي چې لږ اورښت یې کړی (ټهول) کال په نصیب دی. طبیعي بوټي او شینلی په کې پیدا کېږي، نو کرهڼه یې په زیاته اندازه د سطح په اوبو ده. د جلال آباد سهیل ختیځ ته کاریز شته، خو د شولو زیاته کرهڼه یې د سیند په اوبو کېږي.

د شولو د زراعت ډېر ښه شرایط د لغمان د درې په ښکته برخو او خصوصاً هغو سیمو کې چې د الیشنګ او الینګار سیندونه پکې بهیږي، شته. دا سیندونه د لغمان په دوه درو د الیشنګ او الینګار، کې ښل ښل روان دي چې تر څو د لغمان په اخري ښکته برخه کې سره یو شي او په دې وسیله له تکلیف نه ډېرې ځمکې پرې اوبه شي.

د لغمان اجتماعي حال

لغمان ګڼ نفوس لري. خلک یې په مزرعي سیمو کې ودان دي. څه یې د سیند په غاړو کې هم پراته دي. د خلکو څه برخه یې په ځانله ښلو پخو کلاوو کې اوسي دا برخه لوی لوی خانان او زمینداران دي، بله زیاتره برخه یې د همداسې پخو کلاوو په شاوخوا خټینو کورونو کې اباد وي، وروستي عموماً بې زمینه کلیوال دي. ګڼ ګڼ کلي هم شته چې هغه د وړو ښارونو په څیر یې له وړو کلاګانو دي.

نن ورځ د لغمان عالم سره یو په بل کې ډېر خلط او ګډ دي. په پخوا زمانو کې هندي ویونکي پشه‌یان، ساپیان او غالباً تاجیکان په کې تر نورو زیات وو. دا سیمه تر اوسه هم ژبه‌ییزه پاتې ده او پشه‌یي وار په وار هغو دوه نورو ژبو ته ځای پرېږدي.

سردرې تر زیاتې اندازې په خپل حال پاتې دي او بدلون په کې راغلي مګر د درې ښکته هوارې برخې د یوه سریع تحول په حال کې دي او داسې قام به نه وي چې هلته ودان نه وي. ددې اختلاط نتیجه دا شوې چې قامونه ځانله سیمې نه لري او زما په فکر قامي تشکیل له منځه تللی او کلیوالي واحدونو یې ځای نیولی دی. ددې واحدونو مشرتابه فردي کورنیو ته اړه لري چې زیاتره یې له کابل سره نږدې ارتباط لري. په دې ډول موږ په ځینو کلیو کې وینو چې خانان یې پښتانه دي او لاس لاندې بزګران یې د افغانانو له مختلفو قبیلو او خصوصاً تاجیکان دي چې په هغو کې پشه‌یان هرومرو راځي. سربېره پردې په ګڼو کلیو کې یو شمېر کسبګر، ترکانان، هنګران، جوالایان، ډمان، کلالان، موچیان، مسلیان او داسې نور هم شته. دوی د پښتنو او تاجیکانو له عادي ډول بندیو نه باندې دي او ښل قومونه ګڼل کېږي. قوم البته د قوم په معنی دی خو دلته ترې مراد کسبي صنف (Craft Caste) دی.

د کسب په اساس ددغو ارثي طبقاتو مروجي وېش چې ځینو ته په ټیټ نظر کتل

کېږي، مخصوصاً په ختیځ افغانستان کې زیات رواج لري او یقیناً چې دا به د غربي هندوستان یوه انتقالي مرحله وي. په دې حرفوي اصنافو کې د یوه کسب یوازې وریجي کول دي[۱۷۶] دا قام حسن خپل دی چې په کلیو کې د همسایه و په څېر لاس لاندې ژوند لري.[۱۷۷]

د دوی اصل پوره معلوم نه دی. دوی په خپله ځانونه په مومندو ګډوي، خو نور کلیوال ورسره دا نه مني او زه داسې خیال لرم چې د دوی اصل به له هند څخه وي.[۱۷۸]

د شولو غوبل

د حسن خپلو کار په ژمي کې وي او دا له هغه وخت نه شروع کېږي چې شولې تیارې شي، وریجې کول درې مرحلې لري:

اېشول په مټو کې، وچول په بامو کې او ټکول په پایکو کې. شولې مېده کول یعنې شولې له وړو او وښو نه بېلول په غوبله کېږي.څلور، پنځه، شپږ یا اووه غوایي، خره او کله کله اسونه سره په یوه وندر کې قطار وتړي، د شولو په هوارو کړو ستریو یې ګرزوي. په کونړ او لغمان کې د هوارو کړو ستریو په منځ کې یوه لویه کنده دروي چې د هغه چارپیر پې غوبل کوي. په لوګر کې دغه لرګی نه وي جاګه یې غویه د انعکاس مشروط له لارې د ستریو لپاره دایروي حرکت کوي، تر هغو یې ګرځوي چې شولې له وړو نه بېلې شي چې ټول درمن په دې ډول مېده شي، مسلیان ورته راشي درمن باد کړي یعنې شولې له پروړو او نورو شیانو نه جلا کړي، بیا یې پایکوټ ته د وریجې کولو لپاره وسپاري.

بټې

پایکوټ شولې په خرو بار کړي، کور ته یې یوسي. لومړی یې په بامو یا په بل کوم هوار ځای کې لمر ته واچوي چې ښې وچې شي. هر پایکوټ ځانله مټونه لري.

مټونه له خټو نه جوړ هغه کلک لوښي دي چې نړدې درې منه شولې او نور په کې

---

۱۷۶. له شولو نه د وریجو کولو کار اوس یوازې صنف یعنې د حسین خپلو کام ته اړه لري د نورو قامونو وګړي هم پرې اوښتي دي. (مترجم)

۱۷۷. د وریجو د تجارت او بې وزلو پور وړو دهقانانو ته په ارزانه بیه د ناتیارو وریجو اخستلو له کبله اوس په دې قام کې سوداګر پیدا شوي چې مسلماً په وړویو ارزقامونو کې حسابېږي. ډېر یې اوس ځانله کلاوې لري او په همسایه خانې یې پرې اېښې دي. (مترجم)

۱۷۸. د ښاغلي لیکوال دا خیال په دې ښادي چې سین خپل یا حسین خپل یو ځانله بېل حرفوي صنف دی او څرنګه چې طبقاتي یا صنفي وېشل اصلاً د هند محصول دی. (مترجم)

اوبه ځایېدای شي. وچې شوې شولې اوس په مټونو کې اچوي، اوبه ورسره ګډوي، سرونه یې په وښو تړي، دېرش څلوېښت مټونه سره ګن کېږدي، د وښو اور ورته اچوي چې ښه جوش وخوري او وخوټېږي بیا، نو اور بس کړي او د یوې شپې یا دوه شپو لپاره یې همداسې پرېږدي او بیایې نسکور کړي او په دې ډول اوبه ترې بېلې کړي. اوس نو شولې د بټې کولو لپاره تیارې شوې وي، بټې کول یعنې شولې ننې کول، له سرو شګو سره بټې یا کوره لکه مدور هرم داسې دی چې په مینځ کې دوه بېلې برخې لري، یوې کې یې شګې وي او په بلې کې د بوسو اور کوي چې بټې سره شي یعنې دننې شګې یې ښې سرې شي، نو د بټې په یوه خوله کې یې ننې والا او چغل والا کښینې او په بل سر کې یې اور والا ناست وي. ننې والا هغه خوږینې خوټېدلې شولې په کودي یعنې د خټو په یوه لوی لوښي کې اچوي. له بټې نه سرې شګې ورسره ګډې کړي او دومره یې ولړې چې شولې کلکې او ننې شي. بټې والا بیا کودی په چغل کې چپه کړي، د څنګ چغل له وړو سوریو نه کښته لوېږي او پخې په چغل کې پاتې شي، وروسته یې بیا لمر ته واچوي او ښې یې وچې کړي، دا کار چې خلاص شو، نو د پایکو کولو لپاره جوړې وي.

پایکو

لغمان د پرېمانه اوبو لرلو په وجه ډېرې پایکوګانې لري؛ نو پایکوګانې یې په اوبو ګرزي او دوه پښې لري، دواړه پښې یې په متناوب ډول لاندې باندې کېږي.

په کوم ځای کې د پایکه سره لګېږي، هغه ته بغرې وایي. بغرې د یوې پراخې کاسې په څېر ده چې د ونې له ډډ نه جوړه وي، خوله یې ښه ارته وي، خو د بېخ په لورې ورو ورو تنګېږي. شولې په همدغو بغریو کې واچولې شي چې ښې وټکول شي تر څو چې پوست یې مغز نه بېل شي. دا عمل درې ځلې تکرارېږي، د اول او دویم عمل په منځ کې وریجې څپ ووهل شي او په درېیم ځل مېده ببز شي. دلته د پایکوټ خاص مهارت و لیاقت په کار دی چې وریجې زیاتې ماتې نه شي. له میده ببز نه وروسته وریجې تیارې او د مارکیټ او پخولو لپاره اماده وي.

حسین خېل یا په جامع عبارت پایکوټ خپل کار خلاص کړی دی او تیارې وریجې په خاوند سپاري. له خاوند سره یې حساب خروار (٨٠) په پنځه څلوېښت منو دي. پاتې یې ده ته پاتې کېږي چې تقریباً د اوه منو په شاوخوا ورته ورځي. که شولې په درمن کې وچې وي، یعنې ده ته وچې ورکړی شي، ممکن دا مقدار لس دولس منو ته لوړ شي.

تاریخي نظر

پورتـه عملیـه چـې یـې تذکـر وشـو، خصوصـاً د مییـنـو وریجـو لپـاره ده. د شـولو خوټـول او جوشـول داسـې یـوه عملیـه ده چـې نـه یـوازې په لغـمان، بلکـې همـدا اوس پـه هندوسـتان کـې هـم مروجـه ده. اسـقف کرستنسـن د پېښـور لـه مـردان نـه لیکـي: لـه هغـه ځایـه چـې مـا تـه معلومـه شـوې، دوه ملاحظـې شـته چـې بایـد پـه نظـر کـې ونیـول شي:

۱. د شولو اقسام مختلف او عملیات یې مختلف دي.

۲. عملیات یې په زاړه او نوي فېشن سره هم مختلف دي.

پـه سـوات کـې اوس زیاتـه برخـه وګـړي یـو ماشـین لـري او لـه زاړه مېتـود نـه پـه زیاتـه انـدازه خـلاص شـوي دي. پـه ځینـو ځایـو کـې دوی د اوسـپنې یـو لـوی لوښـی کاروي چـې ددې پـه ځـای چـې شـولې د پخـواني رسـم پـه قـرار پـه شـګو کـې سرې او ننـي کـړي، د همدغـه لوښـي پـه ذریعـه یـې سرې کـوي. د شـولو خوټـول ددې لپـاره دي چـې وریجـې ښـې او زر پخـې شي؛ ځکـه چـې لـه هغـه نـه غیـر د وریجـو پخولـو پـه وخـت کـې اشـپز مجبـور دی چـې وریجـې ښـې وخوټـوي. د نویـو طریقـو د عمـلي کولـو پـه وجـه پـه هندوسـتان کـې اوس پایکوګانـې کمـې شـوي او مـخ پـه ورکېـدو دي.

کـه څـوک دا پـه نظـر کـې ولـري چـې د لغـمان او سـوات پـه منـځ کـې د نـژاد، کولتـور او طبیعـي سـاختمان لـه پلـوه زیـات ورتـه والـی شـته؛ نـو دا معقولـه برېښـي چـې د لغـمان د مییـنـو وریجـو عملیـه یـوه پخوانـی، مګـر متکاملـه عملیـه ده چـې تـر اوسـه پاتـې شـوې او عـصري طریقـه لا پکـې رواج شـوې نـه ده.[۱۷۹] پـه هندوسـتان کـې د شـولو خوټـول او جوشـول پـه زیاتـه انـدازه میخانیکـي شـوي چـې دا عمـل پـه مختلفـو طریقـو کېـږي. اصـل پرنسـیپ دا دی چـې شـولې د متغییـر وخـت لپـاره سرو اوبـو سره ګډېـږي او د کـم وخـت لپـاره سرو اوبـو سره یـو ځـای کېـږي او یـا خـو بخـار ورکـول کېـږي او پخـوا لـه دې چـې د شـولو میخانیکـي پایکـو تـه یووړلـی شي، پـه لمـر کـې او یـا پـه مصنوعـي طریقـه وچېـږي.

د یـوې نورمالـې طریقـې پـه اسـاس بایـد شـولې پـه متـو او یـا همدغسـې مشـابو خټینـو لوښـو کـې لـه اوبـو سره ګډې شي، لـه یـوې نـه تـر درو ورځـو پـورې پـه (٦٠- ۷۲) سـانتي ګریـد حرارت

---

۱۷۹. ویـل شـوي چـې اوس اوس لغـمان تـه هـم د وریجـو کولـو یـو ماشـین وړل شـوی او پـه کار شـوی دی، څرنګـه چـې لغـمان د شـولو لـه پلـوه یـوه غنـي منطقـه ده او همدغـه منطقـه پـه زیاتـه انـدازه د ټـول ملـک د پـاره ښـې صنعتـي وتـرې برابـروي، ښـایي د کرهنـې بانـک یـا د کرهنـې وزارت او د لغـمان ځینـې پانګـه وال د داسـې ماشـینونو واردولـو تـه اقـدام وکـړي ځکـه چـې پـه اوسـني زړه طریقـه یـو مقـدار وریجـې ماتېـږي او د وکټېـر تـرې جوړېـږي او لـه بلـې خـوا ښـې جـوش نـه خـوري یعنـې پـه فنـي ډول نـه بټـی کېـږي او لـه دې کبلـه یـې کیفیـت لکـه څنګـه بایـد وي نـه وي.

کې پرېښوولی شي او پخوا له دې چې لمر ته واچولی شي او یا فشار او بخار ورته ورکړی شي د (۱۰- ۲۰) دقیقو لپاره دې بخار ورکړل شي.
خو په هندوستان کې سره د میخانیکي طریقې بیا هم په کلیو کې همغه زړه طریقه جاري ده. اخري نتیجه دا ده چې زوښ شوې شولې چې یې په عین حال کې یو رقم رنګ هم اخیستی وي، له سپینو نه ښې مزه‌داره او قیمتي دي؛ سربېره پر دې د غذاییت او ویټامینو له ارځه هم په سپینو نه زوښ شوو باندې دي.
د نړۍ د وریجو په سیمو کې د شولو زوښول خاص د هندوستان محصول دی. کوم بل ملک ته چې دا عمل تللی په دې منظور دی چې وریجې هندوستان یا هندوستانیانو او یا د هند تر نفوذ لاندې خلکو ته صادرې کړي. په دې برخه کې د سړې بحیرې ساحلي او بندري ښارونه یادولای شو. د زوښولو عملیه په برما کې شته، خو د برما خلک یې هېڅ نه خوري، په داسې حال کې چې په برېتانوي ګیني کې تقریباً ټول خلک زوښ کړې وریجې خوري.
نو ویلای شو چې د شولو زوښولو د لومړي ځل لپاره په هند کې رواج موندلی و. دا عملیه ډېره زړه او تاریخي ده. ددې عملیې د انکشاف علت یقیني نه دی، مګر دا معلومه ده چې دا عملیه د وریجو ځینو انواعو ته اختصاص لري او ختیځ افغانستان ته به سره د وریجو له انواعو رسېدلې وي او ګمان کېږي چې بیا دا عملیه افغاني ترکستان ته نسبتاً په دې تازه کلونو یعنې (۵۰- ۷۰) کاله د مخه رسېدلې وي.
تر هغه ځایه چې ماته معلومات دی، پخوا له بټې نه د شولو خېشتول او زوښول د هندي شولو ځینو انواعو ته خاص دي او د شولو په ټولو اقسامو شامل نه دي.
د شولو د ننې کولو او وچولو لپاره د سرو شګو د استعمال تخنیک په هندوستان کې زیات رواج لري. دا عملیه په افغانستان کې هم ډېره مروجه ده. د کابل په ځینو بازارونو کې هم نخود او نورې دانې تقریباً په همدې ډول ننې کوي او پخوي. خټینې کاسې او بټې یې له لغمان سره ډېر شباهت لري او په اساساتو کې یې دومره فرق نشته. یقیناً چې د سرو شګو استعمال په هند او افغانستان کې ډېر قدیمي دی او شاید د وسپنو له کاسو نه هم قدامت ولري.

د پایکو تاریخ

د پایکوګانو په باب کې باید وویل شي چې هغه په ډېر لږ اختلاف سره د افغانستان په ټولو شولو ییزو سیمو کې شته او رواج لري. په سوات کې هم میندلی کېږي؛ خو د هند د نیمې قارې په نورو برخو کې نشته. په آسیا کې له مدیترانې نه ان تر چین

پورې پایکوګانې رواج لري. د مرکزي اناتولیي په ټوسیا کې هم په منکشف شکل ترې کار اخیستل کېږي، خو هلته د پایکو څرخ دولس پره یي دی او درې پښې لري. په دوه پښو یې وریجې ټکولی کېږي او پوټکی یې ترې بېلېږي په داسې حال کې چې په درېیمه یې وریجې پاکېږي او صفا کېږي.

په قفقاز کې یې د جیورجیاګورین قبیله اوس هم په کار دي او په ایران کې یوازې په مزنداران کې لا شته، مګر په دې دواړو سیمو کې یو پښه یي پایکو رواج لري. په لویدیځ ترکستان کې هم عمومیت لري او دلته په هغه شکل شته چې د کاغذ د تولید لپاره وي. ښاغلی هیدبن وایي چې د ترکستان په ختیځ او د چین په جنوب کې هم دپایکو استعمال رواج لري. یو روایت یې لا په جاپان کې هم ښیي. د جنوبي چین د پایکو څرخ زیاتې پرې او څلور پښې لري چې د اناتولیي پایکو سرې ته یادوي.

له یادو شوو سیمو نه بهر په شمالي هند چین او سماټرا کې هم پایکوګانې مروجې دي؛ خو دا ځانله بېلې حادثې ښکاري او داسې معلومېږي چې دا تر دې چې د غربي هند نفوذ وي، د جنوبي چین یا هند چین د تاثر له وجه نه وي.

دا یادې شوې پایکوګانې په جوړښت کې سره نږدې او تقریباً یو رنګه او د یوه مقصد لپاره دي. مګر د یورپ پایکوګانې مختلف ساختمانونه لري او د بېلو مقاصدو لپاره دي. سره ددې هم ټولې په یوه پرنسیپ بناء دي او مشابه څرخونه یې خوځوي. د اروپایي پایکوګانو تاریخ یوولس پېړۍ پورې ثبت شوی او په منځینو پېړیو کې یې د استعمال پراخه سیمه لرله تر څو چې په نولسمې پېړۍ کې د بخار د قوت د استعمال په سبب ورکې شوې.

اروپایي پایکوګانې په خپل خاص انکشاف سره شاید ځانله مستقلې اختراع ګانې وې؛ خو د آبي قوت د استعمال پرنسیپ ان تر لرغونو مهالو پورې د مدیترانې سیمې ته رسېږي. په دې ډول ویلای شو چې د اسیایي او اروپایي پایکوګانو ترمینځ ارتباط شته.

د پایکوګانو د لومړني ځای میندلو په باب دوه عوامله باید په نظر کې ونېول شي:

۱. هغه حقیقي او ابتدایي شکل چې وروسته یې انکشاف کړی.

۲. له اوبو څخه د قوت استحصال.

داسې مقنع احتمال شته چې د هغه له مخې به د وریجو آبي پایکو له لاسي یو پښه یې چومبي نه چې سړی یې په پښه ټکوي، انکشاف کړی وي. دا ابتدایي آله په لرغونو مهالو کې له اروپا نه تر لرې ختیځ پورې مروجه وه او د شکل په کم او زیات فرق له پولینډ، بوهیمیا، هنګري، استریا، یوګوسلاویا، ایټالیا او همدا راز له ترانس قفقاز او له ایران نه پېژندلی شوې ده. د لرې ختیځ له پیکو څرخونه په جاپان، لویدیځ نانکن، کمبودیا، سیام او په پای کې د اندونیزیا په لویدیځ او ختیځ ماټرا کې پیدا کېږي.

په داسې حال کې چې د چومبي نه جوړه پایکو له هند نه احتمالاً له خاص چین نه تللې وي، په سوماټرا کې یې ظهور د هند د تاثیر په وجه دی؛ ځکه چې هلته اوس هم په هندي نامه یادېږي. ددې آلې استعمال په شمالي هند کې مخصوصاً زیات دی. په جنوبي هند او برما کې هم ښه رواج لري. د افغانستان په ډېرو علاقو کې هم په کارېږي. دلته ترې دوه کاره اخلي، هم پرې شولې ټکوي، یعنې پوکي یې ترې بېلوي او هم پرې د کلالۍ خټې ټکوي او پخوي.

معلومه شوه چې له آبي پایکو نه یې د استعمال سیمه ډېره پراخه ده او دا ددې نظریې موئیده ده چې له آبي پایکو نه به راوتې او منکشف شوي وي. له چومبي نه جوړه د لاسي پایکو تاریخ نه دی ښکاره، خو مور دومره خبر یو چې په چین کې د هان د کورنۍ په وخت له (۲۲۱ ق م نه تر ۲۲۰م) کې موجوده وه. د وېش په ټولو سیمو کې یې د آبي پایکوګانو متحد شکل د هغو له تاریخي ارتباطاتو نه حکایت کوي؛ مګر دلته هم کرونولوجي (د نېټې ټاکلو دسپلین) مور له ناکامۍ سره مخامخ وي. په چین کې د ابي پایکوګانو تصویرونه د (۱۷۰۰م) کلونو په شاوخوا کې پیدا شوي. همدارنګه د منګ له عصر نه پخوا او احتمالاً د (۱۲۰۰م) په شاوخوا کې ځینې تصویرونه لاس ته راغلي دي. له اروپا نه غیر د نورو سیمو احوال نشته. په اروپا کې یې تاریخ ان تر یولسمې عیسوي پېړۍ پورې رسېږي. له دې څخه ښکاري چې آبي پایکو به لومړی په غرب کې پیدا شوې وي. په آبي پایکوګانو کې د اوبو د قوت استعمال په چین کې په روایتي ډول تر درېیمې عیسوي پېړۍ پورې رسېږي او ویل کېږي چې آبي پایکو په همدې عصر کې د (ټوپو) له خوا اختراع شوې وي، خو سره ددې روایته داسې ښکاري چې د چین پایکو به د غرب د نفوذ په اثر جوړه شوې وي.

ژرنده

هغومره چې په ټولو یادو شوو سیمو کې پایکوګانې سره ورته دي، ژرندې هم سره مشابه دي. ژرندې له شمال غربي اروپا نه علاوه تقریباً یوه موزای سیمه اشغالوي چې د مدیترانې له دواړو خواوو نه اوږدېږي او نژدې ختیځ فارس، قفقاز، افغانستان، ترکستان شرق او غرب نه، تر شمالي چین پورې وسعت مومي. له افغانستان څخه بیا د شرق په لور ځي او په همالیه کې د شمالي هند له لارې تر جنوبي تبت او غربي چین پورې رسېږي. زه ګومان کوم چې د ژرندې او پایکو ترمنځ پوره ارتباط شته، دواړه قسمونه باید سره ببل نه شي، که نور څه نه وي، دواړه د اوبو په قوت ګرزي او په دواړو کې د اوبو د قوت د استعمال فکر مشترک دی. هغه خلا چې د پایکوګانو په توزیعي نقشې کې د

ختیځ ترکستان او جنوبي چین ترمنځ شته، ددې ملاحظې په لړلو سره به ډکه او رفع شي چې ژرنده د غنمو، جوارو او داسې نورو دانو او پایکو د شولو منطقو ته اختصاص او تعلق لري. په هره هغه لاره چې به ژرنده له غرب نه شرق ته تللې وي، د پایکو لار په مرکزي آسیا وه، بې له دې چې د پایکو د اختراع لومړنی او اصلي ځای معلوم شوی وي. زه دا خیال لرم چې اوس وویل شي چې پایکو په هغه ځای کې پیدا شوې چې هلته د شولو کرلو دستي پایکو له ژرندې سره مخامخ شوې وي.

شاید دا د لوی سکندر مبارزو نه وروسته هغه وخت پیدا شوې وي چې شولو له شرق نه غرب ته لار کړې ده او یا دا چې هم به یې په چین کې ظهور کړی وي. که یوه خاصه سیمه ورته وټاکم؛ نو زه به یې مرکزي یا جنوبي آسیا ونومم چې دلته به احتمالاً هغه ځای ته ګوته نیوله کېږي، کوم چې په لومړي عیسوي زرو کلونو کې اسیایي کاروانونه پرې بهیر وو.

په پای کې ښاغلو عبدالعزیز سلطاني، محمد حسن کاکړ او ډاکټر عبدالغیاث ساپي ته د دوی د هغو مرستو په سبب چې له ما سره یې په خپلو سیمو کې د علمي تحقیقاتو او مشاهداتو په وخت کې کړې دي، د زړه له کومې تشکرات وړاندې کوم او هم هیله لرم چې د افغانستان شاهي حکومت او مربوط ماموران به یې د دوی د هغو اسانتیاوو په سبب چې ماته یې برابرې کړې وې، زما تاوده احترامات ومنې.

کابل مجله، ۱۳۳۹ ل، غویی، ۲ مه ګڼه / پرلپسې ۴۸۷ مه ګڼه.

ویره

لیکوال: انتونیو چخوف
ترجمه: د شوروي له انګرېزي منابعو نه

مساح سمیرنوف د (ګپلوشکي) سټیشن ته ورسېد. هغې مځکې ته چې دی یې د مساحت لپاره بللی و، دېرش څلوېښت کیلومتره لار لا پاتې وه. مساح په سټیشن کې د ژاندارم له مامور نه پوښتنه وکړه:
وروره! کرایي ګاډی چېرې دی؟
ګاډی؟ له دې ځای نه تر سل کیلومترو پورې چېرې په لار کې سپی نشته، ګاډی خو لا پرېږده. چېرته ځې؟
د خان خرخوتوف (د فکینو) کلي ته.
ژاندارم کهالي وایسته او ویې ویل:
ښه نو څه به کوئ؟ لاړ شه د سټیشن شاته هلته کله کله له ابادی نه ګاډی راځي او مساپران وړي.
مساح له خولې آه وایست او د سټیشن تر شا لاړ. اخوا دیخوا ډېر وګرځېد او وروسته له ډېرو خبرو او پوښتنو نه یې یوه زړه ګاډی پیدا کړه. ګاډی‌وان یې یو ناشولته او کرغېړن انسان و. سوری څپلی یې په پښو او پیوندي خیرن کالي یې په تن وو.
مساح چې ګاډی ته خاته، وچلی یې تریو کړ او وغوږېد:
سیاره دلته خو شیطان هم نه راځي چې ووینې، دا څنګه ګاډی ده! مخ او شا یې هېڅ فرق نه لري. شیطان د څه لپاره راشي؟ هلته چې د اس لکۍ ده، د ګاډی مخ دی او هغلته چې جناب عالی ناست دی، د ګاډی شا ده.
د ګاډی اس ځوان او ډنګر و. ارت ارت ګامونه به یې اخیستل. په غوږونو کې یې د زخم آثار وو. داسې معلومېده چې ایرې یې پرې اېښې وي. څه وخت چې ګاډی وان ګاډی ته خبز کړ او قمچینه یې وار کړه، اس خپل سر وښوراوه. وروسته چې ګاډی وان کنځلو ته

پیل وکړ او اس یې بیا یوه شلاخه کش کړ، ارابي جړق کړ او لکه څوک چې سړه لرې نیولې وي، ولړزېده. په دریمې قمچینې سره ټکان زور شو اول وار ګاډی روانه شوه. مساح د ګاډی شدید ټکانونه احساس کړه او د روسي ګاډی وانو له استعداد نه یې تعجب وکړ چې د دغسې زړو ګاډیو ورو ورو حرکتونه په داسې شدیدو ټکانونو بدل کړي چې د سړي زړه او کولمې بوټ له خولې نه وباسي. طاقت یې ونه شو، اخر یې پوښتنه وکړه:

ټوله لار به همدغسې ځو؟

ګاډی وان ږغ کړه چې:

رسېږو. ځوان اس دی. تند ځي. پرېږده چې تود شي او په لاره شي، بیا به یې نیولی هم ونه شو.

ښه، ښه، لع - نتي! (ورو).

هوا لږ څه سړه وه چې له ستېشن نه ووتل، ښی خواته ارتې او هوارې مځکې ښکارېدې، یخ نیولې وې. سر و بر یې نه و معلوم. که سړی هغه لور تللی وای، په رښتیا چې د شیطان په وره به یې سرلګېدلی وای. د اسمان په غاړو کې چې له مځکې سره نښتې وې، د آخر منې سړې وړانګې په ارامی غلې کېدې. د لارې کین طرف ته چې تیاره ورو ورو خپرېده، توري توري غونډی به په نظر راتلې. معلومه نه وه چې هغه د پرو سرنو وښو غونډی دي یا دا چې کور و کلی.

مساح خپل مخامخ لېدای نه شو، نه پوهېده چې هلته به څه وي؛ ځکه چې د ګاډی وان پلنې او ناشولټې شا یې مخ نیولی و. هوا ارامه او سړه وه. هرې خوا کګرې وې. ده زیار ایست چې له غوږونو د غاړې دستمال تاو کړي. په همدې وخت کې یې له ځان سره داسې سوچ واهه:

څنګه بې اوبو او بې ودانی ځای دی، کراره کراري او چوپه چوپتیا ده. نه کور شته او نه خزنده. اعتبار هم نشته. که غله ولوېږي او سړی وشکوي، څوک به خبر هم نه شي. ګاډی وان هم د اطمینان وړ نه دی. وګوره څه پلنې اوږې لري. که یوازې په سړي ګوتې ووهي، روح به له بدن نه والوزي. وربوز یې هم د ځناورو په څېر دی او دغه ټولې د بدګمانی نښې دي.

مساح پوښتنه وکړه:

ګرانه، نوم دې څه دی؟

ماته وایې؟ کلیم.

ښه کلیمه! دا څنګه ځای دی؟ خطرناک نه وي؟ فضولي خو به نه کوي؟

هېڅ عیب نه لري. خدای فضل کړی... څوک به فضولي وکړي؟

ډېره ښه ده چې فضولي نه کوي... خو په هر حال، ما له احتیاط درې توپانچې له ځان سره اخیستې دي.
مساح دا خبره له دروغو وکړه او داسې یې خبرې اوږدې کړې.
پوهېږم چې له توپانچې سره شوخي کول ناوړه عاقبت لري... د څو غلو ځواب ویلی شم... ترورمې خپره شوه، ارابي ناڅاپه ترق ترق کړه اواز یې واښست، کړه وړه شوه، داسې ولړزېده لکه چې اوس کینې خوا ته ښلېږي. مساح فکر وکړ (کوم لور ته مې بیایي؟ اول سم سېده راغی اوس ناڅاپه چپ زرف ته وګرځېد. اعتبار نشته، لکه چې دا بد ذات مې کوم غلي ځای ته بیایي... داسې پښې ډېرې شوې دي.
وروسته یې په ګاډۍ وان نارې کړې او ویې ویل:
ښه غوږ ونیسه! افسوس چې تا وویل دلته خطر نشته، ډېر مې ښه اېسي چې له غلو سره چنګاو شم. زه همداسې ناتوان او ډنګر ښکارم، خو زور مې د قولبې غوایي قدر ته دی... یو ځل درې غله راباندې ولېده، پوهېږي چې څه مې پرې وکړه؛ د هغه یوه سره مې دغسې وټوکه چې سمدلاسه بې ځانه شو او ساه یې وخته، هغه نور وتښتېدل، خو وروسته سایبریا ته تبعید شول، په خپله هم نه پوهېږم چې دومره زور مې له کومه کړی. داسې هم پښې شوي چې د یوه جسیم سړي غاړه مې په ګوتو نیولې او سخت ټکان مې ورکړی دی.
کلیم مخ واړوه او مساح ته یې وکتل، باڼوګان یې زر زر رپول او ټول ځان یې په لړزان شو، وروسته یې یوه کلکه قمچینه په اس حواله کړه.
مساح خپلې خبرې داسې پسې اوږدې کړې:
هو اندیواله! خدای دې نه کړي چې څوک ما سره لاس واچوي. سربېره پردې چې بې لاس او پښو به شي، وروسته به محکمې ته ځوابونه هم ورکړي؛ ځکه چې سخت بازخواست ترې کېږي. زه د پولیسو له ټولو رئیسانو او قاضیانو سره اشنا یم. زه په خپله د دولت مامور یم، وجود ته مې ضرورت دی. دغه اوس چې هم روان یم، رئیسان خبر دي. تل په دې مامور دي چې څوک راسره بدي ونه کړي. د لارې په سر مې هر چېرته د ونو او بوټو ترڅنګه ده باشیان او حوالداران شنه شوي دي.
مساح ناڅاپه چیغه کړه:
صب – صب – صبر وکړه چېرې ځې؟ کوم ځای ته مې بیایې؟
مساح فکر وکړ، په رښتیا چې ځنګل دی. سخت ووېرېدم خو باید چې خپل داخلي انقلاب پټ وساتم او ظاهر یې نه کړم. نور نو دی دېته ځیر دی چې زه ډارېږم ولې، اوس بلې خوا نه ګوري او ماته ګوري؟ په یقین چې ماته کوم خیال لري اول ورو، ورو روان و؛

اس یې هم په زحمت ته، خو اوس ګوره څنګه ځغلي.
کلیمه واوره اس ولې دومره ځغلوې؟
زه یې نه ځغلوم، اس اوس تود شوی په خپله ځغلي. لږ څه چې نور هم تود شي بیا یې په هېڅ ډول جلو نه ټینګېږي. خپله هم له لاس او پښو نه په عذاب دی.
دروغ وایې، زه پوهېږم چې ته دروغ وایې؛ خو باید زه درته ووایم چې دومره تند ځغاستل زما مصلحت نه دی. یو څه یې جلو ونیسه، تاته وایم اورې که نه؟ ولې؟ د څه لپاره؟
ددې لپاره... ددې لپاره چې ماته مې څلورو یارانو ویلي وو چې مورِ به له ستیشن نه درپسې روانېږو، باید هغوی تر مورِ پورې ورسېږي. ما سره یې لوظ کړی و چې ځنګله کې به مې نیسي. که هغوی سره یو ځای لاړ شو، وخت به موښه تېر شي، پیاوړي او تکړه سړي دي، هر یو توپانجه هم لري. ولې داسې نږدې کېږي، راته ګورې او بیا ټکان خورې؛ فقط لکه چې په ستنې ناست یې؟ ها؟ تاته هېڅ نه ښایي ماته وګورې، زه د کتو نه یم، لیدل نه غواړې؛ مګر توپانچې مې وینې. مهرباني وکړه، که زړه دې غواړي دغه ده زه یې راباسم او درښېم یې.
مساح داسې ښوده چې جیب ته یې لاس تېر کړی او کوم شی لټوي. په دې وخت کې یوه داسې پښه وشوه چې دده په خیال او خاطر کې هم نه وه تېره. کلیم ناڅاپه له ګاډی نه ولوېد په څلورو لاسو او پښو یې د ګڼ ځنګله په لور منډه کړه او چېغې یې تر اسمانه وختې. د خدای لپاره راورسېږئ، کومک ته مې راشئ، بې انصافه اس او ګاډی مې دواړه ستا؛ خو دومره چې مې مړ نه کړي. هلئ راورسېږئ.
د فراري د تندو ګامونو او د وچو ښاخونو د ماتېدلو آواز پورته شو او وروسته چوپه چوپتیا راغله... مساح چې داسې پښه یې په تصور کې هم نه راتله، لومړی یې د اس قیضه ونیوه، بیا ارام کښېناست او په فکر کې ډوب لاړ (وتښتېد... وډار شو، احمق... ښه اوس باید څه وشي؟ زه په خپله تللی نه شم، ځکه لار راته نه ده معلومه. له دې نه غیر ممکن داسې خیال وکړي چې ما د ده اس پټ کړی... نو باید څه وشي؟) کلیمه! او کلیمه! د آواز انعکاس ورته ځواب ورکړ.
کلیمه! له دې ویرې چې دی به مجبوره شي په سړو او تیاره ځنګل کې پاته شي او په پرانګانو او لېوانو به واوړي، سړه لرې پرې راغله، نو یې په زوره چېغې کړې.
کلیم جانه! ګرانه کلیم جانه! چېرې یې کلیم جانه؟ مساح خوارکي نږدې دوه ساعته چېغې ووهلې او وروسته له هغې چې یې اواز بالکل غلی شو او په دې فکر شو چې څنګه باید شپه په ځنګله کې سبا کړي، یو ضعیف زګیروی یې باد غورو ته ورسوه.
کلیمه! دا ته یې، ګرانه کلیم جانه؟ څه چې څو.

ما ـ وـ ژـ نې.
اوه، ګرانـه کلیـم جانـه! مـا مسـخرې کولـې، خـدای مـې دې مـړ کـړي کـه بـه لـه ټوکـو بـل څـه و. زه چېـرې او توپانچـه چېـرې، لـه ډاره مـې دروغ ویـلي، رحـم وکـړه، ځـه چـې ځـو سـړو مـړ کـړم. کلیـم فکـر وکـړ چـې کـه مسـاح پـه رښـتیا غـل وای، دلتـه بـه پاتـې نـه وای، پـه همغـه اول دړې دنـګ کـې بـه لـه اس او ګاډی سره ورک وای؛ نـو لـه ځنګلـه ووت او زړه نـازړه مسـاپر تـه نـږدې شـو.
ښـه څـه خـبره ده احمقـه! وډار شـوې؟ مـا... مـا مسـخرې کولـې، تـه خـو هېـڅ پـه ټوکـو نـه پوهېـږې، سـپور شـه چـې ځـو. کلیـم ګاډی تـه وخـوت او وغورېـد.
خـدای دې انصـاف درکـړي، خانـه! کـه پـوه وای سـل روبلـه دې هـم راکـولای، نـه مـې راوسـتلې، نـږدې وه چـې لـه ډاره مـې سـاه وخېـژي.
کلیـم اس تـه قمچینـه ورکـړه، ګاډی ولړزېـده. بلـه کلکـه قمچینـه یـې حوالـه کـړه، دا ځلـې وخوځېـده. پـه ځلورمـې قمچینـې ګاډی روانـه شـوه. مسـاح تـر غـوږو پـورې شـړی کـې تـاو شـو او پـه فکـر کـې ډوب لاړ. نـور نـو ورتـه نـه لاره خطرناکـه وه او نـه کلیـم.

کابل مجله، ۱۳۳۹ ل، چنګاښ، ۴ ګڼه / پرلپسې ۴۸۹ ګڼه.

د اډوارډ بېلامې اوټوبیا

د امریکایي پوه واسرمین لیکنه
مأخذ: اوسنۍ سیاسي فلسفې

د نولسمې پېړۍ ډېره ښکلې او بېجوړې اوټوبیا د اډوارډ بېلامي تالیف دی چې د (بېرته نظر) په نامه کښل شوی دی.
په دې کتاب کې د بوستون ښار ته په (۲۰۰۰ م) کال کې یو خیالي سفر ترسیم شوی دی. د کتاب موضوع ګردسره عصري او نوې برېښې. دلته صنعتي تمدن اصلاح شو، ښکاري دا تمدن د عقل تر اداري لاندې راوستل شوی. په دې ډول چې د ټول ولس د ژوندانه معیار ښې هسک دی، ټول ولس د صنعتي پلټن په څېر متشکل دی. هر وګړی د خپل استعداد په مطابق وظیفه ترسره کوي، ولې تولیدي ماشینونه یې له ځمکې سره یوځای ټول مالوم دي، رقابتي شخړې له خپلو ضایعاتو سره ځای نلري، اقتصاد یې په ملي پلان د تقاضا په اندازه اموال تولیدوي او خلکو ته یې وېشي، د وګړو عایدات سره برابره دي، هېڅ یو له بل څخه څه امتیاز نه لري، پیسې او بانکداري هم نشته. په ځای یې د لیکنې د کریدت نظام چلند لري چې خرڅ شوي شیان پرې لیکل کېږي. له یووېشت کلنۍ څخه تر پنځه څلوېښت کلنۍ پورې کار کول اجباري دي، تر هغه وروسته تقاعد شروع کېږي.
په تقاعدي دوره کې هم اجوره پوره وي. متقاعد اختیار لري چې په هر ځای کې وغواړي خپل باقي عمر تېر کړي او په هر راز کولتوري فعالیتونو کې بس په خپله خوښه ګډون وکړي او خپل عیش و نوش جاري وساتي. په دې ډول د سبا ورځې وېره نه شته او د ژوندانه ناوړې خواوې هم اصلاح دي. ددې کار نتیجه نه یوازې داده چې صنعتي شخړې پای ته رسېږي؛ بلکې جرم و جزا هم تر اخري حده کمېږي او اجتماعي اندیوالي واقعیت پیدا کوي. د ملي اقتصاد اداره د کارګرو په صنفي اتحادیو ولاړه ده. هره ډله کارګر خپل مربوطه صنعت ته منسوب وي چې هغه د (څانګې) په نامه ځانله تشکیلات لري. په

دې ډول تجارتي څانګې د سیاسي موسساتو ځایونه نیسي او وروسته د ابدي سفر لپاره روانېږي. صنعتي او یا د کارخانو مشران او ماموران د انتخاب په اساس میدان ته راوځي او دوی یو راز هیرارکي حکومت غوندې خدمت کوي چې رئیس به یې یوازې د یو مشر په څېر حیثیت لري.

دا لوی عقلي او موثر نظام نه یوازې د امریکې په متحدو هېوادو کې لاره مومي؛ بلکې په نورو مترقي اروپایي ملکونو کې هم تعقیبېږي. د دوی ترمنځ د متقابلې ګټې په منظور یوه (فدرالي اتحادیه) جوړېږي چې د هغې له مخې به هر هېواد داخلي ازادي لري. سوداګري به پوره ازاده وي هغه یوازې د تجارتي توزان (بېلانس) برابرولو په منظور مصنوعات وړي او راوړي؛ او یوه بین المللي شورا به یې اداره او څار کوي.

بېلامې هم د زیاترو ړومبنیو او ټوپیایي لیکوالو په څېر د ټولو وګړو لپاره د عمومي روزنې او ښوونې طرفدار و، پدې ټینګ و چې پوهنه باید په ډېر هسک معیار بې له کوم امتیاز نه د ټول ولس لپاره وي. ښځې باید د ژوندانه په ټولو خواوو کې له نارینه‌وو سره مطلقه برابري ولري. سربېره پردې دوی باید دا توان ولري چې ځانله یوه نړۍ جوړه کړي چې هلته وکولی شي یو تر بله سیالي وکړي، احساسات او جذبات ښکاره کړي او مسلکونه تعقیب کړي. اوتوپیایي لیکنې ډېرې دي او قوت او اثر یې هم ښکاره دی. نن ورځ هم داسې اثار ډېر لیده شي چې د هر نسل ناوړې او ښې خواوې په خوږو او خیالي الفاظو کې څرګندوي. د دوی څه نظریات د ګریز له قسم څخه دي؛ خو ټول یې دا راز نه دي. په عمومي ډول دوی ټول د باشعور او رښتیني کوشش په لوري ټینګار لري او لکه څرنګه چې پورته ښکاره شوه، دوی ټول هڅه کوي چې اوسنۍ ټولنې له سره واړوي او د عقل په اساس یې ببرته جوړې کړي.

کابل مجله، ۱۳۳۹ل، وړی، ٦ګڼه/ پرلپسې ۴۹۱ګڼه.

د نولسمی پېړۍ اوټوپیایي لیکنې

لیکوال: امریکایي پوهاند لویي واسرمین

د صنعتي انقلاب په راتلو سره د اوټوپیایي لیکوالو افکار لا هم پسې اجتماعي شول. د لیسه رژیم په داسې حال کې چې د پانګه ورو بانکونه ډک کړل، د مزدورانو ډله یې له نیستۍ نه پمنه کړه. د خواری په لور یې سر کړه، په اقتصادي ډګر کې د فدریک نظریې له هر ډول دخالت او تشبث نه کرکه کوله او نه یې پرېښوده چې (اقتصادي طبیعي قوانینو) کې لاس ووهل شي. حتی ډېر کوچني عمل ته به هم اجازه نه وه چې له فردي فعالیت سره سیالي وکړي. لوی پرتستانتي اخلاق هم په اصل کې د فردیت په خوا روان و. د کلیسا اجتماعي وجدان هم له خپلې رټل شوې واکمنۍ سره مردود و او داسې نور اخلاقیات نه و راپیدا شوي چې اقتصادي آزادۍ ځپلې وساتي. شخصي ملکیت رواج و او هغه د حکومت او ولس له اختیار نه لوړ ګڼل کېده.

اوټوپیایي افکار دیته ځیر شول چې لومړی د صنعتي ټولنې څرنګوالی وپېژني او بیا ددې ټولنې هغه شخړې چې د شتمنو او بېوزلو ترمنځ یې پیدا کړې دي، درک کړي.

نژدې ټولو نویو مصلحینو بې له کوم استثنا څخه د ټولنې په اساساتو حملې وکړې. دوی د خوارانو او بېوزلو په منځ کې د عمومي خواری، ناروغۍ، جرم او نادانۍ له املې د طبیعي اقتصادي قوانینو له قابلیت څخه ګرد سره منکر شول او ښکاره یې کړه چې دا قوانین نه شي کولی ولس هوسا کړي؛ بلکې ددې قوانینو له کبله ده چې اجتماعي فسادونه وار په وار زیاتېږي او نژدې ده چې ټولنه د پناه په خوا روانه کړي. دوی شخصي ملکیت د اجتماعي بې عدالتۍ سرچینه بلله او ویل یې چې د اجتماعي بې عدالتۍ یوازینی علاج دا دی چې ملکیت اجتماعي شي. د دولتي کنټرول په متعلق په دوی کې اختلاف و؛ خو په دې ټول موافق وو چې شخصي پانګه دې ګرد سره نه وي. دوی د نوي صنعتي کېدو حقایق ټول ومنل او څرګنده یې کړه چې نوی ماشیني تخنیک دې د ټولو د بهبودۍ په لار کې په کار شي. رقابتي او استثماري منافع یې رد کړل او د هغه پر ځای

یې تشویقي لار وښودله. په دې ډول دوی مروجه قاعده چې اجتماعي جوړښت د فردي آزادۍ له لارې امکان لري؛ شاته وغورځوله. اقتصادي نظام د دوی په کامنولتو کې داسې درک شو چې باید مطالبو مقاصدو لپاره وسایل وګرځي، د ټولو لپاره مادي ارامي او برابري د ښه ژوند اساسات وګڼل شول. اقتصادي اصلاحات د ټولو د هوسایني او بهبود لپاره او نه د ګټې کولو لپاره پېښنهاد شول.

سان سیمون

په اتلسمو او نولسمو پېړیو کې د اوټوپیایي لیکوالو کړنلار ښه ارته نیول شوې وه. سان سیمون په خپل کتاب (نوی عیسویت) کې د بشري ورورګلوۍ پېغام خپور کړ او ځرګنده یې کړه چې ټولنه دې د همدې مقصد لپاره موظفه وي. دی وایي چې د ټولنې مشران او لویان دې پوهان وي او دوی دې د روحاني مقاصدو په واسطه تحریک شي، تولیدي ملکیت دې اجتماعي وي او د ټولو د هوسایني او خیر لپاره دې استخدام شي. هر وګړی دې د خپل استعداد په قرار تولید وکړي او د انفرادي لیاقت له لارې دې تشویق شي. میراث دې نه وي، ځکه چې میراث تشویقي پرنسیپ تر پښو لاندې کوي.
سان سیمون د نوي صنعت تولیدي قواوو تر تاثیر لاندې تللی و. د ده پروګرام دا ویل چې تر ټولو دې زیات اقتصادي اعمالو ته توجه وشي او له هغه څخه دې د بشریت د ښه والي په لار کې کار واخیستل شي. دده هیله نه یوازې د محرومو ډلو په خوا وه؛ بلکې د ټولو طبقاتو فکر او وجدان ته وه.

فوریر

چارلس فوریر ویل چې بشر په خپله کې نیک دی، په دې شرط چې له قید او بست نه خلاص وي او پرېښودل شي چې خپلې طبیعي هیلې ترسره کړي او څوک یې په لاره کې خنډ نه شي. خو له بده مرغه لیدل کېږي چې له هرې خوا چارپېره شوي او موسساتو یې لاس او پښې ورتړلي دي. خپله دی یو پوخ او باتجربه سوداګر و؛ نو ځکه یې رقابتي اقتصاد باندې د انتقاد څټکونه وار کړل او هغه یې ګرد سره ضایع کوونکي وښودل. په عرض کې یې خپل پېشنهادونه وړاندې کړل او د فیلانکس سیستم یې د مخه کړ. فیلانکس یا تعاوني ټولنې چې د بېلو ډلو له فني کسانو څخه به جوړې وې او هر فرد به یې برابره برخه لري. هره تعاوني ټولنه به کرهڼه کوي او صنعت به په دقیق حساب روان وي. په داسې ډول چې کار به هر یوه ته په زړه پورې او ابتکاري وي، نه دا چې د زړه وهوونکي پېټي په څېر وي.

کښت او کرهنه باید په علمي اساس وشي او طبیعي منابع په ښه وجه په کار واچول شي. د تولید کوونکو اموالو زیاتره برخه دې د شخصي ملکیت په لاس وي، خو په هره تعاوني ټولنه کې دې ملکیت د اسهامو د خرڅولو له لارې د غړو ترمینځ ووېشل شي. پرازیتي او طفیلي یا هغه کسبونه چې تولیدي خاصیت نه لري، باید ګرد سره ورک شي. د فیلسوفانو، پلټونکو، اقتصاد پوهانو او نورو زیاتره منځنیو ډلو کسبونه ټول په طفیلي کسبونو کې راځي. د وړو پالنه او روزنه باید عمومي وي او په داسې ډول دې عملي شي چې د دوی طبیعي استعداد منکشف کړي. دا پالنه روزنه باید په مترقي اساس بنا وي. د فوریر سیستم ډېر طرفداران پیدا کړل، نه یوازې په اروپا، بلکې په امریکې کې هم دده پیروان ډېر شول، حتی په وروستي هېواد کې د فوریرزم په اساس یوه ټولنه هم راووته چې په تجربوي ډول یې یو فارم د (بروک فارم) په نامه ودان کړ. بروک فارم اته کاله دوام وکړ؛ خو وروسته په (۱۸۴۹م) کې یې اور واخیست او ټوله شتمني یې وسوځېده.

رابرټ اوون

رابرټ اوون د انګلستان و او په نولسمه پېړۍ کې یې د بشري اصلاحاتو اوټوپیایي لیکنو له املې ښه نوم وګاټه. اوون د اوبدلو د صنایعو یو کامیاب څښتن و په نیولانارک کې یې یوه وړه صنعتي ټولنه جوړه کړه. خلک یې ځانته متوجه کړل. په ټول هېواد کې یې د ښې نوم خپور شو. یو امریکایي کتونکی دده ټولنه داسې ستایي «دا صنعتي ټولنه په ټوله نړۍ کې بې جوړې ده. دلته کراري، ښه حکومت، برابري او روحي خوښي غلبه لري».

ده په دې لومړنۍ تجربې سره خپله نظریه عملي کړه او دا یې څرګنده کړه چې اجتماعي محیط د انسانانو د ژوندانه څرنګوالی ټاکي. اوون وروسته دېته ځیر شو چې قوانین راوباسي او په دې ډول د صنعتي ټولنې څه ناوړه اړخونه علاج کړي. د اصلاحاتو شمېر یې زیات و، له هغې جملې څخه د ورځې دولس ساعتونه د کار کمول، له لس کلنۍ نه لاندې هلکانو باندې کار نه کول او ابتدایي ښوونه روزنه عمومي کول او داسې نور. په راتلونکو کلو کې د اوون د بریالیتوب ډنګ هره خوا ګډ شو. لا پسې بریالی شو، کوپراتیفي ټولنې یې جوړې کړې، د سوادګرۍ اتحادیې یې تشکیل کړې، بانکونه یې مینځ ته راوستل، د بې وزلو د تعلیم لپاره یې پروګرامونه وړاندې کړل؛ انګلو - امریک فدریشن یې جوړ کړ او اجتماعي تجربې یې عملي کړې. څه اصلاحي پروګرامونه یې په ژوندانه کې تطبیق شول؛ خو د انسان دوستۍ او همنوع ګاللو په متعلق د ده نه ستړې کېدونکي کوښښونو په عصري صنعتي ژوندانه باندې زیات تاثیر وکړ.

کابل مجله، ۱۳۳۹ ل، لیندی، ۹ مه ګڼه / پرلپسې ۴۹۴ مه ګڼه.

د تولستوی برخه په ادب کې

لیکوال: سرکي بوخاروف
انګرېزي مترجم: ستیفن اندریور

میلیکور دې ووګ د روسي ناول په شاوخوا کې یو اثر لري. دا تالیف یې د تېرې پېړۍ په پای کې په پاریس کې راوتی دی. د تولستوی (جنګ او سولې) په باب داسې نظر لري: یوازینی مثال چې د حماسې ټول عظمت او د تحلیل ګرد جزئیات په کې غونډ شوی دي. داسې استعداد چې درسته ټولنه وکاږي، د یوه ولس عمومي او کلي تصویر خلق کړي او ورسره د سجیو روحیاتي کړه وړه تر ډېر دقیق ادبي مایکروسکوپ لاندې وګوري. ان تر دې چې د هغوی واړه واړه ځیزونه او ټول ځیزونه او ټول جزئیات هم پرې نه ږدي. رښتیا چې نه یوازې روسي ادب سره ستره مرسته وه، بلکې جهاني ادب ته لوی خدمت او پوره کومک و.

دا رښتیا وه چې تولستوی نه د مخه وتلي کسان وو او هغوی هم په حماسیاتو او د روحیاتي تحلیل په فن کې لیکنې لري؛ خو لرغوني قوي حماسیات لکه څومره چې د نولسمې پېړۍ روسي ادب او تر ټولو زیات د تولستوی او داستایوسکي آثار د هغوی د سیکالوجي تل ته ننوتل، د نورو لیکنې دومره ژورې نه لاړې. که څه هم چې هغوی به خپل اتلان په عمل کې ښوول. له بلې خوا هغسې لیکوالان لکه ستېرن او روسو چې تولستوی ښېخي زیاته علاقه ورسره لرله، د روحیاتي حالاتو په ترسیم کې زښت زیات ځیر شول؛ مګر دا یې ونه شوای کړای چې د افاقي او بهرني جهان پوره بڼه او کامل تصویر وکاږي. د تولستوی یو یادداشت به دلته راوړل شي، کوم چې ده په خپله په کال (۱۸۵۳م) د نوامبر په لومړۍ کښلی و.

د ادب په نوي میلان کې د جذباتو له تفصیل سره علاقه د هغې علاقې ځای نیسي، کومه چې په خپله له وقایعو سره ښوولە کېږي. تولستوی له هر بل پخواني روسي لیکوال نه زیات د فرد په روح کې دننه شو، انساني سجیه یې وکاږله او ان په تل کې یې ورننوت. د

انسان روحیاتي جهان د لومړي ځل لپاره په شرح و بسط سره وسپړل شو او لیکوال ورسره مستقله علاقه پیدا کړه، داسې چې تر ده د مخه دومره او دغسې نه وه.
ورسره ورسره تولستوی حماسي تصویرونه په داسې بر او سور کاږي چې تر اوسه یې ساری نه لاره. د انساني طبیعت په ساحه کې کشفیات له هغو کشفیاتو سره لاس په لاس روان دي، کوم چې د ولس په ژوندانه او په ټولنه کې پېښېږي. اناتول فرانس لیکي: تولستوی د حماسي زغرو سازوونکی، زمور ټولو ښوونکی دی. نورو غربي لیکوالو هم تولستوی دغسې یاد کړی. د دوی ټولو تبصرې د هغه لارښوونکي رول پېژندنه ده، کوم چې روسي ادب د نولسمې پېړۍ په دویمې نیمایي کې د اروپا په کولتور کې لوبولی دی او هغه وخت چې روسیه د انقلابي نهضت په مرکز بدله شوې وه. د لینن نظریه دا ده چې د لیکوال په حیث د تولستوی اهمیت په دې کې دی چې دی د روسي انقلاب جهان شمول اهمیت منعکس کوي. تولستوی د ګڼو بزګرو احساسات او افکار افاده کوي، کوم چې دوی په روسیه کې د بزګرو د انقلاب په سبا یې لرل. لینن وویل چې د تولستوی لیکنې د هغه پراخ بشري سمندر انعکاس دی چې ان تل یې لا په لړزه کې دی.
دا و هغه تاریخي حال په کوم چې د (جنګ او سولې) عالي حماسیات وزېرېدل. دې ناول دا ضروري کړه چې د قهرماني حماسیاتو څخه وغږېدل شي او هغه بېرته را ژوندي کړل شي. تولستوی چې به په خپله له دې ناول څخه ګړېده، هغه به یې د (هومر حماسه باله، ویل به یې، بې له بې ځایه شکسته نفسۍ دا د ایلیاد په شان دی). د ناول حماسي خوا د تولستوی مانع نه شوه چې د روحیاتو او ژوندانه جزئیاتو ته زیاته توجه ونه کړي. ځوان لیکوال د خپل تالیف په لومړنیو کلونو کې دا فکر وکړ چې د لوی او واړه مسئله او د عام او خاص مسئله یو له بل سره ور ځای کړي، (جنګ او سولې) په دې باب کې یې د حل یوه لاره پرانېسته. داسې مختلف موضوعات لکه جنګ او سوله، د اجتماعي انکشاف د قوانینو، د لښکرو او ولسونو د قهرمانانه سرنوشت په نظر کې نیول او له بلې خوا فامیلي حیات چې ټول جزئیات یې په کې بیان شوي، نه یوازې په دې ناول کې یو تر بله سره په ګډه ژوند کوي، بلکې یو له بل سره په یوه ادبي تام واحد کې اوبدل شوي دي. د (نتاشه روستووا) سجیه به را په زړه کړو چې د ناول د لوستونکو لپاره یو واقعي کشف و. په هغه وخت کې څه وخت چې نتاشه د خپل تره د لیدو لپاره ځي، روسي نځا کوي. ددې دا نځا په خپل نوعیت او کرکټر کې پوره هره ورځینۍ او محلي ده، مګر یو نه لیدونکي تار دا منظره د ناول له ستر موضوع سره تړي چې هغه د وطن خواهۍ یوه ملي مبارزه ده. تولستوي ددې قهرمانې په باب چې د نځا په حال کې وه، لیکي:
«دا نرۍ ښکلې پري چې په بخملي او ورېښمینو جامو کې درېده، په ټولو هغو شیانو

پوهېده چې په (انیسیا) د انیسیا په مور و پلار او په هر روسي او روسۍ کې موجود وو. په هر روسي او روسۍ کې دا هغه تله ده، کوم ته چې په طبیعي او آزاد ډول رسېدل وشو، د (نتاشې) د سجیې په لارې؛ ځکه چې ددغې تلې په وسیله د پدري هېواد لپاره د جنګ په دوران کې بشري ارزښت وتلل شو او اندازه کړای شو».

بول کونیسکي د بورودینیو د جنګ له شروع نه د مخه له هغو احساساتو نه غږېږي، کوم چې هر عسکر لرل او دا دده او دده د لوړې جامعې د ملګرو ترمنځ یو لوی فاصل خط کاږي، کوم چې د هغوی طبقاتي انانیت او شخصي ګټه د وطن په امتحاني کلونو کې په خاصه توګه ښکاره وه.

له نورو عسکرو سره د بول کونسکي یو شان احساس لرل او هغه وطني نځا چې د نتاشې په کرکټر کې راښکاره شوه، دواړه د طبقاتي مناسباتو د تنګ نظرۍ مخالف او د هغوی د ښکلاوو منکر وو.

دغه حماسي روحیه چې په ورځنیو وقفو کې ننوځي او په کې لار او ځای پیدا کوي، د روحي کړو وړو په تحلیل کې ښکاره وي. د ادبي ودانۍ په هرې وړې ذرې کې انعکاس کوي او په کې ځان ښیي.

تولستوی د احساس جزئیات د انځور موضوع وګرځوله. د شخصیت روحي موجودیت یې په میدان کې لوڅ کړ. د احساساتو، هیلو، اسرو او افکارو ټول جهان یې کشف کړ او دا یې وښوده چې ددې جهان محتویات او اهمیت په هیڅ ډول د محرکاتو په هغه تعبیر ترلې نه دي چې د کړو د سرعت باعث کېږي. د عمل او د هغه روحي محرک ترمنځ کړۍ هېڅکله د تولستوی په لیکنو کې شلېدلې نه ده او که دغه کړۍ ماته وای، تولستوي به ستر ریلیست نه وای. خو ده دا وښوده چې عمل تل د بشري سجیې دارایي او محتویات نه خالي کوي او انسان زیاتره له خپل عمل سره تقابل نه کوي. د شعور او د روحیاتي عملیې د قوانینو او اشکالو پټ او ظاهري نه محسوب کېدونکی عمل او فعالیت د یوه لیکوال په حیث دده د مطالعې خاصه موضوع شوه.

د تولستوی د استعداد دغه خاص خصوصیت ته د چرني شفکي پام شو چې دده د لومړنیو اثارو په باب کې یې یوه زبده تحلیلي مقاله وکښله. چرني شفکي وایي چې روحیاتي تحلیل ښلې ښلې لارې غوره کولای شي. روحیاتي تحلیل ترسیمي او تشریحي کېدای شي. دلته یو لیکوال زیاتره دښته راګرځي چې د جذباتو جنګ رسم کړي او په دراماټیکي ډول یو احساس په بل احساس سره واړوي. په دې حالت کې معمولاً لوستونکي ته یوازې دوه انتهاګانې وړاندې کېږي چې هغه د روحیاتي عملیې ابتدا او انتها ده؛ مګر تولستوی تر ټولو زیات د دوو شیانو له خوا ګردې د احساساتو او افکارو یوه ډله یا یو قطار څنګه

له بل څخه راوځي او ترې انکشاف کوي. بل دا چې د روح د ډیالیکتیک له خوا، د روح د ډیالیکتیک دغه تعریف چې د چرني شفکي له خوا مصطلح او ثبت شو، د تولستوی د هنر ممتاز صفت په پوره وضاحت رابښیي. چرني شفسکي لیکي:

«د کونت تولستوی د استعداد خاص خصوصیت په دې کې پروت دی چې د روحي عملیې د نتایجو ترسیم ته ځان نه مقیده کوي. دی خو د عملیې سره دلچسپي ښیي. دی دغه داخل وجود لوڅ لغړ بهر ته وباسي، په استادانه ډول یې کشفوي او تر سویې یې ددغه داخلي وجود د تغییر و تبدیل فوق العاده سرعت او ناتمامه شوې تنوع هم ورسره رابرسېره کوي.»

تولستوی خپل لوستونکی د خپلو کرکټرونو په ارواحو کې دننه کوي او هلته د هغوی ټول انجړ بنجړ حال او دارایي ورښیي. تولستوی د یو ډیالوګ ور پرانېزي. ګډون کوونکي نه یوازې د ډیالوک موضوع تعقیبوي، بلکې د خپلو افکارو سلسله هم پسې وړاندې بیایي؛ داسې چې هر یوه ته خاصه ده او په خبرو کې په غیرمستقیم او نامکمل ډول انعکاس کوي؛ خو دلته پوښتنه راځي چې ایا دغه طرز به بشري سجیه له خارجي جهان نه ګوښه نه کړي؟ د تولستوی په مناسبت به دغسې پوښتنه ډېره عجبه وي. د تولستوی د هغې مفکورې په باب چې ده د انسان په باب قایمه کړې، تر دې بل پردی او مخالف سوال نه شته.

د هغه روحي تحلیل په تخنیکونو کې چې تولستوی ته منسوب دي، د عندیت او انفسیت هېڅ نښه نښانه هم نه لیده کېږي. برخلاف، په هغو کې د حماسي افکارو میلان شته چې د تولستوی په ټولو لیکنو کې واضح دی. تولستوی د انسان او جهان ترمنځ د وصل کړی دومره پراخه او رنګ په رنګ وینې چې انساني کردار په هره ټاکلې شېبه کې ددې کړیو تنوع هېڅ نه شي جذبولای؛ مګر په هغه طریقه کې چې روحیاتي شېبه‌ییز حالت ښوول کېږي. مور د تولستوی د حماسي خصوصیت ریلیزم ګورو. حماسي لیکوال څخه غیر، تولستوی نه هېڅ روحیات پوه تولستوی مینډل کېدای نه شي. روحیاتي کوچنیتوب ممکن کېدای شي او د انسان داخلي جهان د یوه مستقل جز او خاص جهان په حیث پېژندل کېدای شي، ځکه چې دغه داخلي جهان په ځان کې داسې شیان جذب کړي چې له ده نه پیل دي او افاقي وجود لري.

په جنګ او سوله کې د بورو دینو د جنګ په بیان کې د مشاهد پایری بیزو کوف افکار د پراخې طبیعي منظرې مقابل طرف ته په ځیر ځیر مخ په جریان دي. موزیسک د غونډې لپاره بوروډینو ته د رسېدو په لار کې بیزوکوف لښکري ځوانان وینې چې د جنګ میدان ته په خوښدو دي. د دغو ځوانانو خندانې او زړه خوښوونکې ځېرې چې

غالباً د مرګ په لور روانې وې، دی سخت تر تاثیر لاندې راوست. دې حال دده په فکر کې یوه پوښتنه پیدا کړه چې ځواب یې غوښت. څومره چې دی ورنږدې کېږي، هغومره زیات او ګڼ خلک وینې او دی د خیال د کومې مخفي سلسلې په اثر په دوامدار او نه تغییرېدونکي ډول سره د موزیسک غونډې په زړه کوي او دده دغه په زړه کېدل دی د نوي څېز ستایلو ته بولي، په داسې حال کې چې جنګ ته د بزګرو نېولو کاروبار وینې (پایري یو ځل بیا په موزیسک کې د زخمیانو په فکر کې ډوب شو او په دې پوه شو چې څه وخت چې ده وویل چې دوی غواړي چې ټول ملت پرې د پاسه ولوېږي، عساکرو څه معنا ترې کړې وه).

پایري د عساکرو له هغو لوړو صاحب منصبانو سره په ګړېدلو پیل کوي، له کومو سره چې ده په مسکو کې پېژندنه لرلې وه. خو سره له دې هم دده ذهن مختلفو افادو ځان ته کش کړی وو، کوم چې ده د نورو په څېرو کې لیدلې وې، یعنې هغه افادې چې ده شخصي مسئلو ته نه دي کړي، بلکې د ژوند او مرګ له عالمي مسئلو سره د منبهاتو، تخطراتو او ادراکاتو د عکس العمل یوه مکمله سلسله او د ذهنې عملیاتو یو مستقل قطار جوړېږي چې هره شېبه یې نه یوازې له هغه حال سره ربط لري، کوم چې پایري په کې ګیر دی؛ بلکې له هغه حال سره هم تړلی دی چې له دې حال نه بېل او مستقل دی. دغه روحیاتي لړ په هر ټکي کې نه یوازې له بهرنۍ مشابهې شېبې سره بلکې د فکر له مخینې سلسلې سره هم یو مناسبت لري. هر نوی اثر د داسې عملیې یوه برخه ګرځي چې له پخوا په جریان کې وه، داسې هم د یوه سربخوده متحرک جریان یو جز کېږي او له پخوانیو تشکیل شویو ادراکاتو سره په تماس راځي او د تماس دغه شېبه د بل انکشاف د شروع ټکی کېږي.

هغه روحیاتي عملیه چې د پایري په ذهن کې تشکل مومي، په هېڅ وجه مطلقه یا انفسي نه ده، بلکې په واقعیت کې هغه مشتمله ده چې د انسان د جذباتو او افکارو په ضروري معرفت د هغو مسئلو په حل سره چې له دوی سره تړلي دي او په دې ډول د افکارو حرکت ته سرعت وربښي او د روح په ډیالیکتیک سره افاقي منبهات د شخصیت د داخلي انکشاف فعال متحرک قوت دی. دا داسې یو عامل دی چې یو مخ په وړاندې حرکت سریع کوي. پایري یوازې منبهات نه راټولوي، بلکې په فعال ډول د هغو اکتساب کوي. د اکتساب دا عملیه د هغې شېبې لپاره لار خلاصوي او هغه شېبه ممکنه کوي چې په ټولو هغو منبهاتو سمدستي نوې رڼا اچوي، کوم چې لا پخوا جذب کړل شوي وو. داسې هم په یوې نوې طریقې سره د هغو شېبه‌ییز را په زړه کول او ژوندي کول رابولي او له هغو څخه یو تام واحد جوړوي او مخفي معنی یې میدان ته راوباسي.

دا ټول هغه وخت واقع کېږي، څه وخت چې پايري له شاهزاده اندري سره خبرې کوي او هغه وخت چې وروسته په ډېرې بې صبرۍ او ناطاقتۍ سره دا اعلاموي چې د جنګ نتيجه اړه لري «په هغه احساس سره چې په ما او تا کې او هر عسکر کې دی». ټول هغه څه چې ده هغه د ورځې ليدلي و او ټول هغه اهميت او تندي تروې افادې چې ده په روانو مخونو کې ليدلې وې، ده ته نوی چراغ روښانه کړي. دی د وطن خواهۍ په هغه پټه تودخې (لکه څنګه چې يې په فزيک کې نومي) پوه شو چې په هغو تلونکو مخونو کې ده حس کړې وه. دې حال ده ته ددې علت وښود چې ولې دوی په کراره کراری، مګر په خوښ زړه د مرګ په لور روان وو او تياری يې ورته نيوه.

تولستوی د خلکو مخ په وښېدو عامه ژوند کارې چې دلته اشراف قهرمانان لکه پايري او اندري بولکونسکي يې هم اجزا ګرځي.

په سپينه خولۍ او شنه زنانه‌يي کرتۍ کې د سپاره هغه ګوښه خوښوونکی (د مسخرو نه ډکه چاقه قواره چې د عساکرو په سمندر کې لا هم پسې ډوب ځي) دا دی هغه تصوير چې مور يې د بوروډينو په لاره د پايري په سفر کې لولو.

د اشرافي له رسامي کوټې نه د تود جنګ ميدان پورې يوځای له عامه عسکرو سره د پايري لپاره يو خارجي بدلون نه دی، بلکې يو حالت دی چې دده اطوار او د هغه داخلي تغييرات ور ټاکي. په ژوندانه کې د ګډون کولو حس چې په کې شخصي نه بلکې عالمي مسايل حل کېږي او د پايري له مطلوب جهان سره د هغه د تماس بر او سور، هغه شيان دي چې دده د داخلي وجود ټينګ محرکات ټاکي.

د پايري سجيه بيروني منبهات اخلي، په ځان کې يې جذبوي او په دې ډول دا په ده کې د داخلي بدلون باعث کېږي. تولستوی روحاً د قوي سجيو شعور په ثابت ډول په کار لګيا دي لکه پايري بيزکوف، اندري يولکونسکي او په اناکارينينا کې لميوين.

شاهزده اندري وايي: «زه د شپې په دوو بجو بسترې ته ځم. په مغز کې مې چرتونه ګرځي راګرځي، خوب ته مې نه پرېږي؛ مګر تر سبا پورې په ځای کې اوړم را اوړم، ځکه چې چورتونه راباندې يرغل کوي او زه ترې ځان نه شم خلاصولی».

د روحي ژوند لپاره دغه نه وښېدونکي تقاضا نه يوازې يو انفسي ضرورت دی چې د يوه معين فرد لپاره خاص دی، بلکې يو افاقي ضرورت او د حيات تقاضا ده.

کونسټاټين بله چاره نه لري مګر دا چې په هغو مسايلو فکر وکړي چې د روسي ژوندانه اضدادو راپورته کړي، هغه چې په (۱۸۶۱ م) کې د نيمه غلامۍ (Serfdom) په لغوه کولو سره پوره بدل شوي دي. خارجي منبهات په شعور کې ننوځي او د تامل تقاضا لري. دغه شی دی چې دی يوې سجيې روحياتي انکشاف تعيينوي. تولستوی په خپل (نو مور

څه باید وکړو؟) نومي اثر کې لیکي:
«دا هغه څوک دی (هغه په دې خوښ نه دی چې څه یې چې په زړه کې دي په هغو فکر وکړي، یا یې آواز پورته کړي؛ بلکې دی هغه څوک دی چې دوه نه بېلېدونکي قوتونه یې کړو ته مجبوروي او بې له هغو نه نور څه نه شي کولی. داخلي ضرورت او د شاوخوا تقاضاګانې) چې دی به فکر او دی به هنرمند شي. دا شان د تولستوی قهرمانان چې د هغوی داخلي ژوند د یوې اختیاري عملي کرکټر اختیار وي».
د وده کوونکو او منکشف کېدونکو کرکټرونو په کارلو کې تولستوی لومړنی نه دی؛ خو ده لوستونکو ته وښوده چې سجیې د انکشاف په عملیه کې په داسې ډول تشکل کوي چې هم د لیدو او هم د درک کېدو دي.
رومن رولان لیکي:
«تولستوی په دې بریالی شو چې ان د ژوند سایق په ګوته کړي. په لوستلو کې تاته ښکاري چې کرکټرونه د ژوند له یوه خط نه بل خط ته څنګه تغییر کوي.» په اناکارینینا کې لیوین د پسرلي له ونې سره ورته ښوول شوی دی، داسې ونه چې په دې نه پوهېږي چې واړه ښاخونه به یې چې لا تر اوسه په خپلو پړېدلو پنډوکونو کې تاو دي، څه ښه اختیار کړي. د لیوین ژوند او کرکټر له یوه خط نه بل خط ته تغییر کوي او دا پیش ګویي نه شي کېدای چې انکشاف به کومه لار په مخ ونیسي، ځکه چې هغه په خپله واقعي انکشاف دی، یعنې د کوم نوي شي زېرېدنه په خپله په کرکټر کې پرته ده او دا یوازې د هغو څېزونو په بېرته خلاصولو سره نه کېږي، کوم چې لا پخوا موجود دي.
دا هغه انکشاف دی چې په اینده کې راپاڅېږي او ظهور کوي. تولستوی د افکارو او احساساتو د زېرېدنې روحیاتي عملیه رابرسېره کوي او دې ته لومړی د چرني شفسکي پام شو.
له حماسي پرنسیپ سره د روحیاتي تحلیل اتحاد تولستوی په دې قادر کړ چې د انساني کرکټر د ترسیم مسئله په نوې لار حل کړي. د «احساس د قوت» مکتب دا ادعا نه شي کولی چې د تولستوی د کارنامو وارثان دي. د اضدادو د کرکټرونو تخلیق هغه کشف دی چې ددې مکتب له حوصلې نه پورته دی، که څه هم د پراوستې د ناول د چای څښلو او کولچو خوړلو د روحیاتي عملي تحلیل ډېر تامل غواړي. په دې چې هېرو په ذهن کې د وړوکتوب تداعي ګانې رابولي؛ خو دا یوازې یو مجرد فردي احساس او په واقع کې نامشخص دی او معین فاعل نه لري. د داسې احساساتو جمع کېدل د کرکټر یو تام واحد شخصیت نه تشکیلوي. داسې هم د هغه د فردیت څه رڼایي نه غورځوي. هغه «لایتناهي کوچنیتوب» چې پراوستې یې په ځیر ځیر په زړه کوي، په هېڅ وجه هغه نه

دی کوم چې تولستوی یې د «احساس جزئیات» نومي. له دې املـه چې د پراوستې اثار له حماسي صفت نه خالي دي، دده د مجردو منبهاتو غونډېدل تام واحد نه کېږي. پراوستې په خپله د کرکټر د تعریف رد اعلانوي، لکه چې وایي (زمور اجتماعي فردیت د نورو په تفکر تاکل کېږي.)

د انسان د ترسیم پرنسیپ چې د تولستوی په لیکنو کې پیدا کېږي، اساساً د روحیاتي نیچرلیزم (Naturalism) له پرنسیپ سره مخالف دی. د تولستوی په نظر انساني کرکټر د فردي خواصو یو پېچلی واحد دی چې دېر زور د روحیاتي عملیې په تفصیلاتو کوي؛ خو دده تحلیل له ترکیب څخه نه ډډونکی دی. داسې هم روحیاتي تفصیل له اجتماعي پروسو نه؛ نو کله چې د تولستوی د خپل د یوه کرکټر روحي حالت طرح کوي، هغه هېڅکله مجرد نه وي، بلکې هغه د روحیاتي عملیې د لاینقطع زنځیر یوه کړۍ وي. د «احساس جزئیات» تحلیل د سکون حال ته نه رسوي، ځکه چې دا یو نامریي او قدم په قدم انکشاف تشکیلوي او لکه څنګه چې مور یې وینو، دا انکشاف د کرکټرونو ژوند ته تغییر ورکوي. د کرکټر انکشاف مور یوازې د هغه په لویو عملیو کې نه وینو چې د حالتو په تغییر او پېچېده ګیو کې ځان ښیي؛ بلکې په پټو او لاندې روانو جریانو کې یې هم ملاحظه کوو. داسې هم د کار په حالت کې؛ خو په داسې طریقه چې ډومبی هېڅکله هغسې نه وي اجرا شوی. تولستوی دا حالت د کرکټرونوجریان نومولی دی. بشري کرکټر داسې شی نه دی چې تل به په موازنه کې وي، هر وخت جریان قبلوي. دا جریان یې د ژوندانه د منبهاتو په اثر وي او فکر او تال غواړي. لیکوال کورولینکو په (۱۹۱۰ م) کې تولستوی ته وویل چې «ته دا قدرت لرې چې په بشري طبیعت کې هغه متحرک عنصر درک کړې او واقعه ترې جوړه کړې او دا کار تر ټولو سخت دی». هغه قدرت چې انساني متحرک عنصر پرې ابلاغ کړل شي، د کرکټرونو په پراخ قابلیت اړه لري او تولستوی دا کار کړی دی.

تر ده د مخه هېڅ یو لیکوال په دې نه دی قادر شوی چې په پوره قوت او فهم یې وښیي چې «انسان څنګه زیاتره د خپل ځان غیر مشابه کېږي، په داسې حال کې چې دا همغه انسان پاتې وي». دا هغه الفاظ دي چې تولستوی په خپله په محشر نومې کتاب کې راوړي. دی لیکي: «خلک د سیندونو په څېر دي».

په هغه (اناکارینینا) کې چې مور یې د ناول په اخره کې وینو او سخته خپه، بدګمانه، بې موزانې او حساسه ده او په خواشینی او ناامیدی کې یې حال بایللی، ډېره مشکله ده چې هغه (انا) په کې ومومو کومه چې ښکلې، خندانه او ټوکماره وه او (کیټي) د کتاب په لومړي سر کې په لوبو کې هغومره زیاته ستایلې وه. ښایي یو څوک دې داسې فکر

وکړي چې دا دواړه ښځې ګرد سره بېلې وې؛ خو دومره حیرانوونکی تغییر د هغې د نه اوړېدونکي طبیعت د کرکټر انکشاف ښیي چې ځان جذباتو ته سپاري. داسې چې یې په پنجو کې ګیرېږي او ټولې تراژیکي پېښې پرې راولي. (انا) او (ورونسکي) دواړه د خپل اجتماعي اشنا محیط غندنه کوي او جامعې ته چېلنج وړاندې کوي؛ خو دومره ده چې د (ورونسکي) د ژوندانه د خارجي حالت له دغه بدلون سره ذهنې ژور تغییر ملګری نه دی؛ بلکې هغسې چې له (انا) سره دی، د تناقضاتو اصلي منبع همدغلته ده چې د دواړو د ژوند په وروستي دور کې راځي. (ورونسکي) چې ژور بدلون ته مستعد نه دی، په دې نه شي پوهېدای چې د (انا) په زړه کې څه پېښېږي. د هغې په وجود کې هغه (انا) نه شي مېنډلای چې یو وخت یې پېژندله. د ده زړه طلاق ته کېږي او غواړي چې د دواړو حال معلوم او فیصله شي، مګر دا هغه شی دی چې هغې ته له ډېرې مودې راهیسې غیرلازمي و. ټولې هغه «معقولې» لارې چارې چې هغې ته وړاندې کېږي، هغې ته د نه منلو دي. له منل شوي نظر څخه او د موضوعي منطق له مخې (انا) منحرفه او بې اساسه او نا موافقه ده؛ خو خبره دلته ده چې یو بل منطق دا په مخ بیایي او ورته قوت ورکوي او خپل تراژیکي انجام ته یې رسوي او ددې علت هم د هغې سره داخلي نبات او قوام دی. حماسي معیار او روحیاتي دیالیکتیکي اعلی طریقه د تولستوی د اثارو دوه اړخه نه دي چې یو تر بله سره نښتي او یو له بل نه غیر امکان نه لري. هغسې هڅه چې د هغې په وجه له داخل څخه بشري کرکټر شرح او تفسیر شي؛ تولستوی ته چې د ذهني عملیاتو د تحلیل دان استاد باله شي بېګانه دي.

تولستوی حتی د کرکټر د شعور په داخل او تل کې داسې دارایي او افاقي پېچلی واقعیت پیدا کوي چې هغه ډکوي او محتویات یې ور جوړوي. تولستوی په داسې حال کې چې د هر فرد په مقابل کې استثنایي علاقه ښیي، ددې قدرت لري چې له هغه نه یو عضوي جز جوړ کړي او له ده سره یو ځای د هغه د کرکټر له تفصیلاتو او سرنوشت نه او داسې هم د سترو پېښو او عملیاتو نه چې د جوامعو په مختلفو طبقاتو کې له میلیونو انسانانو سره تعلق نیسي، یو عضوي جز ساز کړي.

د فرد او اجتماع په اتحاد (Unity) کې او د دقیق روحیاتي تحلیل او حماسي پراختیا په یو ځای کولو کې د تولستوی میراث او مرسته په ادب کې پرته ده.

کابل مجله، ۳ مه ګڼه، ۱۳۴۰ ل، ٤٦ او ۴۷ مخونه.

د شعر په باب تفکرات

لیکوال: ګربیاچوف (شاعر)

(۱)

زه د رومانیې د (کونستانزا) په لمر سوزولي ښار کې له یوې ډلې ملګرو سره ناست وم.
یوه ملګري بل ته وویل:
«د شعر لیکلو لپاره کوم حال ډېر مناسب ګڼې؟»
هغه کړه چې:
«څه وخت چې وړی یم.»
«او سربېره په هغه؟»
«کله کله چې شاوخوا مې زیات غالمغال وي، مثلاً: د اخبار په دفتر کې چې زړه دې ناڅې او ته د خوښۍ احساس کوې؟»
«اوه! هغه وخت له خپلو ملګرو سره کښېنم.»

(۲)

مورِ د یوه سین په غاړه ناست یو، ځانو ته لمر ورکوو، واښه او بوټي تک شنه دي او د شګو د غونډې له پاسه څو تنکي ونې د مرغیو په اوازو ژوندی دي. د اوړي په وروستیو شپو ورځو کې تاسې له داسې اواز سره اشنا معلومېږئ؛ خو اوس د چونچونو چونهار د نړۍ ډېره خوندوره موسیقي ده، که څه هم د هغوی ډېر خواږه او لوړ اوازونه لا تر اوسه چوپ دي.
مورِ ناست یو، سګرټونه څکوو او د خپلو هغو وړو کښتیو نندارە کوو چې د ژوند وړه نښه لري او همدا راز د دنیایي مسئلو په شاوخوا کې سره په بحث لګیا یو. له مورِ څلورو نه یو محلي شاعر جګېږي، د سین غاړې ته ځي او واړه شنه بوټي له پښو لاندې کوي، چنګک یې کړېږي او وار پار یې خطا شي، ټول غلي کېږي، شاعر مورِ ته مخ اړوي او ډېر خواشیني خواشیني ګوري.

مورِ یې پوښتو:
«دا څه وو؟»
«ماهی؟»[۱۸۰]
«ولې دې پرېښود؟»
دی اوږې ښوروي او وایي:
«ښوی شیطان او ښوینده؛ لکه د شعر قافیه.»

(۳)

د دوبي یو خوندناک مازیګر ځلېږي او وزروالې ورېځې په سره اور ږدي. د سیند اوبو عجیب رنګ نیولی او د باغ منې لکه زېړ نارنج داسې برېښي. د باغ د وره څنګ ته چې مخ په سیند دی؛ په سپینو نازکو جامو کې یوه چټه پېغله ولاړه ده.
زما ملګرې چې په یوه یا بل دلیل یې په ټولو شاعرانو رخه کړې؛ آه کاږي او وایي:
«ستا لپاره ډېره ښه ده.»
«ولې؟»
«ښه! ته ټولو ته ښه وګوره! دا څه شی دي؟»
«یو جوړ کړی شعر!»
«یوازې هغه څه چې باید وکړې؛ دا دي چې یو څو قافیې ور واچوې؛ بیا نو چاپ ته تیار دی».
هو! «یوازې» په هنر کې دغه د «یوازې» او د هغه غبرګونی ورور «تقریباً» د هر شي لپاره یوه کیلي ده.

(۴)

د دوو شاعرانو مناظره

یو وایي:
«د شعر روح د عصر موضوع ده.»
بل موافقت ښکاره کوي:
«درسته ده.»
«اوس تراکټور در واخله! هغه څه شی دی؟»

---

۱۸۰. هغسې ماهي چې ډېر ښویه وي او په لاس کې نشي نیول کېدای.

«دا نښه خبره ده، څه شی دی؟»
«یو ماشین، د عصر نښه.»
«درسته ده.»
«یا راکټونه درواخله، څه په زړه پورې دي؟»
«البته، څه لږزونکي دي؟ بښکه! سره له دې هم روح د ځمکې ارزو کوي.»
«سره د دې هم راکټ د فلزاتو یوه برخه ده، یو ماشین دی، د شعر پوره مواد نه دي.»
«نه! پوره نه!»
او دوی په همدې ډول په سړه سینه او په ډېر دقت مباحثه کوي؛ خو که یو څوک روح ته چې هغه د شعر مغز دی، دغسې کتلی شي؛ نو دا درسته ده چې یو څوک به د ګلانو او راکټونو شاته ورځېرمه د تل پایدونکو ستورو او سپوږمۍ شاته ورځېرمه خندان ګلان، ځلېدونکي سیندونه او د براقو سترګو پېغلې هم ولیدای شي او که ته په دې کوښښ پسې شې چې کوم یو یې ترې ایسته کړې؛ نړۍ او بشري روح به په غربت لتاړ کړې، داسې به هم خپله ژبه او خپل تفکر.

کابل مجله، یودېرشم کال، ۱۳۴۰ ل، څلورمه ګڼه، ۴۶ او ۵۲ مخونه.

د کولتور کړۍ

مأخذ: د هند په ثقافتي ټولنه کې د جواهر لال نهرو د یوې وینا متن

زه دلته په ډېره خوښۍ راغلی یم؛ خو سره له دې هم، دماغ کې مې ډېرې ګډوډۍ شته. خوښي مې دا ده چې تل مې زیار ایستلی چې نه یوازې شرق او غرب کې له ګاونډیو ملکو سره د هند کولتوري علایق زیات کړم؛ بلکې له بهرنۍ نړۍ سره یې هم ټینګ کړم. داسې کولتوري علایق یوازې د هیلې او ارزو له املې نه دي، داسې هم نه ده چې مورږ ووایو دا علایق مفید وي؛ بلکې دا د مجبوریت او ضرورت تقاضا ده چې سړی مجبوروي او که نه، انجام به یې پرله پسې بدتري وي. کلکه هیله لرم چې د هند د کولتوري اړیکو ټولنه به زمورږ او د نورو ولسونو ترمنځ ښه نظریات زیات کړي.

دا چې له دې وروسته خپلې فکري ګډوډۍ هم په ډاګه ووایم؛ د شاوخوا نړۍ په باب کې زمورږ په ذهن کې راز- راز اساسي پوښتنې پیدا کېږي. مورږ هر وخت د یوه او بل د ملتونو افرادو او ډلو ترمنځ له تفاهم نه غږېږو او دا یوه ډېره جوته او ښکاره خبره ده چې ولسونه باید یو بل سره ښه وپېژني او له یوه بل نه زده‌کړه وکړي.

سره له دې هم، کله چې مورږ د تاریخ پاڼې اړوو را اړوو او یا جاري پېښې تر نظره تېروو؛ ماته کله کله داسې معلومه شي چې هغه ولسونه چې زیات سره پېژني؛ زیات جنګ کوي. هغه هېوادونه چې په اروپا او اسیا کې یو د بل په څنګ او یو د بل ګاونډي دي؛ یو په بل زیات نښلي او په داسې حال کې چې دوی یو بل پوره پېژني، د دوی دغه پېژندګلوي د زیاتې همکارۍ سبب نه کېږي. په دې حال کې غلطي چېرته ده؟ په طریقه او یا په تلنلار کې؟

دا څه نوی شی نه دی. د تاریخ په زیاتو پاڼو کې دغه حقیقت ښکاره دی. ایا د فردي ملتونو او یا د دغې مسئلې په طرز کې څه غلطي ده او یا کوم بل څه سم نه دي چې حال څنګه باید وای؛ هغسې نه دي؟

دلته بیا مورږ په کولتوري اړیکو ګړېږو. هغه چې دلته تر هر څه دمخه زما ذهن ته

رادمخه کېږي؛ خپله د کولتور کلمه ده چې خلک پرې ډېر بحث کوي. ما ته ښه یاد دي چې څه وخت زه ځوان وم او د جرمن په کولتور او د هغه وخت په جرمنیانو مې ځان پوهوه چې دوی غوښتل خپل کولتور په زور او یا په کومه بله لاره خپور کړي، د دغه کولتور خپرول او د هغه په ضد مقاومت د جنګ سبب شو. داسې ښکاري چې هر ځانګړی فرد او ملت د کولتور د مفهوم په باب عجب نظریات لري او په دې ډول کله چې د نظریاتو په ډګر کې د کولتوري اړیکو په باب خبرې اترې وي، دا ډېره ښه خبره ده؛ خو کوم څه چې په واقع کې پېښېږي، دا دي چې کله دغه عجیب نظریات یو له بل سره نښلي، د دې په ځای چې دوستي او ښه نظر ترې وزېږي، زیاتره په دښمنۍ اوړي. دا یوه اساسي پوښتنه ده.

کولتور څه شی دی؟ زه په خپله ځان کې دا صلاحیت نه وینم چې یې تعریف وکړم او یو ټاکلی حد و حدود ورته وټاکم؛ دا ځکه چې دغسې تعریف مې ورته میندلی نه دی. کېدای شي چې هر ملت او هر ټبل مدنیت به له خپل ځانګړي کولتور نه انکشاف کړی وي او مدنیت به یې له پخوانیو نسلونو نه زېږېدلی وي او هغه سلګونو او زرګونو کلونو ته رسېږي او دا به له هغې لومړنۍ مفکورې سره چې اساس او تاداو یې باله شي؛ ښه سریښ شوی وي او دغسې به خپل مزل وهي او په خپله لاره به وړاندې درومي. په دې حال کې به دا واضحه وي چې د یوه فکر اثر به په بل فکر پرېوتی وي، فعل او انفعال به روان وي او افکار به لږ څه بدلون او تحول منې. ګومان نه کوم چې داسې کولتور به په نړۍ کې موجود وي چې دې سوچه لرغونی وي او د نورو اثر پرې نه وي پرېوتی. داسې شی هېڅ نه پېښېږي او نه باید څوک داسې هیله ولري. یو سړی نه شي ویلی چې په سلو کې سل په یوه ټاکلي نژاد پورې اړه لري؛ ځکه چې د سلګونو او زرګونو کلونو په یون کې لږ و ډېر یو بل کې ننوتي او ګډون راغلی. د کولتور حال همدغسې دی.

نو کولتور به یو څه ګډوډ وي؛ خو داسې چې د یوه ملي کولتور اساسي عنصر به پیاوړي پاتې وي، سره له دې به هم د نورو کولتورونو اغېزه پرې پرته وي. که دغسې څه په روغه جوړه کېږي، زیان به نه لري؛ خو زیاتره یې د جنګ جګړو لمبو ته پکې وهي. کله کله دا وېره پکې وي چې یوه ډله فکر کوي نور یې کولتور لاندې کوي؛ نو دوی په دې پسې شي چې ځان ګوښه کړي. طبیعي ده چې دا کار د دوی نظریات او افکار ایساروي او د خپرېدو مخه یې نیسي.

دا یو ناوړه حال دی؛ ځکه په هر څه او په تېره بیا په هغه څه کې چې مور یې کولتور بولو، رکود تر هر څه بد دی. که کولتور ارزښت ولري، ښایي یو څه ژور وي. سربېره پر دې به ډینامېزم هم ولري. له دې نه چې تېر شو، کولتور په یو لږ نورو عواملو پورې اړه

لري. که يې مور اوس په نومولو پسې نه شو، شايد يو ملت د خپل تشکل په سر کې له جغرافيوي، اقليمي او ټولو هغو پېښو نه چې په هغه ملک کې پېښېږي او پېښ شوې وي؛ متاثره کېږي.
د عربستان کولتور د هغه ملک له جغرافيوي حال او دښتو نه متاثر دی او په همدغو حالاتو کې راهسک شوی دی. جوته ده چې په لرغونو مهالو کې د هند کولتور په زياته اندازه لکه ځنګه چې يې مور په خپل ادب کې مومو، د همالیې له لوړو غرو، له ځنګلو، له لويو سيندونو او له نورو هندي ځيزونو نه متاثر دی.
زمور د خپل ملک له خاورې نه دا يو طبيعي وده وه. دواړه به يو تر بله سره ګډ شي او يو خوښ ترکيب به جوړ کړي؛ لکه ځنګه چې يې زياتره د کولتور په بېلو بېلو ځانګو لکه معماری، ساز، ادب او داسې نورو کې کړی دی؛ خو څه وخت چې دغسې زيار ته ملا وتړل شي چې يو څه په نورو وتپل شي، بې له دې چې هغه يې منلو ته تيار وي؛ په دې حال کې نښته حتمي شي. په دغسې حال کې داسې بدمرغه يو څه را ولاړ شي چې زما په فکر آن د کولتور له هغه اساسي عنصر سره مخالفت لري او دا د نورو د تاثيراتو په مقابل کې د ذهن قصدي ګوښه کول او تړل دي.
د هند د تاريخ په باب زما خپله نظريه دا ده چې مور د هند وده او رکود له دې اړخه وګورو چې هند څه وخت د نورو تاثيراتو ته خپل ذهن خلاص پرې ايښی او کله يې تړلی دی؟ څومره چې يې تړلی؛ هغومره ساکن او په خپل ځای متوقف دی. ژوند په خپله که د يوه فرد دی، يا د يوې ډلې، يا د يوه ملت او يا د يوې جامعې؛ په اصل کې يو ډينامیک، متحول او وده کوونکی ځيز دی. کوم هغه څه چې دغه ډينامیک فکر له حرکت نه غورځوي، په حقيقت کې زيان ور رسوي او خرابوي يې.
که زه بې له دې چې چاته مې زيان رسولی وي، داسې ويلی وشم؛ نو به ووايم چې هند ستر دينونه لرلي. دغو دينو په بشريت ډېر تاثيرونه کړي دي؛ خو بيا هم زما په فکر دغو دينو په دې چې د انسان دماغ يې متوقف کړی (Static) او منحط کړي يې دي (Dogmatic)؛ بد تاثير يې لرلی دی. د دغو دينو ويناوې شايد ښې وې؛ خو د دوی د دغو ويناوو له تاثير نه چې تاسې بايد دغلته ودرېږئ او ټولې اخرنۍ ويناوې شوې دي، يوه جامعه په ځای دروي او دا د يوې جامعې د کولتوري ودې مخه نيسي او پرمختګ ته يې نه پرېږدي. د دغو دوو اساسي عناصرو د توازن کولو په باب ستاسې نظريه څه ده؟
يوه خو دا چې بشر د فرد په بڼه وي؟ که د يوه نژاد او که د ملت په بڼه؟ بايد حتماً يو عمق ولري او په کوم ځای کې يوه ټاکلې ريښه ولري او که دا وي چې دې سطحي وي؟ په ظاهره کې به موثق برېښي؛ خو دا څه اهميت نه لري. يو نژاد او يا يوه ډله که په

ماضي کې ریښه و نه لري، د هغه ارزښت به زیات نه وي؛ ځکه چې ماضي د نسلونو د تجاربو یو تکاثف دی چې یو راز عقل ترې انعکاس کوي. د دې لرل حتمي دي او که دا نه وي، ته به یو پردی زېړ تقلید یې. داسې چې رښتینې معنا به د فرد او یا ډلې په ځېرنه کې رول لري.

له بلې خوا یوازې د ریښو لرل هم کفایت نه کوي او ژوند پرې نه شي کېدای؛ حتی لا هغه ریښې چې لمر و نه وینې او هوا وا نه خلي، وچېږي او له کاره وځي. دغلته ده چې ریښې ثمر ورکوي، لکه څنګه چې لمر او ازاده هوا د ګل او حاصل سبب کېږي. له دې وروسته به وایه شي چې توازن دې لرلی دی. توازن هم اسانه نه دی. ځینې خلک په ښاخونو کې ګلانو او پاڼو پسې دي او تر هر څه نه یې ډېر خوښوي. دوی په دې پسې نه وي چې ښاخونه او پاڼې هغه وخت ښه وده کوي او غوړېږي چې لاندې ژوړې ریښې او ولې ولري.

ځینې نور بیا دومره د ولیو او ریښو په فکر کې وي چې ښاخونه او پاڼې ګرد سره له یاده باسي او بس د ډډ فکر وړی وي؛ نو یو سړی به تعادل څنګه برابروي؟

په دې حال کې به کوم څه ریښتونی کولتور وي او کوم څه به نه وي؟

ایا کولتور په انسان کې د کومې دننې ودې نوم دی؟

البته! دا رښتیا ده.

ایا کولتور له نورو سره د سلوک کومه طریقه ده؟

هو! همداسې.

ایا دا هغه استعداد ته وایه شي چې یو څوک ځان په نورو او نور په ځان پوهوي؟

هو! دا خبره درسته ده.

د کولتور په معنا کې دغه ټول راځي.

هغه څوک چې د نورو په نظر ځان نه شي پوهولی، په همغه اندازه په فکر او کولتور کې تنګ نظري کېږي. دی که هر څومره کوم خارق العاده انسان وي؛ خو چې کله ځان مقید او محدودوي، د پوره عقل او بصیرت ادعا نه شي کولی. هغه بله ډله او هغه بله خوا به هم د پوهې، یا بصیرت او یا حقیقت نه یو څه لري. که مور په هغو سترګې پټې کړو، نه یوازې دا چې یوازې خپل ځان به ترې محروم کړو؛ بلکې د یوه غیر موثق سړي فکري سلوک به مو غوره کړی وي؛ ځکه چې یو موثق ذهن له دې املې چې ریښې یې ټینګې او ژوړې وي؛ ښایي د نورو پر مخ یې خپل ور پرانېستلی وي او په دې توګه ځان کې نور څه جذب کړي. موثق ذهن باید د نورو په خبره او نظر ځان پوره پوه کړي، که څه هم دی به له هغو سره تل روغ نه وي او نه به یې خوښوي. ښایي کله یې ښه وایسېږي او کله

نـه؛ خـو د موافقـت او مخالفـت سـوال هغـه وخـت منـځ تـه راځـي چـې يـو څـوک پـه يـو څـه پـوه شي. د هـر شـي سر د واره او بـې سـوچه نفـې، موثـق لار نـه ده.
اوس به زه بله کلمه مثلاً ساینس راواخلم:
د ژونداتـه د مسـایلو د حـل سـاینسي لاره کومـه يـوه ده؟ دا هغـه لاره ده، پـه کومـه چـې يـو څـوک هـر شـی گـوري او پـه تجربـې او ازموينـې يـې حقيقـت لټـوي، غلطـی کـوي؛ خـو هېڅکله نـه وايـي چـې دا دې داسـې شي. بلکـې زيـار بـاسي چـې پـوه شي دا څنگـه داسـې دی. کـه پرې قانـع شي، منـي يـې او پـه هغـه دقيقـه کـې چـې نـور اثباتونـه پيـدا شـول، لـه دې املـه چـې دی د خـلاص او نامقيـده ذهـن څښـتن وي، خپلـه نظريـه اړوي. البتـه داسـې ذهـن نـه چـې بـس لکـه پاڼـه بـه پـه سسـت بـاد هـم ښـوري او اخـوا دېخـوا بـه کېـږي. سره لـه دې هـم نامقيـده ذهـن بـه زيـار بـاسي چـې حقايـق لـه هـر ځايـه چـې وي، واخـلي او جـذب يـې کـړي.
ښـه! کـه کولتـور دا وي، لکـه څنگـه چـې وويـل شـول؛ اوس نـو دا سـوال راځـي چـې دا پـه اوسـنۍ نړۍ او نننيـو ملتونـو کـې تـر کومـه حـده تطبيـق شـوی؟ جوتـه ده چـې کـه دا تـر دې چـې دې زيـات تطبيـق شـوی وای؛ زمـوږ د عـصر ډېـر مسـايل مـلي او بـين المللـي بـه تـر دې هـم لا ښـه حـل شـوي وای.
پـه نړۍ کـې هـر ملـک لـږ و ډېـر داسـې فکـر کـوي چـې گواکـې لـوی څښـتن پـه ده خـاص نظـر لـري او ولـس او نـژاد يـې پـه نـورو کـې وتلـی او تـر نـورو غـوره دی. داسـې چـې نـور ولسـونه بـه هـم ښـه يـا خـراب، يـا يـو څنگـه وي؛ خـو هغـه ټـول لـه ده ښـکته او دی تـرې پورتـه دی. دا يـوه غـير عـادي خـبره ده چـې دا احسـاس څنگـه پـه ټولـو ولسـونو د ختيـځ او لوېديـځ کـې، بـې لـه کـوم اسـتثنا نـه پـه ډېـر قـوت موجـود دی.
د شرق ملتونـه د ژونداتـه د ځينـو مسـئلو پـه بـاب پـه خپلـو افـکارو، معتقداتـو او د خپـل علويت پـه احسـاس ډېـر ټينـگ ولاړ دي؛ خـو سره لـه دې هـم دوی د دوه درې تېـرو پېړيـو پـه دوران کـې ښـه دردونکـي سـوکان پـه سر وخـوړل. دوی وغورځـول شـول. پـه دې ډول دوی کـه څـه هـم د ځينـو وختـو پـه فکـر پـه ډېـرو اړخونـو کـې يـو څـه لـوړ وو، مجبـور شـول چـې دا ومنـي چـې پـه نـورو اړخونـو کـې پـه سـوکانو وهـل کېـدای او اسـتثمار کېـدای شي.
د سـوکانو دغسـې پرلـه پسـې عمليـې پـه دوی کـې تـر څـه حـده د ريلېـزم (واقـع بينـي) احسـاس پيـدا کـړ. پخـوا لـه ريلېـزم نـه د تېښـتې يـوه سـپکه هڅـه وه. کېـدای شي چـې مـوږ دې پـه مـادي شـيانو کـې او پـه سـطحي شـيانو کـې دومـره پرمـخ تللـي نـه اوسـو؛ خـو سره لـه دې هـم مـوږ پـه اسـاسي شـيانو کـې پـه معنـوي شـيانو کـې او پـه اخلاقـي ارزښـتونو کـې دمخـه يـو.
زه پـه دې کـې څـه شـک نـه لـرم چـې معنـوي شـيان او اخلاقـي ارزښـتونه پـه نهايـت کـې لـه

نورو څېزونو نه مهم دي؛ خو هغه طریقه چې یو څوک په فکر کې ټېښته غواړي، په دې چې دی روحاً لوړ دی او هغه بل د مادي او فزیکي حس له املـه ضعیف دی، ډېره اریانوونکې ده او څوک یې نه مني. دا یوازې د یوه چا د انحطاط د علتونو د واقعي میندلو نه یوه ټېښته ده.

نشنلېزم (د ملیت حس) یوه عجیبه حادثه ده. په دې چې د یوه ملک په تاریخي مرحلې کې د ژوند د نمو، قوت او اتحاد سبب ګرځي او په همهغه وخت کې په هغې کې یوه هڅه شته چې سړی محدودوي؛ ځکه چې دی د خپل ملک تناسب په نورې نړۍ زیات ګڼي. داسې یې د نظر نیلی تغییر کوي او یو څوک پرله پسې په خپلو مبارزو او ښو خواوو کې غرق وي؛ د نورو فکر هغه وده او قوت چې د نشنلېزم په سبب پیدا شوی وي، په ځای ودرېږي او نور نو وړاندې نه ځي. نشنلېزم د پرمختګ د سمبول په ځای د انحطاط سمبول ګرځي او چې نشنلېزم کامیاب وي، کله کله بیا هره خوا ریښې وځغلوي، په تجاوز پسې شي او په بین المللي لحاظ خطرناک شي.

د دې لپاره چې په دغو څیزونو کې موازنه وساتل شي، باید یو څوک د فکر په کومه لاره باندې یون وکړي او که داسې و نه شي؛ هغه څه چې ښه وي، په بده اوړي.

که په غلطه سترګه ورته وکتل شي، کولتور به چې اساساً ښه وي؛ نه یوازې دا چې ټپ به په ځای توقف وکړي، بلکې تجاوز به اختیار کړي او د کرکې او جنګ تخمونه به وکري. دا چې د دې لپاره څنګه موازنه پیدا شي، زه نه پوهېږم او دا زمور د دوران په سیاسي او اقتصادي مسئلو سربېره د ورځې مسئله ده، ځکه چې شاته یې نن د انسان په روح کې یوه زوروره شخړه ښکاري؛ یعنې د داسې شي لټون روان دی چې اصلاً مینـدل کېدای نه شي.

د دوی اصل په اقتصادي نظریاتو کې ورګډېږي او دغه نظریات یې له شک او شبهې زښت زیات اهمیت لري. دا به لوی حماقت وي چې څه وخت انسان له ولړې ساه ورکوي، په دغه وخت کې د کولتور او دین و مذهب په باب تقریرونه او وعظونه وشي. د لومړیو لومړی شی دا دی چې د انسان د ژوند لومړني اساسي ضرورتونه رفع شي او دا باید له هر بل شي نه د مخه وي. دلته اقتصادیات تر هر څه ړومبی دمخه کېږي. نن د انسان له وس نه وتې ده چې دا مسایل ایسته وغورځوي او ولړې او مرګ او زغم او افراط و تفریط ته پام و نه کړي او دا هم په هغه وخت کې چې د ژوند پېټی د ټولو په اوږو برابر نه وي. پېټی یو څوک وړي، مګر فایده یې بل څوک خوري؛ نو مور بله چاره نه لرو، غیر له دې چې دغو مسئلو ته په اقتصادي لحاظ او په نورو لارو وګورو. خو زما په فکر د دغو ټولو شاته د خلکو په ذهنونو کې روحي مسایل شته.

دا بـه رښـتیا وي چـې ځینـي خلـک بـه دغـو مسـئلو تـه پـه شـعوري او ارادي نظـر ګـوري او ځینـې نـورو تـه بـه دومـره روښـانه نـه وي او دوی بـه پـه غـیر شـعوري ډول ورتـه پـام لـري؛ خـو دغـه شـخړه د انسـان پـه روح کـې شـته. دغـه غوټـه بـه څنګـه خلاصـه شـي؟ زه یـې پـه رقـم نـه پوهیـږم.

یـوه خـبره مـې تـل ځـوروي او هغـه دا چـې هغـه خلـک چـې زیـات سره پېـژني، پـه خپلـو کـې زیـات اخ وډب لـري. سره لـه دې هـم لـه دې نـه بایـد دا نتیجـه وا نـه خیسـتل شي چـې مـوږ بایـد د یـو بـل پـه معرفـت پسـې نـه شـو. کـه داسـې کېـږي، شـخص بـه ځانتـه محـدود او پـه ځـان محصـور شي او دا هغـه شـی دی چـې پـه نننـۍ تېـرې بېـرې نـړۍ کـې نـه کېدونکـی دی. اساسي خـبره دا ده چـې مـوږ بایـد یـو بـل سـم وپېژنـو. سـمه پېژندنـه مهمـه ده، سـم او دوسـتانه طـرز اهمیـت لـري؛ ځکـه چـې دوسـتانه طـرز د دوسـتانه طـرز سـبب کېـږي.

پـه دې کـې زه یـوه ذره هـم تېکنـی نـه یـم چـې ښـه طـرز د ښـه طـرز سـبب کېـږي او دا د ژوندانـه اساسي اصـل دی. کـه روښ بـد وي، اورومـرو بـد روښ تـرې زېـږي؛ نـو کـه مـوږ لـه خپلـو همنوعانـو او یـا نـورو هېـوادو سره سـمه رویـه ولـرو او دا پـه دې حـس بنـا نـه وي چـې ګواکـې مـوږ حقیقـت او یـا خپـل نبـوغ تـه پـه لـوړ ارزښـت قایـل یـو او نـور هـر څـه دې د دغـه حـس مطیـع وي؛ مګـر دا چـې هغـو تـه پـه سـمه او دوسـتانه نظـر ګـورو، داسـې چـې زمـوږ ذهنونـه او زړونـه د حقایقـو د منلـو لپـاره تیـار دي، د هغـو حقایقـو لپـاره چـې لـه هـره ځایـه وي. دا بـه نـو نـه یـوازې د تفاهـم سـبب وي، بلکـې د تفاهـم سـمه لاره بـه وي؛ نـو زه دا ښـه بـولم چـې تاسـې خپـل کار و زیـار تـه پرېـږدم، د عقـل او کولتـور حدوحـدود وټاکـئ. مـوږ پـه زده‌کـړه کـې، پـه پوهـې کـې او پـه تجربـې کـې وده کـوو او پخېـږو. تـر هغـو چـې مـوږ لـه دغـو نـه سـمه او پـوره برخـه و نـه لـرو؛ فهـم بـه مـو رښـتیانی او حقیقـي نـه وي چـې مـوږ یـې د پوهېـدو دعـوه کـوو. زه داسـې یـو احسـاس لـرم چـې کېـدای شي تـول هغـه کسـان چـې د عـصري ژوندانـه او اوسـني ساینس لـه مزایـاوو نـه بـې بهـرې وو؛ پـه اساسي ځیزونـو کـې لـه مـوږ ډېـرو نـه عاقـل وو.

دا چـې مـوږ بـه پـه وروسـتیو مهالونـو کـې پـه دې موفـق یـا نـاکام شـو چـې د بنـي نـوع علـم او سـاینسي وده او بهـتري بـه لـه رښـتیاني عقـل سره تـول ګـډ کـړو؛ زه پـه دې نـه پوهېـږم. دا د مختلفـو قوتونـو ترمنـځ یـوه شـخړه او مسـابقه ده.

د یوه نامتو یوناني شاعر ډېره عاقله وینا مې په زړه کېږي. دی وایي:

«عقـل لـه دې نـه غـیر بـل څـه شـی دی؟ د انسـان کـوم زیـار او د خـدای کـوم شـفقت دومـره ښـه ایسـېدونکی او دومـره سـتر؟ چـې لـه وېـرې نـه پـر څنـګ شي، سـاه وبـاسي او انتظـار وکاږي. چـې پـه کرکـې بـر شي؛ نـو مینـه بـه د تـل لپـاره و نـه نمانځـل شي؟»

کابل مجله، ۱۳۳۳ ل کال، اتمه ګڼه، ۱۶ او ۱۷ مخونه.

په اسلامي مملکتو کې معارف

لیکوال: پروفیسر محمدنظام الدین، د حیدراباد د صنایعو د فاکولټې رئیس
مأخذ: له ثقافت الاسلامي رسالې څخه

معارف د فرد او جامعې، د شخص او خدای په منځ کې د اتصال کړی ده. معارف د روح ګانې او د عقل غذا ده. معارف هغه صنعت دی چې د شخص د لوړوالي سبب ګرځي او ټول هغه شیان در نښیي چې د خلقت اصلي هدف او مرام ګڼل کېږي. هغه څوک چې په دغه شریف مسلک پسې ګرځي، حتماً به په ټولنه کې د ډېر لوړ او عالي مقام خاوند کېږي؛ ځکه معارف د بشریت د سعې سرچینه ده چې فقط له هغه ځینې ټول صنعتونه، علمونه، فلسفې او اکتشافات هم په معنوي او هم په مادي ډګر کې پیدا کېږي. لنډه دا چې معارف د ځان له مطالعې نه شروع کېږي او بیا د شخص لپاره داسې لارښودنې کوي چې د بیعت د قواو د کنټرول سبب ګرځي او په اخر کې د روح په صفایی او تنویر باندې تمامېږي چې سعادت ورته وایه شي.

د معارف نښګنې به دلته فقط په دغه لنډه مقوله کې وښیو چې وایي:

«من عرف نفسه فقد عرف ربه».

یعنې چا چې ځان وپېژاند؛ په تحقیق سره یې خدای وپېژاند.

اسلامي نړی نن ورځ له ډېرو مسئلو سره مخامخ ده. یو له هغو څخه د معارف مسئله ده چې د ټولو ملتونو د سعادت او فلاح لپاره یو ډېر مهم او ضروري شی دی. اوس به د اسلامي تعلیماتو په رڼا کې دا له نظره تېره کړو چې د دین اساسات او مبادي څه ده؟ او څنګه اسلامي ټولنې هغه عملي کوي او یا ترې مخ را اړوي او بیا یې د اصلاح لارې چارې کومې دي؟

اسلام په اولو وختو کې یوه ټولنه وه، مګر نن ورځ داسې نه ده. اسلام نن ډېر لوی او ارت شوی دی او پیروان یې د نړۍ په هر ګوټ کې خواره واره دي. مسلمانان نن ورځ له اوقیانوس نه تر بحرالکاهل او له منځنۍ افریقې نه تر منځنۍ اسیا پورې په افریقا،

اسیا او اروپا کې تیت دي. د دوی شمېر له (۳۵۰) ملیونو څخه اوښتی دی چې د ټولې دنیا اوومه برخه نفوس کېږي. په نړۍ کې لس مملکتونه دي چې رسمي دین یې اسلام دی؛ لکه مراکش، لېبیا، مصر، عربستان، بحرین، اردنیه هاشمیه، یمن، عراق،[۱۸۱] ایران، افغانستان او پاکستان، نور دولتونه هم شته چې رسمي دین یې اسلام نه دی؛ خو ډېر مسلمانان پکې شته؛ لکه هسپانوي مراکش، الجیریا، تونس، غربي فرانسوي افریقا، مرکزي فرانسوي افریقا، البانیه، ترکیه، یوګوسلاویا، سوډان، شرقي برتانوي افریقا، ارتیریا، حبشستان، روسیه (۲۴) ملیونه، چین، هند (۴۰) ملیونه، ملایا، اندونیزیا او فلپاین.

خبره دا ده چې هغه لویه قوه به کومه وي چې دغه خواره واره مسلمانان سره متحد کړي او بیا به هغه لارښوونکي اساسات او علمي او اخلاقي فریضې څه وي چې د ټولو مسلمانو مملکتو لپاره د پوهنې اساس وګڼل شي؟

عقیدې ته حاکمیت ورکړل شي؛ یا استدلال ته؟ علم به بشر مسعود کړي؛ یا فلسفه؟ او سره له دغسې حالتونو بیا یو شخص کومه لار ځان ته غوره کړي؟

اسلام څه رنګه چې قرآن تفسیر کړی دی؛ له هر مسلمان ځینې دا توقع لري چې د کار او فعالیت په واسطه طبیعت رام کړي او په عین حال کې له سمې لارې ځینې هم و نه ګرځي، دا دی د قرآن مقصد، د حضرت رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ارشادات او د عقیدې معنا، د هغو تعلیماتو په منځ کې چې د نبوي او دیني ورته وایي؛ هېڅ توپیر نه شي کولای. مقصد دا دی چې د علم د پراختیا لپاره هر څه کوښښ چې کېږي، باید د دې عالي مرام یعنې د ځان د ادراک، د نفس د معرفت او د روح د تنویر لپاره وي؛ خو له زرو کلو راهیسې دا د مسلمانانو د بدبختۍ علامه ده چې دین د سیاست اله ګرځول شوې ده. له همدې کبله ده چې په اسلامي ټولنو کې د ژوندانه قافله ډېره سسته روانه ده. د غرب د تاثیر لاندې هر چېرې عصري معارف جوړ شوی دی، خو که رښتیا وویل شي، دې عصري معارف د جامعو له اساسي مسایلو څخه ډډه کړې ده او په ښاخونو، څانګو او فرعي مسایلو کې بوخت شوي دي.

که چېرې اسلامي ټولنې د دې ادعا لري چې د داسې کرکټر نمایندګي وکړي چې یو واحد دین یعنې اسلام ته معتقد اوسي، نو باید خپل اختلافات او فرقوي تمایلات پرېږدي او هغه حقیقي اساسونه غوره کړي چې اسلام پرې خوښ وي. یعنې اسلامي اخوت مساوات او شریکه وروروالي او د یو بل د حقوقو احترام. د دې مقصد لپاره باید د اسلام پوهان راټول شي او داسې پلان جوړ کړي چې د هغه په واسطه عصري معارف له اسلامي روح سره اوړه په اوړه په اسلامي دنیا کې د اخوت او وروګلوی اساسات ټینګ

---

۱۸۱. له دې ښاغلي څخه لکه چې سوریه، لیبنان او اندونیزیا هېر شوي وو (ر).

کړي او بیا ټولې قواوې په داسې لار پکار واچوي چې د بشریت د حقیقي وروړګلوی او اخوت سبب وګرځي.
له ټولو دینونو څخه د اسلام دین معقول او علمي دین دی. که چېرې اسلامي نړۍ د معارف یو مشترک سیستم غوره کړي، نو دا به یو دماغ داسې تخلیه کړي چې د حقیقي ډیموکراسۍ او د نړۍ د سولې لپاره به یو ښه قوت وګڼل شي.
معارف په ډېر پراخ مفهوم سره باید په دې مقصد بنا وي چې شخصیت ته کامل انکشاف ورکړي او د جامعې د افرادو لپاره عالي او لوړ ژوندون برابر کړي.
که له معارف ځینې د نسل روحي مالکیت سره د فرد تدریجي مطابقت مراد وي؛ نو دلته دا مسئلې په خاطر کې راځي چې زموږ اسلامي موسسې په منځني شرق، نژدې شرق، لرې شرق، جنوب شرقي اسیا او نورو باندنیو مملکتو کې څنګه له دې مفکورې ځینې لرې لوېدلي دي.
که چېرې پخواني ملتونه خپل پخواني معنوي او ثقافتي میراث ته نظر واچوي او ننني علمي پرمختګونه له یاده وباسي؛ نو زه وېرېږم چې دوی به د معارف له عالي مقصد څخه چې د عصري جامعې تقاضا او د بشریت عقلاني انکشاف دی؛ ځانونه ډډې ته کړي وي. بالعکس، که چېرې دوی د مادیت په ګرداو کې غوټې وخوري، نو به د هغه ملتونو روح ووژل شي او دوی به د بشریت د عالي ښېګڼو یعنې استدلال او اخلاقیاتو ځواب و نه شي ویلای؛ نو له دې کبله باید داسې یوه موازنه او تعادل برابر کړی شي چې د روح او جسم د سالم او متناسب نمو سبب وګرځي او د معنوي فلسفې او د ژوندانه د علمي احتیاجاتو په منځ کې موافقت پیدا کړي. باید همدا وي د اسلام د معارف مقصد.

وړمه مجله، دیارلسم کال، ۱۳۴۸ ل، څلورمه او پینځمه ګڼه، ٥٦ او ٦٣ مخونه.

علتونه په تاریخ کې

لیکوال: هالوډان کوهت - ناروېژي
مأخذ: د تاریخ خوځونکي قوتونه - کمبریج ۱۹٦۴

انسان د هغه څه په باب چې په ده یا د ده په شاوخوا کې پېښېږي، تل پلټنې کړې دي، خو ده وروسته له اوږدې مودې نه په دې شروع وکړه چې د همدغو ټولو پېښو ترمینځ ارتباط تأسیس کړي. لومړنی نظر یې شاید دا و چې له ده نه د باندې داسې قوتونه موجود دي چې هر څه په خپل میل او ارادې سره ټاکي. ده دغه قوتونه ونومول، په دې ډول یې وکړای شول چې په ژوندانه کې یو قسم پرله پسې توب ته قایل شي. د دې ملاحظه یې وکړه چې ماورای الطبیعي قوتونه یا لږ تر لږه هغه چې طبعیت اداره کوي په ځینو اړخونو کې لکه د لمر او میاشتې د تغییر د منلو په قضیې کې د ځینو قوانینو مراعات کوي، په نورو برخو کې بیا شیان لږ و ډېر مطلق ګڼل کېدل. شاید باد او اقلیم په ډېرو مختلفو طریقو سره تغییر وکړي او د انسان په ژوندانه کې داسې ډېر شیان وو چې نه شوای کولی حاکمیت پرې وکړي. ده د معجزو او عجایبو په نړۍ کې ژوندون کاوه. یوازې ده به هغو ته د عجایبو نوم نه ورکاوه، ځکه هر هغه څه چې د ده له معمول عادت څخه توپیر کاوه، ده ته لا هم طبیعي شکاره کېدل. ماورای طبیعي په رښتیاني صورت طبیعي ګڼل کېده.

مورِ باید دا ومنو چې حتی نن ورځ هم انساني ژوند تر زیاته حده هغو طبیعي قوتونو ته تابع دی. ستر سیانسپوه ویلهلم اوستوالد (Wellhem Ostwald) په دې عقیده و چې د ثقافتي مخ کې تګ رښتنې محتوی د انسان هغه قابلیت دی چې په طبیعت غالب شي او ځمکه او د هغه ټول قوتونه د خپلې ارادې تابع وګرځوي، خو مورِ تر اوسه هم نه شو کولی په باد او اقلیم حاکمیت وکړو. دا زمورِ له اختیاره وتلې ده چې اقلیم تغییر وکړي. یو کال پرېماني راولي او بل کال وچکالي. مورِ مجبور یو چې د دغو او داسې نورو فیصله طبیعت ته پرېږدو.

د ډېرو قدیمي مهالونو انسانان شاید له مور نه ډېر لږ دېته حاضر او تیار وو چې طبیعت د یوه خپلواک قوت په حیث چې له انسان او جامعې سره یې ارتباط نه لاره، په ځای پرېږدي. دوی دا عقیده مرجح وګڼله چې د طبیعت هر څه د انسان په ضد برابر شوي دي. څه وخت چې یې لکۍ لرونکی ستوری ولید، له هغه معجزه شي نه ووېرېدل او د هغه ستوري لکۍ دوی ته د جزا د ډانګ په څېر وبرېښېده او هغه یې داسې یوه نښه نښانه وبلله چې ګواکې خدای یا خدایان د هغې ګناه په وجه په قار دي چې انسانانو کړې ده. داسې هم د ناروغیو ټول قسمونه په تېره بیا ستري وباګانې، د طبیعت اخوا قوتونو له خوا مجازات بلل کېدل، نو دوی په دې ډول په ژوندانه کې په پرله پسې توب باندې قایل شول او هرې پېښې ته یې د علتي ارتباط نسبت ورکړ.

د تفکر دغه ابتدایي طرز په حقیقت کې زمور تر مهاله پورې پایېدلی دی. دغه طرز د هغې عقدې شکل نیولی دی چې د هغه په قرار خدای هر څیز لوی، وي که وړ، اداره کوي. په ماشومتیا کې مې د یوه عیسوي ملا د (عیسوي کیسو) په نامه د یوه سړي یوه کیسه لوستله چې ده د کفر خبرې کولې او برالا یې وویل چې: «خدای وجود نه لري». بیا دی بهر ځمکو ته ووت او له شنه اسمان څخه تندر پرې ولګېد او مړ شو، دا د خدای له لوري جزا وګڼل شوه.

دغه راز تفکر په تاریخ لیکنې کې ځای نه لري، خو که څه هم مور نه غواړو له انساني ژوند سره طبیعي پېښو ته په دغه ترتیب سره ارتباط ورکړو، سره له دې هم په دې عقیده نه یوو چې طبیعت د تاریخي پېښو تعین بالکل په غیر مفید ډول سره کوي، مور به تل وپوښتو چې دغه راز وقایع په انساني جامعه کې له څه راز حالاتو سره مخامخ کېږي؟ د جامعې شرایط د طبیعي پېښو تاثیرات ټاکي، په هرې پېښې کې به سوال دا وي چې انسان د طبیعي پېښو له تاثیراتو سره څنګه معامله کولی شي. له بدې پېښې سره څنګه مقابله کولی شي او څنګه یې له فوایدو نه ګټه اخیستلی شي. ارنولډ ټاین‌بي (Arnold Toynbee) دا د تاریخ په ستري مسئلې واړوله، یعنې هغه یې د انسان په مخ کې تګ یا بېرته تګ سره خلاصه کړله او هغه یې له یوې خوا (چلینج) او له بلې خوا د انساني مقابل حرکت (Vesponse) تر منځ ډرامه ونومولې.

زه په دې ډېر شک او تردید لرم چې یو څوک به وکولی شي تاریخ د انسان او طبیعت تر منځ په جګړه تبدیل کاندي. سره له دې هم دا د انساني ژوند یو مهم اړخ دی. دا جوته ده چې انسانانو ورو ورو زده کړل چې انسانان به ژوندي پاتې شي او په خپل ملک کې به په هوسایي سره ژوند وکولی شي، یا دا چې بل ځای ته به په لږډېدلو مجبور شي. زمور په وخت کې پخوا له دې چې داسې یو څه وشي، باید یو فوق العاده لوی مصیبت واقع شوی وای.

ډېر نور عوامل هم شته دي چې په اجتماعي ژوند باندې تاثیر کولی شي او ممکن بې زمور له مرستې نه د تاریخ سیر واړوي.
فرانسوی فیلسوف پاسکال یو ځل داسې نظر ښکاره کړ چې که د کلیوپاتراپزه وړه وای د ځمکې ټول مخ به تغییر کړی وای. ممکن یو څوک په ډېرې اسانۍ سره داسې فرض کړي چې د ده مطلب دا و چې دا محض یو تصادف و چې هغې یو میین ومونډ او دغه میین د هغې په خاطر اګوستاس پرېښود چې د رومې امپراتور واکمن شي. خو دا هغه څه نه و چې پاسکال په نظر کې لرل. ده محض غوښتل ښکاره کړي چې هر کوچنی حالت د علتونو په کړۍ چې تاریخ جوړوي، یو مقام لري. سره له دې هم دا محض یو تصادف معلومېږي چې د کلیوپاتراپزي څنګه شکل لاره.
په بل عبارت: دا چې هغه یوه ښکلې او جذبونکې ښځه وه، که نه وه، تر دې نورې غټې مسئلې هم شته دي چې مور په دې فکر کولی شو چې تصادف په تاریخ کې ښه قاطع نفوذ او اثر لري.
اوس به د ناروې له تاریخ نه په یو مثال باندې غور وکړو. د منځنیو پېړیو په وروستیو کلونو کې داسې پېښه شوله چې د اشرافو کهولونه یو په بل پسې مړه شي. د کهول وروستی نارینه یا بې اولاده مړ شو یا یې لونې د وارثانو په حیث ترېنه پاتې شولې. بیا د ډنمارک یا سویډن اشراف ناروې ته راغلل او د هغوی میراث خواره وګرځېدل. محلي اشراف نه وو پاتې چې د ناروې له ازادۍ نه دفاع وکړي. مور له هغو بیالوجیکي قوانینو نه خبر نه یوو چې په فامیلونو کې د دغه غټ تغیر باعث وګرځېدل. دا مور ته د خالص تصادف په څېر ښکاره کېږي، سره له دې هم مور ویلی شو چې حتی پخوا تر هغه د ناروې اشراف د نورو علتونو په وجه غیر ملي شوي وو. دوی د ګډو طبقاتي مفادو په خاطر د ډنمارک او سویډن له اشرافو سره په متمادي ډول اتحادیې جوړولې. که یې اتحادیې جوړې کړې نه وای میراث به یې د ناروې خلکو ته پاتې وای. شته به یې هغو لاسونو ته نقل شوي وای چې د جامعې له نورو صفونو څخه به د اشرافیت درجې ته لوړ تللي وای. مور دې نتیجې ته رسېدلی شو چې دا خالصه یوه فرضي وینا ده او ثبوت یې کېدلی نه شي. د اشرافو په کهولونو کې د مړینو اوږد لړ تر لږه د تاریخي نتیجې په ټاکلو کې یوه جزئي وسیله وه.
په تاریخ کې اوس دا بالکل ممکنه ده چې مختلف علتي زنځیرونه شاید چېرته په یوه ټکي کې سره تماس وکړي. په داسې حال کې مور له خالص چانس نه زیات په تصادف غږېدلی شو. له یوه نظر نه شاید دا خالص تصادف ښکاره شي، مګر له بلې خوا ممکن د پوره معلومو پېښو طبیعي نتیجه وبرېښي. هغه مهال چې هسپانویانو مکسیکو ومونډله

او هغه ملک یې لاندې او تابع کړ او اوسېدونکي یې غلامان وګرځول، د اروپایي اکتشاف له عمومي نهضت یوه برخه ده او له هغه سره د هغه ارتباط مورِ ته پوره واضح دی. خو مکسیکویانو ته دا پېښه د دوی د تاریخ د یوې ناڅاپي انقطاع په څېر ښکاري، داسې چې دوی هېڅ علت ورته نه مومي که عصري تخنیک پوهان په دې بریالي شول چې د سپوږمۍ په مخ ښکته شي، دا قضیه به هم همدغسې وي. دا به مورِ ته د تجربو او علمي کوښښونو مداومت او پرله پسې توب وښیي، مګر که په سپوږمۍ کې مو انسانان وموموِ او دوی لاندې او تابع کړو، دوی به دا کار له شین اسمان څخه په ځان د تندر ښکته کېدل وګڼي.

په تاریخ کې هغه څه چې زه یې تصادف (Coincidence) نومووم، ډېر ځله پېښېږي او مؤرخانو تل په نظر کې نیولی دی. د لرغوني مهال یوه ډېر وتلي مفکر پولي بیوس څه وخت چې د ناڅاپي پېښو شرح کوله، زیاتره د قسمت (Luck) د کلمې ذکر کاوه. په اوسنیو مهالونو کې یوه وتلي مؤرخ هنري پیرینې (Henri Pirenne) په تاریخ کې د تصادم (Accident) په رول ډېر ټینګار کړی دی.

زیاتره داسې پېښه شي چې د یوه مهم جنګ نتیجه په چانس سره وټاکله شي. یو ناڅاپي مرګ شاید د یوه شخص ډېر قوي دښمن له پښو وغورځوي. د دولت د واکمن یا د یوه نظامي مشر مهارت یا عدم مهارت چې په یوه خاص وخت کې به نظامي یا سیاسي مسؤلیت په غاړه لري، ممکن دا وټاکي چې فتح د دغه یا هغه طرف نصیب شي. کېدای شي چې ناسم رپوټونه هم د غلطو اقداماتو سبب شي، په دغسې ټولو قضیو کې خبره د هغو نتایجو په حد او اندازه کې ده چې دغه تصادف به یې لرلی وي. یو څوک کولی شي وپوښتي چې تصادف هغه نتیجه ټال کړې ده یا چټکه کړې ده چې په هر حال کې به پېښه شوې وای یا دا چې هغه خالص چانس معلومېده؛ ژور ارتباط یې لاره.

ما په خپله دغسې څو قضیې شخصاً مطالعه کړي دي. ما ښوولې ده چې د هغې سستې پالیسۍ ریښې او علتونه چې انګلستان د امریکایي یاغي مستعمرو په مقابل کې د جنګ په وخت کې غوره کړی وه، د انګلیسي ټولنې او سیاستونو په خاصو شرایطو کې دي. نورو عالمانو د فرانسې د انقلابي جنګونو په وخت کې هم د انګلیسانو سیاست همدغسې ښوولی دی.

هره ځانګړې قضیه ځانله دغسې قسم با احتیاطه مطالعه غواړي، خو دا ټوله مسئله د عصري تاریخي تحقیق له اساسي روش سره هم تړلې ده.

د توسیډایډز (Thucydides) له عصر نه په دې خوا اروپایي مؤرخانو داسې ګڼلې ده چې تاریخي وقایع علتونه لري. حتی هغه کسان چې په دې معتقد دي چې هر څه خدای

ټاکلي دي، داسې يې ګڼلې ده چې هغه معقول او د يوه پلان په مطابق حاکميت چلولی دی او په دې ډول د پېښو ترمنځ په ارتباط باندې قايل شوي دي، خو عالمانو ورو ورو د دې درک وکړ چې شايد دوه ډوله واضح علتونه موجود وي. لومړنيو مؤرخانو چې څه وخت وکولی شول د وقايعو فوري علتونه او د خلکو هغه محرکات لوڅ کړي چې د هغو له مخې يې کړنې کولې، دوی په دې قانع کېدل. دا تر اوسه هم د تاريخي تحقيق يو ضروري او واجبي شرط او برخه ده، مګر پولي بيوس (Poly Bius) دوه زره کاله د مخه ښکاره کړه چې په فتح يا شکست کې د جامعې او دولت تنظيم او تشکيل د يوه ملت په فتح يا شکست کې يو مهم عامل ګڼل کېږي.

د اتلسمې پېړۍ سترو تاريخي مفکرينو يعنې منتسکيو او د هغه اخلافو دا بالکل واضحه کړله چې د هغو علتونو لوڅول چې لرې پراته دي هم اساسي اهميت لري. د لرې علتونو ريښې به د اجتماعي شرايطو په مختلفو اقسامو، ثقافتي ژوند، سياسي تشکيلاتو، اقتصادي سيستمونو او داسې نورو څېزونو کې وي. تاريخ ليکل په دې ډول داسې يو کوښښ وګرځېد چې په خپله د ژوند په پرله پسې توب رڼا واچوي او د هغو قوتونو په باب چې بشري ژوند اداره کوي، زمور فهم ژور او عميق کړي.

د تفکر دغه طرز د تاريخي تحقيق په سير خپل تاثير اورومرو اچولی دی. لومړی دا چې د تصادف مسئله يوې خوا ته وغورځول شوله يا لږ تر لږه د عمومي بحث تابع وګرځول شوه. هغه وخت چې د ټولې جامعې عمومي حالات تر بحث لاندې نيول کېدل، چانس ډېر غټ رول لوبولی نه شو. کوټټېلټ (Kuetelet) د بلجيم يوه عالم دا په (۱۹۳۵ م) کې د اجتماعي شرايطو په تحليل کې د احصايو په استفادې سره وښودله؛ سربېره پر دې د تاريخي منابعو په باب د کتنې يوه نوي نظر هم انکشاف وکړ.

ليوپولډ رانګ کي (Leopold Rangki) يو له هغو رومبنيو پوهانو څخه و چې ويې ښودله، د پخوانيو مهالونو تاريخي ليکنې او نور رپوټونه زياتره د مصنفانو پر شخصي غرض رنګ شوي دي او دا غرض د دوی د عصر له اجتماعي او سياسي مبارزو څخه متأثر دی او په دې ډول هغه څوک چې غواړي، دا ليکنې وګوري بايد د هغو په اعتبار او صحت هم قضاوت وکړي. د مثال په ډول:

د سکندنويانو په تاريخ ليکنې کې دا نظريه په هغه انتقاد کې ښکاره شوې ده چې کرټ ويبل (Kart Weibull) په (۱۹۱۰ م) کې د ډنمارک د منځنيو پېړيو د يوه مؤرخ ساکسه ګراماټيکوس (Saxa Gramaticus) باندې کړی دی خو يو بل نظر هم شته دی چې په دغې مسئلې کې يې ښه نفوذ کړی دی، ځکه چې دغه نظر خپله توجه د پخوانيو مؤرخانو او د دوی معاصرو ترمنځ عقلاني ارتباط ته اړولې ده، مور ته په خپل عصر کې د

فکر طرزونو او د ژوندانه هغه منافع ورپورې تړلي دي چې د دوی شاوخوا کې وي؛ نو ایا دا به د ړومبنیو مؤرخانو په باب هم پوره سمه نه وي؟ په حقیقت کې دا بالکل عامه ده چې د زاړه یونان او روم مؤرخانو ته په همدغه ډول وکتل شي.

دا هغه څه وو چې دوی یې زمور د عصر په عقلاني ژوند کې په قوي او حیاتي قوتو واړول، سره له دې هم ما په (۱۹۱۳ م) کې هغه وخت چې د دغه نظر تطبیق د ایسلینډ د عالمانو په باب کاوه چې دوی د ناروې په تاریخ بحث کاوه؟ قوي مخالفت ولید، له هغه وروسته راهیسې اوس نو دا د تاریخي تفکر یو عام څیز دی چې مؤرخان له خپلو معاصرو نه هغه رڼا اخلي چې په هغې سره ماضي ګوري.

ګومان کوم چې د جرمن نامتو منقد لیسنګ (Lessing) د لومړي ځل لپاره دېته اشاره وکړله چې په تاریخ کې به نهایي حقیقتونه تاسیس نه شي؛ په دې چې هر نسل مجبور دی چې ماضي ته په نویو سترګو وګوري، نوې پوښتنې وکړي او نوي ځوابونه ومومي او دا کار په دغسې یقین سره وکړي لکه چې یو نوی نسل مجبور دی خپله مذهبي عقیده په داسې حال کې چې لا الفاظ ناتبدیل شوي پاتې دي؛ له سره نوي کړي. نبه مې یاد دي چې د بلجیم نومیالي مؤرخ هنري پیرینې (Henri Pirinni) خپله نوې نظریه په منځنیو پېړیو کې د سرمایه داری د منبع په متعلق په (۱۹۱۳ م) په لندن کې د مؤرخانو په کانګرس کې نبکاره کړله. په اخر کې یې وویل:

«ټول نظریات سقوط کوي، زما به هم سقوط وکړي. خو زه عقیده لرم چې د حقیقت په لور مې لږ تر لږه یو ګام د وړاندې اخیستی دی».

دا هغه څه دي چې هر نوی عالم باید د هغه په لور زیار وباسي یعنې څومره چې هغه ته ممکنه ده، تاریخ د حقیقت په څېر وګوري.

دا حکم د منابعو د انتقاد او د ترکیب کولو او جوړولو په باب د ځانګړو حقایقو او د هغوی ترمنځ د ارتباط په باب فرد او د جامعې د روحیاتو په باب هم تطبیق مومي. د دغه تحقیق مېتودونه او روشونه وار په وار چاپ شوي دي. مور به د علتونو او سوابقو په باب پوښتنو ته لا هم دوام ورکوو او څنګه چې ژوند تل تحول کوي، مور باید د هغه اساسي قوتونو ته څار واوسو.

تاریخ له طبیعي ساینس څخه دا زده کړې ده چې د خپلو مسایلو په باب دا کافي نه ده چې په مجرد ډول سوچ وکړو. مور باید په استقرایي ډول کار وکړو او په هغې تجربې سره چې په شواهدو او حقایقو بنا وي، جوړول وکړو.

کابل مجله، ۱۳۳۹ ل، مرغومی، ۱۰مه ګڼه / پرلپسې ۴۹۵ مه ګڼه.

د انکشاف قوانین

لیکوال: ماریس کارنفورت، برېتانوي فیلسوف

په طبیعي او تاریخي عملیاتو کې تل نویتوب او انکشاف شته. همېش نوي څه زېرې او انکشاف کوي. داسې هم ځینې څېزونه خواره واره شي او پسې مړه شي. کله چې یو څه په راوتو کې وي او د انکشاف لوړ پوړ ته اوچتېږي او هغه وخت چې یو څه په خورېدو او مړه کېدو کې وي او په پای کې ورک شي؛ په دې حال کې یو نوی څه ځان ښیي او راوځي. عملیات همېش د تغییراتو په همغې یوې دایرې (Circle) کې نه تکرارېږي؛ بلکې له یوه پوړ نه بل پوړ ته په مخ ځي. داسې چې تل یو نوی څه ترې راوځي.

د انکشاف رښتینې معنی همدغه ده. له دې کلمې نه زموږ مراد دا دی چې په هر پوړ کې یو نوي څه په راوتو کې وي. په دې ډول د محض تغییر او انکشاف ترمنځ ډېر توپیر شته. انکشاف هغه تغییر دی چې د خپلو داخلي قوانینو په اساس له یوه پوړ نه بل پوړ ته مخ په پورته روان وي.

داسې هم د انکشاف او ودې ترمنځ فرق شته. بیالوجي پوهانو ته دا توپیر ښکاره دی. وده یوازې هغه تغییر دی چې لویېدل، غټېدل او په حجم کې زیاتوالی ترې مراد دی؛ مګر د انکشاف په معنی کې کافي تغییر پروت دی چې د غټېدل مفهوم په کې نه شته، بلکې د کیفیت له نظره یوه نوي پوړ ته ختل دي.

د مثال په توګه لړمۍ په نظر کې ولرئ. دا موجود په حجم زیاتوالی مني او غټېږي. وروسته له ځان نه یو څه مواد وباسي او استحاله وکړي تر څو چې د پتنګ به بڼه وګرځي. د استحالې دغه عمل ته انکشاف وایي.

په طبیعي او تاریخي عملیاتو کې یوازې تغییر او وده نشته، بلکې انکشاف هم په کې دی. ایا دلته موږ د انکشاف کوم عمومي قانون ته رسېدلای او یا د انکشاف عمومي قاعده ایستلای شو؟

کمیت او کیفیت: له کمي نه کیفي تغییراتو ته د انتقال قانون

له کمي نه کیفي تغییر ته انتقال یعنې څه؟ ټول تغییرات کمي یا مقداري اړخ لري، یعنې زیاتوالی او کموالی د هغه څیز په ماهیت کې چې تغییر کوي، څه فرق نه پېښوي. خو دغه کمي تغییر یعنې کمېدل او زیاتېدل تر نامعین حده دوام نه کوي، بلکې په یوه خاص حد کې په کیفي تغییر اوړي او په دغه خاص حد کې په کیفي تغییر نسبتاً ناڅاپه او له فوري خیز سره ملګري وي. دا کلیه به په یو څو مثالونو کې وښیو. اوبه په جوشولو سره تر اخره پورې تودېدل نه مني. د تودوخې په یوه خاص بحراني حد کې بخار ګرځي او له مایع څخه و بخار ته یو کیفي تغییر پېښېږي. داسې هم رسی د معین وزن طاقت لري او په هېڅ وجه تر نامعین حده پورې وزن نشي منلای، ځکه چې په یوه خاص حد کې شلېږي. د جوش لوښی هم د بخار فشار مني، مګر تر هغو چې یې طاقت وي؛ زیات له هغه څخه چوي. د بوتې یوه نوع به په ساړه اقلیم کې د خپلې ودې په شرایطو کې تر څو نسله پورې تغییرات قبول کړي؛ مګر په یوه خاص حد کې به کیفي تغییر په کې راشي او اصل به یې بدل شي، په دې ډول به د کمي تغییراتو د زیاتوالي په نتیجه کې د پسرلي غنم د ژمي د غنمو په رقم واوړي او آن اصل او ډول به یې فرق وکړي.

له کمي نه د کیفي تغییر د انتقال قانون په جامعه کې هم تطبیق مومي. ډومبی تر دې چې د صنعتي پانګه‌وری سیستم راووځي، د شتو د غوندېدو عملیه جاري کېږي. شته څو شخصي لاسونو ته ځي له بلې خوا یې شته مزدوران زیادت کوي.

ددې عملیې په یوه خاص حد کې څه وخت چې د صنعتي چارو لپاره کافي پانګه غونډه شي او له بلې خوا د لازمي کار لپاره کافي بې شته مزدوران زیادت وکړي، په دې حال کې د صناعتي پانګه وری د انکشاف لپاره شرایط برابر شي او دلته د کمي تغییراتو زیاتوالی د ټولنې په انکشاف کې یوه نوې کیفي مرحله راباسي. کیفي تغییرات عموماً په نسبي فوریت یعنې ناڅاپه وي او یو نوی څېز راوځي. کله څه هم د کمي تغییر په تکاملي مداومې عملیې کې د هغه قوت مضمر و، په دې ډول راښکاره شي چې یو مداوم تدریجي تغییر په یوه خاص حد کې په منظم فوري کیفي تغییر اوړي. ځینو خلکو انکشاف یوازې په مداوم ډول درک کړی، یعنې دوی انکشاف ته یوازې د ودې د عملیې او د کمي تغییر په سترګه کتلي او د تغییر کیفي اړخ یې له نظره غورځولی او دا یې پرېښي چې د ودې په مداومي عملیې کې یو نوی خاصیت ناڅاپه راوځي او انتقال پېښېږي؛ مګر دا یو ډېر څرګند حقیقت دی او تل واقع کېږي. که تاسې په چای جوش کې اوبه وجوشوئ، اوبه د غلیان په حد کې اوبه والی له لاسه ورکوي او بخار ګرځي. که له بلې خوا کیفیت په نظر کې ونیسو، ښکاره به شي چې کیفي تغییر تل د ګڼو کمي تغییراتو په وجه پیدا

کېږي او اختلاف په کیفیت کې د کمي اختلافاتو په بنا وي؛ داسې چې کمي تغییرات په یوه خاص بحراني حد کې کیفي تغییر ته ځای پرېږدي. داسې هم که وغواړو کیفي تغییر پېښ کړو، باید هغه کمي تغییرات په غور سره وګورو او ځان پرې پوه کړو چې د تغییر د پېښولو لپاره څه شیان کم او کوم څه ډېر کړو.

طبیعي ساینس راښیي چې په طبیعت کې څنګه کمي اختلاف یعنې ډېرول یا کمول کیفي فرق پېښوي. مثلاً د اټوم په یوه هسته کې د یوه پروتون (Proton) اضافه کول یو عنصر په بل عنصر بدلوي، د ټولو اټومونو عنصرونه د یو راز پروتونو او الکترونو (Electrons) له ترکیب نه جوړ دي، مګر کمي اختلاف د هغو اعدادو ترمنځ چې په یوه اټوم کې راټول دي، بل راز اټومونه ورکوي. داسې مختلف اټومونه چې ځانله عناصر او بېل بېل کیمیاوي خواص لري. یو اټوم چې یو پروتون او یو الکټرون ولري، د هایدروجن اټوم دی، خو که یو بل پروټون او یو بل الکترون پرې اضافه شي، د هیلیوم (Helium) اټوم ترې جوړېږي. داسې هم کیمیاوي ترکیبات راواخلئ. که په کوم کیمیاوي ترکیب مثلاً یوه مالیکول (Molecule) کې یو اټوم ورزیات کړو، د اشیاوو په منځ او همدا راز د هغو په کیمیاوي خواصو کې اختلاف راځي. په عمومي ډول مختلف کیفیتونه د کمي اختلافونو په بناء وي. په طبیعت کې چې د هر واحد حال لپاره یوه بېله طریقه معینه ده، کیفي تغییرات یوازې هغه وخت پېښېږي چې د یوې مادې حرکت (Motion) نه څه کم او یا زیات کړو. په طبیعت کې ټول کیفي تغییرات د کیمیاوي مرکباتو په اختلاف او یا د حرکت د اشکالو د مقدار په اختلاف بنا دي.

نو ددې امکان نه شته چې د یوه څیز په کیفیت کې تغییر پېښ کړو، بې له دې چې د مادې یا حرکت زیاتوالی یا کموالی په کې راوړو، یعنې د مقدار او شمېر په لحاظ په کې فرق پېښ کړو.

هغه څوک چې د اټومي بمونو لیکنې لولي، هرومرو د کمیت او کیفیت له دې تغییراتو سره اشنا دی. د یورانیم د جوړولو لپاره ایزوتوپ، یورانیم (۲۳۵-) ضروري دی. زیات ایزو توپ یوارنیم (۲۳۸) دا کار نه شي کولی. په دې دواړو کې اختلاف مقداري او یوازې د اټوم په اندازه کې دی چې هغه د نیوټرون (Neutron) په شمېر پورې اړه لري، مګر د اټومي وزن دغه مقداري فرق (۲۳۵) او (۲۳۸) کیفي اختلاف پیدا کوي. له هغه څیز سره چې د اټوم خواص لري او له هغه څیز سره چې دا خواص نه لري. سربېره پردې که یورانیم (۲۳۵) هم ولري بیا هم له انفلاق نه یې د مخه یو خاص بحراني حجم ورته په کار دی. په دې ډول وینو چې کمي تغییرات په یوه خاص حد کې په کیفي تغییراتو اوړي او کیفي تغییرات په کمي تغییراتو ولاړ وي. دا د انکشاف یوه عمومي خاصه ده. ددې انکشاف علت څه دی؟ او کوم شیان دا انکشاف میدان ته راباسي؟

د اضدادو یووالي او جګړه

په عمومي ډول ددې علت چې په یوه خاص حال کې کمي تغییر په کیفي تغیر اوړي، د هغې خاصې عملیې په ماهیت او متن کې مضمر دی. نو په دې ډول که مور کافي معلومات ولرو، ددې شرح کولای شو چې د پلاني کیفي تغییر پېښدل ولې حتمي دی او پلانی عمل ولې د حدوث په حد کې پېښېږي.

ددې پېښې د ځرنګوالي لپاره مور د اصلي حالت حقایق ګورو. مور یوازې د کوم مېتود په مرسته د تشریح اختراع نه شو کولی. میتود دا مور ته رابنیي چې له کوم ځایه او څنګه چېرته وګورو. شاید مور په دې پوه نه شو چې په یوه خاص حال کې تغییر ولې او څنګه پېښېږي. په دې خاص حال کې مور مجبور یو چې د پلټنې او څېړنې له لارې حقایق مینده کړو.

ځکه چې داسې ځېز نشته چې پوهېدل پرې ناممکن وي.

راځئ چې د مثال په ډول هغه کیفي تغییر وګورو، کوم چې د اوبو له جوشولو وروسته پېښېږي.

څه وخت چې د اوبو حجم ته چې چای جوش کې وي، جوش ورکړو؛ ددې تأثیر به دا شي چې د اوبو د مالیکولو په حرکت کې زیادت راشي. تر هغو چې اوبه په خپل مایع حال پاتې وي، د مالیکولو ترمنځ د انجذاب قواوې ټول حجم د چای جوش دننه یو تر بله سره نښلوي. په دې حال کې البته د اوبو د سطحې مالیکولونه ورو ورو فرار کوي، مګر د غلیان په نقطه کې د مالیکولونو حرکت د زیاتو مالیکولونو لپاره په کافي اندازه د شدت درجې ته رسېږي چې د حجم له سطحې نه فرار وکړي.

په دې ډول کیفي تغییر مینځ ته راځي او د اوبو د سطحې په سر پوقانی جوړېږي او ټول حجم له مایع نه د بخار حالت ته انتقال کوي. دا تغییر واضحاً د هغو اضدادو نتیجه ده چې د اوبو د حجم دننه عمل کوي، یعنې د مالیکولونو غلیان چې بېل شي او والوزي او د انجذاب قواوې چې جذب یې کړي. لومړنی میل یعنې د فرار میل د اور په واسطه یو داسې حد ته قوت مومي چې وروستنی میل غالب شي. بل مثال د طناب و. دلته هم کیفي تغییر د ضدینو له املې منځ ته راځي چې د طناب د انباس قوت او د وزن د کشش ترمنځ وي. کله چې د پسرلي غنم د اوړي په غنمو اوړي، دا حقیقت هم د نبات د محافظه ګرای او د نبات د ودې د متحول حالت له انکشاف نه راوځي. په یوه خاص حد کې د وروستي تاثیر په ړومبني غلبه کوي او په نتیجه کې د کیفیت د تغییر سبب کېږي.

دا مثالونه مور دېته رسوي چې د انکشاف د عملیې داخلي محتویات او د کیفي تغییراتو د کمي تغییر انتقال د هغوی د داخلي محتویاتو د اضدادو په جګړه کې دي. په دې ډول

دا قانون چې کمي تغییر، کیفي تغییر ته انتقال کوي او کیفي اختلاف په کمي اختلاف بنا دی، د طبیعت په ټولو فنا منا او اشیاوو کې داخلي اضداد سره نښتي او سریښ دي. ځکه چې ټول ځانله بېل دا خواص لري. مثبت او منفي اړخ، ماضي او اینده، هغه چې مري او هغه چې انکشاف کوي او د اضدادو ترمنځ جګړه، د نوي او زاړه ترمنځ جګړه؛ د هغه څیز ترمینځ جګړه چې مخ په مرګ دی، له هغه څېز سره چې زېږول کېږي؛ یا د هغه څېز ترمنځ جګړه چې انکشاف کوي، له هغه څیز سره چې ورکېږي د انکشاف د عملیې داخلي محتویات او کیفي تغییر ته د کمي تغییر انتقال تشکیلوي.

د نښکته نه د پورته په لور د انکشاف عملیه د فنا منا وو په جوړه روغه او همکاري نه وي، بلکې د هغو اضدادو په نښوونې سره وي چې په ټولو څېزونو او طبیعت کې مرکوز وي او عملیې د همدغو ضدینو د جګړو په اساس وي. ددې لپاره چې په انکشاف پوه شو او په دې ورسېږو چې ولې او څنګه کمي تغییرات په کیفي تغییراتو اوړي یا دا چې ولې او څنګه له کمي زاړه حال نه نوي کیفي حال ته انتقال پېښېږي. موږ باید په هر عمل او هر څه کې هغو داخلي اضدادو ته متوجه شو چې په کې پراته دي. داسې هم باید د هغو مخالفو میلانو جګړې ته وګورو، کوم چې د هغو اضدادو په بنا راولاړېږي.

اجتماعي انکشاف

اجتماعي انکشاف هم د اضدادو د یووالي او مبارزې د قانون په اساس وي. په اجتماعي انکشاف کې چې کوم پرنسیپ تطبیق مومي، عیناً هغه دی چې په طبیعي پېښو کې وي، خو دومره ده چې په هر خاص حال کې یې د څرګندېدو بڼه بېله وي. ددغه اصل تطبیق به د غرب په ځینو دولتونو کې وګورو. په دې ټولنو کې دوه ډلې یوه د بل په مقابل کې دي. دوی په خپلو منځو کې اساسي تضاد لري چې لکه دوه خارجي قواوې یوه له بلې سره په جګړه وي؛ مګر د دوی تضاد د اجتماعي نظام له منځ نه راوځي چې د هغو په اساس متضادې ډلې راولاړېږي او یو د بل په مقابل کې عملیات کوي. ددې ټولنو اقتصادي نظام دا شیان منځ ته راوړل.

په زیاتو کارخانو او فابریکو کې د تولید د وسایلو تمرکز او د تولید د وسایلو په حیث د هغوی انتقال چې په حقیقت کې اجتماعي و، خو د تولید له اجتماعي وسایلو او ورسره له اجتماعي محصولاتو سره داسې وضع وشوه چې هغه لکه د پخوا په څېر اوس هم د افرادو محصولات او د تولید وسایل وي. تر اوسه پورې د کار د آلاتو څېښتن ټول محصولات ځانته تخصیص کړي چې لکه خپل یې، یعنې فردي او دده وي. اوس د تولیداتو څېښتن دېته دوام ورکوي چې تولیدات یې هم د ځان کړي، که څه هم نور نو د هغه تولیدات نه

دي او هغه د نورو د مزودرۍ محصول دي. په دې ډول محصولات چې په اجتماعي اساس تولیدېږي، د هغو کسانو په برخه نه کېږي چې واقعاً یې د تولید آلات په حرکت اچولي او تولیدات یې کړي دي؛ مګر برعکس د هغو په برخه کېږي چې د تولید د آلاتو مصنوعي خاوندان بلل کېږي. د داسې جامعو اصلي تناقض دلته دی چې اجتماعي تولیدات د انفرادي کسانو په برخه کېږي.

د همدغو اضدادو په اساس ده چې د بېلو بېلو ډلو ترمنځ تضاد او جګړه طبیعي او حتمي کېږي. په همدې تناقض کې د سبا ورځې ټولې جګړې لا دمخه په نطفه کې ده. ددې تناقض چاره یوازې هغه وخت کېدای شي چې اوسنی ترتیب واوړي او لکه څنګه چې تولیدات ذاتاً اجتماعي دي، مناسبات یې هم اجتماعي شي.

د همدغو متضادو میلانونو او متضادو قواوو د جګړې له املې چې په اجتماعي نظام کې د اخښلو شویو اضدادو په اساس ده، اجتماعي انتقال او یوې نوې کیفي مرحلې ته خیز واقع کېږي. دا عملیه ځانله کمي اړخ لري. مزدوره ډله په شمېر او تشکیل کې زیادت کوي، پانګه غونډېږي او مرکزیت پیدا کوي. د پانګه ورو له ورو ورو کموالي سره د خواری حجم، فشار، استثمار او اخلاقي فساد زیاتېږي. له دوی سره اوږه په اوږه د خوارانو شعور قوي کېږي، د انضباط لاندې راځي، یو کېږي او د ټولنې د تولید د میخانیکیت په وجه په دوی کې تشکل راځي.

د کمي عملیې له دغه زیاتوالي سره د اجتماعي کار او فردي انحصار په منځ کې ضدیت شدت پیدا کوي، ځکه چې د کار اجتماعي خصوصیت قوي کېږي. داسې حال کې چې پانګه تمرکز کوي او د کمېدونکو غټو پانګه ورو په لاس کې غونډېږي، ورسره د متضادو قواوو ترمنځ هم شدت زیاتېږي چې په پای کې کمي تغییر کیفي تغییر ته ځای پرېږدي. د تولید د آلاتو تمرکز او سوشلایزي په پای کې یو داسې اړیکې ته رسېږي چې له فردي انحصار سره هلته هېڅ نه جوړېږي او هرومرو ټکر خوري. زوړ ترتیب له منځ نه ځي او د بېخ ایستونکو بېخ ایستل کېږي. په دې ډول په اجتماع کې د انکشاف پورتني قوانین کار کوي او اجتماعي انکشاف باید یوازې د همدغو قوانینو په عملیاتو کې وپلټل شي.

کابل مجله، ۱۳۳۷ ل کال، چنګاښ، ۸ مه ګڼه، ۴۵۹ پرلپسې ګنه، ۱ – ۳ مخونه.

زوړ د نوي په مقابل کې

لیکوال: ډاکتر لوئي وا سرمین
مأخذ: له انګریزي منابعو څخه

تاریخي دوري یوه له بلې نه ښکاره توپیر لري، دا اختلاف په تېره بیا په کلتوري او فکري خواوو کې شدت پیدا کوي. خو دا چې د نوې دورې په شروع سره نوي فکرونه ځنګه پیدا کیږي او زاړه فکرونه ځنګه ورسره مقابله کوي او د ځان د پایښت لپاره څه بې ځایه ټینګار لري، ډېر خوندور مالومیږي. دا مضمون همدغسې مفهوم لري او راښیي چې د منځنیو پېړیو په وروستیو کلونو کې، یعنې هغه وخت چې د قرون وسطی کمپله ټولېده او نوې دوره (قرون جدیده) شروع کېده، نوي فکرونه ځنګه پیدا شول او له زړو فکرونو سره یې څه وکړل او په پای کې قطعي کامیابي د چا شوه؟
مترجم

کوم وخت چې فیوډالي ټولنه د ټوټه کېدو او زوال په حال کې وه دا مشخصات یې لرل: مطلقیت، امتیازات، او طبقاتي او صنفي سخت قیدونه. د منځنیو پېړیو په ټولو کلونو کې زور او قوت یوازې د کلیساوو واکمنۍ او قدرت یې دنیایي او اخروي رنګ لاره. د ژوندانه په ټولو خواوو کې یې د خپل قوت او زور ریښې غځولې وې او داسې برېښېده چې د ژوندانه ټولې خواوې یې لکه اقتصادي، مذهبي، سیاسي، کلتوري ... لاندې کړې وې. حکمداران او لویان یې خپلې ستاینې او یو راز عبادت کولو ته مجبوره کړي وو. که څه هم کلیسا د نظر له مخې بشري مساوات ته قایله وه او فردیت یې د یوه ډېر لوړ ارزښت په ځېر پېژندو، خو په عمل کې حال بل و. یعنې د کلیسا ټولې هغه موسسې چې د هغو له لیارې یې زور او قدرت چلاو او ریاست یې پرې کاو، مطلقه وې. روحاني او مذهبي مقرراتو فرد چارپېر کړی و او لاس او پښې یې ور تړلي وو.

مذهب د فرد د ژوندانه څرنګوالی د ده وظایف او د ده د اطاعت حد او حدود ورټاکلو. د شخصي وجدان ارادې ته زړه او نا زړه و. د کلیسا له دغو وچو (ډاګمه) نظریاتو سره مخالفت کفر و. ټولنه د سکون او نه پرمختګ په حال فرض شوې وه، تغییر او تحول نه منل کېدو او د وړاندې تګ او ترقي فکر له ماغزو څخه ایستل شوی و.

له تاسیس شوي رژیم او نظام سره هر راز مخالفت به له ډېرې بېرحمۍ سره مخامخ کېدو. حتی علمي اکتشاف او یا ازاد وجدان چې له تاسیس شوی نظام سره یې جوړښت نه لاره د سختۍ سره مخامخ کېدلو. همدا وجه وه چې ډېر پوهان توبه‌ګار شول او بېشماره مبتکرین د کلیسا د ظلم په اور کې وسوځېدل. په اقتصادي ډګر کې هم د فیوډالي ټولنې حال بل و. کښت او کر یې ښکاره نښې وې او ګرځنده پانګه لا نه وه پیدا شوې. دلته هم واکمني د کلیسا او اشرافو په لاس کې وه او نور ترې محروم وو او تولیدات صنفي او لاسي صنعتګرانو ته محدود و. په سود سره پور او قرض ورکول ټول حرام او ناجایز و. ګواکې سوداګري او تجارت تر مذهبي او سیاسي مقرراتو لاندې لږ ډېر فعالیت کاوو.

په اروپا کې د عصري ملي دولتونو تر پیدا کېدو پورې چې په پنځلسمې پېړۍ کې یې تومنه نیولې وه، واکمني او قدرت د کلیسا د مشرانو، امراوو او فیوډالي ملاکینو ترمنځ وېشل شوی وو. د ولس زیاترو وګړو نه سیاسي واکمني لرله او نه د هغو وسیلو خاوندان وو کوم چې اقتدار پرې ګټل کېده. دا و د هغې ټولنې حال چې د ازادۍ غوښتلو (لیبرالزم) نهضت پرې بیړه وکړه. یو لږ اکتشافات وشول چې په هغو کې تر ټولو نه مهم د بورژوازي یا د تجارو، سوداګرو او صرافانو سر هسکول و. دې نوې یا منځنۍ طبقې هڅه لرله چې باندني ملکونه استثمار کړي او په خپل تجارت سره د هغوی شتمني د ځان کړي. اقتصادي قید او بست په دې طبقې زیات ایښودل شوی و او د همدغې طبقې په واکمنیدو سره و چې لیبرالي یا د ازادۍ غوښتلو نهضت هم زور وموند. د تجارت له پراختیا سره لوی لوی ښارونه هم ودان شول او د اروپا ستراتیژیکي یا سوق الجیشي او یا نظامي ځایونه یې ونیول.

لویو ښارونو د شتمنۍ په زیاتیدو کې زیات اثر واچاوه او په حقیقت کې یو لوی عامل شو چې د کلیسا او اشرافي کنټرول هسکه غاړه ور ماته کړي، جغرافیوي کشفیاتو لار ومونده او ورو ورو زیات شول.

دې اکتشافاتو، نه یوازې د تجارت لپاره میدان پراخ کړ بلکې بشري تجارب یې هم زیات کړل. د چاپ اختراع د افکارو د خپریدو په باب کې د قدر وړ خدمتونه وکړل. په دې برخه کې دا داسې یو خدمت و چې په تاریخ کې یې ساری نه لاره. ځکه چې پخوا لیک د ډېرې یا پوټکي د پاسه کېدلو او پوټکی له یوې خوا لږ او له بلې خوا ډېر ګران و. د

دې مادي اختراعاتو او کشفیاتو په اثر د انسانانو په عقل او شعور او انسان بیني کې هم زیات فرق راغی. نوې جهان بیني را پیدا شوه او نوی فکري حرکت روان شو. په دې جنبش کې یو راز ډینامیزم (محرکه قوت) و چې غوښتل یې په زور او قوت سره په بشري ټولو ساحو کې د نښتر غوندې خپل تېره سرونه را هسک کړي او په دې ډول مدني نړۍ کې نفوذ وکړي او پخوانیو زړو افکارو ته وداع ووایي او د نوې نړۍ لپاره بشري شعور راویښ کړي، فرد پخپل سرنوشت کړي، زوړ نظام ړنګ کړي او نوې نړۍ پرې جوړه کړي. د ازادۍ غوښتلو یا لیبرالي اواز لمړی د اراس موس په هیومنیزم کې واوریدل شو. خلک ورو ورو له کلیسا څخه بیزاریدل او نور دې ته نه وو ولاړ چې مذهبي وچ جزمي عقاید د خپلو اخلاقیاتو د پاره یوازې اساس ومني. په شپاړسمه پېړۍ کې د فرانسس بیکن افکار تیت شول چې ویل یې، باید طبیعي علوم د وګړو د هوساینې او نیکمرغۍ او د بشري ژوندانه د معیار د هسکولو لپاره په کار واچول شي. له هغه ورسته دکارت او نیوټن د علم په میدان کې ودرېدل. دوی په تېره بیا په فزیک او ریاضیاتو کې لوی تحول راووست. د فردي جګړې په اساس د تکامل نظریه را پیدا شوه او خپله انقلابي څېره یې د داروین او د ده د ملګرو په بیالوژیکي کشفیاتو کې ښکاره کړه. په هر علمي او تخنیکي پرمختګ سره عقل په جزم غلبه کوله او کلیسا له قوت او اعتبار نه ولویده.

د شپاړسمې پېړۍ په نیمایي کې اوتر هم سر راهسک کړ. د پروټستانتي اصلاحاتو لیډر شو او په دې ډول یې د کلیسا د واکمنۍ ورمېږ ور مات کړ. لیبرالي نظریاتو د فرد په ازاد وجدان اعتراف وکړ. د پاپ د قدرت ځنځیر یې د حق په قوي متو ور وشلاو او په دې ډول یې د فکري او عقلاني نهضت له پاره لار صافه کړه. له بلې خوا یې ملي دولتونه قوي کړل او د هغوی د دنیوي قدرتو او پروژو ملاتړ یې وکړ. د دوی په ملاتړ سره ملي دولتونو زړه ونیو، د کلیسا د بین المللی قدرت په مقابل کې ودریدل او خپل مناسبات یې ورسره وشلول، شته یې ور ضبط کړل او د تجارت او صنعت له پاسه یې ټول مذهبي مقررات او محدودیتونه لغوه کړل.

د ملي دولتونو په تشکیل سره، سیاسي واک له کلیسا نه کوچ وکړ؛ خو دلته باید وویل شي چې مطلقیت ورک نشو، بلکې خپل ځای یې بدل کړ او له کلیسا څخه مطلقه دولتونه لاړ، ځکه له هغه ورسته دولتونه مطلقه شول. اومراوو اسماني حقوق د ځان وګڼل خو د غیر روحاني او دنیوي افکارو له پاره یې د اجتماعي کنټرول په باب کې لار صافه کړه. په منځنیو پېړیو کې د بشري ذهنیت او تولیداتو کنټرول په هکله د کلیسا او ملي واکمنیو ترمنځ پرله پسې جګړه، په پای کې د دولت په ګټه تمامه شوه. ملي دولتونه واکمن شول، کلیسا خپل شان او شوکت بایلود او دې ملي زور ته تسلیم شوه. په بین

المللي او ملي ساحو کې د نوو قوانینو لپاره لار صافه شوه؛ نو دې قوانینو د وګړو او دولتونو ترمنځ نوي پیدا شوي مناسبات په رانه ډول وټاکل. د دې فکر او عقلاني نهضت اخیرنی ډېر لوی محرک صنعتي انقلاب و. تخنیکي پرمختګ د فیوډالي ټولنې اخرني موانع لرې کړل. په کرهنه او صنعت کې نوی تخنیک په کار ولوېد او له دې کبله زراعتي او صنعتي تولیدات زیات شول. ماشین په کار ولوېد او د بخار قوه هم په صنعت کې استعمال شوله، تجارتي مالونه ډېری ډېری جوړ شو.

د تولیداتو خرڅ دومره زیاتې شوې چې ړومبی یې هیڅ ګمان نه کېده. لیبرالي افکارو ریښې وغځولې او اقتصادي انفرادیت تر ټولو ړومبی فرد دمخه کړ او د هغه له پاره یې د لا محدودې ازادۍ غوښتنه وکړه او په دې ټینګ ودرېد چې نه ښایي دولت او کلیسا دې په اقتصادي چارو کې دخالت وکړي. باید فرد ازاد پرېښودل شي چې د شتمنۍ د ګټلو لپاره فعالیت وکړي او په دې باب کې یوازې خپله قوانین وباسي او د هغو مطابق اقتصادي فعالیت وکړي.

په څو ورستیو کلونو کې نوي فکر میدان وګاټه، لیبرالي اوازونه په دې ډول خپل انتهایي منطقي حد ته ورسېدل. لیبرالیزم (د ازادۍ غوښتلو نهضت) په نوې جامعه کې د خوشبینۍ مفکوره را دمخه کړه او په دې ټینګ ودرید چې جامعه یوازې هغه وخت هوسا کېدای شي چې افراد په خپلو کړنو کې ازاد پرېښوول شي او هیڅ راز قید او بست ونه لري.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري ۲۹ مه، لومړی ګڼه، ۲۷ او ۲۹ مخونه.

د ډیموکراسۍ عناصر

لیکوال: لوی واسرمین
مأخذ: له امریکایي منابعو څخه

د شخصي ارزښت احترام

د ډموکراسۍ دا وړ بیان د کوم (ډیموکرات) هېواد د ترسیم نه دی. دا بیان زیاتره د اجتماعي فلسفې په حیث د پرنسیپونو، فرضیو او نظریاتو څرګندول دي چې د ډیموکراسۍ اساسات ګڼل کېږي.
تر هغه حده پورې چې د یو دولت اجتماعي مناسبات او موسسات په دې فلسفې بنا وي، ویل کېږي چې هغه دولت تر هغې اندازې ډیموکرات دی.
د ډیموکراسۍ د پېژندنې کیلي د بشري شخصیت لپاره عمیق احترام دی. دا احترام د جامعې هر وګړي ته بې له کوم امتیاز څخه ورکړل شوی دی. د دې احترام ښه تعریف شاید د ازادۍ په اعلامیه کې وي چې وایي:
«ټول وګړي برابر پیدا شوي دي. د خالق له خوا ټولو ته نه انکار کېدونکي حقوق ورکړل شوي دي چې له هغې جملې څخه د ژوندانه، ازادۍ او د نېکمرغۍ د تعقیب حقوق دي».
ډیموکراسي د هر وګړي د استعدادونو د انکشاف ضمانت کوي، فرق نه کوي چې دا استعداد هر څومره وي؛ لږ وي او که ډېر.

د حال برابري

له دې کبله چې د تاریخي حالاتو د طبقاتي امتیاز له کبله د ولس زیاته برخه وګړي، له دې اساسي حق څخه محروم کړل شوی وو. ډیموکراسي ټینګار کوي چې په ټولنه کې دې د وګړو حال برابر وي. له دې کبله امتیاز نه منې او په هر شکل چې وي مخالفت ورسره کوي او هر هغه اصل چې په امتیاز بنا وي او یو په بل قوي ګرځوي له خپلې

روحیې څخه یې غیر ګڼي. په ډیموکراسي کې هر وګړی غایه ګڼل کېږي او برعکس هېڅوک نه شي کولی چې نور استعمار کړي او پاتې د خوښي د اظهار مانع شي. سره له دې هم د برابري پرنسیپ دا معنی نه لري چې د ټولو انکشاف دې هم په برابر مقیاس وي؛ ځکه چې هغه په فردي استعداد اړه لري. خو دلته همدا ډیموکراسي بې جوړې پرنسیپ لیدل کېږي. هغه دا دی چې د ډیموکراسی لومړی پلار د ټولو د پاره د ځان د ادراک په غرض برابر حق ورکړي او دا یې نه ده منلې چې هغه یوازې د هغو په برخه کړي کوم چې په ارادي او کتل شوي قدرت سره کولی شي، نور لاندې کړي. ددې اصل تطبیق دی چې د یوې ټولنې دولت، اقتصادي سیستم او اجتماعي موسساتو ته ډموکراتیکي رنګ او کرکټر ور ښیي.

نو په ډیموکراسي کې د اجتماعي موسساتو څخه مراد دا دی چې هر فرد له مجموعي مناسباتو څخه برخوردار شي. د اقتصادي، سیاسي او کلتوري موسساتو ارزښت د ډیموکراتیکي مقصد تر اجرا پورې ترڅی دی چې هغه د ښه ژوند د ګټلو لپاره ټولو ته مساوي موقع برابرول دي.

شخصي ازادي

تر ټولو ړومبی که څه هم ښایي منفي خوا وګڼل شي، ډموکراتیکي ټولنه ددې ضمانت کوي چې فردي ازادی وساتي. یعنې دا چې هر وخت د فرد انتخاب او عمل د ازادی محافظت وکړي، د دې مقصد لپاره هر یو د قانون په نزد مساوي اعلام شوی او هر یوه ته د ولس د سیاست په ټاکلو کې برابر آواز ورکړل شوی دی او د مدني حقوقو په تطبیق سره هر یوه ته د عقیدې د بیان آزادی هم برخه شوې ده. خو سربېره پردې ټوله مثبته وظیفه هم په غاړه لري او هغه داده چې د ټولو د ګټې لپاره ملي منابع په کار واچوي او ټولو له پاره تعلیمي ښودنه وکړي، علمي څېړنې په مخ بوځي او د هر یوه د استعداد د انکشاف لپاره نوې لارې برابرې کړي.

سیاسي ډیموکراسي

په عین حال کې د ډیموکراسي حکومت د ولس خدمتګار، د وګړو د ازادی ضامن او د عمومو د مقصد د پرمختګ لپاره یوه موسسه ده. او څرنګه چې په یوه کس او یا په یوې طبقې دا اعتماد نه شي کېدای چې د ټولو د بهبود ذمه په غاړه واخلي، نو ډیموکراسي ټول ولس ته واکمنې یا سیاسي اقتدار ورکوي. ولسي سیاست د ټولو د ارادې ټینګار څخه څرګندیږي.

د ټولـو اراده یعنـې دا چـې هـر یـو د سیاسـت پـه ټاکلـو کـې برابـر غـړ ولـري او د اکثریـت پربکـړه د قانـون پـه څېـر د پېژنـدل شـوي ډموکراتیکـي کنټـرول د عمومـي رای اخېسـتلو او د ولـس د فعـال ګـډون لـه لیـارې عملـي کېـږي.

یـو مرکـب او انجـړ اجتماعـي نظـام دا غـواړي چـې ټـول ولـس دې پـه غیـر مسـتقیم ډول د انتخـابي نماینده ګانـو لـه لارې حکومـت وکـړي. نماینـده ګان پـه داسـې ټولنـه کـې مجبـور دي چـې فقـط عمومـي ذهنیـت او عامـه شـعور او یـا د ټولـو پروګـرام تـه د قانـون رنـګ ورکـړي.

ښـائي چـې حکومـت هـر وخـت د ولـس متحولـو غوښـتنو او احتیـاج نه متوجـه کـړل شـي. یوازې پـه همدغسـې حـال کـې کېـدای شـي چـې مطلـوب اصلاحـات پـه نظـم او کـراری سره وشـي.کـه کـوم غلـط کار غلبـه ومومـي پـه داسـې حـال کـې احتـمال دا دی چـې هغـه بـه وپېژنـدل شـي او بېرتـه بـه صحیـح کـړل شـي.

پـه حکومتـي چـارو کـې د ډیموکـراسي عملـي کېـدل د دې سـبب شـو چـې سـیاسي تخنیـک په زیاتـه انـدازه ترتیـب او تصنیـف شـي دا وضعیـت پـه څـو هېوادونـو کـې چـې اجتماعـي مناسـبات یـې پـه ډموکراتکـي فلسـفې اښـودل شـوي دي، فـرق کـوي. خـو ټـول هڅـه لـري چـې حکومـت دې پـه هـر وخـت کـې ولـسي کنټـرول تـه مسـؤل او جـواب‌ده وي. ولـسي کنټـرول پـه مختلفـو لارو عملـي کېـږي چـې څـو مهـم او ښـکاره یـې دا دي: «اسـاسي قانـون چـې اسـاسي حقـوق پـه کـې معلـوم شـوي وي د قضایـي او مقننـې او اجرایـې ترمنـځ د قـواو بېلوالـی، د مراقبـت او موازنـې سیسـتم، منظـم او پـه وخـت انتخابـات، پټـه رای ګیـري، تناسـبي نماینده ګـي، مخالـف سـیاسي احـزاب، د انتخـاب شـوو مامورانـو د بېرتـه غوښـتلو حـق او ریفرنـډم».

ډیموکـراسي پـه شـکل او نامـه پسـې دومـره نـه ګـرزي. د مثـال پـه توګـه د سـویډن شـاهي سـلطنت پـه سـیاسي ډموکـراسي کـې د ترکیـې لـه جمهوریـت څخـه ډېـر زیـات د مخـه دی. څـه شـی چـې پـه دې برخـه کـې زیـات اهمیـت لـري، هغـه ډموکراتیکـي اعـمال او موسسـات دي، نـه تـش پـه نامـه نظامونـه او شـکلونه.

مدني حقوق

د فـردي انکشـاف او د ولـسي کنټـرول قایمولـو لپـاره آزادانـه اظهـارات دي چـې بایـد وګـړي یـې پـه ټولـو هغـو موضوعاتـو کـې وکـړي کـوم چـې د دوی بهبـود ور پـورې تړلـی وي.

لـه دې کبلـه ده چـې مـدني حقـوق بایـد ټولـو تـه ور کـړل شـي او هـر ځـوان تـه کـه نـر وي کـه ښځـه موقـع ورکـړل شـي چـې پـه ولـسي چـارو کـې فعالـه برخـه واخلـي او دا کار کـوم امتیـاز نـه اوسـي بلکـې د یـو وجیبـې او وظیفـې پـه څېـر احسـاس شـي. لـه مـدني حقوقـو څخـه مطلـب د مطبوعاتـو مرکـې کولـو، مذهبـي عبـادت، آزادۍ او د عـرض کولـو حقـوق دي. پـوه او باخـبر

موکل باید په اجتماعي مسئلو کې د آزادانه مناشقه کولو او د مخالف پیشنهاد وړاندې کولو له لارې تشویق او ترغیب شي. په داسې حال کې به د نظریاتو د اختلاف تاثیر مثبت وي او د مخالفو عقایدو د پرله پسې شخړې پای به یوه درسته نتیجه وي. په هغه ځای کې چې د عقل قانون غلبه لري. ښائي د اکثریت فیصله د مطلوب عمل انعکاس وګڼل شي. د زور له لارې د اقلیت ډلې مجبورول او هغوی د بیان له آزادۍ څخه محرومول د ډیموکراسۍ له روحیې نه غیر دی. د ډیموکراسۍ لار زیاتره دا ده چې د یوه او باخبره رعیت په قضاوت اعتماد وشي.

اقلیت آزاد وي او وکولی شي چې طرفداران زیات کړي او نور په خپل فکر واړوي او په دې ډول له ځان نه اکثریت جوړ کړي.

په پوهنه اعتقاد

د ډیموکراسي مقصد چې د ټولو لپاره د پوره ځان پېژندلو اسباب غونډول دي، تخنیکي او کولتوري پرمختګ ته تل هڅه کوي. معارف باید اورمرو عمومي آزاد او افاقي وي. د علم د هرې څانګې او آواز باید واورېدل شي. پر جنجالي مسئلو دې آزادانه مناقشې وشي او پر ښوونکو دې له باندې خوا زور زیاتی ونه شي. د علمي څېړنو نتیجه دې پوره ښکاره او دېته دې ونه کتل شي چې هغه په حاکمه عقایدو څه اثر لري.

ډیموکراسي او کاپیټالیزم

ډیموکراسي ځانته کوم جلا او خاص اقتصادي نظام نه لري، خو دې ته زیات ځیر دی چې اعمال دې په خپل ذات کې مقصد نه اوسي بلکې هغه دې د فردي او مجموعي هوسایني او نیکمرغی لپاره وسیله وي.

هر نظام چې دې غایې ته هڅه کوي په هره بڼه او رنګ چې وي د ډیموکراسي له مقصد سره په زیاته اندازه توافق لري او ورسره سر خوري. دلته ښایي وویل شي چې عصري کاپیټالیزم د ډیموکراسۍ له سیاسي نهضت سره اوړه په اوړه ځان را ښکاره کړی. دواړه د منځنیو پېړیو یوه فیوډالي مطالقیت په مقابل کې عکس العمل شول او په دواړو کې عکس العمل د عمل د ازادۍ سیاست ځانته غوره کړ او کوښښ یې وکړ چې د فردي آزادۍ په باب کې د مطلقه حکومتونو دخالت کم کړي. ددې ګډ کوښښ نتیجه دا شوه چې کاپیټالیزم او سیاسي ډیموکراسي چې دواړه فردی آزادۍ د اساس په حیث منلي وه، د یوه وخت لپاره سره یو وپېژندل شو؛ خو په نولسمه پېړۍ کې د صنعت په زیاتېدو سره اقتصادي فردیت د اجتماعي او سیاسي مساواتو له پرنسیپونو سره په جګړه شو. په عین

حال کې د رایې حق د ولس زیاتره برخو ته ورکړل شو او په دې ډول په اقتصادي میدان کې د ډموکراتیکي مقصد د بیا شکل ورکولو په منظور لار لا هم پاکه شوه.
د پرله پسې جګړو پایله دا شوه چې د قانون او عمومي مالکیت له لارې د سیاسي دولت مداخله زیاته شي او شخصي پانګه دې د ټولو د بهبود تابع وګرځي. ښائي ذکر شي چې د پرمختګ په دې لومړۍ مرحله کې ځان له مطلقه دولت څخه آزاد کړي او بیا وروسته له دې چې عمومي کنټرول تر لاسه کړي په دې وخت کې ډموکراتیکي دولت په خپله خوښه او اراده له سره بنا کړی. هیڅ موسسه په هره بڼه او رنګ چې وي اخرنۍ نه ده منل شوې، خو هر بدلون او تغییر چې د هغې په څرنګوالي کې پېښېږي باید د اکثریت له خوا تصدیق شي.
کاپیټالیستي اقتصاد به تر هغو له ډیموکراسي سره جوړ او موافق وي چې د ولس زیاتره وګړي مادتاً ارام او هوسا کړي او د شخصي او اجتماعي پرمختګ غوښتنې مانع ونه ګرځي او که نه د ډیموکراسي منظم رقابت به دا لازمه کړي چې کاپیټالیزم هغې درجې ته محدود شي چې یوازې پورته شرایط پوره کړي.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري لومړۍ، دویمه ګڼه، ۴۵ او ۵۱ مخونه.

د هند اجتماعي حال

مأخذ: له انګرېزي منابعو څخه ژباړه

هغه څوک چې غواړي د هند اوسني اجتماعي حال باندې پوه شي؛ باید دا مقاله ولولي.
مترجم

د هندوستان په یوه متعبر اخبار کې مې یو ځل لاندې دوه اعلانونه په سترګو شول:
«د یوې سوداګرې کورنۍ یو سوداګر ځوان چې ښه هستي» دوه موټرونه او د میاشتې دوه زره کلدارې عایدات لري غواړي چې د یوې ښکلې ځوانې نجلۍ له مور او پلار سره مکاتبه ولري، مقصد واده دی چې نجلۍ دې یوازې د ډګروال له کورنۍ څخه وي؟
بل اعلان بیا دا ویل: «یو ښکلی تعلیمیافته ځوان له هرې طبقې څخه چې وي ازدواج له پاره».
ممکن یوازې یو څو خلکو نه غیر چې د ځوانو لونو خاوندان وي، دا اعلانونه نورو نه دي لوستلي. دا څرګندونې لومړۍ سطحې غوندې برېښي؛ خو که فکر ورته وشي د ننني هندي جامعې عمق سړي ته را برسیره کوي.

طبقه یعنې څه؟

د هند د طبقاتي سیستم عمر څلور زرو کلونو ته رسیږي. په هندي زړه جامعه کې څلور قسم یا څلور ډلې خلک وو: برهمنیان، شتریاس، وشیاس او سود راس. دا ویش د هند په زړو قوانینو کې چې ډېر مهم یې د مانو قوانین دي، هم شته او تر اوسه شهرت لري. د مانو قوانینو د مختلفو طبقاتو له پاره داسې وظایف ټاکلي وو. برهمنیان روحانیون او فاضلان وو. د دوی وظیفه په درمسالونو او کورونو کې د دیني مراسمو انجامول وو. د شتریاسانو وظیفه دا وه چې له خپل ملک نه دفاع وکړي. وشیاسان لوی تاجران وو. سود

راسیانو یوازې جسمي او عضوي کارونه کول او د طبقاتو په سلسله کې تر ټولو ښکته وو. د هندوانو په عقیده ځینې کسبونه لکه چرم ګري ناپاک و، نو ځکه پورته څلورو طبقو نه اجرا کول. داسې دا ناپاک کارونه به نورو کول. د داسې ناپاکو کارونو کوونکي د دوی په اصطلاح اګران، چوړیان، ناپاکان، ناملموسان[۱۸۲] وبلل شول.

حتی د مانو په وخت کې هم هندي جامعه دومره انجړه وه چې له پورته څلورو طبقاتو سره یې سر نه خوړ. عسکر او رسمي ماموران که څه هم په دویمې طبقې کې وو خو په اجتماعي لحاظ برابر نه وو. په سوداګرو کې هم داسې فرق واضح و. د ملوک الطوایفي (فیو ډالزم) په هسکېدو سره صنفي اتحادیې راوړلې. سودرا او د ښلو کسبونو چوړیان پکښې یوځای ونیول. سربېره پر دې د هند د منځنیو پېړیو د حاکمانو سیاست او د هندویزم عقیده په امتیازاتو او اختلافاتو بنا وه.

ورناس په دې ډول په وړو مګر ښکاره او مشخصو ډلو ووېشل شول چې د طبقاتو په نامه یاد شول. دې کار په چوړیانو هم اغېزه وکړه او هلته هم طبقات جوړ شول.

د طبقې مفکوره چې د هند حاکمانو له خوا ووته، پسې بیخي وړه شوه. په کوم ځای کې چې کوم ډله خلک له مروجو عنعنو او دودونو څخه ایستل کېدل او یا محروم کېدل، نتیجه به یې د نوې طبقې منځ ته راتلل و. د مثال په ډول په (۱۸٦٦ م) کال کې د اوړېسي په ختیځه غاړه کې سخته قحطي راغله. د قحطي له کبله دا لازمه شوه چې څو (چترونه) پرانیستلی شي او قحط وهلي خلک پکې تغذیه شي. له یوه ګډ لوښي څخه خلکو ته کتغ ووېشل شو، خو ددې کار له املې د اوړېسي ډېر خلک هغه ولایت څخه په دې ګناه فرار شول چې دوی د نورو طبقاتو له اعضاو سره ګډ خوراک کړی وو. فرار شویو کسانو ځان له ښلې طبقه جوړه کړه چې هغه د (چترخي) په نامه یاده شوه. معنې یې هغه کسان شول چې هغوی له (چتر) څخه خوراک قبول کړی وو. دا ډول خلک تر اوسه هم په هغه ولایت کې شته. ددې ډلې غړي یوازې په یو تار سره تړل شوي دي او هغه دا دي چې د دوی نیکونو فقط یو ځل له یوه ازاد او ګډ پخلنځي څخه ډوډۍ خوړلې وه. لنډه دا چې ورناس په اصل کې اجتماعي ډلې وې، خو وروسته په طبقاتو ووېشلی شوې او د کار تقسیم ورته دوام ورکړ. طبقاتي مفکورې چې په جامعې کې ټینګ بیخ ونیو، د یوې ډلې خلکو ښل خواص به ددې سبب شول چې هغه ډله ځانله ښله طبقه جوړه کړي.

په موجوده حال کې نږدې (٤۰۰۰) اساسي طبقې په هند کې شته چې هره یوه یې په

---

۱۸۲. Untouchable

اجتماع کې ځانله ځای لري.
له چوریانو سره اوس هم د پورته څلورو وړ ناسو د غړو لپاره امتزاج کسر شان دی. همدا راز پورتني چوړیان دا د ځان سپکاوی بولي چې د ښکته طبقاتو له چوړیانو سره د خپل لوړوالي لپاره تل مبارزې کوي. د دې طبقاتي سیستم لوی پرنسیپ دا دی چې د پورته طبقې نارینه دې باید له خپلې طبقې څخه ښځه وکړي. بل مهم پرنسیپ بیا دادی چې د یوې طبقې غړي ته نه ښایي د ښکته طبقې له لاسه خواړه وخوري. د عمل په ساحه کې د دې پرنسیپونو معنی دا ده چې د بېلو بېلو طبقاتو غړي سره ودونه نه شي کولی او په یوه میز باندې ډوډۍ خوړلو لپاره نه شي غونډیدای.
سربېره پر دې هره طبقه ځانله خاص دودونه او تصمیمونه لري او که کوم غړی یې پروا ونه کړي او نقض یې کړي هغه ته سزا ورکولی کېږي. سزا معمولاً له طبقې څخه اخراج او یا له متخالف سره طبقاتي مقاطعه ده. هغه مفکوروي کارونه چې د طبقاتي سیستم په شاو او خوا تاو شوی دی، ټول د هندویزم مذهبي شکونه لري، سره له دې هم ډېر هندي مسلمانان او عیسویان ددې سیستم تر اثر لاندې راغلي، که څه هم اسلام او عیسویت خپلو مریدانو ته د مساوات نارې وهي.

طبقات او اجتماعي غیر مساوات

د طبقاتو د منځ ته راتلو او په هغو کې عضویت په اجتماع کې په صحیح او دقیق ډول د هر غړي مقام ټاکي. برهمن به دعاوې کوي او دوبي به کالي وینځي خو دا د دې معنی نه لري چې برهمن به یوازې په درمسال او دوبي په د سیند په غاړه لیدل کېږي.
احصایې ښیي چې د اوتر پردېش په ولایت کې په سلو کې (۵۵) کسان کسبګر دوبیان او له چمریانو څخه په سلو کې (۵۱) کسان چرمګران دي. سره له دې هم دا به غلطه وي، که داسې فکر وشي چې د یوه کس د طبقاتي عضویت او د هغه د اجتماعي موقف ترمنځ به کومه رابطه نه وي.
د (۱۹۵۱ م) کال احصایې را ښکاره کړه چې د لویدیځ بنګال په کلیو کې چې کوم چوړیان هستوګنه لري په سلو کې (۹۹) کسان بیوزلي او زبېښلي اطرافي کارګران او نیمه کارګران دي. په عین حال کې په سلو کې له شپېته څخه تر نوي پورې د لوړو طبقو اعضا زمینداران او یا شتمن مستاجر بزګران دي. په نورو هندي ولایتو کې هم تقریباً همدغه حال دی. نو باید وویل شي چې د هند په اقتصادي چوکاټ کې دننه چې تر اوسه هم فیوډالي مناسبات موجود دي، طبقاتي سیستم په طبیعت او ماهیت کې ګرد سره اجتماعي دی.

د هغې نرۍ طبقې په باب کې چې عمیقاً به کاپیټالیستي انکشاف پورې اړه لري پورته حال لږ څه توپیر لري. په اطراف کې طبقاتي سیستم زیات تاثیر لري. کسبګران، کلالان، دوبیان، چرمګران، ډمان او داسې نور طبعاً په چوړیانو کې راځي. کومې چارې چې دوی یې کوي، ډېره کمه اجوره لري او د دوی نور ژوند له دې املې خراب او ابتر دی چې دوی ښکته زښښل شوو طبقو ته منسوب دي. په دا بله ښاري خوا کې بیا لوی فابریکه داران او سرمایه داران دي چې په دوی کې د راجستان د سود خورو طبقاتو، د ګجرات د تجارو طبقاتو او د زردشتي ټولنې نمایندګان شامل دي.
په فیوډالي هند کې دې ډلې خلکو به دربار ته شیان ور تهیه کول او اشرافو ته یې پیسې په پور ورکولې او په دې ډول یې د ځان لپاره اقتصادي امتیازات ترلاسه کول. ورسته بیا دوی له انګریزي سوداګرو سره اتحاد وکړ. د دې ټولو نتیجه دا شوه چې د هند زیاتې پیسې د دوی په لاس شي او په فابریکو، بانکونو او شرکتونو کې یې بندې کړي. برلا، دال میا، بانګرو، سکتوري او د راجستان نورې کورنۍ چې جمعاً د مرواري په نامه یادیږي د چونو، سیمنټو، بورې او نورو کارخانو څښتنې دي. دا بیا ځانله د سرمایه دارانو طبقه جوړوي او یو تر بله په راجستاني خاصه لهجې ګړیږي؛ خو دا لکه چې ددې سبب نه ده شوې چې طبقاتي بندیزونو ته یې جوړ کړي او د مرواري طبقه یې د جامعې له نورو طبقو نه بېله کړې ده، مانع او ممیز یواځې پیسې دي او بس.
په لویدیځ هند کې پارسي سرمایه داران چې بمبیي یې مرکز دی، هم مرواري کورنۍ ته ورته حال لري. دوی په دین کې زردشتیان او آتش پرستان دي. د دوی د معبدونو په ورو باندې معمولاً داسې علامه وي چې یوازې د پارسیانو له پاره. پارسي کېدل په خپل ځان کې یو امتیاز دی. د نادارانو کورنیو پارسي ځوانان د نورو شتمنو کورنیو په لګښت ښوونځیو ته استول کېږي او چې کامیاب شول او مدرسونو نه ووتل بیا په هغو کارخانو او فابریکو کې کاتبان کېږي چې پارسي انحصارچي - ټاټا پورې اړه لري.
که څه هم د هند په اوسنۍ جامعه کې طبقاتي او اجتماعي بندیزونه سره ټکر نه خوري؛ خو طبقاتي سیستم شتمنو کورنیو ته ددې موقع ورکوي چې خپل اقتصادي موقف نور هم پسې ټینګ کړي او ناداره نور هم پسې ناداره کړي.

طبقات او سیاسیات

زړې کیسې وایي چې لومړنی برهمن د رب النوع له سر، شتر یا د هغه له لاسو وشیایي، له نسه او سود رایي له لینګیو څخه راوتی دی او تر هغو چې د ځمکې په سر بنیادمان دي، نو د غیر مساوات مقدس سیستم به هم رواج لري. ددې راز تلقي یوه طبیعي نتیجه

دا ده چې ارتجاعیونو له هغې څخه د ځان لپاره استفاده کړې، ځکه چې هغه د اجتماعي اصلاحاتو په مقابل کې خنډونه پیداکوي. د استعماري رجیم په دوران کې یوه برېتانوي زده کوونکي په پوره ډاډ سره وویل: «زمینداران په ټینګه د طبقاتي سیستم په خوا دي، ځکه چې دا سیستم د انقلابي عمل په لار کې پوره خنډ کېدای شي. د استعمارچیانو چې څه د لاسه کېدل طبقاتي احساسات یې قوي او زیات کړل. دا طرز د دوی په ګته هم و، ځکه چې د دوی د (تجزیه کړه او حکومت وکړه) له سیاست سره یې پوره سر خوړ».

د (۱۹۵۷ م) کال له پارلماني انتخاباتو څخه دا ښه څرګندیدای شي چې ارتجاعي سیاسي ډلې له دې سیستم ځینې پوره ګټه اخلي او خپل مقاصد پرې په مخ بیایي. د جان سنګ شوونشتي او ښي لاس سوشلستي ګوندونو هم داسې کاندیدان د ځان له پاره انتخاب کړل چې هغوی د طبقاتي سیستم له مخې په معینو انتخابي حوضو کې زیات نفوذ لاره. د ځینو احزابو لپاره دا سیستم خنډ وي، ځکه چې د خلکو سیاسي شعور نه راویښوي او هندي ولس په تعصباتو کې دننه ساتي او دا بې ځایه خبره نه ده چې ځینو هندي مطبوعاتو په زغرده سره ویلي چې طبقاتي سیستم په هند کې هغه نهنګ دی چې هر وخت کولای شي چې د ډیموکراسي کښتی ډوبه کړي.

اوسنی هند اقتصادي پراخ پلانونه عملي کوي او د ولسي ذهنیت د روزنې لپاره زیار باسي. هغه درز چې مترقي قواوې او ارتجاعي عنعنه سره بېلوي، د ژوندانه په هر اړخ کې وار په وار ښکاره کېږي او لوییږي. طبقاتي سیستم ارتجاع ته ګټه رسوي، ولسي ابتکار وژني، جامعه په زرګونو بېلو بېلو ډلو ویشي، ایالتي تعصب زیاتوي او خلک له دې څخه منع کوي چې په اجتماع کې خپل رول ولوبوي. لنډه دا چې دا سیستم هند ته د یوه درانده بار په څېر دی چې په اوږو یې بار دی.

سره له خپله ټینګاره طبقاتي سیستم بیا هم نه شی کولی دا لوی تخنیک، نوی کلچر او د نورو اجتماعي مناسباتو مخه ونیسي. یو وار د جرمني یو مشهور ژورنالیست شمیت هند ته لاړ او په جنوب غربي سیمو وګرزید، په لوبې یې پیل وکړ. دا پېښه د تیرې پیړۍ په وروستیو کلو کې وه. ده ولیکل چې دده ګاډۍ وان یوه ورځ وغوښتل چې له یوې ښځې څخه چې چوړیانو په ډله کې وه څه وانښه په بیه واخلي. ښځې وانښه په ځمکه واچول او خپله دولس، دیارلس ګامه وروسته شوه. په بیې سره موافقه راغله، ګاډۍ وان پیسو شمېرلو ته شروع وکړه، دواړه یو څه نارامه غوندې شول، خو په سترګو کې یو بل سره پوه کړل چې ګاډۍ وان به پیسې په ځمکه غورځوي او ښځه به یې پورته کوي. شمت وایي چې دواړه له دې ښېرېدل چې ګاډۍ وان به کومې لوړې طبقې ته منسوب وي او نه چې د ښځې تماس دواړو ته زیان ورسوي. قسمت داسې پیښه کړه چې شپیته

کاله وروسته زه پخپله د کرالا ولایت ته لاړم، زما موټروان د نایار طبقې ته منسوب و. نایار هغه طبقه وه چې د دوی په اصطلاح ورته پاک او درانه ویل کېده. موټروان زما د مخې له یوه داسې سړي نه کوکونټ (کوپره) واخیسته چې هغه په چوړیانو کې حسابېده. همدا راز یوه بل ته یې سګرټ ورکړ او په شا یې هم وډباوه ما ورته د شمت د قیصې یادونه وکړه، هغه سر وخوځاوه او ویې ویل چې رښتیا ده او دا یې پسې زیاته کړه چې یو څوکاله ړومبی څه وخت چې د (تراوان کور) مها راجه له خپل قصر نه بیرون ووت، چوړیان به دده له مخې شړل کېده او د ددې لپاره چې د هغوی سترګې پرې ونه لګیږي. خو اوس په ټولو کې برهمن ددې عادت ټینګ طرفداران دي، خو دا هم درسته ده چې یوازې یو څو خلک به وي چې له بلې طبقې سره واده کول روا ګڼي.

سره لدې هم دا به درسته نه وي چې وویل شي، طبقاتي سیستم ټینګ په پښو ولاړ دی. نه، پښې یې په رېږدېدو دي او مخ په چپه کېدو ښکاري. له څه وخت نه چې هند آزاد شوی دی داسې قوانین یې منځ ته را ایستلي دي چې ددې سیستم ناوړې خواوې یې ګرد سره منسوخې کړې دي. اساسي قانون د طبقاتو ترمنځ تعیضات لغوه کړي دي. د دې سیستم په مقابل کې په (۱۹۵۰ م) کې یوه رسمي مبارزه شروع شوه او لا پسې روانه ده. په اوله مرحله کې د روزنې په باب کې یو څه محدودیتونه وضع شول، خو یو کال ورسته عمومي شوه او ان کانګرس داسې قانون وایست چې که یې چا مخالفت وکړ او نور یې له عمومي ځایونو لکه هوټلونو، شفاخانو او داسې نورو ځایو څخه منع کړل، هغوی ته به سخته سزا ورکول کېږي.

که څه هم داسې سخت قوانین راوتلي دي، خو په وروسته پاتې اطرافي سیمو کې تر اوسه هم په عمل کې فرق نه دی راغلی. زمینداران تر اوسه هم له خپلو هغو دهقانانو څخه خواړه او اوبه نه مني، کوم چې چوړیان وي او ښکته طبقاتو پورې اړه ولري. وروستي هم دې کار ته زړه نه کوي او ډاریږي چې که داسې کار ترې وشو نو بادار به ترې د خپل پور د پیسو غوښتنه وکړي یا به یې جریمه کړي او یا به یې له دهقانی نه وباسي او عمومي حمایه او قانوني لار به ده ته څه فایده ونه رسوي.

د هندي ولس څخه په سلو کې نږدې (۸۵) تنه اطرافي بزګر دي. مترقي کسان عقیده لري چې تر هغو فیوډالیزم (ملوک الطوایفي) له هند نه کډه نه وي کړې، دا سیستم به وي او په هندي ولسونو د دوی کلچر او د دوی پر اقتصادي پرمختګ به زیات اثر لري.

کابل مجله، ۱۳۳۹ ل، سلواغه، ۱۱مه ګڼه/ پرلپسې ۴۹۶ مه ګڼه.

ګرانه ملګریه

رومن رولان ته د ماکسیم ګورکي لیک

د (سرګي یه سینین) په ډارمه کې کرکټر په ډېره ښه توګه شوی دی. دا د یو کلیوال زلمي ډرامه ده. ډېره رومانتیکه او غنایي ده. هلکی په خپل کښت او ځنګله کې د خپل ملک په اسمان او په ګلانو او څارویو مییږ دی. دی ښار ته ځي چې خلک په خپلې هغه لېونۍ مینې خبر کړی چې دی یې له خپل ساده ژوند او د هغه له طبیعي ښکلا سره لري. ما دی له ښار سره د اشنایۍ په لومړنیو شېبو کې ولیده. دنګه ونه، ښکلې څېره، او تاو تاو وښښتان یې وو. کالي یې هغسې و لکه (وین یا) په تزارد (لپاره ژوند) کې. سترګې یې خړې او تنډه یې خوږه او خندانه وه لکه (لوهن ګرین). ښار داسې تود هرکلی ورته ووایه. لکه یو حریص چې په جنوري کې وحشي شاه توت ته ګوري. نغمو یې د خوښۍ او سرور نارې جلب کړې؛ خو زښته ډېرې او بې اخلاصه، ځکه چې هغه له حسودانو او ټګانو نه پورته شوی. دا نو بس هغه مهال دی چې د عمر اتلس پسرلي پرې تېر شوي دي.

په شل کلنۍ کې یې د ډنډو کجاوه خولۍ د ګارګوتو وښښتانو د پاسه اېښې او د یوه شېرینې یزد مرستیال په څېره ګرځېدلی دی. انډیوالانو یې په شرابو واړوه او ښځو یې شیره تړې وزېښله. دی ډېر ژر په دې پوه شو چې ښار د ده محکومیت او زبونۍ ته پښې لوڅې کړي دي، نو د زړه وینې یې د شعر په جامه کې ونغښتلې او دا خبره یې په کې یاده کړه. که څه هم دی همغسې غنایي او عشقي شاعر پاتې شو، خو یو اوازه او سریله انسان تړې جوړ شوی و. ګومان کوم چې دا حال ده ته له خواشینۍ او محکومیت نه پیدا شوی و.

بله دا چې ده غوښتل له ښار څخه خپل انتقام واخلي. زما په فکر چې له هغې په عمر زیاتې ښځې (ایساډورډنکن) سره دده د بخت او خوښۍ ځاله ګډه وډه او په بل مخ شوه. په یوه تاثر نه ډک شعر کې د هغې یادونه داسې کوي: په دې ښځې کې مې د سعادت

لټون وکړ، خو یوازې خپل محکومیت مې په کې بیاموند. زه هېڅ نه پوهېدم چې مینه زهر دی، زه هېڅ نه پوهېدم چې مینه وبا ده. هغې په تنګو سترګو وتللم او سرېله او لېونی یې وګرځولم.

د هغه اشعار د سستې ارادې نتیجه نه وه، بلکې د هغه د ټینګ او ښکاره عزم نښه وه چې غوښتل یې ښار پرېږدي او تړې ووځي. هغه ځان غرغره نه کړ، بلکې ځان یې په رسۍ کلک وتاړه چې د پیپ له سرو اوبو نه یې تېره کړې وه. په داسې حال کې چې په غولي ولاړ و، غاړې ته یې زندۍ واچوله او دومره یې راکښوده چې اخر یې کار ورته وکړ. پخوا له دې چې دې کار ته اقدام وکړي د یوه لاس بند یې پرې کړ او په خپلو سرو وینو یې اته شعرونه ولیکل چې یو بند یې دادي:

مګر زموږ په ژوند کې څه نوی شی نه دی؛ خو ژوند هم بل څه نوی توب نه لري.

هغه څه چې په لنډه توګه مې د (یه سنین) په باب درته ولیکل، د روسي لیکوالو ژوند د ډرامې له حیثه ډېر غني دی او د (یه سنین) ډرامه تر ټولو په غم لړلې او خپه کوونکې ده. نن سهار د (ډنکن) په باب د هغه ټول شعرونه را ورسېدل، اریان دریان یې کړم.

ګرانه وروره! ددغه ترخه لیک په استولو کې له تانه بښنه غواړم او په ټول زړه درته سلام کوم.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري (حمل) نه ویشتمه، نهمه ګڼه، ۴ او ۵ مخونه.

د فلسفې د تاریخ په شاوخوا کې یو څو خبرې

لیکوال: لوکاس

افراد دي چې اختراعات او اکتشافات کوي. دا اکتشافات په یو ځای نه پاتې کېږي او هرې خوا ته یون کوي او د نړۍ په سر تیتېږي. دې عمل ته د خپرېدو نظریه وایي. د دې نظریې په اساس څو اختراعات او اکتشافات په دوو یا ډېرو ځایو کې په مستقل ډول منځته راځي.

د انتشار عملیه پکې ډېر تغیرات راولي. علت یې دا دی چې انسانان تل کوښښ کوي چې هغه په خپلو خاصو ارتیاوو تطبیق کړي، افکار او نظریات هم همداسې دي؛ یعنې هغه هم د انتشار د تیورۍ په قرار خپرېږي او هر چېرته لار پیدا کوي او یون کوي. هر عصر ځانله ثقافت جوړوي، خو دومره ده چې د هر عصر زیاتره کړه، افکار، اختراعات او اکتشافات له تېرو دورونو څخه راوځي او همداسې هم راتلونکو نسلونو ته انتقال کوي؛ نو د مدنیت په باره کې ډېر شه ویل شوي چې هغه د ژوندیو او نه تولید شوو سترو کړو ترمنځ یو قرارداد دی.

د تاریخ کلمه له یوناني څخه راوتې. دا کلمه د لومړي ځل لپاره د هیرودوت له خوا اختراع شوې. همدغه سبب دی چې هغه ته د تاریخ پلار ویل کېږي. تاریخ هغه ته د تېرو مهالونو کتنه او پلټنه ده. دا مفهوم تر اوسه هم په تاریخ کې ژوندی دی. د تېرو ټولو مهالونو د ثقافت او مدنیت کتنه او څېړنه پکې راځي. د تاریخ زده کوونکي تر هر څه د مخه د حقایقو پلټونکي دي چې له مأخذونو یا منابعو څخه یې راباسي.

د منابعو شمېر البته زیات دی، لکه ادبیات، عامه وثایق، مدون قوانین، لرغوني آثار، دولتي موسسې، ژبه، عادات، هنري محصولات او مذهبي عقاید؛ سربېره پر دې د تاریخ زده کوونکي له نېږدې او مربوطو علمونو لکه اقتصاد، سوسیولوجي (علم الاجتماع) او انترو پولوجي (انسان پېژندنه) څخه هم داسې افکار راباسي چې ورسره مرسته وکړای

شي. زده کونکې پوښتنې چې مورِ یې مدنیت بولو څه شی دی؟ د دې پوښتنې ځواب ګران دی، ځکه چې له فلسفي مسئلو سره اړیکې پیدا کوي.
د همدغې کلمې یعنې د مدنیت د ماهیت او مقصد له څېړلو څخه په پای کې داسې لیکنې راځي چې د فلسفې د تاریخ په نامه پېژندل شوي دي. د مدنیت تاریخ د فلسفې له تاریخ سره بیا هم نښکاره توپیر لري.
مورخ د ثقافت په باب کې حقایق لټوي. دا حقایق په تېره زمانه کې دي او که په اوسني مهال کې، مورخ هڅه لري چې سره رابطه ورکړي، ترڅو چې د یوه ثقافتي ترکیب روښانه څېره تري راوباسي. د مدنیت په باب کې افکار باید هغو حقایقو سره په پوره معرفت بنا وي، کوم چې د ډېرو کلتورونو (ثقافتونو) څخه ایستل شوی وي. که داسې پوهه نه وي افکار به په رښتیا چې په تشو قیاسونو ولاړ وي؛ نو ځکه به غیر حقیقي او غلط وي. نو نښایي مورِ د حقایقو له پلټلو نه پرې پېل وکړو او په دې قناعت ونه کړو چې د حقایقو د تش معرفت نه وروسته سمدستي په فلسفي اخیستنو لاس پورې کړو.

کابل مجله، ۱۳۳۸ ل کال، د مرغومي نهه ویشتمه، ۱۰مه ګڼه، ۲۹ او ۳۳ مخونه.

د نړۍ لومړی جنګ

لیکوال: لوکاس
مأخذ: د تاریخ مدنیت نه

(۱۹۱۴ م) کال به خپل خاص اهمیت تر ډېرو مهالونو وساتي، ځکه چې په دې کال کې د نړۍ د لومړۍ جګړې سوځونکي سرې لمبې جګې شوې او په زرګونو انسانان او ځوانان یې له ژوندانه څخه محروم او نېست کړل.
د نړۍ لومړۍ جګړې غوندې پراخ او لوی جنګ چې مالي، صنعتي، تجارتي او داسې نورې منابع د عصري او قوي دولتونو په اختیار کې وې، مخصوصاً د ملي قوت، ژوندانه او شتمنۍ ورانونکی و. د لس ګونو کلونو د کار او صنعت د ذخیرې او د پورونو د نه ورکولو او نقض کولو په وجه ولسونه د عصري جنګ تباه کوونکو سرولمبو ته په ورګډېدو مجبوریږي.
فاتحان د مغلوبانو په څېر له شمېره زیات زیانونه او تاوانونه ګالي؛ نو ځکه د جنګ نه را پیدا عمومي ورانۍ، ویر او درد و سوز د بېرته ودانولو ویرجنه دوره په کار لري.
د داسې سرې او غم نه ډکې پېښې علتونه څېړل او په یوې لیکنې کې یې ځایول ګران څه چې نه کېدونکي ښکاري؛ خو په لنډ ډول باید وویل شي چې دا ستره شخړه له بین المللي سیالیو څخه وزېرېده. بین المللي سیالۍ د ډېرې مودې له ملي کرکو، اقتصادي دښمنیو، نظامي او بحریه سیالیو او نظامي اتحادیو او د ورځ په ورځ زیاتېدونکي ویرې له کبله چې پروپاګندونو به لا هم قوت ورکاوه، پیدا شوې وې. دا علتونه هر یو څېړل او لوبول غواړي؛ خو دا د دې وړې لیکنې کار نه دی.
د سمدستي او نژدې علت ټاکل چې د جنګ لومړۍ سرې لمبې پرې جګې شوې، هم اسان نه بلکې ګران دی. دلته د عدالت یو آسماني او بې طرفه احساس ته ضرورت دی چې مسئول ځای او څوک پرې صحیحاً وښوول شي. ښه به دا وي چې وویل شي چې د (۱۹۱۴ م) کال د اګست په میاشت کې جرمني، آسټریا، هنګري، بلغاریه او ترکیه له فرانسې، انګلستان، روسیې، بلجیم او جاپان سره مخامخ شول.

یو کال وروسته په (۱۹۱۵ م) کال کې ایټالیې له جرمني او آسټریا - هنګري سره ملګرتوب پرېښود او د هغوی له دښمنانو سره یې جوړه وکړه. په کال (۱۹۱۷ م) کې د امریکې متحد هېوادونه د لویدیځې نړۍ له نورو قوتونو سره په متحدینو کې ور ګډ شو. په دې ډول د نړۍ ستر هېوادونو په خونړۍ جګړې کې داخل او ګیر شول.

دا جګړه د (۱۹۱۸ م) کال د نومبر په میاشت کې پای ته ورسېد. جرمني، آسټریا، هنګري، بلغاریې، ترکیې ټولو انساني قوت، مالي منابع، صنعتي موسسې او ساینسي پوهه مجهزه کړې وه، خو دوی ټول په پای کې پاتې شول.

د بایللو یو علت یې دا و چې دوی ټولو د دوه سوه کلونو له پاره د اروپا په لویو جګړو کې فعال رول لاره. دا یو پرنسیپ دی چې په جنګونو کې هغه کامیاب وي، کوم چې د بحریه قوت له لارې د لویو سیندونو او تجارت لارې په کنټرول کې لري او په دې وسیله کولای شي چې بې له شرط او قید نه اومه مواد، خواړه او صنعتي محصولات وارد کړي.

د برېتانیې او فرانسې بحریه قواوو د سیندونو کنټرول په لاس لاره او په دې ډول یې په ډېر ښه شان کولای شوای چې هغه خوراکه باب او اومه مواد چې د شمالي او جنوبي امریکې او همدا راز د افریقې او استرالیا په هېوادونو کې پیدا کېدل، په زیات مقدار وارد کړي.

په سمندرونو باندې د دوی باداري د دې سبب شوه چې جرمني او د هغه ملګري هېوادونه له پورتنیو موادو نه محروم او په بلوکاد کې یې ګیر کړي او په دې ډول د لښکرو معنویات ور خراب کړي.

په کال (۱۹۱۷ م) کې د امریکې د متحده هېوادونو په شمول زیاتې لښکرې، جنګي سامانونه او ډېرې پیسې ور چالانې شوې. په دې اقدام سره د متحدینو پله پسې لا ښه درنده شوه. د ترکیې، بلغاریې، استریا او جرمني مدافعه خلاصه شوه او د (نومبر په ۱۱مه ۱۹۱۸ م) کې متارکه اعلان شوه.

په جنګ کې د ژوند د صنایعو ارزښت دنیا ولړزوله. متحدینو د امریکې له متحده هېوادونو سره ځلوېښت میلیونه او جرمني له خپلو ملګرو سره شل میلیونه جنګي میړونه د جنګ ډګر ته ایستلي وو.

له جنګ یا له زخم یا له پېښو څخه د مړو شمېر نږدې لسو میلیونو او د زخمیانو، شلو میلیونه ته اټکل شوی دی. پردې سربېره په ملکي وګړو کې د وړو (ماشومانو) مړینه، د عمر خوړولو (سپین ږیرو) د مرګ اندازه، عصبي ناروغۍ او د صحت عمومي ورانې هیڅ په حساب کې نه شي راتلای.

د جنګ مادي تاوان هم حیرانوونکی دی. ټول مستقیم زیان د (۱۸) میلیاردو ډالرو په حدودو کې حساب شو دی. سره له دې هم دا احصائیه د هغو تاوانونو یو تقریبي تخمین

دی، کوم چې په دې جنګ کې انسانانو ګالليي دي.
هغه تاوتریخوالی او بدبختي چې د کورنیو له میراتېدو، د منځنیو طبقو د حیثیت له تباه کېدو او د ټولو نسل له نا امیدۍ نه راولاړ شول، هېڅ په حساب کې نه راځي. ددې تجربو په مقابل کې رد عمل او بې عدالتي چې له جنګ نه وروسته د معاهدو له لارې په لاندې شوو هېوادونو ومنلې شولې، د بېرته ودانولو مسایل یې لا پسې انجړ او مشکل کړل.
دغه مصیبتونه، د هغو بېوزلو او بېچاره ګیو مستقیم یا غیر مستقیم علتونه دي، کوم چې په اوس وخت کې یې بشر تر فشار لاندې نیولی دی.
د (۱۹۱۷ م) په اپریل کې د فرانسې او انګلستان په پلو د امریکې درېدل او په جنګ کې ننوتل د جنګ څېره واړوله. د امریکې د جنګ اعلان لکه برېښنا داسې اغېز ناکه وه. امریکې په پیسو، موادو او انساني قوت کې تقریباً نامحدودې منابع او ذخایر لرل او هغه یې د متحدینو په اختیار کې کېښوول، خو په دې وخت کې د امریکې حیثیت د یوه بل دلیل له برکته بیخي لوړ و. پریزیدنټ وډرو ولسن – د ټولنې او حکومت د ډیموکراتیکې ایډیالونو قوي مومن د جنګ د عادل پای په باره کې خپل افکار ښکاره کړل.
د (۱۹۱۸ م) کال د جنوري په اتمه یې خپل څوارلس ټکي اعلان کړل او په دې یې یقین ښکاره کړ چې دا به د دایمي سولې لپاره یو ټینګ بېخ کېږدي. د دې تاریخي سند څوارلس ټکي په لاندې ډول وو:

۱. باید ډیپلوماسي د وګړو په مخ کې ښکاره او برالا پر مخ ولاړه شي؛
۲. سمندرونه دې په جنګ او سوله کې خلاص او آزاد وي؛
۳. اقتصادي بندیزونه دې تر ممکن حده پورې ایسته شي؛
٤. ملي وسلې دې تر اخره حده کمې شي؛
٥. مستعمراتي دعوې دې د اروپایي دولتونو د نفوسو له تناسب سره متعادلې شي؛
٦. روسي سیمې باید خوشې شي؛
۷. باید بلجیم خوشي شي او پوره آزادی یې ومنل شي؛
۸. د فرانسې سیمې باید خوشې شي او الزاس لورین بېرته فرانسې ته پرېښودل شي؛
۹. د ایټالیې سرحدونه باید سم شي، ترڅو چې هغه ایټالویان چې له وطن نه د باندې اوسېږي وکولای شي له مورنۍ خاورې سره وټرل شي؛
۱۰. هغه ولسونه چې د استریا امپراطوري تر جوړه وه، باید آزاد دولتونه جوړ کړي؛
۱۱. رومانیه، سربیه او مانتینګرو باید خوشې او باید سربیه د ایدرهاټیک سیند ته لاره ولري؛

۱۲. هغه ملیتونه چې د ترکیې تابع دي، باید په آزاد ډول خپل د انکشاف لار وټاکي او باید د رود نیل د ټولو ملتونو د بحریې په مخ خلاص وي؛
۱۳. باید د پولینډ ولس یو آزاد دولت جوړ کړي او د بالټیک سیند ته لار ولري؛
۱٤. د ملتونو په منځ کې دې د دغو مسئلو د حل کولو له پاره د ملتونو ټولنه جوړه شي.

د پاریس د سولې جرګه په دې ناکامه شوه چې ویې نه شوای کولای ټولې مسئلې او دعوې په عدالت سره حل کړي. کارونه یې د کمېټو له لارې وړاندې بوتلل شول او د ملي دعوو د ارضا له پاره یې ډېر امتیازونه ورکړل چې ځینې یې نامعقول هم وو.
د ورسای د معاهدې (۱۹۱۹ م) په وجه د اروپا نقشه وګرځېده او له سره جوړه شوه. د جرمني مستعمرې بیا ووېشل شوې او نورې مسئلې د المان د پور له مسئلې سره په لنډ ډول حل شوې. له المان نه وغوښتل شول چې د فرانسې او بلجیم د هغو اموالو تاوان ورکړي، کوم چې یې ور برباد کړي وو.
په پای کې هغه بل چې باید المان په طلایي مارکو سره تادیه کړای وای، (۳۲) ملیاردو امریکایي ډالرو ته ورسېد. د المان د پور ورکولو اندازه ټوله (۷۲) ملیارده ډالره وټاکل شوه.
پردې سربېره د جرمني سرحدي کرښې باید له سره نښې شي. ازاس او لورین بېرته فرانسې ته ورکړل شي؛ مالمیډي، بلجیم او د شازوبګ یوه برخه باید وروسته له عامه رای ګیرۍ نه ډنمارک ته خوشې شي.
پولینډي سیمې له جرمني لګېدو سره باید د پولینډ نوي جوړ شوي جمهوریت ته ورکړل شي. ډالزیګ له شاوخوا سیمو سره یو آزاد ښار وګڼل شو. همدا راز د (نیمین) د سیند په غاړه (مامل) هم یو ښل سیاسي واحد وګڼل شو.
د المان ملګري دولتونه هم زیات متاثره شول. استریا - هنګري له مینځه لاړ، په ځای یې د استریا نوی دولت منځ ته راغی. د (تبرول) سهیلي برخه ایټالیې ته خوشې شوه او د سلاوي جنوبي ملکونه په یوسلاوي پورې وتړل شول. هنګري هم د یوه ښل دولت په حیث راښکاره شوه، خو ټران سلورینه رومانیې ته ورکړی شوه.
چکان او اسلانویان له یو څه روتي نینانو سره یو شول او د چکوسلواکې په نامه یې یو ښل دولت جوړ کړ. بلغاریه او ترکیه باید په سرحدي کرښو کې زیات تعدیلونه ومني. دا هاغه یوازني تغیرونه وو کوم چې د سولې د جرګو له خوا په نورو ومنل شول. پردې سربېره نور شرطونه هم وو، کوم چې د جنګ د تاوان او اقتصادي مسئلو په باب وضع شول.

صنعتـي انقـلاب کـوم چـې لـه اولـو سرو څخـه يـې معلومېـده چـې د اقتصـادي مسـئلو لـه پـاره بـه د حـل يـوه خـالي لاره پيـدا کـړي، داسـې مسـئلې منـځ تـه کـړي چـې د هغـو حـل تـر اوسـه هـم آسـان نـه دی.

هغـو قـواوو چـې د تجـارت او صنعـت کنټـرول يـې پـه لاس لاره حکومتونـه دې تـه مجبـور کـړل چـې اسـتعماري سياسـتونه اختيـار کـړي او پـه مـخ يـې بوځـي، ځکـه چـې د اومـو مـوادو لپـاره يـې د منابعـو او د مصنوعاتـو لـه پـاره يـې د مارکېټ پـه پيـدا کولـو د دوی اړتيـاوې پـوره کـولای شـوای، خـو د مليـت پرسـتی (نيشـنلزم) روحيـه د دې مانـع کېـده چـې اسـتعماري سياسـتونه کـرار او ارام ترقـي وکـړي او پـه مـخ ولاړ شي.

نـو اسـتعماري سياسـتونه د دې سـبب شـول چـې سـياسي زړې شـخړې او جگـړې تـازه او جگـې کـړي او پـه نتيجـه کـې ترخـه او شـديد جنگونـه تـرې جـوړ کـړي. لومـړی سـتر جهـاني جنـگ د داسـې سياسـتونو يـو ښـکاره مثـال دی.

کـوم شـی چـې دا جنگونـه يـې دومـره ورانوونکـي او مخـرب کـړل، هغـه د ميليټريـزم خصويـت و. حکومتونـو لـه ټولـو ورانوونکـو او نابودونکـو آلاتـو څخـه چـې د صنعتـي انقـلاب ميـدان تـه يـې ايسـتلي وو، اسـتفاده وکـړه او پـه جنـگ کـې يـې پـه کار کـړل.

د زړه مدار

لیکوال: اورزیروف (منتقد)

زمـوږ اوسـنی عـصر تـر هـر پخـواني عـصر نـه پـه نویـو څیزونـو کـې زیـات غنـي دی – د دغـه عـصر تقاضـا ده چـې هنرمـن دې پـه پخـواني کولتـور پـوه وي او دا قـدرت دې ولـري چـې د زړه مـدار تـه توغنـدي وتوغـوي.

دا مـوږ تـه لکـه لمـر هومـره لـرې نـه دی؛ خـو رسـېدلو تـه یـې د عـزم، خیـال، اسـتعداد، پوهـې او اهمیـت زیـات کوښښ پـه کار دی.

شـاعري ځانلـه یـوه دنیـا ده. دا زمـا پـه وس کـې نـه ده چـې ټولـې جوړوونکـي برخـي یـې وشـمېرلی شـم. دومـره بـس ده چـې ووایـم د شـاعر علاقـه هـر څـه ځانتـه جلبـوي او هیـڅ څیـز یـې لـه سـترګو نـه، نـه تښـتي. د شـعر حـرص حـد نـه لـري – او ډګـر یـې پـه رښـتیا بـې پایـان دی. د شـاعر حرفـه ځانلـه رمـوز لـري چـې ورو ورو عمومـي پوهـه ګرځـي. سره ددې هـم پـه دغـې پوهـه کـې داسـې معماګانـې شـته چـې لـه بـده مرغـه مـوږ هـر یـوه تـه نـه ښـکاري. زمـا پـه دې وینـا کـې دا مطلـب نـه دی نغښـتی چـې زه دې شـعر تـه ګونـدې پـه فـوق طبیعـي قایـل یـم، خـو دا لـه دې املـه چـې زه د هـنر پـه سـپېڅلتوب او د هغـه پـه پـاک الهـام او مأموریـت کلـک ایـمان لـرم. زه لـه (لیونیدلیونـوف) سره موافـق یـم چـې وایـي:

«هیـڅ څـوک نـه شي کولـی لـه هـنر نـه سـپېڅلتوب واخـلي، بـې لـه دې چـې خپلـه جـزا ووینـي یـا دا چـې: هیـڅ څـوک ددې ادعـا نـه شي کولـی چـې هـر څـوک پـرې قـادر دی خـو چـې پـوره زیـار او هانـد وبـاسي» بلـه دا چـې: «سربېـره پـه هغـه چـې زیـات زیـار یـې بـولي یـو بـل نسـبتاً مهـم څیـز هـم ضروري دی – اسـتعداد».

د (میخائیـل سـوت لـوف) نظمونـه ددې ښـکاره مثالونـه دي چـې د شـاعر حرفـه څومـره فـردي ده، هـر شـاعر ځانلـه اواز اوروي او ځانلـه د نـه تېروتنـې وړ صفاتـو خاونـدوي.

همدغـه دلیـل دی چـې شـاګردان تـر هغـه چـې پـه شـاعري کـې شـخصیت شـوي نـه وي، زیاتـره د خپـل قـوي اسـتاد تـر تأثیـر لانـدې ځـي. هغـه تـه چـې پـه شـعر کـې برابـر اسـتعداد

لـري، د بـل چـا د مهـارت سـحر قاطـع کېـدای شي. هغـه تـه چـې رښـتینی اسـتعداد لـري سره د ټولـو خـبرو دا یـو تلوونکـی (محـرک) وي، ځکـه چـې هغـه پـه پـای کـې ځانلـه خپلـه لار پیـدا کـوي.

همـدا اوس مـې د (سـوت لـوف) نظمونـه بیـا بیـا سـل کرتـه ولوسـتل، دا د هغـه جهـان بینـي، د هغـه لاس لیـک، د هغـه د زړه ټکهـار او د هغـه جهـان دی، ده بـل راز نـه شـوای لیکلـی. ځـان تـه صـادق کېـدل او د ځـان رښـتیني افـاده کـول – د رښـتیاني اسـتاد نښـه وي. کـه پـه ځانګړي ډول وکتـل شي د هغـه ځینـي قافیـې سـاده او بیخونـده بریښـي؛ مګـر یـو د بـل پـه قرینـه کـې هغـوی ټولـې تـازه کوونکـې، نـوې او ښـوونکې دي. شـاعر لوسـتونکی دېتـه مجبـوري وي چـې غـور وبـاسي او یقیـن وکـړي. کلـه چـې لـه حرفـه ګـرۍ (Craftsmanship) نـه بحـث کېـږي، سـړی پـه دې مجبـور شي چـې تـل دا ووایـي چـې یـوازې د سـلیقې یـا اسـتعداد لـرل کافي نـه وي.

دا رښـتیا ده چـې مونـږ مخصوصـاً پـه ځوانانـو کـې زیـات شـمېر مسـتعد او حتـی ماهـر نـثر لیکونکـي لـرو؛ مګـر سره ددې هـم مونـږ د یـوه پاخـه او رښـتیاني اسـتاد لـه لرلـو څخـه ډېـر لـرې یـو هغـه اسـتادي چـې کـه بیـا ویـل یـې لـه اسـتعداد نـه پـه پرتـه خطـر هـم ولـري – د جهـان بصیـرت او پوهـه پـه کـې وي، د جهـان حقایـق، نـه تخمینـات پـه غېـر کـې ولـري او دا هڅـه پـه کـې قـوي وي چـې تخلیـق وکـړي نـه تقلیـد.

ازاد او دقیق قضاوت هم د ښې لیکوالۍ لوی جز دی.

«زه پوهېـږم چـې زیاتـه مـوده د ژونـد نـه شـم کولـی او زه پـه دې پوهېـږم چـې څنګـه مـې بایـد لیـکلي وای هغسـې مـې لیکلـی نـه دي، زه هـر څـه وینـم پـه هـره کرښـه کـې نیمګړتیـاوې ګـورم، کلـه کلـه یـوازې شـپې یـې یـو څـه جوړیـدای شي».

دا د (ولادیمیرلوګوفسـکي) پـه یاداشـتو کـې دی. د نـه افـاده کېدونکـو او نـه افـاده شـویو پـه بـاب پرلـه پسـې او نـه شـلېدونکې اندېښـنه. همـدا راز د خیـال او اجـرا تـر مینـځ نارامـه او بـې رحمانـه مقایسـه او مخصوصـاً د وروسـتۍ (اجـرا) پـه بـاب دردوونکـی نارضایـت د هنرمـن لـوی لـوی مشـغولیتونه جـوړوي.

مفاهيم او توري

لبنان
اردون
کوریا
اندونزیا
سوډان
کمبودیا
فلپاین
منوګولیا
هند
چین
تایلند
د عرب متحده جمهوریت
جاپان
ویتنام
قبرس
اردن
نائیجریا
قزاقستان
نیپال
پاکستان
یوګندا
سومالي
رقاصان
هنرمندان
رسامان
نقاشان

معلمان
ژونالیستان
قاهره
کولونیلزم
پښتونستان
نیټو، سیټو او سنټو
اسلامي اقتصاد
سنبلې نهمه
پښتونخوا
ګل پاچا الفت
پښتو ټولنه
سلیمان ماکو
امیر کروړ
تذکرة الاولیاء
مدنیت
بحرکاهل
جاپان
ازبکستان
جمهوریت
ایران
ترکیې
استعمار
علي شیرنوایي
هنر
امریکې
اروپا

شرف رشیدوف
اسامبلۍ
سوشلستي
ریلستي ادب
استثمار
امپریالیزم
نژادي تبعیض
مفاهیم او توري
دو وریانکوف
مستشرقین
اخرا موویچ
کوختینا
شوروي
انترنیشنلزم
بین المللي
جرګې
مرکې
سیاستمداران
ښوونکي
ژبپوهان
جهان بیني
رسم او رواج
اسیا
ډیلي
تاشکند
افریقې

بشریت
قاضي عبدالقادر یوسفزی
شمس النهار
روسي ژبه
امیر شیر علي خان
امیر عبدالرحمن خان
تیمور شاه
خان عبدالغفار خان
غني خان
هندوکش
برېتانیا
خیبر لاره
روه
الفنسټن
سر اولاف کیرو
جامعه
نیندرتل
گرومیګنن
بین النهرین
فارس
هوتکي امپراتوري
لاریمر (انګلیسي مستشرق)
کایګر (جرمني مستشرق)
ترومپ (جرمني مستشرق)
مارګن ستېرن
اسلانوف
هربرټ پنزل
مشګین پوهنتون
ویانا پوهنتون
عبدالستار شالیزي

ارسکارشاوریا ګلیر
فقیر نبي الفي
واشنګټن
افضل خان خټک
احمد شاه بابا
حافظ نورمحمد کهګدای
نورمحمد فوشنجی
حبیب الله وردګ
عصمت الله جبارخېل
ارسلا خان جبارخېل
ملا شاه محمد کتبخېل
پټه خزانه
محمد هوتک
خوشحال خان خټک
رحمان بابا
حمید بابا / حمید مومند
منشي احمد جان
حمزه شینواری
عبدالخالق خلیق
صاحبزاده محمد ادریس
سید راحت زاخیلي
پښتو ژبه
شوروي
جرمني
انګلستان
ناروې
سویس
برتلز (روسي مستشرق)
ډارمستټر (فرانسوي پښتو پوه)

راورټي (انګلیسي مستشرق)
محمود هوتک
میرویس خان هوتک
لیبرالیزم
کاپیټالیزم
لېننن
ستالین
ډیموکراسي
کانګرس
یونان
تولستوی
امان الله خان
محمد یعقوب خان
کیوناري/ کیونګاري
ارنولډ ټاین‌بي
هیومنیزم
کلیسا
فرانسس بیکن
دکارت
داروین
رومن رولان
ماکسیم ګورکي

د مقالو مأخذونه

شمېره	د مقالې نوم	موضوع	مأخذ
۱	د ښوونکي ورځ	سرمقالې	کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د لړم لومړی، اتمه گڼه، ۵۵ او ٥٦ مخونه.
۲	زمور لوستونکي له مور څه غواړي؟	سرمقالې	کابل مجله،۱۳۳۷ ل کال، زمری، ۱۱مه گڼه، پرلپسې گڼه ۴٦۲، ۱-۳مخونه.
۳	یونو د جهاني تشکیل په لور	سرمقالې	کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د لړم (عقرب) لومړی، اتمه گڼه، ۱ او ۳ مخونه.
۴	زمور ذهنیتونه	سرمقالې	کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري(حمل) لومړی، درېیمه گڼه، ۱ او ۲ مخونه.
۵	پخه دوستي	سرمقالې	کابل مجله،۱۳۳۷ ل کال، زمری، ۱۰مه گڼه، پرلپسې گڼه ۴٦۱، زمری، ۱-۳ مخونه.
٦	د تاشکند جرگه	سرمقالې	کابل مجله،۱۳۳۷ ل کال، لیندی، ۱۷-۱۸ او ۱۹نمبر گڼې،۳٦-۴۵ مخونه
۷	د ژوند راز	سرمقالې	کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري (حمل) نه ویشتمه، نهمه گڼه، ۱ او ۳ مخونه.
۸	د پیټرسبرګ سیمینار	سرمقالې	کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وړي (سنبلې) لومړی، شپږمه گڼه، ۱ او ٦ مخونه.
۹	اقتصادي نظریات	سرمقالې	کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري(حمل) نه ویشتمه، نهمه گڼه.
۱۰	د پښتونستان ورځ	سرمقالې	کابل مجله، ۱۳۳۹ ل کال، د وړي میاشت، ٦مه گڼه/ پرلپسې ۴۹۱مه گڼه/.
۱۱	د مجلې یودیرشم کال	سرمقالې	کابل مجله، یودېرشم کال، ۱۳۴۰ ل، لومړی گڼه، ۱، ۲، ۳ او۴ مخونه.
۱۲	املاء او انشاء	پښتو ادبیات	کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د مرغومي(جدي) ۲۹مه، لسمه گڼه، ۵۴ او۵۸ مخونه.
۱۳	په امریکې کې د پښتو نوی مرکز	پښتو ادبیات	کابل مجله، ۱۳۳۹ ل، تله، ۷گڼه/ پرلپسې ۴۹۲گڼه/ .
۱۴	پښتو لپاره یو بل اساسي خدمت	پښتو ادبیات	کابل مجله، ۱۳۳۷ ل کال، تله، ۱۳گڼه، پرلپسې گڼه ۴٦۵، ۱-۳مخونه.
۱۵	پښتو او دفتر په دوو وروستیو پېړیو کې	پښتو ادبیات	ورمه مجله، یوویشتم کال، ۱۳۵٦ هـ . ش، درېیمه گڼه، ۱۹ او ۳۳ مخونه.
۱٦	پښتو په شوروي کې	پښتو ادبیات	کابل مجله، ۱۳۳۷ ل کال، لیندی، ۱٦-۱۷ او ۱۸مې گڼې، پرلپسې گڼې ۴٦۸ - ۴٦۹ او ۴۷۰مې، ۱-۴مخونه.

١٧	پښتو د عمومي کېدو په لاره کې	پښتو ادبیات	کابل مجله، ١٣٣٨ ل، د زمري لومړی، ٥مه ګڼه، ٥٥ مخ.
١٨	د پښتو ټولنې د ١٣٣٧ نشراتي کال چارې	پښتو ادبیات	کابل مجله، ١٣٣٧ل کال، تله، ١٤مه ګڼه، پرلپسې ګڼه ٤٦٦، ١-٢مخونه.
١٩	د غني پلوشې	پښتو ادبیات	کابل مجله، ١٣٣٩ل، مرغومی، ١٠مه ګڼه/ پرلپسې ٤٩٥ګڼه/ .
٢٠	افغانستان او استقلال	تاریخ او اجتماعیات	کابل مجله، ١٣٣٨ ل کال، د لړم (عقرب) لومړی، ٥مه ګڼه، الف او ح مخونه.
٢١	د استعمار حقیقت	تاریخ او اجتماعیات	کابل مجله، یودېرشم کال، ١٣٤٠ ل، پینځمه ګڼه، ١ او ١١ مخونه.
٢٢	افغان، افغانستان	تاریخ او اجتماعیات	وړمه مجله، یوویشتم کال، ١٣٥٦ ل، ځلورمه ګڼه، ٣١ او ٤٣ مخونه.
٢٣	نګاهی به حکومت و جامعه افغانستان در دوره امارت امیر عبدالرحمن خان	تاریخ او اجتماعیات	آریانا مجله، ١٣٥٩ ل کال، ٢مه ګڼه، پرلپسې ګڼه ٣٣٢، ٧٣-٨٠ مخونه
٢٤	د احمدشاهي دولت ځینې خصوصیتونه	تاریخ او اجتماعیات	کابل مجله، ١٣٥٧ ل، د چنګاښ نه ویشتمه، ځلورمه ګڼه، ٢٩ او ٣٦ مخونه.
٢٥	لومړني انسانان	تاریخ او اجتماعیات	کابل مجله، ١٣٣٨ ل، د کب نه ویشتمه، دولسمه ګڼه، ٣٢ او ٣٦ مخونه.
٢٦	د اتلسمې پېړۍ په درېیمې لسیزې کې په فارس د پښتنو غلبه	تاریخ او اجتماعیات	وړمه مجله، ٢٢ کال، لومړی ګڼه، ١٣٥٧ ل.
٢٧	زمور معارف	تاریخ او اجتماعیات	کابل مجله، ١٣٣٨ ل، د سلواغې نه ویشتمه، یوولسمه ګڼه، ١ او ٩ مخونه.
٢٨	قیام صدو دو سال پیش کابل علیه تسلط انګلیس های مهاجم	تاریخ او اجتماعیات	آریانا مجله، ١٣٦٠ ل، کال دوبی، ٢مه ګڼه،پرلپسې ګڼه ٣٣٧، ١٥٠-١٦٥ مخونه.
٢٩	د شوروي ننني جامعه	تاریخ او اجتماعیات	کابل مجله، ١٣٣٧ ل کال، سلواغه، ١٩-٢٠ نمبر ګڼې، ١٧-٣٣ مخونه.
٣٠	د یونان د ډیموکراسۍ څنګه والی	تاریخ او اجتماعیات	کابل مجله، ١٣٣٩ل، لړم، ٨مه ګڼه، پرلپسې ٤٩٣مه ګڼه.
٣١	د پښتونستان لنډه پېژندنه او یو څو خبرې	تاریخ او اجتماعیات	کابل مجله، یودېرشم کال، ١٣٤٠ ل، د وړې میاشت، شپږمه ګڼه، ١ او ٥ مخونه.
٣٢	زمور ملي سندي	تاریخ او اجتماعیات	کابل مجله، ١٣٣٧ ل کال، وړی، ١٢ګڼه، پرلپسې ګڼه ٤٦٣، ١-٣مخونه او وروستی مخ.

۳۳	د لرغوني یونان دولتي مؤسسې	تاریخ او اجتماعیات	کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د کب نه ویشتمه، دولسمه ګڼه، ۳ او ۴ مخونه.
۳۴	د تاریخ په باره کې	تاریخ او اجتماعیات	کابل مجله، ۱۳۳۹کال، تله، ۷ګڼه، پرلپسې ۴۲۹ ګڼه.
۳۵	شولې، بټې او پایکو	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۹ل، وری، ۱ګڼه/ پرلپسې ۴۸٦ګڼه.
۳٦	وېره	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۹ ل، غویی، ۲مه ګڼه/ پرلپسې ۴۸۷مه ګڼه.
۳۷	د اډوارډ بېلامې اوټوبیا	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۹ ل، چنګاښ، ۴ګڼه/ پرلپسې ۴۸۹ګڼه.
۳۸	د نولسمې پېړۍ اوټوپیایي لیکنې	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۹ل، وړی، ٦ګڼه/ پرلپسې ۴۹۱ګڼه.
۳۹	د تولستوی برخه په ادب کې	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۹ ل، لیندی، ۹مه ګڼه/ پرلپسې ۴۹۴مه ګڼه.
۴۰	د شعر په باب تفکرات	ژباړې	کابل مجله، ۳مه ګڼه، ۱۳۴۰ ل، ۴٦ او ۴۷ مخونه.
۴۱	د کولتور کړۍ	ژباړې	کابل مجله، یودېرشم کال، ۱۳۴۰ل، څلورمه ګڼه، ۴٦ او ۵۲ مخونه.
۴۲	په اسلامي مملکتو کې معارف	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۳ ل کال، اتمه ګڼه، ۱٦ او ۱۷ مخونه.
۴۳	علتونه په تاریخ کې	ژباړې	وړمه مجله، دیارلسم کال، ۱۳۴۸ ل، څلورمه او پینځمه ګڼه، ۵٦ او ٦۳ مخونه.
۴۴	د انکشاف قوانین	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۹ل، مرغومی، ۱۰مه ګڼه/ پرلپسې ۴۹۵مه ګڼه.
۴۵	زوړ د نوي په مقابل کې	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۷ ل کال، چنګاښ، ۸مه ګڼه، ۴۵۹ پرلپسې ګڼه، ۱ – ۳ مخونه.
۴٦	د ډیموکراسۍ عناصر	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري ۲۹ مه، لومړۍ ګڼه، ۲۷ او ۲۹ مخونه.
۴۷	د هند اجتماعي حال	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري لومړۍ، دویمه ګڼه، ۴۵ او ۵۱ مخونه.
۴۸	ګرانه ملګریه	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۹ل، سلواغه، ۱۱مه ګڼه/ پرلپسې ۴۹٦مه ګڼه.
۴۹	د فلسفې د تاریخ په شاوخوا کې یو څو خبرې	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۸ ل، د وري(حمل) نه ویشتمه، نهمه ګڼه، ۴ او ۵ مخونه.
۵۰	د نړۍ لومړۍ جنګ	ژباړې	کابل مجله، ۱۳۳۸ل کال، د مرغومي نهه ویشتمه، ۱۰مه ګڼه، ۲۹ او ۳۳ مخونه.

د پوهاند کاکړ نور خپاره شوي آثار

په پښتو کې:

- د ثور کودتا او د هغې ژوړې پایلې (۲۰۱۰)
- زما غوره لیکنې (۲۰۱۰)
- د سرطان کودتا (۲۰۰۹)
- افغانان د شپږشپېتم کال په پسرلي کې له روسانو سره د جنګ په حال کې (پښتو)
- د پاچا امان الله واکمنۍ ته یوه نوې کتنه (۲۰۰۴)
- وطن ته یو سفر، طالبان او اسلامي بنسټ پالنه (۲۰۰۴)
- رښا او دفاع (لیکونکی، د مقالو تنظیم کوونکی) (۱۹۹۹)
- افغانان د شپږشپیتم کال په پسرلي کې له شورویانو سره د جنګ په حال کې (۱۹۹۰)
- د افغانستان په اړه د ژنیو جوړه (۱۹۸۸)

په فارسي کې:

- افغان، افغانستان و مختصری از کوشش های افغان برای تشکیل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان (۱۹۷۸)
- جنگ دوم افغان – انگلیس (۱۹۸۹)
- مسئله افغان (۱۹۹۰)

ژباړې:

- د سقراط، افلاتون، ارسطو، اپیکور او زینو په نظر ښه انسان، د بالابانس لیکنه (۲۰۱۰)
- خاطرې، د یوې دورې لنډ تاریخ، د محمود طرزي لیکنه (۲۰۰۷)
- د پوهنې فلسفې بنسټونه، د جارج نیلر لیکنه (۲۰۰۲)
- د کابل سلطنت بیان، لومړی او دویم ټوک، د الفنستین لیکنه، نصرالله سوبمن د مقدمې ژباړونکی، (۱۹۸۲)

- دموکراسي در جهان امروز، د میکفیرسن لیکنه (۱۹۷۱)
- تاریخ څه ته وایي؟ د اي. اچ. کار لیکنه (۱۹٦۸)
- ماکسم ګورکي د ادبیاتو په اړه (۱۹٦۱)
- جان سټوارټ مل په ۹۰ دقیقو کې

په انګریزي کې:

- د افغانستان سیاسي او دیپلوماتیکي تاریخ (۲۰۰٦)
- افغانستان، د شوروي یرغل او د افغانانو ځواب (۱۹۹۵)
- د افغانستان حکومت او ټولنه، د امیر عبدالرحمن خان په واکمنۍ کې (۱۹۷۹)
- افغانستان، د داخلي سیاسي انکشافاتو مطالعه (۱۹۷۱)

د کاکړ تاریخ بنسټ په اړه

کاکړ تاریخ بنسټ چې یو علمي، څېړنیز او خپرنیز بنسټ دی په ۱۳۹۳هـ.ش کال ایجاد او د اطلاعاتو او کلتور وزارت په چوکاټ کې ثبت شو.
دا بنسټ د هغې اړتیا له وجې چې په لرغونپوهنې، ټولنپوهنې، فرهنګپوهنې او سیاست کې موجوده وه، رامنځه شو؛ ترڅو یادو ساحو کې دقیقې علمي څېړنې وشي او د دقیقو علمي معیارونو له مخې پخواني آثار بیا چاپ کړي.
زموږ فعالیتونه:

- د تاریخي آثارو لیکل، ژباړل او خپرول
- د پوهاند کاکړ د ټولو آثارو بیا ځلي چاپ او تر خلکو رسول
- د پخوانیو آثارو تدقیق او بیا خپرول
- تاریخي او علمي څېړنو ته لار هموارول
- د تاریخي سیمینارونو، ورکشاپونو، کنفرانسونو او سمپوزیمونو جوړول (انلاین/ حضوري)
- د علمي شخصیتونو، مناسباتو او تاریخي ورځو لمانځل
- د تاریخي اسنادو را ټولول، ارشیف او بیا چاپول
- د ملي ارزښتونو او میراثونو خوندي کول
- د پوهاند کاکړ او نورو تاریخ لیکوالو کاتوبونه په غږیزه بڼه جوړل
- د تاریخي عکسونو راټولول
- په آنلاین بڼه د پوهاند کاکړ او نورو لیکوالو مقالې او کتابونه خپرول

موږ هڅه کوو چې د نامتو افغان څېړونکو خوړې وړې لیکنې راټولې او له علمي بنسټونو سره د مسلکي او تخصصي مرستې ترڅنګ د دوی ملاتړ هم وکړو. زموږ موخه د افغانستان د تاریخ په لا شتمنولو کې برخه لرل دي.

د لا زیاتو معلوماتو لپاره، کولی شی په لاندې ادرس زموږ ویبسایټ ته مراجعه وکړی.
http://www.kakarfoundation.com